

The image shows the front cover of an antique book. The cover is bound in marbled paper with a complex, organic pattern in shades of brown, tan, and black. The marbling is framed by a series of blind-tooled lines forming a rectangular border. In the center of the cover, the title "ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА" is printed in a raised, gold-colored serif font. The text is arranged in two lines: "ЗАРУБІЖНА" on the top line and "ЛІТЕРАТУРА" on the bottom line. The overall appearance is that of a well-used, historical volume.

**ЗАРУБІЖНА
ЛІТЕРАТУРА**

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЗРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Матеріали
до вивчення
літератур Сходу

тексти,
літературно-наукові статті

Хрестоматія

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник
для студентів гуманітарних спеціальностей*

УДК 89:82.09
ББК 84(09)+84(5)
334

Рецензенти:

д-р філол. наук, проф. Ю. Ковалів,
д-р філол. наук, проф. О. Мушкудіані

*Рекомендовано вченою радою Інституту філології
(протокол № 2 від 31 жовтня 2005 року)*

334 Зарубіжна література : Матеріали до вивчення літератур зарубіжного Сходу : Хрестоматія / Упоряд. Л.В. Грицик. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2006 – 689 с.
ISBN 966-594-741-9

Широко представлено давні літератури Сходу, зокрема ті твори, що перекладалися і вивчалися в Україні.

До пропонованої книги ввійшли художні пам'ятки, які обіймають період від найдавніших часів до раннього і зрілого Середньовіччя (Передренесансу). Давні літератури Сходу представлено усталеними в науці ареалами, визначеними на основі тісних зональних зв'язків: євро-афро-азійським, південноазійським (середньосхідним), східноазійським (далекосхідним).

Для студентів-філологів, учнів ліцеїв і середніх шкіл.

**УДК 89:82.09
ББК 84(09)+84(5)**

ISBN 966-594-741-9

© Л.В.Грицик, 2006
© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2006

— АІД ЯК ПОЛЕ ДЛІА ДУМКИ

Літературознавчі дослідження, що з'явилися в Україні з часів виходу двох попередніх випусків матеріалів до вивчення літератур Сходу, засвідчили помітні зміни у сприйнятті Сходу. Цьому сприяв і т. зв. "академічний орієнталізм": "розширення Орієнту далі на схід у географічному плані й далі назад у хронологічному істотно розхитали... завалили його біблійну конструкцію, — пише Е. Саїд., — ...зрозуміти як слід Європу стало означати також зрозуміти об'єктивні відношення між Європою та її власними раніше недосяжними хронологічними і культурними кордонами".¹ Непоодинокі сліди живучості європоцентризму неспроможні поставити під сумнів істинність міркувань М. Конрада та інших учених про світовий літературний процес. Неусвідомлені звички світосприйняття і мислення, які, як зазначає відомий російський індолог С.Серебряний, склалися в гуманітарних науках в радянські часи, нагадують про себе поворотами і "розворотами" думок, витворених моделей. Неабияк позначилася на висновках учених сегрегація наукових дисциплін.² Нові відтинки в погляди на літератури Сходу і Заходу вносять і спроби визначитися в спостереженнях про "долю цивілізацій", конфронтацію чи діалог між ними, викликані процесами глобалізації і неоднозначним ставленням до Сходу (з одного боку ствержується, що "багатоманітність, багатолікість світу — не менша цінність, ніж його єдність," з другого — що думки про уніфікацію, "універсальність", "інтеграцію" та навіть "діалог цивілізацій", між якими немає нічого спільного, — виключені").³

Для українського літературознавства Схід став часткою реальності, інтерес до якої повсякчас зростає. І якщо на початку ХІХ ст. він проявлявся найчастіше в прагненні осмислити його романтичний образ, то з ІІ пол. ХІХ— до початку ХХ ст. — пізнати самих себе. Це проявилось в ґрунтовних дослідженнях М. Драгоманова, І. Франка, А. Кримського, О. Колесси. "Література між двома світами", як характеризував українську Л. Рудницький, чинники географічні, історико-релігійні спричинювали неабиякий інтерес до культурних цінностей народів Сходу. Нерідко інтерес до нього пов'язують із появою Бенфеєвої передмови до "Панчатантри", що, по суті, започаткувала низку нових літературознавчих і мовознавчих студій у світі. Проте віднайдені в архівах ЦНБ ім. Вернадського рукописи, "старі", в основному ХІХ ст. періодичні видання, каталоги, видані або записані "від руки" дають підстави стверджувати, що зацікавлення Сходом, зокрема давнім, ("прологом" за М. Конрадом) в Україні викликане не тільки необхідністю "знати його для розуміння наступного" (періоду — Л. Г.); "в ньому (пролозі — Л. Г.), — писав автор, — зав'язка усього того, що потім розвивається",⁵ але, не менше, — потребою знати власну історію.

"Ми вважаємо, — писав О. Котляревський, що стосовно Сходу варто обмежитися племенами нам спорідненими, тобто Індією та Персією, вилучивши їх із курсу, ми ...вилучаємо період доісторичний, без чіткого розуміння якого не можливо йти далі..."⁶ Можна припустити, що й ті перші переклади (наприклад, створена в Ассіро-Вавилонії в 674 р. до н. е. повість про Акира Премудрого й перекладена на Русі),⁷ чи переробки численних пам'яток фольклору й літератури країн Азії й Африки

(зокрема Єгипетський, Скитський патерики, єгипетський список "Олександрії")⁸, що були популярні на Русі уже в XI ст., як і інтерес до індійської "Панчатантри" (про неї В. Маслович пише ще 1816 року, задовго до німецькомовного перекладу Т. Бенфея у праці "О басне и баснях разных народов..."), були викликані не лише прагненням перейнятися образом Сходу. Упродовж усього XIX ст. два рівні пізнання його (чисто любительський і науковий) в Україні переплітаються і взаємодоповнюються. Робота сходознавчих наукових осередків Харкова, Києва, Одеси, Львова забезпечувалася новими (як оригінальними, так і перекладними) творами. Наприклад, появою в Києві ґрунтовної (125 сторінок) праці Ф. Деларю "Очерк истории поэзии древних индусов", у якій автор аналізує веди і пурани, епоси "Магабгарата", "Рамаяна", "Панчатантру", твори Калідаси і Сомадеви, лірику Бгартрігарі; одного з перших перекладів казок "Панчатантри" теж у Києві. Промовистим фактом є, як на мене, існування грузинської книгозбірні класичної та нової літератури в бібліотеці Київської духовної академії.

У 1864/5 навчальному році Рославський–Петровський, читаючи у Харківському університеті спецкурс "До історії головних народів Давнього Сходу та їх цивілізації", значне місце відводив аналізу поезії Давнього Єгипту. Інтересом до культури ассирійців і вавілонян відзначені видані в Києві праці П. Лукашевича, Візантії – Завадського–Краснопольського. Скупі рядки енциклопедичних видань⁹ та окремі публікації¹⁰ не розкрили змісту наукової спадщини О. Коцейовського – одного з провідних у Росії початку XX ст. єгиптологів, чиє ім'я називають поряд із всесвітньовідомим Б. Тураєвим. Він один із тих, хто ще 1917 року дешифрував і переклав 300 давньоєгипетських написів, прокоментувавши їх. Як і побудована на іншому, перському матеріалі праця Ф. Корша "Римская элегия и романтизм: связь персидской суфийской поэзии и романтизма западных литератур" чи його ж "Нарис перського віршунання" (1901), вони і по сьогодні не втратили свого значення. На жаль, бракує належної інформації про більшість із них позначився на присутності (відсутності) їх в українському літературному процесі. Однозначним є те, що ціла низка виданих досліджень з проблем міждисциплінарних зв'язків вимагатиме істотних уточнень.

Невипадковий фактичний матеріал, на який ми натрапляємо при вивченні історії своєї літератури, ставить під сумнів деякі висновки виключно цікавої праці Е. Саїда, зокрема й про те, що Схід на цьому етапі поставав для європейської культури "такою собі штукою, створеною і почасти прихованою сутністю протилежного змісту", що допомагала "краще реалізувати свою ідентичність" (1, 14). Ґрунтовні дослідження М. Драгоманова, А. Кримського, М. Грушевського, М. Возняка пов'язують його із спричиненими різними факторами процесами взаємообміну та пізнання, а впродовж усього XIX – аж до початку XX ст. і непоодинокими ситуаціями, в яких література "шукала шляхів протистояння кризі людського і національного духу",¹¹ утверджувала себе.

Як свідчать систематичні каталоги, наприклад, Київської духовної академії, університету Св. Володимира тощо, бібліотеки володіли усіма найголівнішими (як іноземними, так і російськомовними) виданнями, що стосувалися історії літератур Сходу і світової зокрема (в т. ч. й працями Ф. Фортунатова, напр., "Древнеарабская поэзия и её критика" З. Розена,

Жаррі де Мансі, А. Цагарелі, Ф. Корша, О. Кірпічнікова, А. Хаханашвілі та ін.) Особливий інтерес привертає до себе "История литератур всех известных народов от древнейших до новейших времен (СПб 1860), яка відтворювала тогочасний погляд на світову літературу.

Сучасна концепція ґрунтується на усвідомленні її як "певного цілого, що перебуває в безперервному процесі становлення і розвитку і стосується всієї літературної історії людства, починаючи від її витоків"¹². Літератури Сходу – її органічна складова.

Мета, завдання, структура цього видання майже не змінилися. З'явилися нові матеріали за небагатьма ви нятками абсолютно не відомі українському читачеві, як-от, у розділах "Література Давнього Єгипту" чи "Візантійська література". Готуючи його, ми намагалися максимально врахувати те нове (в перекладах, дослідженнях), що з'явилося в Україні з часу видання попередньої книги, аби не дублювати тексти. Маємо на увазі двотомну антологію японської поезії, "Танське небо", персо-таджицької, давньо-єврейської літератур, історію турецької літератури, низку видань для шкіл тощо. Пропонуючи "східний" матеріал (художні тексти, наукові розвідки), ми намагалися долучити його до свого, українського, аби картина національного літературного процесу постала в усій її повноті. У книзі вперше представлені українські переклади стародавньої японської поезії ("Кокінсю", "Сінкокінсю"), переспіви доісламської арабської лірики, пісень "Авести", візантійської "Книги Синтипи" та ін. Низка перекладів виконані викладачами та магістрами спеціальності "літературна творчість" Інституту філології Київського університету, що, сприятиме глибшому освоєнню неповторного світу Сходу, осмисленню "головної пружини літературної еволюції", де значне місце належить, за словами О. Колесси, "взаємодії між місцевою культурною суспільною та національною сферою і посторонніми течіями загальноєвропейських чи світових літературних напрямків і визначних літературних творів, особливо сусідніх і споріднених народів".¹³

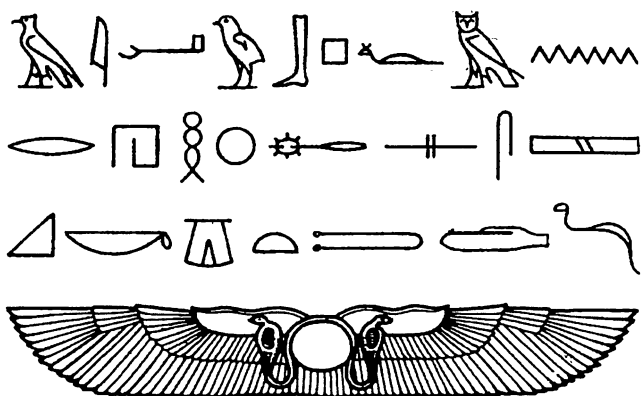
Існують різні погляди на можливості/неможливості сприйняття східного слова (це окремих світ, "інший дух", "інший шлях" за О. Тарнавським). Професор Пенсільванського університету Рамачарака¹⁴ заперечує будь-яку можливість європейського читача відчутти глибинний смисл поезії Сходу, надто того, що тісним чином зв'язане із філософською містичною течією суфізму. "Двоїстість художніх творів як незалежних структур і соціальних феноменів, – визнавав Т.Адорно, – породжує осциляцію критеріїв". І тут же додавав: "Естетичне сприйняття стає живим сприйняттям тільки через об'єкт, тієї миті, коли художні твори самі стають живими під поглядом спостерігача". Матеріал породжує численні дискусії й нові питання.

*Людмила Грицик
доктор філологічних наук, професор*

Література

1. Саїд Едвард. Орієнталізм. К. 2001, с. 160
2. Чтения по истории и теории культуры. Вып. 43. М. 2004, с. 3
3. Личность. Культура. Общество. М. Т. V вып. 3-4, 2003, с. 47
4. Рудницький Л. До феномена української літератури. // Українознавство, 2001, №1, с 114
5. Конрад М. Место первого тома в Истории всемирной литературы. // История всемирной литературы: В 9 т. т. 1, М. 1983 с. 54
6. Котляревський А. Собр. соч. в 4 т. т. 1. Спб. 1889 с. 475
7. Історія української літератури. У 8т. т. 1. К. 1967 с. 84-85
8. Там само. с. 63-64.
9. УЛЕ т.3. К. 1995. с. 30-31; УЛЕ. Т.2. К, 1998, с. 182.
10. Зленко Г.Д. З полону літ. К. 1989
11. Українська літературознавча думка Галичини: У 2т. т.1, 2003, с.6.
12. Виппер Ю.Б. Вступительные замечания // История всемирной литературы: В 9 т. т. 1. М. 1983. С. 9
13. Колесса О. Генеза української новітньої повісті. Прага 1927, с.3
14. Рамачарака. Религии и тайные учения Востока. М. 1982
15. Адорно Т. Теорія естетики. К. 2002. с. 239

ЛІТЕРАТУРА
ДАВНЬОГО ЄГИПТУ
І ДВОРІЧЧЯ

Тексты пирамид (фрагменты)

§ 6 Значение текстов пирамид

Как полагают лучшие знатоки египетской древности, некоторые из текстов пирамид восходят к эпохе служителей Гора¹, но, позволю себе думать, в текстах пирамид попадаются отрывки, происходящие из эпохи, предшествовавшей образованию Северного² и Южного³ царств, из которых сложилось единое египетское государство⁴. С другой стороны, установлено, что многие из текстов пирамид могли быть составлены только в эпоху строителей пирамид⁵. Позволю себе думать даже, что некоторым главы написаны в конце царствования Пиопи II⁶. Таким образом, исследователь имеет в текстах пирамид составившееся в течение добрых двух тысячелетий собрание продуктов религиозного творчества⁷ и может проследить последовательное развитие вехов одной из величайших народов от колыбели, от момента, когда его цивилизация еще только начинала складываться, и до наступления того времени, когда эта цивилизация является перед нами в полном расцвете своих сил. Благодаря текстам пирамид, мы можем ознакомиться, если и не с первобытной религией, то с религией, быть может, наиболее древнего доступного нашему исследованию времени. Отсюда понятно, какой громадный

---

¹ Б. А. Тураевъ, История древняго Востока I 189, Breasted. Development of Religion and Thought of ancient egyptuains.

² В египтологической литературе принято называть его Нижне-египетским царством. Хотя такое наименование и представляет значительные удобства, тем не менее, принимая во внимание, что оно никогда не встречается в египетских текстах, где государство находившееся в Дельте, называется mhj – Северным царством. Такое наименование имеет за собой преимущество, что является довольно точным переводом с египетского

³ По египетски оно называется gsj – юг. Обычное наименование в научной литературе – Верхний Египет. Ср. прим. 1 о причинах побудивших меня отступить от общепринятой терминологии.

⁴ См. § 8 введения к настоящему исследованию.

⁵ J. H. Breasted Op. c.

⁶ См. ниже § 8.

⁷ По Эд. Мейеру (ор. с. I § 153), царства почитателей Гоа основаны примерно за 4240 лет до Р. Х., а Пиопи II царствовал от 2435 до 2390 г.

интересъ представляють они не только для историковъ Египта, но также аля антропологовъ, этнологовъ, специалистовъ по сравнительной мѣологии и т. д. Словомъ, едва ли будетъ съ моей стороны преувелѣченіемъ, если я позволю себѣ. сказать, что незнакомство съ текстами пирамидъ является серьезнымъ пробѣломъ въ образованіи всякаго ученаго, для специальности котораго не безразличны такіе вопросы, какъ вопросъ о происхожденіи и начальныхъ стадіяхъ развитія человѣческой религіи. Для египтолога значеніе текстовъ пирамидъ, пожалуй, усугубляется еще тѣмъ обстоятельствомъ что они составлены не въ одномъ какомъ-нибудь уголку Египта, а являются продуктами творчества различныхъ местностей¹. Это даетъ возможность изслѣдователю пролить лучъ света на вопросъ объ особенностяхъ религіозныхъ вѣрованій различныхъ местностей древняго Египта. Кроме того, тексты пирамидъ содержатъ въ себѣ намеки и на другія стороны египетской жизни² и на существовавшую въ эпоху ихъ возникновенія политическую обстановку³, и, можетъ быть, даже иа научныя свѣденія древнихъ египтянъ⁴, а потому могутъ и должны быть использованы не только для исторіи египетской религіи, но и для общей исторіи Египта.

§ 10. Составъ текстовъ пирамидъ

Итакъ, для царскаго заупокойнаго употребленія привлекались тексты, составлявшіеся; въ теченіе цѣлаго ряда вѣковъ и даже ты-сячелѣтій на протяженіи всего Египта (а, можетъ быть, даже и за предѣлами его), и въ этихъ текстахъ умершій царь по большей части отождествляется съ какимъ-нибудь богомъ. Теперь возникаетъ вопросъ, какого рода произведенія давали матеріаль для надписей на саккараскихъ пирамидахъ. Конечно, прежде всего. такіе тексты, въ которыхъ шла рѣчь о посмертномъ величіи бога, о его возвращеніи къ жизни, о возстановленіи его разложившейся плоти, с восходѣ на небо, о воцареніи надъ богами и людьми, обилии яствъ и питій и вообще всего, чего только могла пожелать душа египтянина 3-го тысячелѣтія до Р. Х.. Едва ли нужно упоминать, что такой выборъ былъ обусловленъ извѣстными взглядами древнихъ египтянъ на возможность при посредстве магіи приурочить событія изъ священной исторіи къ отождествляемому въ заговоре съ богомъ человеку, такъ что представлялось желательнымъ усвоить для умершаго царя великія событія изъ исторіи боговъ, поскольку эти событія были связаны съ возвращеніемъ къ жизни и полученіемъ вѣчнаго блаженства, вѣчнаго величія боговъ,

---

¹ О критеріяхъ, которые могутъ быть приняты для различенія мѣстностей составленія см. § 7.

² Таковы, напр., упоминанія, доказывающія, что египетская семья была построена скорѣе на патріархальной, чѣмъ матриархальной основѣ. См. Томъ VI настоящаго изслѣдованія.

³ Напр., владыка Буто оказывается царемъ востока, въ чемъ, можетъ быть, содержится намекъ на то, что подъ его властью находились только восточные номы Дельты. Подробности см. тамъ же.

⁴ Таковы, м. б., упоминанія, что океанъ окружаетъ все. См. тамъ же.

съ которыми отождествлялся фараонъ, чтобы все это выпало и на его долю¹. Конечно, при этомъ естественно было прежде всего обратить вниманіе на мистеріи, на драмы, въ которыхъ изображались событія изъ жизни боговъ. Если такіа драмы въ моментъ составленія и являлись продуктами боліе или менѣе свободного творчества, то для послѣдующихъ поколѣній представлялся большой соблазнъ думать, будто эти драмы являются точнымъ воспроизведеніемъ происходившаго во времена мифической древности, являются установленіями боговъ и продуктами ихъ творчества. Такъ, "Призванія Иисиды и Нефтиды" считались дѣйствительно произнесенными рѣчами этихъ богинь.² Соблазнительно думать, что запись литературныхъ произведеній, происхождение которыхъ относилось къ мифической древности, приписывалась Тоту и Сефхетъ-Абуи, божественнымъ лицамъ.³ Впрочемъ, покамѣстъ нельзя утверждать этого съ полной достоверностью. Особенно много сохранилось въ текстахъ пирамидъ отрывковъ изъ мистерій Осириса⁴ и изъ мистерій Геба.⁵ На ряду съ отрывками мистерій встрѣчается немало другихъ текстовъ, приуроченныхъ для нуждъ царя въ потустороннемъ мірѣ. Такъ, попадаются хвалебные гимны божеству, гимны, въ которыхъ содержатся упоминанія о благодати царя.⁶ Очевидно, имѣлось въ виду задобрить бога славословіемъ и упоминаніемъ о заслугахъ царя передъ нимъ.

Попадаютъ отрывки изъ коронаціоннаго ритуала⁷. Можетъ быть, эти отрывки приводились для подтвержденія царскаго сана покойника, чтобы онъ могъ занимать и въ потустороннемъ мірѣ; недоступное для простыхъ смертныхъ положеніе. Встрѣчаются также довольно много отрывковъ жертвоприносительнаго ритуала⁸. На первый взглядъ можетъ показаться страннымъ, зачѣмъ понадобилось писать жертвоприносительныя

---

¹ О египетскихъ заговорахъ см. мои "Призванія Иисиды и Нефтиды" (историко-литературное введеніе и указанную тамъ литературу). – Современная наука еще не выяснила, насколько проводилось отождествленіе покойника съ богами. Объ этомъ см. II томъ.

² Призванія Иисиды и Нефтиды I 1–3. Любопытную аналогію представляетъ, напр., Илиада I 1–7, где дается понятъ, что послѣдующая поэма является, собственно говоря, пѣсней богини. Соблазнительно думать, что у лервобитныхъ народовъ поэтическое вдохновеніе считалось состояніемъ, въ которомъ человѣкъ не творитъ, а усваиваетъ продукты божественнаго творчества. Можетъ быть, это объясняется тѣмъ, что лервобитные пѣвцы, бывшіе вмѣстѣ съ тѣмъ и композиторами, должны были обладать сильной способностью слухового воспроизведенія, а такіе люди могутъ мыслить, создавать представленія не иначе, какъ въ формѣ; звуковъ, и легко могло создаться мифологическое объясненіе этого факта, будто это голосъ богини. Конечно, это въ особенности относится къ моментамъ нервнаго воз-бужденія, вдохновенія.

³ Они, какъ извѣстно, представлялись божественными лѣтописцами (Erman. Aegypten und ägyptisches Leben im Altertum. 465. Ero же. Aegyptische Religion. 26). Если они записывали дѣянія человѣческихъ династій, то странно было бы, если бы они не увѣковѣчили достопамятныхъ событій изъ исторіи боговъ.

⁴ Напр. Тексты пирамидъ I T.

⁵ Напр. ib, 1353 сл. P.

⁶ Напр. главы 419, 413.

⁷ Напр. глава 414.

⁸ Budge. The Liturgy of funerary offerings.

формулы въ корридорахъ, куда не должна была ступать нога живого человека. Но вѣдь умершій, будучи царемъ, могъ и самъ произносить тѣ самыя чудодѣйственныя формулы, которыя должны были произноситься царемъ или уполномоченными; имъ жрецами, и тогда всѣ его нужды должны были немедленно получить полное удовлетвореніе.

Вѣроятно, подобныя же соображенія побуждали черпать матеріалъ для текстовъ пирамидъ изъ "Книги открытія рта"¹ погребальнаго ритуала² и ритуала бальзамированія³. Вѣдь употреблявшіяся при совершеніи этихъ обрядовъ формулы имѣли въ виду обезпечить для покойника жизнь за дверью гроба и предохранить его тѣло отъ разрушенія. Есть много магическихъ формулъ противъ опасностей, которыя одинаково могли угрожать и живымъ и мертвымъ. Таковы, напр., давно обратившіе на себя вниманіе изслѣдователей многочисленныя заговоры противъ змѣй⁴. Очень вѣроятно, что эти заговоры употреблялись и живущими, были составлены для живыхъ⁵. На ряду съ этими текстами попадаются многочисленные отрывки, предназначенныя спеціально для нуждъ покойника, для охраны его отъ опасностей, угрожающихъ въ потустороннемъ мірѣ⁶. Эти тексты можно было бы назвать главами древнѣйшей книги мертвыхъ; встречается немало и приноровленныхъ для заупокойнаго культа гимновъ⁷ и отрывковъ изъ эпическихъ сказаній о богахъ⁸. Любопытно, что среди текстовъ пирамидъ попадаются, правда, въ видѣ исключенія, гимны, не имѣющіе отношенія и не приноровленные для

---

¹ Значительную часть относящихся сюда текстовъ собралъ и перевелъ Е. А. W. Budge въ своей работѣ: *The Book of opening the Mouth (Books on Egypt and Chaldaea XXVI-XXVII)*. На ряду съ "книгой открытія рта", можетъ быть, слѣдовало бы назвать цѣлый рядъ другихъ собраній магическихъ формулъ, долженствовавшихъ обезпечить для покойника возможность пользоваться другими органами, и эти собранія могли бы быть названы: Книга открытія глазъ, Книга открытія ушей и т. д. Совокупность же этихъ книгъ могла бы быть названа книгой дарованія умершему способностей живыхъ. Содержаніе этой, книги – формулы и обряды, совершавшіеся надъ трупомъ, чтобы покойникъ, за невозможностью продолжать жизнь въ этомъ мірѣ, имѣлъ бы физическую возможность для удовлетворенія своихъ потребностей на томъ свѣтѣ.

² Сюда относятся, пожалуй, тексты, въ которыхъ говорится въ настоящемъ времени о различныхъ составныхъ частяхъ этого ритуала. Таково, напр., упоминаніе о несеніи покойника и т. п.

³ Сюда относятся мѣста, гдѣ говорится о натрѣ и другихъ принадлежностяхъ бальзамированія и о ихъ чудесномъ дѣйствиіи на умершаго – Осириса.

⁴ Таковы, напр., главы 226–230 и т. п.

⁵ Шнейдеръ, наоборотъ, безъ всякаго основанія думаетъ, будто такіе заговоры имѣли въ виду первоначально только пользу умершихъ. См. оп. с 443.

⁶ Таковы, напр., извѣстныя обращенія къ египетскому Харону и т. д.

⁷ Таковы, напр., извѣстныя гимны небесной богинѣ и солнечному божеству. Есть гимны и другимъ богамъ. Отдѣльныя гимны приспособлялись для заупокойнаго культа по соображеніямъ, аналогичнымъ съ тѣми, которыя приводили къ заимствованію для той же цѣли отрывковъ изъ мистерій.

⁸ Вопреки соображеніямъ Н. Schneider'a (оп. с. 263–265), нѣтъ никакого основанія думать, что въ древнемъ Египтѣ не было большого эпоса, такъ какъ всѣ эти соображенія основаны только на *argumentum ex silentio*. Во всякомъ случаѣ, до насъ дошло въ текстахъ пирамидъ немало эпическихъ сказаній о богахъ (разсказъ о сотвореніи Шу и Тефнутъ, сказаніе объ охотѣ нѣкоего бога за другими богами и т. д.). Возможно, что эти сказанія были отрывками большихъ поэмъ.

заупокойнаго культа¹ Возможно, что они попадали въ царскую гробницу, чтобы умершій царь наслаждался ихъ поэтическими достоинствами². Но возможно и другое объясненіе: быть можетъ, предполагалось, что для покойника полезно произносить такія же славословія богамъ, какія произносятся живущими. Многие изъ этихъ текстовъ, составленныхъ или приноровленныхъ для нуждъ обитателей потусторонняго міра, искони предназначались для царственныхъ мертвецовъ³, не меньшее число текстовъ предназначалось первоначально не для царскаго употребленія⁴. Я думаю употреблять слѣдующія сокращенныя обозначенія перечисленныхъ составныхъ частей текстовъ пирамидъ, чтобы читатель могъ всегда имѣть въ виду первоначальное значеніе каждой изъ нихъ:

Ом	осирисовы мистеріи.
Жр	жертвоприносительный ритуалъ.
Гм	мистеріи Геба.
Ор	книга открытія рта.
М	магическій текстъ, заговоръ.
Ц	для царей.
Нц	не для царей.
Жз	женскій заупокойный ритуалъ.
Б	ритуалъ бальзамированія.
К	коронаціонный ритуалъ.
Км	книга мертвыхъ.
Рп	ритуалъ погребенія.
Гн	гимнъ.
Пм	пересказъ мифа.

§ 11. Замѣчанія о происхожденіи и характерѣ египетской драмы

Такъ какъ едва-ли не самую интересною частью текстовъ пирамидъ являются заимствованныя изъ мистерій различныхъ боговъ отрывки, то, думаю, не будетъ неумѣстнымъ сказать здѣсь нѣсколько словъ о томъ, что представляла изъ себя египетская драма, и какъ она возелина. Въ этомъ намъ много могутъ помочь изысканія специалистовъ по классической филологіи о происхожденіи греческой драмы. Въѣдъ ходъ развитія духовной культуры у различныхъ народовъ представляетъ такую же картину разительнаго сходства, хотя и отнюдь не тождества, какъ и ходъ умственного созрѣванія отдѣльныхъ личностей. Въ самомъ дѣлѣ, одинъ изъ важнѣйшихъ источниковъ греческой драмы являлся,

¹ Напр., глава 593 РН.

² По крайней мѣрѣ, въ эпоху новаго царства такое явленіе не было рѣдкимъ. См. А. Erman u. F. Krebs: Aus dem Papyrus der königlichen Museen. 1.

³ Таковы, напр., тексты, въ которыхъ покойникъ называется носителемъ хвоста или какого-нибудь другаго царскаго атрибута, или властителемъ Египта и т. п.

⁴ Таковы, напр., тексты, въ которыхъ покойникъ называетъ себя княземъ, сыномъ князя и т. п.

какъ известно, дифирамбъ или точнѣе діалогъ между запѣвалой дифирамба и хоромъ. Если мы присмотримся къ дошедшимъ до насъ въ текстахъ пирамидъ отрывкамъ изъ осирисовыхъ мистерій, то мы неизбѣжно должны обратить вниманіе на слѣдующее обстоятельство. Упомянутые отрывки состоятъ изъ пѣсней хора всѣхъ боговъ¹ или только нѣкоторыхъ, напр., пескихъ духовъ². Эти пѣсни хора чередовались съ рѣчами главныхъ действующихъ лицъ драмы, какъ Гебъ, Нутъ и т. д. Въ виду всего этого, позволительно думать, что подобно тому, какъ въ Греціи драма развилась изъ пѣсенъ въ честь Діониса, и въ Египтѣ зародышемъ драмы являлись хороводы, хороводныя пѣсни богу производительныхъ силъ природы – гимны Осирису. Въ упомянутыхъ гимнахъ воспевались событія изъ мифа оъ этомъ богѣ. Вполнѣ естественно было, что эти хоровыя пѣсни преслѣдовали магическія цѣли, должны были содѣйствовать новому урожаю, новому разлитію Нила; поэтому распѣвавшіе ихъ хоры, чтобы обезпечить силу дѣйствія за своими пѣснями, должны были по мѣрѣ силъ и возможности воспроизводить обстановку, при которой разыгрывались тѣ или иныя событія мифической исторіи, а потому хоръ начинаетъ изображать изъ себя совокупность боговъ, игравшихъ роль въ жизненной драмѣ Осириса. Затемъ, запѣвалы хора начинаютъ изображать отдельныхъ боговъ или богинь, делаются актерами и актрисами, играющими опредѣленную роль въ пьесѣ. Эти боги и богини либо обращаются съ лирическими изліяніями къ Осирису³ либо повѣствуютъ о событіяхъ изъ жизни этого бога, при чемъ обращаются къ хору, и такимъ образомъ, получается нѣчто въ родѣ діалога, а потому мы можемъ называть это воспроизведеніе мифа объ Осирисѣ драмою. Затѣмъ, исходя изъ мысли о пользѣ для людей драматическаго изображенія жизни Осириса, нетрудно было прійти къ тому выводу, что полезно и даже необходимо разыгрывать на сцѣне также и событія изъ жизни другихъ боговъ и приступить къ созданію довольно богатой драматической литературы.

Другимъ источникомъ возникновенія египетской драмы является, пожалуй, обычай заукойнаго плача. Этотъ плачь служилъ и служилъ, конечно, прежде всего для выраженія горести близкихъ. Чтобы лучше удовлетворить умершихъ, а также живущихъ знакомыхъ, рано входитъ въ обычай утрировка скорби по отшедшемъ на тотъ свѣтъ, рано входитъ въ обычай поручать оплакиваніе умершаго не его близкимъ, а профессиональнымъ плакальщицамъ, которыя могли возмещать недостатокъ искренней скорби знаніемъ трогательныхъ, хотя и шаблонныхъ, пѣсней и жестовъ. Эти заплачки, естественно, должны были получить магическій характеръ, стали предназначаться для обезпеченія блаженства умершаго въ потустороннемъ мірѣ. Вотъ почему египетскій погребальный обрядъ рано превратился въ своеобразное магическое дѣйствіе, и явилась потребность уподобить этотъ обрядъ соотвѣтствующимъ событіямъ изъ жизни бо-

---

¹ Тексты пирамидъ За 4сг.

² Ib. 1004-1108 PMN

³ Таковы, напр., "Призванія Исиды и Нефтиды", "Праздничныя пѣсни Исиды и Нефтиды" и т. д.

говъ. При этомъ исходили изъ простого соображенія, что формулы и дѣйствія, оказавшіяся столь полезными для умершихъ боговъ, должны оказать свое благодѣтельное дѣйствіе и на умершихъ людей. Отсюда совершенно естественно было египетскимъ драматургамъ почерпнуть свое вдохновеніе изъ такихъ сюжетовъ, какъ страданія и смерть и своего рода вокресе-сеніе различныхъ боговъ, а по преимуществу Осириса, съ которымъ сбижались, сначала цари, какъ мы видѣли выше, а затѣмъ по мірѣ, того, какъ царская власть приходила во все большій и большій упадокъ, въ переходное время отъ древняго къ среднему царству, простые смертные все болѣе и болѣе узурпировали обряды, бывшіе раньше царской привилегіей, вѣроятно, руководясь, мнѣніемъ, что магическое слово или дѣйствіе, оказавшееся полезнымъ для какого-либо разряда лицъ, должно быть полезнымъ и для всѣхъ другихъ людей. Такимъ образомъ, погребальный ритуалъ подвергся основательной переработкѣ подъ вліяніемъ осирисовой драмы, превратился въ воспроизведеніе тѣхъ ея частей, гдѣ идетъ рѣчь о воскресеніи и апофеозѣ Осириса. Въ связи съ этимъ упомянутыя части осирисовой драмы подверглись особенно тщательно разработкѣ и, можетъ быть, даже передѣлкѣ въ связи съ потребностями погребального ритуала. Очень вѣроятно, что у египтянъ существовала и сатирическая драма, подобная греческому прообразу трагедій. На такую мысль наводитъ сообщеніе Діодора о принятіи сатировъ въ спутники Осириса во время его похода въ Эфіопію¹. Принимая во вниманіе, что первоисточникомъ повѣствованія Діодора о царствованіи Осириса являются осирисовы мистеріи, и что египетскій Бесъ былъ божествомъ очень сходнымъ по своему значенію съ греческимъ Сатиромъ, можно думать, что тотъ и другой должны были играть почти одинаковую роль въ драмѣ.

Что касается другихъ видовъ литературныхъ произведеній (гимновъ, мифовъ и т. п.), попавшихъ полностью или въ отрывкахъ въ тексты пирамидъ, то они возникли по той же причинѣ, какъ и аналогичныя произведенія другихъ народовъ, а потому мы можемъ пока не останавливаться на вопросѣ о ихъ происхожденіи.

Леся Українка

Ліричні пісні Давнього Єгипту

Передмова

Пісні, подані тут, не фантазія і не наслідування. Се справжні твори давньої єгипетської поезії, що доховалися до нашого часу на каміннях, у трунах молодих дівчат – і на смітниках великих давніх міст (через те декотрі маємо тільки в уривках). Кожна з них має більш ніж 3000 літ, одна тільки ("Напис на стовпі") "молодша", бо походить з 700-го року з р[іздва] Х[ристового].

---

¹ Діодоръ I 18 (4–6).

Перекладені вони на нашу мову не з єгипетського первотвору, звичайно, а з наукового німецького перекладу проф. А. Відемана¹, причому з прозаїчної форми повернені в віршовану. Зроблено се тому, що коли однаково точного перекладу дати не можна, не будши єгиптологом, і коли ритміка єгипетського вірша та й сама вимова єгипетських слів нікому не відома (єгипетське ж письмо дає тільки ідеї, а не звуки), то зоставалося єдино можливим перекладати не букву, а дух первотвору. [Дух же той, гадаю, не можна було б передати, перекладаючи пісню не піснею, а прозаїчним переказом, – не можна собі уявити ніякої пісні в такій формі. Крім того, деякі з тих пісень, попри екзотичні подробиці, в цілому промовляють чимсь таким близьким, знайомим, що ритм рідної нашої пісні самохіть пристає до того тричі тисячолітнього змісту. Таке було почуття перекладача, а якщо воно привело до помилки, то, може, колись український єгиптолог настане, що ту помилку поправить. Тим часом хотілося показати хоч так сі зразки ясної, радісної поезії великого загадкового народу. Доля того народу не була веселою – вся історія його пройшла під гнітом або своїх деспотів, або чужих напасників – і все ж таки десь бралася сила не закривати очей на радощі світу й життя; може, тому той народ і прожив так довго!.. Ясними радощами усміхаються сфінкси, веселі барви сяють навіть на стінах гробовищ і рідко трапляється сумний вираз на скульптурних та мальованих поличчях тих папірусових трун, де замикались мумії чорні. Така сама ясність і радощі духа виявляються і в перекладених тут піснях. Проф. Відеман вважає їх не "народними", а "літературними", але, мінаючи вже те, що ці терміни 'взагалі не мають твердої наукової основи, українцеві, звиклому до своїх "високолітературних" народних пісень, скоріше, либонь, здається правдоподібним, що, власне, народна душа могла зродити ці співи, прості, нештучні і щирі, хоч не позбавлені й майстерності в вислові. В перекладі додержано якнайближчої точності щодо тексту, поданого у проф. Відемана, і ніде зміст не віддавався на жертву формі (скоріш навпаки), тож коли ці прадавні пісні промовляють до душі новітньому читачеві, то се буде заслугою не перекладача, а народу-творця.

1

Ой далеко до берега того,
До розкошів закохання мого!
Поміж нами річка протікає,
На мілизні крокодил чигає.
Я пушуся річкою тією.
Та й поплину низом течією.
Не боюся я лихої долі,
Мчу по хвилях, мов по суходолі.
Від кохання виростає сила!
Маю чари, бо навчила мила.

---

¹ Див.: A. Wiedemann. Die Unterhaltungs Literatur der alten Aegypter. Leipzig 1903.

2 (Уривок)

Як вона уста розкриє, щоб напитись поцілунку,
Я п'янію і без трунку! Як надійде час вечірній, щоб для неї постіль слати,
Ой слуго, май пильнувати! Ти повий тонким серпанком постать любу чарівниці,
Постели їй, мов цариці. З полотна царського хуста маєш милій постелити,
Ще й олієм покропити...

3

Ох, якби я був при милій негритьянкою тією,
Я б ходив слідком за нею!
Ох, тоді б на любу постать досхочу я надивився,
То б то радощів напився!...

4

Так любов до тебе всю мене проймає,
як вино водицю,
пахощі живицю,
Мов солодкий сік, що наскрізь проникає.
Ти ж, ти так спішишся, щоб уже скоріше
бути нам з тобою, –
рветься так до бою
Огир, що вбігає на побойовище.
По наказу неба милої кохання,
як вогонь, палає,
милого бажання
списом пробиває.

5

Чи ж моє серденько не пристало щиро
до твого кохання?
Я б тебе не кинув, хоч би дізнавав я
щодень катування,
Хоч би мене гнали в Сірію киями,
в Нубію різками,
Хоч би проганяли вгору канчуками,
в доли колючками.
Я ж би не послухав нічиєї ради,
Зроду б я не зрікся любові віради!

6

Ой ляжу я долі посеред осади,
уже ж бо я хворий з тяжкої досади.
Ось ідуть одвідать сусіди зблизенька,
а помежи ними йде моя миленька.
Оступись, лікарю, хай мила лікує,
тільки мила знає, що мені бракує.

7

На хуторі в коханої моєї,
 де серед двору є нова криниця,
 відскочив засув, двері відчинились,—
 я чую — милая моя гнівиться.
 Що, якби я був тим рабом придверним
 і то б на мене сердилась дівчина!
 Якби почув той гнівний голосочок,
 від страху я б зробився, мов дитина.

8

Мій хороший! Серце прагне
 подарити для тебе,
 годувати, доглядати,
 забуваючи про себе.
 Щоб моя рука спочила на руці твоїй!
 Якби ж ти мені відмовив
 цілування-милування,
 говорило б серце потай,
 притлумляючи благання:
 "Я самотнє серед ночі, зник величний мій!
 Я тепера наче мертве, мов лежу в труні,
 бо хіба ж не ти здоров'я і життя мені?.."
 А якби ти привернувся
 до мене близенько,
 "От, знайшлося любе щастя!" —
 мовило б серденько.

9

Кличе голос голубиний:
 "Світ осяйний та милий!
 Ой куди б нам полинути?"
 Ні, голубоньку білий,
 Ні, не клич, я ж тут, край нього,
 я його обіймаю,
 Ми так любо розмовляєм,
 ми щасливі без краю!
 Не розлучимось довіку,
 ручка ручку стискає,
 Де хороше походити,
 він мене проводить.
 Між усіма дівоньками
 я найкраща на вроду,
 Бо не журив мого серця
 мій коханий ще зроду.

Напис на стовпі
(хвала царівні)

Люба! Любе кохання її!
 Люба! Любе кохання її перед всіми царями!
 Люба! Любе кохання її перед всіми мужами!
 Мила вона перед всіми жінками!
 Люба в коханні царівна!
 Ні з жінок, ні з дівчат щонайкраща не буде їй рівна!
 В неї коси від темряви ночі темніші,
 від ягід тернових чорніші.
 В неї зуби міцніші від зубців кремінних в серпочка,
 а рукою прислонені груди – немов два квітчасті віночки...

Далі напис розбито.

Спів, що вибито в храмі нагробнім покійного царя Антефа, що стоїть там перед співцем з арфою¹.

Єсть же то Доброго Владаря² наказ, хороша встанована,
 щоб наше людське тіло зникало із часом минуцим,
 іншії ж речі величні тривали від літ предковичних.
 Навіть боги³, що колись панували, спочили в гробницях.
 Люди, в шанобу завітчані, розумом сяючі, й тії
 в гробах поховані. Той, хто творив собі храми, –
 де він тепер? Де поділись його всі діла?
 Чув я слова Імготепа, слова Гордудуфа⁴,
 тож-бо за тії слова прославляють їх так по всім світі, –
 де ж тепер місто царів тих і що їм тепера належить?
 Мури їх знищено, міст їх немов не бувало ніколи.
 І вістовець не приходить од їх, щоб за їх розказати
 та призвести наше серце податись у тії місця,
 звідки вони одійшли на той світ...
 Заспокой своє серце,
 щоб не вражалось воно, не журилось думками такими,
 слухай бажання його, поки ти ще живеш на сім світі!
 Пахоці лий на волосся твоє, із найтоншого льону
 хай тобі буде одежа, покроплена сутим
 соком чудовим, пахучим з усякого божого зілля.
 Більше утіх заживай, аніж досі, нехай твоє серце

¹ Сей спів (під таким заголовком) знайдено переписаним у кінці одного збірника ліричних пісень про кохання, що тут перекладені.

² Добрий Владар – Озіріс, що вважався переважно богом над мертвими.

³ Тут поет, може, мав на увазі не справжніх богів, а фараонів, що вважалися втіленням богів на землі.

⁴ Імготеп і Гордудуф (або Дадуфгор) – славні в давньому Єгипті царі-мудреці.

буде невтомним. Йому потурай і тому, що хороше.
Справи свої на землі так рихтуй, як наказує серце,
поки надійде до тебе той день, повний смертної муки,
день, коли бог нерухомого серця¹ не вчує благання.
Слізьми життя не вернути людині, що зложена в гробі.
Отже, святкуй собі радісний день, не бажай відпочинку.
Бачиш, не дано людині забрати з собою маєтків,
бачиш, ніхто ж, одійшовши туди, ще назад не вертався.

12

Щиро народними проф. Відеман уважає отсі дві невеличкі пісеньки, написані над барельєфами. Одна написана над пастухом, що жене отару по залитих Нілом луках, а друга над волами, що гарманують (молотять). Наводжу їх тут у примітці, бо вони не належать до загального характеру тих, що уміщені в тексті.

А. Пісня пастуха до отари

Ваш пастух живе з бідую,
день у день бреде водою;
він з рибою вітається,
з німиною змовляється.
Не приставайте, не спочивайте,
[1/1 1910]

Б. Пісня до волів

Молотить собі, молотить собі,
гей, ви, волики, молотить собії
Дбайте соломи собі на обрік,
а господарю пшениці на рік.
бо не гаряче, сонце не пече.

Переклад Лесі Українки

---

¹ Озіріс.

З лірики стародавнього Єгипту

Сила кохання

Кохая я. Кохання, плоть і кров
В мені змішались, як вино з водою,
Як з медом молоко, як біль з бідною,
Як лавр і помаранча в сплеті крон.

Кохая я. Не гайся до Сестри¹.
Як в бій смертельний¹ огир благородний,
Як до ясел до повних бик голодний,
Так ти лети, о Брате, до Сестри.

Кохая я. Твоя любов мені –
Небесний дар, відважний ловчий сокіл,
Всеможні та палкі вогні високі;
Небесний дар – твоя любов мені.

З прекрасних і радісних пісень сестри, коли вона повертається з лугу

1

Знаючи твої й свої бажання,
Я пішла на луг птахів ловити.
Я пішла на луг тебе любити
Я впіймала в сіті птаха з Пунту²,

[Я впіймала в сіті птаха з Пунту,
Пахнув птах зеленим соком мирри.
[Потім вже тебе я стріла, милий, –
Ти казав пустити того птаха.

Ти казав пустити того птаха,
Щоб лишилися тільки ми з тобою...
Що це, милий? Я кричу від болю,
А чи птах той вільний, той
пахучий?!

---

¹ Сестра, Брат – у стародавньому Єгипті ці слова вживалися також у значенні "кохана", "коханий" (тут і далі примітка автора).

² Пунт – очевидно, країна, звідки до Єгипту завозили парфуми.

2

Закричало дике гуся
Понад Нілом.
Я в солодких сітях б'юся
Білим тілом.
Я в полоні од любові
Знемагаю.
Чи довіку ми обоє,
Ра мій, раю?

Чи надовго, чи надовго
Ті обійми
Як повернусь я додому
Без упійми?

Шепче вітер в лузі лозам
Про кохання...
Ой, скажу, що не вдалося
Полювання.

3

Знов до лугу лечу, лечу,
А над лугом – гусей, гусей...
Та мені не до них.
Я кричу,
Я кричу,
Що віднині ти любий мені над усе!
Над, усе –
Над зорі і над сонця!
Над усе –
Над матір і над вітця!
Над високі віки!
Над розливи Ріки! –
Тільки б в парі серця,
Тільки б в парі серця.

***Початок солодких,
знайдених у манускриптах висловлювань,
записаних нахт-собеком з Некрополя***

1

Візьми з собою це і лить-лети до Неї
Чекають там тебе лампадки й орхідеї,
І флейти з арфами. Чека тебе – Вона.
Ти на додачу їй дай випити вина.

Її перехитриш в бажанні та у слові,
І стане вашою ця дивна ніч любові.
І визітхне Вона: "О, обіймай мене!"
І так, як нинішня, ніч завтрашня мине.

2

Як прийдеш ти до Неї з піснями, Тут важливо,
Щоб сказала Вона: "Поміж нами Все можливо!"
На подвір'ї нікого – погляньте! –
Тільки вітер гойдає гірлянди.

3

Ото біда – така ще молода,
А вже аркан так міцно накида.
Вже я в петлі Її смолистих кіс,
Вже я навек до віч Її приріс,
В Її намистія, що в кайданні,
Тавро Її каблучки на мені.

4

Як тебе до мене тягне,
Як обіймів серце прагне,
Нащо довго так мовчати?
О Хатор¹, клянусь, хлопчику
Не покину, в травах скину
Перед ним пахучі шати!

5

Ми над Нілом сховались обоє,
У куцах для людей непомітні.
Дві тарелі, де їжа й напої, –
Так на перса мої подібні.

6

Вона мені таке вчинила,
Про що згадувати годі;
Ввійшла, а двері – зачинила,
Мене zostавивши при вході.
А що б то глянути ув очі:
"Ти, красеню, ходи зі мною".
Чомусь Вона цієї ночі Була глухою і німою.

---

¹ Хатор – (ще Хатхор) богиня радості, кохання і творчості

Серед ночі якось випадково
 Біля дому її я спіткнувся.
 Камінцем у вікно кинув слово –
 Камінець не вернувся.

Біля брами стояти на чатах
 Для коханця не вельми приємно,
 Відчиніться, благаю, о врата,
 Відчиніться таємно.

Бо не злочин. Мене там чекають.
 В нічному хліві господині
 Два жертовні воли ремигають, –
 Це для вас, о гостинні!

Вас вшанують, мов доброго бога,
 Їх нечутно одсунеться засув.
 Вам, о врата, – вола-довгорога,
 Їх одсунеться засув.

А молодшого – вам, о завіси, –
 Мовчні стражі нічної гостини,
 Щоб сумним не вертався я звідси,
 Щоб мене ви впустили.

Ні замків не зоставлять без дані,
 Ні ключів; отворіться, о врата!
 Хай Сестра у терпкому чеканні
 Дочекається Брата.

А ще краще було б, якби теслі
 Вас надалі робили з соломи,
 Щоб і вмісячні ночі і в темні
 Цілував я уста її теплі,
 Її очі солоні.

Над рікою

1

Сестра – на гамтому, далекому березі.
 Між нашим коханням ріка протіка.
 Дріма крокодил в комишевому пелесі,
 І сонце нестерпно ного припіка.

Рушаю убрід – ані страху, ні відчаю.
 Ніщо не поверне мене навзворот.
 Кохання моє прирівнялось до вічності.
 Кохання моє – як закляття од вод.

Я бачу! вже бачу! – Сестра наближається.
Я руки простяг – ще два кроки, ще крок...
Вже тільки півкроку між нами лишається:
В обіймах обсохну – дарма, що намок.

2

Обійми ніжних рук її,
Вона в моїх обіймах –
Це Пунту міррові гаї,
Це млосність нерозвійна!

3

Як тільки вона в поцілунку
Поволі уста розтуля,
Я раптом п'янію – без трунку,
Пливе під ногами земля.

4

Коли вже, нарешті, ти постіль постелиш, слуго?
Та тільки дивися – полотна як слід вибирай!
Є царське?
Не гоже!
Згребінне?
Не треба його!
Що міррою пахне – тим ложе для нас вистеляй!

З червоного шовку легеньке накинй покривало,
Щоб тонко і лагідно тіло її обливало.

5

О, чи діждусь я колись насолоди
Рабою бути між її рабинь! –
Ті – ноги їй змивають кожен день,
А я – лиш від нагоди до нагоди.

6

Чи вимолю коли собі у долі
За пралю їй служити!
Міг би сам З одеж змивати мирру і бальзам –
З одеж, в яких співали перса голі.

7

Хочу стати перстеном твоїм
На пелюстці пахучій пальця!
О, щоб так! – пробув би вік твоїм
На пахучім пагінчику пальця.

Фрагменти

1

Цілий день тебе благаю:
Не знущайся без потреби,
Не примушуй до безкраю
В тузі мучитись без тебе!

Вже мій кінь не має стриму,
Колісниця – наче птиця!
Та дарма – вперед нестимусь,
Поки вщент не розлетиться!

2

На щирозлотий острів одплива
Моя Сестра, сп'янівши од любові.
Не покидай, пливім туди обоє,
Допоки в серці ще любов жива!

3

О, день чудового сп'яніння!
Ми разом з ним – любов гряде!
І хай, там бурі нетерпіння,
Хай вітер заздрісне гуде, –
Ми разом з ним – любов гряде!
Питаю нишком свого серця:
За що я так його люблю? На мене, серденько, не сердься,
Хай навіть я тебе згублю
За те, що так його люблю!

Любовне заклинання

Преславні будьте, о богове, –
Ти, Ра¹, ви, Сім Хатор, і всі,
Чії пов'язки пурпурові
В божественній горять красі!
Нехай Вона іде за мною,
Як віл за пійлом в дні посух,
Як служниця за діворою,
Як за отарою пастух.

Коли ж не змусите її ви
Іти за мною – не прощу.
А не діждусь обіймів Дізи – Бусіріс² за вогнем пущу.

---

¹ Ра – бог сонця.

² Бусіріс – (тепер – Абу-Сір) місто в дельті Нілу.

Слово на збір винограду

Виноград наш, наче град, –
Хто б такому був не рад!
Щиро тішитись господар:
Небувалий виноград!

Вже сягає нам колін –
Соку пінистий рубін,
А на лозах – грона, грона
Чути стиглий передзвін.

Глянь на ягоди оці,
Що тримаєш у руці, –
Ще таких ніхто не бачив,
Навіть наші праотці.

А який веселий сік! –
Від журби і туги лік.
Пий же! – в radoщах і vtісі
Має жити чоловік.

Вечоріє поміж лоз.
Грона сивіють од рос.
Плавають в рожевій піні
Крапельини жовтих ос.

Пий, господарю, до дна
І воздай на схилі дня
Богові похвальне слово,
Щоб в новому році знову
Вдосталь нам було вина.

Пісня семи хатор¹

Наші ритмічні удари – для тебе,
Танцями славимо велич богині –
Слався, о владарко квітів і стебел,
Слався, о сестро небесної сині.

Все це – від тебе: коштовні намиста

Скіпетри владні і музика мірту,
Слався, о жінко, богине пречиста,
Слався, заступнице ніжного флірту.

---

¹ За віруванням стародавніх єгиптян богиня кохання Хатор втілювалась в образі семи богинь – віщунок долі.

Ніч у ніч тебе хвалити –
Від смеркання до світання,
Факели пахкі палити
І оспівувать кохання.

Ти – любов, танок, утіха,
Ти – це музика і слово,
Ти – вино міцне у міхах,
Ти – яскрінь вина міцного.

Музика наша – для тебе, богине,
Славимо радість, неславимо тугу.
Слався, о владарко древа і глини;
Слався, о сестро зеленого лугу.

Все це від тебе; пісні величальні
Міфи повчальні і книги пророчі.
Слався щасті слався в печалі і
заступнице творчої ночі.

Ніч у ніч тобі радіти
з юнаками під зірками.
Ми–твої веселі діти,
Перевінчані вінками.

Ти – Ріки пахучі води,
Ти – забави пречудові,
Ти – барвисті хороводи,
Мудрі пустощі любові.

Плач Ісїди за Осїрісом

Я – жінка, дружина твоя і Сестра.
Приходь, я так прагну уздріти тебе!
Як темно довкола, хоч сонячний Ра
По небу у човні двовесло гребе!

Як темно довкола! Клубочиться тїнь –
То серце моє від розлуки згоря.
Горить моє серце, бо тїнями стїн
Від тебе навїки віддалена я.

На наших мїстах – руйнування печать.
Шукаю тебе – бездорїжжя і дим.
Кохання твоє оповила печаль.
Не будь так далеко! Без мене! Один!

Поглянь, онде Гор¹ наш вже Сета² зв'язав –
На суд братовбивцю, на страту веде. –
О, ні, недаремно комиш І лоза
Сховали Ісіду³ і Гора в той день!

Помщуся за тебе! Приходь, не барись!
Це я тебе кличу – Сестра і жона.
В розпуці розлуці лишень не корись –
Нестерпна для плоті твоєї вона.

Очікування зустрічі

Господарю мій, повелителю,
Між нами і хвилі, і вітер.
родину чи зо дві ще витерплю,
І далі несила терпіти.

Це станеться нині – ми стрінемось,
Квіти далекого Пунту.
Віп'ються пахучими стрілами
Нашу любов незабутню.

Я знаю, тобою вчаровані
Усі найвельможніші дами,
Це так, але ж ми попаровані
Літами й чужими світами.

Тобі я – супруга закохана –
Одвіку, вовіки і присно.
Стою, наче в землю, закопана
в оцю ось розгойдану пристань.

Переспіви Богдана Стельмаха

---

¹ Гор – бог, покровитель царів.

² Сет – син богині неба Нут.

³ Ісіда – донька богині неба Нут.

**Коментар до перекладу "Вступної уваги"
проф. Ж. Масперо до праці
"Єгипетські казки і казка про двох братів"**

Се, що тут перекладено, є початок прекрасного вступу проф. Масперо до його збірки перекладів єгипетських казок (*Les contes populaires de l'Égypte ancienne, traduits et commentés. Paris 1889, стор. I-VII*). В своїм вступі проф. Масперо розбирає єгипетські казки головню з погляду на ті побутові подробиці із старо-єгипетського життя, які містять ся в них. Для нашої ціли сей розбір менше цікавий, і для того ми, користуючи ся книжкою проф. Масперо для злагодження перекладу казки про двох братів на нашу мову, подаємо далі ті багаті порівнюючо-літературні сказівки, які дібрав до неї звісний фольклорист Е.Коскен.

Казка про двох братів

I

Були собі раз два брати від одної матери і від одного батька. Старший звав ся Анупу, а молодший Бітіу. Анупу мав хату, мав жінку, а молодший був у него немов за слугу: шив одержу, ходив у поле за худобою, робив що було треба, рубав дрова, справляв усяку полеву роботу. А був сей молодший брат дуже добрий робітник, так що в цілім Єгипті не було йому рівні.

За такою роботою минуло чимало днів. Молодший брат ходив за волами по своїому звичаю день у день і що вечера вертав до дому двигаючи вязку всякого полевого зілля. Прийшовши до дому він ось що робив: клав зілле перед старшим братом, що сидів разом з жінкою, потім вечеряв, їв і пив і лягав спати в стайні обік своїх прекрасних волів. А коли на світі розвидніло ся і настав новий день і напечено хліба, він ставав перед старшим братом, діставав хліба, щоби мав що їсти в полі і гнав воли на пашу в поля. І коли отак він ішов за волами, вони говорили до него: "Там і там є добра паша!" Він слухав усе, що вони говорили і гнав їх на ту добру пашу, якої вони собі бажали. Таким робом его воли поробили ся дуже, дуже гарні і наплодили багато, багато телят.

А коли прийшла пора полевої роботи, старший брат сказав йому: "Прилагодь нам запряг до ораня, бо отсе земля вийшла з під води і добра до ораня. Також винеси насіння на поле, бо завтра рано візьмемось до роботи". Так мовив старший брат. Молодший брат зробив усе так, як велів йому старший. Коли на світі засвітало і зробив ся другий день, вони пішли в поле з плугом; взяли ся до роботи і на серці було їм дуже, дуже весело, так що вони працювали не спочиваючи.

Минуло чимало днів після сього, вони все ще були в полі і працювали. Старший брат вислав молодшого мовлячи: "Бігай, принеси нам ще насіння з села". Молодший брат застав жінку свого старшого брата, як плела собі коси. Він мовив до неї: "Встань, дай міні насіння, щоб я біг швидко в поле, бо

старший брат висилаючи мене сказав міні: "А не гай ся!" Вона сказала йому: "Іди, отвори шпихлір і візьми що тобі треба, бо я боюсь, щоб міні коси не порозплітали ся". Молодий парубок пішов до стайні, взяв великий горнець, бо мав намір набрати багато зерна, насипав до него жита і ячменю і вийшов несучи горнець. Вона мовила до нього: "Чого се ти так багато набрав на плечі?" Він сказав їй: "Ячменю три міри, жита пять мір, пшениці пять мір, ось чого я набрав". Так він до неї. А вона обернула ся до него і мовить: "Справді, велика твоя сила! День у день бачу, який ти дужий!" І єї серце затріпало ся до него в любовному бажанню. Вона встала, зупинила його і мовила до него: "Ходи, спочиньмо разом годиночку! Коли міні се зробиш, я тобі справлю гарну одежу!" Молодий парубок розгнівав ся дуже, як полуднева пантера задля тих неподобних слів, що вона йому сказала, і вона дуже, дуже злякала ся. Він промовив до неї кажучи: "Алеж про бі, ти для мене як мати, а мій старший брат удержує мене! Ох, сеж страшений гріх, те що ти міні сказала! Не говори міні сего ще раз і я не скажу сего ніякому чоловікови!" І він узяв мішок і пішов у поле. А коли прийшов там, де ждав його старший брат, вони взяли ся до роботи, щоби довести їйї до кінця.

А в вечірню пору, коли старший брат вернув до дому, а молодший брат ішов за волами з вязанкою всяких полевих трав і гнав худобу перед собою, щоб їйї загнати на спочинок до стайні, що була в селі, тоді жінка старшого брата побояла ся тих слів, що була наговорила. Вона взяла чорної саджі і поробила собі знаки, немов би їйї побив якийсь злочинець, щоби сказати мужови: "Се твій менший брат знасилував мене!" – коли єї муж верне вечером, як се діялось звичайно що дня. Ввійшовши в хату він застав жінку, як вона лежала і стогнала мов від насилія; вона не дала йому води вмити руки, як був звичай що дня, ані не засвітила світло перед ним, в хаті було зовсім темно, а вона лежала зовсім недужа. Муж промовив: "А се хто говорив с тобою?" А вона відповіла йому: "Ніхто не говорив зі мною крім твого меншого брата. Коли він прийшов набрати для тебе насія і застав мене, як я сиділа самісінька, він сказав міні: "Ходи, спочиньмо разом годинку, пристрій своє волосє!" От таке він говорив до мене, та я й слухати не хотіла. "Чиж я не є для тебе як мати а твій старший брат не є для тебе як батько?" Так я мовила йому. Він злякав ся і побив мене, щоб я не говорила тобі про се. І коли ти даруєш йому жите, я вмру; аджеж бачиш, коли він прийде вечір, а я пожалувала ся тобі на єго негідні слова, то легко зрозуміти, що він зробить".

Старший брат розлютив ся як полуднева пантера, наострив ніж і взяв його в руку, а тоді сховав ся за дверима стайні, щоби вбити меншого брата, коли той прийде вечером, щоби позаганяти худобу до стайні. А коли сонце спочило і надійшов менший брат навантажений усякою травою, як мав звичай що дня, то корова, що йшла передом, входячи до стайні сказала своєму пастухови: "Ось тут твій старший брат сховав ся перед тобою з ножем, щоби тебе вбити; ратуй ся від него!" Коли він почув, що мовила корова, що йшла передом, а друга сказала йому те саме, він заглянув по під двері стайні і побачив ноги свого старшого брата, що був схований за дверима з ножем в руці. Тоді він кинув вязанку на землю і пустив ся бігти що духу, а старший брат погнав ся за ним з ножем. Менший брат скрикнув до Фра-Гармакуїті (бога сонця) мовлячи: "Господи ласкавий, ти знаєш, чия правда, а чия крив-

да!" І Фра почув усі жалі і велів проявити ся величезній воді між ним і єго братом, а в воді було повно крокодилів, і один із братів стояв по однім боці а другий по другім. То старший брат два рази простяг руку до удару і два рази не вбив свого меншого брата – ось що він учинив! А менший брат обізвав ся до него з берега мовлячи: "Будь там аж до рана! Коли соняшний круг по-явить ся, я буду говорити з тобою перед ним, щоби виявити правду, бо бі-льше вже не буду з тобою ніколи, не буду вже в тій стороні, де ти будеш і піду в Долину Акації!"¹

Коли на землі засвітало і зробив ся другий день, бо Фра-Гармакуті під-няв ся на небо, оба брати побачили один одного. Молодий парубок промовив до свого старшого брата, кажучи: "І чого б бігти за мною, щоби мене вбити підступно, не вислухавши того, що мали сказати мої уста! Аджеж я, будь що будь, твій менший брат! Адже ж ти у мене є замісто батька! Адже ж твоя жінка у мене є як мати! А хіба ж се не так було, коли ти вислав мене, щоб я приніс для нас насіння, що твоя жінка сказала до мене: "Ходи, прове-дімо разом годинку, положімо ся!" А перед тобою вона обернула се діло на другий бік". І він розповів старшому брату все, що зайшло між ним і єго жін-кою. Він покляв ся на Фра-Гармакуті і мовив: "А ти біг за мною, щоби мене вбити підступно! Ти сховав ся за дверима з ножем в руці, в засідці! який сором!" І він добув ножа, що ним утинав гиляки і відрізав собі член і кинув його в воду, де його пожер сом. Тоді він ослаб і зомлів. А старший брат дуже-дуже проклинав свою душу і стояв на місці ридаючи голосно, бо не знав як перейти на той беріг, де був єго менший брат, за-для крокодилів. Менший брат обізвав ся до него мовлячи: "Так, брате! Ти вдав ся в погане діло! Так то ти не пригадав собі ані одного доброго діла, ані одної прислуги, які я тобі вчинив! Ну, іди ж до дому, стережи собі сам своєї худоби, бо я не житиму більше в тім місці, де ти будеш, я піду в Долину Акації. Та ось що ти зроби для мене: коли дізнаєш ся, що зо мною стала ся якась пригода, прийди і по-дбай про мене. Бо я зачарую своє серце і положу його на вершку цвіту Ака-ції, а коли зрубають Акацію а моє серце впаде на землю, ти прийди і знайди його. І хоча б ти шукав його й сім літ, не знеохочуй ся, а коли його знайдеш, вложи його до посудини з свіжою водою то я віджию знов і помщу ся за лихо, яке міні зроблено. А ти пізнаєш, що зо мною щось стало ся, коли візьмеш збан пива в руку, а воно почне булькотати; тоді, коли се тобі покаже ся, не гай ся ані хвилини!" І за тим він пішов у Долину Акації, а єго старший брат вернув до дому, держачи ся рукою за голову, посипаний пилом. А прийшов-ши до дому він убив свою жінку, кинув їйї псам і жив у жалощах за своїм меншим братом.

II

Богато днів прийшло після сього. Молодший брат пробував у Долині Акації і нікогисінько не було з ним. День він проводив полюючи звірів по горах, а вечером приходив спати під Акацією, що в вершку єї цвіту було зложено єго серце. А коли

---

¹ Що се за Долина Акації – незвісно. З дальшого оповідання показує ся що ту долину уявляли собі Єгиптяне десь над Нілем, у незвісних верхівях тої ріки; догадують ся, що символічно се знат-чить: долина мертвих або долина щасливих душ.

пройшло багато днів, він збудував своїми руками в Долині Акації дім з усякими вигодами, щоби в нім замешкати. Коли раз вийшов із дому, пострічались йому всі дев'ять богів, що спішили кермувати долею свого Єгипту. Дев'ять богів промовили всі враз і сказали до нього: "Ей, Бітіу, бику дев'яти богів", як же се ти живеш сам покинувши свій край задля жінки Анупу, твого старшого брата? Ну, жінка ся вбита і ти відплатив брату за все те зло, яке він зробив тобі. Йїх серце змилювало ся над ним дуже-дуже, і Фра-Гармакуїті промовив до Хнуму²: "Ей-же, сотвори жінку для Бітіу, щоби він не жив отак самотою!" Хнуму зробив йому товаришку, щоби жила з ним, і вона була така вродлива красуня, що в цілому Єгипті не було такої, бо в ній були всі боги. Сім Гаторів³ прийшло, щоби йїї побачити і всі сказали одними устами: "Нехай йїї меч побе!" Бітіу любив йїї дуже-дуже; коли рано виходив полювати для неї звірів а вона лишала ся дома, то говорив до неї: "Не виходи з хати, бо бою ся, щоби тебе Ніль не вхопив; я не міг би увільнити тебе від нього, бо я такаж жінка як і ти⁴, а моє серце спочиває на верхку Акації; та коли б хто інший крім мене найшов його, я буду бити ся з ним". Одним словом, він розповів йїй усі свої тайни.

Після сего пройшло багато днів. Бітіу був на полюваню, як се було его звичаєм день у день. Молода жінка вийшла з хати, щоби пройти ся попід Акацією, що росла обік хати. Аж ось Ніль побачив йїї і погнав ся за нею; вона кинула ся тікати від него і вбігла до хати. Ніль крикнув до Акації мовлячи: "Вона мусить бути моя!" Акація дала йому жмуток єї волося. Ніль поніс його до Єгипту і положив його в хаті пральник в фараонових. Запах від жмутка волося уділив ся фараоновій одежі; почали добивати ся у фараонових пральників мовлячи: "Запах дивних пахощів у одежах фараонових!" Почали добивати ся від них відповіді день у день, та вони не знали, як се стало ся. Та ось голова пральників фараонових вийшов на беріг, бо серце его було дуже зажурене тими допитами, що йому роблено день у день. Він зупинив ся, спер ся на поруче, саме на супроти того жмутка волося, що був у воді. Він післав у низ одного слугу і сей приніс йому той жмуток переконавши ся, що він пахне дуже-дуже гарно, а голова заніс його Фараонові. Скликали магів-писарів фараонових, і ті сказали Фараонові: "Сей жмуток волося походить від дочки Фра-Гармакуїті, що має в собі суть усіх богів. Ти, кому підлягають чужі країї, вишли післанців по всіх чужих краях шукати сеї дівчини, а з післанцем, що має йти в Долину Акації, нехай іде в супроводі багато людей". Его Величество сказав: "Прекрасно, прекрасно те що ви сказали!" І виправлено післанців.

Минуло багато днів по тім. Люде, що були пішли по чужих землях, вернули ся і здали справозданє Его Величеству. Тільки ті, що пішли в Долину Акації, не вернули. Бітіу повбивав йїх, а пустив лиш одного з поміж них, щоби заніс звістку Его Величеству. Тоді Его Величество вислав багато людей і рубачів а також людей з возами, щоби привезли дочку богів; з ними була одна жінка і нарадила

---

¹ Се дивовижне прозвище вказує, що Бітіу вважає ся тут появою бога Озіріса, до якого часто прикладає ся ота назва і який після вірувань Єгиптян дізнавав також подібних пригод, як Бітіу в отсій казці.

² Назва Хнуму значить дословно: творець; се було місцеве божество острова Елефантіни і краю коло першого Нілевого водоспаду.

³ Гатор – мітична істота жіноча, похожа на прецькі Гори або Грації, на Фейї у романських та германських народів.

⁴ Натяк на те, що Бітіу був кастрат.

їх, як мають собі поступати. Отся жінка вернула до Єгипту з дочкою богів, і весь Єгипет урадував ся нею. Єго Величество полюбив їйї дуже-дуже, так що називав їйї своєю найлюбішою жінкою. Він почав випитувати їйї, хто єї чоловік, а вона сказала Єго Величеству: "Зітніть Акацію і знівечте їйї!" Фараон післав людей і рубачів з сокирами, щоби зрубали Акацію. Вони відрубали цвіт, у котрому було серце Бітіу, і він упав трупом сеї самої лихої хвилини.

III

А коли на землі засвітало і зробив ся другий день після того як зрубано Акацію, стало ся так, що Анупу, старший брат Бітіу, прийшов до свого дому і сів умивши собі руки. Йому подали збанок пива, а воно почало булькотати; подали йому другий збанок вина, і воно закаламутило ся. Тоді він узяв палицю і сандали на ноги, надів одержу, забрав оружє і помандрував у Долину Акації. Прибувши до палати свого меншого брата він побачив свого меншого брата простертого на долівці, неживого. Він заплакав переконавши ся, що єго менший брат лежить неживий; він пішов шукати серця свого меншого брата під Акацією, під котрою єго менший брат спав вечером. Три роки він шукав і не міг найти нічого. Вже почав ся четвертий рік, коли серце єго меншого брата забажало дістати ся до Єгипту і промовило: "Завтра піду" – так промовило єго серце¹. А коли на землі засвітало і зробив ся другий день, Анупу пішов під Акацію і шукав увесь день; вечером він дернув роздивляючи ся довкола себе, щоби шукати на ново. І ось він побачив ямку, а коли заглянув у єї заглибленє, глянь, а там було серце єго меншого брата. Він приніс сиску повну свіжої води, поклав єго в неї і мів, як се був єго звичай кожного дня. А коли настала ніч а серце насало ся води, Бітіу стрепенув ся всім тілом і почав пильно вдивляти ся в свого старшого брата, а потім забажав пити. Анупу, старший брат, підняв миску з свіжою водою, в котрій було серце єго меншого брата, сей папив ся, єго серце прийшло на своє місце і він зробив ся таким, як був уперед. Брат з братом обняли ся, кождий почав говорити до другого. Бітіу мовив до свого старшого брата: "Отсе я зроблю ся великим биком, що матиме на собі всі добрі знаки²; ніхто не пізнає мене тоді. А коли зійде сонце, ти сідай на мій хребет, а коли ми прибудемо на те місце, де є моя жінка, я їй відплачу ся за все зле, що вона зробила міні. Ти-ж веди мене до того міста, де живе Фараон, а він тобі надає всякого добра обсипле тебе золотом і сріблом за те, що ти привів йому мене, бо я буду великим чудом і весь край урадує ся мною. А потім ти йди собі до дому".

А коли на землі засвітало і зробив ся другий день, Бітіу перемінив ся в таку подобу, як був заповів, а його старший брат Анупу сів на його хребет зараз в ранці і прибув у те місто, де жив Фараон. Про него дали знати Єго Величеству, він його побачив і дуже-дуже урадував ся.

Справлено для него дуже-дуже пишну учту і Фараон мовив: "Се велике чудо зробило ся!" І радували ся всі в цілому Єгипті³. Старшому брату надавали золо-

---

¹ По єгипетському віруваню кождий член людського тіла жив своїм особливим житєм. Серце вважало ся осередком тіла і головним органом житя і свідомости; по смерти чоловіка воно здавало Озірісови рахунок.

² То значить, святим Апісом, уособленем Озіріса, котрому Єгиптяне віддавали найвищу честь.

³ Час між смертю одного Апіса а появою другого був часом загальної жалоби для цілого Єгипту; появленє нового Апіса було днем загальної радости, всенароднім празником.

та і срібла і він запанував у своїй домівці. Фараон дав йому багато слуг, багато поля і полюбив його дуже-дуже, дужше ніж усіх людей у цілому Єгипті.

IV

Минуло чимало днів після сього. Одного разу бик увішов до гарему, дійшов до місця, де була улюблена і почав до неї говорити мовлячи: "А бачиш, я таки живу!" Вона мовила до нього: "А хтож ти такий?" Він мовив до неї: "Я – Бітіу! Ти намовила Фараона, щоби велів зрубати Акацію, під котрою була моя домівка, так щоб через те я не міг жити, аж бач, я таки живу, я перемінив ся в бика!" Улюблена дуже-дуже злякала ся тих слів, які сказав їй муж. Він вийшов з гарему, а Фараон прийшов провести з нею щасливий день. Вона обідала разом з Фараоном і Фараон був для неї дуже-дуже ласкавий. І вона мовила до Фараона: "Присягни ся міні на Бога, скажи: "Все що ти скажеш, я вислухаю для тебе!" Він заприсяг ся вислухати все що вона скаже, а вона сказала: "Дай міні зїсти печінку з отсего бика, він і так ніколи ні до чого доброго не здасть ся". Так вона сказала. Фараон дуже-дуже засумував ся тими єї словами, а єго серце дуже-дуже заболіло. Та коли на землі засвітало і зробив ся другий день, відправлено великий празник з жертвами на честь бика, а тоді Фараон вислав одного з перших своїх прислужників, щоби казав зарізати бика. Та ось коли його зарізано і коли слуги несли його на плечах, він стрепенув ще раз карком, а з него присли дві краплі крові і впали на два великі ступні фараонові, одна з одного боку великої брами фараонової а друга з другого боку. А з тих крапель крові вирости два великі персики¹, оба незвичайно хороші. Пішли слуги і сказали Фараонові: "Велике чудо для Вашого Величства! Два великі персики вирости за ніч по обох боках великої брами Вашого Величства". Фараон дуже сим утішив ся а з ним і увесь Єгипет, і Фараон звелів складати персикам жертви.

Минуло чимало днів після сього. Фараон вийшов за браму з лазурового каменя. На його шийі був вінок з ріжнородних квіток. Він їїхав на пурпуровім возі і вийшов із царської палати щоби побачити персики. Улюблена їїхала возом в парокінь обік Фараона. Фараон усів під одним персиком, улюблена сіла під другим. А коли вона сіла, персик почав говорити до своєї жінки: "А, зраднице! Я – Бітіу і живий на перекір тобі. Ти намовила Фараона, щоби велів зрубати Акацію, під котрою була моя домівка. Тоді я зробив ся биком, а ти знов казала мене вбити!"

Чимало днів пройшло після сього, коли улюблена знов обідала разом з Фараоном і коли Фараон був для неї ласкавий, вона сказала Фараонові: "Заприсягни міні на Бога і скажи: "Все що скаже моя улюблена, я вислухаю і сповню". "Говори!" Він вислухав усе, що вона сказала. Бона мовила: "Кажи зрубати оба персики і поробити з них гарні дошки!" Фараон вислухав усе, що вона сказала. А кілька день опісля Фараон вислав зручних столярів, щоби зрубали персики Фараонові. Жінка фараонова, улюблена, стояла при них і придивляла ся їїх роботі. В тім одна тріска скочила, влетіла в рот улюбленої, вона проковтнула їїї і зайшла в тяж. Столярі порізали персики, пообтісували колоди і зробили все, що вона хотіла.

¹ Персик (*Mimusops Schimperi*) або абрикосове дерево було в старім Єгипті посвячене Озірісови.

Минуло чимало днів після цього, і вона привела на світ хлопчика. Пішли сказати Фараонові: "Вродився тобі хлопчик". Принесли його до Фараона, він надавав йому мамок і колісальниць. Радість запанувала по всім Єгипті. Почали святкувати день его уродин, почали надавати дітям его ім'я. Фараон любив його дуже-дуже і надав йому титул царевича короля Етіопії (Кау-шу). А коли пройшло багато днів після цього, Фараон зробив його князем-наслідником усього Єгипту. А коли пройшло багато днів після цього і він пробув багато літ князем-наслідником усього Єгипту, Фараон полетів на небо¹. Тоді Бітіу промовив: "Покличте міні найперших дорадників Фараонових, щоб я розповів їм усе, що було зо мною". Привели також его жінку і він почав свідчити против неї перед ними, і засуд її виконано. Тоді привели его старшого брата і він зробив його князем-наслідником усього Єгипту. Двацять літ він царював над Єгиптом, потім умер, а его старший брат став на его місце від самого дня его похорону. Скінчила ся в супокою отся книжка, коштом писаря-скарбника Каґабу при скарбі фараоновім, працею писаря Горі і писаря Еннани, наставника над книгами. Хто говорити ме про сю книжку, нехай Тот буде йому на поміч!

Переклад І. Франка

І. Дибко

Ахнатон. Фрагменти зі вступного слова

Ось що пише про Ахнатона Артур Вайґель: "Він був першим провідником невдаваної скромности, чесности, щирости. Він був першим фараоном-гуманітаріянином, першою людиною, що не мав у серці варварської жорстокости. Він дав нам такий приклад три тисячі років тому, яким слід і сьогодні керуватись. Значить, дав нам приклад, яким чоловік і батько повинен бути; що чесна людина повинна робити; що поет повинен відчувати; що провідник повинен навчати; що артист повинен творити; у що науковець повинен вірити; над чим філософ повинен призадумуватись. Ахнатон оживив віру в Єдиного Бога, що, своїми прикметами ідеальности й непорочности, є другою по християнстві. Він був першою людиною, що розуміла правильно божественність. В той час, коли весь світ був у повені диких криків війни, він перший проповідував мир".

Сподіюся, що й ті, хоч короткі, перекладені, заключення єгиптологів про Ахнатона, виправдають мене – чому я написала поему "Ахнатон". При цьому зауважую, що в моєму змісті поеми нема ні одного слова, яке не було б у згоді з творами єгиптологів, хоч признаюсь, не раз кортіло мене дозволити собі на особисті міркування. Проте цим могла б викликати небажані дискусії...

---

¹ Єгипетська офіційна формула, значить умер.

Великий гімн Ахнатона

(Професор Брестед переклав цей гімн з єгипетських гієрогліфів на англійську мову. Переклад з англійської мови мій, з додатком моєї рими в ньому)

Над обрієм у світанні, вся краса Твоя,
живий Атоне – Ти початок усього життя!
Коли на небі, Атоне, з'являєшся Ти –
ясним сяйвом і теплом сповняєш всі світи!
Ти чарівний, а промінні руки Твої –
пригортають теплом всі континенти землі.
Бо Ти є Ра – весь світ у твоєму полоні;
батьківську любов роздають Твої долоні.
Хоч Ти далеко – Твоє сяйво біля нас завжди.
Хоч Ти в небі – кожний день це ніг твоїх сліди.

Коли за обрій заходить сяйво твоє,
увесь світ в полоні темряви мертвим стає.
З завинутими головами люди сплять в хатах,
не бачить одне одного – потонувши в снах.
Як дещо вкраде злодій, не знають як, коли.
В темряві – кожний лев виходить з його нори.
І виходить кусати гадина лукава,
бо царює на землі непроглядна темрява
і ночі тривожна тишина,
бо ж ясність Всетворця за обрій відійшла.

У твоєму світанні земля
в сяйві оживає знова.
Ти на все довкілля світло розливаєш –
темряву ночі швидко проганяєш.
Коли промінно сяєш – Атоне – весь день,
дві землі¹ в акордах – тобі – похвальних пісень.
Із світанням люди побожно зносять руки,
потім цілий день працюють в мирі без принуки.

Рогата худоба пасеться і відпочиває,
всі дерева ростуть, кожна квітка розцвітає.
А пташата над землею в'юнко злітають,
зносять крильця до тебе, піснями прославляють.
Підстрибують овечки, йдучи легкою ходою,
комашки злітають. Усе живе радіє тобою!
У твоєму сяйві пливають човна на плесах вод.
На дорогах повозки, в поспіху йде пішоход.
Твоє проміння пронизує море аж до дна.
До тебе, над хвилями вод, вискакує в'юнко рибка мала.

---

¹ Дві землі – це долішня й горішня частина Єгипту.

В утробі жінки оживляєш дитя-людину.
Насіння життя ти вложив у мужчину.
Синові, в тілі мами посилаєш життя,
в її утробі виплекує його ласка твоя.
У день народин – відкриваєш дитині уста,
даєш їй спроможність щоб говорити могла.
Вдихаєш свій віддих у все, що на світ прийшло,
аби кожне життя тобою сповнене було.

Боже! Які ж багатогранні є Твої діла,
їх збагнути не може наше на землі життя.
Ти Єдиний!
А люди й звірята великі й малі –
що літають в повітря й ходять по землі;
Сирія, Нубія й Єгипту земля
є
одна
велика
сім'я!

Кожній людині на землі ти дав місце своє,
щоб мала право заявити: – ось це є моє!
Ти поділив і все роздав, що для життя конечне,
щоб мова людини і її буття було безпечне.
Ти приказуєш Нілеві води розливати,
щоб твій нарід в достатку міг проживати.
Ти є паном кожного дому! Ти й сходиш для тих,
що нікчемна нестійкість проживає в них...
І їм ти посилаєш, що потрібне для життя.
Також і в небі зробила Ніль рука твоя.
щоб він падав на землю – морем розливався,
щоб на полях людям урожай удався.

О, неперевершені твої діла, вічний Боже!
Без тебе ніхто й ніщо жити не може.
І для чужих є води на небі –
для дво- і чотириногих, хто є лиш в потребі.
Та Ніль пливе з долини нашої землі.
Квітучим городам жити – помагають промені Твої:
як ти сходиш – ростуть,
Тобою живуть.

Ти робиш пори року, щоб в них сповнялись Твої діла,
Щоб в кожний час оживала природи краса.
Зимою прохолоджуєш, в літі теплом оживляєш.
За обрій заходиш, у світанні вертаєш.
Цілий день Ти в сяйві сонця – життєдайний Атоне,
доки краса Твоя за обрій не потоне.

Все, що гарне, має вигляд Твоєї краси:
міста, села, ріки, дороги, поля і ліси.
В захопленні дивляться очі на діла Твої.
Ти, Атоне, є паном наших днів на землі.

Ти є в моїм серці,
Крім тебе одного –
воно нікого не знає.
Свого сина
Ахнатона –
хай Твоя ласка зберігає.

Твоя могутня сила й мудрість у моїх думках.
Увесь світ і твоє створіння у твоїх руках.
Із Твоїм сходом все оживає,
із заходом все завмирає.
Люди працюють, дивлячись на твою красу.
Коли ж заходиш за обрій – спиняють працю свою.
Твоя вічність не має початку, ані кінця!
Мене, Твого сина – зробила рука Твоя,
мене короля,
того, що в правді живе –
Ахнатона, що житиме все...
І над королевою двох земель Єгипту –
коханою дружиною моєю, Нефертіті,
що Ти зробив її найкращою у світі,
зійшло благословення Твоє –
щоб вона жила й процвітала все!

Переклад Ірини Дибко

Гімн Ахнатона

В темряві світ, мов мертвий.
Кожний лев виходить зі свого сховища.
Всі вужі кусають. Темрява володіє.

Як Ти сходиш із-за обрію, темрява щезає,
тоді по цілому світі, всі працюють.

Всі дерева і кущі ростуть... пташки літають.
Мов у танку, стрибають овечки.

Кораблі плывуть під струю й зі струєю води...
В ріках риби вистрибують до Тебе.
Твоє проміння проходить в глибину моря.

Які багатогранні Твої діла!
Ти сотворив землю на своє бажання,
і людину, і всі звірята, і все, що на землі.

Ти сотворив Ніль у небі,
щоб з нього спадали води на гори і на поля.
Ніль є в небі для всіх, і чужинців,
і кожної звірини, худоби в усіх країнах.

Ти сотворюєш пори року.
Ти сотворив небо в далекій віддалі.
З нього сходиш, аби світити
і повертаєшся до нього.

Цілий світ є у Твоїх руках таким,
як Ти сотворив його.
Коли Ти сходиш, усе живе,
як заходиш – усе завмирає.
Тобою людина живе!

Переклад Ірини Дибко

Іван Франко

Вавилонські гимни й молитви (Фрагменти)

Вступ

Отся праця має задачу познайомити наших читачів із ліричною поезією релігійного змісту найстаршого культурного племені людського роду, вавилонців і ассирійців. Ся поезія, що стала доступна новочасній цивілізованій людськості тільки завдяки науковим відкриттям та досліддам другої половини XIX в., важна також для нас, українців, не тільки сама собою, як продукт прастарої цивілізації далекого від нас і чужого нам народу, але головню тим, що в ній мусимо бачити джерело того релігійного духу, який сплотив староеврейське письменство, доховане до наших часів у т(ак> зв(аних) біблійних книгах Старого завіту, а спеціально його поетичну часть, репрезентовану збіркою гімнів і молитов, що має назву "Псалтир" і якої авторство пізніша єврейська традиція приписала староеврейському цареві Давидові. Ся книжка мала величезний вплив на сформування того релігійного культу, що на єврейській основі виріс у могутнє дерево християнства, і в перекладі на церковнослов'янську мову мала також значний вплив на сформування душі українського народу.

Основою сеї праці служать головно студії німецьких ассірологів, а власне монахійського процесора) Фріца Гоммеля¹, проф. Генріха Ціммерна² та Оттона Вебера³, у яких зведено досліди й відкриття цілої генерації європейських учених та подано в німецьких дослівних перекладах тексти, яких вибір подаю тут у перекладі на нашу мову з відповідними поясненнями.

Порядкуючи матеріал відповідно до його змісту, трохи інакше, як його подають згадані німецькі вчені, я ділю зміст отсеї праці на чотири розділи. Власне в першому розділі п(ід) з(аголовком) "Сумерійці й семіти" подаю за Фр. Гоммелем огляд двох первісних рас, що зложилися на витворення вавілоно-ассірійської культури, і даю в перекладі зразки спеціально сумерійського письменства; в другім розділі п(ід) з(аголовком) "Написи вавілонських царів" подаю у перекладі ті написи, які, крім історичної, мають також релігійну та літературну вартість; у третім розділі йдуть "Молитви-заклинання", а в четвертім – "Покаянні молитви". Із багатих збірок молитовного матеріалу вавілонців та ассірійців я пропускаю спеціальні заклинання та ворожби тому, що вони звичайно не мають літературної вартості.

Написи вавілонських царів

7. Войовниче, драконе дикий,
Що жадного супірника не маєш!
О Нінгірсу, що в глибині живеш,
Що в місті Ніппурі князюєш!

Войовниче, які твої веління
Повинен вірно я сповняти?
О Нінгірсу, тобі я храм збудую,
Твої всі сповню постанови.

Твоя сестра й дочка, яку ти
У місті Еріду породив,
Та, що жінкам нараджує приличне,
Богам будущину віщує,

Моя богиня Ніна і сестра
Сірапа-Сурітта героя
Нехай у човен сей святий
Своєю виступить ногою!

---

¹ Dr. Fritz Hommel, Geschichte Babyloniens und Assyriens. Berlin, 1885, поміщена в серії: Wilhelm Opeke n, Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen, Erste Hauptabtheilung, zweiter Theil.

² Dr. Heinrich Zimmern, Babylonische Hymnen und Gebete in Auswahl. Leipzig, 1905, у серії: Das alte Orient. Gemeinverständliche Darstellungen, 7. Jahrgang, Heft 3.

³ Otto Weber, Die Literatur der Babylonier und Assyrier, Leipzig, 1907.

О пані, владнице судьби,
Що небу й землям долю судиш,
Нінту, мати всіх богів,
Даруй цареві Гудеї,
Що храм сей збудував,
Щасливі, довгії літа!

12. Згадай про Вавилон, о боже,
Який у гніві серця твого
Ти зруйнувати допустив!
На Есагіль, твій царський дім,
Ти голову свою направ,
Зверни лице своє!
На місто те поглянь,
Яке покинув ти,
Аби замешкати у іншим місці,
Аке тобі припало до вподоби!
Дай, пане всіх богів,
Дай, Мардуче, мені
Наказ до подорожі в Вавилон!

На твій наказ високий,
На твій наказ незмінний
Най вийде мій похід у Есагіль!¹

Молитви й заклинання

20. Подяка царя Небукаднецара II. Мардукови.
Величати му твоє божество,
Возвіщати му владу твою,
Возхваляю твою силу, мій боже,
І потузі твоїй мій поклін.

Милосердний бог Мардук великий,
І поблизу прихильність його,
Прихилює царю своє вуха,
Свою ласку показує він.

Заспокоїв він серце царева,
Милосердем сповнив ся увесь,
І приняв він царева благає,
Похилив свою шию у низ.

---

¹ O. Weber op. cit. – С. 127-128

Улягло ся його пересерде
І прихильність у нім залягла.
Еляїт, що його не бояв ся
І для божества чести не мав,

На його божественну величність
Богохульні наруги здіймав,
Той почув божу зброю на собі,
Що гординю його підтяла.

Вавилону володар великий
Розігнав його військо у прах,
Не зломав Елямітову силу
І під ноги свої постелив.¹

22. Молитва Небукаднецара II. до бога Небо.

О, небо, православний сину Мардука,
Високий повновласниче,
Доброподібний і улюблений,
Глянь ласкаво на діло рук моїх!

Даруй мені багато літ прожити,
Потомства много полишити,
Дай твердість мійому престолови царському,
Мені ж на ньому довго жити!
Дай силу побідити ворогів,
Краї ворожі здобувати!
На твоїй таблиці незмінній.
Що встановля землі та неба межі,
Впиши днів моїх довжину,
Впиши потомности на пам'ять!
І перед Мардуком, царем землі й небес,
Перед вітцем, що породив тебе,

Зроби приємними мої діла,
Промов за мною слово:
"Небукаднецар справді цар всещедрий" –
Отак промов за мене².

22. Гимн до найвисшого бога.

Господи, володарю поміж богами,
Один всевишній на землі і в небі,
Отче, світило, господи, боже Аншаре,

---

¹Zimmern, op. cit. – Ст. 7. Weber op. cit. – С. 126.

²Zimmern, op. cit. – С. 9.

Володарю поміж богами!
Отче, світило, великий боже Ану,
Володарю поміж богами!
Отче, світило, пане міста Ура,
Володарю поміж богами!
Отче, світило, пане Егіш-Шіргалья,
Володарю поміж богами!
Отче, світило, блискучий пане діядеми,
Володарю поміж богами!
Отче, світило, царю над царями,
Володарю поміж богами!
Отче, світило, що в поважній ризі ходиш,
Володарю поміж богами!
Бугаю сильний, молодий з потужними рогами,
Прекрасної будови, ти розкішний, повновидий,
Із лазуревою твоєю бородою.
Ти овоч, що родив ся сам від себе,
Високий ростом і на вид прегарний,
Якого бачити ніколи нам не досить.
Ти матірній живіт, що родить все,
В живих істотах поміщає
Осідок свій блискучий!
Ти отче милосердний і ласкавий,
Що краю нашого ціле жите
В руці своїй держиш,
О пане, божество твоє немов далеке небо,
Як море те широкее, що жахом нас сповняє.
Ти землю сотворив і храми оснував
І іменами їх пойменував.
Отче, родителю богів і нас людей,
Що нас навчив оселі будувати
І жертви у храмах складати.
На королівство ти покликаєш,
Скиптри царям уділяєш,
І на далекі будущії дні
Долю усім призначаєш.
Ти воеводо могутній, якого нутро
Жаден з богів не прогляне!
Ти побігущий, прудкий,
Якого коліна не знають утоми!
Шлях отвираєш богам, твоїм дітям,
Шлях, що з основи небес
Повних блиску провадить.
Ти відчиняєш небеснії двері,
Світло всім людям даєш,
Отче і творче всіх творів,
Що на живучее все призираєш,

І про його теж удержане дбаєш
Пане наш, ти що рішаєш про небо і землю,
Наказів твоїх не змінить ніхто.
Ти держиш воду й огонь
І провадиш усі животвори,
Хто між богами рівняти ся може з тобою?
Хто в небі найвисший?
Ти, милостивий, всевишній!
А на землі хто найвисший?
Ти лиш один, ти всевишній!
Твоє слово, коли пронесе ся у небі воно,
Всі небесні боги упадають на лиця;
Твоє слово, коли на землі пронесе ся воно,
Усі земні боги упадають на землю;
Твоє слово, коли пронесе ся мов буря в горі,
Дає людям плоди на поживу й напій;
Твоє слово, коли ізійлеть ся на землю дощем,
Викликає всю зелень на ній
Твоє слово дає товщ отарам, стайням,
Дає розплід усім животворам.
Твоє слово породжує правду,
Правосудє держить між людьми,
Аби люди по правді жили.
Твоє слово, се теж що далекеє небо,
Підземелле закрите, якого
Дослідити не може ніхто.
Твоє слово, хто може збагнути його
І рівнею зробить ся тобі?
О господи, в небі пануєш без рівні
І на землі між царями й богами,
Твоїми дітьми та братами
Не найдеть ся супірник тобі!
Царю царів, превисокий,
Проти волі твоєї не стане ніхто,
Ані божеством стане бог
Не зрівняється з тобою.
Куди ласкаво поглянеш оком
Вислухана там бува молитва;
І де ласкаво простягаєш руку,
Там упавшого ти підймаєш.
Господи. божі й людськії діла
На землі і на небі ведеш до добра.
Поглянь же ласкою своєю на свій храм,
І ласково поглянь на город твій!
На город Ур ти ласково поглянь,

І Егіш-Шіргаль ласкою своєю вкрий!¹
28. Шамаше, пане правосудя,
Ададе, пане ворожби,
Вам приношу, вам присвячаю
Дитя газелі сивоокої.

В степу її родила мати.
Степ розіслав над ними
Свою привітну тінь;
Степ годував її, як батько,
Кормило поле наче мати.

Коли побачив її Адад хоробрий,
Спустив на неї дощ з кінця землі;
Від нього стала виростати зелень,
Почали кільчить ся насіння
Всім звірям на поживу.

Зіля спасала вона на степу,
Пила воду з пречистих джерел.
Шамаше й Ададе, згляньте, блаженнії,
Жертву прийміте мою!

В моїм благаню, рук підійманю,
У всьому, що чиню, про що запитаю,
У всьому, що богам присвячаю,
Хай буде правота!²

29. Шамаше, пане неба й землі,
Впорядчику того, що в низу і в горі,
Шамаше, ти що в руці маєш силу
Мертвого оживити,
Зв'язаного увільнити!
Судіє непідкупний,
Творче порядку між людьми,
Високий нащадку
Пана блискучого сходу,
Могутній, величній сину,
Світло країв і землі,
Творче всього на землі і на небі,
Шамаше, боже святий,
Здійми з мене окови заклятя
Увільни з духової неволі!³

---

¹Zimmern, op. cit. – С. 11-12. Weber, op. cit. – С. 129-131.

²Zimmern. – С. 13.

³Zimmern. – С. 14.

30. Шамаше, боже, коли ти виходиш
Із за високої гори,
Із за гори, з якої течуть жерела,
Із дуль-Азага, де доля куєть ся,
Де небо сходить ся з землею, –
Коли виходиш з глибини небес,
То всі боги великі
Входять на суд перед тебе.
Всі люди й народи чекають на тебе,
Всі звірі, всі четвероногі,
Що бігають по землі,
Чекають твого великого світла,
До нього звертають всі очі свої.
Шамаше мудрий, високий,
Ти сам собі у всьому порадник,
Сам собі рішитель найвисший,
Сам судя неба й землі.
Здійми з мене окови заклятя
Увільни з духової неволі!¹

31. Пане, просвітителю тьми
Що темне лице відкриваєш,
О боже милосердний,
Що простуєш похилих,
Що хорониш слабих!
На твоє світло ждуть боги великі,
Ануннаки² всі враз
Вдивляють ся в лице твоє.

Ти звів до купи всі народи
В один язик мов жививну одну.
Піднесеним лицем глядять вони
На соняшнеє світло;
Коли ти станеш перед ними,
Панує радість, оклики веселі чуть скрізь.

Ти світло світа,
Найдальших неба окраїн,
Ти стяг широкої землі!
На тебе з радістю глядять
Людей незлічені громади.³

---

¹Zimmern. – С. 14-15

²Земні або водяні духи.

³Zimmern, op. cit. – С. 15.

33. Добре благи тебе,
Бо слух твій прихильний,
Твій погляд, – вислуханє просьби,
Твій вислов – просвітліне.

Змилуй ся наді мною, Іштаро,
Звісти мені добрії дні!
Поглянь на мене довірливо,
Прийми всі благання мої!

Коли піду за твоїми слідами,
Хай буде безпечний мій хід;
Коли вчеплю ся за твій пояс,
Хай веселить ся душа моя!
Коли носити му твоє ярмо,
Зроби, щоб легке було воно;
Коли дождати му голови своєї,
Схили її до мене!

Коли на блиск твій зверну увагу,
Хай знайду послух і ласку твою;
Коли зирну на світло, що сяє від тебе,
Нехай просвітліє лице моє!

Коли шукати му власти твоєї,
Нехай жите моє буде спасенне!
Зішли мені духа свого, охоронця,
Щоб передо мною стояв!
Нехай він ходить слід у слід за мною,
Хай генієм буде моїм!
Поводжене з твоєї правої руки
Бажаю я дістати;
Добро з твоєї лівої руки
Нехай зійде до мене!

Промов до мене, що мою ти мову чула!
Слова, якими я тебе благала,
Нехай знайдуть у тебе послух!

В здоровлю й радости води мене день в день
Даруй мені багато днів прожити,
Даруй жите щасливе й довге!

Дай, щоб була я здорова й весела,
Щоб твоє божество чтила;
Дай, щоб усе мені стало ся
По мойому благаню!

Небо нехай веселить ся тобою,
Радісно хай грає тобі глибінь водяна!
Всесвітні боги хай тобі честь віддають,
Великі боги нехай серце твоє веселять!¹

37. Боже мій, пане,
Що сотворив ім'я моє,
Ти, що держиш жите моє,
Що дав повстати сімени мойому,
Мій боже сердитий,
Заспокій своє серце!
Моя богине сердита,
Приверни ся до мене!

Хто знає, о боже, житло твоє?
Твоєї блискучої оселі,
Житла твого не бачив я ніколи.
Як поле пустеє
Огорнений я сумом,
Коли ти, боже, не глядиш на мене.
Оберни до мене карк свій
Ти, що сердиш ся на мене!
Прихили лице своє
До препишної божественної страви,
Оливи й звірячого товщу!
Нехай уста твої
Смакують що найліпше!

Розкажи лише, і станеть ся;
Повели святими своїми устами,
І діла мої підуть до ладу!
Відсторони від мене всі лихі познаки,
Щоб знайшов я охорону в тобі!
Призначі мені в житю мойому долю,²
Щоб я довго жив, даруй мені жите!

38. Тебе благаю, пані над панями,
Богине над богинями, Іштаро,
Царице всіх храмів святих,
Провіднице людей!

Ірніні, величаю я тебе,
Між духами небесними найбільша!
Ти всесильна, ти володарка!
Превисоке нам ім'я твое!

---

¹Zimmern, op. cit. – С. 16.

²Zimmern, op. cit. – С. 19.

Ти світло неба і землі,
Могутня дочка;
Ти носиш зброю, проводиш у бою,
Ти накази всі видаєш.

Ти ходиш у царській короні,
О пані препишна в величності твоїй;
Вельможна між всіма богами.
Ти зоре нарікань,
Що до бою доводить і згідних братів
І роз'єднанє вносить між щирих друзів.

О пані боевища,
Що розвалює гори,
Гушеа воружена до бою,
Одягнена страхом.
Ти твориш суди і розправи,
Закони на небі й землі;
Каплиці, храми і доми і комори
Чекають на тебе усі.

Де не голосне твоє ім'я,
Де не важкі закони твої?
Де не виставляють твоїх ікон,
Не будують для тебе кімнат?
Де не знають величі твоєї
І твоєї висоти не чтять?

Ану, Бель і Еа піднесли тебе,
Звеличили владсть твою поміж богами,
Поставили тебе над Ігігів усіх,
Дали тобі становище всевишне.

При згадці імені твогого
Трясеть ся небо і земля,
Трясуть ся всі боги небесні
І Ануннаки всі дрожать.

Я кричу до тебе похилий, зітхаючи,
Слуга твій, знесилений болем,
Глянь на мене, о пані моя!
Прийми те зітханє мое!
Глянь на мене з довірєм і ласкою,
Не згордуй на блганє мое!

"Доки-ж того!" – скажи таке слово!
І хай серце змягчить ся твоє!

Доки буде те тіло нужденне моє
У негодах і тривозі гнуть ся?

"Доки-ж серце болюче моє
Обтяжать будуть сльози й зітхання?
Доки тая стражденна утроба моя
Мо терпіти у скрутї й знесилю?
"Доки сей напастований дїм мій
Мо лунати жалями й риданєм?
Доки душа моя мусить кормити ся
Слезами й зітханєм?

Ірніні богине, скажена львице,
Заспокій же ти серце своє!
Ти дикий воле сердитий,
Умякши пересерде своє!

Хай твої добротливі очі
На мене звернуть ся хоч раз!
Своїм ясним лицем благосклонно
Глянь на мене хоч раз, хоч раз!

Прогони чари, лихеє, насланє
Із мойого тіла тепер!
Дай, щоб преяснеє світло твоє
Я бачив і в тьмі не помер!
Доки, володарко моя,
Гонити муть мене противники мої,
Клеветами та неправдами
Кувати муть на мене зло?
Доки ворог, гонитель мій,
Чатувати ме на мене, о пані?
Доки нужденний калїка той
Знущатиметь ся надї мною?

Недужі поздоровіли, а я занедужав!
Слабі поміцніли, а я ослаб;
Хвилюю ся, мов повінь злим вітром бита,
Моє серце треплеть ся, як пташка небесна!

Я воркую як голуб день і ніч
Я пригноблений і плачу в муках;
Моя душа наболїла терпінєм.
Що-ж я вчинив, мій боже й богине моя?
Чи я вас не бояв ся й за те мені се?

Найшла на мене неміч та хвороба,
Найшла руїна та тяжка утрата,
Найшла нужда, відвернене лиця
І гніву повна міра.

Завзяте, стеклість, гнів
Від людей і богів,
Понурії дні проживав я, о пані моя,
І темні місяці й роки нещастя.

Надо мною пройшов, о богине моя,
Тяжкий засуд насилля і скрути;
Страшний заколот так затуманив мене,
Що волів би й живим я не бути.

Мій спустошено дім, мій зруйновано храм.
Понад моїм житлом, на розвалинах брам
І над полем моїм сіра пуста лягла;
А мій бог знать на інше місце якесь
Обличчя своє обернув.
Розв'язав ся мій рід, а мурований пліт
Біля мого двора розвалив ся, рухнув.

Мої очі до тебе звертають ся, пані,
Мої уши напружені – чути тебе.
Я до тебе підношу благання свої:
Здійми з мене закляте важке!

Прости мені вину мою,
Мій злочин, проступок і гріх пусти в непамять!
Змажи повинності мої,
Прийми моє зітханє!
Облекши мої груди, богине,
Дай підпору в недолі мені;
Поведи мої кроки на праву дорогу,
Щоб весело й свобідно я йшов між живими

Розкажи й нехай на розказ твій
Сердитий бог обернеть ся до мене,
А богиню, що гнів свій на мене поклала,
Приверни ти до мене назад!

Моя чорна кадильниця, димом закурена,
Хай заясніє від жару нового;
Мій смолоскип, що згас у недолі,
Нехай запалає на ново!

Мій розсипаний рід хай збере ся назад,
Хай поширшає знов і подвіре моє!
І стайні мої хай оживлять ся на ново,
Нехай верне добро все моє!

Прийми сей мій доземний поклін
І молитву мою ти з'уваж!
Глянь на мене прихильно, богине моя,
Не знехтуй се блганє моє!

Доки-ж, пані моя, будеш сердить ся ти,
Відвертати від мене обличє своє?
Доки-ж, пані моя, мені двигать твій гнів?
Доки злить ся на мене твій дух?

Оберни знов лице, що колись відвернула,
Слово ласки до мене промов!
Наче лід на воді, що розтає весною,
Хай розтає завзяте твое!
Бо ти велика, превисока,
Всі животвори, всі чорноголові,
Всі люди корять ся власти твоїй.

Справи мужів у судах і правах
Розсуджуєш ти лише, ти!
На побитих та зневажених
Ізглядаєш ся ти лише, ти,
І даєш їм відзискати право.

Як довга ти, пані небес і землі,
Пастирко людей недоумних;
Як довга ти, пані Еанни святої,
Препишної скарбівні божих ласк!

Як довга ти, пані, з ногами невтомними,
Якої коліна утоми не знають;
Як довга ти, пані всіх боїв кровавих,
Володарко війн і борні!

Величня, скажена поміж Ігігами,
Ти, що усмиряєш сердитих богів,
Могутня також над князями,
Відбираєш кормила в царів.
Відмикаєш заповори невірних жінок,
Підносиш одних, а скидаєш других;
О Іштаро, богине могуча,
Як велика могутність твоя!

Ти світило блискуче небес і землі,
Ти огнище всіх людських осель,
У непоборнім нападі сердита,
У бою страшенно міцна.
На ворогів запалюєш головню,
І знищене наносиш воякам!
О бунтівнице велика, Ішатро,
Що до бою громадиш ряди!

Дай ворогів моїх всіх потоптать,
Так як землю сю топту ось тут;
І ненависних моїх усіх повали,
Щоб упали під ноги мої!

Хай молитва моя і благане моє
Донесе ся до тебе, богине!
Нехай ласка твоя й милосерде твоє
Знов до мене прилине!

Ті, що стрінуть мене на шляху,
Хай ім'я твоє возвеличають!
Я-ж між чорноголовими всіми твоєю
Власть і божеську міць восхваляю.

Так, велична Іштара!
Так, Іштара цариця!
Моя пані величня над всіх,
Моя пані – цариця над всіх!
Ірніні, могутня Зінова дочка,
Не має рівної собі.¹

39. Іштара мовить

Виступаю, щоб віщі знаки вам давать,
Виступаю, в моїм совершенстві до вас.

Серед радісних окликів – се слава моя, –
Я богиня приходжу до вас.
Я Іштара, богиня вечера.
Я Іштара, богиня ранку раннього.
Іштара, що неба блискучого
Заклепи відмикає – се слава моя.

Небо гасне, коли я повелю,
І земля дροжить – се слава моя.

---

¹Zimmern, op. cit. – С. 19-22.

Небесная тама загораець ся світлом;
По всіх краях ім'я моє ясніє –
Се слава моя.
Царицю небес хай голосять
В горі і в низу – се слава моя.

Гори високі я звалюю в низ –
Се слава моя.

Я мур високий тих гір,
Я їх запора велика –
Се слава моя.¹

Покаянні молитви

45. Наріканє на світове безладє

О пане краю, Белю непорушний,
Чи довго ще не ворухнеть ся в тебе серце?
О Белю отче, глянь своїми ти очима!
Чи довго ще вони не віднайдуть спокою?
Ти, що сукном закрив голову свою, ч. д. щ.?
Ти, що карк свій кладеш на лоно своє, ч. д. щ.?
Ти, що серце своє наче бочку заднив, ч. д. щ.?
Могутній, що пальцями уши свої заткав, ч. д. щ.?
О Белю отче, знемогли ся всі люди;
Вони зруйновані, о пане сего краю!
Вівця відпихає від себе ягня,
Коза відпихає козиня.
Чи довго ще в твоему вірному місті
Відкидати ме рідная мати
Своє народжене дитя?
Жона героя, молодая доня
Відтручати дитину свою?
Чи довго ще жінка відтручати ме мужа?

О Белю отче, небо й земля
Прийшли в безладдє,
Бо світла немає.
О пане краю, сонце блискуче
Над краєм нашим не сяє.
О Белю отче, місяць не сходить
Над краєм нашим блискучий.
О Белю отче, коли кликнув ти
У середину краю,
Вмертвив ти всіх людей у середині.

---

¹Zimmer, op. cit. – С. 22.

О пане краю, коли кликнув ти
Поза його границі,
Вмертвив ти за границями усіх.
Коли гукнув ти понад долини,
Усі долини кровю підплили;
Коли гукнув ти у нутро краю,
Все воно стало руїною могили¹.

Переклад І. Франка

Володимир Жила

Невгамовний Гільгамеш

Ірина Дибко, Гільгамеш: поема. Видання друге. Потоммак, Меріленд, 1997. 95 стор.

Рецензована книжка – це переспів епічного віршованого вавилонського твору. У ньому зображені значні події і два яскраві характери – Гільгамеша та Енкіду, а прозовідь супроводжується розкриттям переживань і роздумів невідомого автора. Згадані герої зображуються у розвитку, але основна увага приділяється їхнім рисам характеру та гострим зіткненням, а деколи й переживанням. Коли враховувати, що це справді один з перших таких творів у світовій літературі, то це справді універсальне досягнення.

Гільгамеш – найоптимальніший король Сумерії – людина небуденної сули. Дві третини його тіла – божі, а одна третина – це смертна людина. Мати його – богиня Нінсун, а батько – легендарний король, третій після потому з династії Урук. Енкіду – людин-тварина. Його створила богиня Аруру з глини на подобу бога Ану. Сила його безмежна, дужча за ту, що її мав король Гільгамеш. Силою своєю він лякав Сумерію, навіть король Гільгамеш хвилювався, коли бачив цю людину чи потвору в снах. Мати Гільгамеша заспокоювала сина, щоб він не турбувався, бо Енкіду

Совею силою – рівня тобі.
Вірною дружбою, в твоїм житті,
Не раз у природі стане.
Ваша дружба в житті не зів'яне.
Він нерозлучно в парі з тобою,
Боротись буде з силою злою...

Прийшовши зі степів, Енкіду з'явився в королівському дворі та зухвало повівся з королем. Король обурився і вони кинулися один на одного мов тури та стали боротись. Боролись завзято, невгаючи, "аж знеможені впали". Тепер тількишо король побачив, а Енкіду зрозумів, що

Два світи зійшлись в життя одне.

Один в одному побачив себе...

Не втрачаючи часу, вони вирушили туди, де

---

¹Zimmern, op. cit. – С. 31.

В лісі безпощадне зло живе –

Гігант Гумбаба його стереже.

Гумбабу ніхто не спромігся вбити, "тож я йду – король Урур, Гільгамеш!"

Державні мужі країни поблагословили цей замір короля, а Енкіду попросили, щоб він нерозлучно завжди та скрізь захищав короля та щоб вони щасливо повернулися додому.

Енкіду першлий наблизився до воріт, щоб стати до бою з Гумбабою, але в цю мить рука його "оливом впала", а серце защеміло. Він відчув, що вмирає в обличчі небезпеки. Гільгамеш відважно і рішуче закликав його

Як пробудиш завзяття і проженеш страх,

Тоді пройде недуга і смерти жак. [...]

Нам не можна спинятись нівчому!

Гумбаба, що не звик бачити неопдоланих, почав утікати в ліс, а героїв тимчасом дивний сон зморив, Енкіду пробудився й почав пояснювати сон королеві. Сяйво означає, що бог Шамаш допоможе тобі та спонтанна перемога буде твоя. Король, обезсилений, лежав – як мертвий! Їм здавалося, що провидіння підвело їх. Почувши голосіння, Гільгамеш пробудився. Невтрачаючи часу, він

Затиснув в п'ястуки зброю свою.

Вернулася сила його й рівновага.

Тоді він склав присягу:

На життя Люгульбанди – батька мого.

Та ще й матері Нінсун – богині,

Іду стрічати Гумбабу злого

Його вб'ю, безпощадно, ще нині!

Енкіду востаннє умовляв короля, що ніхто не встоїть Гумбабі. Він був готовий повернутися в Урук. У гільгамеша була на це лише одна відповідь, що без перемоги вороття для них немає. Він благально звернувся до бога Шамаша, богові сподобалось благання – і він прийшов з допомогою Гільгамешеві. Тим часом наполегливі прохання Гумбаби збудили милосердя короля помилувати його. Але Енкіду, тепер у завзятті, не уступав, лише закон життя йому пригадав:

Неоправдане милосердя твоє,

Якщо не ти його – він тебе уб'є!

Король двічі мечем прошив Гумбабу, а Енкіду своїм мечем повалив його. Друзі знайшли таємне місце де жили боги, й принесли Енлілеві – богу голову Гумбаби. Цей картав і прокляв їх.

Вибираючись у дорогу до Урук, гільгамеш причепурився і став неймовірно красивим. Доля веліла, що він сподобався богині Іштар і вона дуже хотіла, щоб він став її чоловіком. Гільгамеш почав глузувати на нею, що сильно розлютило богиню. Вона поскаржилася своїм батькам – Ану і Антум, а ті створили небесного бугая (персоніфікація посухи – нищівної потвори), який убивав би громадян Гільгамеша, але герої поеми й того вбили. У додаток Гільгамеш вирізав його серце, а Енкіду – стегно, яке й кинув богині іштар в обличчя:

"бачиш, ось так,

Як з Бугаєм, зроблю я з тобою,

Як лиш торкнусь об тебе рукою!"

Друзі з тріумфом повернулись в Урук. Державні мужі та громада вітали переможців. Коли ж король спитав своїх громадян:

– Хто є для вас я, із-зі діл моїх?
– Найславніший король з-поміж усіх!
Бо серед всіх народів без кінця –
Житиме слава геройська твоя!

Після тяжкої дороги, втомлені герої поклалися на відпочинок. Усі боги присяглися Енкіду. Вони радили раду і вирішили, що хтось із героїв мусить вийти з життя за те, що воїни вбили небесного Бугая. Бог Енліль вирішив, щоб Енкіду "віддати обійми смерті!" Бог Шамаш почав боронити Енкіду, бо, мовляв він тут не винен.

Страшний сон так сильно розхвилював Енкіду, що він занедужав. Хворий Енеїду проклинав ворота Гумбаби мов людину, мисливців і дівчину та став бажати їй щастя в житті. Незчувшись, він заснув і знову приснився йому кошмарний сон, після двадцятьох днів муки він помер.

Сім днів і ночей ридав Гільгамеш по Енкіду, бо він "був зброєю і мечем у моїх руках", що розкривав шлях до перемог.

Тепер Гільгамеш мандрував сам степами, лісами та вів розмову зі своїми думками:

Як мені жити з самим собою –
В мойому серці нема спокою,
Мого брата забрала земля.

Щоб подорозі не вмерти, він вирішив не спочивати, а шукати короля мудреця Утнапіштіма улюбленця бога Еа. Бог прийшов до нього й розказав у сні, що він має роботи, бо надходить час кари-потопу. Він, до речі був "той, що бачив вічне життя".

Коли Гільгамеш добрався до гори Машу з двома шпильями, куди сонце заходило, а вранці, повертаючись, звідти сходило. Дракони, що берегли цю гору дуже дивувались, що Гільгамеш вирішив сюди добратись. Коли його заптали, що спонукало його прийти до цієї гори, він сміливо відповів:

Туга і до брата любов моя.
Я прийшов, бо без Енкіду життя вартости ні значення не має.
В тузі душа – спокою не знає.

Енкіду не пробудився зі сну та не ожив, надії його обманули. Тому тепер він шукає Утнапіштіма. Втомлений, він сів відпочити. З'явився Уршанабі, візник Утнапіштіма й, побачивши втомлену й голодну людину, запитав: "хто ж ти?" "Гільгамеш з Урук з роду Ану". Страждаю, бо Енкіду немає серед живих, він помер. А я боюся, щоб не вмерти, тому прийшов сюди, щоб Утнапіштім допоміг мені залишитись серед живих. Уршанабі допоміг йому досягнути його мету й він віч-на-віч став перед Утнапіштімом. На запитання, чому він прийшов сюди, Гільгамеш просто відповів:

Боюсь, щоб порохом не стать й мені,
Не хочу вмерти – лиш вічно жити –
Щоб мені поміг, прийшов просити.
На це Утнапіштім відповів:

На землі ніщо вічно не трива. [...]
Правлінь закони – не вічні ж вони!
Ніхто – не був вічним, не будеш і ти.

Гільгамеш призадумався і сказав, що в нашому випадку різниці він не бачить то чому ж тоді доля така інша? Яка ж тоді інша правда була в житті, що тобі судилося жити вічно? Розкажи мені свою таємницю?

Утнапіштім розповів тоді про сон, яким бог Еа сповістив його про потоп, про будову корабля, на якому мало зберегтися все, що живе, а він мав відмовитися від багатства, яке дає земля та буди задивленим у вічне життя. Отже, "покинь усе людське – душу рятуй!" Потоп спричинив страшний жах, якогосвіт не бачив. Тоді й боги жажнулися і "в небо Ану схоронилися".

Сім дб вирували вітри,
Хмари розливали стільки води,
Що довіклля океаном стало.
Нищівне знуцання – кінця не мало...

В поемі корабель Утнапіштіма, після того як пройшли дощі, що причинили потоп, спинилися на горі Нісір (гора визволення), яку вчені порівнюють з біблійною горою Арарат. Відкрито двері корабля, а всім богам складено жертву. Богиня Іштар скликала богів на нараду, на якій висловила свій гнів на бьога Енвіля, що "потопм знищив усе, що живе". Коли Енліль побачив Утнапіштіма на цій нараді, він люто став кричати, що "потопу пережить ніхто не мав!"

Згодом змінив своє рішення (таємницю богів) і подав руку Утнапіштімові та заявив, що віднині Утнапіштім і його дружина будуть жити вічно.

Він звільнив свого візника, бо морська стежка не любить його. Гільгамеш далі просив Утнапіштіма, щоб він допоміг йому.

Стах сповнив моє серце й душу вщерть,
О, невже, таки переможе смерть!?

Гільгамеш усе робив, що Утнапіштім бажав, а коли вже був готовий відпливати, Утнапіштіму стало жаль, що він не добереься додому. Він розкрив йому тайну богів, що – росте рослинка на морському дні;

Як у троянди, колючки її,
Зранять, але, як вдержиш гілку в руках –
Повернеться юність, що втратив в роках...

Гільгамеш розшукав рослинку і разом з Уршанабі повертався до Урук. Під вечір змучений, вирішив відсвіжитися в чистій джерельній воді. На своє нещастя рослинку залишив на траві. Запах її квіту заманив вужа, який украв її.

Знову безнадія, відчай та розлука насіли на голову Гільгамеша, він плакав і голосив:

Я ж шукаючи її – кров пролив.
О, пропали всі зусилля мої!
Квіт юности – несудився мені...

Повернувшись до Урук, він радів, що тепер ще раз живе у величі й красі.

Герої поеми змальовані широко і всебічно. Вони виявляють відвагу, самовідданість і хоробрість. Буває, що доля приводить їх досілз. Це трапляється в їхніх відносинах з богами. В основному у них домінують найшляхетніші почуття: любов, страждання та палке бажання жити. Вони борються проти зла та звеличують добро. Вони в цілому позитивні герої з типовими рисами своєї доби.

Гільгамеш – наймогутніший король – був широко відомий, нікому віками не судилося зрівнятися з ним, про те сувора доля, вирішена богами, позбавила його безсмертя.

У поемі відзначено і мітологічні вірування. Стародавні сумерійці перенесли людські риси на незрозумілі, таємниці для них явища природи, уявляли всю природу одухотвореною, в основі всіх явищ вбачали добу чи злу волю богів, які мають різні функції і охоплюють все найосновніше в житті. Одні з них добрі інші злісні примхливі.

Особливу долю відграють у поемі сни. Майже кожна важлива подія стає відомою завдяки снам. Сни тут діють ніби в ролі наших радіо, телебачення та преси. Сни часто хвилювали короля Гільгамеша. У снах він бачив Енкіду. Сни, до речі, були для нього чимось "наче б зоря з висот говрила". Часто сни бували незрозумілими, а то й сумними, наприклад:

Всю ніч проймали Енкіду дрожі...

Знущався сон, немо хуртовина;

Він падав, як у полі стеблина.

Немилосердно страшний сон приснився і Гільгамешеві:

Як день ясний, ніч чорна вкривала, як від громів вся земля дрижала.

Вогонь блискавиці розкидали,

А град і дощ хмари розливали.

Сни в поемі дуже допаомміжні. Вони бувають пророчі, роз'яснювальні, приносять відомості про події й дають душевний спокій. У поемі зустрігаємо також символічно-алегоричні сни, щось на зразок "Сну Святослава" зі "Слова о полку Ігоревім".

Одним із важливих видів метафор у поемі "Гільгамеш" є персоніфікація.

Персоніфікованою у поемі виступає природа. Її наділено всіма рисами живої істоти:

Відтак Гільгамеш копав криницю;

Харч приніс горі і свіжу водицю.

В передвечір'ї він просив її:

– подаруй, прошу, віщий сон мені...

Гора Гільгамешеві угодила

Й дарувала віщування у сні...

Наскрій символічним є сон Гільгамеша. Кожен його деталь – це глибоко посередкований символ:

Я з трепотом дививсь у тому сні, як гора впала і зранила мене.

Враз з'явилось світло таке ясне, що ясності та райдужній красі – у цілому світі не має рівні!

Хтось – в тому сьайві – мені руку подав.

З-під гори розвалиш я зраний встав. А в моє серце те сьайво пройшло, душу і тіло пронизало тепло.

Не обійшлося в поемі і без гіпербол:

Наймогутніший – негайно злетів,

Як торадо виром крутив – вертів,

Помагав пінічно-студенний.

Вітер – вихор шалів мов скажений.

Злетів і той буревій, що вогнем

жарив і прошивав, наче мечем...

Іноді анафора поєднується з кінцевим збігом дієслівних присудків, і тоді виклад звучить, як міцно зримований вірш:

Втім і Гільгамеш завзято наступав,
Впраї з Енкіду сім кедрів зрубав;
За це – Гумабаба шість разів злився,
Стрінувши – неподоланих – прослезився.

В поемі маємо також і повторення окремих слів, а деколи й більших синтаксично завершених текстових уривків, які наводяться в кінці певних сюжетно і композиційно визначених частин твору.

Аналіза мовно-стилістичних засобів поеми "Гільгамеш" українською мовою свідчить про те, що ми маємо перед собою дорий вільний переклад поеми. Ірина Дибко слушно назвала його перспівом.

"Гільгамеш" – це героїчна, найдовша і найкраща ваваилонська поема з перед п'ятох тисяч років. Олександр Гайдель назвав її літературним шедевром людства. Вона перекладена на різні мови. Існує і український переклад Євгена Вради, що датується 1963–1964 роками (досі, на жаль, не опублікований) Оскільки переклад Сергія Кіндзерявого-Пастухіва датується 1966 роком, пріоритет першопрохідця в царині українського тлумачення "Гільгамеша" належить саме Євгенові Варді. "Для мене, – пише Михайло Москаленко, – було великою честю перекладати текст "Гільгамеша" українською мовою... у співавторстві, тобто у творчому співробітництві з Ігорем М. Дьяконовим. Російський ткст І.М. Дьяконова являє собою останнє слово в асириологічній науці в цілому та в гільгамешезнавстві зокрема". (Див. Михайло Москаленко "Хто і як перекладав "Гільгамеша"". Золоті Ворота, номер 4(10), 1994 р., стор. 137. Український текст перекладу в книзі "На рухнах вавилонських: з найдавнішої літератури Шумеру, Вавилону, Палестини"(Київ, "Дніпро", 1991, стр. 98–150)).

У 1984 році появився в діаспорі переспів не з оригіналу поеми "Гільгамеш" Ірини Дибко, а в 1997 році його друге видання з пригадкою "Чи є щось дорожче у нашому сьогодні за життя? Куди б ми не пішли, щоб тільки знайти непроминаючу юність?!"

Сподіваємося, що читачі поеми "Гільгамеш" в переспіві Ірини Дибко знайдуть багато близького і хвилюючого для себе, знайомлячись з ім'ям Гільгамеша, короля Сумерії, володаря неспокоїної думки і високої культури, що належить до живих смолоскипів првди, добра і волі.

Про того, хто бачив усе...

Епос про Гільгамеша (таблиці I–V)

Таблиця I

Про того, хто бачив усе, оповім я світу,
Про того навчу, хто звідав його глибини,
Хто країни усі побачив,
Мудрістю повен, все осягнув він:
5 Невидиме він зрів, потаємне відав,
Приніс нам вість про дні до потопу,
В дальню путь ходив, та знеміг і змирився,

Оповідь про труди вкарбував у камінь,
Світлу комору священної Еанни,

0

1

2

3

4

5 Урук майданний обвів стіною.

Мур обдивись, де зубці – мов по нитці,

Поглянь на вал, що не має рівних,

Порогів торкнись, що лежать віддавна,

Ступи в Еанну, оселю Іштар, –

0

1

2

3

4

5 І прийдешній цар такого не створить, –

Піднімись і пройди по стінах Урука,

Оглянь основу, цеглини обмацай:

Чи не обпалені ті цеглини,

Чи не сім мудреців їх у стіни заклали?

0

1

2

3

4

5 Місто – на дві верстви і сади – так само,

Низовини – на дві верстви, і двори дому Іштар, –

На шість верств із дворами Урук простерся.

Відшукай під стіною мідяну скриньку,

Відімкни засув, кутий із бронзи,

0

1

2

3

4

5 Дверцята відкрий потаємні,

Вийми і читай таблицю з каменя-лазуриту:

Про те, як Гільгамеш страждав у блуканнях,

Від царів чудовніший, і ставний, і славний,

Бик, що б'є відважно, виплід Урука,

0

1

2

3

4

5 Хто попереду йде, з-між усіх найперший, –
Він, надія братів своїх, йде також позаду, –
Найміцніша сіть, сподівання війська,
Ярий потік, що ламає стіну камінну,
Первісток Лугальбанди, Гільгамеш, досконалий міццю,
35 Син телиці достойної, Буйволиці Нінсун,
Герой Гільгамеш, досконалий і грізний,
Відкривач перевалів, копач колодязів на гірських схилах,
Що перейшов Океан, широке море, до сходу Сонця,
Що життя шукав і світу краї побачив,
40 Силою своєю дійшов до дальнього Утнапішті,
Відбудував міста, знищені потопом,
Спокій дарував незчисленним людям.
Царственістю хто може йому дорівнятись?
Хто, як Гільгамеш, "я – цар" мовити сміє?
45 Гільгамешем він названий з дня народин,
На дві третини він бог, на одну – людина,
Образ тіла його сотворила богиня-мати,
Виліпила його стан і зміцнила м'язи.
Гордий він серед мужів, прекрасний серед героїв,

(Три рядки сильно зруйновані).

Володарить він в огорожі Урука,
Буйний муж – голова його піднята, мов у тура,
55 Його зброя в битві не має рівних, –
Під барабан встають всі його друзі!
Лячно у спальнях мужам Урука:
"Батькові Гільгамеш не лишить сина!
Вдень і вночі він буяє плоттю:
60 Чи Гільгамеш це, пастир обгородженого Урука,
Чи він – пастир синів Урука,
Дужий, славний, умом великий?
Матері Гільгамеш діви не лишить,
Що зачав герой, що судилась мужу!"
65 Часто їхню скаргу боги чували,
Боги небес прикликали володаря Урука:
"Сотворив ти буйного сина – голова його піднята, мов у тура,
Його зброя в битві не має рівних, –
Під барабан встають всі його друзі,
70 Батькам Гільгамеш синів не лишить!
Вдень і вночі він буяє плоттю:
Чи він – пастир обгородженого Урука,
Чи він – пастир синів Урука,
Дужий, славний, умом великий?
75 Матері Гільгамеш діви не лишить,
Що зачав герой, що судилась мужу!"

Часто їхню скаргу чував Ану.
Заволали вони до великої Аруру:
"Аруру, створила ти Гільгамеша,
80 Тепер сотвори йому подобу!
Хай протистане його буйному серцю,
Хай змагаються, хай Урук спочине".
Аруру, мову їхню почувши,
Подобу Ану створила в своєму серці,
85 Омила руки Аруру,
Відщипнула глини, кинула на землю,
Виліпила Енкіду, створила героя.
Виплід полуночі, воїн Нінурти,
Укрите шерстю все його тіло,
90 Наче у жінки, волосся в нього,
Пасма волосся густі, як Нісаба;
Ні людей, ні світу не відав,
Вбраний в одіння він, наче Сумукан.
Разом з газелями їсть він трави,
95 Разом із стадом водопою шукає,
Разом із звіром серце водою тішить.
Чоловік, ловець-мисливець,
Перед водопоєм його зустрічає.
Першої, другої, третьої днини
100 Перед водопоєм його зустрічає.
Побачив мисливець – лицем одмінився,
Із звіриною вернувся додому,
Злякався, замовк, онімів він,
У грудях-скорбота, потьмарився видом,
105 Туга в утробу його проникла,
Став обличчя подібний до того, хто в дальній дорозі.

Мисливець уста розтулив, батькові мовить своєму:
"Батьку. Муж, котрий оце з гір явився,
По всій країні рука його дужа,
110 Мов з небесного каменю, міцні його руки, –
Вічно бродить він по всіх горах,
Разом із звіром водопою шукає,
До водопою завжди скеровує кроки.
Страшусь його я, підступитись не смію!
115 Я вирию ями – він їх засипле,
Я пастки наставлю – він їх понищить,
Звірину степову мені з рук забирає,
Він мені в степу не дає трудиться!"

Його батько вуста розтулив, до мисливця він мовить:
120 "Сину мій, живе Гільгамеш в Уруці,
Силою рівних йому немає,
По всій країні рука його дужа,
Мов з небесного каменю, міцні його руки!
Йди і лице зверни до нього,
125 Розкажи йому про міць чоловіка.
Дасть тобі він блудницю – приведи її з собою:
Скорить жінка його, наче воїн могутній!
Як напуватиме він звірину коло водопою,
Хай вбрання вона скине, шкур на тілі розв'яже, –
130 Жінку вгледівши, підійде він до неї –
Стануть чужі йому звірі, що з ним виростали в пустелі!"
Прислухався він до поради батька,
Мисливець подався до Гільгамеша,
Рушив у путь, стопи звернув до Урука,
135 Перед лицем Гільгамеша промовив слово:
"Чоловік, котрий оце з гір явився,
По всій країні рука його дужа,
Мов з небесного каменю, міцні його руки!
Вічно бродить він по всіх горах,
140 Разом із звіром водопою шукає,
До водопою завжди скеровує кроки.
Страшусь його я, підступитись не смію!
Я вирию ями – він їх засипле,
Я пастки наставлю – він їх понищить,
145 Звірину степову мені з рук забирає,
Він мені в степу не дає трудитись!"
Гільгамеш мовить до мисливця:
"Йди, мисливцю мій, блудницю Шахмат приведи з собою,
Як напуватиме він звірину коло водопою,
150 Хай вбрання вона скине, шкур на тілі розв'яже, –
Жінку вгледівши, підійде він до неї, –
Стануть чужі йому звірі, що з ним виростали в пустелі!"
Пішов мисливець, блудницю Шамхат повів із собою,
Вирядились вони, вирушили в дорогу,
155 Третього дня прибули на умовлене місце.
Блудниця з мисливцем у засідку сіли –
Один день, два дні сидять коло водопою.
Приходять звірі, п'ють коло водопою,
Приходить худоба, серце водою тішить,
160 А він, Енкїду, народжений в горах,
Разом з газелями їсть він трави,
Разом із звіром водопою шукає,
Разом із твариною серце водою тішить.
Побачила Шамхат дикуна-людину,

165 Мужа-нищителя з глибу степів:
"Ось він, Шамхат! Розв'яжи шнур на тілі!
Йому лоно відкрий, хай зазнає твоєї ласки!
Тебе вгледівши, підійде він до тебе –
Не стидайся прийми його подих,
170 Убрання розгорни, хай до тебе ляже!
Втіху дай йому, діло жіноче, –
Стануть чужі йому звірі, що з ним виростали в пустелі,
Припаде він до тебе з жагучим палом".
Шамхат шнур розв'язала, розкрила груди,
175 Не стидалася, прийняла його подих,
Убрання розгорнула, і ліг він до неї,
Втіху дала йому, діло жіноче,
І до неї припав він з жагучим палом.
Шість днів проминуло, сім ночей минуло –
180 Ненастанно Енкіду пізнавав блудницю,
Коли ж натішився вдосталь,
До звірини звернув лице він.
Уздівши Енкіду, втекли газелі,
Степова звірина тіла його уникала.
185 Підхопився Енкіду, – ослабли м'язи,
Вклякли ноги, – і звірі пішли від нього.
Змирився Енкіду, – не побіжить як бувало!
Та став він мудріший і розумом глибший, –
190 Дивиться в очі блудниці,
І що скаже блудниця, – слухають вуха.
Блудниця мовить до Енкіду:
"Ти вродливий, Енкіду, подібний до бога,
Чом же із звіриною степами бродиш?
195 В Урук обгороджений тебе введу я,
До світлого дому, оселі Ану,
Де Гільгамеш, незрівнянний міццю,
Являє, мов тур, свою силу людям!"
Сказала – і він уподобав ту мову,
200 Мудре серце його шукає друга.
Енкіду мовить до блудниці:
"Ну ж бо, Шамхат, мене веди ти
До світлого дому, оселі Ану,
Де Гільгамеш, незрівнянний міццю,
205 Явліє, мов тур, свою силу людям,
Я його викличу, гордо скажу я,
Кликну серед Урука: "Я – могутній,
Я єдиний, хто змінює судьби.
Хто в пустелі народжений – сила його велика!"
210 "Ходімо, Енкіду, лице зверни до Урука, –
Де Гільгамеш буває – я добре знаю:
Ходімо ж, Енкіду, до обгородженого Урука, –

Там пишаються люди вбранням багатим,
Там щоденно вони справляють свято,
215 Там арф і кімвалів гудьба лунає,
А блудниці красою славні:
Любострастям повні, – віщують втіху –
Вони з ложа нічного ведуть великих.
Життя не відаєш ти, Енкїду, –
220 Покажу Гільгамеша, що стогонам радий.
На нього поглянь, подивись в обличчя –
Він мужністю красен, чоловічою міццю,
Повне жагою все його тіло,
Більшу від тебе він має силу,
225 Спокою ні вдень ні вночі не знає!
Ти, Енкїду, змири завзяття:
Гільгамеш – його любить Шамаш,
Ану, Елліль і Ейа його напутили.
Перше ніж з гір ти сюди з'явився,
230 Гільгамеш серед Урука вві сні тебе бачив.
Встав Гільгамеш і сон тлумачить,
Матері він своїй мовить:
"Мати моя, сон вночі я бачив:
Явились мені зорі небесні,
235 Падав на мене мов камінь з неба.
Підняв його я – він од мене дужчий,
Трусонув його я – і не можу струсити,
Край Урука до нього піднявся,
Перед ним увесь край зібрався,
240 Люд до нього – юрмою тісниться,
Всі мужі його обступили,
Товариші мої ноги йому цілували.
Полюбив його я, притулився, мов до дружини,
І до ніг тобі його приніс я,
245 Ти ж до мене його дорівняла".
Мати Гільгамеша мудра – все вона знає,
володарю мовить своєму,
Нінсун мудра – все вона знає, – мовить вона Гільгамешу:
"Той, хто з'явився, мов зорі небесні,
Хто впав на тебе, мов камінь з неба,
250 Підняв його ти – був од тебе він дужчий,
Трусонув його ти – і не зміг струсити,
Полюбив його ти, притулився, мов до дружини,
І до ніг мені його приніс ти,
Я ж до тебе його дорівняла, –
255 Могутній товариш прийде, рятувальник друга,
По всій країні рука його дужа,
Мов з небесного каменю, міцні його руки, –
Ти полюбиш його, притулишся мов до дружини.

Він радником буде, тебе не покине, –
260 Ось тлумачення сну твоєму".
Гільгамеш своїй матері говорить:
"Мати, знову сон мені приснився:
В обгородженім Уруці сокира впала, а навколо юрмились:
Край Урука до неї піднявся,
265 Перед нею весь край зібрався,
Люд до неї юрбою тісниться,
Полюбив я її, притулився, мов до дружини,
І до ніг тобі її приніс я,
Ти ж до мене її дорівняла".
270 Мати Гільгамеша мудра – все вона знає, –
синові говорить своєму,
Нінсун мудра – все вона знає, – мовить вона Гільгамешу:
"В тій сокирі ти бачив людину,
Ти полюбиш її, притулишся, мов до дружини,
Я ж до тебе її дорівнюю, –
275 Могутній товариш прийде, рятувальник друга,
По всій країні рука його дужа,
Мов з небесного каменю, міцні його руки!"
Гільгамеш своїй матері говорить:
"Якщо Елліль звелів – мені друг мій хай радником буде,
280 Мені друг мій хай радником буде!"
Так сни свої він тлумачив".
Оповіла Енкіду Шамхат сни Гільгамеша, і стали вони кохатись.
Таблиця II
"...Встань, Енкіду, тебе поведу я
У храм Еанну, оселю Ану,
Там Гільгамеш – незрівнянний міццю:
Як самого себе, ти його полюбиш!
5 Встань із землі, з пастушого ложа!"
Почув її слово, вподобав ту мову,
Порада жінки запала в серце.
Полотно розірвала, в першу половину
Його одягла, сама в другу вдяглася.
10 За руку взяла, повела, як дитину,
До пастушого стану, до загонів худоби.
Навколо них пастухи зійшлися,
Шепочуться, позирають на нього:
"Муж оцей схожий на Гільгамеша,
15 Нижчий на зріст він, та більш кремезний.
Мабуть, це Енкіду, виплід пустелі,
По всій країні рука його дужа,
Мов з небесного каменю, міцні його руки:
Він-бо ссав молоко звірине!"
20 На хліб, який перед ним поклали,
Він позирає зняковіло:

Не вмів Енкіду їсти хліба,
Смаку сікери також не відав.
Блудниця вуста розтулила, мовить вона до Енкіду:
25 "Їж хліб, Енкіду, – так личить жити,
Сікери пий – так світу судилось!"
Досита хліба їв Енкіду,
Сікери він випив сім глеків.
Заграла душа його, розгулялась,
30 Серце звеселилось, лице сяло.
Він обмацав своє волохате тіло,
Єлеєм умастивсь, уподібнився людям,
В одяг убрався, став схожий на мужа.
Зброю взяв до рук, із левами бився –
35 Пастухи вночі спочивали.
Левів долав і вовків змагав він –
Великі пастирі спали:
Енкіду – на варті, муж невсипущий,
(.....)
40 Звістку принесли в Урук обгороджений Гільгамешу.
(*Бракує п'яти-шести рядків*).

Енкіду з блудницею веселився,
Очі підвів, чоловіка бачить, –
До блудниці він мовить:
45 "Шамхат, приведи оцього мужа!
Нащо він прийшов? Хочу ім'я його знати!"
Чоловіка гукнула блудниця:
Той наблизився і його побачив.
"Куди поспішаєш, о муже? Нащо трудний похід твій?"
55 Чоловік уста розтулив, мовить він до Енкіду:
"До шлюбних покоїв мене позвали,
Та людська доля – коритися вицим!
Виклав я на святкові блюда
Весільні радісні Брашна:
60 Тільки цареві обгородженого Урука
Шлюбні покої бувають відкриті, –
Має суджену він дружину!
Хай спочатку – він, всякий муж – так само:
Так ухвалили богове на раді,
65 Так судили йому, коли різали пуповину!"
Чоловіка почувши, лицем ізблід він.

(*Бракує близько п'яти рядків*).

Іде перший Енкіду, а Шамхат позаду.
Вийшов Енкіду на вулицю обгородженого Урука:
"Хоч тридцять потужних назви – я зітнуся з ними!"

75 До шлюбних покоїв заступив дорогу.
Край Урука до нього піднявся,
Перед ним увесь край зібрався,
Люд до нього – юрмою тісниться,
Всі мужі його обступили,
80 Наче діти малі, йому ноги цілують:
"Прекрасний нині герой нам явився!"
Для Ішхари стелилося ложе тієї ночі,
Та, як бог, Гільгамешу з'явився суперник:
Заступив до шлюбних покоїв двері.
85 Гільгамеша ввести не дав він.
Зітнулись у дверях шлюбного покою,
Стали битись на вулиці, на широкій дорозі, –
Завалилися сіни, стіна похитнулася.
Схилив Гільгамеш до землі коліно,
90 Стримав свій гнів, змирив своє серце.
Щойно серце його змирилось, Енкіду мовить до Гільгамеша:
"Одного такого тебе народила мати,
Буйволиця Горожі, Нінсун!
Над мужами чолом високо ти піднісся,
95 Елліль над людьми судив тобі царство!"
Мати Гільгамеша вуста розтулила, володарю мовить своєму,
Буйволиця Нінсун Гільгамешеві мовить:
"Сину мій (.....)
Гірко (.....)"
100 Гільгамеш уста розтулив, свій матері мовить:
(.....)
Підійшов до дверей він, мене силоміць напоумив,
Гірко він мені дорікав за буйство,
Немає в Енкіду ні матері, ні друга,
105 Густого волосся ніколи не стриг він,
У степу народжений – сила його велика".
Стоїть Енкіду, слухає таку мову,
Зажурився, сів і заплакав,
Сповнилися очі його сльозами:
110 Без діла сидить, пропадає сила.
Обнялись двоє друзів і сіли поруч,
За руки взялися, мов рідні братове.
Гільгамеш чолом похилився, мовить він до Енкіду:
"Чого твої очі повні сльозами,
115 Серце сумує, зітхаєш ти гірко?"
Енкіду вуста розтулив, мовить він до Гільгамеша:
"Стогін, друже, мені роздирає горло,
Без діла сиджу, пропадає сила".
Гільгамеш уста розтулив, мовить він до Енкіду:
120 "Друже мій, далеко єсть гори Лівану,
Гори ті вкриті кедровим лісом,

Живе в тому лісі лютий Хумбаба, –
Давай його вб'ємо разом з тобою,
Усе, що є злого, – проженемо зі світу!
125 Кедру я нарубаю, – поросли ним гори, –
Вічне ім'я собі сотворю я!"
Енкіду вуста розтулив, мовить він до Гільгамеша:
"Мені, друже, знати було у горах,
Коли блукав я із звіриною:
130 Є рови там на поприще навкруг лісу, –
Хто ж увійде у глибини лісу?
Хумбаба – ураган його голос,
Уста його – полум'я, смерть – його подих.
Нащо ти намислив таке звершити?
135 Бій нерівний в оселі Хумбаби!"
Гільгамеш уста розтулив, мовить він до Енкіду:
"Хочу я піднятись на гору кедрів
І до лісу Хумбаби ввійти я хочу,

(Бракує двох-трьох рядків).

Бойову сокиру на пояс повішу –
Ти йди за мною, я ж піду перший!"
Енкіду вуста розтулив, мовить він до Гільгамеша:
145 "Як же рушимо ми, як у ліс увійдемо?
Бог Вер, охоронець його, – невсипущий і дужий,
А Хумбаба – сам Шамаш надав йому сили,
Бог Адду надав йому зваги,
(.....)
150 Щоб кедровий ліс оберігав він,
Страхи людські доручив йому Елліль.
Хумбаба – ураган його голос,
Уста його – полум'я, смерть – його подих!
Кажуть люди – важкий шлях до того лісу,
155 Хто ж увійде у глибини лісу? Щоб кедровий ліс оберігав він,
Страхи людські доручив йому Елліль,
Хто в цей ліс увійде – враз пойме того неміч".
Гільгамеш уста розтулив, мовить він до Енкіду:
160 "Хто, мій друже, на небо піднісся?
Лише богове під Сонцем вічне,
А в людини – лічені роки,
Все, що робиш, – майне, як вітер!
От і нині боїшся ти смерті,
165 Де ж вона, сила твоєї зваги?
Я піду перший, ти ж кричи мені: "Йди, не бійся!"
Якщо впаду я – ім'я зоставлю:
"Гільгамеш прийняв бій із Хумбабою лютим!"
От хлоп'я народилось у мене в домі, –

170 До тебе біжить: "Скажи, все ти знаєш:
(.....)
Що звершив мій батько і друг твій?"
Повідаєш ти мою славному долю!

(.....)
175 А мова твоя смутить мені серце!
Руку я здійму, нарубаю кедру,
Вічне ім'я собі сотворю я!
Друже, я майстрам загадаю роботу,
Нехай віділлють перед нами зброю".

180 Загадали майстрам роботу,
Посідали майстри, міркують.
Відлили сокири великі,
Відлили сокири по три таланти.
Відлили кинджали великі,
185 Лежа по два таланти,
Тридцять мін – виступи по боках їх,
Тридцять мін золота – рукоять кинджала, –
Гільгамеш і Енкіду несли по десять талантів.

Сім засувів зняли із брами Урука;
190 Про це почувши, народ зібрався,
Люд зійшовсь посеред обгородженого Урука.
Гільгамеш перед людом явився,
Зібрання обгородженого Урука перед ним посідало.
Гільгамеш так їм мовить:

195 "Слухайте, старійшини обгородженого Урука,
Слухайте, люди обгородженого Урука,
Гільгамеша, що мовив: "Я бачити хочу
Того, чиє ім'я опалляє землі.

Хочу в кедровім лісі його здолати,
200 Який дужий я, син Урука, хай світ почує!
Руку я здійму, нарубаю кедру,
Вічне ім'я собі сотворю я!"

Старійшини обгородженого Урука
Мовлять Гільгамешу ось яке слово:
205 "Юний ти, Гільгамешу, йдеш на поклик серця,
Сам не відаєш ти, що робиш!

Чули ми – жажливий образ Хамбаби, –
Хто його зброю здолає відбити?
На сотню поприщ він оточений лісом, –
210 Хто ж увійде у глибини лісу?

Хумбаба – ураган його голос,
Уста його – полум'я, смерть – його подих!
Нащо ти намислив таке звершити?
Бій нерівний в оселі Хумбаби!"

215 Почув Гільгамеш порадників слово,
На друга він, сміючись, озирнувся:
"От що нині я скажу тобі, друже, –
Боюсь його я, і страшусь вельми:
У кедровий ліс піду я з тобою,
220 Щоб там не боятись – уб'ємо Хумбабу!"
Старійшини Урука мовлять до Гільгамеша:

(Бракує двох рядків).

"Хай іде з тобою богиня, хай береже тебе бог твій,
225 Хай тебе веде він щасливим шляхом,
Хай поверне тебе до пристані Урука!"
Перед Шамашем став Гільгамеш на коліна:
"Вислухав я слово старійшин,
Вже йду, та до Шамаша руки простяг я:
230 Хай життя моє не урветься нині,
Поверни мене до пристані Урука,
Свій покров простели наді мною!"
Гільгамеш покликав Енкіду, ворожбу став творити.

(З кількох зруйнованих рядків "старовавілонської" версії можна припустити, що Шамаш дав двозначну відповідь на ворожбу героїв).

Як почув віщування – він сів і заплакав,
240 По щоках Гільгамеша покотилися сльози.
"Йду я шляхом, яким не ходив я,
Йду в дорогу, якої мій край не знає.
Якщо буду я нині мати щастя,
У похід ідучи із власної волі, –
245 Тебе, о Шамаш, я славити буду,
Кумири твої садовитиму на престоли!"
Спорядження перед ним поклали,
Сокири, кинджали великі,
Лук і сагайдак – їх дали йому в руки.
250 Взяв він сокиру, набив сагайдак свій,
На плече надів він лук аншанський,
Кинджал застромив він собі за пояс.
До походу вони зготувались.

(Далі – два неясні рядки).

Таблиця III

(.....)

Старійшини його благословляють,
На дорогу вони Гільгамешеві радять:
"Гільгамешу, на силу свою не звіряться,
5 Будь спокійний лицем, ударяй несхибно;

Той, хто перший іде, товариша порятує;
Хто стежини знав, уберіг він друга;
Хай Енкіду йде перед тобою, –
Знає він дорогу до кедрового лісу,
10 Битви він бачив, двобій йому знаний.
Хай Шамаш уволить твоє бажання,
Що намислив ти – хай очам появить,
Хай відкриє неходжені тропи,
Хай відкриє тобі дороги,
15 Хай відкриє стопам твоїм гори,
Уві сні хай скаже щасливе слово!
Хай Лугальбанда тобі помагає в поході, –
Усе, що жадаєш, здійсни як найшвидше!
Коли ти Хумбабу уб'єш, як намислив, ноги омий ти,
20 Станеш на нічліг – викопай криницю, –
Щоб вода була чиста в міху твоєму,
Шамашу узливай ти холодну воду,
Повсякчас пам'ятай Лугальбанду!
Енкіду, оборони друга, товариша бережи ти,
25 Через яри перенось його тіло –
Наша рада тобі царя доручила,
Як повернешся – нам царя доручиш!"
Енкіду вуста розтулив, мовить він до Гільгамеша:
"Як похід ти намислив – рушай у дорогу,
30 Путі не бійся, звірайся на мене, –
Добре я знаю його оселю
І дороги, яким бродить Хумбаба.

(Бракує чотирьох рядків).

Ім'я твоє стрясатиме землі, –
У безпеці той, хто іде за мною,
Хай буде все так, як їм проказав ти,
40 У похід ідучи із власної волі!"
Старійшини, мову таку почувши,
У далеку путь вирядили мужа:
"Хай же йде з тобою богиня, хай береже тебе бог твій,
Хай тебе веде він щасливим шляхом,
45 Хай звитяжну путь тобі світить Шамаш!"

(Бракує двох рядків).

Гільгамеш уста розтулив, мовить він до Енкіду:
"Тепер, мій друже, ходім в Егальмах
50 Перед очі цариці, великої Нінсун!
Нінсун мудра, все вона знає,
Шлях розумний стопам нашим вкаже!"

За руки вони одне з одним взялися,
Гільгамеш та Енкіду пішли в Егальмах
55 Перед очі цариці, великої Нінсун,
Ступив Гільгамеш до покою цариці:
"Зваживсь я, Нінсун, іти походом,
У дальню дорогу, туди, де Хумбаба,
В бою незнанім битися буду,
60 Шляхом незнанім вперед ітиму.
Поки я в дорозі і назад не вернувся,
Поки не добувся до кедрового лісу,
Поки не здолав я лютого Хумбабу
І все, що є злого, не вигнав зі світу, –
65 Вберись у одіння, достойне тіла,
Кадильниці Шамашу став перед собою!"
Мову сина свого Гільгамеша
Сумно слухала, Нінсун, цариця,
Ступила Нінсун до своїх покоїв,
70 Омила тіло коренем мильним,
Убралась в одіння, достойне тіла,
Наділа намисто, грудей достойне,
Стрічкою оперезалась, тіарою увінчалась,
Чистою водою скропила землю,
75 Зійшла по сходах, на дах ступила.
Перед Шамашем кадильницю запалила,
Склала жертву, до Шамаша руки простерла.
"Нащо дав ти мені у сини Гільгамеша,
Вклав у груди йому неспокійне серце?
80 Нині торкнувсь його ти, і піде він
У дальню дорогу, туди, де Хумбаба,
В бою незнанім битися буде,
Шляхом незнанім вперед ітимає.
Поки він у дорозі і назад не вернувся,
85 Поки не добувся до кедрового лісу,
Поки не здолав лютого Хумбабу,
І все, що є злого, що ненавидиш ти, не вигнав зі світу,
В день, коли йому ти знамення явиш,
Хай, тебе не лякаючись, Айя-наречена тобі нагадає,
90 Щоб ти доручав його стражам ночі
В час вечірній, коли на спочин відходиш!"

(Бракує близько дев'яноста рядків).

Погасила кадильницю, скінчила молитву,
180 Покликала Енкіду, героєві мовить:
"Не мною народжений, дужий Енкіду!
Я присвятила тебе Гільгамешу
Разом з дівами й жрицями, що присвячені богу".

На шию Енкіду талісман наділа,
185 За руки взяли його жони бога,
А дочки бога його величали.
"Я – Енкіду! Мене в похід Гільгамеш узяв із собою! –
Енкіду в похід Гільгамеш узяв із собою!

(Бракує двох рядків).

Поки він у дорозі, і назад не вернувся,
Поки не добувся до кедрового лісу, –
Чи місяць мине – буду з ним я разом!"
(Бракує близько ста тридцяти рядків).

Таблиця IV

Через двадцять поприщ відломили скибку,
Через тридцять поприщ на спочин спинились,
П'ятдесят пройшли вони за день поприщ,
Шлях шести тижнів пройшли – на третій день досягли Євфрату.
5 Перед Сонцем викопали криницю,
(.....)
На гору зійшов Гільгамеш, озирнув округу:
"Горо, принеси мені сон щасливий!"

(Чотири незрозумілі рядки; очевидно, Енкіду споруджує намет для Гільгамеша).

Гільгамеш підборіддям уперся в коліно, –
Сон окрив його, уділ людини.
15 Серед ночі сон його урвався,
Встав і мовить він другові своєму:
"Друже мій, ти не кликав? Чом я прокинувся?
Друже мій, бачив сон я нині,
Сон, що бачив я, був жахливий;
20 Під урвищем гори стоїмо ми з тобою,
Впала гора і нас повалила,
Придавила ноги, не дає звестися;
Ми перед нею – як мошки маленькі.
Сяйво зблиснуло, муж мені явився,
25 Найчудовніший в світі, предивний на вроду.
З-під тієї гори мене дістав він,
Спрагу вгамував, заспокоїв серце,
Допоміг на землю ступити ногами".
У пустелі народжений – мудрість його велика,
30 Мовить він Гільгамешу, сон йому тлумачить:
"Друже, сон твій чудесний, сон твій для нас найдорожчий,
Друже, гора, що впала, – не страшна анітрохи:
Схопимо ми Хумбабу, повалимо разом,

Труп його кинемо на поругу!

35 Від Шамаша вранці почуємо добре слово!"

*

Через двадцять поприщ відломили скибку,
Через тридцять поприщ на спочин спинились,
П'ятдесят пройшли вони за день поприщ,
Шлях шести тижнів пройшли – на третій день досягли
(....)

40 Перед Сонцем викопали криницю,

(.....)

На гору зійшов Гільгамеш, озирнув округу:

"Горо, принеси мені сон щасливий!"

(.....)

45 Серед ночі сон його урвався,

Встав і мовить він другові своєму:

"Друже мій, ти не кликав? Чом я прокинувся?"

Друже мій, другий сон я бачив:

Тріснула земля, спорожніла земля, в сум'ятті пробувала земля,

50 Вже я був ухопив степового тура,

Од ревіння його земля розкололась,

Од збитої куряви небо померкло,

Перед ним я упав на коліна;

Та схопив (.....)

55 Руку простяг, підвів мене з землі він,

Голод мій вгамував, напоїв із міха водою".

"Друже мій, бог, до якого ми йдемо, –

Він не тур, а той не ворожий зовсім;

Тур у сні твоєму – це світлий Шамаш,

60 Руку нам у біді подає він;

Той, хто тебе напоїв із міха водою, –

Це тебе вшанував твій бог Лугальбанда!

Ми звершимо діло, якого ще не бувало на світі!

Від Шамаша вранці почуваємо добре слово!"

*

65 Через двадцять поприщ відломили скибку,

Через тридцять поприщ на спочин спинились,

П'ятдесят пройшли вони за день поприщ, –

Шлях шести тижнів пройшли – дісталися до гори Лівану.

Перед Сонцем викопали криницю,

70 (.....)

На гору зійшов Гільгамеш, озирнув округу:

"Горо, принеси мені сон щасливий!"

(.....)

Гільгамеш підборіддям уперся в коліно, –

75 Сон окрив його, уділ людини.

Серед ночі сон його урвався,

Встав і мовить він другові своєму:
"Друже мій, ти не кликав? Чом я прокинувся?
Ти не будив мене? Чом я здригнувся?
80 Чи не бог пройшов? Чом тіло моє стрепенулось?
Друже мій, третій сон я бачив,
Сон, який бачив я, був жахливий!
Небо волато, земля гриміла,
День притихнув, темінь запала,
85 Блискавки били, вогонь здіймався,
Пломінь бурхав, зливою смерть спадала, –
Зірниця померкла, полум'я згасло,
Жар улігсь, обернувся на попіл –
Повернімось у степ, нам потрібна рада!"
90 Енкіду цей сон зрозумів, мовить він до Гільгамеша:

(Бракує близько ста двадцяти рядків; з окремих уривків можна припустити, що герої, імовірно, відступили, але потім повторили путь, протягом якої Гільгамеш бачив іще три сни. Останній (?) сон, у якому Гільгамеш бачив велетня, Енкіду тлумачить так:)

210 "Друже мій, ось як я твій сон тлумачу:
Хумбабу – того, що на велетня схожий,
Ми подолаємо ще до світання,
Здобудемо разом над ним звиягю,
На Хумбабу, якого ненавидимо люто,
215 Ми ногою наступимо переможно!"

*(Проте героям з якихось причин не щастить,
і Гільгамеш знову волає до бога Шамаша:)*

Перед Шамашем, воїном, течуть його сльози:
"Те, що мовив ти Нінсун в Уруці,
Згадай, прийди і почуй нас!"
Гільгамеша, нащадка обгородженого Урука, –
220 Вуст його мову почув бог Шамаш –
Раптом із неба пролунав заклик:
"Поспішай, підступись до нього, щоб до лісу не втік він,
В хащі не ввійшов, од вас не сховався б!
Ще не вдяг він своїх семи вбрань жахливих,
225 Одне він одяг, шість іще не на ньому".
А вони між собою зітнулись,
Наче буйні тури, одне одного ударяють:
Тільки раз закричав він, повний гніву,
Сторож лісів закричав з хащ далеких,
230 Здала закричав, наче грім, Хумбаба!

Гільгамеш уста розтулив, мовить він до Енкіду:
"Один – лиш один, він нічого не може,
Чужими тут будемо ми поодинці:
На кручу один не зійде, але вилізуть двоє,
235 (.....)
Втрое скручена линва не скоро урветься,
Левенят двоє разом – дужчі від лева!"

(Бракує близько двадцяти рядків).

Енкіду вуста розтулив, мовить він до Гільгамеша:
"Як до лісу ми зайдемо з тобою,
260 Тіло ослабне, руки мої заніміють".
Гільгамеш уста розтулив, мовить він до Енкіду:
"Друже мій, хіба ми такі нікчеми?
Стільки гір уже перейшли ми,
Чи жахнемось тієї, що тепер перед нами,
265 Перше, ніж ми нарубаємо кедру?
Друже, бачив ти битви, двобій тобі знаний,
Натирався ти зіллям, не жахаєшся смерті,
(.....)
Мов барабан великий, гримить твій голос!
270 Хай зійде з твоїх рук оніміння, квалість хай тіло покине,
За руки візьмемось, ходімо ж, друже!
Хай спалахне твоє серце в битві!
Забудь про смерть – життя осягнеш ти!
Муж обачний і повний зваги,
275 Першим ідучи, себе уберіг би, товариша врятував би, –
Вони ім'я своє прославили б далеко!"
Так дістались вони до кедрового лісу,
Мову урвали, спинились обоє.

Таблиця V

Зупинились біля краю лісу,
Кедрів висоту вони бачать,
Лісу глибину вони бачать,
Де Хумбаба ходить, – кроків не чути:
5 Путі прокладені, зручна дорога,
Бачать гору кедрів, оселю богів, престол Ірніні.
Перед горою кедри несуть свою пишність,
Їхній затінок милий, розкошу повний,
Поросло там терням, поросло кущами,
10 Кедри ростуть, ростуть олеандри.
Ліс на ціле поприще рови оточили,
І ще на дві третини рови оточили.

(Бракує близько шістдесяти рядків; в уривках, що збереглися, йдеться про "вихоплені мечі", "отруєне залізо", про те, що Хумбаба (?) "надяг" свої жакливі вбрання-промені (?), і про можливе "прокляття Елліля").

70 Енкіду вуста розтулив, мовить він до Гільгамеша:

"Хумбаба (.....)

Один – лиш один, він нічого не може,

Чужими тут будемо ми поодинці:

На гору один не зійде, але вилізуть двоє,

75 (.....)

Втрое скручена линва не скоро урветься,

Левенят двоє разом – дужчі від лева!"

Теслярська сокира була в них з собою,

Взяв Енкіду сокиру, став кедрі рубати.

80 Щойно Хумбаба почув удари,

Сповнився гнівом: "Хто це з'явився,

Хто безчестив дерева, гір моїх виплід, хто кедрі рубав тут?"

Шамаш-герой мовив з небес їм:

"Підходьте до нього, його не бійтесь!"

(Бракує близько дев'яноста рядків).

175 По щоках його покотилися сльози.

Гільгамеш мовить до Шамаша-героя:

(Бракує двох рядків).

"Слухався я Шамаша-героя,

180 Став на шлях, що мені судився!"

Шамаш-герой почув Гільгамеша,

І встають на Хумбабу вітри великі:

Великий вітер, Північний вітер,

Вітер Смерчу, Піщаний вітер,

185 Буйний вітер, Холодний вітер,

Вітер Негоди, Гарячий вітер.

Вісім вітрів на нього повстали,

Хумбабі вони задувають в очі.

Не може вперед він зробити кроку,

190 Кроку ступити назад не може.

Здався Хумбаба, Гільгамешеві мовить Хумбаба:

"Ти, Гільгамешу, мене пощадити мусиш!

Ти будеш паном, я рабом твоїм буду!

Для тебе рубатиму кедрі, гір моїх виплід,

195 Із кедрів для тебе збудую оселі".

Енкіду мовить до Гільгамеша:

"Не слухай слів, що їх мовить Хумбаба!"

Ти Хумбабу лишити живим не повинен!"

(Бракує близько тридцяти рядків).

Гільгамеш мовить до Енкіду:
"Коли підемо вбивати Хумбабу,
230 Промені сяйва в сум'ятті зникнуть,
Промені сяйва зникнуть, потьмариться світ весь!"
Енкіду мовить до Гільгамеша:
"Друже, пташку злови, – не втечуть і пташата!
Промені сяйва знайдемо згодом,
235 Мов пташата в траві, вони розбіжаться.
Самого вбивай, а прислужників потім".
Як почув Гільгамеш товариша слово,
Бойову сокиру підняв він,
Вихопив з-за пояса меч свій, –
240 Гільгамеш у потилицю вдарив Хумбабу,
Його друг, Енкіду, вдарив у груди;
За третім ударом упав він,
Дужі руки його завмерли,
Повергли вони сторожа Хумбабу, –
Навкруг на два поприща застогнали кедри:
З ним разом Енкіду вбив ліси й кедри.
Поверг Енкіду сторожа лісу,
Чиє ім'я шанували Ліван і Сирія,
Спокій зійшов на високі гори,
Спокій зійшов на лісисті вершини.
Він поверг охоронців кедра –
Розбиті промені Хумбаби.
Коли сім променів повбивав він,
Сіть бойову та кинджал на сім талантів, –
Разом вісім талантів, – зняв з його тіла,
Відкрив він тасмне житло Ануннаків.
Гільгамеш дерева рубає, Енкіду пні корчує.
Енкіду мовить до Гільгамеша:
"Друже мій, Гільгамеш! Ми кедр убили, –
Повісь бойову сокиру на пояс,
Зроби перед Шамашем узливання, –
На берег Євфрату ми доставимо кедри".

(Далі до кінця таблиці збереглися лише незначні фрагменти).

*З аккадської переклали
Ігор Дьяконов та Михайло Москаленки*

Гільгамеш

Уривок із поеми

Таблиця XI

По призадумі сказав Гільгамеш:
– Утнапіштім, ти, що вічно жиєш,
в нашім вигляді різниці нема;
чому ж така інша доля твоя?
Яка ж була інша правда в житті,
що вічно жити судилось тобі?
Чому такі щедрі були боги?
Свою таємницю прошу скажи.

– Добре, розкажу.
Було це, гм... як давно не знати...
Еа сказав корабель будувати
(бог Еа говорив до мене в сні).
Він і вимір корабля дав мені:
щоб ширина – рівна з довжиною,
щоб, в корабель, взяти зі собою
всяке насіння і все, що живе,
бо повинь-кара на людство гряде.

Над Ефратом, в місті Шурупак,
всі люди живють розбещено так,
як дикі. Всім богам надоїли.
Про ніщо не дбають, місто постаріло...

Ти – покинь багатства, що дає земля,
будь задивлений у вічне життя...
Дім розвали – те, що кажу, будуй.
Покинь все, що земське – душу рятуй!

Я сказав:

– Зроблю все, що бог Еа бажає.
Лиш –
що людям в місті сказати маю?

– Скажи, що Енліль незлюбив тебе,
що горе й лихо в Шурупак гряде.
Тому йдеш в мій край, щоб жить в спокою.
Хто хоче добра – хай йде з тобою.

Вранці прийшла до мене родина –
почалася будови година...

Все, що лиш мали принесли з хати,
почали корабель будувати.

О, працювали, спішно було всім.
Він – довжиною і шириною
акер,
а поверхів
аж сім!
Асфальтом сціпили всі щілини,
долівки поділили на частини,
(аж на дев'ять частин поділили)
комори на оливу й харч зробили.
Як будували, успіхом раділи
Завжди вино пили, м'ясо їли.

На сьомий день, щасливий, чудовий,
корабель – наш дім вже був готовий.
Не забуду тих радощів у вік!
Всі угощались, як на Новий Рік!
Вин всяких, кожний до несходу пив.
Я – голову святим олієм полив...

Відтак з великим зусиллям нам всім
прийшло, на Ефрат покласти новий дім.
А Шамаш закликав: "спішіться всі,
бо вже надходять нищівні дощі.
Швидко заходіть, не зволікайте;
корабля двері щільно замикайте".

Над обрієм пливла чорна хмара.
Шулят¹ і Ганіш² – вістунів пара –
вістку голосять: Адад³ над'їджає,
громовиці кругом розкидає.
Бог Нергаль⁴ всі греблі на водах вчинив.
Нінурта⁵ смолоскипи запалив.
Аннунакі⁶ з пекла сімом суддям,
сказав, щоб дали волю всім вогням.
Жах, про якого досі світ не чув
зчинивсь, коли день у ніч повернув
вихор і розторощив всі доми.
Тоді то аж жахнулися боги –

---

¹ Шулят – божеський післанець бур'ї й злої погоди.

² Ганіш – божеський післанець бур'ї й злої погоди.

³ Адад – бог недоброї погоди: буревіїв і дощів.

⁴ Нергаль – муж Ерешкігаль, бог підземелля.

⁵ Нінурта – бог війни й віщун полудневого вітру, також називали його богом всіх джерел.

⁶ Аннунакі – боги підземелля, судді померлих, нащадки бога Ану.

в небо Ану схоронилися.
Богиня Іштар зажурилася
і почала собі дорікати:
"це діждалося гніву й заплати
моє лихе володіння людьми.
Тому, мов подохлі риби, вони
поверхнею води спливають,
аж боги неба й пекла зідхають".

Сім днів і ночей гуляли вітри,
хмари розливали стільки води,
що докільля океаном стало.
Нищівне знуцання – кінця не мало...

Аж, врешті під кінець сьомого дня,
я глянув крізь шпариночку вікна
і побачив, що вже втихли вітри
а всі хвилі в полоні тишини.
І жмут світла пройшов крізь віконце,
а на блакиті – пишалося сонце!
А докільля... Ох, тяжко згадати –
ні дерев, ані одної хати...
Все –

щезло

під плесом холодної води.

Лиш трупи видно й малий шпиль гори
Нісір¹. На ній наш корабель спинивсь,
немов, на горі об щось зачепивсь.
Так непорушно простояв шість днів.
На сьомий я голубці вікно вчинив,
та не було на чім присісти їй –
на корабель повернула мерщій.
Також вернула ластівка мала.
На третій день – ворона знайшла
траву й не прилетіла до нас.
Тоді я побачив, що прийшов вже час
всі двері корабля повчиняти,
і всім богам подяку віддати:
З корабля винесли сім казанів,
в них, пахуче зілля вложить велів.
Гору вином і олієм полив,
під казанами вогонь запалив.

---

¹ Нісір – гора визволення, порівнюють її з біблійною горою Арарат. В поемі це гора, що на спинився корабель Утнапіштіма, після того, як пройшли дощі, що спричинили потоп.

З казанів пахощі дійшли в небо, там
моя жертва сподобалась богам.

Іштар скликала до мене богів,
висказала на Енліля свій гнів:
"Він потопом знищив все, що живе!"
О, як бог Енліль побачив мене,
він мов навіжений люто кричав:
"Потопу пережить ніхто не мав!"

Та Нінурта довго не чекає:
"Хто тут з богів без Еа рішає?
Лише він має право сказати
кому жити а кому вмирати!"

Тоді Еа, Енліля запитав:
"Чому так нерозсудно покарав
і безпощадно знищив людство?
Лиш тих, що згрішили треба було
покарати – диким львам віддати.
Тих, що на довгім прикоротити,
а на короткім шнурку, звільнити...
Краще було вовкам їх віддати,
чим так жорстоко довкілля скарати.
На них ти б посуху й голод привів.

О, і ще знай – таємницю богів
я не сказав, Мудрець дізнавсь у сні.
На те – Енліль подав руку мені.
Зайшовши в корабель – подав дружині;
поклав нам руки на чоло: "від нині
ти Утнапіштім і жінка твоя,
біля гирла рік –
будете жити без кінця...
Було це й рішення усіх богів,
щоб я з дружиною тут вічно жив.
Тепер не знаю, як буде й коли,
щоб боги зійшлись й тобі помогли.
Та є ще іспит: сім днів і ночей
не можна заснути – примкнуть очей.

Гільгамеш
радо погодивсь, сів біля вікон,
але незчувсь, як в обійм взяв сон...

Утнапіштім звернувся до дружини:
– Подивись на немічність людини.

Це той, що вічно жити бажає,
а те, що спить мабуть й не знає...

– Збуди його, мужу, і пораду дай,
щоб в мирі повернув у рідний Край.
– Ні, він людина, не вірю йому.
Чейже ж бо люди обманні, тому
в той час, як він спить у кожную днину,
для правди, спечи одну хлібину
і зазначуй кожний день на стіні,
скільки Гільґамеш провів їх у сні...

Перша хлібина каменем стала.
Друга хлібина така ж бо сама.
Вже і третю біля нього поклала.
Четверта й п'ята цвіллю поросла.
Шоста – свіжий кожний клаптик її,
а сьома – ще на жаринках в печі.

Врешті Утнапіштім приблизився,
Гільґамеш спонтанно пробудився:
– О, я заснув лиш на пару хвилин.
– Так?! Тож порахуй скільки хлібин,
як ти спав моя дружина спекла.
Знать неміч людини перемогла...

– Щож тепер робити? Куди іти?
О, Утнапіштім прошу поможи!
Страх сповнив моє серце й душу вщерть.
О, невже, таки переможе смерть!?

Прикликав Утнапіштім візника:
– Надоїла мені праця твоя.
І морська стежка не любить тебе,
тому не перевозитимеш вже.
Не спитавши, привіз його сюди,
Тож, Уршанабі, його відвези.

Він втратив гідний вигляд людини,
з довгим волоссям, в шкірі звірини.
На місце купелі його вези,
щоб він привів себе до чистоти.
Хай буде волосся, як сніжки білі,
хай понесуть шкіри морські хвилі.
Хай очевидно буде уся
Гільґамеша велич – тіла краса!
Стяжку стару – замініть новою на голові,

Хай одягне шати чисті й нові.
На них не буде видно часу рук,
аж доки він не прибуде в Урук.

Гільґамеш –
зробив те, що Утнапіштім бажав –
помився і нові шати убрав.
Як вже готовий був відпливати,
Утнапіштім казав зачекати,
бо дружина сказала: "не знаю,
як він поїде до свого краю.
Поглянь, в нього ж очевидна втома,
виснажений, не дійде додому".

Тож Утнапіштім змилосердився,
тайну богів сказати погодився:
– Росте рослина на морському дні,
як у троянди колючки її,
зранять, але, як вдержиш гілку в руках –
вкусиш листок –
повернеться юність, що втратив в роках...

Як він те почув, покинув човно,
прив'язав камінь до ніг, щоб на дно
як найшвидше дістатись. І, ось там,
він просто не вірив своїм очам:
Рослина на дні – чарівна ж така!
Зломивши гілку – з рук кров попливла...
Тоді –
камінь відтяв і в морю залишив.
З гілкою до берега доплив.

– Ходи глянь, що я, з дна моря дістав.
(Уршанабі чар-гілку подивляв)
Вона чародійну силу має:
Хто, в старості –
квіт її з'їсть, повертає
до нього сила і юність як весна
і тоді юнаком жиє без кінця!

Тож понесу цю чарівну рослину
в свій Урук – дужих мурів країну,
щоби найстарші листок вкусили,
щоб ніколи не знали могили...
"Юність старцям" буде ім'я її.
А я, листок гілки, з'їм аж вкінці.

Ніжно узявши рослину до рук,
впарі з Уршанабі йшов до Урук;
аж під вечір втомилися вони.
Гільгамеш побачив плесо води.
Щоб відсвіжитись в джерельній воді –
купавсь. Гілку залишив на траві.
Внедовзі, як лише її поклав –
вийшов вуж з води і рослину вкрав.
Це запах квіту вужа приманив.
Вуж, по собі, лиш шкіру залишив...

І знова горе, знова розпука –
нестерпно боліла розлука
з рослиною, що з дна моря дістав.
По всіх труднощах,...слід по ній пропав.

Гільгамеш плакав з жалю голосив:
– Я ж шукаючи її – кров пролив.
О, пропали всі зусилля мої!
Квіт юності – не судився мені...

Гільгамеш утративши рослину,
човно, що Утнапіштів дав – покинув.
І пішов з Уршанабі полями.
В дорозі минали дні за днями.
Врешті –
побачив королівство дороге!
Зрадив, що в ньому ще раз заживе
королем, в Урук величі й красі.

– Глянь Уршанабі на мури ось ці.
Подивись на велич мого Урук.
Сім Мудреців¹ і множество рук,
пляни й
добірну цеглу вживали,
як кругом Урук мур будували.

Простір, що мур на сторожі його
є поділений на три частини.
В нім багато часу й праці пройшло
і зусиль не одної людини.

В одній – Урук, а в другій частині
сади. В третій – поля й Іштар богині
святиня.

---

¹ Сім Мудреців – вони принесли цивілізацію до сімох міст в Мезопотамії. В поемі, згадує їх Гільгамеш, що вони приготували пляни для підвалин муру, що збудували, з великим зусиллям, довкруги Урук.

Вона ж бо – неба й землі богиня...
Ось так –
про свій Урук. Гільгамеш розказав.
Відтак –
на кам'яних таблицях написав,
про все, що бачив і, що пережив,
про життя, що ним

найдужче

дорожив...

Хоч Енліль обдарив величчю його,
якої не знав, перед тим, ніхто.
З Гільгамешом – не зрівняти нікому віками!
Суора ж доля рішена богами:
Для наимогутнішого короля –
безсмертне – не судилося життя...

***

Справді?!... Невжеж –
не живе Гільгамеш...?

Переклад Ірини Дибко

Ігор Дзяконов

Давньоєврейська література

Для свого розуміння всяка література вимагає знайомства з історією народу: через дуже специфічні умови збереження пам'яток давньоєврейської літератури ця вимога в даному разі є особливо необхідною.

У давнину євреями (давньоєврейське "їбрім" – дослівно, очевидно: "ті, що походять з-за ріки" – Євфрату?) первісно називалася група західносемітських племен, що, імовірно, переселилися в XVI–XIV ст. до н.е. з північномесопотамських степів у Сирійсько-Аравійську напівпустелю. Частина з них, відокремившись від інших, не пізніше початку XIII ст. до н.е. осіла на схід і на південь від Мертвого моря і, змішавшись із місцевим населенням, створила тут свої держави; перейшовши до осілості, жителі цих держав (аммонітяни, моавітяни і едомітяни, або ж ідумеї) перестали відносити себе до євреїв, а так звичайно продовжували себе називати лише люди з тих племен тієї ж групи, котрі довше від інших зберігали спосіб життя неосілих скотарів, – можливо, лише з підсобним землеробством, що відіграло незначну роль. Ці племена вдавались до самоозначення "їбрі", "Єврей" переважно при спілкуванні і з чужоплемінниками; між собою вони частіше називали себе різними – більш дрібними або ж порівняно широкими родоплемінними означеннями. Серед нащадків цих племен міцно утримувався переказ про те, що їхні предки переселилися з Месопотамії через Палестину на територію, контрольовану єгипетськими фараонами, і повинні були виконувати єгипетські будівельні та інші повинності, аж доки не були

введені в Сінайську пустелю вождем Мойсеєм. Оскільки такий переказ поки що не дістав ні стародавніх писемних, ані археологічних підтверджень, оскільки ми повинні вважати його легендарним. В усякому разі, до XIII ст. до н.е. на південь і південний схід від Палестини з єврейських скотарських племен утворився племінний союз із спільним культом бога Ягве, союз, що прийняв назву "Ізраїль", тобто "бог у битві", і розпочав вторгнення у Палестину зі сходу через ріку Йордан, а можливо, також і з півдня, з Сінаю (богові Ягве, імовірно, поклонялися також ідумеї; аммонітяни і моавітяни мали своїх власних богів-покровителів). Уперше в писемних джерелах цей племінний союз було згадано в переможному написі фараона Мернептаха (кінець XIII ст. до н.е.).

Археологічно доведено, що в XIII-XII ст. до н.е. мали місце війни між племенами, що вдерлися зі сходу, і містами-державами місцевих, також західносемітських жителів Палестини – ханаанейців. Як про це оповідав і давньоєврейський переказ, численні ханаанейські міста (наприклад, Єрихон, Хацор та ін.) були зруйновані. Найімовірніше, завойовники зустріли тут і деякі племена, що були близько споріднені з ними за мовою і традиційними родоводами та подібні за своїм суспільно-господарським ладом, але оселилися в цьому краї раніше; їх вони увібрали у свій племінний союз. Останній і сформувався у своєму традиційному складі, мабуть, уже всередині Палестини в XII – на початку XI ст. до н.е. (він складався з "дванадцяти колін Ізраїля" або, вірніше, з одинадцяти племен і однієї спеціально присвяченої культові союзного бога Ягве родоплемінної групи – левітів). Протягом перших війн і зруйнування міст одна частина осілих місцевих жителів – міщан і селян – загинула, друга підкорилась племенам, що перемогли під умовою данини й повинностей; але безсумнівно, що після початкового періоду непримиренної ворожнечі настав мир, і чимала частина тих самих місцевих жителів (ханаанейців) влилася шляхом шлюбів, усиновлень та інакше у склад племен-завойовників, що поступово перейшли до осілості. Класична давньоєврейська мова I тис. до н.е. являє риси змішання західносемітських говірок двох різних груп, з яких одну можна ототожнити як мову скотарів Сирійсько-Аравійської напівпустелі II тис. до н.е., а другу – як мову ханаанейців. Процес злиття був прискорений тим, що з XII ст. до н.е. всьому без винятку палестинському осілому населенню доводилось оборонятися від набігів інших семітських племен із пустелі, зі сходу і з півдня – кочовиків, що приручили верблюдів, а тому більш рухливих, аніж були до них єврейські племена. Але, незважаючи на поступове етнічне змішування, ще довго населення міст і долин вважалося переважно ханаанейським, а населення, що осіло на Палестинсько-моавітській осілість, – переважно ізраїльським.

Але й перейшовши до осілості, ізраїльтяни в Палестині все ще продовжували жити родовим ладом; владу здійснювали вожді – "судді" (шофетім). Лише на кінець XI ст. до н.е. створюється Ізраїльське царство в процесі боротьби із спробами завоювання всієї країни заморським народом філістимлян, що осів на початку XII ст. до н.е. на узбережжі, від району північній сучасній Тель-Авіва і аж до Гази на півдні.

Перші спроби створення царства були здійснені Гідеоном, згодом Саулом; але тривка державність на рабовласницькій основі була створена Давидом та його сином Соломоном (кінець XI – перша половина X ст. до н.е.). Соломон вперше збудував богові ізраїльського племінного союзу, Ягве, храм

у Єрусалимі: раніше йому був присвячений лише намет – "скінія", в якій містилась особлива скриня – "ковчег завіту", що вважався земним місцем перебування незримого присутнього в усьому світі божества.

Однак уже за наступника Соломона нова держава внаслідок народного повстання розпалася на два царства – Ізраїльське (на півночі Палестини і в Зайорданні) та Іудейське (на півдні Палестини). З "дванадцяти колін Ізраїля" у складі Іудейського царства лишилося плем'я Іуда, частина левитів і невеликі групи з іще двох племен; того самого часу в плем'я Іуда влилися значні місцеві чужоплемінні групи. Тимчасом у 722 р. до н.е. Ізраїльське царство було завойоване і знищене Ассірією, жителів його було виселено, і вони назавжди без сліду розтанули серед різномовного населення Близького Сходу; таким чином, єдиними представниками давнього єврейського народу того часу лишилися іудеї – в цей час так стало позначатися взагалі все населення південного, Іудейського царства, яким би не було його походження.

Період X-VII ст. до н.е. був в Ізраїльському, а згодом Іудейському царстві часом бурхливого розвитку класових відносин, збагачення аристократії – "мужів достойних" (гібборе хайїл) і водночас порою зубожіння, а згодом і уярмлення простих землевласників. Це покликало до життя так званий "про роцький" рух. "Пророками" спочатку називалися неофіційні жерці або волхви, що являли собою особливу корпорацію; їхнє найменування перейшло до нових релігійно-політичних проповідників.

Пророки, повністю залишаючись на ґрунті рабовласницького світогляду, що неподільно панував у стародавньому світі, ідеалізували родове минуле, як це було характерним для соціальних рухів епохи рабства; тому вони засуджували пригноблення лише маси простих вільних людей (але не рабів) і пов'язані з ним суспільні бідування – боргову кабалу, обернення в рабство повноправних членів іудейсько-ізраїльських громад і примусове скуповування землі у боржників кредиторамі; так, в одній з проповідей пророка Ісайї (гл. 5:8, 15) мовиться:

"Горе вам, що наживаєте дом новий за домом
та прилучуєте поле до поля, –
так, що другим нема вже й місця,
наче б ви одні поселені на землі...

І похилиться людина, й смириться муж,
а горді спустять очі свої".

(Переклад П.Куліша)

Див. також у "Книзі Амоса" (гл. 2:6):

"Так говорить Господь:

"За три провини Ізраїля й за чотири
я не прощу йому,

вони-бо продають праведного за гроші,
а вбогого ба й за пару сандалів".

(Переклад П.Куліша)

Оскільки і в завойованих, і в розташованих навколо Палестини ханаанейських містах-держав (зокрема у Фінікії) класовий антагонізм розвинувся значно раніше, ніж у племен, які недавно перейшли до осілості, то пророкам та їхнім

прибічникам уявлялося, ніби соціальне гноблення є наслідком культурного змішування ізраїльтян із місцевим населенням; у їхньому релігійно забарвленому світогляді це змішування сприймалося передусім як поклоніння "чужим богам", крім головного бога племінного союзу – Ягве (це ім'я рано, хоч точно не відомо, коли саме, – було табуйоване, і наказано замінювати його словом "господь"). Під "чужими богами" розумілися передусім ханаанейські боги, зокрема фінікійські, але також і боже аммонітян і моавітян та східних семітів – ассирійців та вавілонян. Однак, при дуже близькій етнічній та мовній спорідненості євреїв з іншими семітськими народами, навряд чи в той час було можливим встановити, які божества слід було вважати споконвіку ханаанейськими, а культи їхні – нововведенням у євреїв. Принаймні не підлягає сумніву, що євреї споконвічно, і принаймні до V ст. до н.е., поклонялися не лише Ягве, але й іншим божествам, і ці божества не обов'язково були запозиченими у якогось іншого народу.

Поки існувало північне, Ізраїльське царство, пророцький рух мав у ньому небагато практичних успіхів. (З творів, що збереглися, до періоду північного царства належать, імовірно, "Книга Осії" та частина джерел П'ятикнижжя й історичних книг; можливо, також північне (ізраїльське) походження мають "Книга Наума", частина віршів "Пісні над піснями" та ін. Про ці твори буде сказано нижче). Тим часом боротьба, розпочата проти сільської аристократії, – а саме вона переважно й намагалася визискувати своїх бідніших одноплемінників, – природно виліталася в боротьбу проти місцевих святилищ, котрі були ідеологічною опорою аристократії. Тому пророки стали виступати проти місцевих центрів богослужіння, навіть якщо вони були присвячені самому богові Ягве: законним було визнано лише культ у Єрусалимському храмі. Це забезпечило пророцькому рухові підтримку царів Іудейської монархії, що сиділи в Єрусалимі і побачили в пророках союзників у боротьбі з аристократією місцевих громад: перебуваючи поза впливом палацу і столичних властей, аристократія, очевидно, прагнула максимальної незалежності.

Спочатку в Ізраїльському та Іудейському царствах не заперечувалося саме буття інших божеств, крім Ягве, проте пророки наполягали на обов'язковості "угоди" ("завіту"), нібито укладеної між Ягве та ізраїльським племінним союзом; згідно з цим "завітом", Ягве нібито зобов'язався віддати ізраїльським племенам "землю обітовану" в Палестині, а члени племінного союзу були за це зобов'язані поклонятися виключно одному Ягве, богові рівнивому, жорсткому й невблаганному, і виконувати його накреслення, передані через легендарного Мойсея та його пророків. Логіка суперечки та боротьби з супротивниками дуже швидко призвела пророків до проголошення Ягве взагалі єдиним справжнім богом, і, таким чином, – до монотеїзму.

Рух пророків був найвищою мірою суперечливим. Виступаючи проти найголовніших соціальних лих епохи, викриваючи численні відворотні забони і вперше намагаючись внести етичний струмінь у примітивні магічно-ритуалістичні вірування давнини (наприклад, саме Ісаїї належить славетний заклик "перекувати мечі на орала"), вони водночас приймали як щось раз і назавжди дане антагонізм рабовласників і рабів, підтримували своїм авторитетом монархію, що дедалі більше тяжіла до деспотизму, фактично проповідували ізоляцію свого народу від навколишніх культур і стали заледве чи не першими в

давнину поборниками нетерпимості. Деякі з книг, що стали ідеологічною зброєю руху на його пізньому етапі (як, наприклад, "Книга Чисел", "Повторення Закону"), оголошували найжорстокіше винищення ханаанейв релігійним обов'язком народу Ягве, – щоправда, заднім числом, оскільки у VIII-VII ст. до н.е. ханаанейв як окремої від євреїв народності в країні, очевидно, вже не було. А проте саме це служило згодом виправданням середньовічних релігійних війн у християнському світі та взірцем для вчення про "священну війну" в мусульманстві.

Починаючи з другої половини VIII ст. до н.е., релігійно-політичні промови пророків стали записуватися. Збільш ранні пам'ятки давньоєврейської усної та писемної літератури, про існування яких ми інколи знаємо, а інколи здогадуємося, до нас дійшло небагато. З IX-VIII ст. до н.е. походять компільовані з кількох більш ранніх джерел книги "Буття", "Вихід", "Левит" і "Числа", що викладають міфічну та легендарну історію світу й ізраїльських племен у дусі концепції "завіту" ізраїльтян з богом Ягве і містять також юридичні та релігійно-етичні закони й правила, – наприклад, славетні "десять заповідей"; ці книги приписані легендарному Мойсееві, але передбачають уже осіле існування народу, якому їхні повчання адресовані. Приблизно VII і частково початком VI ст. до н.е. датуються історичні книги ("Ісуса Навина", "Суддів", "I-IV Книги Царств", інакше, "I-II Книги Самуїлові" і "I-II Книги Царів"), де викладено історію Палестини х XIII до початку VI ст. до н.е. переважно з погляду виконання або невиконання народом і царями приписів Ягве. В 622 р. до н.е., при перебудові Єрусалимського храму було "знайдено" книгу "Повторення Закону", що підсумовувала вчення пророків, її також було приписано Мойсееві, і разом з першими чотирма "Книгами Мойсеевими" вона склала П'ятикнижжя, або Тору, найбільш шановану частину іудейського Священного писання, що набула значення зводу релігійних догматів.

До періоду "царств" (X – початок VI ст. до н.е.) належить частина відомої нам давньоєврейської культової лірики (псалми); всі вони пізніше були приписані цареві Давиду. Ще давнішими є деякі збережені в прозаїчних книгах уривки дружинного епосу та інших пісенних творів часу племінного союзу; найдавнішим вважається епічний уривок "Пісня Дебори" ("Книга Суддів", гл. 5) кінця XII ст. до н.е.

У 597 р. до н.е. іудейське царство було завойоване Навуходоносором II, царем Вавилону; значна частина іудеїв була переселена в 586 р. до н.е. у Вавілонію, але тут вони не були обернені в рабство і зберегли між собою ідеологічні зв'язки. Тут тривала діяльність пророків; найвизначніший з них, Єзекїл, висунув релігійно-утопічну ідею відновлення Ізраїлю як теократичної держави з центром у Єрусалімі. Наприкінці VI ст. до н.е. перські царі Ахеменіди, що заволоділи Вавілонією та всім Близьким Сходом, із стратегічних міркувань вирішили відновити й зміцнити зруйнований Єрусалім і дозволили полоненим іудеям повернутися туди і відбудувати храм Ягве. Утворилася самокерована храмово-міська іудейська громада, для членів якої догма Тори і вчення пророків були обов'язковими; але до цієї громади не було прийнято багато кого з тих, хто лишався після "вавілонського полону" в Палестині, а також нових поселенців, що встигли тут з'явитися; з них склалася окрема громада самаритян. Усі соціальні бідування, які випадали доти або згодом на долю іудеїв, віднини приписувалися яким-небудь їхнім відступам від букви Тори в етичному і особливо в

ритуальному відношенні, що стало причиною ритуалістично-буквалістського характеру, що його набула іудейська релігія. Разом з тим, аби уникнути подібних відступів у майбутньому, все чоловіче населення було зобов'язане щодня вивчати Тору. Серед стародавніх народів письменність була взагалі набагато поширенішою, ніж в епоху середньовіччя; євреї ж пронесли традицію письменності, як частину приписів релігійної догми, навіть і крізь середньовіччя.

До періоду "вавілонського полону" і наступного після нього періоду "другого храму" належить, – крім пізніх пророчих книг, а саме "Книги Єзекіїла" і декількох дрібніших (з них "Книга Йони" і, ймовірно, "Книга Йоїля" приписуються діячам пророцького руху, що насправді жили ще у VIII ст. до н.е. у північному царстві), – також ціла низка літературних творів різних інших жанрів: "Плач" про падіння Єрусалима, приписуваний пророкові Єремії, історичні "Книги Езри" і "Книга Неемії", а також новий, істотно перероблений варіант історії Ізраїльського та Іудейського царств ("I-II Книги Хронік", інакше "Параліпоменон"), дальші зразки релігійної та релігійно-публіцистичної лірики та богослужбових текстів (псалми), декілька прозових повістей (не виключено, що найдавніша з них – "Книга Рути" – може належати ще кінцеві епохи до "вавілонського полону"), зібрання релігійно-політичних алегорій ("Книга Даниїла"), зібрання приказок та афоризмів – "Книга приповісток Соломонових", повчальна поема – "Книга Іова", чудовий зразок давньосхідного філософствування – "Книга Екклесіаст"; у цей самий час було укладено збірку любовної та весільної лірики – "Пісню над піснями", хоч окремі її частини походять, імовірно, ще з IX-VII ст. до н.е.

Іудейська храмово-міська громада в Єрусалимі була втягнута в бурхливі події, що настали після підкорення Сходу Олександром Македонським наприкінці IV ст. до н.е. і утворення великих елліністичних держав Птолемеїв і Селевкідів. Протягом III – II ст. до н.е. великі групи іудеїв були виселені в Єгипет (Олександрію), Сирію та Вірменію. У боротьбі проти Селевкідської монархії у II – I ст. до н.е. було створене нове іудейське царство, засноване династією Маккавеїв, або Хасмонеїв, але їхні наступники були змушені віддатися під владу римлян. II ст. до н.е. – II ст. н.е. були в Палестині періодом найгострішої класової боротьби і нових ідеологічних шукань; виникають різні іудейські секти, наприклад, секта ессеїв, що засуджувала офіційне іудаїстичне вчення (фарисеїв) і проповідувала аскетизм та майнову рівність; ця секта нині добре відома за славетною знахідкою її рукописів у пустелі біля Мертвого моря. Іудейською сектою було спочатку і християнство, що лише згодом відокремилася від іудаїзму і протиставило себе йому.

Два повстання проти римського панування (66-70 рр. н.е. і згодом – 132-135 рр. н.е.) призвели до зруйнування "другого" Єрусалимського храму і до остаточного виселення іудеїв з Єрусалима; багато з них переселилися в різні частини Римської імперії або втекли до Месопотамії, в царство парф'ян. Почався період "діаспори", або розпорошення; хоча початковий період діаспори все ще належить до стародавньої епохи, однак твори, що з'явилися в цей час, уже ближчі до середньовічної літератури і до нашого видання не ввійшли.

Починаючи з епохи "другого храму", духовне життя євреїв почало регулюватися і скеровуватися знавцями Писання – книжниками, представленими у спеціальному духовно-адміністративному органі (великій раді, пізніше – в синедріоні). Богослужіння здійснювалось лише в Єрусалимському храмі, а в інших місцях існували тільки молитовні збори (синагоги); вони набували особливого значення після падіння "Другого храму"; адже, згідно з релігійною догмою іудаїзму, надалі аж до відновлення єдиного законного Єрусалимського храму істинне богослужіння вважалося неможливим. Тоді ж владу синедріону було замінено авторитетом окремих віровчителів – рабинів. На цей час перетворення релігії іудеїв на віру, засновану на письмовій догмі і офіційно регульовану, призвело до створення канону Священного писання. Це надзвичайно утруднює об'єктивне вивчення пам'яток давньоєврейської літератури; дискусії навколо них надто легко перетворюються з наукових на ненаукові: одні наполягають на достовірності та неповторній цінності кожного "богонатхненного слова Писання", інші так само рішуче в полемічному запалі заперечують які б то не було історичні та художні якості цих пам'яток. Для більш ясного викладу цього непростого питання необхідно зупинитися на складі канону.

Явище циклізації та канонізації пам'яток писемної літератури було вже й раніше відоме стародавньому Сходові і не обов'язково пов'язувалось із релігійною догмою. Так, вавілонські писарські школи теж мали свої зводи рекомендованих до читання творів; ці зводи складалися не лише з урахуванням ідеологічної цінності даних творів з позиції панівного світогляду, але й з чисто практичних та педагогічних міркувань; вавілонський "канон" не був, проте, цілком замкненим. Іудейські книжники епохи "другого храму" і пізнішого часу, звичайно, суворіше підходили до відбору кола читання віруючих (тобто, в умовах того часу, всього населення). В першу чергу добиралися такі книги, де викладені ідеї дозволяли оголосити, що автор був натхнений самим богом, – такі, де прямо пропагувалася монотеїстична релігійна догма іудаїзму в тому вигляді, як вона склалася на час пізніх пророків; у другу чергу відбиралися книги, що принаймні не суперечили догматам іудаїзму і, з погляду іудейських книжників, були досить повчальні. Проте догматичний авторитет визначався лише за п'ятьма книгами Тори.

Всі літературні твори, хоч і піддавалися благочестивому редагуванню, однак не до такої міри, щоб за будь-яку ціну досягати усунення суперечностей. Так, незважаючи на те, що версія історії Ізраїльського та Іудейського царств, викладена в художньо слабких, але значно благочесніших за своїм духом "Книгах Параліпоменон", з фактичного боку істотно відрізняється від версії більш давніх "Книг Царств", до канону потрапили й ті, й інші.

Коло схваленого читання в основному склалося на кінець III ст. до н.е.; євреї Олександрії, що зберегли іудейську релігію, але втратили давньоєврейську мову, визнали за необхідне перекласти відповідні твори грецькою мовою; цей переклад (II ст. до н.е.), так звана "Септуагінта", або "Біблія сімдесяти тлумачів", згодом сприйнята православним християнством, повністю включає і весь пізніший іудейський давньоєврейський канон, остаточно усталений лише в I ст. н.е., але містить і деякі твори, згодом виключені з єврейської Біблії, головним

чином через їхнє пізнє датування: справжня або уявна (у випадку, наприклад, "Книги Йони", "Екклесіаста" й "Пісні над піснями") давність творів видавалася гарантією їхньої мудрості та богонатхненності; книги, безсумнівно ближчі до тодішньої сучасності, могли радше здаватися справою рук людських. Так з канону було вилучено явно пізні книги: "Премудрість Ісуса, сина Сірахового", історичний твір – "І Книга Маккавеїв", повісті – "Книга Юдит" і "Книга Товія" (хоч обидві вони видавалися давніми, але їхнє елліністичне датування очевидне), уривки "Сусанна і старці", "Бел і дракон" та інші, введені до "Книги Даниїла", тощо. (До олександрійської традиції належать також деякі інші дохристиянські книги, що інколи включалися до християнської Біблії, але частіше входили до числа апокрифів ("Одкровення Ерзи", "Книга премудрості Соломонової", "Книга Варуха", "II Книга Маккавеїв" та ін.); більшість із них були написані олександрійськими та іншими еллінізованими євреями по-грецьки і належать, власне, вже до грецької літератури).

В остаточному вигляді іудейський канон, або Біблія (гр. "Книги") поділяється на три частини, неоднакові за приписуваню їм святістю: 1) "П'ятикнижжя Мойсееве", або Тора ("Закон"): книги "Буття", "Вихід", "Левит", "Числа" і "Повторення Закону"; 2) "Пророки", куди входять історичні книги: "Ісуса Навина", "Суддів", "I – IV Царств" та збірники промов "великих пророків" – Ісайї, Єремії, Єзекіїла (у православній Біблії сюди приєднується і "Книга Даниїла") і "малих пророків" – Осії, Йоїла, Амоса, Овдія (Овадії), Йони ("Книга Йони", щоправда, не збірка промов, а повість: див. нижче), Михея, Наума, Авакума (Хабаккука), Софонії, Огія (Аггея), Захарії і Малахії (такого пророка насправді ніколи не існувало; автор цієї книги, так само, як частин "Книги Ісайї" і "Книги Захарії", невідомий); і, нарешті, 3) "Писання", куди входять "Псалми", "Притчі", поеми "Книги Іова" і "Плач" (так званий "Плач Єремії"), збірник весільної лірики "Пісня над піснями", історичні "I – II Книги Хронік" ("Параліпоменон"), а також "Книга Ерзи" і "Книга Неемії", присвячені побудові "нового храму", повісті – "Книга Рути" і "Книга Естер", алегорична "Книга Даниїла" і поетичні мудрощі "Екклесіаста". (В різних Бібліях – іудейській, православній, католицькій, англіканській, лютеранській та ін. – ці книги розміщені в різному порядку; ми перелічили їх довільно). Книги, що не ввійшли до складу іудейського Священного писання, не обов'язково заборонялись для читання: вони лише оголошувались не "богонатхненними", причому ця якість довго ще не визнавалась частиною рабинів за книгами "Екклесіаст" і "Пісня над піснями". Але на практиці вилучення деяких книг із канону призводило до того, що їх переставали читати й переписувати в середовищі віруючих євреїв, і вони збереглися лише в складі християнської Біблії, у грецьких та інших перекладах.

Як уже згадувалось, усі книги іудейської Біблії входять також і в Біблію християн – як Старий заповіт (тобто "давня угода"), на відміну від Євангелій та інших власне християнських книг, котрі ніби утворюють укладений віруючими з Христом Новий заповіт, тобто "нову угоду". (Новозавітні книги писані грецькою мовою і належать до грецької літератури).

Само собою зрозуміло, що книги давньоєврейської літератури, виключені з канону, а тим більше – доканонічні, такі, що не відповідали вченням про роцького руху або передували йому, мали небагато шансів зберегтися: в давній Палестині писали не клинописом на глиняних плитках, які майже не

руйнувалися з бігом часу, а алфавітним письмом на папірусі або шкірі, для збереження яких упродовж тисячоліть потрібні умови особливої сухості клімату і відсутність істотних температурних коливань.

Сталося так, що майже всі пам'ятки давньоєврейської літератури, що збереглися, дійшли до нас у складі ретельно дібраного релігійного канону Біблії. Виняток становлять "Премудрості Ісуса, сина Сірахового", рукопис якої давньоєврейською мовою було випадково знайдено на початку нашого століття, а також твори секти есеїв, що тікали від світу, дивом збережені в таємних сховах сухих печер у пустелі біля Мертвого моря. Але ці твори, що мають величезну цінність як пам'ятки історії ідеології, як твори публіцистичні та морально-етичні, не належать до сфери власне художньої літератури. Книги ж первісно іудейської секти християн майже від самого початку писалися грецькою мовою.

Проте належність пам'яток давньоєврейської літератури до певного релігійного зводу – Біблії, до Священного писання, – аж ніяк не означає, ніби всі вони цілком мають культовий характер. Вже з нашого викладу історії утворення біблійного канону видно, що складався він поступово, з досить-таки різнорідних елементів. І хоч кожен літературний твір, що знайшов місце в каноні, несе певне ідеологічне навантаження, однак далеко не кожен з них від самого початку був витворений із релігійною метою. Звичайно, численні твори мали й початковий релігійний задум; але якщо ми врахуємо, що на стародавньому Сході взагалі ніякої іншої ідеології, крім релігійної, ще не існувало, нам буде зрозуміло, що і в такий твір могли вкладатися досить різноманітні соціальні, політичні та етичні ідеї, аж до ідей найширшого, загальнолюдського діапазону. Вже найголовніші, змислені догматичним значенням релігійні книги Біблії дуже строкаті за своїм змістом. Створюючи свою історію світу та історію свого народу, невідомі нам автори П'ятикнижжя й історичних книг (особливо ті, котрі, як, наприклад, "Книга Суддів", описували ранній, додержавний період) неминуче повинні були, незалежно від свого ідеологічного та релігійного завдання, черпати з головного, майже єдиного суцього в той час джерела історичних або нібито історичних відомостей. Цим джерелом могла бути лише пам'ять народна, народний епос, фольклор. Точнісінько так само народна мудрість і народна пісенна лірика лежать в основі таких книг, як "Приповістки Соломонові", "Пісня над піснями" та ін. Народ три тисячі років тому був поспіль віруючим – отже, чи варто дивуватися, що залишки народної творчості дійшли до нас у складі релігійного канону?

Окремі ліричні твори, що увійшли до збірки "Пісня над піснями", були створені між IX і III ст. до н.е. і записані не раніше III ст. до н.е. Лірика стародавнього Сходу ніколи не була просто віршами. Це завжди був текст хороводного обрядового дійства, весільна чи поховальна пісня або ж молитва. "Пісня над піснями" – це, судячи з усього, збірка пісень, що виконувались на весіллях, а не єдиний твір, поема або драматичне дійство, як не рідко її намагались і досі ще намагаються тлумачити. Серед окремих пісень, що увійшли до збірки, є давніші і є пізніші. Наприклад, у пісні VI, 4-7, краса коханої порівнюється з красою міста Тірци – столиці північного Ізраїльського царства в другій половині X ст. до н.е.; з IX ст. до н.е. Тірца більше не згадується у джерелах, тому ця пісня має бути дуже давнього походження. "Пісня над піснями" не належить цареві Соломону, як це твердила пізніша легенда. Історичний Соломон царював на початку X ст. до

н.е., коли Тірца ще не мала жодного значення. Подібно до того, як у нас в давнину молодий називався "князем", а молода "княгиною" (і досі в православному весільному обряді над головами молодого й молодої тримають вінці, що нагадують царські), так і в стародавній "Пісні над піснями" молодий називається "царем" або "царем Соломоном". Мабуть, таке величання молодих – це результат перенесення у весільну обрядовість особливостей давнього ритуального "священного шлюбу" між вождем або царем і богинею, що її втілювала жриця. Обряд "священного шлюбу" пов'язаний був із весняним відродженням плодоносних сил природи; очевидно, існував він і в Палестині у найдавніші, язичницькі часи. Так чи інакше, сліди весняної обрядовості виразно помітні в "Пісні над піснями" – так, яблуневе дерево символізує молодого, а зацвітаючий виноградник, сад із "запечатаним джерелом" або фінікова пальма – молоду. Весільне походження пісень збірки видно і з того, як у них позначаються коханий і кохана. Те, що в нашому перекладі передано як "мила" і "милий", первісно означало "моя подруга" і "мій дядько з боку матері" або "мій двоюрідний брат з боку матері"; кохана називається також (як і в давньоєгипетській поезії) "моя сестра" або "сестра моя, наречена" – пережиток первісного обов'язкового шлюбу між двоюрідними. На всіх стародавніх весіллях дружки, подружки, гості, а інколи й самі молодий з молодю не відзначались особливою скромністю мови, і весільні пісні містять чимало натяків на земне кохання в усіх його проявах, зокрема й на зовсім не освячене шлюбними узами. Любовні пісні, за своїм походженням аж ніяк не весільного характеру, бували цілком доречні на давньому весіллі, що нерідко тривало цілий тиждень. Особливо багато їх у перших розділах збірки, до початку власне весільного обряду. Наскільки ми можемо судити (у першотворі немає жодних ремарок), самі пісні мисляться як виконувані чотирма партіями – сольними партіями дівчини і юнака та хоровими партіями дружок і подруг. Іноді вся пісня ведеться однією партією, іноді сольна партія замінюється реплікою другої сторони або хору. (В перекладі хоріві партії виділено курсивом). "Пісня над піснями" була включена в канон Біблії до I ст. в Палестині. Згодом, коли євреї з I-II ст. були змушені жити в інших країнах і в нових умовах, смисл цих обрядових пісень був ними втрачений. З утратою знання багатьох реалій утратилось безпосереднє сприймання образів, а разом з тим і конкретність змісту пісень. У пропонованому перекладі "Пісні над піснями" ми прагнули якнайближче відтворити первісний характер любовних пісень стародавнього народу. Не менш важливим нам здавалося відтворити ритміку оригіналу, чим і спричинено найбільше розходжень із буквальним перекладом давньоєврейського тексту. Віршування народів стародавнього близького Сходу було тонічним, заснованим на лічбі наголосів. У збірці "Пісня над піснями" рядки різної довжини (з різним числом стоп) можуть з більшою або меншою регулярністю чергуватися в межах кожної пісні, хоч трапляються й пісні з однаковою кількістю стоп у рядку і з постійним місцем цезури. Мабуть, найбільш поширені п'ятистопні розміри з цезурою після третьої, раніше – після другої стопи. Для української мови тонічне віршування є цілком природним, тому ритм першотвору можна було зберегти. Слід зауважити, що найдавніші переклади, особливо грецькі (передусім – "Септуагінта", III – I ст. до н.е.) і латинський ("Вульгата", IV ст. н.е.), виходили, очевидно, з тексту, котрий дещо відрізнявся від канонічного (масоретського),

який дійшов до нас, і тому дають багато розходжень у деталях. Наш переклад, як правило, їх не враховує, а виходить з канонічного тексту.

"Книга Екклесіаст" – одна з найбільш пізніх, якщо не найпізніша книга, що увійшла до біблійного канону. Не кажучи навіть про те, що в ній зустрічаються слова, що стосуються адміністративної практики, введеної вперше перською династією Ахеменідів (VI-IV ст. до н.е.), саме вживання слів в інших значеннях, аніж в інших частинах Біблії, або зовсім у них невідомих, численність арамейських зворотів, пов'язаних з тим, що арамейська встигла стати другою розмовною мовою в Палестині, роблять "Книгу Екклесіаст" ближчою за мовою до перших коментарів до Біблії ("Мішна", II ст. н.е.), аніж до давньоєврейської епохи двох незалежних царств (X – VI ст. до н.е.). Судячи з усього, книга була написана в першій половині III ст. до н.е., коли Палестина входила до складу Птолемеївського Єгипту, хоч Єрусалим мав своє напівдуховне, напівсвітське самоврядування. "Книга Екклесіаст" увійшла до найдавнішого грецького перекладу Старого завіту – "Септуагінти" (II ст. до н.е.) і, як ми тепер знаємо за знахідками рукописів Мертвого моря, читалась і переписувалась і в Палестині нарівні з іншими канонічними книгами вже в II – I ст. до н.е.; вона була, без сумніву, відома вже Ісусові, синові Сіраховому, чия "Премудрість" досить надійно датується між 190 і 180 рр. до н.е.

На час створення канону Старого завіту (кінець I ст. н.е.) ніхто не мав сумнівів щодо того, що автором цієї книги, який зветься у ній "Проповідником у зборі, сином Давидовим, царем у Єрусалимі", був ніхто інший, як стародавній цар Соломон, котрому давня легенда приписувала виняткову мудрість. Цілком імовірно, що авторство Соломона визнавалося за "Книгою Екклесіаст" і значно раніше. Проте історичний Соломон жив у першій половині X ст. до н.е., і можливість його авторства в дійсності абсолютно виключена. Та й сам автор не ототожнює себе з Соломоном. Щоправда, він називає себе (або ж редактор називає його) "сином Давидовим", але це може означати й лише те, що він зараховував себе до нащадків царя Давида, – а претендентів на покровність із домом Давидовим завжди було багато. Сучасники автора, звичайно, не могли бути введені в оману й тим, що він називав себе "царем у Єрусалимі" (до речі, історичний Соломон такого титулу не носив): їм було добре відомо, що в Палестині з VI ст. до н.е. не було царів (вони ненадовго з'явилися знову лише наприкінці II – I ст. до н.е.), тому цей вислів треба було розуміти в переносному сенсі, як вказівку на те, що автор посідав досить видатне суспільне становище в рідному місті. Яке саме? Він називає свою посаду "кохелет", що означає "той, хто збирає збір або раду", або, можливо, "той, хто говорить", або "головує на зборі". Це звання невідоме нам за іншими пам'ятками, але воно відповідає тому, що ми знаємо про теократично-республіканський устрій єрусалимської громади того часу. Грецьке слово "екклесіастес" є точним перекладом цього терміна. Ми умовно переклали "Проповідник у зборі", або просто "Проповідник".

Така напіванонімність автора мала різноманітне значення. По-перше, в умовах, коли давність будь-якого твору видавалася всім гарантією його мудрості та істинності його вчення, така анонімність дозволяла, не видаючи себе прямо за давнього мудреця, дати можливість читачеві самому здогадуватись про те, наскільки давнім був автор. Ми вже знаємо, що ототожнення автора з Соломо-

ном, – що забезпечило "Книзі Екклесіаст" особливу авторитетність, – відбулося вже через декілька поколінь після її написання, можливо, майже одразу. По-друге, в умовах іноземного панування анонімною авторові легше було висловлювати гіркі істини про царську владу та її оточення – з чого, між іншим, ясно видно, що при всьому своєму багатстві та знатності автор "Екклесіаста" аж ніяк не був царем. Нарешті, ця анонімність цілком відповідала традиційним східним уявленням про мудреців та їхню премудрість: крім морального або житейського повчання, премудрість повинна була містити й елемент головоломки. Звідси – крім дивного самоозначення автора – і численні метафоричні, двозначні і просто темні його висловлювання. (Гру слів, свідомо введenu автором, при перекладі найчастіше не щастило передати в достатній мірі, але перекладач цього не дуже й прагнув, намагаючись, навпаки, щоразу донести до сучасного читача основну думку давнього мудреця, а не збивати читача з пантелику. Проте можливе інше зазначене в примітках).

Незважаючи на те, що вже в II ст. до н.е. "Книга Екклесіаст" читалася й вивчалася поряд з іншими біблійними книгами, а на кінець I ст. н.е. увійшла до остаточного біблійного канону, все ж і після цього в іудейському середовищі лунали голоси сумніву щодо "богонатхненності" цієї книги. Причиною цього був не її скептицизм стосовно віри в загробне життя і віддяки, що так вражав пізніших читачів, вихованих у християнській традиції (віра в загробне життя в первісній іудейській релігії не відігравала ролі), і не сумніви щодо її авторства (їх не було), а її порізна суперечливість – враження, що складалося внаслідок темноти і двозначності багатьох висловів. На цій підставі деякі богослови вважали, що "Книга Екклесіаст" висловлює думку самого лише Соломона, а не бога. Насправді ж Проповідник не заперечує буття божого – причому єдиного бога, – але це бог грізний, страшний, байдужий до людських страждань, він діє згідно з не зрозумілими людині, власними, далекими від людського світу спонуками. Його треба боятися, на його милість можна сподіватися, але не можна розраховувати на його винагороду за будь-які справи чи помисли: якщо людина має бути мудрою та благочестивою, то не тому, що це забезпечить нагороду від бога, а лише тому, що розумне поведіння з силами природи та суспільства – і зокрема з головною силою, тобто з божеством, – імовірніше вбереже від бідувань, аніж нерозумне; однак талан, добробут, щастя – це довільний дар божества, котре може його й не дарувати, незважаючи на мудрість та благочестя людини. Тому треба, поки це можливо, радіти життю і своїй повсякденній справі, полишивши божеству, як фатуму, вирішувати все інше.

"Книга Екклесіаст" увібрала в себе велику традицію давньосхідного мудрослів'я: про це свідчать майже дослівні збіги з аккадським "Епосом про Гільгамеша" та низкою єгипетських повчань. Імовірно, це – не наслідок прямого знайомства з вавілонськими та єгипетськими повчаннями, а результат їх сприйняття спільною для всього Близького Сходу традицією. Нерозвиненість філософської і взагалі абстрактної термінології в літературі давньосхідних мудреців (наприклад, не розрізнення понять "гарний", "добрий", "приємний", "щасливий" та багатьох інших) робить переклад "Екклесіаста" на сучасні мови справою дуже важкою і ніколи не вільною від суб'єктивності.

Ми говорили вже про залишки усної народної творчості; але й література чисто писемного походження, збережена в Біблії, дуже неоднорідна. Тут, поряд з речами малохудожніми, як на наш сучасний погляд (наприклад, "Книга Чисел" або "Книга Параліпоменон"), поряд з деякими частинами "Книги Буття" або "Книги Вихід", як на той самий наш сучасний погляд, не лише архаїчними, а й примітивно нелюдяними, поряд із фанатичною нетерпимістю Книг Езри і Неемії – ми зустрічаємося з деякими творами чудових майстрів думки і слова, що залишили невитравний слід на всій європейській, а почасти й мусульманській літературі і культурі.

У ХХ ст. багато уваги в науці було приділено питанню про зовнішні впливи на давньоєврейську літературу. Нині наука прийшла до висновку, що прямих запозичень у ній мало. Класичним прикладом є міф про потоп ("Книга Буття"), безумовно, месопотамського походження (див. XI таблицю вавилонського епосу "Про того, хто бачив усе"). Назвати інші такі ж промовисті приклади важче; тепер зрозуміло, що ліберальне німецьке протестантське богослів'я, що бачило повсюди запозичення з Вавилонії та Єгипту і в своєму гіперкритицизмі брало під сумнів навіть автентичність мало не кожної фрази в Біблії (не кажучи вже про її оригінальність), припускалося значних перебільшень. Звичайно, існують збіги формально-жанрового характеру з вавилонською літературою ("Плач Єремії", "Книга Іова") і з єгипетською літературою ("Пісня над піснями"), є збіги окремих міфологічних мотивів і образів із засвідченими для інших культур стародавнього Сходу, особливо Фінікії, Угариту (та ж "Книга Іова", деякі псалми, деякі мотиви пророцьких книг); є навіть дослівні збіги окремих речень, порівнянь, афоризмів; але все це найкраще пояснюється не запозиченнями, а тим, що і вавилонська, і фінікійська, і давньоєврейська, і давньоєгипетська літератури черпали з одного спільного фонду народної мудрості – фольклору народів стародавнього Близького Сходу. Ми краще за все зрозуміємо давньоєврейську ("біблійну") літературу, якщо раз і назавжди відмовимось розцінювати її – в позитивному або негативному сенсі – як якесь особливе, унікальне, чи то богонатхненне, чи то створене свідоме для обдурювання народних мас "Писання", а будемо розглядати її як те, чим вона є насправді, – як одну з цілого ряду літератур стародавнього Сходу, типологічно не більш і не менш релігійну, аніж інші, і в цілому не більше і не менш реакційну або прогресивну, аніж інші. Йдеться не про ту політичну та ідеологічну роль, яку Біблія відігравала або відіграє в руках пізніших поколінь (а роль старозавітних біблійних книг була різною – від революційної в епоху Селянської війни у Німеччині і Нідерландської та англійської революцій до вкрай реакційної в багатьох інших історичних ситуаціях); ми говоримо тут про одну із стародавніх літератур у контексті історії стародавнього людства – часу, коли розвиткові продуктивних сил і світової культури відповідав ріст рабовласництва та рабовласницької ідеології, котра ще була звернута вперед, у той час, як народні маси озиралися тільки назад, на позірний "золотий вік" первісності.

Ідейний зміст давньоєврейської літератури епохи царств і пророцького руху не має близьких аналогій у сучасних їй сусідніх літературах, і про запозичення тут говорити не доводиться; але в більш загальному сенсі ця література вкладається в рамки загальної соціально-етичної проблематики

стародавнього Близького Сходу першої половини I тис. до н.е. Відносно ближчі ідейні перегуки спостерігаються між давньоєврейською літературою часу "вавілонського полону" – і колом давньоіранських релігійно-філософських ідей. В епоху "світової" перської держави Ахеменідів (VI-IV ст. до н.е.) іудейський Ягве став напівофіційно (під назвою "Бога небесного") ототожнюватися з іранським Ахурамазду; не без впливу іранського зороастризму народжувались у євреїв такі ідеологічні явища, як ідея месіанізму (чекання грядущого Спасителя; іранці чекали нащадка Заратуштри, євреї – нащадка царя Давида, котрий відновить їхню державу) і як концепція дуалізму та боротьби доброго та злого начал (у іранців це була боротьба Ахурамазди і Анхромано, у євреїв – господа і сатани). Елліністична і взагалі грецька філософія та література не справили нікого помітного впливу на давньоєврейську літературу, – принаймні якщо йдеться про книги, що встигли потрапити до біблійного канону.

За своєю формою твори давньоєврейської літератури, які дійшли до нас, можна віднести до числа віршованих, ритмізованих прозаїчних і прозових у власному розумінні цього слова.

Давньоєврейське віршування принципово не відрізнялося від віршування інших північносемітських народів (аккадців, угаритян, фінікійців), а також стародавніх єгиптян: воно було чисто тонічним, заснованим на лічбі лише логічних наголосів. Епічний віри "Пісні Дебори" практично не відрізняються від вірша вавілонського епосу (чотири наголоси на вірш із цезурою після другої стопи; число логічно не наголошених складів загалом не має значення, але від нього залежить прискорення або сповільнення дикції оповідача: епізодично з'являються алітерації та рима). У зв'язку з процесами мовного розвитку, які відбувалися в давньоєврейській мові, давньоєврейське віршування відмовилось від обов'язкового жіночого закінчення віршів і піввіршів; це зробило вірш як ритмічну одиницю менш стійким і більш крихким; тому в давньоєврейській поезії значно частіше, ніж в аккадській, застосовуються нерівностопні розміри, а грань між віршем і ритмізованою прозою стає ще більш умовною, ніж у вавілонян. Віршами написані, крім уже згадуваної "Пісні Дебори", деякі уривки в П'ятикнижжі та в історичних книгах (наприклад, "Благословення Йакова", "Процальна пісня Мойсея", "Оплакування царя Саула"), більшість псалмів, зокрема і введені у тканину інших творів (наприклад, у "II Книзі Царств", гл.22; у "Книзі Йони"), вся "Пісня над піснями", найважливіші частини "Книги Іова" та ін.

З розділів нашого видання, присвячених літературі шумерів і аккадців, читачі побачать: на стародавньому Сході протягом III і II тис. до н.е. ознакою того, що автор словесно (усного або письмового) твору ставив перед собою художні завдання, була ритмізація його тексту. І в давньоєврейській літературі ритмічна проза довго займала провідне місце. Найважливіші твори ритмічної прози належать до ораторського мистецтва, – це проповіді пророків. Промови пророка можуть спускатися до простої розмовної прози, або, на вершині натхнення, включати чисто віршовані уривки, або, нарешті, бути майже чистими віршами, – такими є екстатичні прокляття північноізраїльського пророка Наума конаючій Ніневії, гнізду ассирійських завойовників Близького Сходу, такими є і численні уривки у Ісайї, Єремії,

Езекіїла, Софонії та інших; але в основному ці промови – ритмічна проза. З не-пророцької літератури "Книга Екклесіаст", написана в ритмічній формі, також сприймається як вільний вірш.

Сучасному читачеві промови пророків видаються темними у своїй багатій метафоричності, витіюватими, часом містичними; але своїми першими слухачами вони так не сприймалися. Кожна пророча проповідь виголошувалась на політичну злобу дня і містила прямі і нерідко брутальні натяки на людей і події; нині, маючи перед собою численні єгипетські, ассирійські і вавилонські джерела, сучасні цим проповідям, ми можемо часто, – а якщо проповідь стосувалася міжнародних подій, то майже в кожному випадку, – вказати і відповідну подію, і її точну дату, і ту конкретну політичну ситуацію на Близькому Сході, на яку пророк натякає. Так з'ясувалося, між іншим, що в збірці промов, званій за традицією "Книгою Ісайї", з'єднані проповіді щонайменше двох, а ймовірніше трьох різних політичних діячів: перший жив у VIII-VII ст. до н.е., другий – в останній третині VI ст. до н.е., третій (?) – можливо, ще пізніше.

Але, мабуть, найбільшим художнім досягненням давньоєврейської літератури стало створення художньої прози у власному сенсі цього слова. Її не знала ні вавилонська література, ні давньоєгипетська – остання, ймовірно, до середини I тис. до н.е. (Якщо єгиптологи часто-густо передають у перекладі художні твори стародавніх єгиптян звичайною прозою, так це тому, що писемність цього давнього народу не мала засобів для передачі голосівок, а тим більше наголосів. Але, як це переконливо довів Г.Фехт, уся єгипетська проза аж до перших століть I тис. до н.е. – це або чисті вірші, або ритмізована проза. Те саме, як ми бачили, є справедливим і стосовно художньої літератури шумерів і вавилонян). Неритмізовану художню прозу вперше створили автори давньоєврейських історичних оповідей. Суворим лаконізмом художніх засобів та характерним прийомом прихованого передавання емоцій героїв лише через їхні дії і лише зрідка в коротких афоризмах, – проза "Книги Суддів" або "Книги Царств" нагадує ісландські саги; і це не дивно: перед нами типологічно той самий етап розвитку літератури на грані родового і класового суспільств, коли люди ще повні гострих споминів про героїчні постаті до державного минулого. Найкращими зразками давньоєврейської прози нам уявляється розповідь про дружбу Давида й Йонафана, і особливо – чудесна лаконічна оповідь про піднесення і загибель гордовитого північноізраїльського царя Ахава та його дружини Єзавелі, що топтали людські права своїх підданців. Як і в ісландських сагах, у цих книгах художня сюжетна оповідь перебивається довгими родоводами, а на вершині напруги – віршами або ритмізованими уривками. В нашій книжці історичний та уявно історичний жанр у давньоєврейській літературі репрезентований, зокрема, оповіддю про потоп із "Книги Буття".

Але, поряд із історичними оповідями, давньоєврейська література витворила і ще один цілком оригінальний жанр – це жанр короткої сюжетної повчальної повісті; сюжет її прямио або опосередковано пов'язується з вітчизняною історією народу, який її створив. У канонічній єврейській Біблії до них належать "Книга Рути" і "Книга Естер", а з неканонічних творів – "Книга Юдити" і "Книга Товія". Сюди ж належить і "Книга Йони". В біблійному каноні вона віднесена до пророцьких за тією лише формальною ознакою, що її героя введено в ролі професійного пророка: ораторських промов ця книга не містить.

Біблія (Уривки)

Загальні відомості про біблію

Назва

Старовинні євреї називали Біблію словом "сифер" (послання, книга) або "сифарім" (книги). Пізніше вживано назву "китубім" (писання). У грецькому перекладі назву віддано словом "географе" (писання). Обидві збірки св. книг – Старий та Новий Завіт – окреслено назвою "та біблія", т.т. "книги". У цьому множинному числі – Біблія – її й збережено в новіших перекладах у значенні: збірка книг, чи, коротко: книги.

Канон

Суттю своєю Біблія – одна-єдина книга, хоч вона й складена з багатьох книжок різного часового походження, різних авторів, різних жанрів та стилів, ба навіть різних мов. Усі вони об'єднані у т.зв. канон, т. т. в автентичну збірку або каталог священних книг, які були натхнені Богом і які лягли непомильним правилом віри та моралі.

Книги, що перебувають у біблійному каталозі, – книги канонічні, канонізовані Церквою, визнані нею за богонадхненні.

З історії формування біблійного канону зберігся поділ на первоканонічні та второканонічні книги. Перші завжди й усіма були визнавані за богонадхненні. Щодо других, за різних часів і від різних осіб були висловлювані сумніви у питанні про їхнє богонадхнення. Євреї та протестанти й досі вважають їх за апокрифи.

До второканонічних книг ст. Завіту належать: Сирах, Мудрість, Варух, Юдита, Торит, 1-2 Макавеїв, уривки з Естери та Даниїла. Євреї відмовляють їм канонічності з огляду на той факт, що вони збереглися тільки грецькою мовою (хоча, тим часом, нові знахідки у Кумрані й у Каїрі виявляють первісне їхнє записання європейською мовою, за винятком хіба що книг Мудрості та 2 Макавеїв). Второканонічні книги Н. З.: Послання до Євреїв, 2 Петра, 2 та 3 Йоана, Якова, Юди та Одкровення.

Християнський канон

Євреї, а згодом і християни, по систематичних змаганнях, устійнили каталог священних книг, канон. Тим Біблію було відмежовано від апокрифів (з-грецька: "прихованих", "несправжніх", т. т. підмінених писань) та світської літератури.

Єврейський канон бере до уваги тільки старозавітні книги, при цьому він має подвійну редакцію. І тому Палестинський канон, що нараховував разом 35 книг, вилучивши второканонічні книги і об'єднавши в одну книгу Самуїла, Царів, Хроніки, Езри-Неемії, згодом звів цю кількість до всього 22 книг, згідно з числом букв єврейської абетки, шляхом поєднання до купи ще й інших книг та виключення всіх тих, які не збереглися оригінальною єврейською мовою. Тим робом у цьому каноні містяться 5 книг Мойсея, 8 пророчих книг та 9 книг поетичних. Зате Олександрійський канон зберіг розрізання поодиноких книг. Він закріплений і т.зв. перекладі Сімдесятьох грецькою мовою.

Християнський канон щодо старозавітних книг іде за єврейсько-олександрійським каноном. Щодо новозавітних книг, то тоді, як спершу (I-II ст.), приймано за безсумнівно канонічні всі книги Н. З., пізніше, з появою апокрифів та у полеміці з євреями (III-IV ст.), у деякого виникли сумніви стосовно второканонічних книг. Подальші наполегливі дослідження призвели до устійнення християнського канону. Цей канон урочисто потверджено на Вселенських Соборах: Флорентійському (1441), Тридентському (1546) та I Ватиканському (1870). Отже, християнський канон містить: у ст. . З. – 47, у Н. З. – 27 книг.

Поділ книг

За змістом християнський канон поділяється на книги: 1. Історичні: Буття, Вихід, Левіт, Числа, Второзаконня, Ісус Навин, Судді, Рута, 1 та 2 Самуїла, 1 та 2 Царів, 1 та 2 Хронік, Езра, Неємія, Товит, Юдита, Естера і 1 та 2 Макавеїв; 2. Поетичні: Іов, Псалми, Приповідки, Проповідник, Пісня пісень, Мудрість і Сирах; 3. Пророчі: Ісаїя, Єремія (сюди ж: Плач, Варух, Лист), Єзекиїл, Даниїл, Осія, Йоїл, Амос, Авдій, Йона, Міхей, Наум, Авакум, Софонія, Аггей, Захарія, Малахія.

Новозавітні книги раніше (для літургійних цілей) розподілювано на Євангелію та Апостол з тим, що сюди враховувало всі інші книги. Під теперішню пору (переважно – для наукових цілей) вони розподіляються теж на три частини: 1. Історичні книги: Євангелії Матея, Марка, Луки та Йоана і Апостольські Діяння; 2. Повчальні: постання Павла до Римлян, 1-2 Коринтян, Галатів, Ефесян, Филип'я, Колосян, 1-2 Солунян, 1-2 Тимотея, Тита, Филимона та Євреїв, послання Якова, 1-2 Петра, Юди та 1-3 Йоана; Пророча книга: Одрокровення.

Цей повний біблійний канон, прийнятий як католиками, так і православними. Протестанти не визнали второканонічних книг ст. . З. Щодо новозавітного канону, то його повною приймають усі, за винятком деяких сект.

Українські переклади

Перші часткові переклади народною мовою на Україні датуються XVI сторіччям. Вони виходили з практичних потреб наблизити Біблію до народу. Цим, зокрема, була викликана до життя поява так званих "учительних Євангелій". 1561 р. датується закінчення рукописної так зв. Пересопницької Євангелії, зразок художності з погляду графіки (виготовував її чернець Григорій у Пересопниці "для лепшого виразумлення люду християнського"), а в рр. 1563-72 появляється славнозвісний Крехівський Апостол.

Ці часткові видання біблійних текстів з поясненнями спричинилися до того, що Св.Письмо стало настільною книгою тогочасних освічених кіл України. Починаючи з "Учительної Євангелії" Івана Федоровича (1568), його ж львівського Апостола (1574), різних видань Псалмів, які були улюбленим предметом читання давніх українців не тільки у церкві, а й поза нею, біблійні тексти входили дедалі глибше в народну душу, а українські письменники своїми перекладами Псалмів чи інших частин Св.Письма ще більше зміцнили це народне розуміння "Книги життя". Шашкевич, Куліш, Шевченко, Кониський, Франко, Б.Кравців залюбки опрацьовували біблійні мотиви, йдучи за моттом Сковороди, який належав до числа найкращих коментаторів Біблії: "Сія Книга вічная, Книга Божія, Книга небесная".

Біблія Куліша

На початку ХХ ст. (1903) накладом англійського Біблійного Товариства з'явився український переклад усієї біблії за оригінальними текстами. Він носить імення Пантелеймона Куліша, за співпрацею (у грецьких текстах) Івана Пулюя. По смерті Куліша (1897) переклад закінчив Іван Нечуй-Левицький.

Біблійне Товариство, за протестантською засадою, не включило у видання второканонічні тексти. Видання, крім того, не має приміток. Заслугу Кулішевою Біблії становить те, що вона являє собою перший повний переклад з єврейських та грецьких текстів українською новітною мовою. Як така, вона дістала широке розповсюдження серед українського народу.

Лінією Кулішевої Біблії пішов (за час між двома війнами) проф. Іван Огієнко, переклавши Н. З. та Псалми. Згодом, з рамени Біблійного Товариства, він піднявся перекладу всієї Біблії, що й з'явився 1962 р., в новому мовному та технічному оформленні.

Біблія Бачинського та інші

Майже одночасно з появою Біблії Куліша з'явився у Львові 1903 р. переклад Олександра Бачинського. Це перше католицьке видання українського перекладу, обмежене до Н. З. та Псалмів. Паралельно з перекладом було видруковано й церковнослов'янський тек ст. 3-за свого формату та зовнішнього вигляду переклад Бачинського не знайшов поширення серед народних кіл, а залишився радше настільною книгою клиру.

Згодом Ярослав Левицький виготував переклад Н. З. та П'ятикнижжя, який з'явився у досконалому друкарському оформленні у Жовкві 1921 р., виданий ОО. Василямиами. М. Кравчукові належить удатна спроба перекладу Євангелій (видано у Львові 1937 р.)

Нове видання Євангелій за еміграційних обставин здійснив знаний бібліст Теодосій Т. Галущинський, ІСВВ. Переклад з'явився у Римі 1946 р. і був призначений для масового поширення серед народу.

Такі ж завдання ставили собі переклади окремих книг ст. 3. (Псалми, Пісня пісень, Товит, Естера, Мудрість тощо), виготовані Володимиром Дзьобом. Псалми приваблювали українських перекладачів усіх часів, хоча далеко не всі спроби знайшли дорогу до друку (згадати хоча б переклади Лазаря Березовського, ІСВВ, які залишилися у рукописі).

Новий переклад (Римська Біблія)

Для належної оцінки потреби та ваги нового українського перекладу Св. Письма подаємо коротко дані про його історію та характер.

1. Тек ст. Новий переклад здійснено за науково устійненими Масоретськими текстами шостого видання Р. Кіттеля (Kittel). Книги грецького оригіналу перекладено за олександрійським текстом Сімдесятьох у виданні А.Ральфса (Rahlf's). Переклад Н. З. виконано за критичним текстом А.Мерка, ТІ (Merk), у шостому виданні Папського Біблійного Інституту. Текст зіставлено з найновішими здобутками філології та текстуальної критики.

2. і Переклад. Перша редакція перекладу (до 1957 р. під патронатом ВПреоєв. Кир Івана Бучка) – плід майже 12-річної праці о. Івана Хоменка, доброго знавця єврейської, грецької, латинської та новітніх мов: французької, англійської, німецької, італійської тощо, які були допоміжними у використанні багатой біблійної літератури. При перекладі консультували й інші знавці Біблії та української мови.

Буття

6. Занепад звичаїв 1-4; заповідження кари 5-8; Ной 9-12; споруда ковчегу 13-22

1. І сталося, як почали люди множитися на землі та народилися в них дочки, 2. побачили сини Божі людських дочок, що були гарні, та й стали брати їх собі за жінок, хто котру вподобав. 3. І сказав Господь: "Не перебувати дух мій у чоловікові назавжди, бо він також є тіло, й тому віку його буде 120 років." 4. Були ж того часу велетні на землі – були вони й потім, коли сини Божі жили з дочками людськими, й ці їм родили. То були славетні велети давнини.

5. Побачив Господь, що людська злоба на землі велика та що всі думки й помисли сердець увесь час тільки злі, 6. і жалував, що створив людину на землі, тож на серці йому стало важко; 7. і сказав: "Знищу з лиця землі людину, яку я сотворив: людину, скотину, плазунів і птиць піднебесних, бо каюсь, що створив їх." 8. Та Ной здобув ласку в очах Господніх.

9. Ось родовід Ноя. Ной був чоловік праведний і досконалий між сучасниками; він ходив з Богом. 10. Ной мав трьох синів: Сима, Хама та Яфета. 11. Але земля зіпсувалася супроти Бога і була переповнена насильства. 12. Глянув Бог на землю, а ось вона зіпсована, бо кожне тіло занапастило свою путь на землі.

13. І сказав Бог до Ноя: "Я ухвалив покласти кінець кожному тілу, бо земля переповнена насильством через них. Отож я знищу їх разом із землею. 14. Зроби собі ковчег із соснового дерева. Зробиш його з переділами й просмолиш його зсередини та ззовні смолою. 15. Зробиш його так: триста ліктів завдовжки, п'ятдесят завшир і тридцять заввиш. 16. Дах зробиш у ковчезі й зведеш його на один лікоть вище. Двері в ковчезі зробиш збоку. Збудуєш його поверхами: долішній, середній і верхній. 17. Оце я наведу потоп вод на землю, щоб вигубити під небом всяке тіло, що в ньому віддих життя. Все, що є на землі, загине. 18. Але з тобою я зроблю союз. Ти ввійдеш у ковчег, ти, твої сини, твоя жінка й жінки твоїх синів з тобою. 19. З усього, що живе, з усякого тіла введеш у ковчег подвоє з кожного роду, щоб зберегти їх живими з тобою. Нехай будуть самець і самиця. 20. З кожного роду птаства, з кожного роду скоту й з кожного роду земних плазунів, по двоє з кожного роду прийдуть до тебе, щоб зберегти їх живими. 21. Ти ж візьми для себе всяких харчів і збережи їх у себе, щоб ти й вони мали що їсти. 22. І Ной зробив усе так, як велів йому Бог; саме так і зробив він.

7. Вхідження у ковчег 1-16; потоп 17-24

1. Господь сказав до Ноя: "Увійди ти і вся твоя родина в ковчег, бо тебе одного з цього роду побачив праведним передо мною. 2. Зо всякої чистої скотини візьмеш по семеро до себе, самців і самиць, а з нечистої скотини по парі, самця й самицю. 3. З птаства піднебесного теж по семеро, самців і самиць, щоб зберегти живим насіння по всій землі. 4. Ще бо сім днів, і я пошлю дощ на землю, сорок днів і сорок ночей, і вигублю з лиця землі всі сотворін-

ня, що їх я створив. 5. І зробив Ной усе, як велів йому Господь. 6. Було ж Ноеві шістсот років, як стався потоп на землі. 7. І ввійшов Ной, сини його, жінка його й жінки синів його з ним у ковчег перед потопом вод. 8. З чистої скотини і з нечистої скотини, з птаства й зо всього, що повзає по землі, 8. прийшли до Ноя в ковчег по парі, самець і самиця, як велів Бог Ноеві. 10. І сталося, по семи днях хлинули води потопу на землю. 11. На шістсотім році Ноевого віку, другого місяця, сімнадцятого дня місяця, – цього дня прорвалися усі джерела великої безодні й небесні загати розімкнулись, 12 і лив дощ на землю – сорок днів і сорок ночей. 13. Того ж самого дня ввійшов Ной і Сим, Хам та Яфет, сини Ноя, його жінка і три жінки його синів з ним у ковчег, 14. вони – і всякого роду звірі, всякого роду скот, всякого роду земні плазуни, всіляке птаство і все, що має крила. 15. Увійшло до Ноя в ковчег по парі всякого створіння, в якому віддих життя. 16. Ті, що ввійшли, були самець і самиця з усякого створіння, як велів йому Бог, і Господь зачинив його.

17. І був потоп на землі сорок днів; води, прибуваючи, підняли ковчег, і він звишівся над землею.

18. Води зростали, і прибуло їх дуже багато на землю, а ковчег носився по верху вод. 19. І зросли води на землі сильно дуже й укрили всі найвищі гори, що були під небом. 20. Води піднялись угору на п"ятнадцять ліктів і закрили кори. 21. Всяке створіння, що рухається на землі загинуло: птаство, скот, звірі, всі плазуни, що повзають на землі, і всі люди. 22. Все, що має віддих життя в ніздрях та що живе на суші, згнуло. 23. Ось так вигинуло всяке створіння, що було на землі: люди, скот, плазуни і птаство піднебесне – їх вигублено з землі; остався тільки Ной та й ті, що були з ним у ковчезі. 24. І панували води на землі сто п"ятдесят днів.

8. Потоп припиняється 1-8; птахи розвідують 9-12; вихід із ковчегу 13-22

1. Згадав Бог про Ноя, про всіх звірів і про всяку скотину, що були з ним у ковчезі, і навів Бог вітер на землю й води стали відпливати. 2. Джерела безодні й небесні загати замкнулись, і дощ із неба припинився. 3. Води ж стали раз-у-раз із землі відступати, і як проминуло сто п"ятдесят днів, опали; 4. і сьомого місяця, сімнадцятого дня (місяця) ковчег осів на горах Арарату. 5. А води опадали дедалі аж до десятого місяця, а першого дня десятого місяця стало видно верхів"я. 6. По сорока днях відчинив Ной вікно, що його був зробив у ковчезі, 7. і випустив крука, і той літав туди й сюди, поки не висушли води на землі. 8. Тоді він випустив голуба, щоб побачити, чи опала вода з поверхні землі.

8. Та голуб не знайшов місця, де вчепитися ногами, і повернувся в ковчег до нього, бо води вкривали ще поверхню землі. Ной простягнув руку й узяв його до себе. 10. Ще сім днів почекав він і знову випустив голуба з ковчеза. 11. І повернувся голуб до нього надвечір із свіжозірваним оливковим листком у дзьобі, тож і довідався Ной, що води з землі відплили. 12. Тоді почекав він ще других сі днів і випустив голуба, та цей уже не повернувся до нього.

13. На шістсот першій році свого віку, першого місяця, першого дня цього місяця, коли води висушли на землі, Ной зняв покрівлю з ковчеза й глянув, – аж ось поверхня землі була суха, 14. а другого місяця двадцять сьомого дня земля ствердла. 15. Тоді Бог сказав до Ноя: 16. "Вийди з ковчеза, ти, твоя жінка,

твої сини й жінки твоїх синів з тобою. 17. Все живе, що з тобою, з усякого тіла, птаство, скотину, плазунів, що повзають по землі, виведи з собою: нехай кишать на землі, плодяться й розмножуються на землі." 18. І вийшов Ной із синами, з жінкою й з жінками своїх синів. 19. Усі звірі, всі плазуни, все птаство, усе, що рухається на землі, порода за породою, вийшло з ковчегу. 20. Тоді Ной спорудив Господеві жертвник, узяв усякого роду чистих тварин і всякого роду чистих птахів і приніс усепалення на жертвнику. 21. Господь почув лагідний запах і сказав сам до себе: "Не проклинатиму вже більше землі через людину, бо посисли людського серця злі вже з молодощів, і не губитиму ніколи всього, що живе, як то я вчинив був. 22. Покиль земля землею, – сівба й жнива, холод і спека, літо й зима, день і ніч не перестануть більше бути."

41. Про корів та колоски 1-13; фараон оповідає сни 14-24; роки достатку та роки голоду 25-32; поради Йосифа 33-36; вивищення Йосифа 37-45; запаси харчів 46-57

1. Два роки по тому приснився й фараонові сон: стоїть він ніби над Нілом. 2. А тут із Нілу виходять семеро корів, гарних на вид і ситих, та й пасуться в очеретах. 3. Та ось і других сім корів, показних на вид і худих, виходять за ними з Нілу та й стоять на березі Нілу. 4. І пожерли корови, погані з виду й худі, сім корів гарних на вид і ситих. І фараон прокинувся. 5. Але заснув він і сниться йому знов: оце сім колосків, повних й гарних, вилонюються з одного стебла. 6. А потому сім інших колосків, тоненьких, висушених східнім вітром, виростають за ними. 7. І поглинули тоненькі колоски сім колосків повних і гарних. Та й прокинувся фараон, – а це ж тільки сон. 8. Але вранці стривожився його дух. Тим то послав він скликати всіх єгипетських віщунів та й усіх мудреців, і оповів їм фараон свої сни, але ніхто не міг їх розгадати фараонові. 9. Тоді головний підчаший озвався до фараона, кажучи: "Нині визнаю я свою вину. 10. Фараон розгнівався був на своїх слуг, то й віддав мене до ув'язнення у дім начальника варти, мене і головного пекаря. 11. І снився нам, мені та й йому, тієї самої ночі сон, а снилось нам кожному відповідно до його сну. 12. Був же там з нами хлопець єврей, слуга начальника варти. От ми й оповіли йому наші сни, й він нам пояснив їх, пояснив кожному відповідно до його сну. 13. І точнісінько, як він нам пояснив, так і справдилось: мене повернено на моє місце, а того повісили."

14. Тоді фараон послав покликати Йосифа, і його притьмом вивели з темниці. Поголив він свою бороду, змінив одягу і прийшов до фараона. 15. І каже фараон до Йосифа: "Снив я сон, та немає такого, хто б його розгадав. Про тебе ж я чув, кажуть, що коли почувеш якийсь сон, то знаєш його розгадати." 16. На те відрік Йосиф фараонові: "Не я, а Бог дасть фараонові одвіт прихильний." 17. Отож і заговорив фараон до Йосифа: "Снилось мені, що я стою на березі Нілу. 18. Аж ось виходять з Нілу сім корів, ситих і гарних, та й пасуться в комиші. 19. Але за ними виходять сім інших корів, марних, на вид вельми поганих і худих на тілі; таких поганющих не бачив я в усій країні Єгипетській. 20. І ті худі та погані корови пожерли перших сім товстих. 21. Та хоч вони їх і пожерли, а й знаку не було, що вони їх пожерли: вигляд мали вони поганий, як і раніше. Тут я і прокинувся. 22. А потім уві сні я бачив, як сім колосків вилонюються з одного стебла, дебелих і добрих. 23. Та ось сім інших колосків, сухих, тонких, спалених східним

вітром, виростають за ними. 24. І поглинули тоненькі колоски сім колосків добрих. Я оповів це віщунам, але немає такого, хто б мені його вияснив."

25. Тож і каже Йосиф фараонові: "Сон фараона єдиний. Бог дав знати фараонові, що буде чинити. 26. Сім тучних корів – це сім років, і сім колосків добрих – це теж сім років. Це один сон. 27. А сім корів худих та поганих, що вийшли за ними, – це сім років, так само й сім колосків порожніх, спалених східнім вітром; настане сім років голодних. 28. Воно й є те, що я сказав фараонові: Бог показав фараонові, що буде він чинити. 29. Ось приходить сім років великого достатку в цілій Єгипетській країні, 30. але після них настане сім років голодних, і забудеться тучність єгипетської країни: голод виснажить увесь край. 31. Ніхто не знатиме достатку в країні через той голод, що настане потім, тяжкий бо буде вельми. 32. А сон фараонові приснився аж двічі тому, що вирішено це від Бога, і Бог скоро виконає це.

33. Отож нехай фараон підшукає собі чоловіка второпного й розумного та й поставить його над Єгипетською країною. 34. Нехай фараон настановить правителів над країною, і вони відберуть п'ятину з Єгипетського краю за сім урожайних років; 35. нехай вони збирають усі харчі в тих сімох тучних роках, які настануть, і нехай зсипають збіжжя під оруду фараона, і тим запровадять хлібозаготівлю по містах та й будуть берегти її. 36. Ті харчі стануть запасом для країни на сім голодних років, які навідають Єгипетський край, щоб так країна не вигинули від голоду."

37. Сподобалось це слово фараонові й усі слугам, 38. та й промовив фараон до своїх слуг: "Чи ж знайдемо ми такого чоловіка, як оцей, щоб дух Божий жив у ньому?" 39. А до Йосифа фараон сказав: "Бог дав тобі знати все те, тим то й немає іншого такого кмітливого та розумного, як ти. 40. Ти будеш над моїм домом, і твоє слово слухатиме весь мій народ; тільки престолом буду я від тебе більший." 41. Тоді фараон сказав до Йосифа: "Гляди ж, настановляю тебе над усією країною Єгипетською." 42. І знявши фараон з руки своєї перстень із печаткою, настромив його Йосифові на руку, вдягнув його в шати вісонові, вклав золотий ланцюг йому на шию 43. і повелів йому їхати в другій після своєї колісниці, а перед ним вигукувано: "Аврех!" Отож поставив його над усім краєм Єгипту. 44. Тоді промовив ще фараон до Йосифа: "Я 0 фараон, але без тебе ніхто не підведе ні руки, ні ноги в усій країні Єгипетській." 45. І дав фараон Йосифові ім'я Цефенат-Панеах, а за жінку дав йому Аснат, дочку Потіфера, священника з Ону. І вибрався Йосиф по Єгипетській землі.

46. Було ж Йосифові тридцять років, як він станув перед фараоном, єгипетським царем. І вийшов Йосиф від фараона і пройшов усю Єгипетську країну. 47. Земля родила наче пригорщами за сім урожайних років. 48. А він збирав усякі харчі по містах, купчивши в кожному місті врожай з поля, що було навкруги нього. 49. І нагромадив Йосиф збіжжя, як морського піску, і то таку велику силу, що перестав лічити, бо безліч його було. 50. Перед тим же, заки настав голодний рік, народилося в Йосифа двоє синів, що їх уродила йому Аснат, дочка Потіфера, священника з Ону. 51. Йосиф назвав первородного ім'ям Менаше (Манассія), бо – мовляв, Бог дав мені забути всю мою долю і весь дім батька мого. 52. А другому дав він ім'я Ефраїм, бо – мовляв, Бог зробив мене плодовитим у землі горя мого. 53.

Коли ж минуло сім років достатку, що був в Єгипетській країні, 54. і почали наставати сім голодних років, як це передсказав був Йосиф, голод запанував по всіх краях, але в цілій Єгипетській країні був хліб. 55. Якже зголоділа вся Єгипетська країна, і люди закричали до фараона за хлібом, то фараон казав до єгиптян: "Ідіть до Йосифа та й чиніть, що він вам скаже!" 56. А голод був по всій землі. Тоді Йосиф відчинив усі засіки і продавав хліб єгиптянам, бо голод міцнішав у Єгипетському краю. 57. І кинулися зо всіх земель люди до Йосифа купувати збіжжя, бо голод лютував по всій землі.

Вихід

32. Золотий телець 1-6; гнів Господень 7-14; Мойсей розбиває таблиці Завіту 15-24; кара та помилування 25-35

1. Коли народ побачив, що Мойсей забарився, не сходяв з гори, збився він юрбою коло Арона та й каже до нього: "Ану, зроби нам бога, щоб він ішов поперед нас! Бо отой Мойсей, той чоловік, що вивів нас з Єгипетської землі, – не знаємо, що з ним сталося." 2. Сказав же Арон до них: "Повиймайте золоті ковтки, що в ушах жінок ваших, синів та дочок ваших, та й принесіть до мене." 3. І повиймали всі люди золоті ковтки, що були в них у вухах, і поприносили до Арона. 4. Позбирав він їх з їхніх рук, розтопив у формі та й виробив з них вилитого бичка. А вони загукали: "Ось бог твій, Ізраїлю, що вивів тебе з Єгипетської землі!" 5. Арон, побачивши це, спорудив перед ним жертовник і проголосив: "Узавтра свято на честь Господа." 6. Повставали вони рано-вранці й учинили всепалення й мирні жертви, в потім посідали люди їсти й пити, і знову встали забавлятися.

7. Господь сказав Мойсєві: "Іди притьмом наділ, бо зіпсувався народ твій, що ти вивів з Єгипетської землі. 8. Занадто скоро звернули вони зо шляху, що я був вказав їм. Зробили собі литого тельця, поклонились перед ним, принесли йому жертву та й кажуть: Ось бог твій Ізраїлю, що вивів тебе з Єгипетської землі." 9. І говорив дали Господь до Мойсея: "Дивлюсь я на цей народ і бачу, що народ цей твердолюбий. 10. Тож тепер полиш мене; нехай запалає мій гнів на них та хай винищу їх. З тебе ж виведу народ великий." 11. Та Мойсей благав Господа, Бога свого, кажучи: "Навіщо, Господи, палатиме гнів твій на народ твій, що ти вивів з землі Єгипетської потужною силою й міцною рукою? 12. Навіщо мали б єгиптяни говорити: На лихо вивів він їх, щоб повбивати їх у горах та вигубити їх з лица землі? Відверни ярість обурення твого та зміни гнів на милість супроти твого народу. 13. Згадай Авраама, Ісаака й Ізраїля, слуг твоїх, що їм клявся собою цими словами: Розмножу ваше потомство, як зорі небесні, і всю ту землю, що обіцяв, дам нащадкам вашим у віковічну посілість." 14. І відвернув Господь те лихо, що надумав був навести на свій народ.

15. І повернувшись, став Мойсей сходити з гори з двома таблицями свідоцтва в руці, таблицями, записаними обабіч, були бо списані з одного й другого боку. 16. Таблиці ж були ділом Божим, і письмом – Божим письмом, виритим на таблицях. 17. Почув Ісус голос людей, що гаморили, та й каже до Мойсея: "Воєнний сполох у таборі!" 19. Мойсей же відповів: "Не перемоги гомін, та й не поразки плач: голос пісень я чую."

19. І як наблизився до табору, побачив бичка й таки, тож запалав гнівом Мойсей та й кинув таблиці з рук і розбив їх під горою. 20. Схопив він бичка, що вони були зробили, та й спалив його на вогні і розтовк його напорох, висипав у воду та й дав їй пити синам Ізраїля. 21. Спитав Мойсей Арона: "Що тобі заподіяли ці люди, що ти навів на них такий великий гріх?" 22. Відповів Арон: "Нехай не палає гнівом мій пан; ти сам знаєш цих людей, як їх тягне до зла. 23. Сказали вони мені: Зроби нам бога, щоб ішов поперед нас; бо отой чоловік, Мойсей, що вивів нас із Єгипетської землі, – не знаємо, що з ним сталося. 24. Я відповів їм: У кого є золото, нехай здійме з себе. І вони пооддавали мені, а я вкинув його в огонь і вийшов цей бичок."

25. Побачив Мойсей, що народ розгнuzданий, а розгнuzдав його Арон на сором перед його противниками, 26. і став Мойсей на воротах до табору та й каже: "Хто за Господа, до мене!" І зібрались коло нього всі сини Леві. 27. І сказав їм: "Так говорить Господь, Бог Ізраїля: Підпережіть кожен меч свого при боці, перейдіть табором сюди й назад, від воріт до воріт, вбиваючи кожен своїх рідних братів, приятелів ваших і сусідів." 28. Вчинили сини Леві по слову Мойсея; і полягло того дня з народу до трьох тисяч люду. 29. І сказав Мойсей: "Посвятить себе сьогодні Господеві, кожен проти свого сина й проти свого брата, щоб на вас сьогодні зійшло благословення."

30. Другого ж дня сказав Мойсей до народу: "Великого гріха допустились ви! та я вийду оце до Господа; може спокутую ваш гріх." 31. Повернувся Мойсей до Господа та й каже: "Ой, величезним гріхом провинились ці люди; зробили собі бога із золота. 32. Ой, коли б ти простив їхній гріх! А ні, то викресли мене з твоєї книги, що ти написав." 33. Сказав Господь Мойсеєві: "Хто згрішив проти мене, того викреслю з моєї книги. 34. Нині ж іди, веди людей туди, куди я заповідав тобі. Ось ангел мій ітиме поперед тебе, а як навідаюсь до них, я покараю їх за їхній гріх." 35. І покарав Господь народ за те, що поклонявся бичкові, якого зробив Арон.

Книги поетичні

Книги Псалмів

49 (48)! Заклик 2-5; всі повмирають 6-13; однак, по смерті доля грішників сумна, побожні ж з Богом житимуть 14-21

1. *Провідникові хору. Синів Кораха. Псалом.*
2. Слухайте це, усі народи, уважайте, всі мешканці світу:
3. і люди прості, і вельможні, разом багаті й бідні.
4. Уста мої казатимуть слова мудрі і думка серця мого – розумні речі.
5. Я нахилю до притчі моє вуха, відкрию мою загадку під гусла.
6. Чого б то мусів я боятися за лихої години, коли мене оточить несправедливість тих, які на мене засідають,
7. вповають на свої достатки, і хваляться своїм багатством превеликим?
8. Таж ніхто не може викупити себе самого, не може дати Богові ціну за себе.
9. Занадто дорогий бо його душі викуп, і вистачити він ніколи не може

10. так, щоб він жив повіки й не бачив могили ніколи.
11. Бож бачить він, що мудрі умирають, однаково і дурень і безумний гинуть і свої багатства іншим залишають.
12. могили – домівки їх повік, їхні житла від роду й до роду, хоч вони й називають країни своїми іменами.
13. Таж людина в багатстві не звікує, подібна до скотини, яка гине.
14. Така дорога тих, що нерозумно на себе покладаються, і такий кінець тих, що милуються з свого щастя.
15. Ведуть їх, як отару, до Шеолу; смерть пасе їх, і справедливі панують над ними. Скоро їхня постать зникне, – Шеол домівкою їм буде.
16. Але Бог визволить мою душу з руки Шеолу, він мене прийме до себе.
17. Не лякайся, як хто розбагатіє, коли побільшиться пишність його дому.
18. Бо, як помре, нічого не візьме з собою; багатство його з ним не зійде.
19. Хоч він і благословляв себе за життя свого, – хвалитимуть тебе, що дбав за себе, – та все ж таки він піде до роду батьків своїх, що не побачать світла вже ніколи.
20. Чоловік, що живе в багатстві нерозумно, подібний до скотини, яка гине.

Приповідки

9. Бенкет мудрости 1-6; проти глузливця 7-12; бенкет дурноти 13-18

1. Мудрість собі будинок збудувала і витесала сім стовпів до нього.
  2. Забила свої жертви, вина свого налила і стіл свій теж приготувала.
  3. Послала своїх служниць, щоб оповістити, по щонайвищих закутках у місті:
  4. Хто простодушний, нехай сюди заверне, безумному ж вона сказала:
  5. "Ходіте, мій хліб їжте, і вино, що я приготувала, пийте;
  6. киньте безумство – й житимете, ходіть дорогою розуму."
  7. Хто хоче кепкуна наставляти, напитає собі неславу, а сором – хто докоряє грішникові.
  8. Не докоряй кепкунові, а то він тебе зненавидить; докоряй мудрому, – він тебе полюбить.
  9. Дай мудрому пораду, він стане ще мудрішим; навчи праведника, і він знання побільшить.
  10. Початок мудрости – острах Господній; спізнання Всесвятого – розум.
  11. Бо мною продовжиться вік твій, роки життя твого причиняться.
  12. коли ти мудрий, мудрий для себе; коли ж насмішник, сам один не-стимеш наслідки того.
  13. Дурнота – пустотлива, недбала, не відає нічого.
  14. Сидить біля дверей свого будинку, на троні, на висотах у місті,
  15. щоб кликати перехожих, що дорогою собі простують.
  16. "Хто невіглас, нехай сюди заверне", а безумному вона каже:
  17. "Вода украдена солодка, смачний хліб схований!"
  18. А він і не знає, що там тіні і що її гості в самій глибині Шеолу.
- 14.**
1. Мудрість будує свій будинок, а дурнота його руйнує власними руками.
  2. Хто ходить просто, Господа боїться; чий ж криві дороги, той ним гордує.
  3. В устах дурного – бич гордині; а губи мудрих їх оберігають.

4. Де волів немає, там порожні ясла; де бики сильні, там урожай великий.
5. Правдивий свідок неправди не говорить; фальшивий свідок брехня-ми дихає.
6. Шукає мудрости насмішник, та даремно, а для розумного знання річ легка.
7. Йди геть від дурня, бо ти не знайдеш уст розумних.
8. Мудрість розумного – свою дорогу знати; безумство глупих – обман.
9. Дурний з гріха сміється; між праведними існує ласка.
10. Серце знає своє горе, а в радості його чужому не втручатись.
11. Дім лихих розпадеться, а намет праведних процвітатиме.
12. Є дорога, що людині здається проста, але кінець її – шлях смерти.
13. Навіть від сміху болить серце, і кінцем радощів буває смуток.
14. Нестале серце насититься заходами своїми, людина добра – вчин-ками своїми.
15. Простодушний іме віри кожному слову; розумний уважає на свої кроки.
16. Мудрий боїться й відвертається від зла, а дурний зухвалий у своїй самовпевненості.
17. Запальна людина робить дурниці, розважливий – зносить усе.
18. Простаки наслідують дурноту, розумні ж увінчаються знанням.
19. Ледачі перед добрими вклоняться, а безбожні перед праведних дверима.
20. Бідний навіть сусідові нелюбий, в багатого ж є сила друзів.
21. Грішить той, хто гордує ближнім; щасливий той, хто жалує вбогих.
22. Чи ж не збочують тії, що замишляють лихо? Милість і правда тим, хто добро замишляє.
23. Кожна праця приносить користь; пуста балаканина – голод.
24. Вінець мудрих – їхній хист; корона дурних – безглуздя.
25. Вірний свідок рятує душі; хто дихає брехнею, той – облуда.
26. В Господнім страхі – міцне довір"я людини, і її діти матимуть притулок.
27. Господній острах – джерело життя, щоб уникати сітей смерти.
28. У безлічі народу – царя слава; у нестачі людей – руїна князя.
29. Хто терпеливий, той великий розум має; а хто на гнів запальний, ви-являє дурноту.
30. Лагідна серце – життя для тіла, а заздрість гризе кістки.
31. Хто гнітить убогого, той Творця його зневажає, а почитає той, хто жалує бідного.
32. Злого валить на землю його власна злоба, а праведник у своїй чес-ності знайде притулок.
33. У серці розумного мудрість покоїться, а між дурними її не видно.
34. Справедливість підносить народ угору, а гріх – сором народів.
35. Царська прихильність – розумному слугі; гнів його на того, що йому сором коїть.

Проповідник

10. Мертві мухи роблять масть мировара смердючою й гнилою; трохи дурноти може переважити й честь.

2. Серце мудрого праворуч нього, а серце дурного – ліворуч. 3. Ледве він пуститься в дорогу, йому забракне духу, і всі кажуть: Дурень! 4. Коли вельможі гнів на тебе запалає, не кидай твого місця: бо лагідність виліковує провин багато. 5. Є зло, що бачив я під сонцем, промах, що від володаря походить: 6. безумному дають гідності високі, обдаровані ж мусять унизу сидіти. 7. Бачив я рабів верхи на конях і князів, що як раби йдуть пішки.

8. Хто копає яму, сам упаде до неї. Хто валить мур, того вкусить гадюка. 9. Хто вириває каміння, може надірватись. Хто коле дрова, на-ражується на небезпеку. 10. Притупиться сокира, й не наточиш вістря, мусиш напружувати сили, та мудрість дасть перевагу. 11. Як укусить незаговорена гадюка, не допоможе й той, хто вміє заговорювати.

12. Слова з уст мудрого – ласка, а уста дурня його гублять. 13. Початок слів уст його – дурниці, а кінець його бесіди – безглуздя. 14. Дурний завжди говорить: Людина не знає того, що буде, і те, що настане після неї, хто їй звістить? 15. Праця дурного втомлює його, бо він і не знає, кудою податись до міста.

16. Горе тобі, о краю, коли твій цар – хлопчина, а князі твої їдять від ранку! 17. Щасливий ти, о краю, коли твій цар шляхетний, і князі твої їдять у пору, як мужі, а не як п'яниці. 18. З-за лінощів хилиться сволок, і з-за недбалства рук протікає хата. 19. Бенкет справляють, щоб посміятись, і вино життя розвеселяє. За гроші все можна мати. 20. Навіть і в думці не клени царя, а й у спальні не проклинай вельможу, бо небесне птаство рознесе голос, і пернаті оповістять ту мову.

11. обачність потрібна 1-6; життєва радість 7-10

1. Пусти твій хліб на воду: по дов тому часі ти знайдеш його знову. 2" Паїв зроби сім або й вісім, бо ти знаєш, яка біда скоїться над землею. 3. Як хмари дощу повні, то виливаються на землю. Чи дерево впаде на південь, чи на північ, воно лежатиме на місці, де впало. 4. Хто пильнує вітру, сіяти не буде; хто дивиться на хмари, жати не буде. 5 Так само, як не знаєш, яка дорога вітру, ані як ростуть кості у вагітної утроби, так само ти не знаєш і діл Бога, що все робить. 6. Зранку засівай твій засів, а й увечорі не давай твоїй руці спочинку, бо ти не знаєш, чи це, чи те пощастить, або чи те і це так само добре буде.

7. І світло солодке, і весело очам дивитися на сонце! 8. Навіть коли б хтось прожив багато років, хай усіма ними веселиться, але хай тямить про дні моруку, бо буде їх чимало. Все, що приходить – марнота. 9. Радій, юначе, у твоїй молодості, і нехай серце твоє зазнає щастя за днів твого юнацтва; іди куди тебе тягне твоє серце, за тим, що чарує твої очі, але знай, що за все це Бог на суд тебе поставить. 10. Гони тугу з твого серця й віддали від себе лихо; але і молодість і чорний волос -марнота.

12. Старість 1-9; Закінчення 10-14

10. Когелет старався дібрати вирази гарні, й вірно списав слова правди. 11. Слова мудрих- як остроги, як гострі цвяхи; їх дав тільки один пастух. 12. Що понад це, мій сину, ось тобі осторога: писанню численних книг кінця

немає, а багато науки втомлює тіло. 13. Кінець усьому, що чути було, такий: Бога бійся і заповідей його пильнуй, бо в цьому вся людина. 14. Усі бо діла Бог приведе на суд: усе, що тайне, чи воно добре, чи лихе.

1. Пісня пісень Соломона

Молода: Цар увів мене в свої хорони. Ми будемо радіти й веселитися тобою, ми будемо твою любов понад вино хвалити. Яка ж то насолода тебе любити!

2. Хай він мене цілує цілунками уст своїх, бо любов твоя понад вино содша.

3. Запах пахощів твоїх найзапашніший. Розлите миро – тове ім'я; Тому дівчата тебе люблять.

4. Тягни мене вслід за тобою: біжімо!

5. Я чорна, але гарна, дочки ерусалимські, немов кедарські шатра, немов шалманські намети.

6. Ви не дивіться на мене, що я за смагла, що мене осмалило сонце. Сини моєї матері розсердилися на мене, поставили мене стерегти виноградники.

Та я не стерегла виноградника мого власного.

7. Скажи мені, о ти, що його моє серце любить, де ти пасеш (твою отару), де ти розташовуєш її опівдні, щоб я безцільно не блукала коло отар твоїх друзів.

Хор:

8. Якщо не знаєш, о найкраща між жінками,

то йди слідом за чередою й паси твої козлята коло шатер пастуших.

9. Немов лошиця в колісницях фараона, ти в мене, моя любя!

10. Прегарні твої щоки у сережках, шия твоя – в намісті.

11. Ми тобі зробим золоті сережки зо срібними крапками.

Молода:

12. Тоді як цар був за своїм столом, нард мій розлив свій запах.

13. Торбинка мірри – любий мій для мене, на моїх грудях спочиває.

14. Гроно кипрове – любий мій для мене, у виноградниках Ен-Геді.

Молодий:

15. Яка ж бо ти прекрасна, моя любя!

Яка ж бо ти прекрасна! Очі твої – голубки.

Молода:

16. Який же ти прекрасний, о мій любий. Який ти милий!

Постеля наша – сама зелень

Молодий:

17. Трями наших домів – із кедру, а наші бантини, – з кипарису.

Молода:

2 1. Я – нарцис шаронський, лілея на долині.

Молодий:

2. Що та лілея між будяками, то моя люба між дочками.

Молода:

3. Що яблуня між лісовими деревами,
то любий мій між синами! У його холодку, що так бажала, я сіла
і плід його був солодкий моему піднебінню.

4. Він увів мене в бенкетний покій, і любов – стяг його надо мною.

5. Підсильте мене тістечками виноградними, яблуками мене одушевляйте,
бо я з любови знемагаю.

6. Ліва рука його під головою в мене, а правою він мене обіймає.

Молодий:

7. Я закликаю вас, дочки єрусалимські,
сарнами й ланями пільними, щоб не будили, не розбуджували
любої моєї-покіль вона того не схоче.

Молода:

Ой він стоїть -а нашою стіною, вікна заглядає,
уважно Мій любий!

ось він іде,

він стрибає по горах,

по горбках скаче.

9. Мій любий – немов олениця або оленятко.

Он він стоїть за нашою стіною,

крізь вікна зазирає,

крізь ґрати зазирає.

10 Заговорив мій любий

і сказав до мене:

"Устань, моя люба!

Ходи, моя прекрасна!

11. Глянь бо: зима минула,

дощі прогули, прошуміли.

12. Вже квіти на землі з'явились, пора пісень настала,

і голос горлиці вже чути в краю нашім.

13. Смоковниця бруньки вже виганяє,

і виноград у цвіту пахощі розливає. Устань, іди, моя люба! Ходи, моя прегарна!

14. Моя голубко, у щілинах скелястих,

у сховку стрімкої кручі!

Дай глянути на твоє личко,

дай голос твій почути!

Бо голос твій солодкий, і личко твоє принадне."

15. Спіймайте нам лисиць,

лисиць маленьких, що виноградники нівечать,

наші виноградники у цвіту.

16. Мій любий – мій, а я його, –

його, що пасе між лілеями.

17. Покіль день дише холодочком

і тіні утікають,

вернись, мій любий!

Будь, як газеля або як оленятко На горах Бетер!

Молодий:

5 1. Я ввійшов у сад мій,
о моя сестро-дружино,
збирав мірру мою з моїм бальзамом,
їв мою крижку з медом,
пив моє вино з моїм молоком.
їжте, о друзі!

Пийте, впивайтесь, мої любі!

Молода:

2. Я сплю, та моє серце не засинає. Ось чую: стукає мій любий: "Відчини мені, о моя сестро, моя люба!

Моя голубко, моя чиста!
Бо голова у мене роси повна,
кучері у мене – нічних капель."

3. Я скинула із себе мою одягу:
як мені її надягнути?

Помила собі ноги: як мені їх бруднити?

4. Мій любий просунув руку через дірку в дверях,
і нутро здригнулось у мені.

5. Я встала відчинити любому моєму,
із рук моїх закапотіла мірра,
з пальців моїх текуча мірра
на ручку при засуві.

6. Я відчинила любому моєму,
та любий мій уже відвернувся, пішов далі,
дух у мені захопило, як він заговорив був.
Шукала я його, та не знайшла вже;
я кликала його, та він не обізвався
до мене.

7. Знайшла мене сторожа,
що круг міста ходить.
Вона мене побила, поранила.
Здерли з мене плащ мій тії,
що доглядають мури.

8. Я закликаю вас, дочки єрусалимські,
як знайдете мого любого,
то що звістите йому?

Що я з любови знемагаю!

Хор:

9. Чим любий твій над любими,
найкраща між жінками?

Чим любий твій над любими,
що нас так закликаєш?

Молода:

10. Мій любий білий та рум'яний,

його з десяти тисяч розпізнати.

11. Голова у нього з золота, із щирого;
кучері у нього закручені, чорні, мов ворон.

12. Очі його мов голубки
край водяних потоків,
Що, викупавшись у молоці,
на березі сідають.

13. Щоки його, немов пахуча грядка,
неначе квітники рослин запахущих. Уста його – лілеї,
Що крапають міррою дорогоцінною.

14. Руки його – золоті вальці,
оздоблені таршійськими самоцвітами.

Груди його – брили слонокости,
сафірами вони вкриті.

15. Ноги його – стовпи алябастрові,
поставлені на щирозлотних основах. Вигляд його, немов Ливану,
він пишний – мов оті кедри.

16. Розмова його – самі солодощі, увесь він – розкіш.
Такий мій любий, такий отой друг мій,
о дочки Єрусалиму!

Хор:

С 1. Куди пішов твій любий,
найкраща між жінками?
Куди звернув твій любий,
щоб нам з тобою та його шукати?

Молода:

2. Мій любий зійшов у сад свій до грядок пахучих
пасти в садах отару та лілеї рвати.

3. Я – мого любого й мій любий – мій, він, що пасе отам поміж лілеями.

Молодий:

4. Гарна ти моя люба, наче Тірца,
немов Єрусалим, принадна,
грізна, немов загони з прапорами.

5. Відверни від мене твої очі,
бо вони мене чарують.

Волосся твоє мов козяче стадо, що сходить із Гілеад-гір.

6. Зуби твої, немов овець отара, що з купелі виходить.

Кожний із них має свою пару,
ані одному її не бракує.

7. Немов розрізане надвоє яблуко-
граната, твої скроні
за твоїм покривалом.

8. Шістдесят цариць і вісімдесят наложниць було, а дівчат без ліку,

9. одна ж єдина моя голубка, моя досконала,
єдина у матері своєї,
улюблена тієї, що її вродила.

Побачили її дівчата й величають, цариці й наложниці і тії її вихваляють:
10. "Хто це, що наче рання зоря, сходить, гарна, мов місяць, ясна, мов сонце, страшна, мов військові загони з прапорцями?"

11. В горіховий садок зійшов я,
щоб подивитись на зелень у долині,
щоб подивитись, чи виноград броститься,
чи цвітуть яблуні ґранатові.

12. І сам не знаю, (як то сталось): моя любов посадила мене на колісницю князя мого народу.

Хор:

7 1. Вернись, вернись, о Суламіто! Вернись, вернись, щоб нам на тебе подивитись!

Молодий:

Чому ви дивитесь на Суламіту, неначе на танок подвійний?

Хор:

2. Які бо гарні твої ноги у сандалях, дочко княжа!

Круглота твоїх стеген, неначе ланцюгові кільця, робота рук мистецьких.

3. Пулок твій – кубок круглий, вина замішаного в ньому не бракує. Лоно твоє – ворох пшениці, оточений лілеями навколо.

4. Двоє грудей твоїх, як двоє оленяток, близняток олениці.

5. Шия твоя, мов вежа із слонокости.

Очі твої, немов ставки у Хешбоні при Бат-Раббім воротах.

Ніс твій, немов вежа ливанська, що дивиться на бік Дамаску.

6. А голова на тобі, мов Кармель той; волосся на тобі, неначе пурпура, - цар в її заплітках упіймався.

7. Яка ж бо ти прекрасна, яка мила. о моя любя у розкошах!

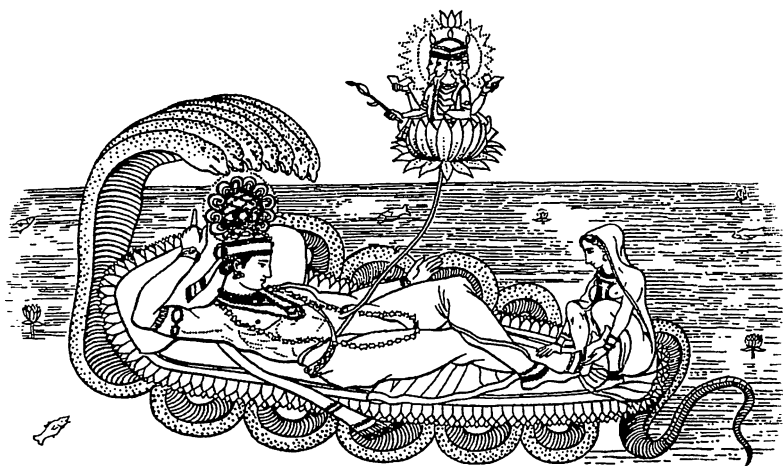
8. Станом твоїм нагадуєш ти пальму, грудьми твоїми виноградні грона.

9. Я мовив: Я вилізу на пальму,
вхоплю з плодами її гілку!

Хай груди твої будуть, мов грона виноградні,
а запах твого подиху, мов запах яблук.

10. Твоя розмова, мов вино добірне,
що по устах моїх і по зубах стікає.

ДАВНЬОІНДІЙСЬКА
ЛІТЕРАТУРА

Короткий нарис історії староіндійського (санскритського) письменства

Етароіндійське письменство, зложене головно в прастарій "святій" мові, званій санскритом, належить до найдавніших і найбагатших скарбівень людського духу і людської цивілізації. Письменство, в яким пануючою мовою був санскрит, жило й розвивалося довше і різноманітніше, а притім одноцінніше, ніж яке-будь інше відоме нам письменство. Панування санскритської мови в Індії і розвій її старого письменства можна оціняти протягом 4000 літ, кінчаючи більше-менше роком 700 по Хр[исту], відколи почалася перевага людських діалектів. Та проте й досі санскрит не перестав бути мовою індійської релігії, й науки в далеко більшій мірі, як була і лишлася досі латинська мова в католицькій Європі.

Староіндійське письменство розпадається на кілька великих періодів, із яких кожний визначається характеристичними для себе творами. Найстарший період, т[ак] зв[аний] ведійський, лежить весь у доісторичних часах, починаючи від тої доби, чотири або може лиш півчварта тисячі літ перед нашою ерою, коли ще східноарійське плем'я, індійці й зенди, предки персів, не зовсім були розділені. Літературними пам'ятками сеї довжезної доби лишилися чотири величезні збірки різноманітних творів, віршованих і прозаїчних, звані ведами. Найстарша з них, Ригведа, неоціненна з культурного, літературного і язикового погляду, малює найдавнішу, доступну нам добу життя східноарійського племені, в якій серед різноманітних впливів із войовничих номадів вироблялися вищі культурні організації, а з хаосу натуралістичного многобожжя викльовувалися ідеї ерархії божеств і одного, верховного бога. Ригведа в своїй основній часті зробилася угольним каменем дальшого розвою індійської нації. Сей розвій пішов переважно релігійним шляхом і витворив касту брамінів, духовенства, що зробилося пануючою верствою народу. Виразом того розвою була Яджурведа, якої характерною прикметою було змоніполізування богочитання через брамінську касту, устанавлення маси різноманітних жертв і будовання величезних храмів. Дві дальші збірки, Самаведа і Атхарваведа, характеризують два дальші ступні в розвою індійської нації, а власне, постановня касты войовників і королів, а нарешті верстви свобідного міщанства. Весь сей розвій dokonався в часах хронологічно неозначених. Найстарша індійська література витворила величезну масу легенд про богів і їх втілення, святих і героїв, але не дала жодного хронологічного ключа для означення часу їх існування.

До передісторичного часу належить також другий, поведійський період староіндійської літератури, література так званих брахманів, араньяків і упанішадів, по-нашому сказати б, теології і філософії. Се були більш або менше просторі

коментарії до вед, прикрашувані легендами та прикладами, взятими з життя, або глибокі філософічні спекуляції на найрізніші теми релігійного, політичного, соціального та приватного життя. Такі спеціальні розвідки звалися звичайно сутрами.

Дійсне історичне життя Індії починається, можна сказати, тільки з появою Будди коло р. 500 перед Христом]. Будда з роду на ім'я Готамо, царевич племені Сакія, роджений у місті Капілявасту, в молодечих літах покинув царську палату, зробився пустинником, а потім, пройшовши дуже широкий круг тодішньої науки, зробився основателем нової віри, яка, не опрокидаючи ніякої релігійної системи, витвореної тисячолітньою традицією індійського народу, проте наукою про чотири чесноти, самовідреченням і вірою в перероджування душ (метемпсихозу) фактично знівечила різницю каст і підірвала монополію брамінів на володіння людськими душами. Будда за свого життя вспів повернути на свою віру багато королів пригангесової Індії, яким ся наука була сильним оружжям проти духовної переваги брамінської касты. Сто літ по смерті Будди індійський цар Ашока Піадасі здужав злучити в своїх руках майже всю пригангесову Індію, скликав до своєї столиці Бенареса перший буддистський собор, на який явилися відпоручники буддистів не тільки з пригангесової Індії, але також із острова Цейлону, Тибету і Китаю. Вже тоді буддистське письменство розрослося було так, що собор признав потрібним уложити канон таких книг, які треба було признавати святими і основами усного навчання. Швидко по тім цейлонські буддисти порізнялися з північними і уложили собі свій окремий канон, писаний мовою палі. Із величезної буддистської літератури найважливіше те, що походить від самого Будди або стоїть найближче його особи, а, власне, з релігійного боку його віроучення (катехізм і його многочисленні промови, списувані його учениками або компоновані пізніше в його дусі), а з літературного боку т[ак] зв[ані] джатаки, т[обто] 630 оповідань про різні переродження Будди і різні його пригоди в тих переродженнях.

В пригангесовій Індії буддизм одначе панував не довго. Завзята ненависть брамінів винищила його там, а внутрішній розвій, що позволяв мішати науку Будди з найрізнішими людськими віруваннями, виплодив незліченні секти. Але й сам брамінізм, воюючи з буддизмом, переймав багато з нього, і в ньому на місце давніх богів чимраз більше змагався культ нових богів – Вішну і Шіви.

Час життя Будди був також часом великого розвою індійської епіки, хоча її початки сягають безпосередньо до найпізнішої ведійської доби. Обік богів і святих героями робляться королі і їх династії, а прастарі міфічні традиції так чи інакше персоніфікуються і відбиваються в ніби історичних подіях межплеменних і династичних війн. На тім тлі постають дві великі епопеї індійської літератури. "Махабхарата" і "Рамаїана" що, крім чисто епічного змісту, містять у собі найрізніоріднішу масу поучительного, догматичного та моралізаційного матеріалу. Та й сама епічна канва поем раз у раз переривається більшими або меншими епізодами, що самі собою творять іноді окремі поеми. Досить буде назвати доволі простору поему "Наль і Дамаянті", вставлену разом з іншими подібними в одну пісню "Махабхарати" (Ванапарван), що сама одна заповнює досить великий том. Нема ніякого сумніву, що обі ті епопеї зразу були далеко коротші і тільки з часом розросталися під руками пізніших редакторів. Важніше те, що сі пізні редакції іноді змінювали також основний зміст епопеї, досить правдоподібний здогад деяких учених, що катастрофа героїв "Махабхарати", яку бачимо в тій редакції,

що дійшла до нас у многих копіях, зложилася не вчасніше, як коло р. 300 по Хр[исту], була пізньою переробкою вішнунів на некористь противників культу Вішни, якого первісна редакція не знала.

Рівночасно з сими великими епопеями, а також іще кілька століть по їх остаточнім зрєдагуванню поставали інші поеми, звані пуранами. Слово "пурана" – се скорочення старого вислову "puranam akhyanam", що значило "старе оповідання". Про такі оповідання згадує вже найпізніша веда – Атхарваведа. Частіше згадують про них сутри з буддійського часу. В "Махабхараті" один герой говорить до друго-го: "Твій батько колись вивчив цілу пурану. В пурані оповідано події богів і родово-ди мудреців, і се давніми часами чували ми від твого батька". Староіндійський словар Амаракіши подає ось яку дефініцію пурани: "Кожда пурана повинна мати п'ять признак; у ній повинна бути обговорена 1) сарга, себто сотворення; 2) праті-сарга, себто новотворене, періодичне зароджування і нищення всього на світі; 3) вамша, себто черга родів, генеалогія богів і духів; 4) манватарані, себто часи Ману, великі періоди часу, в яких починався і знищувався людський рід, починається від нового праотця; 5) вамшанучаріта, себто діяння людських родів, особливо давніх і новіших королів та династій і їх походження почасті від сонця, почасті від місяця". Доховані до нашого часу пурани містять у собі звичайно не всі ті признаки, а переважно говорять про зовсім інші речі. Зате визначна їх прикмета – пропаган-да ідей сеї або тої секти.

Єсть переказ, що найстарша редакція пуран обіймала шістнадцятьсот тисяч двостихів. У "Падмі-пурані" читаємо: "Сі книги склалися первісне із тисячі міль-йонів двостихів, але лише сто тисяч із них сказалося достаточним для поучення людей, а решту боги заховали для себе". (E. Reed, op. cit., ст. 353-354). До нас дійшло одначе 18 пуран пізнішої редакції, яких зміст оглянемо трохи ближче.

1. "Брама-пурана", звана також "Аді-пурана", т[обто] перша пурана, опо-відає про сотворення світу, вродження першого чоловіка Ману і його потом-ків, постання богів і демонів, подає опис землі, неба й пекла. Головна часть змісту присвячена звеличенню культу Вішни. Між іншим міститься тут леген-да про пустинника Канду, що проводить кілька сот літ в обіймах гарної Апса-раси (демоніці), а прокинувшись, має враження, що се тривало лиш кілька годин. Ся легенда зробила, мабуть, із Індії довгу мандрівку по Європі і живе також в устах нашого люду. Вішнунівська закраска сеї пурани доводить крити-ків до думки, що вона зредагована не швидше, як десь у XIII віці. Проте, од-наче, її складові часті мусять бути значно старші.

2. "Падма-пурана", просторий твір, що обіймає більше як 100000 віршів, дійшла до нас у двох редакціях, із яких одна, звана бенгальською, обіймає 5 книг. Перша книга – "Розділ про сотворення" починається описом лотоса, в яким явився бог Брама при сотворенні. Невважаючи на те що творцем тут являється Брама, в сім розділі подано багато дечого для звеличення Вішну. Другий розділ – "Про землю" містить опис багатьох святих місць з культом Вішну. Третій розділ – "Про небеса" описує небеса різних богів: Сур'я (сон-ця), Індри, Агні, Ями і т.п. При згадці про короля Бгарату поміщено оповідання про Сакунталу, відмінне від того, що міститься в "Махабхараті", а ближче до того, яке драматизував Калідаса. Четвертий розділ – "Про підземний світ"

подає опис жилищ підземних богів і драконів, а в числі епізодів оповідання про пригоди Рами, згідне зі змістом "Рамаyani". При кінці сього розділу поміщено просторе поучення про 18 пуран з тим додатком, що В'яза, автор "Махабхарати", оголосив насамперед "Падма-пурану", потім 16 інших пуран, а нарешті "Багавата-пурану", найсвятішу книгу для почитателів бога Вішну. Культові сього бога присвячено також п'ятий розділ сеї пурани.

3. "Вішну-пурана", головна свята книга вішнуїтів, починається також оповіданням про сотворення світу, за яким іде оповідання про колочення океану і сотворення богині щастя Шрі, що постає з молока, заклоченого богами океану, і робиться жінкою Вішну. Пурана складається з шести частей, у яких всуміш ідуть оповідання про богів і королів, між іншими в другій – про короля Бгарату, батька героїв "Махабхарати", у третій – про праотця людського роду Ману і розпочатий ним період часу, про чотири веди, утворені різними школами і впорядковані поетом В'язою. Четверта книга містить багаті реєстри королів сонячної і місячної династії, п'ята присвячена вся життю божеського пастуха Крішни, який виступає також у "Махабхараті" і якого геройським подвигам присвячена поема "Гарівамша". Шоста часть містить пророкування про т.зв. куліугу, т[обто] останні страшні часи, що мають попередити кінець світу, а властиво кінець теперішньої людської генерації.

4. "Ваю-пурана" або в очевидно пізнішій редакції "Шіва-пурана", присвячена була первісне звеличенню бога Ваю (вітер), якого пізніше заступив бог Шіва. Про пурану, подиктовану богом вітру Ваю, згадується не раз у старших епічних поемах "Махабхараті" і "Гарівамші". Ще в р. 625 по Хр[исту] поет Бана велів відчитати собі із "Ваю-пурани" опис панування династії Гупта, що панувала ще в IV в. по Хр[исту]. Без сумніву, полишилося в новій редакції "Шівапурани" немало із старої редакції. І тут маємо оповідання про сотворення світу, родоводи богів і кінець світу, але все те прикрито для звеличання Шіви, а не Вішну. Сьому богу присвячено тільки два розділи, 96 і 97, очевидно пізніша вішнуїтська вставка.

5. "Багавата-пурана", без сумніву, найславніша в Індії з усіх пуран, яка ще й досі має великий вплив на життя й думання численних поклонників бога Вішну, якому вони моляться під назвою Багават (Бага – предок нашого слова "бог"). Ся книга була також насамперед перекладена на французьку мову Еженом Бюрнуфом, що в роках 1840-47 опублікував три томи сього перекладу. Два останні томи, четвертий і п'ятий, видали Оветт Бено і Руссель у Парижі 1884 і 98 р.¹ Проте се одна з найпізніших пуран, зредагована аж десь у XIII в. по Хр[исту], але, без сумніву, має в собі також дуже старі матеріали. Вона розпадається на 12 книг і обіймає коло 36000 віршів. Найпопулярніша в ній десята книга, що містить життєпис Крішни, о много докладніший, як у "Вішну-пурані" і "Гарівамші".

6. "Нарада-пурана", твір старого мудреця Наради для звеличання бога Вішну під назвою Бакті. Оповідань про початок і кінець світу тут нема, зате багато легенд і гімнів, а особливо багата ритуальна часть з описом обрядів, і церемоній, серед яких треба поклонитися богу Вішну.

---

¹Le Bhagavata Purana ou histoire poetique de Krichna, traduit et publie par M.Eugene Burnouf. T. I-III. Paris, 1840-47. T. IV et V publie par M.Hauvette-Besnault et P.Roussel. Paris, 1884 et 1898.

7. "Маркандея-пурана", одна з найважливіших, найкращих, а, правдоподібно, також найстарших пуран. Найцінніші в ній ті часті, де вічно молодий мудрець Маркандея виступає як оповідач. Інтересно, що, власне, в тих частях нема згадки ані про Вішну, ані про Шіву, зате виступають прастарі ведійські боги Агні (огонь) і Сур'я (сонце), а також пізніші брамінські боги Індра і Браман. До оповідань, вложений в уста Маркандеї, належать два найінтересніші: про Гарісчандру (ясний місяць) і короля Віпащіта, якого побут у печлі можна вважати прототипом старохристиянського апокрифа "Хождєніє богородици по мукам"¹.

8. "Агні-пурана", звана також "Агня-пурана", описує втілення бога Вішну, між іншими також в Раму і Крішну, про яких оповідається коротше те саме, що в "Рамаяні", "Махабхараті" і "Гарівамші".

9. "Бгавітія-пурана", книга пророцтв, досі навіть по-індійськи не друкована, без сумніву далеко пізніша від тої старої книги пророцтв, яку цитують стародавні сутри.

10. "Брагмавайварта-пурана", складається з чотирьох книг. У першій оповідається про сотворення світу богом Брагманом, який, одначе, тут же ідентифікується з Крішною. В другій книзі оповідається про первісну матерію (пракріті), яка, на розказ Крішни, видала з себе п'ять богинь: Дуббу, Лакшмі, Сарасваті, Савітрі і Радгу. Третя книга оповідає про популярного бога Іанешу з головою слона, невідомого найстаршій індійській міфології. Остання книга звеличує бога Крішну, сим разом протиставлячи його всім іншим богам і показуючи в ряді легенд, як він перемагає не тільки Брагмана й Шіву, але також Вішну.

11. "Ліка-пурана", так названа від слова "лінга" (phallus), під яким символічно являється бог Шіва.

12. "Варага-пурана", властиво не пурана, а збірка молитов і церемоній на честь Вішну. Значна часть сеї книги (розділи 193-212) містить легенду про Начікета і його мандрівку по небу й пеклу.

13. "Сканда-пурана", так названа від бога війни Сканди, сина Шіви. Сама пурана, правдоподібно, затратилася, а полишилося тільки багато писань, що видають себе за коментарії та доповнення "Сканди-пурани".

14. "Вамана-пурана" оповідає про втілення бога Вішну в карлика (vamana). Часть книги присвячена також шівайському культові лінги.

15. "Курма-пурана" або "Каурма-пурана" оповідає про втілення бога Вішну в черепаха. Сам Вішну мав подиктувати сю книгу морським демонам, що величали його при колоченні океану.

16. "Матсія-пурана" належить також до старшої верстви пуран. Вона починається оповіданням про великий потоп світу, з якої Вішну в виді великої риби (matsya) вирятував одинокого чоловіка Ману.

17. "Гаруда-пурана", також вішнуїтський твір, у якому міфічний птах гаруда (папуга) з поручення бога Вішну викладає науку про велич того бога.

18. "Брагманьда-пурана", звеличення бога Брагмана в виді первісного яйця, заховалася, подібно як "Сканда-пурана", тільки в частях, а в цілості на далекім від Індії острові Балі в шівайській переробці.

---

¹Ся легенда була також із німецького Рюккертового перекладу, поміщеного в "Zeitschrift der deutschen Morgenlandischen Zeitschrift", т. XII, перекладена мною на нашу мову і видана в недокінченій серії "Індійські легенди" в додатку до "Життя і слова" 1896 р.

До пуран понав'язувано з часом з різних сторін і в інтересі різних сект велику масу причинків, додатків та коментаріїв найрізнішого змісту. Також буддисти і джайністи ще від VII-го віку по Хр[исту] почали складати свої власні пурани. Нема що й казати, що ціла та величезна література, обік правдивих перлин літературного смаку і поетичного вітхнення, містить величезну масу абсурдних вірувань, забобонів і формальностей. Та проте історик індійської культури мусить добре орієнтуватися в них, коли схоче зрозуміти життя теперішнього індійського народу. "Пурани, – говорить один учений індієць¹, – творять важний складник релігійної літератури індійців. Разом з дгармашастрами (учебниками закону) і тантрами (щось подібне до наших требників та молитвословів) вони панують над усім їх життям і регулюють їх релігійні установи аж до нинішнього дня. Ведами займаються вчені дослідники старовини, упанішадами філософи, але кожний правдивий індієць мусить посередньо чи безпосередньо, то зн[ачить] з читання або з наслуху, познайомитися з пуранами, щоб міг після них вести все своє життя і сповняти всі обов'язки для свого тілесного і душевного добра".

Іван Франко

Вибір декламацій для руських селян і міщан

Передмова

(фрагменти)

Колись у прадавніх часів, коли ще всі люди жили на лоні природи і не було між ними поділу на інтелегіетних і простих, поезія була виключно співанкою. Та не досить того. Поезія була чимось більше, була молитвою, була піднесенням духа понад буденні справи, до чуття виражає окриком, піднесеним голосом, радісним чи сумним, – так само й стародавній чоловік висловлював своє чуття, особливо ж найвище релігійне чуття, співом. Він добирав до того найповноважніших слів, укладав їх в такім порядку, щоб із тою мовою не сором і не гріх було стати перед лицем найвищої, могутчої істоти, і виголошував їх не так, як би говорив до звичайних людей.

Найстарші звісні нам поезії то молитви, гімни, псалми, зверненні до богів. Стародавній індієць молився до свого бога Варуни – Сонця:

Щоб не ввійшов я, царю Варуно,
В глиняний дім!²
Змилуйся, Сильний, о змилуйся!
Тремчу, коли б мусив піти, наче хмара,
Гнана вітрами, –
Змилуйся, Сильний, о змилуйся!

---

¹Nitmanl Mukhopadhyaya у передмові до свого видання "Курма-пурани", ст. XV.

² Нібито в могилу, дім смерті

О боже сильний і світлий, –
Я слабий у ділах, заблудився –
Змилуйся, Сильний, о змилуйся!
Я забажав тебе, щоб дати тобі славу,
Стоячи в либокій воді –
Змилуйся, Сильний, о змилуйся!
О Варуно, коли ми, смертні,
Сповняємо злочин перед лицем небесних
І в незнанні нарушаємо твій закон,
Не карай нас за гріх, о боже!

Із таких пісень зложена найстарша свята книга індійців, названа по-їхньому "Рігведа, по-нашому сказати би, Вмілість просьб", або книга молитов. Ся книга була зложена на які 2000 літ перед Христовим різдвом. А ось відривок старої ассірійської пісні на честь бога Мардука – Сонця.

На кінцях світу, в середині неба
Ти утвердився!
Ти порядкуєш усі народи світу;
Ти пануєш над усім,
Що створив господь, бог Еа;
Ти дбаєш за все, що живе!
Ти пастир усього на висоті і в глибині;
Ти ходиш по тверді небесній;
День у день ти виходиш, щоб покоряти собі землю!
Ні один дух не може бути без тебе!
З богів і всіх чинів хто сильніший від тебе?

Подібні пісні-молитви до сонця, до бога мерців, до інших богів знаходимо також у прастарій єгипетській "Книзі мертвих". Ось як молиться єгиптянин до бога Сонця:

Благословений ти, Гармахіс-Кепра,
Що сам собі надає подобу!
Променястий твій вхід на небо;
Ти освічуєш обі землі своїм промінням.
Всі боги радуються, коли тебе побачать, царю неба,
З змієвою короною на голові,
З короною півночі й полудня на чолі!
Вони сідають насупротив тебе
І працюють спереду на човні,
Щоб знівечити всіх твоїх ворогів.
Іду до тебе, живу при тобі,
Щоб день у день бачити твій круг.

Пречудові псалми, надихані високим регігійним чуттям, містяться в жидівській Псалтирі, що здавна зробилася духовним добром цілого світу і донині не перстає підносити людського духа понад "житейську печаль" до тої

висоти, з якої наші щоденні праці, змагання, гризоти та прогріхи видаються дрібними, минуцями та маловажними.

В тім підношенні людського духу понад буденні клопоти та гризоти лежить головна сила і головне значення поезіх. Сершу се могла робити сама тільки релігія, і для того найдавніша поезія була майже виключно релігійна.

Але з часом люди привикали думати в вільних хвилях і про інші справи і знаходили в тих думках потіху, осолоду собі. В їх пам'яті нагромаджувалися спомини про славні діла їх самих, їх батьків або цілого роду; оповідання про ті діла зробилося улюбленою розкриткою в вільних вилях, прикрасою зборів та разників; помалу виробилися такі люди, що були наділені даром гарно і цікаво оповідати, а з часом із таких оповідань повстали більші повісті, уложені на взір старих церковних пісень. Їх виголошувано, певно, також подібно, як і старі релігійні пісні, але виголошувано не в храмах і святинях, а обік них, по скінченні богослужіння або дворах цірів чи великих панів. Звичайно виголошували такі повісті старі діди, мудреці, що жили споминами і хоронили в своїй тямці перекази цілого роду. Щоб ліпше зятати цілу повість, її укладано в вірші, уставлювано слова в незміннім порядку, виголошувано піднесеним голосом при брязку струн деякого інструмента. Так повстали найстарші геройські повісті про діла прастарих героїв або царів. Найстарша така повість повсталала здається, в Вавілоні на яких 2000 літ перед Христом, і оповідала про пригоди великого войовника Ішдубара (Німрода) та його приятеля Еабані. Яких 500 літ пізніше зложена була в Єгипті повість про війну царя Рамзеса з народом хеттів. Ще пізніше, на яких 1000 літ перед Христом, повстали в Греції дві славні повісті – "Іліада" про війну греків з троянцями та "Одіссея" – про пригоди грецького царя Одіссея. Десь у тім самім часі зложені були в індії дві ще більші вірховані повісті – "Махабхарата", (себто "велика пісня про плем'я бхаратів") і "Рамаяна", повість про пригоди царевича Рами.

Отсе були ті два найдавніші потребам душі найдавнішого чоловіка. Він боявся страшних та не хрозумілих для нього явищ природи або тішився такими, що були для нього добрі, і вважаючи їх богами, старався піснями улагати грізних, вихвалити та звелічити добрих. Пізніше, дійшовши до спокійніших відносин, виборовши собі корисніше становище в природі, він знаходив приємність згадувати про давні небезпеки, війни і пригоди і укладати про них повісті, яких з набожною увагою слухали молодші покоління.

Рігведа

Д. Овсяннико-Куликовський

Основы ведаизма (фрагменти)

Этот кодекс молитвенных формул, славословий, эпических отрывков, легенд, мифов и также философско-религиозных стихотворений, есть результат коллективной работы целого ряда жреческих поколений от времен незапамятных вплоть до последних годов ведаизма, когда последний переходил в брахманизм. Мы находим здесь и наивную "молитву" дикаря, и философские мысли

уже весьма развитого ума, и мифы, восходящие к индоевропейской древности, и новые легенды специально индийского происхождения.

...Уже складывалась другая характерная черта этого народа, так своеобразно и богато одаренного: это именно – выдающиеся философские способности, склонность к отвлеченному мышлению и искусственной систематизации верований, в силу чего простодушная и несложная религия, которую они вынесли из прародины, развилась у них в сложную и искусственную систему, разработанную до мелочей и представляющую одну из любопытнейших форм религиозно-го сознания, какие когда-либо были созданы религиозным гением народов...

Унаследовав культ и миф Сомы от индоевропейской и индоиранской древности, индусы подвергли их столь же тщательной разработке, с какой разработали они культ и мифологию Агни, причем различные стороны сложной концепции Агни... остались не без влияния на развитие воззрений на природу Сомы.

Олександр Білецький

Давня Індія та її література

Фрагменти

Одно з невідмінних "див Індії", про яке неминуче згадується в кожній популярній брошурі, – це дерево, зване індійська смоковниця або баньяш, що дивувало ще супутників Александра Македонського. Дерево справді незвичайне. Воно починає рости, як усі, але на певній висоті від ґрунту головний стовбур розкидає гілля, яке пускає вниз паростки, повітряне коріння. Це коріння врослає в землю і стає самостійними деревами, тим часом як головний стовбур, підіймаючись, на значній висоті повторює той самий процес, і другий круг гілля теж пускає дотолу нові паростки – і так без кінця. Дерево обертається на цілий ліс – не ліс, лабіринт густолистих гаїв, алей, повітряних галерей. В Калькуттському ботанічному саду є такий баньян, що обіймає своїми паростками площу в десять тисяч квадратних метрів. Аматори старовини, коли "все було чудесно", можуть розказати про інший баньян, що в 70-х роках XVIII віку ріс на одному з річкових острівців, маючи 1300 великих стовбурів і 3000 дрібних. Кажуть, що в його холодку міг укритися загін у шість-сім тисяч вояків. Визначити докладно число коренів і стовбурів або вік такого дерева – нелегке завдання. Може, йому п'ятсот років, а, може, воно росте не перше тисячоліття. Дістатися до головного стовбура і здійснитися на нього не всякий зможе.

Пам'ятку староіндійського письменства нагадують уславлене дерево своєї країни. Історія цього письменств починається, як уже було сказано, так званими ведами (слов'янське "ведати" – знати, індійське "веда" – знання), які довго вважалися взагалі за найдавнішу літературну пам'ятку гаданого арійського пранароду.

Що це таке? По-перше, це чотири збірники (самхіти) гімнів і заклинань. Найдавніша – "Рігведа" ("Веда гімнів") – збірник із 1028 гімнів, присвячених богам, розкладений за певним порядком по десяти "кругах" ("мандала"); він існує в двох основних варіантах-рецензіях: рецензії школи Шакала і рецензії

Вашкала. За "Рігведою" ідуть "Самаведа" ("Веда співів") і "Яджурведа" ("Веда жертвних формул"), цікавіші для істориків релігійних культів, ніж для історика письменства. Перший збірник повторює (за винятком 78 нових) гімни "Рігведи", але розкладає їх за іншим принципом, для потреб богослужбового культу; друга, "Яджурведа", у двох основних редакціях ("чорна" і "біла"), додає до "жертвних формул" прозаїчні пояснення і відповідні вказівки для жерців. Четверта самхіта – "Атхарваведа" ("Веда заклинань") містить у собі головні пам'ятки магічної поезії – замови, заклинання тощо. Вона, як видно, дуже давнього походження, але ввійшла в канонічний збірник чотирьох вед пізніше від інших. Як і "Рігведа", три веди є також в різних рецензіях, які нема потреби тут називати.

Десять книг "Рігведи" та двадцять книг "Атхарваведи" – матеріал уже сам по собі чималий; але це тільки "основні стовбури" ведичного письменства. У кожній веди є свої брахмани – книги коментарів, іноді дуже простих, написані прозою. Це записані спеціально для служителів культу (брахманів) богословські трактати, що пояснюють жерцям техніку жертви, мелодій, обрядів, сенс читаних або редагованих ними віршів веди. Коментарі ці були ще й тому потрібні, що ведійська мова уже досить рано стала мовою трудною для розуміння навіть спеціалістів. Але в тлумаченні не граматики, а деталей культу різні богословські школи різнилися. Тому не тільки в кожній веди є своя брахмана, але до кожної веди подано кілька брахман... Літературознавець, що обминув би цю на перший погляд вузько-спеціальну літературу, зробив би помилку. В нетрях усіляких містичних і фантастичних мудрувань і тлумачень, куди заводять нас брахмани, де-не-де промайне перед ним якась легенда або переказ із сюжетом, важливим для історика поезії.

Але за брахманами зростання цього письменства не обмежується. За брахманами, як додаток до них, ідуть араньяки (книги лісу, те, що належить вивчати і обдумувати в лісовій пустині) – провідні книги для брахманів, що присвятили себе життю в пустині; а за араньяками – як кінцеві частини брахман – уже згадані попереду упанішади (первісно – школа учнів, що сіли коло ніг учителя, а потім – таємна наука, яку вчитель передає своїм найближчим вибраним учням).

...За змістом гімни "Рігведи" можна було б поділити на гімни-молитви, жертовні пісні, пісні філософського змісту, пісні, що розвивають у формі діалогу епічний сюжет (зародки майбутнього епосу й майбутньої драми), пісні цілком світського характеру (див. пісню "П'яний Індра"), пісні-загадки тощо. Але нема ніякого сумніву, що збірник "Рігведа" – це підсумок досить довгого процесу, що пісні збірника не одночасно складені.

...Давність і "прозорість" мови "Рігведи" роблять із цієї мови дорогоцінний матеріал для науки порівняльного мовознавства, "Рігведа" знайомить нас із найдавнішими соціальними стосунками в народі, що зайняв потім визначне місце в історії людської культури; нарешті, вивчення "Рігведи" ще Макс Мюллер визнавав за "найвищу школу для історика релігії", і це методологічне значення пам'ятка зберігає й досі. Найцінніший додаток до неї з цього погляду є "Атхарваведа", що вводить нас у темний світ доісторичних народних забобонів, які жерці щойно починають використовувати для своєї мети... Для загальної історії культури немає серед пам'яток індійського письменства нічого важливішого від "Атхарваведи".

Концентри індійського світогляду

Первісним стовбуром, цяткою, звідки: побіжать, у майбутнє широкі навкружні хвилі, тим збірником звання, де вперше визначився індійський світогляд, була "Рігведа" – Веда Гімнів. Для історика культури, звичайно, велику має вагу задатувати цю пам'ятку і встановити індоєвропейське коріння її гімнів. Проте, хоч як би розв'язувались ці спірні питання, зостається безсумнівним, що "Рігведа" – то перший зліт індійського генія, що в неї глибоко запали зародки дальшої творчості великого народу, що вона – та норма, чий вплив відбився всебічно на всьому, в усіх стадіях давньоіндійського життя. Наша сучасність розгадала таємницю всенародньої сили Вед, визнавши їх за відповідь на всі духові запити того суспільства, де вони виникли, за проникливе осяяння космогонічної загадки і за верховний акт мислення.

...Неможливість установити хронологію ведійських гімнів ставить під сумнів спроби, віднайти манівці, якими відбувався перехід від давнього багатобожжя Вед до пантеїзму Брахман та Упанішад. Ключа до цієї загадки неначе дано в яскравому генотейстичному характері навіть раннього ведійського політеїзму. Справді, пантеон "Рігведи" не знає ієрархій. У йому є улюблені боги, в яких частіш, ніж в інших, благають допомоги, до яких звернута, найзапальніша хвала. Але серед його учасників нема єдиного: назавжди визнаного володаря світу, бо кожного з богів, коли то до нього лине молитва, приймає вірний, як зверхню, всеосяжну істоту. В ту мить усі інші боги зникають, з його поля зору і тільки той єдиний живе в прохачевому серці. Проте посилення на генотейзм не усуває неясностей таких полемічних гімнів "Рігведи", де співцеві, доводиться то розмежовувати сферу діяльності Індри і Варуни, двох претендентів на першенство у промислі над світом, то захищати від нападів скептицизму того самого Індру, що кілька віків був справжнім національним божеством у східних арійців. Як розуміти ці гімни? Чи бачити в них відгомін далекої боротьби не то за всенародне визнання місцевого, шанованого в одному якомусь племені божества, не то за заведення до сонму найбільш поважаних давніх сонячних богів обобличеної незгоди стихій – войовника – Індри, котрий перше животів у затінку, а за доби завоювань, найповніше відповідаючи її прагненням, зайняв переднє місце в релігійних уявленнях народу? Чи, навпаки, треба визнати, що в цих гімнах з'являються перші знамена загибелі примітивних вірувань, якою кінчиться світогляд "Рігведи"?

..."Рігведа" повною мірою відбиває шукання непомильної істини і зусилля душі зробитися вмістищем досконалого божества. Ці спроби перш за все визначаються в підновленні та ушляхетненні надто реальних і надто людських, а часто і брутальних властивостей, накиданих нещодавно натуралістичним богам традиції. Понад фізичним законом ідея святости, особливо виразно виявлена в образі Варуни, ставить закон моральний. Земну природу того чи того бога заступають надані йому містичні якості. Виникають абстрактні божества, символізуючи окремі сторони божественної суті.

Обожуються такі поняття, як сила молитви, і на них переносяться атрибути, нарізно запозичені з мітів про Індру, Агні та інших давніх богів. Індра зливається з Варуною, Вінзу, Пушаном. Варуна з Мітрою складають одну іпостась, Сома – з Рудрою, з Парджаньєю – Вітер, Агні, чия матеріальна природа, повторюючись у блискавці і сонці, повинна була здаватися найуніверсальнішою, ототожнюється з усіма членами ведійського пантеону. І нарешті розбрат традиційних вірувань та. культу і новітнього світогляду затушовується у визнанні за єдиного того, кого лише поети іменують різними йменнями – Агні і Ямою і Матарішваном, Індрою, Мітрою і Варуною.

...Рівночасно з тим, як спадкоємці ведійських мислителів творили виточену філософську систему, масам по-давньому потрібні були простіші й наочніші форми пізнання, відповідні до стихійної, непотьмареної розписами жаги життя. Дуже показове те, що перші греки, побувавши в Індії, знайшли тут поширений скрізь у гірських країнах буйний оргіастичний культ Шіви, якого ці європейські західні ототожнили із своїм Діонісом. Шіва – дальший розвій Рудри, ведійського божества хуртовини. В пантеоні "Рігведи" Рудрі випало другорядне місце наділеного людською подобою руївничого ества грози. Але в пізнішій "Атхарваведі" його закликають, як володаря світу, під іменнями Ішвари чи Магадеви, а гімн "Ста Рудрам" наймолодшої з Вед – "Яджурведи" показує, як зросло і зробилось, всебічним його значення. В обох цих Ведах Рудра – протектор військових, розбійників, мисливців, купців, ремісників, старців. Йому приписують всюдисуцність і передування духами лісів і полів, рік і джерелі, хмар і повітря, – юрмами війська, за допомогою яких здійснює він свою владу. Дарма що всемогутній і вічний, він живе на землі – в лісах, на верхогір'ї, бере участь у січах, пильнує врожаю, отар і добробуту хатнього. І подібний він до людини.

У розвиткові образу Шіви відбилися ті самі риси народньої творчості, що виявились у створенні натуралістичного пантеону "Рігведи". Невідмерлий серед народу генотеїзм сприяв перенесенню на Рудру споконвічних ознак спустошливого Огню, сонячних богів і проводиря Марутів (у "Рігведі" Рудра був їх батьком) – Індри. А як уже в "Рігведі" визначився в Індії нахил до однобожності, то висунення в перші лави небесної ієрархії бога-героя, учасника всіх подій у людському житті, було природне і неминуче. Завжди чутке до подихів доби, а в даному разі до того ж, мабуть, змагаючись з уже народженим буддизмом, брахманство узагальнило властивості, надані гірською північно-західньою Індією своєму патрону, і поставило його понад решту богів. Через кілька століть у "Магабгараті", це його вже найвищий бог... Недурно граматику вважали за його відкриття і драматург до нього вдавався з молитвою, а Ганеша, його син, – премудрий порадник і начальник над його почтом, – був опікуном мистецтва та письменства.

1928

Студії над ведийською думкою Фрагменти

Проблема генези Ригведи

Проблема генези Ригведи розглядалася перш за все під кутом питання, чи Ригведу слід, розглядати як витвір виключно індійського духу, чи теж вона являється пам'ятником індоєвропейської культури взагалі.

Отже, перші дослідники, а серед них такий глибокий знавець змісту Ригведи як Макс Мюллер, були тієї думки, що Ригведу треба уважати пам'ятником індогерманського пранароду. Індогерманського – тобто індоєвропейсько-го, або праарійського в нашій термінології.

Мюллер уважає, що в такій самій мірі, в якій ми являємось арійцями в нашій мові і в нашому духовому житті, в такій самій мірі Ригведа є нашою власною й найстаршою книгою.

...3 пізніших дослідників, що займалися цим питанням, слід навести ближче, погляди Олоденберга, який займає в цій справі становище посередка і в деякій мірі підсумовує дотеперішню дискусію на цю тему в науці.

На шляху розвитку культу і релігії індійської з релігії індоіранської і індоєвропейської, Ольденберг бачить безпереривну розвою єдність. Бачить теж поставання нових з'явищ і творів, але рівночасно підкреслює, що ніде немає якогось дійсного розриву між старим і новими. Тут він покликається на згадані вже викопки в Бохазкей, на низку наведених там паралельних процесів і аналогій, як теж на свідоцтво мови. Ольденберг звертає увагу на обставину, що переклад деяких частин Авести на мову Ригведи і навпаки, можна одержати через примінення прав порівняльної фонетики і лінгвістики. Ці партії, як різні діалекти тієї самої мови, є ближчі до себе ніж мова старших текстів ведийських у порівнянні з мовою Магабгарати чи теж драм Калідаси.

Далі Ольденберг домагається впровадження до студій Ригведи як допоміжного середника порівнянь із найпримітивнішими і найпервіснішими стадіями релігійного розвитку племен на найнижчому поземі культури. Він уважає, що таким чином зрозуміємо багато рудиментарних подробиць ведийської релігії і культу.

На мою думку, всі ці погляди, думки й оцінки різних учених відбивають якусь істотну сторінку того багатогранного і складного світу, яким є Гимни Ригведи. Розуміємо й щиро поділяємо захоплення й ентузіастичні оцінки перших дослідників Ригведи. Перед ними розкрився світ такий багатий, барвний, навіть яскравий світ богів, мітів, образів, поривань думки, розпаленого почування й уяви. Щезло уявлення про якусь примітивну вбогість, заскорузлість, важкість чи неповоротність т.зв. "первісної думки". Вони нагло побачили, що духове життя т.зв. "первісної людини" було багате своїм змістом, почуваннями, поривами, ідеями й ідеалами. Немов воскрес із непам'яті якийсь світ призабутий, але близький для нас і рідний. Зрозумівши і відчувши, що цей світ розвинувся з якоїсь спільної духової спадщини, а вони відчували її так міцно і свіжо при кожному нововідкритім індоарійським слові, вони зрозуміли, що Ригведа є єдиним ключем до тієї пропа-

вшої, призабутої і відкиненої спадщини праарійської мітології, релігії і культу. І тому вони вважали Ригведу своєю книгою. Нашою книгою. Найстаршим документом праарійської віри і культу.

Найстарший пам'ятник індоарійської думки є очевидно найближчий до культурної спадщини спільної усім народам арійсько-історичного розвоєвого циклу. Єдина у своїм роді старовинність, а рівночасно чудесна досконалість і чистота збереження, справді творить Ригведи пам'ятником панарійського світу.

Свіжий ще подих вчорашньої первісності й старовинности, подих спільної, прадавньої спадщини відчуваємо в кожному гимні. Немає ніякої пропасти поміж праарійською, індо-іранською й індо-арійською стадіями розвитку арійської думки. Існує розвоєвоциклічна безперервність. Тут, в Індії, дозріває і найбуйніше розцвітає насіння великого дерева – панарійської думки.

...Епоха Ригведи є напевно в безперервному розвоєвому зв'язку з епохою праарійської культурної спільноти. Вона є її продовженням і завершенням. Епоха Магабгарати є безперервним продовженням епохи Ригведи. Висновок: Епоха Магабгарати є безперервним продовженням культурно-історичного циклу, який має свої коріння аж у добі праарійської культурно-історичної спільноти слабо ще тоді розрізненої.

...Виявляється, що маємо перед собою єдину в своїм роді і єдину в історії нашої плянети безперервну єдність розвитку культурно-історичного циклу на протязі около 6 тисячоліть (або хоча б 4, на яке без дискусії за скромним датуванням усі погодяться).

В цьому величезному процесі Ригведа займає становища основної, вихідної культурно-розвоєвої бази. Вона зв'язує цей культурний цикл з усіма іншими спорідненими з ним, що не змогли чи не зуміли створити такої могутньої єдності традиції, часто її відкидаючи, а навіть відрікаючися її і самознищуючи.

Ригведа є основним. ключем для всяких сучасних і майбутніх спроб реконструкції нашої загубленої праарійської спадщини і традиції. З другого боку та сама Ригведа започатковує собою індо-арійський культурно-історичний цикл на ґрунті Індії. Він, очевидно, зазнає тут спеціалізації.

...Це може не добре, що індійці не беруть, участі у збройному вирішуванні долі людства на користь перемоги добра і правди. Але це велике історичне і понадциклічне досягнення, що вони зуміли витворити таку верству і такий стан відношень, який дав їм змогу понад історичні війни і бурі, понад цілі періоди чужих наїздів, зберегти свої найвищі цінності, свої найбільші духові досягнення в їхній розвоєвій тягlostі і в єдиній на світі неперервності традицій.

Ще сьогодні можемо з уст і пам'яті брагманів, навіть у закутинах Індії, правляти помилки манускриптів Ригведи.

"Дозріла мужеськість" не має чим хвалитися показуючи спалювання єретиків, винищування пам'ятників віри і спалювання книжок двома ворожими системами в Європі ХХ ст. Це "мужеськість" варварів, або недорозвинених дітей.

Як сумно, коли такий варвар говорить устами достойного ученого, який не міг визволитися із своїх циклічних норм цінностей.

Індійці створили інший ідеал героїзму. Можна його не прийняти, але не можна його не цінити. Не можна ним погорджувати, бо він витримав пробу історії краще за ідеали "європейської мужеськості".

...Ольденберг має рацію, що до досліджування Ригведи слід притягнути весь апарат порівняльної мітології й етнології примітивних народів, щоб виявити деякі рудиментарні явища т.зв. первісних культур у Ригведі.

Але я додаю, що треба теж притягнути і весь апарат порівняльного релігознавства на його найвищих вершинах, треба притягнути весь апарат останніх здобутків європейської філософії, щоб оцінити належно вершини ведийської думки, героїчний лет арійського духу.

1947

Володимир Шаян

Переклади гимнів Ригведи і духовний світ Лесі Українки (Порівняльно-літературознавча студія) Фрагменти

Знайомість із літературою старинної Індії відіграла і далі ще відіграє велику роль у формуванні численних ідей і ідеологій Західного світу зокрема в літературі і філософській думці. Слід ствердити нову добу в історії європейської духовності саме під впливом цього знайомства. Воно припадає на кінець 18-го та ціле 19-е століття. Цей рух був пов'язаний сильно із романтизмом, хоч саме цей зв'язок вимагає ще глибших порівняльних дослідів. Тут вистачить згадати братів Шлегелів і самого Гете в німецькій літературі та великого титана людської мислі, яким був Артур Шопенгауер. Він твердив, що "Упанішади" були розрадою його життя і будуть розрадою його смерті. Була це в нього настільна книжка, дуже недосконалі переклади французького ученого Анкетіля Дюперона на латинську мову.

Цей же Анкетіль Дюперон відкрив і переклав уперше священні книги Зороаштрійців, це є "Авесту", яку з небезпекою життя і пречисленими пригодами привіз із Індії. Вистачить мабуть згадати, що це саме в тій книзі, себто в його перекладах "Авести" стрічаємо в Європі вперше слово "арійський" і "арієць". Відомо, що це не саме слово, але цілий комплекс понять і ідеології, які відіграли важливий вплив на формування релігійно-філософської думки 19-го століття.

Знайомість із Гимнами Ригведи надходить дещо пізніше, бо аж у половині і другій частині 19-го століття. Монументальне шеститомове видання цього архитвору індо-арійської думки й віри разом із коментарем Саяни кладе основу під наукове вивчення і дослідження цього пам'ятника, яке ще далеко не закінчене.

Жалюгідне перекручення розуміння слова "арійський" як "німецько-германський" з боку Гітлера сильно послабило зацікавлення учених тим предметом після другої світової війни.

Разом із проголошенням свого монументального видання, той сам Макс Мюлер у своїй славній доповіді у Лідсі кладе основи для порівняльного релігієзнавства як науки, яка згідно із його переконанням змінить історію цілого світу.

Щоправда вже Анкетіль Дюперон у коментарях до свого видання Авести сягнув глибоко до порівняння чи впливів орієнтальної мудрості на християнізм, але поза кругом висококваліфікованих спеціалістів ці піонерські намагання залишилися забутими. На українську літературу й духовність цей твір мав вплив через "Слов'янську міфологію" Миколи Костомарова. Костомаров познайомився з цим твором через його німецький переклад Кльойкера, який він наводить вже на перших сторінках своєї основоположної праці. Тут доводиться мені пригадати моїм читачам уже відмічений мною факт, що цей твір Костомарова був спалений церковно-царською цензурою і – не знаю, скільки примірників залишилося на світі. Один напевно у Британській Бібліотеці.

Про старосанскритську літературу існує ціла величезна гора праць в усіх мовах Західньої Європи, в тому об'ємі студії і переклади "Гимнів Ригведи". Тут надуживаю довірености читача, який справді мусить мені повірити, що це таки справді ціла гора.

Стрічаємо відгуки цього велетенського руху і в українській літературі. Крім згаданого вгорі Костомарова, Франко був обзнайомлений із деякими течіями цього річища із виразними слідами і засвідченнями в самій його літературній творчості та наукових працях. Зокрема важливою є тут його глибока дослідницька праця про "Варлаама і Йоасафа", що являє собою християнську травестію буддійської теми. Українська література може бути гордою, бо саме в ній стрічаємо один із дуже вчасних перекладів цього твору, який кружляв по Європі.

Про шляхи, якими мотиви індійських байок дісталися до його популярного "Лиса Микити" написав я окрему працю друковану у "Визвольному Шляху" з нагоди 50-ліття його смерті.

Якщо йдеться про переклади із санскриту то слід було б тут відмітити декілька творів перекладених Хоткевичем і Ріттером. Це вже 20-е століття, коли європейська орієнталістика зібрала преобильне жниво.

...Всі ці міркування і завваги вказують на важливість вивчення і засвоєння отих високих вєж арійського духа і віри, що ними є Ригведа й Авеста.

Саме тому переклади Лесі декількох гимнів Ригведи заслуговують на дбайливу увагу. І то не тільки тому, що це перші і досить вчасні переклади цих гимнів в українській літературі, але перш за все тому, що знайомість із світом історії, культури і релігії Сходу мала – як виявиться – величезний вплив на саму її творчість. Вважаємо Лесю Українку славною предвісницею свого руху, що я його проголосив як ренесанс панарійської думки.

Якби одним словом довелось мені підсумувати всі мої студії до питання і боротьби за світогляд і ідеологію Лесі, то я мусив би ужити добре відомого окреслення для великих і вільних духів:

Леся Українка була ІЛЮМІНАТОЮ, себто "ПРОСВІТЛЕНОЮ".

Духова просвітленість Лесі Українки, високе окреслення провідних духів історії людства має виїмкове значення для зрозуміння усієї творчості Лесі,

для сучасної а ще більше для майбутньої історії духовності й культури цілої нації і тому заслуговує на доглибне вивчення.

Переклади Гимнів Ригведи Лесі Українки були написані вперше як частина, а саме ілюстративна частина її підручника "Стародавньої історії східних народів".

Манускрипт цієї історії має дату 1890 р. Вона появилася друком у бурхливий час 1918 р. в Катеринославі заходами її сестри Ольги Косач-Кривинюк. Ця обставина, що книжка була друкована у вогнях революції, заважила на її долі так, що практично це рідкісне видання є зовсім недоступне для дослідників не тільки на Заході, але й у Краю вона належить до найбільше рідкісних "білих круків".

Під кінець життя, як довідаємося далі, Леся відредагувала первісний текст цих перекладів і в такому виді він був оголошений у виданнях її творів, а зокрема в найновішому десятитомнику "Твори в десяти томах", том другий, Київ 1963, ст. 291-199.

...Першим питанням мого дослідіу було знайти оригінали цих західно-європейських перекладів Ригведи, які послужили основою для вільної композиції Лесі. Тут я "у себе дома" і з легкістю далось мені ствердити, які переклади Ригведи були видані друком у часах творчості Лесі Українки.

...Моє власне враження, що маємо тут до діла із композицією на основі декількох перекладів, було ще скріплене заввагою редакції у десятитомнику творів Лесі до цієї справи:

Том 2-ий, ст.365:

"Перекладаючи, поетеса користувалася німецькими та французькими перекладами гимнів "Ригведи".

Отже, така була загальна опінія дослідників творчості Лесі необоснована дійсними дослідіами.

І саме в час дослідів і перевірки тексту Лесі із відомими на той час перекладами у французькій і німецькій мові виявили дивний факт:

У своїх перекладах Леся не спиралася на жодний із названих текстів. Всі вони надто далекі від її перекладу... Вибір матеріалу із гимнів характеризується саме поетичною частиною змісту і то тією поетичною частиною, яка стається зрозуміла без пояснень "реалій" історичного чи обрядово-жертвовного змісту. Та частина поезії, де міт межує із поетичним образом і метафорою, чи поетичною персоніфікацією природи. Отже все те, що було б зрозуміле для кожної поетичної душі замилуваної у старинному світосприйманні наших пращурів. Було для мене зрозуміле, що Лесею притягала і зачаровувала передусім могутня сила поетичного струму Ригведи. Тією самою силою промовляла Ригведа вперше і до мене, заки я навчився її гимни в усій їх потузі саме як вияву не тільки поезії, але високої творчої думки і суцільності її вищого натхнення, як вияву глибокої віри, обряду і жертви. Знайомість мітології і всієї метафізичної концепції світу Ригведи не тільки не послаблює, а навпаки скріплює повноту її поетичного вислову. Разом із тим у цьому доборі легкозрозумілого поетичного матеріалу я відчув руку глибокого і то фахового знавця цих гимнів.

...В листі до свого дядька Михайла Драгоманова, датованому 6-го грудня 1890 року із Луцька, пише Леся багато про її і її брата Михайла зацікавлення етнографією.

Їй пригадалися при цій нагоді... Гимни Ригведи.

Вона пише так:

"Та от ще напишіть мені. Прошу, чи не знаєте, може, який є переклад ведичних гимнів на французькій або німецькій мові, може б я його собі купила, бо страшно мені сподобалися ті гимни по уривках, які я знайшла в "Історії" Менара".

...Отже:

ЛЕСІ СТРАШНО СПОДОБАЛИСЯ ГИМНИ РИГВЕДИ.

А читала вона їх в уривках "Історії" Менара. Інших джерел вона не мала і не знала. Не знала її мати. "Історія" Менара, як виявиться, не подає бібліографії.

І Леся, якій "страшно" подобалися Гимни Ригведи, не могла прочитати їх більше. Не треба отже далі шукати за джерелами. Треба взяти в руки оцю "Історію" Менара і тоді виявиться, що переклади Лесі є просто перекладами тих уривків, що їй так страшно сподобалися.

Завважимо теж, що це зацікавлення Гимнами Ригведи іде в неї впарі з її відомим замилуванням до етнографії і до старинної культури Геллади.

Відомості про "Ригведу" у Менара

"Спільнота походження індо-європейських народів засвідчена наведеннями, які стверджено між їхніми мовами, їхньою релігією і деякими їхніми звичаями, хоч ні один із них не зберіг пам'яті про це їхнє спільне походження.

Галузь санскритська, яка вважається похідною із родини, пройшла крізь верхів'я Гунду-Куш і розлилася в долині ріки Індус, а далі в долині Ганги і розпростерлася майже в цілій Індії.

Відгалуження Зенд зійшло у Бактріяну і поширилося в Медії і Персії. Гимни Ригведи не затримують ніякої згадки щодо цієї первісної батьківщини".

(Це ствердження, як і деякі інші не зовсім вірні, але тут не місце на їх розгляд, а тільки для ствердження, як тоді думав Менар, а за ним і Леся Українка. Отже читаємо далі:)

"Тільки Західні Арійці або Іранці зберегли пам'ять цієї старинної Аріяни, якої ім'я перенесли у околицю більше на південь.

Арія авторів грецьких міститься поміж Бактріяною і Персією. Згідно із Геродотом Медійці називали себе раніше Арійцями.

Можна творити тільки здогади про походження племен, які поширилися в Європі".

Слідє здогадний перелік цього розповсюдження і там же стрічаємо слідоуче важливе ствердження відносно Слов'ян:

"Слов'яни через свою мову, дуже близьку до санскриту, виявляють найближче споріднення із Арійцями з Індії. Те саме, мабуть, треба сказати про відгалуження пелязгійське і грецько-латинське. Право Ману вчислює Яванів – себто Іонійців – між родами кшатріїв (себто каста лицарів, заввага В.Ш.), які втратили свою касту через незберігання обрядів".

Отже стрічаємо тут важливе усвідомлення сильної споріднености слов'янських мов із санскритом. Менар, як і інші лінгвісти того часу, ще зовсім не здає собі справи із важливости цього ствердження "сильної споріднености слов'янських мов із санскритом", але вже тут світає думка про якусь надзвичайну старинність цих мов. Це споріднення поставлене тут поруч із невідомою ближче мовою пелязгів, себто населення теренів Греції попереднім на-

селенням, чи теж із грецько-римським відгалуженням. Пов'язані із тим ствердженням конечні висновки щодо датування такого старинного мовного періоду не було висунене тодішніми вченими, хоч воно само собою напрошувалося і Леся легко могла дочитати собі цей висновок про надзвичайну старинність її рідної мови.

Але не менше враження на світогляд Лесі мусила викликати знаменита характеристика світогляду старинних арійців, так як цей світогляд і їх віра відбиті й закріплені в Ригведі, найстаршим щодо часу пам'ятником арійської віри й релігії.

Стрінемо тут подиву гідні різнобіжності із тим світоглядом, що його відтворює Леся в поетичній формі у її "Лісовій пісні".

Але читаймо наперед уважно текст Менара, напевно написаний під впливом Бурнуфа:

"Першим предметом мислі усіх народів була релігія. Найстарші священні книги Індії, Ригведа, себто зібрані гимни, дають нам змогу пізнати постання і первісну добу релігійного почування як теж народження міфології, яка є мовою релігії. Природою мітології є представлення космічних потуг за допомогою образів зачерпнутих із життя людини.

Для модерної людини Природа є тільки збором предметів, а саме предметів непродуховлених. Але для молодих рас все те, що рухається є живе та все і всюди Мисль одухотворює Матерію. Нема нічого мертвого у світі, немає теж тіла без душі. Небо, земля, вітри, ріки, зорі, хмари мають так як ми розум, волю і свідомість їх життя. Людина не відріжнює свого існування від існування Природи, яка колише чоловіка у своїх раменах і живить своїм молоком.

У рухливому і змінливому видовищі з'явищ первісний чоловік вбачає таємні сили, які він називає Богами. Він відчуває їх у собі і поза собою, він їх бачить і чує, він віддиhaє ними. Кожний рух, кожне враження напоює його Божественним життям".

Стрічаємо і дивуємося. Це ж найвірніша характеристика світогляду персонажів Лесі Українки із "Лісової пісні".

Лукаш:

А я й не знав, що в них така розмова.

Я думав – дерево німе, та й годі.

Мавка:

Німого в лісі в нас нема нічого...

І далі Леся відслонює таємниці життя Природи у різновидності її одушевлених істот і з'явищ. Усе живе в "Лісовій пісні", докладно так, як в описаному Менаром світогляді Ригведи і докладно так як... у поетичному й віровому світогляді старослов'янської віри, з якою Леся була знайома із її студій і замилювання до народної мудрости. Народна мудрість зветься чужим словом "фолкльор". Тут замилювання фолкльору Лесі знаходить філософське і релігійне обґрунтування.

Нарешті ми дома!

Розуміємо тепер, чому ці гимни подобалися Лесі так "страшно".

Отже Менар розвиває далі наведені погляди на численних прикладах і наведеннях із текстів Ригведи, а далі подає щось у роді зразків цілих гімнів чи довгих із них фрагментів.

Саме ті наведення переклала Леся.

Леся Українка часто думає про "релігію батьків своїх". Під цим окресленням вона має на увазі дохристиянську релігію України. Зокрема з рідною матір'ю ці згадки в листуванні досить часті. Мусили бути між ними численні розмови і глибоке спільне розуміння цієї теми. І також під кінець життя Леся обіцяла матері написати поему про перуна. В одному з листів виправдується, що не могла її написати. Вона дозріває в її душі.

В цьому напрямі ще не досліджені погляди Олени Пчілки. Жаль також, що друкуються листи Лесі, але ж поза обсягом дослідника листи її кореспондентів до самої Лесі.

...Забули ми самі про світлосяйність нашої Утрени, про Владарську Достойність Сварога, про вічноживу молодечість і мужність всеюного Юрія та про всіх "золотокудрих синів" Дажбога, які творили, відбивали і втілювали собою безсмертну Мудрість, Мужність, Красу і Силу Української Нації.

Гімни до ранньої Зорі

I

(PB I, 123)

В повіз великий богині щасливої впряжені коні.
Всі нескортельні боги посідали в той повіз.
Славна з'явилась богиня, живуча в повітрі,
з лона темноти з'явилася людські оселі красити.
З цілого світу найперша встає вона й шле нам здалека
пишні дари. Народилась зоря молодая, новая,
будить створіння, найперше приходить на поклики ранні.
В наші оселі нескортна зоря завітала,
нашу хвалу прийняла в високосях повітря,
вільна, осяйна іде, щедро сипле розкішні скарби.
Наче дівчина струнка, так, богине, ідеш ти
хутко на наші поданки. Всміхаючись, ти, молодая,
линеш раніше від сонця, осяйнее лоно відкривши.
Наче дівча молоденьке, що мати скупала, така ти;
бачим блискучу красу твого тіла! О зоре щаслива!
Ясно палай! Ні одна ще зоря не була така гарна!

II

(PB I, 113)

Світло лагідне займається, промінням красить всю землю.
Слово й молитву провадить зоря, сипле барви блискучі
і одчиняє ворота деннії. У сні всі лежали;
ти ж сповістила, що час нам повстати, життям утішатись,
час нам приносити жертви і дбати про власний достаток.
Темрява скрізь панувала; зоря ж освітила край неба
і до живих завітала. О дочко небес, ти з'явилась!

Ти, молодая, серпанком блискучим укрита!
Скарбів неземних усіх ти цариця! Ідеш ти
вслід за минулими зорями, ти ж і найстарша
зір всіх прийдешніх, зір вічних. Іди веселити живучих
і оживляти умерлих!.. Зоря відколи нам сяє?
Зорі сіяли нам досі і потім сіяти нам будуть.
Сяє зоря, в свою чергу, сіяє для нашого щастя.
Вмерли ті люди, що бачили сяйво предвічної зорі,
бачим зорю ми сьогодні, судилась же й нам тая доля,
згинуть і наші нащадки, що зорі прийдешні побачать.
В давні віки красно-пишно зоря променіла; сьогодні
щедро нам світить, і потім блищатиме ясно.
Смерті нема їй, ні старощів, завжди в промінні приходить.
Повідь огнисту зоря розливає в долинах небесних.
Темряву чорну жене промениста богиня.
В повіз чудовий запряжені коні червоні. Вже їде
світ весь будити зоря. Вставайте! Бо знову з'явився
нам дух життя, щоб усіх оживляти! Ось темрява гине,
день наближається! Час до роботи прийматься! Час жити!
Мати богів! Ясне око землі! вівстонице поданків!
Зоре прекрасна! Світи нам і зглянься на наші поданки!
Славу нам дай, ясна зоре, ти, радоще світу!

Гімни Агні

I

Батько всієї родини приносить поданки.
Агні швидко біжить по всім вітті кострища.
Вже не такий він слабкий, молоденький, як був на початку,
в час, як дві матері його на світ породили.
Хутко він займе ті гілочки, ще не доткнуті.
Шириться, стелється, кинувсь на гілки найвищі,
швидше, все швидше... он кинувсь на нижчії знову.
Гляньте, як раптом Агні боговитий змінив свою постать!
Вітром розмаяний, в'ється, тріщить, готить і вирує,
ділить свій пломінь, і палить, і чорні сліди полишає.
Мчить наче повіз, червоним пломінням вже неба сягає.
Швидко від сяйва никне темрява, наче ті птахи,
що поспішають схватись від сонця упалів.
Вчуй нас, ти, боже поданків! Ти маєш прекраснеє світло,
коней прудких, пишний повіз ти маєш!
Мудрий, щасливий ти, Агні! о, зглянься на наші благання!
О, допродать нас скоріше до щастя й багатства!

II
(РВ 2, 4)

Ясного Агні для вас викликаю, господаря люду,
ми його хвалимо в гімнах, поданки даємо,
він же на світі держить все створіння й богів усіх вічних.
Любо нам бога такого хвалити, що всім дає щастя,
любо дивитися, як він росте, як він сяєвом грає!
Полум'ям має на вітті, мов гривою в повозі кінь.
От, роз'ярившись, дерево їсть він і жевріє-сяє.
Наче вода, він біжить і гуде, наче повоз.
Палячи, стежку лишає він чорну. Він вабить, мов небо,
що усміхається ясно до нас із-за хмари.
Він по землі розстеляється, й землю він палить,
він розбігається врозтіч, неначе без догляду стадо.
Агні, розкинувши пломінь, пече, пожирає рослини!..
Дай нам, Агні, товариство хоробре й багатство щасливе,
дай нам хорошу сім'ю і великі достатки!

Гімн про перемогу Індри над Агі

(РВ I, 32)

Маю співати про ту перемогу, що вчора одержав
Індра-стрілець. Переміг він Агі, розділив усі хвили,
визволив він з гір небесних потоки... І ринули води...
Як до обори корови біжать, так летять вони в море...
Індро! Подужавши первістня хмар, ти розбив еси чари
тих чарівниць, народження дав сонцеві, місяцю й зорям!
Перед тобою твій ворог зника... Індра вдарив на Врітру,
то ж найхмарніший був ворог. Потужним смертельним перуном
він йому тіло розбив. Мов підтяне сокирою древо,
долі простягся Агі. Наче прорвана гребля, лежить він,
водами вкритий, а там тії води утішили серце.
Врітра колись їх держав у своїх величезних обіймах,
отже, Агі подоланого давлять вони і стискають.
Кидають вітри турботні, буйні тіло Врітри, і води
топлять його, він тепер така річ, що і назви нема їй!..
Сон, вічний сон покрива тепер ворога Індри!..

Гімн до Сонця

(РВ I, 50)

Сонце святе, що все віда, встає перед поглядом світу,
коні блискучі несуть його. І перед сонцем,
оком світовим, зникають, як злодії, темрява й зорі.
Промені, наче палкії вогні, освітили живучих.

Сурія, прудкий їздець! ти нам світло приносиш,
сяєвом небо сповняєш! Перед богами ти сходиш,
перед людьми, перед небом, всі бачать тебе і дивують.
Ти очищаєш, від лиха борониш! Ти світлом вкриваєш
землю і люди, а небо й повітря ти ним заливаєш.
Міряєш ночі і дні, споглядаєш створіння неземні.
Сім ясных коней твій повіз везуть, о Сурія, боже!
Боже-споглядачу, маєш вінець ти з проміння над чолом.
Їде твій повоз, сім коней упріг ти у ярма окремі.
Вгля�івши сяйво твоє, що блищить після темряви ночі,
падаєм ниць: ти найвищий з богів! Ти найкращеє світло!
О доброчинець, зійшовши сьогодні високо на небо,
тугу з серденька мого прожени, а з лица мого блідість.
Кидаю блідість пташкам лісовим, щоб мені не марніти,
а жовтяницю на жовтії квіти я кину.
Син Адіти встав потужний, – він ворога мого поборе!
Сам же не маю я сили змагатися з лихом жерущим.

Гімн до найвищого духа Праматма

(РВ 10, 129)

Як не було ще нічого: буття й небуття, ні етеру, ні неба,
що покривало усе те, чого не було ще?
Де було скрите таємне? У хвилях? В безодні?
Смерті й безсмертя тоді не було; і ніщо не ділило
темної ночі від ясного дня, і жило тоді тільки
"Все" неподільне, а в ньому ніщо не жило.
Отже, і все, що було. Його темрява крила,
мов океан, безпросвітна. І "Все" було скрите глибоко,
скрите в самому собі, і вродилось воно, і зростало
під своїм власним теплом. Тож найперше кохання
"Все" прийняло, бо кохання – духовного світла первісток.
В думці міркуючи, мудрії Ріші почули той зв'язок,
що то єднає буття з небуттям. Але де ж був той промінь,
що то побачили Ріші? Чи був він вгорі, чи в безодні?
Впало насіння, і сили зродились; внизу – народження,
сила і воля – вгорі. Але хто теє знає?
Хто ж нам повідав те, звідки взялися світи всі безкраї?
Адже пізніше, ніж тії світи, всі боги народились.
Хто ж може відати, звідки пішло все? Хіба тільки той сам,
з кого повстали безкраї світи, – чи створив він,
чи не творив їх, – він бачив усе з високості,
він певне знає усе; а може, і він не відає?..

Погребові гімни

I

(РВ 10, 18)

Все має чергу свою: по житті і смерть приходить.
Хай же сей поклик, що ми до богів посилаєм тепера,
буде почутий. Ми ж будьмо веселі, танцюймо,
будьмо щасливі і дбаймо, щоб довше прожити.
А від помершого долі я бороню всіх живучих,
хай в його путь жоден з люду сього не відходить,
хай всі живуть по сто літ! Міртйо¹ в яму закиньмо.
Жінко, іди в ту господу, де маєш свій вік доживати.
В дітях, що він полишив тобі, знайдеш небіжчика свого.
Ти була гідна дружина тому, з ким навек заручилась.
Сей сагайдак у руках у помершого – міць наша, сила і слава.
От що з тобою зробилось!.. А ми, на сім світі зоставшись,
будьмо одважними людьми, щоб з ворогом гордим змагатись.
Ти ж повернись до землі, до широкої, доброї неньки,
що розстелилась широко... О земле, розкрийся!
Будь ти до нього лагідна та добра, сховай його кості!
Вкрий його, земле, як шатою мати вкриває дитину.
Землю я сиплю на тебе тепера, копаю могилу,
щоб твоїм костям спокійно, вигідно лежати.
Предки глядітимумь гріб сей. Йама тут зробить оселю.

II

(РВ 10, 14)

Підеш, одійдеш од нас тим шляхом, що по ньому ходили
наші батьки! Ти побачиш богів двох величних
владарів Йаму й Варуну, що наші подання приймають.
З Йамою жити на небі високім ти будеш,
бо заслужив ти на теє. Покинь все лихее,
потім вернись до нас знову у постаті ясній, блискучій.

III

(РВ 10, 16)

О, не пали його, Агні, не завдавай йому болю!
Не роздирай його тіла! Як приймеш його ти, премудрий,
вічним батькам його дай! Хай до Сурії вернуться очі,
Вайу дихання хай прийме. Дай небу й землі їм належне.
Водам, ростинам верни сього тіла частини.
Тільки безсмертну частину пройми своїм племінем ясним,
боже Агні, і зогрій своїм палом ту душу,
в постаті ясній неси її в край, де правдиві люди.
Агні! Нехай він полине до прадідів наших!

---

¹Смерть

Хай він приходить на поклики наші й подання.
Потім нехай оживе і прийме яку постать.
О, Дйатаведас! Хай знову з'єднається він з яким тілом.

IV
(РВ 10, 17)

Хай понесе тебе звідси Пушан той премудрий
цілого світу пастух, що глядить своє стадо.
Хай тебе Агні віддасть до батьків та богів добродійних.
Хай захищає й глядить тебе вічний мандрівець,
мудрий Пушан у області своїй. Хай провадить Савітрі
в тую країну тебе, де живуть праві люди і предки.

Гімн до Йами

(РВ 10, 154)

Всіх, що одважні були на війні, що померли славутні,
всіх, що поданки великі давали, прийми їх до себе,
всіх, що чинили добро, що любили його й боронили,
правих, поважних батьків наших, Йама, прийми їх до себе!
Мудрих співців, що склали багато пісень в божу славу,
сонця сторожу, тих Ріші поважних і правих,
всіх їх до себе прийми ти, о Йама!

1890
Переклад Лесі Українки

До Вішну

Я дії Вішну тут прославить хочу.
Він виміряв землі безмежний простір.
Піднявся Вішну на найвище місце,
Усесвіт кроками трьома пройшов він.
Цим подвигом себе уславив Вішну,
Як звір страшний, що по горі блукає.
У межах кроків трьох його широких
Створіння всі своє життя провадять.

Цей спів гучний нехай летить до Вішну –
Бика, що широко ступає в горах.
Оцей великий, широченний простір
Один він кроками трьома проміряв.

Його три кроки сповнилися медом,
Там насолоджуються в прохолоді.
Оцей великий простір – небо й землю,
Усі створіння він один тримає.

Тож зійдемо на шлях його принадний,
Де насолода є побожним людям!
Це ж там, біля найвищого з трьох кроків,
На місці Вішну є криниця меду.
Коли б і нам дійти до того місця,
Де мешкають корови міцнорогі!
Нам сяє звідти той найвищий ступінь
Цього бика, що широко ступає.

До Індри

Як Сомою упився мудрий Індра,
Що з допомогою його робив він?
Ті, хто його при жертві прославляв,
Що від ясного мудреця дістали?

Упившись Сомою, сп'янілий Індра
Творив добро, на поміч Сому взявши.
Ті, хто його при жертві вихваляв,
Добро й тоді, добро й тепер дістали.

Величності твоєї ми не знали,
Твоєї мудрості не знали, щедрий!
Твої дари, о Індро, найновіші
І міць твоя були нам невідомі.

Тепер ти виявив цю міць, о Індро,
Коли ти знищив кодло Варашікхи.
Коли під громом, блискавкою Індри
Загинув їхній проводир у битві.

Ти повбивав нащадків Варашікхи,
Поміг Абг'явартіну Чаямані,
Згубив при Гарупії Врічіватів,
Злякавши їхні тилові загани.

Загинуло їх тридцять сот при зброї,
При Яв'яваті через легковажність.
І стрілами ти їх розбив, славетний,
Як посуд розбивають, – геть, доценту.

Чиї червоні два бики на ниві
Ідуть та лижуться в одній упрязі?
Той для Стрінджаї подолав Турвашу,
Для сина Девавати – Врічівасів.

Два вози та биків, корів ще двадцять,
Агні! Мені дарує князь шляхетний,
Великий Абг'явартін Чаямана, –
Велика нагорода це від Партхів.

До Варуни

Хай не піду я, Варуно,
О царю, в житло земляне,
Благий владико, змилуйся!
Іду надутий, мов пухир,
О громовержце, і трушусь, –
Благий владико, змилуйся!

Якщо, безглуздий, яюсь я,
О боже чистий, согрішив, –
Благий владико, змилуйся!

Співця, що у воді стоїть,
Жага вже мучить почала, –
Благий владико, змилуйся!

Коли перед богом яюсь, о Варуно,
Ми, люди, в своєму житті согрішили,
За гріх той великий ти вже не карай нас!

До Пушана

Нам знавця знайди, Пушане,
Що сліди покаже зараз,
"Ось вони", – хай він нам скаже.

Спільно підемо з Пушаном:
Він оселі нам покаже.
"Тут вони", – хай він нам скаже.

Колесо не лусне в нього,
Не розіб'ється і короб,
Не зламаються й обіддя.

Хто йому приніс пожертву,
Вже Пушан не занедбає:
Той майно знаходить перший.

Хай Пушан пасе корови,
Коні нам охороняє
Та добро нам постачає!
Стережи, паси корови
Тим, хто Сому офірує,
Хто пісень тобі співає!

Хай ніщо в нас не псується,
Десь у ярі не загине.
Доглядай худобу нашу!

Це ж тебе, хто нас пильнує
І скарбів своїх не губить,
Як господаря ми просим.
За Пушановим законом
Не зазнаємо ми лиха,
Бо тебе ми прославляєм!

Здалека Пушан боронить
Хай правицею своєю.
Втрату нашу поверни нам!

Народна пісня при чавленні Соми

Різноманітні в нас думки,
Різняться й доля у людей.
Ушкоджені лікар й тесля хтять,
Брахман же – Сому щоб чавить.
Лийся, Сомо, лийся Індрі!

Зібравши хмиз сухий, коваль
Роздмухує його крилом
І, за ковадлом стоячи,
Жде, чи не прийде багатій.
Лийся, Сомо, лийся Індрі!

Співець я, батько мій – чаклун,
А мати крутить жорна тут,
Працюємо на різний лад,
Але жадаєм грошей всі.
Лийся, Сомо, лийся Індрі!

Жадає кінь легких возів,
А блазень – усмішки панів,
А прутень – волохатих піхв,
А жаба лізе до води.
Лийся, Сомо, лийся Індрі!

До Ночі

Ніч зійшла і оглядає
Все довкруг чарівним зором,
Закосячившись в оздобі.

Простяглася на весь простір –
По долинах та по горах.
Пітьму геть жене зірками.
Світла ніч коли настала,
Світло денне заступила.
Хай від неї морок згине!
Наша будь з тієї хвилі,
Як зібралися ми спати,
Ніби птаство на дерева.

Всі оселі вже поснули,
Всі пташки. І всі тварини,
І орли, лишивши здобич.

Злодія жени далеко,
Ноче, – вовка та вовчицю, –
Дай заночувати гарно.

Пітьма нас перемагає,
І заковує нас морок,
А зоря своє все ж візьме.

Шлю пісні я, мов корови,
Вибирай же, донько неба,
Гімн собі, як на змаганні!

До лісової феї

Лісовичко, Лісовичко,
Заховалась ти в лісочку.
До села шляху не знайдеш?
Жах тебе перемагає?

Як цвіркун в гаю озветься
Та цикади зацвіркочуть,
То мов ніжні звуки віни
Лісовичку вихваляють.

Ніби тут корови паслись...
Ось хатину я вже бачу.
Ось надвечір Лісовичка
Удає скрипіння воза.

От мов хтось корівок кличе,
Мов дерева хтось рубає,
Хтось увечері в лісочку
"Пробі, пробі!" мов гукає.

Лісовичка не нашкодить,
І ніхто не нападає.
Ягідок солодких з'ївши,
Відпочинь собі, як хочеш.
Запашну, смачну й поживну
Лісовичка їжу має.
Всім створінням рідну матір –
Похвалив я Лісовичку.

П'яний Індра

Гей, чого мені журитись?
Я коня й бика дістану.
Мабуть, Сомою я впився.
Наче той бурхливий вітер
Гне напій мене додолу.
Мабуть, Сомою я впився.

Так мене питво вхопило,
Як той огир колісницю.
Мабуть, Сомою я впився.

Мукає моя молитва,
Як корова до телятка.
Мабуть, Сомою я впився.

Як той стельмах крутить коло,
Пісню я кручу, як хочу.
Мабуть, Сомою я впився.

Увесь світ мені здається,
Наче крихітка маленька.
Мабуть, Сомою я впився.

Бо ж мені земля і небо
І по пояс не сягають.
Мабуть, Сомою я впився.

Отже, більший я й за небо,
Отже, більший я й за землю.
Мабуть, Сомою я впився.

Швиргону я зараз землю
Ось туди й сюди, як сходу.
Мабуть, Сомою я впився.

Я одним плечем все небо,
Другим – землю підпираю.
Мабуть, Сомою я впився.

Найвеличніший з великих,
Аж до хмар я піднесуся.
Мабуть, Сомою я впився.

Навантажився я, годі!
Повезу богам пожертви.
Мабуть, Сомою я впився.

До всіх богів (Загадки)

Червонобурий, дужий, щедрий,
У золоті і молодий (Сома).

Сидить на вогнищі, блискучий
І наймудріший він серед богів (Агні).

Залізну взяв сокиру в руки, –
Він найневтомніший з богів (Тваштар).

Тримає палицю, якою
В хвилину гніву Врітру він забив (Індра).

В руці у нього гостра зброя,
Він ліки знає і блищить, страшний (Рудра).

Крадеться по шляхах, немов той злодій,
І знає місце, де знайти скарби (Пушан).

Сягає широко, в три кроки,
Він місця, де радіють всі боги (Вішну).

Дві пташки летять за одною,
У вічному літі вони (Ашвіні й Зоря).

Собі житло створили в небі
Владарі ті два, що масло п'ють (Мітра й Варуна).

Співаючи, знайшли ті гімни,
Що аж сонце запалить могли (Ангіраси).

Переклад П. Ріттера

Пізнання

(Рігведа X, 71)

Ця пісня належить до пізнього шару Ріг веди. Хоч вона і починається зверненням до Бріхаспаті, бога-покровителя молитви, жерця і співця, її навряд чи можна віднести до гімнів. Індійська тлумачна традиція пов'язує пісню з проблемою пізнання, але основною її темою є тема співочого гуртування. У перших строфах виводиться міфічний прототип земних товариств – співдружність давніх ріші ("вони", "мудрі", "семеро співців"), які разом, у згоді, сотворили Мову (власною думкою, давши потім імена речам, або за допомогою жертвоприношення, виявивши її у первісних творців гімнів і поділивши "поміж багатьма", тобто віддавши людям). Далі долучаються мотиви обраності співців та звичаїв, що панують у співдружностях. Священна Мова гімнів приступна не всім: тільки ті, хто здатний її чути, об'єнані в співдружності (4,9). Але й серед них не всі однакові "поривами духу", тобто не всі мають однаковий дар імпровізації (7). Співдружність виставляє на змагання лише сильних, відстоюючи слабших (8) і тих, що з часом став "неповоротким" (5). Між членами товариства має панувати злагода (6); перемога одного з них приносить славу всім, дари, виграні ним, належать усім (10).

1

О Бріхаспаті, перший початок Мови (постав),
Коли вони прийшли в дію, даючи імена.
Те, що було в них найкраще, незаплямоване,
Те, що було приховане в них, стало проявленим завдяки любові.

2

Коли мудрі думкою Мову створили,
Просіюючи (її), ніби зерно, – ситом,

Тоді друзі спізнали співдружності.
Їх священний знак на Мову нанесено.

3

За допомогою жертви пішли вони по сліду Мови.
Вони виявили, що вона увійшла у творців гімнів.
То принісши, вони поділили її поміж багатьма.
Семеро співців разом вітали її вигуками.

4

Дехто, дивлячись, не бачить Мови,
Дехто, слухаючи, не чує її.
А комусь вона віддає (своє) тіло,
Як дружина у пристрасті, в чудовім уборі – чоловікові.

5

Кажуть, що хтось став неповоротким,
зажирілим у співдружності.
То його більш не шлють на змагання.
Цей живе порожньою оманюю:
Він чув мову, що не дає ні плодів, ані квітів.

6

Хто в біді полишив друга-однодумця,
Не має той права на Мову!
І навіть якщо він щось чує – намарне чує:
Він не спізнає шляху добротину!

7

Друзі, що мають очі (та) мають вуха,
Бувають неоднакові поривами духу.
Одні – як ставки, (де вода) по рот (чи) по плечі,
А інші – як стави для омовіння.

8

Коли брахмани (як) друзі разом жертву приносять,
А в серці відточені пориви духу,
То когось залишають позаду зумисне,
Зате інші – чиї молитви викликають хвалу –
виступають наперед.

9

Хто не йде ні близько, ні далеко,
(Хто) не (справжні) брахмани, не готують сому,
Ті, погано володіючи Мовою,
Тчуть на пітканні ганчірку, не тямлячи (цього).

Все товариство радіє за друга,
 Що прийшов зі славою, переможця у поєдинку.
 Він спасає їх від гріха, добуває їм харч.
 Його як належить вирядили на змагання.

Той сидить і викохує квітку гімну,
 Той співає мелодію до (віршів) шакварі¹.
 Той – брахман – проголошує знання суті,
 Той вимірює міру жертвопринесення².

Переспів Анатолія Ткаченка

Восемь гимнов "Ригведы" (урывки)

К *Agni*. I, 1

1. Я умоляю *Agni*, первосвященника, бога, в подобающее время приносящего жертву, главного жреца, щедро раздающего сокровища.

2. *Agni* достоин прославления прежними пророками и теперешними; он да низведет сюда богов.

3. Посредством *Agni* можно получить богатства и благосостояние каждый день, блестящее, сопровождаемое многочисленными героями (– сыновьями).

4. О *Agni*, которую жертву ты в жертвенный праздник со всех сторон окружаешь, та прямо идет к богам;

5. *Agni*, жрец мудрый, павдивый, наиболее вдохновляющий, бог, с богами да придет.

6. О *Agni*, только ты действительно, что ты как спасительно дашь благочестивому, о *Angiras!*

7. К тебе, о *Agni*, каждый день, о светящий в темноте, мы приходим, молитвой принося почтение.

8. (К тебе) распорядителю жертвенных празднеств, стражу священного порядка, лучезарному, увеличивающемуся в собственном доме.

9. О *Agni!* Будь нам легко доступен, как отец сыну; сопровождай нас к счастью.

К *Rudre* II, 83

1. Да придет твоя благосклонность, о отец *Marutov!* не удаляй от нас созерцания солнца. Богатырь да будет милостив нашим лошадям! Пусть, о *Rudra!* мы размножаемся потомством.

2. Пусть я проживу, о *Rudra*, сто лет от данных тобой спасительных лекарств; далеко от нас отгони ненависть, нужду, несчастья, (разгони) во все стороны.

3. Ты, *Rudra*, по красоте самый прекрасный из создания, ты, о держащий в руках молнию! самый сильный из сильных, перенеси нас для счастья на тот берег беды, все нападения несчастья отгони (от нас).

¹ (Переводы: Ludwig RV. I. 97.– Benfey, Or. Occ. I. 33.– Langlois RV. 54)

² KRudr'e. II, 33

4. Да не прогневим тебя, о *Rudra-mypi* ни поклонами, ни плохими гимнами, ни призыванием вместе с тобой других богов; возбуди (прибавь силы) лекарствами наших богатырей; ты, я слышу, наиболее помогающий лекарь.

5. О если б я мог умиловить гимнами *Rudr'y*, которого призывают молитвами, жертвенными возлияниями! Милости вый, благосклонно слушающий призывания, да не предаст нас своему гневу рыжий, прекрасногубый.

6. Он, тур, сопровождаемый *Magh'ами*, да возрадует меня, умоляющего о помощи, великой силой! О если б я благополучно достиг милости *Rudr'u*, как томимый жарой (достигает) тени!

7. Где, о *Rudra*, твоя милостивая рука, целительная, приносящая помощь, уносящая посланные небом несчастья? О тур! помилуй меня.

8. Блестящему рыжемутуру я посылаю величайший гимн. Мы славим молитвой пылающего; мы призываем страшное имя *Rudr'ы*.

9. Крепкими членами (тела) и блестящим золотом разнообразно украсил себя страшный рыжий: владельца этой огромной вселенной, *Rudr'y*, не оставляет полнота жизни.

10. Ты по праву носишь лук и стрелы, по праву носишь золотую цепь, пеструю, возбуждающую почтение, по праву обладаешь всей этой чрезмерной силой: никого нет, о *Rudra!* могущественнее тебя.

11. Воспой славного молодого (воина), сидящего в боевой колеснице, ужасно нападающего, как страшный дикий зверь. Будь милостив, о *Rudra!* певцу, который тебя воспевает. Другого кого-нибудь, а не нас, пусть убьют твои войска.

12. Как сын преклоняется перед почитаемым отцом, когда он приблизится, так я, о *Rudra!* преклонился перед тобой; подателя богатств, властелина благ я призвал; когда мы тебя воспеваем, ты даешь нам лекарства.

13. Я желаю для спасения и счастья (получить) от *Rudr'u* лекарства, которые у вас есть, о *Mani'u*, (лекарства) чистые, спасительные, укрепляющие, о *Vrṣan'y* (лекарства) которые выбрал отец наш, *Мапи*.

14. Да минует нас оружие *Rudr'ы*, да обойдет великий гнев страшного! О милостивый! отпусти твой лук могущественным (? подр. *Marut'am*); будь милостив к потомству, размножающему род!

15. О рыжий тур! о бог! явился нам не грозным и не убивающим, выслушай нас, позволь, чтоб мы при жертве громко пели, как богатыри.

К водам VII, 49

1. Из середины (воздушного) моря идут младшие сестры океана, чистые, никогда не отдыхающие; молниеносец *Indra*-тур проложил им дорогу; эти божественные воды да помилуют меня!

2. Воды небесные и те, что текут (на земле), будучи выкопаны или самородные, имеющие своею целью океан, блестящие, светлые, - эти божественные воды да помилуют меня!

3. Среди которых идет царь *Varuna*, смотрящий на правду и неправду людей, которые каплями спускают сладость (благословение), блестящие, светлые, — эти божественные воды да помилуют меня!

4. В которых царь *Varuna*, в которых *Soma*, в которых все боги напиваются силой, в которых находится обнимающий всех людей *Agni* – эти божественные воды да помилуют меня!

X. 129. (Космогонический)

1. Тогда не было ни небытия, ни бытия, не было пространства, и по ту сторону пространства не было неба; что же покрывало (все)? где, под чьей защитой находилась вода, бездонная глубь?

2. Ни смерти тогда не было, ни бессмертия, не было отличия ночи от дня: тогда Одно, не движимое ветром, само по себе дышало, и больше не было ничего, отличного от него.

3. Была темнота; вначале все было погружено в темноте и неразличимо водой; когда пустота была погружена в пустоте, тогда силой теплоты произошло это Одно.

4. Затем, прежде всего возникло Желание, которое было первым семенем духа; мудрецы, поискав в сердце, посредством размышления открыли родство (связь) существующего в несуществующем.

5. Горизонтально была протянута их (мудрецов) вожжа (была ли она под чем-нибудь?); они испускали семя, они были велики, была свобода (стремление) вниз, стремление вверх.

6. Кто знает наверно, кто здесь может объяснить, откуда, из чего произошло это творение? Боги (суть) по сю сторону этого творения (т. е. они произошли после него), а кто же знает, откуда он (сам) произошел?

7. Кто смотрел с высочайшего неба на это творение – произвел ли он его, или не произвел – тот, конечно, знает, откуда оно произошло – или тоже не знает.

Володимир Шаян

Ригведа і книга Велеса

*(Лист до Друзів)
Фрагменти*

...Вернім, одначе, до студій Ригведи. Дуже рано я перекладав Гимни Ригведи і видав їх збірки у польській та українській мові... Отже, вже вчасно протягом студій постало важливе питання про час написання "Гимнів Ригведи". Це питання спірне до сьогодні. Так само питання про місце, де вони постали.

Отже, в цьому питанні я підтримав становище астронома і ученого Якобі (німець) і Тіляка (індієць). Тіляк-Бгандаркар – це приятель і провідник політичної думки за рухом Гандгі, який його слухав. Оба ці вчені, тобто Якобі й Тіляк, вирішили примініти астрономічну методу при досліджах Ригведи. Відомо в науці, що ця метода вже не раз придалася. Так, наприклад, затемнення сонця за Александра, чи у "Слові про похід Ігоря". Але справа не була така проста з Ригведою. Тут треба було вианалізувати ті елементи, які стали б основою для обчислень. А ці обчислення вже найлегша справа для астрономів.

Отже, згідно з Якобі: Час Ригведи це тоді, коли полярною зорею була Альфа Драконіс. Це час, коли весняне еквінокційум, себто день зрівняння дня з ніччю, себто схід сонця відбувався у констеляції, що по-санскритському називається Крітікас, а може старша частина припадає на констеліцію Оріона. (Оріон – це найулюбленіша мною констеляція на небі: це лицар, що тримає меч у руках).

Далі вже легко астрономам обчислити дату постання Ригведи. Отже це час між третім і п'ятим тисячоліттям до нашої ери. Третє тисячоліття – це час Крітікас, а п'яте – це час Оріона. Зоря Полярна, як Альфа Драконіс, це теж третє тисячоліття до нашої ери.

На критику його обчислень дати Ригведи, Якобі не відповідав, бо вона була нерічева. Але спротив проти визначення їм старовинності був сильний.

В моїх численних інтерпретаціях того часу я зайняв виразне й рішуче становище за Якобі. А тут ще наспіла праця Тіляка: "ДЕ АРКТИК ГОУМ ОВ ДЕ ВЕДАС", себто арктичне походження Ригведи.

Там забагато аргументів, деякі сумнівні, але в основному правильне твердження, що в Ригведі збереглася пам'ять про побут у північних районах, чи теж про з'явища з північного світу.

Книжка Якобі викликала сенсацію в Німеччині.

Рівночасно назріло питання про місце постання Ригведи.

Тут основне джерело – це напис у ВОХАКОЙ, в якому є політична умова і в ній згадуються, чи вірніше наводяться ведійські Божества. Напис датований. Цей напис до сьогодні є загадкою в науці.

Звучання назв Божеств не іранське, а виразно ведійське. Отже як це пояснити? Чи впливи ведійські замандрували до Мітанні в Малій Азії, чи теж вони були там в народі. Якщо так, то ведійські Божества постали ще на протоіндоевропейському ґрунті. Отже, це питання первісної Батьківщини Арійців. Де ж вона була? Це питання знову спірне, як довго існує знання про Ригведу. Але де-небудь приписати цю Батьківщину, то це вже тут – отже перед мандрівкою і опануванням Індії арійськими народами і завоюванням – ще перед тим на спільному, чи вже зрізничкованому ґрунті, постали основні ідеї та основи культу Ригведи. Це не обов'язково значить, що їх форма і цілість там же постала. Ні! Ні! Ригведа постала на ґрунті Індії, але несла у собі спадщину спільноти первісних протоіндоевропейців.

Тут я мав перевагу над європейськими вченими. Я знав низку назв – підкреслюю, НИЗКУ НАЗВ – із слов'янської мітології, мітології в останках, але з виразною низкою спільних назв.

Я мав тут за собою Макса Мюлера, хоч я з ним не згоджувався у справі дати.

Висновок, який я зробив, був такий:

Якщо це так, якщо Ригведа постала на спільному ґрунті, тоді саме тут я знайду сліди і ідеї, які допоможуть мені до відтворення старої забутої рідної релігії наших предків. А філософія найстаршого часу допоможе мені до нахненнь її модерного оформлення.

Звідси моє поглиблення студій Ригведи, а головне, вникнення у її глибший, не відразу видимий зміст.

...В такому стані стрічаюся з Велесовою Книгою. І тут сталося ЧУДО! Бо саме тут знаходжу я потвердження обох моїх тез до праці про Ригведу і рівночасного...

ВКАЗІВКУ НА ЧАС І МІСЦЕ ПОСТАННЯ КНИГИ ВЕЛЕСА. Це той самий час, що і Гимнів Ригведи. Отже, Сонце сходило весною у констеляції ОРІОНА І КРІТІКАС – не знаю з пам'яті європейської назви. Був час спільноти і був час розподілу і власного розвитку, як теж історичної долі.

Моя листа спільних Божеств багато довша як та, що знайдена в Бохацеой. Зокрема друга і нещодавно опублікована частина 5-та Книги Велеса із матеріалів неоголошених Міролюбовим, принесла ще назви МІТРИ і ІНТРИ, себто ІНДРИ.

Назви БОГ, ПЕРУН, СВАРОГ (як СВАРГА), АГНІ, ритуал Жертви і багато понять були мені відомі із порівняльного вірознавства, але не МІТРА, ІНТРА, ВИШНІЙ, а далі релігійне словництво, як ІЛАР, ЯГНИЩЕ, СУРА як напій Сурія теж напій і Сонце – це все відноситься до часу спільної спадщини. Нова доба для дослідів і... **НОВА ДОБА ДЛЯ ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА.**

А тут приходять ще на відсіч Археологія України.

Заговорила ЗЕМЛЯ, ЗЕМЛЯ СТАЛА ЗА СВДІКА.

Тут мушу перервати писання... Бо це я писав у Гимнах Землі... Тепер плачу...

...Стає може ясно, що тепер маю в руках докази на два боки: для Ригведи і для Книги Велеса!

Атхарваведа

До великої матері Землі (Фрагмент)

Велика істина, закон могутній, освяченість і подвиг,
І жертва та святі слова тримають міцно Землю.
Вона панує над усім, і що було, й що буде.
Нехай Земля широкий простір нам відкриє!

Вона не зазнає ваги від тих людей, що ходять,
На ній степи, долини й гори незліченні,
Ростуть і трави, що різноманітну мають якість.
Нехай Земля розкриє простір, дасть нам щастя!

На ній вода існує – моря і ріки,
На ній боги безсмертя здобули для себе,
Живе все те, що диха й рухатися може.
Нехай Земля ця дасть нам перемогу!

На ній оці чотири світу сторони існують,
Є ниви та поля, народжується їжа,
Живе все те, що дихає й перебуває в русі.
Нехай Земля дає нам молоко й худобу!

На ній ворогували споконвіку давні люди,
На ній боги колись перемогли асурів,
Живуть корови розмаїті, коні й птаство.
Нехай Земля нам дасть щасливу долю й щастя!

Тривка підпора держить все, скарби в собі ховає,
У грудях золотих її усе живе міститься,
Вона Вогонь вселюдський пестить, злігся з нею Індра.
Нехай вона і нам багатство забезпечить!

До Варуни

Він владар, і щонайвищий,
Він усе, мов зблизька, бачить.
Хтось пройти таємно дума,
А боги про все дізнались.

Як хто стоїть, хто ходить, хто сховався,
Хто рухається крадькома, тихенько;
Чи два, зійшовшиися десь, розмовляють, –
Цар Варуна все знає, усе віда.
Цареві Варуні земля належить.
Велике небо все – згори додолу.
Хоч стегна Варуни – два океани,
Він сам ховається в одній краплині.

Нехай пройде будь-хто все небо наскрізь,
Від Варуни-царя він не звільниться!
Наглядачі його на небі бродять
І землю безліччю очей проймають.

Цар Варуна все оглядає й бачить,
Що між землею й небом, поза ними.
Очей мигтіння кожне лічить в людях,
Немов гравець у кості, грає ними.

О Варуно! Твої в'язила, тричі
Простягнені, сім раз по сім блискучі,
Хай закують тих, що неправду кажуть,
І визволять усіх, що кажуть правду.

О Варуно всезрячий! Ошуканця
Оплутай і повік не випускай!
Хай черево розпухне злому й лусне,
Як розсипається без обручів діжа.

Карати може Варуна й простити.
Тутешній він і в той же час чужий,
Божественний і людський водночас.

Всіма в'язилами тебе в'яжу я.
Я вже такий, а батько й мати – інші.
В'язила всі тобі передаю.

До Кашлю

Як думки разом з бажанням,
Що летять далеко й швидко,
Так лети і ти, о кашлю,
За думками геть, далеко!

Як ті стріли найгостріші,
Що летять далеко й швидко,
Так лети і ти, о кашлю,
Згинь, щоб сліду не лишилось!

Як блискучий промінь сонця,
Що летить далеко й швидко,
Геть лети і згинь, о кашлю,
В глибині морській далеко!

Пурани

Із "Маркандеї-пурани" Цар Випацит у пеклі

Брахманець Яда, що за чесне життя одержав дар пригадати собі своє давніше існування, оповідає своєму батькові про те, як він колись був у пеклі.

I

Яда мовить:

Я, тату, розповів тобі про перше пекло, Раураву,
Послухай же про пекло ще, що зветься Маха-Раурава¹.
Там на п'ять тисяч миль вокруг земля вся з міді кована,
Внизу огонь горить і так розпалена вона огнем,
Що світить на весь світ, немов уповні місяць, сходячи.
Там Ями слуги грішних пруть, зв'язавши руки й ноги їм,
І обертають, мов снопів, на середину котять їх.

---

¹Раурава – страшний; маха-раурава – вельми страшний.

А круки, сови, чаплі рвуть, вовки їх, скорпіони жруть,
І мухи й кречети їдять, аж доведуть їх на сам плац.
Обпечені, збентежені, вони кричать раз в раз: "Ой-ой!"
Ой тату! Мамо! Братику! Ой любі!" В страху своїм
Вони не мають полегші. Отак вони збуваються
Свого буття, аж поки з них не змиє всякий злоби слід.
Очистяться з гріхів своїх за тисяч раз по тисяч літ,
Та далі друге пекло є, що зветься Тамас¹, зимне страх,
Завдовж як Маха-Раурава, довкола вкрите п'тьмою.
Там люди, зціплі стужею, в страшливій п'тьмі бігають,
Шукають виходу, гнітуть, одні о другі б'ються, знай,
Зціпляються, клубляться враз, кричать із болю в холоді.
Та й інші кари ще терплять, ще й голод, спрагу лютюю.
Різкі вітри, що снігом б'ють, проймають аж до кості їх,
А з голоду ссуть власний шпик, п'ють власну кров, що капле з них.
Без впину биті крутяться, взаємно попихаються.
Такі страшенні муки там терпить людство в тім Тамасі,
Аж доки крихіточки провини їх не змажуться.
А обік інше пекло є страшне, що звать Нікрінтіна².
Точило величезнеє там ненастанно крутиться,
На нім людей нав'язаних шматують парки шпурами,
Що йдуть із пальців Ями слуг, і тнуть від стіп до голови.
Та не вмирають через те оті стражденні грішники –
На сто шматків розсічені, вони назад зростаються.
Отак січуть там грішників, шматкують тисячі років,
Аж доки до краплиночки гріхи їм не сполошуться.
Та слухай ще, що я скажу: є пекло, Апратішна звесьь,
А ті, що в пекло те ввійшли, нестерпні муки зносять там.
Колеса там, вали й шпури приладжені для лютих мук
На тих людей, що впали в гріх. Прив'язані до тих колес,
Вони довкола крутяться невинно сотні тисяч літ.
А другі знов прив'язані до валу, що вода вертить,
І крутяться довкола так, і кров з них капає раз в раз,
І кров'ю заплива лице, з очей кроваві сльози ллють.
Такі їх муки! Жаден твір живий не витерпів би їх.
Про інше пекло слухай ще, що Ашіпатравана³ звесьь!
Поміст в ньому на тисяч миль огнем ярким покритий весь,
Промінням сонячним наскрізь до крихти перепалений,
Живі істоти, що живуть в тім пеклі, все поклони б'ють.
Та всередині вказуєсь прекрасний мокролистий ліс,
А листя в нім – самі мечі, о превелебний брахмане!
Ще й міріади чорних псів там гавкають, мордатих страх,

---

¹Тьма

²Січкаря

³Ліс, де дерева мають мечі замість листя.

Зубатих, мов тигри, страшних. Вони пильнують в лісі тім,
Вогкім, тінистім, аж сюди живі істоти прибіжать,
Що спрагу лютюю терплять, кричать: "Ой мамо! Серденько!"
В найтяжчім горі ноги їх огнем горять, що б'є з землі.
А як у ліс вони прийдуть, повіє вітер, кине їх
На землю – тут вони падуть у море яркого вогню,
Що бухає по всій землі і лиже все у інший бік.
А тут і тії пси страшні із тіла нещасливих тих
Рвуть член за членом. Отаке се пекло, батьку дорогий.
Послухай ще про пекло те страшне, що Тапта-кумбга¹ звесь.
Куди не глянь, котли стоять, розжарені, в огні яркім,
А в них олій, розтоплене залізо, олово кипить,
І бухає, і прискає понад яркеє полум'я.
Сюди-то слуги Ямині неправих мечуть стрімголов;
Вони киплять, а з членів їх розварених гнила вода
Тече, і капа з костей шпик. Страшливі кречети їм рвуть
Розламані очні кістки з розтрощеної голови.
Знову люті птахи мечуть їх у ті самі котли, і знов
Їх голова розварена, їх члени, нерви, м'ясо, кість
І шкіра – все зростається в олії тім кипучому.
Живих, окріпших грішників тут слуги Ями ложками
Мішають, і вертається там в олії тім вони кругом.
Така-то Тапта-кумбга та, як я говорю, батьку мій.

II

В моєму сьомому житті перед теперішнім життям
В сім'ї мужицькій родивсь я. Тоді-то не пустив я раз
Скотину до пійла. За те я був засуджений терпіть
В страшному пеклі, де палав огонь безмірний; птахи там
Залізнодзюбії були; болотом замінилися
Потоки крові, що плила з тіл, дроблених машинами;
Річки текли кровавії з тих грішників шматованих.
Там, вкинений у пропасть, я пробув сто літ і більше ще,
В страшнім огні палаючи, від спраги усихаючи.
Нараз повіяв вітерець на мене, радістю дихнув,
Розкішним холодом, що йшов від збана камфори й муки.
Хто доторкнувсь його, той був увільнений від лютих мук,
І я почув блаженство теж, як в небі душі праведні,
І вперше очі в далечінь і витріщивши з радості,
Дивуючись, що се значить, ми мужа пречудового
Побачили поблизько нас; жорстокий Ями раб, в руці
Держачи палицю, що є мов Індри грім, показував
Йому дорогу наперед і кликав: "Ось ходи сюди!"

---

¹Огняні котли

А як побачив муж отой пекло, повне соток тортур,
Він, милосердям зрушений, отак до Ями слуг сказав:
"Гей слуги Ями, що таке зробив на світі я, скажіть,
За що в найглибше пекло я попав, страшне для своїх мук?
Я звався Випацит і був із роду славних Джунака,
Що в краї Відеха були правдиві пастирі людей.
Я всякі жертви приносив, свій край я чесно боронив,
Не давсь опанувать гніву, і гість від мене не пішов
Незапоможений; богів, мудреців ні слуг я не вражав;
Чужих жінок, добра не баг, нічого, що чиясь було.
Я досі так напевна ждав ласки богів, пустинників!
За що ж тепер попався я у пекло те страшливеє?"

Слуга Ями мовить:

О царю, так без сумніву в все те, що говориш ти!
Та все ж таки сповнив еси один, хоч невеликий, гріх¹,
За се на хвилю мусив ти попасти в пекло те страшне,
Та вже спокутуваний він, – ходи, о царю, відси геть,
У радість, що належиться тобі за добрії діла.

Цар мовить:

Провадь мене, слуго божий, я радо за тобою йду².
І ось цар приготовився іти за ним: та тут піднявсь
Страшенний крик усіх людей, що в муках там каралися:
"О царю, змилуйся, зажди ще хвилечку! Сам дух, що йде
З твого тіла, душу нам освіжує, горючий жир
Холодить, муки й болі всі до крихти в тілі втишує.
Спинись, царю! Помилуй нас, о тигре поміж мужами!"
Почувши мову тую, цар почав питать у Ями слуг:
"Чи справді холоду я подав тим людям? Що таке
Вчинив я добротворнеє у смертнім світі, що ось тут
Таке освіження дає сим людям? Се скажи мені!"

Слуга Ями мовить:

За те, що тіло ти своє кормив останками тих страв,
Що полишались з жертв предкам, богам, і гостям, і слугам,
За те, що всі думки твої були, щоб наситити їх, –
За те так освіжаючий є запах тіла твого сам,
І жадна мука, царю мій, не пристає до грішників.
За те, що жертви кінськії і інші ти по приписам
Складав, за те на сам твій вид огні, мечі, орли, котли
Пекельні і всі прилади, що душать, ріжуть, палять, б'ють,
Усі спинились, царю мій, при блиску твої величі.

¹Пропускаємо тут кілька рядків (XIV, 3-7), де описується той гріх – цікавий з погляду етнографічного, та нездатний до поетичної передачі: спілкування з жінкою в часі її місячного очищення.

²Тут пропускаємо обширний догматичний уступ (XIV, 86 – XV, 47), де описуються різні роди гріхів і припадаючі за них пекельні кари.

Цар мовить:

Ні небо, ані Брахми світ такої розкоші не дасть,
Як та, щоб скорбним подавать потіху, – ось що мислю я.
Коли ж в моїй присутності ті люди мук не зазнають,
То, любий друже, я ось тут стоятиму, немов скала.

Слуга Ями мовить:

Ходи, мій царю! Геть ходім! Втішайся в раї, що здобув
Заслугами своїми, тих злочинців в муках тут покинь!

Цар мовить:

Якраз відси я не вступлюсь, допоки ти так мучаться,
Допоки зближення моє їм осолоду подає.
Тьфу на нужденнее життя такого мужа, що не дасть
Підмоги нещасливому, хоч би й лихому ворогу!
Всі кари, жертви, каяття ні в сьому світі ні в тамтім
Не здатні тому, хто не рад в біді нещасних рятувать.
В кого душа без милості для старців, хорих і дітей,
Не чоловік у мене той, а Ракшас¹ якийсь хіба.
Хоч близькість грішників мене самого мучить і пече
І смрід нестерпний завдає мені пекельну муку тут,
Хоч спрага й голод гне мене, що мало не зомлію я,
То все ж волю їм помагать, як там у небі раювать.
Коли своїми муками я міліонам пільгу дам,
То де ж є кращій рай над се? Тож сам ти відси геть іди!

Слуга Ями мовить:

Ось Дгарма й Індра йдуть самі, щоб випровадити тебе.
Конечно мусиш відси йти, тож не впирайся, царю мій.

Дгарма (бог справедливості) мовить:

До раю я веду тебе, що чесно заслужив еси:
Сідай на сей небесний віз, не гаючись ходімо враз.

Цар мовить:

Тут в пеклі, Дгармо, тисячі людей терплять катуші ті,
"Рятуй!" – кричать посеред мук, тому я не піду відсіль.

Індра (бог неба) мовить:

За злі діла сі грішники на пекло заслужили всі;
Ти, царю, до небес ідеш за добрії діла твої.

Цар мовить:

Коли се знаєш, Дгармо, чи ти, Індро, раю сподарю,
Скажіть мені, яка ціна і велич всіх заслуг моїх?

---

¹Ракшаса – злий дух, що висисає кров із людей, прототип нашого упира.

Дгарма мовить:

Як в морі краплі водяні, як зорі ясні в небесах,
Як ті потоки дощові і як пісок край Гангесу,
Так незлічимі, царю мій, як краплі й інші речі ті,
Твої заслуги, і ніхто пізнати не може міри їх.
А що так нині жалуєш навіть пекельних грішників,
Се ще причиниться тобі не сто, не тисячу разів.
Отим-то, любий царю, йди з богами радоців зазнати,
А тих покинь у пеклі тут, най відтерплять гріхи свої.

Цар мовить:

І як же ж людям дорожить дружбою й близькістю к мені,
Коли та близькість їм моя підмоги й пільги не подасть?
Отож коли що-небудь я добра зробив, боги святі,
Най буде се відкупленням за тих, що в пеклі мучаться!

Індра мовить:

Ще вище місце в небі дам тобі, о владнику мужів,
А й грішникам отсим нехай дарується пекельний жар.
І тут дощем посипались квітки пахучі на царя,
А Індра підсадив його на віз і в світлий рай завіз.
А я і інші всі, що там у тих вертепах мучились,
Знов переродились на світ, усякий після діл своїх¹

Махабгарата

Олександр Білецький

Давня Індія та її література. Фрагмент

...Письменство ведійське ми можемо принаймні розчленувати на складові частини, а що було б, якби веди, брахмани, араньяки, упанішади, сутри стали перед нами не в певній тематичній (і хронологічній) послідовності, а перемішані так, що не можна було б розібрати, де починаються і де кінчаються ці частини? А тим часом і такі твори є у староіндійському письменстві, ми з ними зустрінемося, і один з них – величезна поема "Махабгарата".

Ми звикли вважати за найбільші епічні поеми старогрецькі "Іліаду" та "Одіссею". У кожній з них по 24 пісні: в "Іліаді" – 15693 вірші, в "Одіссей" – 12100. У

---

¹Пригадаємо, що індійці вірять у т[ак] зв[ану] метемпсихозу, т[о] є[сть] мандрівку душ по смерті. По їх думці, душа людська безсмертна і вічна; душі всіх людей сотворив Брахма ще перед сотворінням світу і посилав їх в різні тіла. Коли душа в якомсь тілі жила чесно і сповнювала закони, то по смерті переходить у якусь вищу, щасливішу форму, відповідно до своїх заслуг у попереднім житті. Виємково святі і блаженні люди мають дар пригадувати собі те, що діялося з ними в давнішій існуванні, і в уста одного такого щасливого вложена також отся легенда, що по своєму мотиву являється прототипом старого греко-слов'янського апокрифа, звісного в наших старім письменстві під назвою "Хождение богородицы по мукам".

"Махабгараті" всього 18 книг, але в книгах цих не менше як 200 тисяч віршів. Більшої епічної поеми, либонь, немає в світі. Але річ навіть не в цьому: річ у надзвичайній розмаїтості внутрішнього складу цієї поеми. Що це? Чи стоп окремих епічних переказів-билин, чи збір юридичних і моральних повчань? І те, і те. Але що до чого було додане, що було підвалиною для надбудов: чи епічна поема, чи повчальні правила? Як взагалі росла ця величезна поема: чи була певна цілість, в яку повкраплювані були епізоди, які хтось згодом пробував зв'язати в певну цілість?

Нема чого питати, коли була написана ця поема. Тут думки вчених різняться, як різняться вони і в питанні про композицію поеми. Щодо композиції, то одні не сумніваються, що "Махабгарата" – не поема, а збірник, не дуже вміло зліплена компіляція; інші так само не сумніваються, що, не зважаючи на "відступи" від основної теми, "Махабгарата" – композиційно-суцільний, замкнений у собі твір. Так і в питанні про час. Більшість відносить остаточну редакцію поеми на час від XII-VI в. до н.е. – до V в. н.е., але є го-лоси й за пізнішу дату; є думки, що цю редакцію треба віднести на XVI ст. н.е.

Ману і потоп світу

Цар Ману, син Вівасвана, могучий, світлий був мудрець,
Серед мужів правдивий лев, блискучий, мов всіх творів пан.
Красою, блиском, силою і строгим опануванням
Всіх похотей перевершив Ману вітця і предків геть.
З руками, вверх піднятими, стояв він на одній нозі,
Важку покуту діючи в безлюднім, дикім пралісі.
Лицем на південь звернений, очима не змигаючи,
Страшну покуту діяв він не більш, не менш сто тисяч літ.
Аж ось на морським березі побачила покутника
У ковтунах, обмоклого раз рибка й так промовила:
"Я, старче божий, рибочка дрібна, великих страх боюсь.
Будь ласкав, захисти мене! Прошу тебе, покутнице!
Міцнієї риби все їдять малих рибок – від правіку
Така сумная доля нам призначенням судилася.
Рятуй мене, сирітеньку, із сього моря лютого,
Великого! Ще раз прошу! Я щедро відплачусь тобі".
Почувши рибки бесіду, Князь Ману, син Вівасвана,
Змилосердивсь і власною рукою рибку з моря взяв.
Приніс її на край води, вложив її в посудину
Всю срібну, що світилася, неначе повний місяць той,
Там щиро доглядав її, аж рибка добре виростила;
Неначе сина власного, так Ману рибу ту любив;
Літа минули, з рибки вже велика риба сталася –
Великій рибі місця вже замало в тій посудині.
І, вздрівши раз покутника, знов риба мовила йому:
"Ой, старче божий, добрий мій, деінде ти спровадь мене!"

Тоді побожний Ману взяв ту рибу із посудини,
Заніс її блаженний муж в широке синє озеро.
Цар Ману, пострах ворогів, укинув рибу в озеро:
Роки минали, риба та росла й росла в його воді.
Три милі завдовжки була, а милю завширшки вода,
Та й там не стало місця вже, і тісно стало рибі тій.
Вже й ворухнутись їй не мож у тім великім озері.
Тож, Ману знов побачивши, так риба мовила йому:
"О старче божий, добрий мій, спровадь мене в святу ріку,
У Гангес, щоб я там жила, або де сам міркуєш ти.
Бо ж, певно, без сперечки я повинна підлягать тобі:
Адже ж і зріст чудовий сей лиш через тебе давсь мені".
Так мовила, а Ману взяв – могучий муж, блаженний муж –
До Гангу рибу ту заніс і вкинув у святу ріку.
Та слухайте, що сталося! Час плив, а риба все росла,
Аж Ману знов побачила і так до нього прорекла:
"Не можу в водах Гангесу ні плавати, ні рушатись,
Тож, старче божий, зволь тепер мене до моря занести".
І зараз Ману рибу взяв із хвиль святого Гангесу,
І в море упустив її – заграла риба весело.
Безмірно вже великая була, як в морі бовтнулась,
Та йшла до рук покутника і пахла, як діткнувсь її.
А Ману, як пустив її, хтів зараз геть іти собі,
Та риба знов промовила – і був мов сміх в її словах:
"Ти, старче, захищав мене, кормив мене, беріг мене;
Тепер же ось що ти вчини, бо врем'я надійде грізне.
Невдовзі весь округ землі, все, що живе і що мертво,
Все, що вгорі, все, що внизу, вода потопа вкриє геть.
Вся нечисть змиється з землі; той час почнеться швидко вже.
Тебе ж готова я спасти, ти сам лиш лишишся живий.
Рухливе все й недвижнеє, що в міць стоїть, що хилиться, –
Всьому настане швидко час страшний і остаточний,
Тож ти збудуй собі судно, міцними линвами скріпи,
Що треба, набери туди, і інших мудрих ще поклич
В судно, й насіння набери усього, що є корисне,
Яке брахманцям звісне є, окремо кожне добре зсип.
Тоді за мною озирнись з судна, кринице мудрості!
Як тобі зараз надпливу – пізнаєш мій великий ріг.
Бувай здоров! Привіт тобі! Я вірно збережу тебе;
Бо знай, без мене ще ніхто по морю бурному не плив.
Та лиш одно: не сумнівайсь, святий, про правду моїх слів!"
І мудрий Ману відповів: "Я рад послухати тебе".
Ось так вони розсталися, і кожний у свою пішов.
Все чисто Ману так зробив, як риба мовила йому.
Тоді премудрий муж отой в судно вступив величнеє

І на судні спустився він у море безграничне.
Тут пригадалося йому все те, що риба мовила –
І глянь, мов знавши мисль його, якраз і риба надплила,
Немов гора довжезна, що з хвиль широко вистирча, –
Отак покутника очам та риба появилася.
Та напереді голови – таке чи чули диво ви? –
Ся риба – хто б се збагнуть міг! – великий, довгий мала ріг.
По розі Ману взяв її і зараз впорав те одно:
За ріг міцною линвою він прив'язав своє судно.
Отак в судно запряжена на море риба поплила
І прудко та обачливо по хвилях геть його тягла.
Пливла по морю вздовж і шир, аж море зтякалося,
І заревіло хвилями, і страшно розігралося.
І в диких підскоках судно хиталося, металося,
Немов бабуся шпотаєсь, заточуєсь п'яньенькая.
Земля ж немов ізслизла вся, весь шум її замовк, як гріб;
Кругом повітря лиш видать, і води, і небесний стріп.
На водах тільки Ману був і з ним ще наймудріших сім,
Що позад риби плавали по морі на судні своїм.
І много-много літ тягла без втоми риба те судно,
У бистрім леті без ліку минало скал і лав воно.
Та ось роки минулися, по довгім-довгім плаванні
Судно причалило на сам найвищий шпиль Гімавану¹.
Тут мудрим знов приказує риба, мов усміхається:
"Візьміть, премудрі, прив'яжіть судно за шпиль Гімавану!"
Зробили зараз те вони, що дивна риба мовила,
І прив'язали радісно судно своє за шпиль гори.
Отим-то здавен-давна шпиль сей "Прив'яз корабельний" звесь
До нинішнього дня. Се ж є пояснення сього ім'я.
І далі, не змигаючи, до мудрих риба мовила:
"Я Брахма, пан незрівняний, що любить все існуюче.
Мені в подобі риби ви за свій рятунок дякуйте.
Та, Ману, ще я призначив тебе – будь творцем всіх істот.
Весь земний круг ти оживи, твори недвижне й движне все!
Та тільки – се кажу тобі – покути сила вдіє се.
Не баламуться, творячи, я ж ласкаво попру тебе".
Се слово мовивши, нараз велика риба щезла десь.
Не слухав Ману риби слів і зараз забажав творить,
Та зараз збаламутився, пізнав всю трудність творчества.
Тоді страшну, велику покуту він завдав собі,
Аж обновившись каяттям, він обнавив життя землі.

---

¹ Гімаван – Гімалайські гори, Гімалаї.

Сунд і Упасунд

I

Раз жив собі могучий цар, Гіраньякасіпом він звався,
Нікумбга звався син його, народу дайтья сильний пан.
Сей зродив двох синів собі, відважних, непоборних,
Що звались Сунд і Упасунд, страшні, жорстокії душі.
Жили все нерозлучні, ділили спільно радість, біль.
Ураз вони обідали, ходили всюди враз усе,
Брат брату любе чинячи і любе все говорячи,
В думках і ділах згідні все, немов оба – одно були.
Отак герої вирости і на одно наважились:
Здобуть потрійнні небеса – ось що вони задумали.
Зложивши жертви царській, у гори Віндія пішли,
Покуту найстрашнішую там дуже довгий час несли.
Голодні, спрагли, лубом лиш окриті та розчіхрані,
Плоть духом усмиряючи, лиш вітром годувалися,
Так власне тіло морячи, на пальцях стоячи весь час,
З руками в хрест простертими, очима не змигаючи.
Через покути сеї міць, що тліла дуже довгий час,
Аж закурилась Віндія-гора – се був чудовий вид!
Важку покуту бачачи, усі боги злякалися
І всякими способами спинить її старалися:
Спокушували їх не раз клейнодами, дівчатами.
Та, вірні своїм намірам, не хтіли перестать вони.
Нові покуси шлють відтак героям владники небес:
Їм сестри, матері, жінки і свояки ввижались
Залюкані – оружніі за ними гнались велетні,
За коси рвуть, оздоби друть, здирають всю одежу з них,
А ті: "Рятуї! Рятуїте нас!" – кричать, пищать розпучливо.
Та, вірні своїм намірам, в покуті не схибли брати.
В покуті не схибнувшись, не стурбувавшись думкою,
Побачили, як ті жінки, появи ті щезали геть.
Та всього світу праотець зблизивсь до двох героїв сих,
Щоб щиро їх благословить і ласку дати їм свою.
Та ті брати незламніі, герої Сунд і Упасунд,
Як праотця побачили, зложили руки набожно
І господові Брахмі, к ним прибувшому, ось що рекли:
"Коли приемна праотцю покута, що сповнили ми,
Дай, господи, щоб знали ми всі хитроці воєнніі,
Змінялись, в що захочемо, і щоб безсмертніі були".

Брахма

Окрім безсмертя, проче все най буде вам, як хочете;
Просіть щось інше, смерть таку, що вас з безсмертними зрівня,

Бо, панувать бажаючи, в страшну покуту ви вдались, –
Так ось чому, незламнії, безсмертя не дається вам.
Щоб троє небеса здобуть, ви почали покуту сю, –
Тому, дайт'янські князі, не вчиню сеї волі вам.

Сунд і Упасунд

Що тільки є в сих трьох світах рухоме і недвижнеє,
Най нас не може побороть, хіба ми один одного.

Брахма

Що просите й ось вирекли, се мушу я сповнити вам,
І вмерти доведеться вам лиш брату з братньої руки.
Такий подавши заповіт обом героям, праотець,
Звільнивши від покути їх, пішов назад у Брахми світ.
Сей заповіт одержавши, брати, дайт'янські князі,
Що в світі їх ніхто не вб'є, вернулися в свої дома.
Їх други всі та свояки їх поворотом втішились,
Вони ж обстригли ковтуни, ходили гарно вчесані,
Пишались в строях дорогих, в одежах щонайкращих все,
Справляли бенкети бучні, як лиш душі бажалося,
І вся громада друзів їх в розкошах, знай, купалася.
"Ануге, співай і веселись!" – сей оклик в кождім домі чувсь.
Усякі крики радісні гули і оплески рясні,
Весь город Дайт'я п'яний був утіхою, розкошами.
Отак в забавах, радощах роки пливли, як день один
Дайт'янам, що змінять могли свій вид, як їм бажалося.

II

А як минули празники, зібрали військо два брати
І провід обняли над ним, щоби світ Індри здобувать.
Тож, попросившись з другами, з дорадцями й найстаршими,
В опівніч рушили вони, удачу з зір віщуючи.
З великим військом вправленим, послушним, уоруженим
В мечі і списи й булави, князі дайт'янські рушили.
В супроводі похвал, примов, що вдачу віщували їм,
При співах духів вітрових оба йшли радісно вперед.
В повітря піднеслись вони, бо йти могли, де хтілося,
І з войовничим запалом на небеса нагрянули.
Коли боги се бачили і знали Брахми заповіт,
То небеса покинули, в світ Брахми схоронилися.
Здобувши Індри світ, оба брати непоборимії
Побили духів вітряних, якшів, ракшів велику міць,
Потім ще звоювали світ гадюк підземних ті брати,
Потім при морських берегах всі племена млетчанськії.
Тоді, грізні, заходились всю землю ще завоювать,

Зібрали військо все своє і острій видали наказ:
"Князі премудрі і жерці, що жертвами й дарунками
Богів звеличують, їх блиск і силу, і блаженство все,
Через сі поступки свої усі є наші вороги,
Тож ну зберімся з силою і всіх до решти вигубім!"
Так наказавши воякам на східнім морським березі,
З страшною постановою, вони на всі боки пішли.
Хто тільки жертву де приніс, жрець, що до жертви намовляв,
Всі гибли, всіх герої ті вбивали й далі, далі йшли.
Їх вої сміло кидались на вічні огні, що, знай,
В хатках пустинників горять, і в воду повкидали їх.
А як покутники з гнівом прокляття кидали страшні,
То через Брахми заповіт прокляття ті не мали сил.
Уздівши, що відскакують прокляття, мов стріла від скал,
Покуту кидали жерці, із острахом тікали геть.
Ті, що покути ціль знайшли, змисловість побороли всю,
В страху тікали від братів, мов змії від орлів грізних
Понищені були в лісах всі шалаші й жертovníки,
І світ весь запустів, немов бог часу знівечив його.
Як щезли всі князі, мудреці і всі побожні жерці,
Не перестали руйнувати герої кровожадні:
Приймали лютих слонів вид, заїлих в час парування,
І Ями страх, нищителя, ширили по пустинях геть:
То в виді львів чи тигрів знов або й невидимо вони
Де віщунів, жерців знайшли, вбивали хитрощами їх.
Без жертв, без читання письма, без королів і без жерців,
Без празників святих уся земля враз опинилася.
У горі, в пострасі важкім, без купівлі, без продажі,
Без жертв, приношених богам, позбавлена шлюбів святих,
Без ратаїв, без пастухів, повна руїн хаток і міст,
Повна кісток і черепів, страшний являла вид земля,
Весь світ жалобою покривсь і виглядав, неначе труп,
І сонце, й місяць, зорі всі, планети й всі небес жильці
Злякалися, побачивши, що Сунд зробив і Упасунд.

III

Та ті дайтеяни, знищивши і звоювавши всі краї,
В свій город Курукшетру враз вернулися, збувшись ворогів.
В ту пору богомудрі всі, Шідді, Ріші¹ високії,
Безмірно стурбувалися, руїну бачивши страшну.
Ті переможці пристрастів і гніву і змисловості,
Над світом змилосердившись, пішли оце до праотця.
І ось уздірили праотця, що там сидів серед богів,

---

¹Шідді і Ріші – духи, нижчі від богів.

З усіх боків оточений Шіддами й Брахмомудрими.
Там Агні¹, й Магадева² був, і Ваюс, над вітрами пан,
Індра, і сонце, й місяць з ним, і всі Брахмовидючії.
Що Сунд зробив і Упасунд, усе повіли віщуни,
Про діла їх, відвагу їх, про бої і жорстокості,
Про все, про все розказують там праотцю усіх істот.
А вислухавши праотець оповідання зібраних,
Задумався на хвилечку про те, що тут чинити слід,
Братам судивши смерть обом, він Вісвакармана кликнув,
А вздрівши, що прийшов творець, він ось що наказав йому:
"Прекрасну дівчину створи!" – оце всевишній приказав.
Вклонившись всевишньому, до серця взявши той наказ,
Обміркувавши добре все, дівча небесне він створив.
Що тільки є у трьох світах, у движному й недвижному,
Прекрасного й принадного, се все у ній злучив творець.
Клейнодів сотні дорогих вкрашали тіло скрізь її,
Та тіло те небеснеє ясніло більш клейнодів всіх.
Із всіх жінок у трьох світах ні одна не зрівнялася
Красою з сею, що творець з великим трудом сотворив.
Так був чудовий вид її, що й частки тіла не було,
Котра б до себе не тягла очей жильців небесних всіх.
Красою рівна Шрі³ була, принадами вповитая,
Всіх розуму позбавити, всіх очі прикувать могла,
Зложивши руки, склонена, вона до Брахи так рекла:
"Яке се діло, господи, що я для нього створена?"

Брахма

Іди, блаженна, і збуди у Сунда й Упасунда ось
Палку жагу любовную краси своєї чарами!
Зроби, щоб через твій вид, через несказанну красу
Оба брати попали в гнів, з собою посварилися.
"Зроблю се!" – мовила вона до праотця, вклонилася
І на праворуч обійшла довкола зібраних богів.
Від сходу Вішну там сидів, на південь Магадев сидів,
На північ менші божества, а Ріші всюди серед них.
Коли ж вона довкола так ішла направо попри них,
То Сіва й Індра, цар богів, за нею все дивилися.
Зайшла на південь. Сіва ж рад і оком з неї не змигнуть,
То в нього південне лице лотосооке вродилось.
На північ повернулася, він північне лице дістав.
У Індри ж тисяча очей з боків, іззаду, спереду,
Великих, ясних, звернених на всі боки явилось.

---

¹Агні – бог вогню.

²Магадева – Великий бог, назва Сіви, бога нищення.

³Шрі – богиня краси і любові.

Отим-то в Магадеви є чотири лица віддавна,
А тисяча очей ясных у Індри, вбійці Баляса.
І всі там зібрані боги, і всі святії Ріші ті
Туди лицем зверталися, кудю йшла Тілоттама,
всіх очі, мов п'явки, впились у апсараси¹ дивну стать,
Усіх жильців небес, окрім одного Брахми-праотця.
Як до землі пішла вона, рекли боги і Ріші всі:
"Се діло вже є зроблене через красу незрівняну!"
Як геть пішла Тілоттама, то відпустив господь світів
Усіх святих від себе геть і всіх згромаджених богів.

IV

Завоювавши землю всю князі дайт'ян, і збувшись бід,
І загрозивши небесам, сказали: "Все сповнили ми!"
В богів, Гандарвів, Якшасів, у змій, князів і велетнів
Усі скарби загарбавши, вони тим вельми тішились.
Нікого не знаходячи, хто б з ними стать до бою смів,
Не мавши більше що робить, вдались в утіху, мов боги.
Жінки, солодкі пахощі, вінки, добірні страви всі,
Напитки найдорожчії – ось що справляло розкіш їм.
В садах тінистих і гаях, по горах і по пралісах
Гуляли, де хотілося, жили, немов безсмертнії.
Раз на вершку гір Віндія, де камінь рівний і гладкий,
Пишались цвітом дерева, бенкет справляли два брати.
Крісла препишні, божеські поставлено для них отам,
За них засіли радісно оба серед вінка жінок;
З музикою і танцями там к дайт'янам гурт жінок зблизивсь,
Співаючи і славлячи, вони гуляли радісно.
Та ось, квітки збираючи, Тілоттама по лісі йде,
В припадний стрій устроена, в одній червоній туніці.
Збираючи карнікари, що над потоком там росли,
Помаленьку зближалася до місця, де князі сидять,
Напитком п'яні дорогим. В обох аж розгорівся зір,
Аж стуманілось в головах, коли красуню ввиділи.
З крісел зіскочивши ураз, вони до неї підійшли,
Оба, любовою п'янії, до неє нуж лицятися.
За праву руку Сунд узяв прекрасную дочку богів,
За ліву руку Упасунд тоді ж узяв Тілоттаму.
Оба, блаженством п'янії, і силою безмірною
І скарбами знетямлені, напитком оп'янілії,
Від всього того в нестямі чоло наморщили вони,
Любовою отуманені, так один одному рекли:
"Моя жінка, а братова твоя!" – до брата мовив Сунд;

---

¹Апсараси – женські духи, нижчі від богів.

"Моя жінка, а братова твоя!" – відмовив Упасунд.
"Ні, не твоя, моя вона!" – тут мов сказилися оба.
Безумні від краси її, забувши про братерство все,
За булави свої страшні вони з-за неї вхопились,
Махнувши булавами враз, любов'ю розгорілії,
"Я перший!" – крикнув сей. "Ні, я!" І вбили один одного.
Брат брата люто вдаривши, оба попадали страшні,
Криваві, мов два сонця, що із неба враз попадали.
В перестрашу розбіглися жінки і полки дайт'янської,
В яскинях поховалися, знесмілені тривоогою.
Тоді світів усіх отець з богами й Ріші світлими
Зійшов на землю пресвятий, щоби Тілоттаму почитить.
"Якого дару хочеш? Все дістанеш", – мовив праотець.
І сонце вибрала собі блискучеє Тілоттама.
І ласкаво рік праотець до неї, чорнобрової:
"Ходи ж довкола світа ти, як сонце, ти прекрасная!
І на твій блиск нехай ніхто очей не може піднести".
Благословивши так її, усього світу праотець
Дав Індри трое-небеса, а сам пішов у Брахми світ.

Епізод про Наля і Дамаянті (Уривки)

Як Наль І Дамаянті покохалися

Жив цар колись, що звався Наль,
Могутній Вірасени син.
Вродливий, доброчесний був.
На конях добре знався він.

І на чолі царів усіх
Стояв, як Індра між богів.
І сявав він над усіма,
Як сонце, що вгорі блищить.
Побожний, добрий вед знавець,
Правдивий, чесний, у боях
Хоробрий, нішадгійський цар
Великим військом керував.

Жаданий для жінок-красунь,
Взірець для добрих всіх мужів,
Найкращий від усіх стрільців,
Він, як сам Ману, царював.

В Відарбгів посідав престол
Могутній, славний Бгіма-цар.
Нащадків він бажав собі,
Був чесний, а дітей не мав.

Жадаючи собі синів,
Приносив жертви всім богам.
Аж ось прийшов до нього гість
Великий Дамана-пророк.
Святого Бгіма частував
Удосталь, прагнучи синів.
Цариця вшанувала теж
Пророка, як закон велить.
І задоволений брахман
Уволив побажання їх:
Дочку-красуню та синів,
Героїв трьох, їм обіцяв.

Крім Дамаянті. Ще синів –
Дама, Данта і Даману,
Хоробрих, чесних та міцних,
Які підкорять світ увесь.

Була вродлива та струнка,
Ласкава й лагідна дочка;
Уславилися на землі
Її чеснота і краса.

Коли царівна літ дійшла,
Сто подружок і сто служниць
Про неї дбали увесь час,
Неначе про саму Шачі.

Царівна сяjala між них
В блискучих шатах і вбранні,
Як блискавка савдамані,
Найяскравіша з блискавок.

А очі в неї чарівні,
Довгасті, як в богині Шрі.
Такої вроди не знайти
Між півбогів і між богів.

Мабуть, нема і між людей
Такої ніжної краси.
Своєю вродою вона
Зачарувала всіх богів.

Відважний Наль, як дуєний тигр,
Не мав суперників собі,
Вродливий, ніби Кама-бог,
Що владарює над людьми.
Невпинно славили усі
Царівні Налеву красу,
Так само й Налеві-царю –
Царівни вроду царівну.

І закохалися вони,
Не бачившись, через чутки;
Кохання в серці їх обох
Цвіло й зростало все буйніш.

Коли, нарешті, Наль не міг
Кохання стримати свого,
Самотній він пішов у гай,
Що поблизу палацу був.

І от фламінго бачить він
Там незвичайних, золотих.
Гуляючи поміж кущів,
Він птаха одного впіймав.

Аж раптом птах заговорив
І Налеві сказав таке:
"Ти, царю, не вбивай мене,
Я послугу тобі зроблю.

Царівні Дамаянті все
Про тебе, Налю, розповім.
Крім тебе, ні про кого вже
Не буде думати вона".

Ось що сказав той птах, і цар
Його негайно відпустив.
Знялись фламінго разом всі
І до Відарбгів ген летять.
Коли ж столиці досягли,
Злетіли в палацовий сад.
Уздріла Дамаянті їх,
І здивувалася вона.

На тих фламінго золотих
Замилувавшись. Жінки

З'юрмились і хотіли вже
Ловити знадливих птахів.

Але розбіглися вони
Скрізь по діброві чарівній.
За ними кинулись жінки,
Їх намагались наздогнать.
Царівна одного із них
Впіймала майже. Раптом він
По-людському заговорив
І мовив їй такі слова:

"Ти чула, Дамаєнті, є
В Нішадгів цар великий Наль,
Прегарний, як Ашвінів два,
Такого між людей нема!

Коли, чудова, станеш ти
Його дружиною навік,
І врода, і життя твоє
Найвищої мети дійдуть.

Ми бачили усіх богів,
Гандгарвів, півбогів, людей,
Але такого, як цар Наль,
Вродливого – нема ніде.

А ти – найкраща між жінок,
Як Наль – поміж чоловіків.
Чудовий він, чудова ти
І буде це найкращий шлюб".

Почувши дивні ці слова,
Вродлива Бгімова дочка
Відповіла йому: "А ти
Те саме Налеві скажи!"

"Скажу", – царівні відповів
Птах незвичайний, золотий.
Він до Нішадгів полетів
І Налю все переказав.

Як Дамааянті врятовано від змія

Вона прокинулась тоді,
Коли вже Наля не було.
Спочила трохи, а проте
У лісі страшно їй самій.

Побачивши, що Наль утік,
Упала в розпач, не на жарт
Злякалася і почала
Крізь сльози кликати його:
"Гей, чоловіче, царю мій!
Мій пане! Друже любий мій!
Залишив ти мене саму,
Загину в лісі я тепер!
Законів добрий ти знавець,
Ти завше справедливий був,
Але покинув тут мене
В той час, коли заснула я.

Як міг ти зрадити мене,
Дружину, що кохав колись?
Жорстокосердий і лихий
Мене, безвинну, загубив.

Ось як ти здійснюєш тепер
Ту клятву, що давав тоді
В присутності усіх богів,
Коли обрала я тебе.

Хіба вже не існує смерть?
Не підлягають люди їй?
Як можу жити я хоч мить
Сама без тебе, пане мій?

З дружини вірної не слід
Глумитися чоловікам!
Хіба не бачиш, Налю мій,
Як я злякалася й тремчу?

Напевне, ти сховався десь!
Ось зараз я знайду тебе!
За деревами стоячи,
Чому не відгукнешся ти?

Жорстокий ти, о царю мій!
З тобою я прийшла сюди.
Нудьгую, плачу тут сама,
Не хочеш втішити мене!

Оплакую не себе я –
Турбуюсь я тому, що ти
Без мене в нетрах лісових
Блукати мусиш, пане мій!

Зазнавши голоду й жаги,
Стомившись, о Налю мій,
Увечорі вже більш мене
У джунглях не зустрінеш ти!"
І розхвильована вона,
Немов вогненний смолоскип,
Блукала ген туди й сюди
Та плакала на самоті.

Біжить і падає, і все
Біжить і кличе знов його.
І плаче, бідна, увесь час,
І бродить в пущі лісовій.

"Ще більше доведеться нам
Зазнати лиха, Налю мій;
Злий ворог перемиг тебе,
Загибель він готує нам.

Не перетворить Калі злий
На злого владаря мого!
Замість щасливого життя
Найгірших злиднів дійдеш ти!"

Так довго плакала вона
І чоловіка свого
Шукала в джунглях, де було
Багато лютих хижаків.

Так голосила довгий час
Нещасна Бгімова дочка.
Гукала: "Гей, о пане мій!"
Мов навіжена, між дерев.

Скорботно плакала вона –
Орлиця кличе й стогне так –

І сльози в розпачі лила
Дружина Налева струнка.

Жахливий велетенський змії,
Загроза для усіх тварин,
Вхопив її в той час, коли
Тікати кинулась вона.

Пожерти намагався змії
Нещасну Бгімову дочку,
Її ж турбує не своя,
А доля Налева гірка.

"Мій чоловіче, я сама
У лісі, змії мене вхопив!
Чому тебе немає тут,
Щоб бідолашну врятувать?"

Ти зможеш існувати сам,
Мене лишивши, пане мій!
Куди прямуєш ти тепер?
Адже загибель тут моя!

Коли ти, визволившись знов,
Здобудеш щастя та скарби,
Хто зможе втішити тебе
І пригорнути, обійнять?"

Аж ось в той час, коли вона
Стогнала і гукала так,
Якраз у лісі йшов ловець
Та дичини собі шукав.

Почувши жалісливий зойк,
До неї швидко він побіг
І бачить: змії вхопив її
І вже пожерти намірявсь.

Тоді відважний той ловець
На змія-велетня напав
І в голову йому встромив
Щонайгострішу з стріл своїх.

Упав на землю мертвий змії,
А спритний і меткий ловець
Нещасну Бгімову дочку
З жорстоких визволив обійм.

Водою освіжив її,
Погодувавши, пригорнув
І запитав: "Хто ти така,
Чому сама у пуці цій?
Як злиднів лютих ти дійшла?
Шановна, розкажи мені!"
Так він розпитував: вона ж
Докладно все розповіла.

Ловець уважно розглядав
Красуню цю напівнагу.
Сорочки шмат не покривав
Їй повних перс і ніг струнких.

Гладенька шкіри білизна,
Ясне обличчя, брів розліт,
Дзвінкий і ніжний голосок, –
Усе сподобалось йому.

І в неї закохавсь ловець,
Побачивши таку красу.
За всякі способи він бравсь,
Приваблював і спокушав.

Одразу домагався він,
Проте пручалася вона,
Цариця чесна, що була
Віддана Налеві свому.

Вогонь обурення палав
В її ображеній душі,
Але ловець напосідав
І майже подолав її.

В нім розгорівся не на жарт
Страшної пристрасті вогонь.
Але цариця, що царя
І царство втратила своє,

На цілий голос, рішуче
Промовила такий проклін:
"Якщо я Налеві свому
Завсіди вірна є й була,

Нехай цей лиходій-ловець
На землю мертвий упаде!"
Мов дерево, що грім вразив,
Злочинець мертвий долі впав.

Зустріч Дамаянті з Налем

За дозволом батьків своїх
Звеліла Дамаянті раз
Покликати у покій свій
Того, хто Налем їй здавався.

А Наль, побачивши її,
Вже стримати себе не міг,
Відчув страшенний біль і сум,
Аж сльози полились з очей.
Коли ж заплакав чоловік,
Відчула й Дамаянті сум,
Журбу велику і тяжку,
Проте не плакала вона.

В одежі темній та брудній,
З волоссям у одній косі
Стоїть вона й сама брудна
І мову починає так:

"Гей, Вахуко! Чи бачив ти,
Щоб доброчесний чоловік
Свою дружину залишив,
Що спала в пущі лісовій?"

Дружину вірною своєю,
Знесилена, в самотині...
Чи хто покинув би колись,
Крім Наля, славного царя?"

Хіба ж образила вона
Коханого свого хоч чим,
Що він, покинувши її
У джунглях диких, взяв і втік.
Перед богами усіма
Тебе обрала я колись, –
Як міг ти кинути мене,
Дружину, матір двох дітей?"

А ти ж мене за руку брав
Перед вогнем і присягавсь:
"Я твій", – це чули всі боги!
А як справдив ти слово те?"

Отак нагадує йому
Минуле вірна жінка знов.
А сльози із її очей
Пливуть, немов з гори струмки.

Її скорботу Наль відчув,
На чорні очі дивлячись,
Сльїзми затоплені тепер,
І відповідь таку дає:

"Не винен зовсім я у тім,
Що царство загубив своє, –
В тім винен Калі, боязка,
І в тім, що кинув я тебе.
Коли він лихо це вчинив,
Ти прокляла його тоді,
Блукаючи в страшних лісах,
Серед пустих і диких хащ.

В мойому тілі Калі жив,
І твій проклін палив його,
Бо ще палкіш пече вогонь,
Коли в багатті він горить.

Проте я подолав його,
Себе приборкав каяттям.
Чудово: вже настав кінець
Стражданням нашим і біді!

Мене покинув Калі злий,
Тому я зміг сюди прийти;
Крім тебе, любая моя,
Нікого не кохаю я.

А як живий ще чоловік
І вірно любить, о струнка,
Не може жінка будь-кого
Обрати іншого собі.

Усюди вістуні царські
Тепер звістують по землі:
"Поклала Бгімова дочка
Удруге взяти шлюб собі

І мужа обирає вже,
Що буде до вподоби їй".

Тож Рітупарна-цар сюди,
У місто це, здаля примчав".

Почувши жаль в його словах,
Хороша Бгімова дочка
До нього руки простягла
І мовила такі слова:

"Не вірити, о пане мій,
Мені не маєш права ти.
Бо, обминувши всіх богів,
Тебе обрала я колись.

Для того, щоб знайти тебе,
Брахмани скрізь, по всій землі
Мандруючи, слова мої
Проказують, як молитви.

І мудрий Парнада-брахман,
Прибувши в місто, де ти жив,
В Айодгю, у палац царський,
До Рітупарни завернув.

Перекав мої слова
І відповідь мені приніс,
Але це тільки засіб був
Знайти тебе, о Налю мій!

Крім тебе, царю мій, нема
Нікого в світі, хто за день
Проїде сотню йоджанів
І кіньми долетить сюди.

Вклоняючись до ніг самих,
Я присягаюся тобі:
Ніколи не чинила зла
І в думці грішна не була.

Всесвітній свідок – Вітер-бог,
Що бачить і проймає все,
Позбавить хай мене життя,
Коли неправду я кажу.

І сонце те, що грає нас
Гарячим променем своїм,

Позбавить хай мене життя,
Коли неправду я кажу.

І місяць, що усіх живих
Пильнує в темряві нічній,
Позбавить хай мене життя,
Коли неправду я кажу.

Боги великі, що весь світ
Тримають у своїх руках,
Вкоротять хай життя мені,
Коли неправду я кажу".

Вона скінчила, і згори
Небесний голос залунав:
"О Налю, правду я скажу,
Вір: Дамаянті без вини.

Це ж цноту берегла свою
Усюди Бгімова дочка,
Охороняли ми її
Три роки, стежачи щодня.

Це надзвичайний засіб був,
Щоб відшукати десь тебе.
Щодня приходить сто мужів,
Добувсь до неї тільки ти!

Вона достойна-бо тебе,
Як ти – її, тож не журись.
І сумнівам не підпадай,
До Дамаянті знов іди!"

Ще вітер промовляв, а дощ
Квітчаний вже струмив з небес;
В повітрі в барабани б'ють,
І віє легіт чарівний.

Побачивши такі дива,
І Наль відкинув сумнів свій,
Бо впевнитися міг тепер,
Що жінка вірная йому.

Той одяг, що на ньому був,
Засяв і очистивсь знов,

Каркоту-змія він згадав
І вмить такий став, як раніш.

Коли з'явився знову Наль
Цілком такий, як був колись,
Зраділа Бгімова дочка
І з криком обняла його.

І Наль, вродливий, як і був,
Тепер поцілував її,
Обняв обох своїх дітей,
Ласкавий, лагідний, радий.

Дружина прихилила теж його
Його обличчя до свого,
Проте сил бракувало їй,
Зітхала й плакала вона.
Наль вірну жінку обіймав,
Хоч і брудна вона була,
І довго ще відважний цар
Її сльозами умивавсь.

Цариця-мати, до царя
Пішовши, все розповіла,
Як Дамаянті, їх дочка,
Дружину Наля знов знайшла.

Наль, освятившись, до царя
З'явився. Бгіма проказав:
"Настав тепер щасливий день,
До Дамаянті ти вернись".

А потім Дамаянті й Наль
Одне одному цілу ніч
Розповідали про свої
Пригоди різні у лісах.

Жили так Дамаянті й Наль
В царських палатах і були
Щасливі вельми і раді, –
Кохання знов з'єднало їх.

Повна вогню промова "Бгагавадгіти" (фрагменти)

"Бгагавадгіта" – частина епосу "Махабгарата", можливо, найбільшого у світі. За прийнятими історичними оцінками, епос створено у VI-V століттях до н.е., записано у I ст. н.е. мовою класичного санскриту. Сучасного вигляду твір набув у VII-VIII ст.ст., коли до нього було внесено і "Бгагавадгіту". За обсягом, сюжетними колізіями, за історичними, побутовими, ліричними епізодами епос такий усеосяжний, що індійці кажуть: "Чого нема у "Махабгараті", того нема і в країні Бгаратів", тобто в Індії. Складається він з вісімнадцяти книг, "Бгагавадгіта" належить до шостої (розділи 25-42).

Слідом за англійським виданням "Бгагавадгіти" з'являються французькі й німецькі, перекладені з англійського посередника. 1788 року М.Новиков видає у Москві такого типу переклад А.Петрова. Захоплення твором зростає. Його популяризації чимало сприяли сходознавці-індологи А.Шлегель (1767-1845) і Ф.Шлегель (1772-1829) – у Німеччині, Е.Бюрнуф (1801-1852) – у Франції. А з виходом латинського перекладу твір робиться доступним для всієї освіченої Європи.

На Україні "Бгагавадгіту" пізнавали переважно з німецьких і польських тлумачень, найавторитетнішим з-поміж яких вважається праця С.Міхальського-Івенського. З "Махабгарати" (але не з "Бгагавадгіти") переклав кілька уривків І.Франко, тепер вони повністю видруковані у восьмому томі його Зібрання творів у п'ятдесяти томах.

Дев'ятнадцятирічна Леся Українка, як відомо, написала для молодшої сестри Ольги підручник з давньої історії. Згадано в ньому і про "Рігведу", і про цілу "Махабгарату", і про "Бгагавадгіту": "В Багават-Гіта (частина "Махабгарати") Крішна, вярджаяючи на війну Арйуну, князя з родини Панду, розкаже йому про себе і про своє втілення: "Я початок і кінець всього світу. Нема нічого більшого від мене; на мені тримається все, як перли на реміні. Я вільгость води, я сяйво сонця і місяця, я гук, я повітря, я людська сила. Я пахощі земні, світло вогню, мудрість мудрих, сила сильних (...) Я смерть і безсмертя, о Арйуна!". Далі наводиться відповідь Арджуни. Скорочуючи й обриваючи цитування, зазначимо лише, що Леся Українка переказує зміст 6-12-го двовіршів із сьомого та 36-40-го двовіршів з одинадцятого розділів "Бгагавадгіти". Захоплення поетеси твором не поступається перед її захопленням Рігведою.

Кажучи про зацікавлення "Бгагавадгітою" на Україні, слід окремо згадати працю Федора Деларю (сина російського поета пушкінської пори), видану в Києві 1866 року під назвою "Очерк истории поэзии древних индусов". Автор, переповівши зміст "Бгагавадгіти", дає свою ширшу оцінку творові. Так, Ф.Деларю справедливо заперечує тим індологам, котрі виводили ведійські гімни і "Бгагавадгіту" за межі літератури і філософії, вважаючи їх суто релігійними творами. Цей погляд "кандидата історико-філологічного факультету університету святого Володимира", як зазначено у підзаголовку книжки, цілком збігається з тим, котрий сьогодні

поділяє більшість індологів. "Поема виявляє, – пише Ф.Деларю про "Бхагавадгіту", – високий ступінь духовного розвитку, оскільки бере до уваги численні філософські системи й веде боротьбу між деїзмом та атеїзмом, унітаризмом та ідолопоклонством. Сам автор є завершеним монотеїстом".

Спеціально до "Бхагавадгіти" приверталась увага у Харківському університеті, де тривалими періодами в XIX – на початку XX ст. вивчався санскрит. У працях і лекціях професорів університету О.П.Рославського-Петровського (викладав у 1837-1870 рр.), В.І.Шерцля (у 1869-1884 рр.), Д.М.Овсяніко-Куликовського (у 1888-1905 рр.), П.Г.Ріттера (у 1897-1939 рр.) широко висвітлювались ідеї і зміст "Махабхарати". У підручнику зі санскриту славного П.Ріттера, виданому 1916 року в Харкові, додано уривок з "Бхагавадгіти". Аналіз поеми містить праця О.Білецького "Давня Індія та її література" (1933). Нарешті, 1981 року український читач дочекався перекладу перших шести, а 1991-го – решти дванадцяти розділів Гіти, зроблених Миколою Ільницьким ("Всесвіт", 1981, № 11, 1991, № 4), і тепер маємо змогу прочитати поему повністю.

"Бхагавадгіта" – рівною мірою філософський, релігійний і літературний твір.

З філософського боку маємо тут виклад головних засад двох із шести ортодоксальних індійських шкіл, а саме санк'ї та йоги періоду їх формування. Ці філософські школи тісно пов'язані між собою, і дослідники розглядають санк'ю (букв.: міркування, суперечка, сутичка) як теорію йоги (букв.: сполучення, засіб), котра має чотири напрями. Кожна йога (і карма-йога, як одна з них, особливо оригінальна в Гіті) прагне допомогти людині шляхом фізичних і психічних вправ, регламентованого способу життя визволити свій дух і злитися з брахмо. З релігійного погляду Гіта містить головні ідеї індуїзму. З літературної точки зору – це поема, що має певну фабулу, реалізовану за канонами красного письменства класичного санскриту. Фабула ця нескладна: між двома родинами – нащадками легендарного засновника Індії Бхарати – родом кауравів і родом пандавів точиться війна за царювання. На полі Куру (воно і тепер так зветься) вишикувались для битви війська цих двох родів. Старий сліпий Дрїтараштра – раджа кауравів – просить свого візницю Санджю розповісти, що відбувається на Куру. Санджая, наділений даром ясновидця, переповідає йому події на далекому полі:

І бубни, і сурми, й литаври лунали...

Луна навкруги розляглась, сильніша від грому¹.

Санджая перелічує витязів обох родів, готових до битви. На поле виїжджає, розказує він, богатир Арджуна – третій з п'яти синів Панду. Оглядаючи ратників, він вдивляється в обличчя кривних – рідних дядьків, двоюрідних братів, друзів, навчителів.

Арджуна не належав до найвидатніших богатирів, проте з-поміж них усіх він викликає особливу симпатію, бо надає перевагу не лише простій, фізичній силі в людині, а й духовному в ній. Вочевидь, саме тому автор обрав героєм Гіти Арджуну.

---

¹ Тут і далі, коли це спеціально не обумовлено, цитується переклад М.Ільницького.

Він, який не втрачав любові до ближніх, хоч і зазнав разом з усіма братами злигоднів і страждань від кауравів, вагається і звертається до бога Крішни:

...Боже!..

Побачивши рід свій, ставати до бою не можу...

Вбивати рідню – чи близьку чи далеку –
не гоже,

Бо знищивши рід, ми нещасними станемо, Боже!..

О горе: у нас нині намір злочинний на мислі,

Заради корони над родом загроза нависла...

І Арджуна мовив до Крішни: "Не стану до бою".

В душевнім сум'ятті замовк і поник головою.

Арджуні не прийнятна участь у братовбивчій війні. Крішна (втілення бога Вішну-Нараяни) методично доводить йому протилежне: треба битися і перемогти кауравів. Він переконує його: Арджуна братиме участь у битві й перемагатиме (не без божої допомоги). Із запитань і відповідей-повчань Крішни складається вся поема. Жодних баталій, жодних пригод у ній не знайдемо, пізнаючи натомість муки, сумніви, просвітлення героя. Недарма індуїстська традиція уперто трактує битву на полі Куру як битву на "полі дгарми, честі, обов'язку" (дгарма – основа, моральний ґрунт, закон, звичай, обов'язок). Український переклад відбиває цей символічний момент тлумачення битви, починаючи словами: "На Куру, на священному полі, зійшлися дві лави..."

Отже, "Бгавадгіта" – це діалог учителя й учня (власне, діалог двох богів, оскільки Арджуна – втілення жіночої іпостасі, шакті – Нараяни); перед нами, отже, поширений спосіб викладу в давній літературі – і в східній, і в античній. Діалогічна форма Гіти споріднює її з творами ведійської літератури. Відповіді вчителя складають релігійну й етико-філософську доктрину Гіти.

З погляду історії філософії ця доктрина є релігійною філософією, тобто вченням того самого ряду, що й філософія, скажімо, В.Соловйова, Т. де Шардена, А.Швейцера.

Головне в цій доктрині – етика, етичні засади, прагматичні настанови. Звичайно, викладаючи етику, Крішна не обминає загальнофілософських, онтологічних та епістемологічних питань. Останні, проте, подаються лише для цілності, довершеності доктрини, і не являють домінант Гіти. Щось подібне бачимо й у філософії Г.Сковороди, сутність якої – теж етика, хоча й загальнофілософських питань вона не обминає (скажімо, вчення про дві природи і три світи). Так само й метафізичні питання визначаються тут принципом монізму (у даному разі – ідеалістичного), характерного для певного історичного типу євразійського мислення.

Історичне місце філософсько-релігійної доктрини Гіти – постведійське. Маючи доволі універсальний характер, вона не стала вузькою доктриною певної релігії (крім сучасної громади бгагаватів) чи філософської школи; створена у середовищі кшатріїв, з рисами світського світосприймання, Гіта приваблює найширші кола спраглих істини. Дослідники однак відзначають езотеричний характер Гіти. Хоча, як і вся "Махабгарата", вона належить до священних індуїстських книг рівня смриті ("спогад"), деякі індійські коментатори зараховують її до шруті ("почуте" від Бога), тобто до найвищого релігійного авторитету.

Бгагавадгіта (уривки)

Перед боєм на полі куру Пісня перша

На Куру, священному полі, зійшлися дві лави.
Ой що ж це вчинили пандави, а чи каурави?

Дурйодгана бачить: пандави до бою готові.
До свого наставника він підійшов і промовив:

"Учителю, глянь: нас війська облягли, ніби тучі.
Привів їх сюди син Друпаци – кмітливий твій учень.

В них воїни – Арджуні рівня, тугі у них луки.
Вірата, Юдгана – знавці бойової науки.

Дивись, Чекітана і Кеші стоять у долині,
Пуруджіт і Шайб'я – мов тури в подобі людини.

Міцний Юдгаманью, а з них Уттамайджа – дивися! –
Ну хто може стримати їх бойові колісниці!

І наших найкращих звитяжців, готових до січі,
Тобі поіменно назву, о народжений двічі:

Ти, вчителю, Бгішма та Кріпа – його не здолати! –
Ашватгама, Карна, Вікарна і син Сомадатти.

Та й інших немало життям ради мене не важить,
Дзвенить їхня зброя, і кожний у битві відважний.

Все ж нашої сили, що Бгішма збирає, замало,
Щоб силу під проводом Бгіми вона подолала.

Хто став – відповідно до стану і здійснених звершень –
Разом і осібно всі Бгішму пильнуймо найперше!"

Тут витязь, щоб дух укріпити, взяв мушлю велику –
І голос полинув, сильніший левиного рику.

І бубни, і сурми, й литаври лунали потому,
Луна навкруги розляглася, сильніша від грому.

Враз, білими кіньми запряжена, мчить колісниця,
В ній – Крішна і Арджуна, сяють їх доблесні лиця.

Сурмить Кришна в мушлю, і Арджуна вторить на зміну,
І Бгіма, наводячи острах, – у флейту тростинну.

Той звук підхопив і шле далі син Кунті вухатий,
Там Накула грати почав з Сухадевою-братом.

Тут лучник із Кеші, вояка міцний, волохатий,
А там он нащадок Сатьяки, кого не здолати.

Сурмили Друпادا й нащадки його незліченні,
І син довгорукий Субгатри – на мушлі священній.

Той клич долітає до неба, пронизує уші,
Синам Дгрітараштри тривогою сповнює душі.

Вже стріли метнули в повітря два стани ворожі.
В пандавів на стягу знак Мавпи стоїть на сторожі.

Тут Арджуна очі до Кришни звертає: "О Боже!
Негайно спини колісницю між станів ворожих.

На тих подивитися хочу, що стали стіною,
З ким маю ще нині ставати до смертного бою.

З ким маю рубатися без милосердя й пощади,
Кого сюди вів Дгрітараштри підступний нащадок".
З уст Арджуни Кришна почув благородне, благання –
Між військ колісницю раптово спинив без вагання.

При Бгішмі, при Дроні ворожі показує лави.
"Дивися, – говорить, – усе це війська кауравів".

У Арджуни серце стиснулось від болю й розпуки:
Побачив обличчя дідів, і батьків, і онуків.
У лавах ворожих – брати, свояки, побратими;
І кривого кривий вбиватиме стрілами злими.

Так Арджуна мовив, скорботою сповнений: "Боже!
Побачивши рід свій, ставати до бою не можу.

Щось тисне у грудях, нараз пересохло у роті,
Все тіло тремтить і волосся – неначе із дроту.

Горить моя шкіра, а серце пронизує мука,
Туманиться розум, в руках я не втримаю лука.

Знамення зловісні я бачу навколо щомиті...
Кому на добро будуть кривні мої перебиті?!

Не хочу ні царства, ні слави, о Господи правий,
Бо щастя – не в царстві, ані в насолоді, ні в славі,
Раз тих, задля кого держава і влада нам мила,
Чекає по смерті холодна і темна могила.

Діди, і батьки, і сини, і онуки-пагіння,
Дядьки, і свати, й свояки – від одного коріння.

Не хочу їх смерті, нехай в нагороду дістану
Не царство, а право трьома управляти світами.

Убивши синів Дгрітараштри, гріх візьму на душу,
Не радість відчую, а тяжко каратися мушу.

Вбивати рідню – чи близьку чи далеку – негоже,
Бо знищивши рід, ми нещасними станемо, Боже!

Хоча каурави, засліплені від віроломства,
Вже стріли свої занесли над майбутнім потомства,

А роду загибель – найбільше у світі нещастя,
Невже нам уникнути злочину свого не вдасться?!

Як рід розпадеться, то зникнуть законів кордони,
Свавілля й злочинство творитимуть власні закони.

А де беззаконня, там будуть вбивати і красти,
Там жони повіями стануть, змішаються касти.

А касти порушені – в пеклі опиняться кожний,
Забудуться предки, жертвовники згаснуть порожні.

Хто рід загубив, одступився од віри святої,
Зневажив закони й сім'ї предковічні устої,

Хто касти змішав, тим нема на землі покаяння,
Ті підуть у пекло – так мовить священне писання.

О горе: у нас нині намір злочинний на мислі,
Заради корони над родом загроза нависла.

Хай радше беззбройного вб'ють мене стріли ворожі,
Ніж маю на світі каратися вічно, о Боже!"

Так гірко промовивши і заточившись від муки,
На дно колісниці впав Арджуна й випустив лука.

Диспут Арджуни і Крішни Пісня друга

Облитому слізьми, пойнятому горем невтішним,
Так Арджуні мовив тоді повелитель наш Крішна:

"Той, хто у нещасті здригнувся душею, – не воїн.
Арієць такий лиш ганьби і зневаги достоїн.

Геть слабість із серця – вона воякові не личить!
Геть сумнів – до битви священний обов'язок кличе!"

"Та як же, скажи, я пронизувать стрілами стану
І Бгішму, і Дрону достойних з ворожого стану?

Вже радше, о Боже, хай жебрати піду під плотом,
Ніж їжу, окроплену кров'ю, нестиму до рота.

Не знати, що ліпше – поразка, а чи перемога:
Загине рідня – обірветься і наша дорога.

Страждає ество, і не годен збагнути я дгарми,
Відкрій мені очі, я учень твій, Боже, не марно.
Скорботний, не втішусь звитягою над ворогами,
Я влади не прагну над царствами і над світами".

І Арджуна мовив до Крішни: "Не стану до бою".
В душевнім сум'ятті замовк і поник головою.

Йому, що між двох супротивників став неутішно,
Отак, посміхнувшись, сказав повелитель наш Крішна:

"Хто вічні закони пізнав, не існує для того
У світі жалю ні до мертвого, ні до живого.

Бо ти, як і я, як і ті, хто умре навіть нині,
Тривали завжди, і ніхто з них ніколи не згине.
Як юність і зрілість в літа переходять старечі,
Так дух з тіла в тіло іде – і тужить не до речі.

Від тіла – і холод і жар, насолода, нещастя,
Тож тілові не довіряй: воно короткочасне.

Лиш тим, хто стійкий, незворушний у горі і щасті,
Здолати сум'яття й здобути безсмертя удасться.

Де грані буття й небуття? Хто знайти їх зуміє?
Лише просвітлений між ними зв'язок розуміє.

Лиш те, що пронизує тіло, одвічне і суще,
Його ще ніхто не зробив і не зробить минуцим.

Минуці тіла, але вічності дух – незнищений.
До бою ставай без вагань під знамена священні.

Хто вбити боїться чи в битві кривавій умерти,
Не відає того, що він не убивця й не жертва.

Народження й смерть не властиві могутньому духу,
Він – вічний, живе і тоді, коли тіло без руху.

І хто незнищеного, хто нерожденного знає,
Той сам не уб'є і на вбивство когось не штовхає.

Ми одіж вдягаєм нову, як стара перетліла,
Й душа із старого в нове поселяється тіло.

Мечі проти неї й вітри-суховії безсилі,
Вона не згорить у вогні, не зволожиться в хвилі.

Вона віковічна – її не зродити й не вбити,
Вона всюдисуца – її не спалить, не втопити.

Незмінна, тривала, стійка, незбагненна одвіку.
Дізнавшись про це, не впадай у тривогу велику.

Як думає хтось, що він родиться і помирає,
Скорбота за нього хай душу твою не доймає.

Бо хто народився на світ, той повинен умерти,
Хто вмер, той віродиться в тілі новому по смерті.

Неявлене спершу, проявиться посередині,
Й неявленим знову стає на краю, при кончині.

Хто бачить той дух, той сприймає його, наче чудо,
І той, хто не бачить, теж чудом вважать його буде.

Той дух невразливий, яке б не прибрав собі тіло,
Не гине й тоді, коли кості на попіл зотліли.

Кинь сумніви прич, хай обов'язок править тобою,
Бо ж кшатрій народжений для справедливого бою.

Як праведні йдуть у відкриті ворота до раю,
Так радісно кшатрій до правого бою ступає.

А в бій справедливий не хочеш іти – коли воїн –
Порушиш закон і зневаги лиш будеш достоїн.

Наймення твоє буде вічним презирством укрите,
Вже ліпше умерти, ніж славне імення зганьбити.

Подумають вої: "Зі страху утік із-під стягу",
І їхня повага до тебе перейде в зневагу.

Презирства слова про ганьбу твою будуть летіти,
Як стріли ворожі – чи є щось ганебніше в світі?!

Убитий – на небі, живий – на землі, в насолоді.
Ставай же до бою, вагатися, витязю, годі:

Як рівних, прийнявши поразку, а чи перемогу,
Готуйся до битви, й гріха ти уникнеш тяжкого.

Я докази йоги тобі розтлумачив не марно:
Учиниш, як йогин, – розправишся з путами карми.

Бо часткою дгарми – хай буде вона й невелика –
Врятуєшся – запам'ятай – од великого лиха.

Рішучість думок – то спонука на вчинки священні,
Постійне вагання лиш сумніви плодить нікчемні.

Не мудрий, хто ведам присвятить слова велемовні,
Гадає, що веди – єдині закони верховні.

Такий вимагає для себе за зливи словесні
Тут – блага земні, а по смерті – блаженства небесні.

Хто прагне утіх або рветься до влади підступно,
Тим радість самадгі ніколи не буде доступна.

Знай, Арджуну, ведам доступні три гуни (три стани),
Ти гуни відкинь – і двоїтися розум не стане.

Нащо тобі різних криниць – з океану черпнув ти,
Яка тобі користь од вед, коли брахмо збагнув ти.
Нехай тебе діло веде, а не користь від діла,
Корисливість зникне – і лінь не пристане до тіла.

Із йогою будь – і настане до діла відвага
На вдачу й невдачу, бо його – це ж є рівновага.

Кинь користолюбність, слугуючи Господу ревно:
Нікчемний, хто вигоду звик чатувати недремне.

Провини й заслуги відкинути мудрий зуміє,
Він прагне до його, бо його – мистецтво у дії.

Хто вигоду, ділом здобути, рішуче відкинув,
Той пута народжень порвав і в блаженство поринув.

Коли подолає твій розум блукання пропаші,
Назавжди відкине омани заплутані хащі.

Як розум спокійно обійде фальшиві дороги,
Утвердишся ти в спогляданні і прийдеш до його".

"А як же пізнати стійкого у йогозі? Навчи-но.
Як ходить він? Що він говорить? Які його вчинки?"

Так Арджуні Крішна сказав: "Хто зневажив бажання,
Хто, стійкість здобувши, заглибився у споглядання,

В біді не здригнувся, згасив задоволення, спрагу,
Хто пристрасть зборов і не знає ні гніву, ні страху,

Не відає втіхи, ні горя, ні болю й тривоги –
Такий от шукає до його прямої дороги.

Стійкий, хто чуття від предметів чуття відвертає,
Як тіло своє черепаха у панцир втягає.

Для того, хто вищого прагне, зникають предмети,
Лише залишається смак – пізнавати прикмети.

Бо навіть подвижник – він знає, що гоже й негоже, –
І той почуття свої стримати часто не може.

Хто їх вгамував, той у душі міцний, а не в тілі,
Він, сидячи навіть, прямує до вищої цілі.

Хто пристрастей раб, той не зможе уникнути лиха:
За пристрастю слідом прямує пожадлива пиха.

Пожадливість сплоджує гнів – смертоносну загрозу,
Що пам'ять туманить, ясний скаламучує розум.

Хто пристрастей світ омине, не здригнувшись чуттями,
Хто Господу серце вручив – ясність духа дістане.

Хто пан над чуттями, того не ляка невідомість,
У того для блага просвітлена духом свідомість.

Без розуму творчої думки знайти не вдасться,
Без думки – спокою, без спокою – ладу і щастя.

Того ж, хто утіхам готовий довірити серце,
Свідомість заносить, як вітер на водах суденце.

Тоді лиш, о мужній, ти можеш здолати загрозу,
Як владу свою над чуттями вершитиме розум.

Всі сплять, а для розуму віщого – сонячна днина,
Всі смертні встають, для безсмертного – сонна година.

На втіху не кидайся теж, як вода на лотоки,
Вбирай почуття, так як море вбирає потоки.

Відкинувши пристрасті, опанувавши собою,
Звільнившись від себе, приходить мудрець до спокою.

І навіть упавши, і навіть умерши від рани,
Хто з брахмо, той завжди на вірнім шляху до нірвани.

Рамаяна

Олександр Білецький

Давня Індія та її література Фрагмент

...Одвертої полеміки нема і в іншій, пізнішій пам'ятці старої епічної поезії – "Рамаяні", що і в Індії, і поза її межами аж до наших днів зажила, мабуть, чи не найбільшої слави. Ми вже говорили про те, що хронологія індійського епосу не дається точно визначити. Клопітки дослідження багатьох учених про час нинішньої редакції "Махабгарати" не довели ні до якого іншого висновку, крім того, що ця редакція припадає на час не раніший від IV в. до н.е. і не пізніший від VI н.е., хоча окремі перекази, легенди та пісні "Махабгарати" кореняться в далекій давнині, починаючи від ведійської епохи. Така сама, напевно, і дата "Рамаяни". Вона і молодша, й старша за "Махабгарату"; можливо, що вона була вже широко відома в ту пору, коли "Махабгарата" ще шумувала, не встоявшись остаточно; але разом з тим очевидно, що основне ядро великої поеми старіше за "Рамаяну". Кінець кінцем, дата її утворення теж розтягається на досить довгий час: від II віку до н.е. – до II в. н.е. В кожному разі, цілим своїм зовнішнім виглядом, своїм мистецтвом "Рамаяна" належить до пізнішої пори індійської поезії. У "Махабгараті" багато чого так і залишилося застиглим хаосом; ми називаємо її епопеєю, але більш скрупульозні індійські літературознавці затрудняються визначити її жанр. Для них це і тіхаса – легенда, і пурана – старовинна билина, і акх'яна – оповідь, і zarazом морально-дидактична провідна книга (шастра), а часом подібні до вед священні перекази (смірті). Щодо "Рамаяни", то її жанр ясний: це кав'я – художній епос (в наших старих теоріях словесності "елос штучний"), щось подібне до "Енеїди" Вергілія або "Звільненого Єрусалиму" Торквато Тассо, з тією різницею, що "Рамаяна" створена все ж на основі якогось живого усного епосу... Автор "Рамаяни" (ми побачимо, що тут можна говорити про одного автора) знав старовинні легенди про Раму, що їх легкі сліди збереглися у ведах і старобуддійській "Тіпітаці", знав і ніде не записані героїчні пісні. Цей матеріал він поповнив, розгорнув, розкрасив усіма хитрощами свого мистецтва, і вийшла поема на 5 книг (до них додано пізніше ще дві – I і VII), що складається з 24 тисяч двовіршів-шлок, з героєм Рамою... з героїнею – ідеальною дружиною Рами Сітою, яку потім украв у нього цар демонів Равана. Боротьба божественного героя Рами з Раваною і становить основну тему.

Готуються коронувати Раму

Цар думав: "Завтра любий син
На царство стане – Рама мій!"
Васіштху, хатнього жерця,
Він запросив і мовив так:
"Святий брахмане! Ти рушай
До Рами сам, скажи йому,

Щоб з Сітою він піст почав,
Що славу, владу й щастя дасть".
"Гаразд", – цареві відповів
Васіштха, мудрий вед знавець.
І зараз вирушив брахман
У той палац, де Рама жив.
Аскет святий, пророк-співець
На гарний віз брахманський сів,
Поїхав дати свій наказ
Царевичеві про той піст.
Діставсь палацу, що блищав,
Як сніжнобілих хмар гора,
Брахман Васіштха повозом
Проїхав через три двори.
І миттю, як прибув пророк,
З палацу вийшов із свого
Царевич стрінуги жерця
Почесно, як закон велить.
І Рама підступив мерщій
До колісниць і вітав.
Зійти брахману допоміг,
Вклонившись, обійняв його.
І до царевича, що був
Побожний, лагідний завжди
І вартий славних нагород,
Звернувся так святий пророк:
"Гей, Рамо! Любить батько твій
Тебе: на царство станеш ти!
Тому із Сітою почнеш
Свій піст, як наш закон велить.
Уранці – так сказав владар,
Твій батько, Дашаратха-цар –
Коронуватимуть тебе.
Ти завтра будеш цар-юнак".
Обрядів, молитов знавець,
Брахман царевичу повів,
Як відбувати має він
Удвох із Сітою той піст.
А Рама вшанував його;
Брахман ласкаво попрощавсь
І до палацу, до царя
Негайно вирушив назад.
А друзі ті, що там були,
Вітали Раму щиро всі.
Царевич друзів відпустив

І сам пішов у свій палац.
Раділи там усі жінки
Й чоловіки. Палац блищав,
Мов став, де лотоси цвітуть
І де дзвенить пташиний спів.
Мов від гори Кайласи, вдаль
Жрець від палацу від'їздив;
І раптом опинився він
На вулиці серед юрби.
Бо звідусюди царський шлях
Великий натовп загатив.
І сунув, метушився там
Цікавий, нетерплячий люд.
По вулицях пливла юрба,
Ревла, немов морські вали.
Здавалось, ніби царський шлях
Перетворивсь на океан.
Вінчав Айодг'ю царський шлях,
Немов корона. Всі шляхи,
Всі вулиці полито скрізь,
Цвітуть святкові прапори.
В столиці всі чоловіки,
Жінки, і діти, і діди
Чекають: сонце зійде знов,
І буде Рама – цар-юнак!
Усіх Айодг'ї городян
Те свято вабило ясне,
Що святкуватимуть його
І радо, й урочисто всі.
І царським шляхом крізь юрбу
Васіштха їхав до царя,
Неначе хвилі краючи:
Палацу врешті він добувсь.
І увійшовши в той палац,
Мов в гору білих хмар ясних,
Зустрівся він з царем брахман,
Як з Індрою Бріхаспаті.
Побачивши свого жерця,
Підвівсь одразу з трону цар,
Пішов йому навстріч. І жрець
Сказав царю: "Усе гаразд".
А радники та двораки,
Що там були, теж підвелись
Та вкупі із своїм царем
Вітали хатнього жерця.
Цар із брахманом попрощавсь,

Усіх додому відпустив,
А сам пішов у свій гарем,
Як лев іде в своє лігво.
Він увійшов у покій, де жінки живуть,
Чудовий, як палац, що має Індра-бог.
Величності своєї сяйвом сявав він,
Як місяць, що на небі сяє між зірок.

Степан Наливайко

"Рамаєна" і деякі українські фольклорні паралелі

Найдавнішою писемною пам'яткою стародавніх індійців є "Рігведа". Найголовніший її міф – битва царя богів Індри зі змієм-демоном Врітрою. Індра своєю громовою стрілою-перуном вбиває Врітру, що перегородив ріки й не дає їм текти. Одночасно своїм перуном-ваджрою Індра розділив доти суцільний світ на дві сфери – небо й землю, світ девів-богів і світ асурів-демонів.

Саме двобій Індри з Врітрою відбитий у ритуалах. Саме на ньому ґрунтуються обряди, пов'язані з настанням Нового року, які мають за мету відродження природи й оновлення життя.

Деви, молодші брати асурів, завжди долають своїх суперників, але не знищують їх остаточно. Битва між ними на початку кожного Нового року відновлюється. Їхня боротьба розглядається як запука суспільної і світової гармонії. Одні не можуть існувати без інших, вони – дві половинки Всесвіту, своєрідна єдність протилежностей. Всесвіт повний, довершений, якщо ці дві половинки вкупі.

Асури пов'язуються з первісними водами, хаосом, неупорядкованим світом, деви ж – навпаки, з налагодженим, упорядкованим світом. Асури уособлюють земний світ, нижчий, тоді як деви – небесний, вищий. Асури розміщуються по ліву, а деви – по праву руку від Праджапаті – охоронця всього живого. Асури протиставляються девам як темне – світлому, ніч – дневі, хаос – ладові, Місяць – Сонцю, жінка – чоловікові, лівий – правому, кривий – прямому ("кривда на землі, правда на небі"), вода – вогню тощо. Саме ця ідея закладена в нашому синьо-жовтому прапорі й імені Володимир, яке в давнину могли мати лише племенні ватажки, наділені правом поєднувати в ритуалі землю й небо, світ людей зі світом небожителів. Місяць має асурську належність, споконвіку пов'язується з водою, росою та соком і водночас із поняттям "лівий". Так само Сонце має девівську належність і пов'язується з поняттям "правий". Це особливість збереження в наших колядах, наприклад, "то праве личко – світле сонечко, а ліве личко – ясний місяць".

Час для ведійських аріїв був циклічним процесом. Наприкінці кожного року наставала криза, коли космос, доти організований і налагоджений,

змінювався хаосом, заціпенінням, холодом. І для відновлення ладу й добробуту треба було знову повторювати акт творення світу, що його здійснив Індра. Це уявлялося як повторення подвигу Індри в ритуалі новорічного святкування. Воно влаштовувалося в день зимового сонцестояння і мало на меті відновити світло й тепло після періоду морозу й холоду, відновити для людини життя з усіма його благами та вигодами. Це свято складалося з низки різноманітних змагань – словесних поєдинків, перегонів колісниць, роздачі дарів, гри в кості тощо. Вважалося, що Індра, подолавши Врітру, здобув багатство, і переможець у змаганні мався за прототип свого міфологічного зв'язця – він ніби повторював подвиг Індри, здійснював новорічний ритуал.

Основний міф "Рігведи" – про битву Індри з Врітрою – повторюється в самій цій пам'ятці безліч разів у різних варіаціях. Давня санскритська драма – не що інше, як відтворення цього основного міфу.

Дослідники давно помітили, що в епічному конфлікті Рами й Равани через Сіту прозирається ведійський міф про Індру та Врітру, а цей міф зберігся в українських веснянках, колядках та в деяких народних весняних танцях, як-от "Володар" і "Ворон", що помітив іще Іван Нечуй-Левицький понад сто років тому. Індра в українському фольклорі виступає як Громовик-воїн (Іван Княжевич, Йван-громовик), Громовик-пастух, Громовик-хлібороб або Громовик ловчий, а Врітра – як злий цар Верет, Ворот або Воротар. Показово, що матір'ю Врітри була асурка Дану, і функціонально і етимологічно тотожна слов'янській Дані, теж пов'язаній з водною стихією. Імена обох і досі бачимо в назвах річок Північного Причорномор'я – Дон, Донець, Дунай, Дністер і Дніпро.

Отже, і конфлікт Рами й Равани через Сіту – це своєрідний різновид міфу про Індру та Врітру, а ширше – відбиття календарної, землеробської міфології.

У "Рігведі" під іменем Сіта шанується богиня ріллі, "польова царівна". А в "Рамаяні" Сіта з'являється на світ із борозни, що її проорав з ритуальною метою цар Джанака, який і став вважатися батьком Сіти. Закінчується ж "Рамаяна" тим, що Сіта знову повертається туди, звідки й прийшла – в обійми рідної матері-землі.

Ведійська Сіта вважалася дружиною Індри, а Індра в "Рігведі" означається "господарем поля". У "Рамаяні" функції Індри перейшли на Раму. Суміщення на міфологічному рівні образів Рами та Індри полегшилося тим, що і Рама і Індра уславилися боротьбою проти демонів-асурів і демонів-ракшасів. Риси землеробського божества мало властиві самому Рамі, зате вони повною мірою властиві однойменному з Рамою Баларамі – старшому братові бога Крішни. Рама – сьоме втілення сонячного бога Вішну, а Крішна – восьме. Сам Баларама також вважається частковим втіленням-аватарою бога Вішну, а Рама, Крішна та Баларама, як і інші втілення Вішну, приходять на землю, щоб знищити зло, яке заповонило її.

В індійській міфології Баларама (мовою хінді – Бальрам) виразно пов'язаний із землеробством. Атрибутом і зброєю його є плуг, через що він і має епітет Халадгара "Плугодержець". Іншим епітетом його є Балавіра (мовою хінді – Бальвір), що означає "могутній герой". Вкрай показово. Що

прізвище Бальвір не було рідкісним серед запорозьких козаків. За "Реєстром" 1649 року в Канівському полку служили козаки Балвір Василей і Балбиренко Іван, у Корсунському – Бальвір Яцько та Балвір Пашко (Реєстр усього війська запорозького... Частина I. К., 1994, сс.92, 117, 145, 183-184, 190). Це при тому що в цих самих полках засвідчено й інші прізвища, пов'язані з індійськими божествами: Кришненко – 2 (один козак, а один сотник Переяславського полку), Шіваненко, Гупаленко, Моружченко та інші. З понад десяти епітетів Баларами принаймні сім починається з компонента Бала (мовою хінді – Баль), який означає "сила", "могутність", "воля". А в українців і сьогодні побутує прізвище Баль. Баль (санскритська форма Бала) – також епітет Баларами.

Отже, у світі ототожнення: Сіта = ведійська Сіта, Рама = Індра можна побачити в боротьбі Рами з Раваною епічне відлуння битви Індри з Врітрою. Семантика землеробського міфу просвічує у "Рамаяні" в численних згадках про в'янення і заціпеніння, які охопили природу, коли Равана викрав Сіту. І навпаки, визволення Сіти й повернення Рами до своєї столиці Айодгі знаменується розквітом усього живого і буянням усіякого зела.

Композиція "Рамаяні" повторює композицію ригведійського міфу: божество родючості опиняється в полоні у сил підземного світу, на його пошуки вирушає бог-чоловік, долає демонів-крадіїв і повертає на землю ("воскрешає") жертву. Ця ж тема звучить і в багатьох інших пам'ятках світової культури, зокрема, в "Іліаді", де Сіті тотожна прекрасна Єлена, через викрадення якої і почалася Троянська війна.

Сюжет "Рамаяні" виявляє спорідненість з українським фольклором. Найдавніша міфічна форма грізних зимових сил в українському фольклорі – то дивний тур-олень з дев'ятьма рогами, що його нагледіла Господиня-Сонце й звеліла спіймати або застрелити. "Цей міфічний звір, – пише І.Нечуй-Левицький у праці "Світгляд українського народу", – то образ зими з чорними хмарами, з снігом, з вітром, морозами, – то індійський лихий Врітра, ворог Громовика-Індри. Зима здавалася народові звіром, що краде сонце і блискавку і держить їх у себе, в образі красної панни на золотому стільчику. В колядках Білорусі говориться про такого самого звіра, котрий гадиною лежить у чистому полі під білим каменем" (1992, с.42).

Хто читав "Рамаяну", відразу помітить, що саме такий сюжет цієї епічної поеми. Царевич Рама та його красуня дружина Сіта через двірцеві підступи мусили піти у вигнання на чотирнадцять років. У священному лісі Дандака, де жили мудреці й подвижники, вони ступили собі хижку. І саме звідси викрав Сіту підступний Равана, перед тим підіславши до хижки дивної краси оленя – насправді свого поплічника, радника Марічу, що обернувся на оленя. Сіта, побачивши того оленя, загорілася мати його собі й звеліла Рамі, щоб він спіймав його для неї. Рама кинувся на лови, а тим часом Равана, перекинувшись смиренным відлюдником, викрав Сіту й ув'язнив на своєму острові-столиці Ланка. Рама мусив переплавлятися через море, обложити Ланку й зітнутися з Раваною в жорстокому герці, де злочинець і наклав своїми десятьма головами. А Рама з Сітою повернулися після цього в свою

країну, де царевич посів престол і довго й справедливо правував. Саме з цією перемогою Рами над Раваною, що символізує перемогу світла над темрявою, добра над злом і пов'язані в теперішній Індії кілька свят, серед них і свято вогнів, свято світла – дивалі. На це свято дівчата й жінки запалюють каганці-човники, йдуть до річок і пускають їх за течією, що нагадує подібний обряд в Україні на свято Івана Купали. Характерною особливістю дивалі є те, що на нього спостерігається сплеск азартних ігор. Легенда мовить, що якраз на це свято Махеші, тотожна нашій Мокоші, грала в кості зі своїм чоловіком Махешем-Шівою і зробила цей день сприятливим для всіляких ігор. Цікаво, що в катакомбних похованнях Північного Причорномор'я археологи знаходять гральні кості. Ведійські арії, судячи з описів, мали гральні кості не кубічні, а мовби складені з двох пірамідок. Саме такі кості знайдено і в Індії, і в Україні, причому в нас їх виявлено понад десять комплектів – стільки не знайдено в жодній іншій культурі бронзового віку. Не менш важливо, що і наші колядки згадують про гральні кості, а гра в кості – один із елементів новорічного ритуалу.

Цікаво й те, що на Україні є своя Дандака, назва якої перегукується з назвою священного лісу, в якому жили Рама й Сіта і з якого Равана викрав Сіту. Українська Дандака розташована на південному березі Криму (тепер – Очеретяна бухта). Цю Дандаку фіксують відповідно в II і IV століттях Птолемей і Амміан Марцеллін, називаючи її серед трьох найбільших міст Таврики-Криму. Олег Трубачов, дослідник індоарії в Північному Причорномор'ї, вважає кримську Дандаку столицею і головним портом загадкових таврів, яких він відносить до індійських племен. Що цілком імовірно, бо по другий бік Керченської протоки, на Таманському півострові, жили синди, вже достовірно індійське плем'я. Компонент данда в назві Дандака означає "кий", "жезл", "скипетр" – як символи царської чи князівської влади. Тобто Дандака виявляється семантичним двійником Києва.

На Південному Бузі, в пониззі Дніпра і в Криму давні автори майже впродовж тисячоліття, починаючи з VI ст. до н.е., фіксують плем'я дандарії, назва якого з того ж таки санскриту тлумачиться як "киедержці", "жезлодержці". У "Махабгараті" згадується країна Дандадгара, якою правив цар Дандадгара. У цього царя був брат, теж цар, на ім'я Данда, тобто Кий, Жезл, Скипетр. З чого видно, що імена із значенням "кий" мали не тільки слов'яни, зокрема, поляни-руси, але й індійці.

Данда також – зброя бога Крішни і його атрибут, так само як зброєю і атрибутом його старшого брата Баларами був плуг.

У санскриті слово данда ще означає "весло". Що змушує згадати літописця Нестора і його слова про те, нібито полянський князь Кий не міг бути човнярем, перевізником. Насправді ж саме через свій князівський статус Кий не тільки міг, але й мусив мати справу з човном, хоча б під час ритуальних дійств, особливо поховальних. Та й не дарма з давніх-давен склалося уявлення про човен як про народ, державу, а про князя чи царя як про керманича цього човна-держави.

З Рамою і Сітою пов'язаний надзвичайно давній весільний звичай, що сходиться іще до часів матріархату. Звичай цей має індійську назву сваямвара, дослівно "самобір", "самовибирання", коли дівчина сама вибирала собі

чоловіка через певне випробування, здебільшого пов'язане з воїнським умінням. На сваямварі Сіті Рама не тільки зумів підняти важезний лук бога Шіви, але й так натягнув тятиву, що вона лопнула. Після цього Сіта й увінчала Раму весільною гірляндою, визнавши його своїм чоловіком.

Подібний звичай існував в Україні ще в XVII столітті. Його ще застав французький інженер Боплан, книжка якого "Опис України" тривалий час була єдиним авторитетним джерелом з історії запорозького козацтва й звичаїв українців. У розділку "Як дівчата залицяються до парубків" він, зокрема, пише:

"Тут (в Україні – С.Н.), на відміну від звичаїв і традицій інших народів, дівчина перша сватається до парубка, якого собі сподобала. Їхній традиційний та незламний забобон майже завжди дівчині в цьому допомагає, та й вона більш певна успіху, ніж парубок, коли б наважився першим свататися до обраної дівчини". І завершує розповідь: "Ось як закохані дівчата в тому краї влаштовують свою долю, змушуючи батьків і суджених виконати своє бажання. Як я вже говорив, батьки бояться накликати на себе гнів божий чи якесь інше лихо, прогнавши дівчину, бо вважають, що так вчинивши, навіки знеславлять увесь її рід, який за це їм неодмінно помститься..."

Дівчина пропонувала хлопцеві руку, не заручаючися його згодою, і їй надзвичайно рідко відмовляли. "Прийміть мене, мамо, я ваша невістка", – такими словами дівчина починала сватання. З огляду на цей звичай побутував і вираз "узяти за муж", замість тепер звичного "піти заміж" чи "вийти заміж". Про силу цього звичаю свідчить те, що іще у XVIII столітті злочинця милували, якщо котрась дівчина зголошувалася взяти його за чоловіка.

Сваямвара побутувала в багатьох народів Північно-Західної Індії, яка, до речі, має свої топонімні й гідронімні відповідники в Україні (Гідронімія України, 1981, с.19-20). Сваямвара в індійському епосі вже занепадає, вона не значиться серед визнаних індуїзмом восьми різновидів шлюбу, хоча в епосі багато прикладів, коли сваямвару здійснюють улюблені сьогодні в Індії героїні – Сіта з "Рамаяни", Драупаді, Савітрі, Дамаянті – з "Махабгарати". З чого напрошується висновок, що найбільше поширення сваямвара мала на прабатьківщині ведійських аріїв, а на тривалому шляху до Індії вона зблякла й утратила первісну важливість. Тож слід сваямвари насамперед слід шукати на терені України, у звичаях її колишніх і теперішніх насельників – українців. І ми справді знаходимо тут такий весільний звичай, що майже дожив до наших днів. Наше свайба цілком може бути спорідненим з індійським сваямбара // сваямвара й сходити до значення "самобір", "самовибір", "самовибирання".

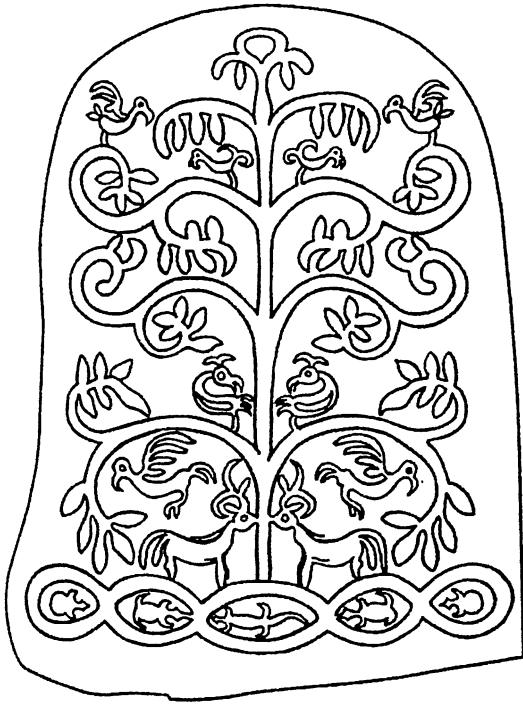
І ще один звичай, згадуваний у "Рамаяні", має українську паралель. Це звичай випробування вогнем. В Україні й досі існує уявлення, що вогонь – праведний, він покарає того, хто звинив. Сіті теж довелося доводити свою чистоту перед Рамою вогнем, з якого вона вийшла ціла й неушкоджена. Таке сприйняття вогню і тепер відоме в українському весільному обряді. На Волині, коли молода йде до церкви

на вінчання, то переступає через вогонь, бо вважається, що вогонь спалить дівчину, якщо вона до весілля втратила цноту і обманює молодого.

Таким чином, сюжет "Рамаєни" сходить до ще ведійських уявлень про битву Індри з Врітрою, що символізує настання Нового року, відродження природи до життя після зими, і відбиває календарну, землеробську міфологію. Саме така міфологія була ще в трипільські часи в насельників давньої України.

Наявність ригведійського міфу про битву Індри та Врітри в українському фольклорі (веснянки, колядки, деякі народні весняні танці) навіть із збереженням імен головних персонажів (Ворот, Верет, Воротар), спільність сюжету "Рамаєни" з українськими фольклорними мотивами (мотив оленя і божества-сонця), деякі архаїчні риси "Рамаєни", які сходять до часів матриархату й збереглися до порівняно недавніх часів на українському ґрунті (весільний звичай сваямвара), існування на Україні топоніма, вкрай важливого для "Рамаєни" (Дандака), семантична тотожність назв Дандака та Київ, побутування колись (козаччина) і нині низки українських прізвищ з виразним "індійським" забарвленням (Бальвір, Кришненко, Шіваненко, Гупаленко, Моружченко тощо), які пов'язані з родючістю, землеробством і воїнським станом і які відбивають поклоніння давніх українців божествам, що їм поклонялися і давні індійці, дають вагомі підстави вважати: цих фактів надто багато, аби бути випадковими. Новорічна обрядовість і уявлення, пов'язані з нею, творилися і на терені давньої України, в участь у творення цієї обрядовості брали й праукраїнці – споконвічні хлібороби, землероби, орачі.

БУДДІЙСЬКА
ЛІТЕРАТУРА

Давня Індія та її література. Фрагмент

Витиснений зі свого рідного краю, буддизм широко розійшовся зате по сусідніх країнах: від Цейлону – до островів Індонезії, від Непалу й Тибету – до Сіаму, Ассаму, від Китаю – до Японії. Але за малий порівняно час (з V в. до нашої ери до VIII в. нашої ери) свого існування в Індії буддизм створив широке письменство, якого значення безперечне і для історії індійської поетичної творчості.

Все буддійське (канонічне) письменство зосереджено в трьох великих зведеннях, що мають назву "кошиків" ("пітака"): сукупність зведень мовою палі називається "Типітака" (санскр. "Трипітака") – "три кошики". Це, по-перше, "Вішаяпітака" ("Кошик поведінки") – зведення правил життя для буддійських ченців; по-друге, "Суттапітака" ("Кошик святих текстів") – збірник розмов Будди з учнями, віршами й прозою, оповідань про окремі епізоди з життя вчителя, оповідань-приповістей про його давніші втілення тощо; і, по-третє, "Абгідгаммапітака" ("Кошик додаткового закону"), що дає головню метафізичне обґрунтування вчення Будди. Кожен із цих кошиків – як це узвичаєно в індійському письменстві – розпадається на кілька окремих творів, з окремими заголовками, складаючи вкупі бібліотеку з 30 із лишком окремих книжок... Досить рано в буддизмі позначається поділ на дві течії: зведення "Типітаки" – наслідок роботи південного буддизму; знов же північний має своє письменство, з усіма рисами апокрифічного. З нього назвімо "євангелію дитинства Будди" – книгу "Лаліта-Вістара", фантастично прикрашену його біографією; потім – книгу "Саддгарма-Пундарика" ("Лотос правдивого закону") – збірник повчань і побожних приповістей (в ній, між іншим, знаходимо цікаву варіацію теми "блудного сина" – також у формі приповіді), і ще своєрідний культурно-історичний роман "Мілінда-паньхо" ("Питання Мілінди"), де головне місце займає діалог царя Мілінди (мабуть, індобактрійського царя Менандра, що в другому віці правив одним із царств, які виникли із спадщини Александра Македонського) і мудреця Нагасени, що в своїх відповідях дає цареві докладний виклад буддійської доктрини.

Що ж дає письменство тому, кого цікавить, властиво, художня творчість? До останньої треба застосувати, по-перше, легендарну біографію Будди, що в християнському перелицюванні життя Варлаама та Іосафа захоплювала ще феодальну Європу, стала ще в I віці до н.е. матеріалом для поем найбільшого поета індійського буддизму Ашвагхоші "Буддгачаріта" ("Життя Будди"). Далі, до певної міри, до художнього письменства близькі повчання й

казання Будди, іноді подані у формі коротких віршів-афоризмів (так звана гномічна поезія), що досягають найбільшої майстерності у збірнику "Дгаммапада" ("Слова закону"); збірник цей входить до другого з названих попереду "кошиків". І, нарешті, по-третє, велике історико-літературне значення мають оповідання й приповіді Будди, розкидані по різних книжках, але найзначніші у збірці "Джатак"... Джатаки – це оповідання, вкладені в уста самому Будді й подавані як паралель до якої-небудь випадкової події в житті, що оточувало його або його учнів... Щось сталося; з цього приводу Будда згадує аналогічний випадок із своїх попередніх втілень: оповідання про це і є, власне, джатака. Кінчається воно здебільшого віршами, що датують повчальний висновок і зв'язують минуле з теперішнім.

Дгаммапада

11 Ті, що в несутності сутність, а сутність в несутності бачать,
Вони не охоплюють сутність, їх хвилі облуди несуть.

12 Але хто у сутності сутність, несутність в несутності бачить,
Ті справді охоплюють сутність, їх істини хвилі несуть.

13 Як хату, що вкрита погано, дощі заливають, руйнують,
Отак ненаставлену душу нестримна пристрасть руйнує.

14 Як хату, що добре покрита, дощі не заллють, не зруйнують,
Добре наставлену душу пристрасть повік не зруйнує.

15 Сумує, живучи, сумує в смертний час,
Хто діяв зле; нудьгує він в обох світах,
Бо винен він; страждає він страшенно,
Коли розгляне прикрість вчинків злих своїх.

16 Радіє живучи, радіє в смертний час,
Хто діяв добре; радіє він в обох світах,
Радіє і раює він, щасливий,
Коли розгляне чесність добрих дій своїх.

51 Немов барвисті, гарні квіти, що блищать, а не пахнуть,
Безплідні ті слова, які не спричиняються додій.

65 Знай: дурень, що себе за дурня визнає, – розумний,
Коли ж за мудреця себе вважає, він – дурний.

81 Незламну скелю вітрові не зруйнувати,
Хвалою і докором мудреця не схвилювати.

82 Глибоке й чисте озеро вбирає світло, –
Так слово істини засвоює розумних чистий дух.

83 Усюди добрі люди – доброчесні,
Не скаржаться і пристрасті не знають;
Розумні – в щасті надто не радіють,
В нещасті не впадають в безнадію.

84 Для себе хто нічого не жада,
Не прагне, – ні синів, ані скарбів, ні влади,
Хто задля себе не шкодить іншим –
Той справді-бо розумний, добрий, чесний.

116 Роби лише добро, зла не чини.
Бо хто не дбає про добро, втішається той злом.

127 Ані в повітрі, ні в морських глибинах,
Ні в горах, ні в печерах, ні в безодні, –
Ніде нема такого місця в світі,
Де зміг би ти свій злочин приховати.

186 Дощ золотий бажання не задовольнить. Розумний знає,
Що пристрасті дають нам мало радощів, багато горя.

209 Коли того, чого не слід, хтось прагне,
А тих речей, що слід, якраз не прагне,
Коли хтось любе, а недобре вибирає,
Той заздрить тим, що вже себе пізнали.

210 Не з'єднуйся ніколи з тим, що любиш,
Не з'єднуйся і з тим, чого не любиш,
Бо тяжко, коли любого не бачиш,
Так само, як дивитись на нелюбе.

211 Тому не слід любити анічого,
Бо тяжко нам втрачати те, що любе,
Оті є справді вільні, хто не має
Нічого, що їм любе чи нелюбе.

334 Людей, що стримувать себе не вміють,
Враз пристрасть оперіже, як ліана;
Вони дарма блукають, метушаться,
Як мавпи, що плоди шукають в лісі.

336 Але хто переміг облудну пристрасть,
Що в світі важко так її здолати,
Той і страждання всі тоді відкине,
Як квіти лотосів – роси краплини.

Сутта-ніпата Мара і Будда

Мара мовить:

Хто має синів, має втіху з синів,
Хто має корів, має втіху з корів, –
Те "має" – то радість людська.
А в кого
Немає нічого,
Яка ж йому радість, якая?

Будда мовить:

Хто має синів, має клопіт з синів,
Хто має корів, має клопіт з корів, –
Те "має" – причина турботи людської.
А в кого Немає нічого,
У того й турботи нема ніякої.

Багач і мудрець

Багач

Ось я страв наварив
І корів подоїв,
Над рікою живу собі влад;
Дім успів я покрить,
І огонь мій горить, –
Тож, о небо, як хоч, спускай зливу і град.

Мудрець

Я свій гнів усмирив
І упір покорив,
Над рікою сю ніч пересплю собі рад;
Дім мій вільний весь час,
Огонь пристрасті згас,
Тож, о небо, як хоч, спускай зливу і град.

Багач

Не бриняць комарі,
У росистій траві
По лугах не злічить моїх стад;
Повно паші в стогах
І сльоти нам не страх,
Тож, о небо, як хоч, спускай зливу і град.

Мудрець

В царстві духу я чайку міцную зробив,
Я на той бік поплив і у пристань прибив,
Поборов течію уподобань і звад,
І ту чайку – тепер
Непотрібну – поверг,
Тож, о небо, як хоч, спускай зливу і град.

Багач

Моя жінка покірна,
Не ледача, а вірна
І трудяща, й мені йде під лад,
І хороша на вроду,
І славетного роду, –
Тож, о небо, як хоч, спускай зливу і град.

Мудрець

Дух мій вірний мені,
Кинув думи марні
І піднівся над низ земних болів і страт,
І я вирвав все зло,
Що у серці росло, –
Тож, о небо, як хоч, спускай зливу і град.

Багач

Я працюю і дбаю,
Ти кормлюсь і те маю,
І край мене здорових дітей моїх ряд;
Вони чесно ростуть,
Про них злого не чуть, –
Тож, о небо, як хоч, спускай зливу і град.

Мудрець

Я нічим не журюсь,
Нікому не корюсь,
З тим, що маю, зійду світ весь там і назад;
І нікому служить
Я не мушу й на мить,
Тож, о небо, як хоч, спускай зливу і град.

Багач

Мої вівці й телята,
Первістки, і ягнята,
І бугай той могутній, цар стад,
І корови мені
Вдій дають молочні,
Тож, о небо, як хоч, спускай зливу і град.

Мудрець

Я не маю телят,
Ні овець, ні ягнят,
Бугаїв, що пишаються там серед стад,
Ні корів молочних,
Я не дбаю про них, –
Тож, о небо, як хоч, спускай зливу і град.

Багач

Мої стіни гладкі,
Мої шури тривкі,
Нові яслі в стайнях і припони під лад:
Не зірвуться воли,
Хоч би бурі ревли, –
Тож, о небо, як хоч, спускай зливу і град.

Мудрець

Я, мов бик, розірвав
Пути всіх земних справ,
Наче слон, прорвав тин всіх змислових завад
І не верну туди, як дитя
В лоно матері вже не верта, –
Тож, о небо, як хоч, спускай зливу і град.

Джатаки

Як убито Сундарі

Коли чернецька громада Святого дійшла слави й шани таких великих, як п'ять великих рик, іновірні вчителі втратили славу і шану свою і вже не сяjali, як не сяють світляки, коли зійде сонце. Зібравшись, вони сказали так:

– Відколи з'явився аскет Готама, ми втратили свою славу і шану. Ніхто нас не визнає. З ким би це нам змовитися й завдати аскетові Готамі такого сорому, щоб він втратив славу свою й шану?

І спало їм на думку:

– Якщо змовимося з Сундарі, ми цього доможемося.

Коли Сундарі прийшла одного дня до пустині іновірців, ті привітали її, але не розмовляли з нею, коли вона там стояла. Сундарі звернулась до них, але, не діставши відповіді, запитала:

– Шановні, чи не образила я вас?

Вони відповіли:

– Сестро, хіба не бачиш, як аскет Готама шкодить нам? Відібрав усю в нас славу й шану!

Сундарі відповіла:

– А що я можу зробити?

– Сестро, ти ж така гарна й чудова! Доведи аскета Готаму до неслави, пошир про це чутки серед людей і позбав його слави й шани.

Вона відповідала:

– Гаразд.

Вона встала й пішла собі.

Потім набрала вона вінків, пахощів, масті, камфори, мускатних горіхів тощо й пішла ввечері до Джетавани, де велика юрба народу зібралась послухати казання Вчителя, але вже був час вертати до міста. Коли її питали: "Куди йдеш?", – вона відповідала:

– До аскета Готами. Я живу з ним у запахущій хатині.

Перебувши потім одну ніч у пустині іновірців, вона вранці подалася до міста шляхом, що веде до Джетавани. А коли питали її: "Гей, Сундарі, куди йдеш?" – відповідала:

– Переночувавши ніч з аскетом Готамом у запахущій хатині й грішною втіхою його насолодивши, вертаю додому.

Кілька днів по тому іновірці дали грошей лиходіям, мовивши:

– Підіть, убийте Сундарі та сховайте її в купі гною коло запахущої хатини аскета Готами й повертайтеся.

Так ті й зробили.

Тоді іновірці вчинили галас: "Ми не бачимо Сундарі!" – і звернулись до царя. Той спитав:

– Може, запідозрюєте когось?

Вони відповіли:

– Вона пішла вчора до Джетавани, а що сталося потім, ми не знаємо.

Тоді цар сказав:

– Ідіть і шукайте її.

З дозволу царя вони взяли собі його служників, пішли з ними до Джетавани й кинулись шукати її.

І знайшли в купі гною, поклали труп на ноші, повернулись до міста й сказали цареві:

– Учні аскета Готами, намисливши затаїти лихий вчинок свого Вчителя, вбили Сундарі й заховали її в купі гною.

Цар сказав:

– Рушайте туди і пройдіть через усе місто.

І вони, лементуючи, пройшли по всіх міських вулицях:

– Дивіться! Який злочин учинили учні сина Шак'ї, – а потім знову підійшли до брами царського палацу. І цар звелів покласти мертве тіло Сундарі на ноші, віднести на кладовище й приставити сторожу.

Тоді всі жителі Шравасті, крім добродесних учнів, почали говорити:

– Дивіться! Ось що накоїли учні сина Шак'ї, – і знеславляли ченців у місті й передмісті, по садах і галях.

Ченці тим часом оповістили Вчителя про те, що сталося.

Учитель сказав:

– А ви відкажуйте людям ось так:

У пеклі буде, хто неправду каже
І хто зрікається свого вчинку,
Однакова їм доля після смерті,
Як людям, що вчинили лиходійство.

Таким віршем висловився він.

Цар розіслав скрізь людей, наказавши їм:

– Дізнайтесь, чи не вбив Сундарі хтось інший?

А лиходії впилися горілкою на ті гроші й посварилися між собою. Один і кажу другому:

– Це ж ти вбив Сундарі й заховав її в купі гною, а тепер горілку п'єш на гроші, що одержав за це.

– Гаразд, – сказали царські служники і забрали лиходіїв тих та й привели до царя. Цар запитав їх:

– Ви вбили?

– Так, царю.

Тоді цар звелів покликати до себе іновірців і сказав їм:

– Візьміть Сундарі й пройдіть через усе місто, мовлячи: "Ми підмовили вбити Сундарі, бо аскета Готаму хотіли ославити. Це злочин не Готамів і не учнів Готамових, це наш злочин".

Так вони й зробили.

І сила-силенна іновірців на вернуласть. А тих іновірців за вбивство людини покарано.

Відтоді слава Будди зросла іще більше.

Джатака про мавпячого царя

Учитель розповів у Бамбуковому Гаю приповідь: "Хто має чотири чесно-ти", про замах на його життя з боку Девадатти.

Учитель, дізнавшись, що Девадатта готує замах на його життя, сказав:

– Гей, ченці! Не від сьогодні готує Девадатта замах на моє життя; він ще здавна готував такий замах, але не здійснив свого наміру.

І розповів таке:

– Ще в ті часи, як у Бенаресі царював Брахмадатта, Бодгісатва втілювався як мавпа. Виріс він, став як дуже жереб'ятко і жив собі самотньо на березі річки, що серед неї був острівець, де росли мангові й хлібні дерева та всіяка рослинність. Між берегом та острівцем була скеля врівень з водою. Бодгісатва, дужий та моторний, стрибав з берега на скелю, а зі скелі на острівець. Наївшись там овочів досхочу, він повертав увечері додому тим самим шляхом, а наступного дня робив те ж саме. Так спливало його життя.

Але в цій річці жив ще крокодил зі своєю крокодилихою. А вона, побачивши Бодгісатву, коли він плигав туди й сюди, забажала скуштувати його серця. Тож сказала своєму чоловікові: "Страшенно кортить мені поласувати серцем цього мавпячого царя". – "Гаразд, – відповів крокодил, – ти матимеш його серце сьогодні ж увечері: коли він вертатиметься з острівця, я сприймаю його". І пішов та й ліг на скелі.

Наприкінці дня Бодгісатва, збираючись увечері покинути острівець, глянув на скелю і сказав сам собі: "Чогось скеля висувається тепер із води далеко більше, ніж звичайно. У чім річ?" Змірявши оком рівень води та скелю, він подумав: "Вода не підвищувалась і не знижувалась сьогодні. А скеля явно побільшала. Мабуть, на ній сидить крокодил та чигає на мене. Треба довідатися, що там".

Не рухаючись, він починає нібито розмовляти зі скелею: "Гей, скеле!" Та мовчить. Він знову аж тричі звертається: "Гей, скеле!" Мовчанка. Тоді він ще раз говорить: "Слухай, скеле, чому ти сьогодні не відповідаєш мені?" Крокодил подумав: "Мабуть, раніше скеля відповідала цій гарній мавпі. Тож і я зараз відповім". "Чого тобі треба, мавпячий царю?". – "А ти хто такий?" – "Я крокодил". – "А що ти тут робиш?". – "Чигаю на тебе, хочу жерти твоє серце". Бодгісатва подумав: "Шляху тут іншого немає, треба вдатися до хитрощів". І починає знову: "Друже крокодиле, я віддамся тобі. Роззяв пащу і ти зараз спіймаєш мене, коли я плигатиму".

А крокодил, коли роззявляє пащу, очі заплющує. Забувши про цю дрібницю, крокодил роззявив пащу, і очі самі в нього заплющилися. Тож уявіть собі: лежить той крокодил, паща роззявлена, а очі нічого не бачать. Бодгісатва, напружившись, стрибнув і потрапив йому якраз на голову. Потім знову стрибнув, злетів, як блискавка, і вже він на березі.

Побачивши таке диво, крокодил подумав: "Цей мавпячий цар вчинив справді щось дивовижне! – І гукнув: – Гей, мавпячий царю, хто на цім світі має чотири чесноти, той над усіма панує. А ти маєш їх геть усі". І проказав такого вірша:

Мавпячий царю! Хто має

Чотири чесноти: правдивість,

Ще й справедливість, завзятість, зреченність,

Той усіх ворогів переможе.

Уславивши так Бодгісатву, крокодил вернувся до свого лігва.

Учитель казав:

– Не від сьогодні готує Девадатта замах на моє життя: готував він його здавна... Тоді той крокодил був Давадатта, крокодилиха була Чінчаманавіка, а мавпячий цар – я.

Така приповідь про мавпячого царя.

Джатака про черепаху

"Це ж вона розбилася", – почав оповідь Учитель, перебуваючи в лісі Джетавана. Йшлося про Кокаліку.

– Не тільки сьогодні, ченці, – сказав Учитель, – балакучість є причиною загибелі Кокаліки, таке вже було й раніше.

І розказав приповідь із давніх часів:

– За давніх-давен, коли Брахмадатта царював у Бенаресі, Бодгісатва, народившись у родині царедворців, став йому за радника у справах світських та духовних. А цар той був дуже балакучий; коли починав говорити, ніхто вже не міг вимовити ані словечка. Бодгісатва хотів якось виправити цю його хибу і, походжаючи, розмірковував, як цій справі зарадити.

А за тих часів десь поблизу Гімалаїв жила в озерці черепаха. Два молоді фламінго, шукаючи собі поживи, познайомилися з нею і, заприятелювавши, сказали їй: "Люба черепахо, ми живемо в Гімалаях, де височіє Блискуча Гора, у чудовій місцевості, поблизу Золотої Печери. Приходь до нас". – "А як я зможу прийти до вас?" – "Ми тебе перенесемо, але ти мусиш закрити рот, мовчати й нікому ані словечка не промовити". – "Згода, несить мене". – "Гаразд", – сказали фламінго, встромили їй у рот паличку, вхопили в свої дзьоби обидва її кінці й злетіли в повітря. Побачивши, як вони летіли в повітрі, селяни закричали: "Дивись: два фламінго несуть черепаху, що висить, зачепившись за паличку". Вона збиралась відповісти їм: "Коли мої приятелі несуть мене, хіба це вас обходить, бидло?" А якраз у ту мить птахи, що летіли дуже швидко, долетіли до Бенареса й опинились над палацом. Черепаха розціпила рот, випустила паличку, впала на подвір'я і на вільному повітрі, просто неба, розбилась на дві частини.

Саме проходив там цар у супроводі своїх міністрів і спитав Бодгісатву: "Вельмишановний, як же це сталося, що черепаха упала?" А Бодгісатва подумав: "Скільки вже часу я добираю спосіб виправити цього балакучого царя! Певно, черепаха познайомилася з фламінго, і вони запропонували їй полетіти з ними до Гімалаїв. Та й полинули, встроївши їй паличку в рот. Вона почула розмову, не могла стримати свого язика, забажала говорити, випустила паличку з рота й упала на землю з високості". А потім сказав у голос: "Великий царю, оце таке лихо загрожує балакучим людям, що не можуть стримати свого язика". А далі ще й проказав вірш:

Оце ж вона розбилася, коли схотіла говорити,
Тримаючись за паличку. Загинула, на землю впавши.
І це ти мусиш усвідомити собі, герою мій славетний:
Для щастя власного не слід балакати тоді, коли не треба.

Цар подумав:
"Це він каже про мене..."

– Вельмишановний, – звернувся він до нього, – це про мене ти сказав?
– Великий царю, чи ти, чи інший, хто говорить забагато, зазнає такої долі.
І розповів йому все, що сталося, і цар відтоді став мовчазним та задумливим.
Розповівши цю байку, Учитель пояснив стосунок колишніх осіб до сучасних:
– За тих часів, – сказав він, – черепаха була Кокаліка; два молоді фламінго – два старші ченці нашої громади, за царя був Ананда, за мудрого радника-духівника був я.

Така є приповідка про черепаху.

Мілінда-паньхо

Немає постійної totoжності в однієї й тієї ж особи.

Цар Мілінда спитав:

– Преподобний Нагасено! Той, хто постає, чи той самий він, чи інший?

Преподобний відповів:

- Ні, він не той самий і не інший.
- З'ясуй це порівнянням.
- Як ти гадаєш, великий царю, коли тепер ти дорослий, то хіба ти той самий, що був тоді, коли був ніжним хлопчиком чи дитинчам, що дригає ніжками?
- Ні, преподобний, я був один, коли був ніжним хлопчиком чи дитинчам, що дригає ніжками, і інший тепер, коли дорослий я.
- А коли так, великий царю, немає в тебе ні матері, ні батька, ні вчителя, ні навчання, ні виховання, ні мудрості. Адже, великий царю, хіба мати зародка є інша, ніж мати дитини й дорослої людини? Хіба той, що вчився, є іншим, коли вже навчився? Хіба той, що зробив злочин, є іншим, коли йому за це відтято руки й ноги?
- Ні, преподобний, але що ти мені скажеш?
- Преподобний мовив:
- Великий царю, я й сам був колись ніжним хлопчиком, був дитинчам, що дригає ніжками, а тепер я доросла людина. Через зв'язок із тілом всі ці стани складають єдність.
- З'ясуй це, навівши якесь порівняння.
- Великий царю, коли людина запалить світильник, хіба не горітиме він цілу ніч?
- Так, преподобний, горітиме.
- Як же так, великий царю, хіба полум'я на початку ночі буде тим самим, що й опівночі?
- Ні, преподобний.
- Хіба полум'я опівночі буде тим самим, що й наприкінці її?
- Ні, преподобний.
- А хіба, великий царю, на початку ночі був один світильник, опівночі інший, а наприкінці ночі ще інший?
- Ні, преподобний.
- Отже, великий царю, така сама й безперервність явищ. Одне народжується, інше зникає; виникає ні попереднє, ні наступне; тому й людина не є ні тим самим, ні іншим; так виникає безперервність явищ.
- Ще раз з'ясуй це, навівши якесь порівняння.
- Великий царю, коли свіже молоко згодом перетворюється на вершки, а вершки на масло, а масло на топлене масло, хіба можливо, великий царю, все чітко відокремити?
- Ні, преподобний, все це виникає через безперервний зв'язок.
- Отак, великий царю, виникає і послідовність явищ. Одне народжується, інше зникає; не виникає ні попереднє, ні наступне; тому й людина не є ні тим самим, ні іншим; так доходить вона останнього ступеня свідомості.
- Ти мудрий, о Нагасено!

Про Варлаама і Йоасафа та притчу про однорога Фрагменти

...Зміст цього роману, написаного плавною грецькою мовою, можна передати коротко так. Коли християнство почало поширюватись в Єгипті і проникло в Індію (яка тут ототожнюється з Ефіопією, і вважається, що вона межує з Єгиптом), правив там могутній король на ім'я Авенір; стривожений аскетичним напрямом нової релігії, він запровадив жорстоке переслідування її прихильників і дійсно зумів багатьох схилити до відречення (від нової віри). Лише аскети залишаються непохитними в своїх переконаннях, хоча масово терплять тортури і смерть заради Христа. В той час у короля народжується незвичайної вроди син, Сповнений радості, король скликає найславніших астрологів своєї країни, щоб ті провістили майбутнє молодого принца. Усі астрологи пророчать, що славою він перевершить усіх своїх попередників, і тільки один із них додав, що молодий принц стане християнином і аскетом і передбачена слава дістанеться йому аж у потойбічному житті. Наляканий цим пророцтвом, король роздумує, яким чином можна було б запобігти його здійсненню. Він велить збудувати чудовий палац, в якому його сина мають обслуговувати найбільш здорові і вродливі юнаки, а навчати – такі ж учителі, з тим, щоб він нічого не довідався про людські злидні, хворобу і неміч. Йоасаф підрастає, він відзначається надзвичайним прагненням до знань. Та, незважаючи на всі перестороги слуг, які оточують його, під час прогулянок юнак усе ж побачив прокаженого і немічного старезного діда, і в його душі народжується уява про хворобу і смерть.

У цей час Варлаам, аскет, який живе в Сенаарській пустині, одержує уві сні божественну вказівку прибути в Індію, щоб повернути Йоасафа в християнство. Переодягнений купцем, він їде до Індії і домагається доступу до принца, вдаючи, що він хоче подарувати коштовний камінь-самоцвіт. Залишившись удвох із принцем, Варлаам починає навчати його біблійної історії, а потім християнської догматики. Принц жадібно сприймає нове вчення, але особливо йому подобаються притчі, якими Варлаам пожвавлює свої бесіди, проповідуючи богоугодність аскетичного життя. Він хоче негайно піти з Варлаамом у пустелю, але той відраджує це робити, охрещує його і йде геть, залишивши Йоасафу на згадку багато почвань та свій поношений одяг пустельника. Лише згодом король дізнається про те, що сталося з його сином. Спочатку він хоче зловити Варлаама і примусити його зректися християнського вчення. Коли ж це не вдається, король вирішує влаштувати прилюдний диспут у присутності Йоасафа, причому, за попередньою домовленістю, мудрець Нахор, який у диспуті захищатиме християнство, повинен бути поставлений в абсурдне становище і переможений. Король сподівається, що цим відіб'є у принца охоту до християнства. Але сталося непередбачене: Нахор здобув на диспуті блискучу перемогу, поставивши в абсурдне становище всіх індійських мудреців. Розлючений цим король звелів відшмагати

своїх мудреців батогами і за порадою мага Тендаса піддає свого сина іншій спокусі: він оточує його лише жіночою прислугою, сподіваючись, що дівчати зведуть його на шлях розпусти. Проте Йоасаф протистоїть цій спокусі, у розмові навертає самого мага Тендаса до християнства і домагається того, що батько, щоб утримати сина від аскетичного життя, віддає йому половину свого королівства. Йоасаф слухняно погоджується стати володарем, а потім навертає до християнства свого батька, який зовсім зрікається трону і теж подається у пустиню Сенаар, щоб розшукати свого вчителя Варлаама. Після дворічних блукань він знаходить його, живе в молитвах і самокатуванні аж до самої смерті вчителя, ховає його, а сам живе у своїй келії ще цілих тридцять п'ять років; коли Йоасаф помер, його поховав сусід-пустельник поряд з Варлаамом. Наступник Йоасафа на індійському троні у віщому сні дізнається про смерть колишнього володаря, наказує привезти його останки до Індії, і тут їх ховують з королівськими почестями.

...Популяризації роману про Варлаама і Йоасафа в середньовіччі особливо сприяли два енциклопедичні і широко читані твори, в які він, дещо скорочений, входив так само, як і в XIII ст. Це, власне, написаний близько 1254 року "Speculum historiale" відомого домініканця Вікентія Белловацензія і створення близько 1290 року "Legenda aurea" ломбардського єпископа Якоба з Вораджіне. "Speculum" Вікентія, як відомо, протягом усього середньовіччя аж до періоду Реформації, а то й пізніше, був для всієї католицької Європи канонем усіх необхідних знань, основою вищої освіти, тимчасом як "Legenda aurea", перекладена майже на всі європейські мови, здобула надзвичайну популярність як книга для читання та повчальна книга. Внесення роману до цих цінних творів, котрі вважалися майже канонічними, разом із можливим авторством святого Іоанна Дамаскіна було значною мірою причиною того, що в 1583 р. імена святих пустельників Варлаама і Йоасафа були записані до римської книги великомучеників, а їх пам'ять відтоді мала вшановуватися 27 листопада. Відкриття того, що легендарний святий Йоасаф був цілком імовірно сином індійського короля Сідхартха, Суддагадана з Капілаваста, відомого в історії як будда Сак'я-Мун, засновника названої його іменем буддистської релігії, викликало серед католиків, особливо у Франції, збентеження, що знайшло відображення в деяких цікавих публікаціях... Як би там не було, незаперечним лишається той факт, що на католицькому Заході (і так само у східній Європі) довгий час вірили в реальність осіб, зображених у романі, і в ортодоксальну святість Варлаама та Йоасафа, і якби не з'явилися нові відкриття, то римський мартиролог, напевно, ще б довго залишався недоторканим з іменами обох цих святих.

...Подібно до Західної Європи, де цей роман був у скороченому вигляді вміщений у великих збірниках творів, особливо в "Legenda aurea", в Росії взяте з роману життє святих Варлаама й Йоасафа було введено до Четьї-мінеї, виданої в Києві св. Дмитрієм Тупталом, званим Дмитрієм Ростовським (теж південноруським ученим), під датою 19 листопада. Цей твір, надзвичайно популярний як серед духовенства, так і серед простого люду, з кінця XVII і до нашого століття витримав багато видань, переважно в Москві. Про те, що Четьї-мінеї, особливо в Південній Русі, охоче читали селяни, а ті, хто не міг читати, їх захоплено слухали, свідчить український поет Тарас Шевченко, сам син

селянина, який в епілозі до своїх "Гайдамаків" розкажує, як колись у його рідній хаті іноді в неділю його дід, що знав письмо, читав уголос Мінеї сусідам, а потім, після чарки горілки, на прохання сина, розповідав жажливу історію Коліївщини, тобто після розгрому польської шляхти в Умані (1768), а він сам, маленький хлопчик, слухав ці читання та розповіді, то радіючи, то плачучи.

...Чим ближче європейська наука знайомилася з літературою і історією далекого Сходу, і зокрема Індії, тим більше напрошувалась думка про якийсь тісний зв'язок християнської історії індійського принца з Індією. Наскільки цей зв'язок є природним і само собою зрозумілим, ми переконуємося з факту, який став загальновідомим лише в останній час. Один португалець, що жив у XVI ст., Діого да Конто, який декілька років перебував в Індії і написав твір про подвиги португальців в Азії, помітив надзвичайну подібність індійської легенди про Будду до історії про навернення Йоасафа, але як віруючий католик висловив свою думку з приводу цього: немовби легенда про Будду є наслідуванням християнської історії про Варлаама та Йоасафа... 29 липня 1859 р. з'явилася стаття Фелікса Лібрехта "Джерела Варлаама і Йоасафа", що проклала нові шляхи у дослідженні. На основі уривків з тибетської "Лалітавістари", поданих Іларом Бартелемі в його книзі "Le Bouddha et sa Religion", він довів, що суть оповідання про народження, юність, виховання, навернення і смерть Будди, яке міститься в цій книзі, майже ідентичне з оповіданням про долю Йоасафа, і хоч сучасна "Лалітавістара" не є безпосереднім оригіналом грецького роману, проте грецький роман майже в усіх головних пунктах є дуже точною, звичайно пристосованою до християнських цілей і в деяких епізодах самостійною обробкою індійської легенди про життя Будди, отже, Йоасаф власне є Буддою, великим "світочем Азії", засновником найпоширенішої серед азійських народів релігії.

Зіставлення паралельних текстів буддистської книги і християнського роману, систематично проведене Лібрехтом, було таким недвозначним і переконливим, що проти головного результату цього порівняння нічого, власне, не можна було сказати.

Володимир Шаян

До питання сюжету, генези і оригінальності Франкового твору "Фарбований лис" Фрагменти

...Хто з нас не насолоджувався байками чи казками Франка "Коли ще звірі говорили"? Хто з нас не любувався чи не вчився напам'ять у молодості розділів із "Лиса Микити"?

І вже тоді, в ранній молодості, крім сміху, що нам давало це читання, ми відчували, що стасмо від нього "мудріші", бо не про звірят ішла тут мова, а про людей. Іншими словами, це наука про людські характери та дійсність життя. Попри всю жартівливість і фантастику цих казок, це була наша перша

наука, "школа життя", до якої ми готувалися. А ця школа не тільки для дітей, а й для "розумних" уже старших.

...У вужчому літературному зміслі найстарші тексти байок зустрічаємо головно в двох країнах: у Греції (відомі байки Езопа) та в Індії (найстарша збірка байок, що зветься "Панчатантра" або "П'ятикнижжя"). Обидва ці найстарші збірки байок є вже творами суто літературної вартости і походження та мають, очевидно, за собою довгу школу літературної традиції.

...Тексти "Панчатантри", себто "П'ятикнижжя" в цьому вигляді, в якому дійшли до нас... оформлені рамовим оповіданням як колекція такого роду літератури. Це аж IV-V століття нашої доби. Але безсумнівні ремінісценції цієї літератури в інших пам'ятниках зустрічаємо ще в IV стол. до Христа.

Саме тому й виник у науковій літературі довгий спір про походження, чи країну, звідки прийшли ці байки: з Греції до Індії чи з Індії до Греції?

...Одним із поважних аргументів на користь Індії, як країни виникнення циклу згаданих байок, є саме головна їх "особа" і "герой" – хитрий шакал, який у Європі став лисом... Шакал, як відомо, живе в Індії, а не в Європі. Саме ця постать є прототипом нашого Лиса Микити з поеми Франка. Але шлях цього хитрого Лиса від палати індійського магараджі до всіх країн Європи та в усіх століттях був справді єдиний у своєму роді. Тому треба виразно підкреслити, що ні один інший з літературних героїв не перемандрував стільки світу і не відвідав стільки народів і країн, як оцей, нарешті також і наш, Лис Микита. Для своєї популярності він умів хитро переодягатися в цілу колекцію національних костюмів і нічого дивного, що на українському ґрунті наші малюрі малюють його чи то в козацькому, чи то гуцульському строю.

...Отже – тут початок літературної історії Панчатантри – мав один великий магараджа трьох синів, що не любили вчитися. Зовсім, як бачимо, правдива історія. Наука, як то кажуть, не лізла їм у голову. Забави і полювання – краці. Сьогодні ми додали б ще концерти і забави "бітлів".

Тоді вчені брагмани вдумали інший – скорочений і приємний – спосіб навчання нечемних синів магараджі, а саме... з допомогою байок. Всю свою мудрість вклали вони у згадане "П'ятикнижжя". Таким чином створили повний, поглиблений курс політично-державних наук із окремим додатком характерології та психології людини. Цей курс мав тривати тільки шість місяців.

...Тож нічого дивного, що до цього курсу байок треба ставитися з пошаною. Там учать про те, "як поєднати приятелів" і про те, "як роз'єднати приятелів". Вчать про "війну і мир" у третій книзі; аж дві книги присвячено життєвій мудрості... "Фарбований Лис", що його тут розглядаємо, є одною з байок цього курсу вищої дипломатії.

...Відомий найстарший переклад був зроблений із старших редакцій панчатантри на мову пеглеві, себто середньоперсидську, біля 570 р. по Христі. З неї виникли сирійські та арабські переклади. Саме арабський переклад став джерелом і основою для перекладів чи версій у цілій Європі та Азії. Цілком слушно можна ствердити, що це найпопулярніший і найпоширеніший текст у цілому світі. Треба однак пам'ятати, що в різні епохи зроблені переклади походили з різних версій і редакцій. Тому історія цих перекладів, взаємовпливів і пов'язань є одним

із найскладніших питань історії світової літератури. Крім цього, збірки доповняли байками чи то місцевого походження, чи з інших джерел, відомих збирачам, як, напр., і збірка Франка "Коли ще звірі говорили", де крім 5 байок із Панчатантри, що творить її хребет, є ще 14 байок з інших джерел.

...Для нашої літератури важливим є грецький переклад, що його зробив Сиєон наприкінці XI стол. з арабської мови... Тут із гордістю треба відзначити, що староукраїнська література має один із найвчасніших перекладів із грецької мови п.з. "Стефаніт і Іхнілят", хоч збереглися лише пізніші його копії...

...На нашу думку, згаданий Франковий твір не є ані вільним перекладом, ані переробкою, ані трагестією, а оригінальним літературним твором у повному значенні цього слова. Сам факт зачерпнення мандрівної і багато разів насвітлюваної чи опрацьовуваної теми важить тут дуже мало.

...Послухаймо уважно насамперед, що говорить на цю тему сам Франко, зокрема про те, що каже він про методу своєї мистецької праці. Отже у вступі до другого видання "Коли ще звірі говорили" Франко пише:

"Для тих, хто хотів би знати, відки я брав свої казки, скажу, що звідки брав то брав, але кожну казку я перероблював основно, прибираючи її до смаку, розуміння й оточення наших дітей і нашого народу. Я старався віддати якомога найбільше тон і спосіб вислову найкращих казок, записаних із уст нашого народу, бажаючи й оці чужоземні зробити так само нашими, як ті, що їх оповідає довгими зимовими вечорами наша сільська бабуся дітям у запічку. При тім я бажав подати матеріал свіжий, не переповідаючи те, що кожний у нас знає вже й без мене, і для того я обернувся до чужих збірок, західних і східних. Маючи на оці мету більш педагогічну, ніж чисто-наукову, я не вагався декуди відступити від оригіналів, вводити нові мотиви в старий засновок..."

Для цікавих, що хотіли ближче познайомитися з оригіналами моїх казок, і може навіть із тою галуззю науки, що займається їх порівнянням та виясненням, подаю тут виказ тих книжок, відки я брав свої казки".

...Франко, хоч і не знав санскриту, але безсумнівно зустрівся з цією наукою в повному розцвіті у Віденському університеті та здобув поглиблене знання цього предмету, що засвідчено у його наукових та літературних творах. Доводиться, отже, говорити про Франка, як про одного з основоположників української орієнталістики.

Дослідження цього предмету вимагає не тільки інтерес української орієнталістичної науки, а й перш за все наукове дослідження самої історії літератури, поскільки знайомість Франка з орієнталістикою залишила тривалі сліди на його творчості та величезний вплив на формування його філософського світогляду.

...Тепер зможемо зробити саму аналізу й показати творчу Франкову працю у зіставленні з оригіналом.

...Перш за все текст Івана Франка п'ять разів довший від перекладу з санскриту. Самий санскритський текст ще коротший, ніж переклад, бо численні прикметникові чи іменникові словоскладання, такі характеристичні для санскриту, доводиться передавати в перекладі цілими реченнями. Отже оригінальний текст був тільки канвою, на якій Франко снує картини своєї власної творчої інвенції.

Але й це порівняння із "канвою" не зовсім слушне, бо й сама ця "канва" для нього завузька, щоб він міг вмістити на ній все багатство картин його живої творчої уяви. Він потребує більше простору, щоб розладувати стихію його природного українського гумору.

В оригіналі фабула навмисне звужена найконечнішими рисами; вона зосереджена на висновках для навчання політики. Лише кількома рисами дає характеристику особи-типа. Йдеться саме про тип "міністра" чи навіть "царя", що підшившись чи підфарбувавшись, займає неналежне йому місце в державі, використовуючи страх і глупоту підвладного населення. Індійська мораль із байки така: ніхто, хто не "уроджений", себто хто не з касти, призначеної для даної функції, не може виконувати її, хоч би навіть і "добре" справлявся. Не допоможе йому і фарба, якою він фарбує свою справжню шкіру.

...Проте Франкові цього мало. Вже на самому вступі він подає поширену характеристику хитрого Лиса як звіряти. В Європі на місце шакала, як це в оригіналі Панчатантри, прийнявся хитрий лис. І вже в перших рисах характеристики Франко впроваджує його на терен України, пристосовуючи до місцевого побуту. Він, непомітно для читача, запроваджує його із знайомого йому зовнішнього світу побуту у світ байки, – у світ, – "коли ще звірі говорили".

Отже від гордості Лиса-звіряти Франко знайшов безпосередній перехід до гордості чванькуватого, честолобного порожнього Микити, – Микити, що у своїй сільській громаді хвалиться, як то він "у білий день піде до міста і просто з базару вкраде курку".

Отож піде той наш Микита "поміж коноплями і кукурудзою" і "залізе аж до передмістя". Звернім увагу на те, як знаменито змальований тут кольорит українського села отим "коноплями і кукурудзою".

Далі йде опис ярмарку в малім містечку: "На базарі крик, шум, гамір, вози скриплять, колеса гуркотять, коні гримають копитами, свині кувічуть – одним словом, клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив, і в гарячці не чував". Тут же, на цьому ярмарку, "довгим рядом сиділи жінки, держачи в решетах та в кошиках на продаж яйця, свіжі гриби, полотна, курей, качок і інші такі гарні речі".

Отже, це безпосередній дійсний опис і читач легко переносить це відчуття дійсності на дальші вже суто байкові події.

Так бачимо, що Франко знайшов свій власний, оригінальний засіб, запровадити читача з дійсного світу ярмарку малого містечка у "дійсний" світ байки.

Читачеві весело, що він так близько свого власного щоденного світу й ще веселіше сприймає гумористичний світ байкової фантазії, в яку так зручно, уміло впровадив його Франко.

Саме ця широка і щедра картинність Франкового мистецького полотна відрізняє його твір основно від скупого в рисах самого тільки ескізу індійської байки.

Звернімо увагу на те, що кожна подробиця пригоди Лиса Микити насичена гумором української барви.

"Чи пізно, чи рано прокинувся він на другий день, цього в книгах не записано. Вставши од сну, позіхнувши смачно і сплюнувши тричі в той бік, де вчора була йому немила пригода, він обережененько, лисячим звичаєм, виліз із нори".

...Читач уже цілком повірив, що цей "наш Лис" – дійсний "чоловік", добре йому знайомий із його оточення. Отут і джерело оцього "веселого зачудування", що є таємницею естетичної насолоди, його нам дає це оповідання.

...У царювання Лиса Микити Франко вносить сатирично-глумливу оцінку тієї "справедливості і ладу", що їх запроваджують у світі подібні до Лиса Микити ошуканці... тож нічого дивного, що царський уряд не дозволив друкувати таких "індійських байок" із такою характеристикою "звірячої справедливості".

...Але зовсім без жарту треба ствердити, що такої гумористичної версії Панчатантри даремно шукати в цілій світовій літературі. Даремно теж шукати такої кольоритної, чисто-національної, а разом із тим і оригінальної версії, як саме версія Франка.

Тепер краще зрозуміємо і оцінимо правдивість скромних слів Франка:

"...Я бажав не перекладати, а переробити стару повість про Лиса, зробити її нашим народним добром, надати їй нашу національну подобу. Я, так сказати, на чужий, позичений рисунок наклав наші кольори. Дослівно я не перекладав ані одного рядка. Чи це хиби, чи заслуга моєї праці, – я не вхожу, досить з цього, що вона моя".

...Підкреслимо, що ця байка не тільки "його праця", а й найкраща і найоригінальніша версія теми "Фарбованого Лиса" в цілій світовій літературі. Це саме ствердження треба віднести і до інших його "переробок".

І навіть у такій "скромній праці" як байка Франко лишає відпечаток свого духу, того духу, з печаттю якого піде нарід у мандрівку століть.

Панчатантра

Оповідка десята

"В одній лісистій країні жив шакал на ім'я Чандарава. От якось, знемагаючи від голоду, він прибіг до міста, аби чимсь поживитися. Міські собаки помітили його й страшенно завалували, погналися за ним і почали шарпати за боки гострими зубами. Рятуючи своє життя, він, геть покусаний, забіг по дорозі в будинок красильника, де стояв великий чан, повний синьої фарби. Ховаючися від переслідувачів, шакал ускочив туди і зробився такий синій, що собаки його не впізнали і порозбігалися. Чандарава подався світ за очі і зрештою прибився до лісу. Він був не схожий сам на себе, бо ж синя фарба надала йому зовсім іншої масті. Кажуть так:

Вапно і дурень, жінка й рак, як вчепляться – не одірвать, –
Акула рибу проковтне – гай-гай, не випустить її.

Побачивши цього дивного звіра з синьою, як у Шіви, шисю, всі лісові жителі – леви, тигри, пантери, вовки та інші хижакі, сповнені неймовірного страху, кинулися врозтіч, примовляючи: "Хтозна-яку штуку втне цей заброда. Краще триматися від нього подалі. Недарма ж кажуть:

Якщо не знають, ждять на що, про рід не знають і про міць,
Кому довірись і як, всяк свій талан знаходить сам.

Чандарава збагнув, що вони перебувають у полоні страху, тож сказав: "О звірі; чому це ви, углявши мене, стали розбігатися? Вам нема чого боятись! Сам Брахма, сотворивши мене сьогодні, звелів: "Там, де звірі не мають повелителя, віднині я тебе оголошую раджею над усіма ними, і хай титулом твоїм буде раджа Какудрума. От я сюди й прибув, звірі, щоб прихистити вас під парасолькою моєї влади. Звуть мене Какудрума, а народився я в трисвіті". По цих словах леви, тигри та інші тварини заволали до нього: "Повелівай, володарю!" Тоді він надав левові чину головного радника, тигра призначив постільничим, пантері доручив охороняти скриньку з бетелевою жуйкою, а вовка поставив вартовим біля входу. З родичами своїми – шакалами – він навіть розмови не заводив, а просто вигнав їх у шию, от і все. В царстві було так заведено: леви та інші звірі, промишляючи полюванням, всю здобич приносили йому, а він з висоти своєї царської влади розподіляв її поміж підлеглими.

Одного разу, прибувши на зібрання ради, Какудрума почув, що десь удалині страшенно завиває зграя шакалів. У нього від щастя навіть шерсть настовбурчилась, а в очах заблискотіли сльози радості. Не в змозі стриматися, він підхопився і сам почав голосно вити. Здивовані звірі вмить усе второпали і засоромлено похнюпили голови. А коли оговтались, загомоніли: "Ну і обдурив же нас прайдисвіт. Це ж усього-на-всього нікчемний шакал, якого слід розшматувати!"

Той із переляку хотів, було, тікати, але не встиг: леви та його підручні роздерли шакалика на дрібні шматочки. Через те я й кажу:

Хто упосліджує своїх і прихилиє чужаків,

Знать, сам собі готує смерть, як раджа той Какудрума".

Про війну ворон і сов

...У сиву давнину зібралися всі пернаті – гуси, папуги, чаплі, зозулі, горобці, сови, павичі, голуби, сойки, півні та інші птахи й заходилися стурбовано радитися: "Що нам робити? Править нами Вайнатая, але ж він догоджає лише Васудеві, а про нас цей нікчемний повелитель зовсім не дбає і не боронить від капканів та силець птахоловів. Недарма ж кажуть:

Хто полохливих підданих не береже від бід лихих,

Ні, то не цар, не володар! – У цьому сумніву нема.

Народ без повелителя, який про долю б краю дбав,

Це – в океані корабель без стернового і вітрил.

Шістьох людина мусить кинуть,

Як в океані корабель:

Наставника, який чогось навчить не може,

Жерця, нездатного приносить жертви,

Царя, що незугарний боронить підлеглих,

Жону, якій ласкавості бракує,

Та вівчаря, який отари не вигонить із села,

Цирульника, який гуляти в лісі любить.

І зійшлися вони на тому, що потрібно, мовляв, нам, птахам, обрати собі іншого царя! І тоді птаство, углявши огрядну та поважну сову, постановило:

"Якщо ця сова стане над нами раджею, то слід приготувати все необхідне для помазання її на царство". І потім зібрали вони воду з усіх священних тіртх, і настояли сто вісім цілющих коренів, і поставили левиний трон, і намалювали круг земний із сімома материками, океанами, гірськими хребтами, і розстелили тигрячі шкури, і наповнили чаші золотом, і запалили світильники, і понаставляли дзеркал та інших речей, які віщували різні гаразди, і поети виголошували величальні вірші, і брахмани зосереджено читали веди, і юні дружини співали. І коли сович зі своєю жінкою Крикалікою збирався вже ступити на царський трон, хтозна-відки взявся ворон. "Еге, – подумав він, – що це за пишне зборище всіх пернатих?" Птахи, як помітили його, стали підлабузнюватись: "Далеко слава йде, що найкмітливіший з усіх пернатих – ворон. Кажуть:

Ось найтямущіші: цирульник,
Серед пернатих – ворон,
Серед зубастих – злий шакал,
Серед подвижників – шветамбара.
Отож хотілося б почути його думку. Сказано ж:
Шлях, омріяний в народі, виважений до дрібниці,
Тих, хто діє, неодмінно приведе до перемоги".

Тоді ворон наблизився до них і запитав: "З якої це нагоди вельмишановні зібралися тут і влаштували таке пишне свято?", а вони йому відповіли: "Ой, горе та й годі, нема над нами, пернатими, царя! Через те всі птахи дійшли згоди помазати на царство сову. Скажи й ти своє слово. Ти вчасно прийшов!" Засміявся ворон і прокаркав: "Ну, цієї кривоносої, яка вдень нічогісінько не бачить, не можна наставляти на царство над павичами, яскравими папужками, журавлями та іншими денними птахами. Тому я вважаю, що не слід обирати сови царицею, бо: Кривоноса, косоока, вже й без гніву неприємна,
А коли скрипить у гніві, що тоді вже говорити!

А також:
Якщо сову огидну ми поставимо царицею,
Тоді ні в якому ділі нам повік не знати успіху.
У нас за повелителя Вайнатея, то навіщо нам робити царицею ту, яка не бачить удень? У нас є володар, і ні до чого нам обирати іншого, хоча й достойного.
Один могутній цар – добро, якщо багато їх – біда;
Дванадцять зійде в небі сонць і спопелять все на землі.
І навіть саме ім'я нічого доброго вам не принесе. Бо сказано ж:
Одна лиш згадка імені про велич скаже мудрецю.
Ім'я уголос мовлене приборкає злочинця вмить.

А також:
У скрутні згадане ім'я від лиха може врятувать.
Так вижили колись зайці, згадавши образ місяця".
Спитали тоді пернаті у ворона: "А як же це було?", і він розповів:

Оповідка перша

"В якомусь лісі жив ватажок сонячного стада – здоровенний слон на ім'я Чатурданша, тобто з чотирма бивнями. Одного разу в тих краях була превелика засуха, що спричинила пересихання заводей, ставків, озер і боліт. Звечерули тоді всі слони до свого повелителя: "О божественний, багато наших слоненят померло від спраги, а інші конають у нестерпних муках. Уклінно просимо тебе знайти якусь водоймище, щоб ми могли удосталь напитися і зберегти своє здоров'я". Усе добре обміркувавши, він сказав: "Є в одній чудовій країні на рівнині велике озеро, яке живиться водами самої Ганги, що протікав в Паталі – під землею, так от вирушаймо туди". Послухали воно його й подалися до того озера. Аж п'ять ночей добувалися вони до нього, а як поприходили, одразу кинулися в воду, досхочу наплавалися і стали вибиратися на берег. Блукаючи туди-сюди, вони зруйнували чимало затишних залячих нір, яких на тому березі була сила-силенна. Багатьох зайців покалічили, потрощили їм лапи, шиї, голови, а велику кількість затоптали насмерть. Коли стадо слонів пішло звідтіля, настрахані й закривавлені зайці зібрались докупки й почали голосити: "Ой, яке ж нам горе! Відтепер цей повелитель слонів ходитиме сюди повсякчас, бо ніде навкруги води немає, і погибелі нам не минути. Недарма ж кажуть:

Слони вбивають приторком, змія – отруйним подихом,
Усмійкою – володарі, нещирим словом – злодії.

Отож треба нам шукати порятунку. І один із них мовив: "Доведеться усім нам розлучитися з тілом. Бо ж і Ману, і В'яса говорили:

Одного ради роду кинь, задля села – свій рід залиш,
Кинь ради джанапади все, а духу ради – землю кинь.
Задля душі повинен цар залишитись без вагання край,
Які б доглянута земля дари осінні не несла.

Якщо ти дбаєш про жінок, копійку навіть бережи,
Заради доброзичливих пожертвуй гроші і жінок".

Але інші з ним не погодились: "Ми не можемо залишити місця, яке заповіли нам батьки і діди". А один із них запропонував налякати чим-небудь слонів, коли вже так склалося. Недарма кажуть:

Хоч в кобри трути і нема, вона роздує свій капшук.

Хоча отрути і нема, а той капшук накличе жах.

Зайчуки загомоніли: "Ну, коли так, то треба придумати щось вірогідне, аби слон справді перелякався. А навести ману на нього може тільки дуже кмітливий посол. Він піде до ватажка слонів нібито як посланець від нашого повелителя Віджаядатти, котрий живе на місячному диску. Удаваний посол має сказати йому, що, мовляв, сам Чандра-Місяць забороняє слонам приходити до цього озера, бо в ньому мешкає його васал, і тоді, вислухавши таку значущу промову, він піде звідси геть". Всі одностайно схвалили цей намір: "Згода! А за посла нехай іде довговухий Ламбакарна – заєць, який уміє докладно говорити і знає посольську справу. Пошлемо його. Бо сказано ж:

Той, хто приховує думки, і шастри знає, й мовчазний,

Розгадує думки чужі, – достойний царським быть послом.

Хто нерозумний і скупий, крім того ще й страшний брехун,
Той не влаштує жодних справ послом при царському дворі.
Так-от, довіривши Ламбакарні це діло, ми убезпечимо себе від лиха.

Деякі сказали: "Авжеж, він справний заєць. Тільки цей урятує нам життя; іншого виходу нема". На тому й ухвалили. І тоді Ламбакарна, діставши повноваження посла, вирушив до повелителя стада слонів, пробрався стежкою до недоступного для них місця і так мовив слонові Чатурданті: "Чого ж це ти, харцизяко, безтурботно й грайливо приходиш на це озеро, куди тобі й потикатись не слід!? Ішов би ти краще звідси!" Той здивувався й запитав: "А ти хто такий?" І Ламбакарна сказав: "Звуть мене Віджандатта, живу я на просторах місячного диска, а направив мене до тебе послом сам Чандрамасолодар, Місяць-повелитель. Гадаю, шановному відомо, що послові, який віщає правду, не можна завдавати шкоди, бо вустами послів говорять їхні повелителі. Сказано ж:

Якщо схрестилися мечі і вбиті родичі царя,
Повинні вижити послы, хоч мовлено й різкі слова".

Вислухавши Ламбакарну, Чатурданта сказав йому: "Швидше повідай мені, зайчику, послання від благословенного Чандрамаса". Той мовив: "Шановний зі своїм стадом учора знищив багато зайців. Хіба ти не знав, що вони мої піддані? Отож коли хочеш зостатися живим, ні в якому разі більше не підходь до того озера. Оце й усе послання!" Слон спитав: "А де ж, добродію, живе повелитель Чандра?" І заєць йому відповів: "Та ось у цьому озері – прибув сюди, щоб утішити бідолашних зайців, які вціліли після твого розбою. Через те мене й прислали до тебе". Слон сказав: "Раз так, то покажи мені його, і я, вклонившись йому, подамся в якусь іншу сторону". Заєць погодився: "Іди за мною, тільки без нікого, і я тобі покажу його". Так вони домовились і, коли споночіло, заєць привів слона до води й показав на Місяць, що віддзеркалювався посеред озера. "Ось бачиш, – мовив Ламбакарна, – наш повелитель поринув у самаді – глибокі роздуми, а тому швидше кланяйся і мовчки йди собі, бо він страшенно розгнівається, коли ти порушиш його думки". Переляканий слон поклонився і вирушив зі своїм стадом у далекі мандри. Відтоді родини зайців щасливо живуть у своїх норах. Через те я й кажу:

У скруті згадане ім'я – рятунок може принести.

Так вижили колись зайці, згадавши образ місяця.

Нікчемного, ледачого, підлого, невдячного, розбещеного, схильного до шельмування не повинен садовити на трон той, хто хоче жити. Бо ж мовиться:

Спитались підлого судді наївна сойка і вухань,

Ось чим кінчилось це для них – вони удвох зазнали втрат".

Спитали пернаті: "А як же це було?", і ворон розповів.

Оповідка друга

"Жив я колись на одному дереві, а трохи нижче, в дуплі, гніздилася сойка на ім'я Капінджала. Нам удвох доводилося багато літати, і ми розважали одне одного змаганнями в субгашіта (тобто читали витончені ліричні вірші), співанням священних гімнів, розповідями про життя божеств, царських мудреців, пророків

та й взагалі про все цікаве, що нам трапилося бачити під час поневірянь. Отак для нас обох і збігав час. Одного разу Капінджала з іншими сойками, шукаючи пожитку, полетіла в поле, де було повно спілого рису. А коли надвечір вона не повернулась, я дуже стривожився і подумав: "Що ж це таке? Чому Капінджала сьогодні не прилетіла? Чи не потрапила вона в пастку? А може, якась інша біда з нею скоїлася? Хоч би жива була та здорова, бо розлуки з нею я не перенесу". В таких роздумах минали дні, а тим часом у дуплі Капінджали влаштувався прудкий заєць Шігхрага, він хтозна-звідки взявся якось при заході сонця. А я, засмучений зникненням свого друга, не прогнав зайця. Та ось одного дня сойка, наївшись досхочу і дуже розповнівши на рисовому полі, зрештою згадала про своє гніздо і повернулась до нього. Але ж недарма кажуть:

Й на небі не зазна багач отого щастя, що бідняк

В злиденній хижці зазнає, в своєму рідному краю.

Побачивши в своєму дуплі зайця, Капінджала з докором мовила: "Чуєш, зайцю, не ти опоряджав моє житло, в якому оце примостився. Ану-но, вшивайся звідси!" Заєць огризнувся: "Це не твій дім, а мій! Чому ти так нечемно й брутально зі мною говориш? Сказано ж:

Хазяїном не буде знов колодязя а чи ставка,

Раба, палацу, поля той, хто втратить їх хоч раз в житті.

А також:

Якщо хтось десять літ підряд чимсь достеменно володів,

Уже ні свідок, ні закон того повік не відберуть.

Справедливість у народі мудрі судді визначають,

А між звірами й птахами право сильного панує.

Отож це мій дім, а не твій". А Капінджала на те: "Слухай, якщо ти визнаєш авторитетність смірт, тобто писаних законів, то ходімо з тобою до того, хто в них розбирається, і як він розсудить, так і буде". Поки вони домовлялися, я подумав, що й мені було б цікаво подивитись на те судилище, і полетів за ними.

А тим часом грозозубий лісовий кіт, якого звали Рікшнаданштра, довідавшись про їхню суперечку, примостився на березі річки, край дороги, взяв у лапу пучок священної трави куша, примружив одне око, звів догори лапи, став навшпиньки і, повернувши морду до благословенного Сонця, заходився читати таку святу проповідь: "О безглуздий цей світ самсари, життя швидкоплинне, подібна до сну зустріч з коханою, всі родинні зв'язки – лише ілюзія, тому немає іншого шляху до спасіння, окрім віри. Кажуть:

Ненадійна плоть, багатство – перебіжне і минуще,

Тільки смерть на світі вічна, тож подбай про чесну душу.

Не подбаєш про заслуги перед божеством всевишнім,

Будеш нудити цим світом і сопти, як міх ковальський.

Мов собачий хвіст, нікчемна вченість без добра та віри, –

Гнилизни не прикриває, мошкари не відганяє.

А також:

Немов полова між зерна, пташиний нібито послід,

Москіт неначе – кожен, хто не має віри у душі.

За квіти краще та плоди, за масло краще та вершки

І навіть краще за коржі людини віра, – звісно-бо.
Людей без віри у душі служити іншим бог прирік, –
Кізяк худоба так дає, що гноєм на поля іде.
У звершеннях не поспішать – настійно радять мудреці,
Але швидка у віри путь, хоча і не без перепон.
Ось, люди, в чому віри суть – пощо задумуватись вам?!
Той – чистий, хто близьким поміг, хто шкодить їм – впадає в гріх.
Послухайте-но і завчіть, ось віри заповітна суть, –
Не зич-бо іншому того, чого не зичиш сам собі".

Вислухавши всю його святу проповідь, заєць сказав: "Поглянь, Капінджало, он на березі річки стоїть благочестивий подвижник. Спитаймо в нього!", а Капінджала йому на те: "Та ти що! Він же за природою своєю наш споконвічний ворог. Спитаймо його здалеку, а то, чого доброго, порушимо його обітницю". І вони обоє гукнули йому: "О благочестивий подвижнику, зайшли ми вдвох у суперечку, може, ти її розв'яжеш з допомогою дгармашастри, і хто з нас не несе з собою правди, того й з'іси". Кіт їм відповів: "Ні, ні, шановні, відмовився я від насильства, бо веде воно прямо до пекла, а істинний шлях віри – ненасильство. Недарма ж кажуть:

Основа віри – не убий, тож мусить доброчесний люд
Дбайливо берегти також нужу, москітів і блощиць.
Хто хоч і хижака заб'є, тому до пекла путь лежить;
А що й казати вже про тих, хто чистим заподіє смерть?!

Ті, що бажаючи зробити жертвоприношення, приводять тварин на заклання, дурні, які не розуміють ні найвищої мети, ні священного писання, а в ньому ж сказано, що в жертву треба приносити аджу, тобто семирічний рис, а не якусь там тварину, козу, наприклад. Бо ж кажуть:

Якщо вже той, хто нищить ліс, худоби проливає кров,
Достойний будь на небесах, то хто ж до пекла має йти?!

Так-от, нікого я не їстиму, але справедливо судитиму, чия правда і хто винуватий. Тільки ж я вже старий і здалеку нічого не чую. Підійдіть до мене ближче і все до пуття розкажіть, аби я міг зрозуміти високу суть вашої суперечки і висловити своє судження так, щоб зазнати небесного блаженства. Правду ж кажуть:

Той, хто в гніві чи зі страху, від пихи а чи жадоби
Вчинить зле супроти правди, йде до пекла неодмінно.
Хто помилково судить про коня,
Одну живу істоту убиває,
А про корову – десять, сто – про дівку
І про мужчину – тисячу істот!

Якщо суддя не зв'яже слів, якому вирокові будь?
Від цього суду утікай: тут справедливості не жди.

Отож не майте сумнівів, підійдіть до мене і на саме вухо викладіть суть справи". Що й казати! Вони обоє, сповнені довір'я, підбігли до нього, а той, вибравши момент, одного схопив лапою, другого зубами, і невдахи-чолобитники розпрощалися з життям. Через те й кажу:

Колись до підлого судді, чекаючи, щоб засудив,
Звернулися вухань і пес, і той, і той зазнав біди.

Тому, шановні, невидючі вночі, коли ви ту нікчому, яка не бачить удень,
оберете собі правителькою, то зробите таку ж саму дурницю, як заєць і соба-
ка. Подумайте добре і вчиніть, як годиться".

Вислухавши його, пернаті загомоніли: "Він правду каже. Треба нам знову
зібратись і порадитись, кому бути царем!" – та й полетіли. А на царському
троні, чекаючи помазаня, залишився невидючий удень Дівандга з Крикалі-
кою. Сович спитав: "Слухай, тут є хтось? Чому зволікають з моїм помазан-
ням?!", а та відповідає: "О любий, твоєму помазанню завадив ворон. Розле-
тілися птахи усебіч. Але ворон чомусь тут залишився. Отож злязь із трону, а
я додому тебе відведу". Почувши це, сович сказав воронові: "Чого ж ти, ли-
ходію, зганьбив мене, перешкодив моєму помазанню?! Віднині й навіки буде
в нас тепер з воронами ворожнеча. Бо ж кажуть:

І від стріли, і від меча найтяжча рана заживає,

Породжений злим словом біль нічим не вдасться втамувать".

По цих словах Дівандга з Крикалікою повернулись до свого гнізда. Тоді
ворон дуже стривожився й подумав: "Що ж це я накоїв?! Нема ніякої причини
для ворогування!

Коли принизливе, дурне, ще й недоречно без підстав

І всує слово мовлене, то вже не слово – трута в нім.

Мудрець, хоч би й могутній був, не стане ворогів плодить.

Чого б отруту він ковтав і за цілюще зілля мав?

У добірнім товаристві іншого не слід судити

Й часом правду говорити: призведе вона до лиха.

Хто у колі вірних друзів спершу добре обміркує

І почне по тому справу, той здобуде щастя й славу".

Отак розміркувавши, подався ворон до своїх старійшин. Ось відтоді, син-
ку Мегхаварно, й зародилася між нами та совами ворожнеча".

Іван Франко

Коли ще звірі говорили

XVII

Фарбований Лис

Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. Кілька разів гонили йо-
го стрільці, травили його псами, заставляли на нього заліза або підкидали йо-
му затроєного м'яса, нічим не могли йому доїхати кінця. Лис Микита кпив собі з
них, оминав усякі небезпеки, ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як
вибрався на лови – чи то до курника, чи до комори, то не було смілішого, вигад-
ливішого та зручнішого злодія над нього. Дійшло до того, що він не раз у бі-
лий день вибирався на полювання і ніколи не вертав з порожніми руками.

Се незвичайне щастя і та його хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

– Що ви собі думаєте! – величався він перед своїми товаришами. – Досі я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста і просто з торговиці Курку вкраду.

– Ет, іди, не говори дурниць! – уговкували його товариші.

– Що, дурниць! Ану, побачите! – решетився Лис.

– Побачимо або й не побачимо. Там Пси купами по вулицях ходять, то вже хіба б ти перекинувся в Блоху, щоб тебе не побачили і не роздерли.

– Отже побачите, і в Блоху не перекинуся, і не розідруть мене! – товк своє Лис і поклав собі міцно зараз завтра, в сам торговий день, побігти до міста і з торговиці вхопити Курку.

Але сим разом бідний Микита таки перечеислився. Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до передмістя; огородами, перескакуючи плоти та ховаючись між яриною, дістався аж до середмістя. Але тут біда! Треба було хоч на коротку хвилю вискочити на вулицю, збігати на торговицю і вернути назад. А на вулиці і на торговиці крик, шум, гармидер, вози скриплять, колеса торкочуть, Коні гримлять копитами, Свині квичуть, торгівці шваркочуть, селяни гойкають – одним словом, клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив, і в гарячці не чував.

Але що діяти! Наважився, то треба кінчати те, що зачав. Посидівши пару годин у бур'яні коло плота, що притикав до вулиці, він освоївся трохи з тим гамором. Позбувшись першого страху, а надто роздивившись потроху, куди і як найліпше бігти, щоб досягнути свою ціль, Лис Микита набрав відваги, розбігся і одним духом скочив через пліт на вулицю. Вулицею йшло і їхало людей багато, стояла курява. Лиса мало хто й запримітив, і нікому до нього не було діла. "От Пес та Пес", – думали собі люди. А Микита тому й рад. Знітився, стулився та ровом як не чкурне просто на торговицю, де довгим рядом сиділи жінки, держачи на решетах, у кошах і кобелях на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотно, сім'я, Курей, Качок і інші такі гарні речі.

Але не встиг він добігти до торговиці, коли йому настрічу біжить Пес, з іншого боку надбігає другий, там видить третього. Псів уже наш Микита не здурить. Зараз занюхали. Хто він, загарчали та й як не кинуться до нього! Господи, яке страхіття! Наш Микита скрутився, мов муха в окропі: що тут робити? куди дітися? Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі отворені сіни, а з сіней на подвір'я. Скулився тут і роздивляється, куди б то сховатися, а сам надслухує, чи не біжать Пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить Лис, що на подвір'ї в куті стоїть якась діжка. От він, недовго думаючи, скік у діжку та й сховався.

Щастя мав, бо ледве він щез і діжі, коли надбігли Пси цілою купою, дзяв-каючи, гарчачи, нюхаючи.

– Тут він був! Тут він був! Шукайте його! – кричали передні. Ціла юрба кинулася по тісенькім подвір'ю, по всіх закутках, порпають, нюхають, дряпають – Лиса ані сліду нема. Кілька разів підходили й до діжі, але негарний запах, який ішов від неї, відгонював їх. Вкінці, не знайшовши нічого, вони побігли далі. Лис Микита був урятований.

Урятований, але як!

У діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої, густо на олії розведеної фарби. Бачите, в тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки.

Власне завтра мав малювати якийсь великий шмат паркана і відразу розробив собі цілу діжу фарби та й поставив її в куті на підвір'ї, щоб мав на завтра готову. Вскочивши в цю розчину, Лис Микита в першій хвилі занурився в неї з головою і мало не задушився. Але потім, діставши задніми ногами дна бочки, став собі так, що все його тіло було затоплене в фарбі, а тільки морда, також синьо помальована, трошечки вистирчала з неї. Отак він вичекав, поки минула страшна небезпека. Серце у бідолахи билосся сильно, голод крутив кишки, запах олії майже душив його, але що було діяти! Слава богу, що живий! Та й то ще хто знає, що буде. Ану ж надійде господар бочки і застане його тут?

Але й на се не було ради. Майже вмираючи зі страху, бідний Лис Микита мусив сидіти в фарбі тихо аж до вечора, знаючи досить добре, що якби тепер, у такім строю, появився на вулиці, то вже не пси, але Люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смерклося, Лис Микита прожогом вискочив із своєї незвичайної купелі, перебіг вулицю і, неспостережений ніким, ускочив до садка, а відси бур'янами, через плоти, через капусти та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася трохи або не висохла. Вже добре стемнілося, коли Микита добіг до лісу, і то не в тім боці, де була його хата, а геть у противнім. Був голодний, змучений, ледве живий. Додому треба було ще бігти зо дві милі, але на се у нього нестало вже сили. Тож, покріпившись трохи кількома яйцями, що знайшов у гнізді Перепелиці, він ускочив у першу-ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився у ньому з головою і заснув справді, як по купелі.

Чи пізно, чи рано встав він на другий день, сього вже в книгах не записано, – досить, що, вставши з твердого сну, позіхнувши смачно і сплюнувши тричі в той бік, де вчора була йому така немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в грудях Лиса. "Саме добра пора на полювання!" – подумав. Але в тій хвилі зирнув на себе – господи! Аж скрикнув неборачисько. А се що таке? З переляку він кинувся тікати, але ба, сам від себе не втечеш! Зупинився і знов придивляється: та невже се я сам? Невже се моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? Ні, не пізнає та й годі! Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то якимись колючими гузами, не то їжовими колючками, а хвіст у нього – не хвіст, а щось таке величезне, а важке, мов довбня або здоровий ступерняк, і також колюче.

Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюжує, пробує обтріпатися – не йде. Пробує обкачатися в траві – не йде! Пробує дряпати з себе ту луску пазурами – болють, але не пускає! Пробує лизати – не йде! Надбіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися з фарби, – де тобі! Фарба олійна, через ніч у теплі засохла добре, не пускає. Роби, що хочеш, небоже Микито.

В тій хвилі де не взявся Вовчик-братік. Він ще вчора був добрий знайомий нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра, всього в колючках та гузах і з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку, а отямившись, як не пішов удирати – ледве хлипає! Подибав у лісі Вовчицю, далі Ведмедя, Кабана, Оленя – всі його питають, що з ним, чого так утікає, а він тільки хлипає, баньки витріщив та знай тільки лепоче:

– Он там! Он там! Ой, та й страшне ж! Ой, та й люте ж!

– Та що, що таке? – допитують його свояки.

– Не знаю! Не знаю! Ой, та й страшенне ж!

Що за диво! Зібралось довкола чимало звіра, заспокоюють його, дали води напитися. Мавпа Фрузя вистригла йому три жмінки волосся з-між очей і пустила на вітер, щоб так і його переполох розвіявся, але де тобі, все дарма. Бачачи, що з Вовком непорадна година, звірі присудили йти їм усім у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився Лис Микита, зирнули собі ж та й кинулися врозтіч. Де ж пак! Такого звіра ні видано ні чувано, відколя світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка у нього сила, які в нього зуби, які кігті і яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своєю новою подобою, а все-таки він добре бачив, яке враження зробила та його подоба зразу на Вовка, а оце тепер і на інших звірів.

"Гей, – подумав собі хитрий Лис, – та се не кепсько, що вони мене так бояться! Так можна добре виграти. Стійте лишень, я вам покажу себе!"

І, піднявши вгору хвіст, надувшись гордо, він пішов у глиб лісу, де знав, що є місце сходин для всієї лісової людності. Тимчасом гомін про нового, нечуваного і страшного звіра розійшовся геть по лісі. Всі звірі, що жили в тім лісі, хотіли хоч здалека придивитися новому гостеві, але ніхто не смів приступити ближче. А Лис Микита мов і не бачить сього, йде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши насеред звірячого майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сідати Ведмідь. Сів і жде. Не минуло й півгодини, як довкола майдану нагромадилось звірів і птахів видимо-невидимо. Всі цікаві знати, що се за поява, і всі бояться її, ніхто не сміє приступити до неї. Стоять здалека, тремтять і тільки чекають хвилі, щоб дати драпака.

Тоді Лис перший заговорив до них ласкаво:

– Любі мої! Не бійтеся мене! Приступіть ближче, я вам маю щось дуже важне сказати.

Але звірі не підходили, і тільки ведмідь, ледве-не-ледве переводячи дух, запитав:

– А ти ж хто такий?

– Приступіть ближче, я вам усе розповім, – лагідно і солодко говорив Лис. Звірі трохи наблизилися до нього, але зовсім близько не важилися.

– Слухайте, любі мої, – говорив Лис Микита, – і тіштеся! Сьогодні рано святий Миколай уліпив мене з небесної глини – придивіться, яка вона блакитна! І, ожививши мене своїм духом, мовив:

– Звіре Остромисле! В звірячім царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не певний свого життя і свого добра. Іди на землю і будь звірячим царем, заводи лад, суди по правді і не допускай нікому кривдити моїх звірів!

Почувши се, звірі аж у долоні сплеснули.

– Ой господи! Так се ти маєш бути наш добродій, наш цар?

– Так, дітоньки, – поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала в звірячій царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та Яструби наловили Курей, Вовки та Ведмеді нарізали Овець, Телят і нанесли цілу купу перед нового царя. Сей узяв часточку собі, а решту по справедливості розділив між усіх голодних. Знов радість, знов оклики зачудування і подяки. От цар! От добродій! От премудрий Соломон! Та за таким царем ми проживемо віки вічисті, мов у бога за дверима!

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем, справедливим і м'якосердним, тим більше, що тепер не потребував сам ходити на лови, засідати, мордувати. Все готове, зарізане, навіть обскубане і обпатране, приносили йому послужні міністри. Та й справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голоден. Кого вбили стрільці, той мусив загинути, а хто втік, той богу дякував, що живє. А проте всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутнього і ласкавого царя, а надто так неподібного до всіх інших звірів.

І Лис Микита, зробившись царем, жив собі як у бога за дверима. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерсті, щоби звірі не пізнали, хто він є по правді. Для того він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гущавину, не чухався і спав тільки на м'якій перині. І взагалі він пильнував, щоб нічим не зрадити перед своїми міністрами, що він є Лис, а не жаден звір Остромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він настав на царство. Звірі надумали святкувати врочисто той день і справити при тій нагоді великий концерт. Зібрався хор з Лисів, Вовків, Ведмедів, уложено чудову кантату, і вечором по великих процесіях, обідах і промовах на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали соло, аж око в'януло. Але як молоді Лисички в народних строях задзвякотіли тоненькими тенорами, то цар не міг витримати. Його серце було переповнене, його обережність заснула, і він, піднявши морду, як не задзвякає й собі по-лисичому!

Господи! Що сталося? Всі співаки відразу затихли. Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Таж се Лис! Простісінський фарбований Лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований! Тьху! А ми собі думали, що він не знати хто такий! Ах ти, брехуне! Ах ти, ошуканче!

І, не тямлячи вже ані про його добродійства, ані про його величану мудрість, а люті тільки за те, що так довго давали йому дурити себе, всі кинулися на нещасного Лиса Микиту і розірвали його на шматочки. І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить фальшивому приятелю і дасть йому добре одуритися; коли який драбуга отуманить нас, обідре, оббреше і ми робимося хоч дрібку мудрішими по шкоді, то говоримо: "Е, я то давно знав! Я на нім пізнався, як на фарбованім Лисі".

XVIII Ворони і Сова

II

Було колись так, що всі птахи зібралися докупі і почали міркувати, що як же се так, що вони не мають царя? Десь люди мають стільки своїх царів, звірі мають Лева, а ми, бідні птахи, не маємо нікого, хто б нас боронив у нещастю і робив між нами порядок. Нібито Орел називається нашим царем, але що нам з нього за пожиток? Він собі гніздиться на найвищих горах, літає попід саме сонце, а на нас, бідних птахів, хіба тільки погляне, щоб одного або другого вхопити собі на страву. Що нам з такого царя, що не знає нашого життя, не дбає про наше горе?

Було там багато такого нарікання. Кожний говорив, що знав: Кури кудку-дакали, Гуси гегали, Качки квакали, Журавлі курлюкали, Бузьки клекотіли, дрібне птаство пищало, – одним словом, гомін такий був, що не суди господи. Тільки одна Сова, надувшись, сиділа тихо і вдавала з себе страх мудру. Далі птахи завважили се і кажуть проміж себе:

- Гей, слухайте! Отся Сова мовчить, певно, вона знає більше від нас усіх!
- Певнісінько, – мовили інші, – адить, яка у неї голова величезна.
- Ще й окуляри на носі. Та вона, певно, весь день у книгах та письмах читає.
- Знаєте що, виберім її за царя. Нам мудрого царя дуже треба.
- Добре, добре!

Пішла така гутірка поміж усім птаством, і всі крикнули:

– Добре, добре! Сова нехай буде нашим царем! Вибираємо Сову! Многая літа Сові!

Як згода, то згода! Зараз почали зносити все, що потрібне для коронації: пташину корону, берло, царський плащ, трон, кадило і дороги масти. Почалися спиви, Бузьки дзьобами викресали огню і розложили ватру, накидали в огонь пахучого кадила, – одним словом, парада, як належить. Аж тут десь-відкись надлітає Ворона. Вона не була на нараді, а тепер, летячи понад те місце, побачила пташину нараду і думає собі:

"Ов, а се що таке? Треба подивитися ближче!"

А птахи й собі, побачивши Ворону, почали гомоніти:

– Ось летить Ворона! Варто би послухати, що вона скаже. Адже ж се також розумна птиця, з вершки рибу виймає, – ану, може вона скаже нам щось мудрого.

Наблизилася Ворона, привіталася з гуртом та й питає:

– А що се у вас, панове, за зборище таке? Який празник справляєте? Чи Синицю заміж віддаєте, чи, може, Чижиковим дітям іменини справляєте?

– Не вгадала! Не вгадала! – загули птахи. – Царя вибираємо.

– Царя вибираєте? От новина! Ну, ну, нівроку! А на кого ж голосуєте?

– Та бачиш, на Сову. Думаємо, що вона наймудріша з нас усіх, то нехай би царювала.

– Сова? Наймудріша? Сова має нам царювати? Та що ви, подуріли чи очей не маєте? Оте головате опудало, ота криводзьоба просторіка, що й слова по-людськи не вмiє сказати! Вона мовчить не для того, що все знає, а для того, що дурна, як пень. А її окуляри, то одна мана, – вона навіть азбуки

не знає! Ні, як має Сова бути нашим царем, то я зараз дам собі обскубти все пір'я і запишуся до Повхів або до Щурів і не хочу признаватися до того, що з яйця виклювалася! І не могли ви вибрати хоч Паву, хоч Журавля, хоч Соловія – то бодай би видно, що є чим похвалитися. А зрештою пощо вам нового царя, коли маєте Орла? Кажете, що він не дбає про вас. Та певно, він не буде розщипатися, щоб кожному до дзьоба ввіткнути все те, чого кому треба. Се не царське діло. Кожний дбай сам про себе. А для слабих уже се багато значить, коли в тяжкій годині можуть покликатися на поміч міцнішого. Не раз саме ім'я міцного заступника може відвернути від нас лихо так, як від Зайців, що покликалися на місяць.

– О, о, о! – закричали птахи. – А се що за чудасія? Як то так Зайці покликалися на місяць? Ану, говори!

– Слушайте, – мовила Ворона, – я вам розповім.

III

Було то не в нашім краю, а далеко, далеко, в гарячих сторонах. В однім величезнім лісі жило стадо Слонів і мало собі свого вїта Чотирозуба. Жили вони в тім лісі віки вічисті супокійно, аж ось раз настала велика посуха. Всі калюжі, стави, озера і болота повисихали: Слони не мали де не тільки купатися, але навіть раз угасити свою спрагу. В такім клопоті зібралася вся громада довкола свого вїта і говорить до нього:

– Слушайте, дядьку Чотирозубе, чи ви не бачите, яка біда притїсла нас? Води нема ніде, хоч гинь. Ми всі ходимо вже по тижневі немиті, а наші діти в'януть та гинуть зі спраги. Адже твоя річ дбати, щоб нам була вода!

– Я й дбаю, дітоньки, – промовив Чотирозуб. – Я вже перед тижнем вислав на всі боки посланців, щоб розвідали, де тут близько чи далеко є погожа вода, щоб нам була для нашої потреби.

Ще він не докінчив своєї промови, коли ось надїшли посланці і говорять:

– Маємо воду! Маємо воду! Ходїть!

Недовго думаючи, зібралися Слони і рушили в дорогу. Ішли вони не довго й не коротко, а п'ять днів і п'ять ночей, поки не дійшли до великого і неглибокого озера, що лежало серед лісів на широкій рівнині, порослій корчами та травами. Слонам страшенно подобалася нова домівка. В озері могли купатися і плюскотатися цілісінький день, а вечором знаходили собі багату пашу на рівнині і в околишніх лісах.

Але трапилося так, що на тій самій рівнині здавен-давня жила незліченна сила Зайців і Кроликів. Під кожним корчем були їх ямки, випорпані в м'якій, пухкій землі. Легко зрозуміти, що як Слони зкватирювалися сюди, то Зайцям прийшлося круто. Зараз у перших днях Слони своїми ножищами порозтолучували багато заячих гнізд, подушили багато молодих Зайченят, а й старим Зайцям не одному допалося: сьому відтолучили одну ногу, другому дві, а вже котрому відтолучили голову, той був щасливий у бога.

Бачачи таке своє нещастя, збіглися всі Зайці на раду. Там-то було йойкання, плачу та нарікання! Одні радили забиратися з сеї рівнини і тікати цо-

духу, куди ноги несуть, бо де ж таки! Слони такі великі і міцні, що Зайцям навіть не думати про те, щоб їм опертися. Але інші, розумніші, кажуть:

– Та чекайте ж бо! Ще не амінь, щоб ми так ні сіло ні пало покидали свою рідну батьківщину. На кожний спосіб є такий спосіб. Треба тільки подумати.

Довго вони думали сюди й туди і не могли нічого видумати. Далі виступив один Заєць, Довгослух називався, і мовить:

– Чекайте, браття! Я маю спосіб і надіюся, що ще нині позбудемося тих непрошених гостей.

І, не говорячи нічого більше, він пішов у гущавину, де паслися Слони. Наблизившись, він привітав їх чемненько і мовить:

– Заведіть мене до свого вїта, маю сказати йому щось дуже важне.

Слони завели його до Чотиризуба. Ставши перед ним на задні лапки, Заєць мовив:

– Великоможний пане! Приходжу до тебе не з власної волі, а яко посланець нашого ясного і безсмертного царя Місяця.

– Так? То Місяць є вашим царем? – мовив Слон.

– Так є, він наш цар і наш патрон. І він посилає мене до тебе і велить заявити тобі ось які слова: "Моє серце засмучене, моє лице затемнене, моя душа в тяжкій жалобі. Бо прийшли Слони, не питавшись, зайняли мою рівнину, не просившись, збовтали моє озеро, не дозволявшись. І своїми ногами вони потолочили домівки моїх підданих, повбивали невинних дітей, покалічили старців і жінок, пролили на землю кров неповинну". І говорить тобі наш ясний цар Місяць моїми устами: "Згніваюсь тяжко на тих злочинців, переминою їм усю воду в кров, а всю пашу в будяки, напущу на них тяжкі хвороби і зарази, коли захочуть довше противитися мені".

Почувши сю промову, Слон Чотириzub аж о світі не стямився. Як кожний такий валило, він був добродушний і м'якосердний.

– Ой господи! – скрикнув він. – Та ми ж і не знали нічогосінько. Ой лише-нько, і так ні з сього ні з того, чи бач, у які тяжкі гріхи вскочили. Ще й гнів святого Місяця на себе навели! Що ж нам тепер робити?

– Ходи, великоможний пане, – промовив далі Заєць Довгослух, – ходи зі мною! Стань перед ясным лицем нашого патрона, перепроси його, може, скаже він тобі, що має робити.

Слон з тяжким серцем пішов за Зайцем. Була ясна, місячна ніч. Місяць в повні стояв на небі, а Заєць попровадив Слона прямо до озера.

– Ось бач, великоможний пане, – промовив він, – наш патрон власне купається в своїм озері. Поклонись йому з далека, але не говори до нього нічого! Бачиш який він сумний, які зморшки на його лиці! Се він гнівається на вас.

Слон поклонився Місяцеві і стояв тихо на березі озера.

– Доторкнися трубою до сього посвяченого озера, – мовив далі Заєць. – Може святенький Місяць дасть тобі якийсь знак, що маєш робити далі.

Слон послухав Зайцевих слів і встромив свій хобот у воду. В тій хвилі гладка поверхня озера зморщилась, захвилювала, і з нею разом захвилював також образ місяця, відбитий у воді.

– Ну, тішся, великоможний пане! – радісно мовив Заєць. – Наш цар приймає твій поклін – бачиш, як прихильно похитав головою! І велить тобі з твоєю громадою йти далі на схід сонця. Пройдете три дні дороги і знайдете там інше озеро і іншу рівнину і будете там жити щасливо.

Радісно поклонився Слон ще раз Місяцеві і пішов. Ще сеї самої ночі всі Слони забралися з сього місця, а Зайці там живуть і досі в спокою.

– Отсе, мої любі, – мовила далі Ворона, – що значить мати сильного опікуна. Само його ім'я, сам його образ може відстрашити ворога. Ну а Совою кого ви відстрашите? Та ще й якби ви знали, що то за погана, злодійська, підла та підступна птаха! Недаром вона боїться денного світла! У неї сумління злодійське, он що! А мати такого злодія царем, то се вийде на те саме, як Горобець і Костогриз, що до Кота на суд ходили.

– А се як було? – гуртом запитали птахи.

– То ви не знаєте сього? – мовила Ворона. – Ну, добре, то слухайте ж, я вам оповім.

IV

– Одного разу, – так оповідала Ворона, – мала я своє гніздо на вершку здоревенної кріслатої тополі. Недалеко мене, в конарі тої тополі, в гарному дуплі звив собі гніздо Горобець. Дуже він мені подобався, бо був добрий сусід і розумна голова. Бувало вечором до заходу сонця не раз сидимо в своїх гніздах і розмовляємо з ним про всякі речі. Щира душа була!

Та ось раз, як настала пора достиглого проса, мій Горобчик як полетів рано, то вечором не вернув.

"Що з ним сталося? – подумала я. – Не дай боже, чи не трапилася йому яка лиха пригода! Може, хто бідолаху вбив або в сильце зловив у просі?"

Просумувала я, та що було робити. Минула ніч, Горобця нема. Минув день, далі другий і третій, його таки нема.

"Певно, загиб десь, неборак", – подумала я.

Четвертого дня прилетів Костогриз, посидів на тополі, а побачивши дупло і в ньому порожнє гніздо, вліз у нього. Переночував одну ніч, і сподобалася йому Горобцева домівка. Другого дня вже він зовсім розгосподарився тут.

Не дуже се мені сподобалося, бо з Костогризами і Сороками я не люблю водити компанії. "Але що, – думаю собі, – Горобця нема, то яке ж я маю право боронити кому іншому оселюватися в його хаті? Про мене, нехай собі й Костогриз сидить".

Аж ось, десь так за тиждень прилітає мій Горобець. Він літає у сусіднє село на проса, і такий прилетів повний, круглий та товстенький, як грудка масла. Побачивши Костогриза в своїм гнізді, він крикнув до нього:

– Гей, ти, побратиме! Се моє гніздо. Коли ти буває заблудив сюди знехочу, то прошу тебе, забирайся власним коштом із моєї хати.

– Овва, який мені господар! – огризнувся Костогриз, виставивши голову з дупла. – Се моя хата, не твоя! Відки приходиш випрошувати мене з мого власного кута?

– Твоя хата? – скрикнув Горобець, і чубок йому настобурчився від гніву. – Що се ти говориш? Яким правом вона твоя?

– Таким правом, що я сиджу в ній.

– Ге, ге! То се злодійське право. Я її будував, я в ній жив цілий рік, а ти розбоєм забираєш мені моє! Геть відси!

– Коли мені не хочеться! Я тут пан, а ти махай собі на зломану голову!

Одним словом посварилися обидва порядно, а далі стали на тім, щоб іти до суду.

– Се не може бути! Я мушу дійти свого права! – гарячився Горобець.

Я чула сюю розмову і зацікавилася дуже, якого-то суддю вони собі знайдуть. Тож, коли обидва противники полетіли, я назирцем за ними.

Летять вони низом, а я горою. Видно мені все довкола. Бачу, недалеко нашої тополі мав своє гніздо дикий Кіт. Він якраз тоді лежав у засідці і чув сварку Горобця з Костогризом. А як вони договорилися до того, щоб іти до суду, мій Кіт живенько скочив на високий камінь, став на одній нозі, впер очі в сонце, підняв передні лапи, мов хреститься, набожно, і знай муркоче святі приповідки:

Не чини другому, що тобі не мило!

Над сто добрих слів вартніше одно добре діло.

Як хвіст не криє пса від мух і від сльоти,

Так мудрість без пожитку є сама без чесноти.

Вартніший овес, ніж солома вівсяна,

Від молока вартніша є сметана,

Вартніший плід, аніж гілляка та,

А від життя вартніша чеснота.

До досконалості проводять три дороги:

Для бідних не щади підмоги,

Для добрих май в душі зичливість,

Для всіх же – справедливість.

Горобець і Костогриз, летячи якраз повз те місце, побачили Кота. Вони зупинилися і чули його побожні муркотання.

– Слухай, – мовив Костогриз. – Ось тобі побожний муж! Якийсь святий стовпник. І мудрий, і справедливий, то певно. Ходімо до нього, вже як він нас не розсудить справедливо, то я не знаю, де нам знайти ліпшого суддю.

– Але ж се Кіт! – мовив Горобець. – Се наш заклятий ворог. Як же нам іти на суд до нього?

– Ну, то станьмо здалека, – мовив Костогриз. – Посідаймо ось тут на гілляці і розповімо свою справу.

– Добре, посідаймо.

І справді оба суперники сіли на гілляці над самим Котом, поклонилися йому, а Костогриз промовив:

– Святий стовпниче! Бачучи твою побожність і важку покуту і чуючи твої справедливі слова, ми приходимо до тебе, щоб ти розсудив нашу справу. У нас зашла сварка. Вислухай нас, а котрого признаєш неправим, того можеш з'їсти.

– З'їсти! – жалібно промовив Кіт. – Але ж, дітоньки, що ви мовите! Вже три дні і три неділі, як я зарікся їсти м'ясні страви і мордувати божу живину. Ні, я не з'їм, але розсуджу вас по святій, щирій правді. Тільки, мої серденьтка, я старий, глухий. Ходіть ближче, ось тут коло мене, і розкажіть, що се за сварка зайшла поміж вами!

Оба суперники повірили хитрому Котові, злетіли з гілляки і поставали перед ним. А йому, драпіжникові, тільки того й треба було. Одним мигом скочив, ухопив одного в свої пазурі, а другого в зуби, позагризав обох і, радісно муркотючи, поніс до свого гнізда.

– Отак, – закінчила свою річ Ворона, – буде й вам усім, коли виберете Сову на царя. Вночі ви спите, а вона видить і літає і буде вам шкодити. А вдень, коли ви літаєте, коли вам треба підмоги, вона сліпа, не бачить нічого і спить у своїм дуслі. Яка ж вам користь із такого царя?

Почувши се, птахи подумали:

"Правду мовить Ворона. До хрину нам такий цар здався! Краще забираймося геть і жиймо так, як ми жили досі".

І недовго думаючи, всі вони розлетілися, кожний у свою дорогу. Лишилася тільки Сова і Ворона. Сова сиділа на престолі, ждала коронації і дивувалася, чого се нараз усі птахи порозліталися. Тоді Ворона почала кпити собі з неї.

– А що, кумонько, довго тобі ждати? Та ти ліпше не жди, бо з твоєї коронації і так нічого не буде. Хіба не бачиш, що всі птахи розлетілися?

– Га, погана Ворона! – скрикнула Сова. – Я знаю, се ти наструнчила їх проти мене. Але чекай, я тобі сього не дарую. Віднині я і весь мій рід виповідаємо тобі війну і твому родові, аж доки Сова не буде царицею над усіма птахами.

– Отся війна, мій царю, – мовив старий Каркайло, – ведеться й досі і не скінчиться, мабуть, ніколи, бо на те нема надії, щоби птахи вибрали ще колись Сову за царя.

– Так що ж нам в таких разі робити? – спитав воронячий цар.

– Я думаю, мовив Каркайло, – що треба нам з усих тих рад, які тут досі були висловлені, взяти потрошку з кожної. Треба послати когось між Сови – се так. Треба воювати з ними – се певно. Та на разі треба держатися в спокою – се розуміється. Щоб нас не повбивали, мусимо втівати, а коли хочемо побідити – мусимо підождати. Але до того всього треба ще одного. Треба способу, щоб усі ті річі злучив у одну цілість. Треба хитрості.

Всі ворони сиділи пороззявлявши дзьоби, при тій премудрій раді, але ніхто не розумів її гаразд.

– Мудро ти радиш, дядечку, – мовив воронячий цар, – але нехай мене суха ялиця поб'є, коли я розумію до чого ти гнеш.

– До того гну, що треба нам узятися на хитрощі в війні з Совами, ось що! – мовив Каркайло. – Треба нам мати одну раду і зробити з ними так, як ти Круки зробили з Яструбом.

– А як же вони зробили з ним? – запитав воронячий цар.

– Е, то цікава історія, – мовив Каркайло. – Слухайте ж дітоньки, як то колись було.

Священні вірші святого ткача Фрагменти

...Тіруваллувар – легендарне ім'я автора реально існуючого твору. Це ім'я означає Святий Валлувар (валувар – назва касти ткачів в Індії). Дослідники гадають, що він жив поблизу нинішнього Мадраса, в якому й досі є храми на честь цього мудреця. Ніхто достеменно не знає, коли народився і помер Валлувар, коли він написав свою книжку. Сотні праць про нього тільки повторюють легенди. Одна з них розповідає, наприклад, що Валлувар був одружений з Васухі, безмежно відданою чоловікові та сім'ї. Слава про щасливе подружжя змусила одного мудреця завітати до оселі Тіруваллувара, аби впевнитися в цьому й з'ясувати секрет родинного щастя. Святий Валлувар провадив бесіду з ним, працюючи за ткацьким верстатом у залитій сонцем кімнаті. Раптом він упустив човника і попрохав дружину принести каганець, щоб знайти інструмент. Неабияк здивована Васухі без зайвих розпитувань принесла чоловікові запалений світильник.

І тоді мудрець збагнув, що щасливе родинне життя полягає у подружній злагоді.

Поза сумнівом, легендарний Валлувар був справжнім мудрецем. Він залишив своєму народові глибокі висловлювання про кохання та сім'ю, які стали надбанням усього людства. Універсальність його думок захоплює і сьогодні. Гідне подиву й те, що твір Валлувара світській, реалістичний, у ньому відбито життєвий досвід і мудрість простого народу. Хто не нахилить вуха до коротких афоризмів стародавнього автора?

Тіруккурал з давньотамільської означає "священний курал", а курал – це римований двовірш у класичній тамільській поезії. Сам твір можна схарактеризувати як афоризми, написані поетичним розміром курал – напрочуд важким у дравідійській метриці.

Цей унікальний навіть для Індії твір складають 1330 поетичних висловів: перший рядок має чотири стопи, а другий – три. Читач може тільки уявити, як важко втиснути в два коротенькі рядки суть і глибину давньоіндійського мудреця. Для цього треба мати таку ж силу поетичної уяви та філософського осягнення світу, властиву Валлуварові.

...В Індії збірку Валлувара називають "тамільською Біблією", або "п'ятою ведою". І це справді так. Для тамілів це настільна книга. Її цитують газети, журнали, радіо й телебачення. Курали в живій мові індійців стали прислів'ями та приказками. З молоком матері засвоюють афоризми "Тіруккурала" діти. Це не релігійний трактат, а етична пам'ятка народу, кодекс його моралі.

Цей великий трактат складається з трьох книжок: дгарми ("добросердя"), по-руль ("політика") та інбам ("кохання"). За індуїзмом, вони становлять перші три життєві мети. Четверту мету складає мокша – "звільнення душі від наступних перероджень". Але мокша не входить у твір Валлувара. Чому? Можливо, великий мудрець унікав концепції про переродження душі, пов'язаної з містицизмом? Щодо цього можна тільки гадати...

Три книжки "Тіруккурала" поділяються на розділи: перша має 38, друга – 70, третя – 25 розділів, усього – 133. Кожен розділ містить 10 курадів-афоризмів.

...Слід додати, що саме в південноіндійському штаті Тамілнад найбільше перекладають Тараса Шевченка, чимало нових публікацій з'явилося до 175-річчя від дня народження Кобзаря. А 1989 року відзначалося 2025-річчя від дня народження Тіруваллувара.

Тіруккурал

Книжка великого Любомудра Тіруваллувара про добросердя, політику й кохання

Хвала дощеві

Життя на землі завдячує дощеві. Тому дощ і вартий називатися нектаром життя. Дощ дарує усьому снагу і сам утамовує спрагу.

Супутниця життя

Справжня дружина та, яка має чесноти, потрібні в сім'ї, і яка живе на статки чоловіка.

Чеснотлива жінка приносить щастя в хату, а славні діти – рубіни того щастя.

Діти

Куди амброзії до рисової каші, що її торкнулися рученята твоєї дитини.

Звуки сідара й віни найсолодші лише тому, хто не чув щебету своїх дітей.

Любов

Чи є сила, спроможна приховати любов? Запону з неї зірве одна-однісінька тужлива сльоза коханого.

Нездатний любити живе тільки для себе, а хто любить – собою навіть жертвує.

Гостинність

Не личить самому ласувати обідом, коли на подвір'ї стоїть людина. Навіть коли в тебе на столі трунок, що дарує безсмертя.

Як неторкана квітка аніччам в'яне, коли її понюхати, так і непривітний погляд господаря знічує гостя.

Легідне слово

Не страшні злидні тому, хто має для людей зичливе слово, що полегшує душу.

Вдаватися до грубощів замість лагідних слів – все одно, що їсти зелені плоди.

Вдячність

Добро в скруті, хоч і невелике, та застилає увесь світ.

Недобре забувати добре, та добре забувати недобре.

Заздрощі

Ніщо не зрівняти з високим даром – не знати ніяких заздрощів.

Заздрощі – лихо того, кого вони опосіли. Бо коли на заздрісника зглянуть-ся навіть вороги, його занапастить сама заздрість.

Слава

Усе минає в цьому світі, окрім доброї слави.

Лиш той живе, хто не знає ганьби, і гине той, хто живе без слави.

Святенність

Багато хто приховує свої страшні недуги й омивається в священних водах, ніби великий праведник.

Стріла пряма, а жорстока, лютня крива, а тішить слух; так і про людину суди не з вигляду, а з учинків.

Правдивість

Чистота тіла – від миття, чистота душі – від правдивості.

Серед краси світової нічого кращого не знайшов я над правду.

Великодушність і зло

Найвища помста тим, хто вчинив тобі зло, відповісти щирим добром, аби присоромити їх.

Зло, що ти заподіяв комусь уранці, віддається тобі ввечері.

Мудрість

Мудрість – зброя проти будь-якої небезпеки. Це фортеця, до якої не проникнути і якої не здолати ворогам.

Яким би не був світ, мудрість – це жити в злагоді з людьми.

Сутність людини

Оціни в людини хороше, відзнач у ній погане і те, чого більше, вважай за її суть. Спробним каменем, який визначає велич або ницість, є людські вчинки.

Старанність

Богиня удачі сама розпитає дорогу і прийде до свого обранця, наділеного невичерпною старанністю.

Як бойовий слон, уражений стрілою, суне на ворога, так і міцні духом не впадають у розпач навіть після поразки.

Рішучість

Не втрачай рішучості, коли взявся за діло. Люди зневажають тих, хто не доводить справу до кінця.

Тверда рішучість дарує успіх і багатство, а без старанності обсідають злидні.

Сила слова

Промовляй слово, коли пізнаєш його силу. Цей дар вищий за добродієність і багатство.

Промовляй слово, коли певен, що співрозмовник не скаже розумнішого.

Дружба

Чи важче щось знайти, аніж дружбу? І чи є надійніший щит для доброго діла, ніж дружба?

Дружба з гідними кріпне, посилюється з кожною зустріччю, як і мудрість давніх вед – з кожним прочитанням.

Глупота

Глупота – це щось незвичайне. Коли запитують, що воно таке, знай: глупота пригортає збитки і розкидає статки.

Дружба з дурнем – велика розрада, бо, розлучившись з ним, не відчуваєш прикрощів.

Жіноча примха

Хто потурає примхам жінки-красуні, не допоможе в скруті другові й не зробить доброго діла.

Хто боїться своєї дружини, ніколи не зробить добра в ім'я добродісної мудрості.

Велич

Усі люди однакові від народження, та велич їхню засвідчують діла.

Лише той збереже велич, хто пильнує себе; як цнотлива жінка.

Скромність

Справжня скромність соромиться вчинків, не гідних чоловіка. Все інше – соромливість добродісних жінок.

Хіба скромність – не окраса мудрості? А коли її бракує, то чи не тяжка недуга – пихатість?

Ганебність жебрів

Немає солодшого над харч, зароблений власною працею, – навіть і юшка з однієї води.

Немає ганебнішого, ніж жебрати, навіть коли просиш води напоїти корову.

Обійми коханої

Звичайну недугу лікують зіллям, та красуня в дорогих оздобах сама зілля від недуги, яку ж сама й викликала.

Чи здатні небеса лотосоокого Вішну подарувати таку насолоду, яку дарує сон у ніжних обіймах коханої.

Чутки

Чутки посилюють моє кохання. Без них моя пристрась охолола б і згасла.

Мої муки зростають: чутки для них у селі – наче добрива, а матеріні докори – вода.

Нестерпність розлуки

Чи можна вірити клятвам коханого? Адже в його серці вже в'ється думка про розлуку!

Гірко жити без родини, та ще гірше – без милого.

Сльози розлуки

Кохання дарує неозорий і бездонний океан щастя, та розлучаються закохані й муки ніби ще більшають і глибшають.

Ночі в розлуці такі довгі! Куди жорстокіші, ніж жорстокість мого жорстокого коханого.

Муки самотини

Тільки закоханим судилося скуштувати солодкий без кісточки плід кохання. Кохання завдає гіркоти, коли воно не взаємне. Кохання дарує щастя, коли його рівноважать, як коромисло, почуття двох сердець.

Втрата стриманості

Сокира любовної пристрасті трощить двері величної стриманості, взяті на засув соромливості.

Я хвалюся тобі, що стриманість візьме в мені гору. Та, на жаль, пристрасть долає мої хитрощі і виривається назовні.

Удавана досада

При зустрічі не обіймай його, вдавай, що тобі прикро, тоді побачиш, чи страждатиме він.

І вода дарує насолоду лише в затінку, і удавана досада солодка закоханим.

Вершина ревнощів

Навіть коли я в задумі милуюся її вродою, вона спалахує од ревнощів: "З ким ти порівнював мене? Про кого думав, поглядаючи на мене?"

Щойно я мовив: "Кохая тебе більше, ніж будь-кого", а вона спалахнула: "Ніж кого? Кого все-таки?"

Гнат Хоткевич

Калідаса

Фрагменти з передмови

...Голяндський санскритист Керн на підставі антропологічних даних Варагаміри, сучасника Калідаси, відносить Калідасу до VI віку по Р.Х. Такої ж думки тримається й школа південних буддистів – Фергюсон та інш. Останніми часами Якобі на підставі деяких астрономічних даних, розсіяних у творах Калідаси, доводить, що Калідаса не міг жити раніше 350 року по Р.Х. Коли додати сюди ще деякі епіграфічні й нумізматичні дані, то можна більш-менш із певністю вивести, що жив Калідаса за часів царя Чандрагупти II Вікрамадїтьї.

...Відомими з його творів маємо досі: три драми – "Малявіка й Агнімітра", "Шякунталя" й "Урваші"; дві епічні поеми: "Раггувамша" ("Рід Раггу", династія Раггудів), друга поема – "Кумарасамбгава" ("Народження Кумари", бога війни). І нарешті – лірична поема "Мегхадута" ("Облаковісник").

...Найкращим твором Калідаси є "Шякунталя". Дійшла вона до нас у двох редакціях: бангальській та деванагарійській.

...Називають Калідасу індуським Віргілієм, і Шекспіром, і всяко, але рівняти літературні твори великих людей – діло пусте; можна сказати тільки одне, – що мало хто із світових геніїв доходив такої тонкості й ажурності не тільки зовнішнього оброблення, а й психологічних рисунків. Поезія древніх легенд, буйна, прекраснопишна природа, любов до рослини, до сонця, до

живої істоти, облагороджені людські почування, без європейської грубости й сальности в одних випадках або лимонно-жовтої сентиментальности в других; безконечно прекрасні мелодії, битви і єднання слів, настроїв, переживань; дивні деталі, що, їх прочитавши, усміхнутись хочеться й заплескати руками від радості, – все це сплелось в якийсь нерозривний вінок краси, в якусь пречудову, предивну симфонію. І цілком розумієш старого Гете, коли він прочитавши "Шякунталю", так захопився, що написав:

Хочеш ти раннього цвіту чи пізнього плоду,
Хочеш того, що чарує і вабить, уносить, живить;
Хочеш ти небо і землю у слові одним зрозуміти –
Я "Шякунталю" назву і цим скажу тобі все.

...І ми, українці, мусимо знати твори світових геніїв. Досі ми мусили чекати, нім хто я "братів" перекладе нам російською чи польською мовою той чи інший твір, але тому кінець. Не прийде воно зразу добре, бо от хоч би й ця "Шякунтала": санскриту я, на жаль, не знаю остільки, щоб перекладати з оригіналу, і мені доводилося робити це з перекладів.

...Індус не ділить своїх драматичних творів на трагедії і комедії – у греків цей поділ яскравий. Греки не ділили п'єс на акти, а хоч і ділили, то властиво, кожний акт був самостійною п'єсою – у індусів буває до десяти актів у п'єсі. Греція стисло придержувалась своїх знаменитих "єдиностей" – у індусів кожний акт переносить глядача в інше місце, а між актами проходить часто дуже багато літ. В грецькій драмі число дієвих осіб мале, в індуській – навпаки (в "Шякунталі" сорок шість дієвих осіб). Грецька драма рідко бере сюжетом кохання, індуська – мало не завжди. В грецькій трагедії часто приходиться до нещасливого невідбувного кінця, в індуській – ніколи. Словом, характери двох народів цілком яскраво показали в їх драматичних творах, і ніяким робом не можна відмовити індуській драмі суто національного походження.

1929

Шякунтала

Дія перша
(Фрагмент)

(Роздвигается завеса, в музиці перед тим мотив Шякунталі. Розкішний тропічний ліс. Шякунтала й подруги поливають квітки)

Шякунтала (за сценою). Сюди, сюди, кохані подруги!
Духшянта (прислухається). Я чую
Хтось наче там, за деревами щось говорить.
Ану-лиш підйду.
(Підходить ближче, придивляється)
Це пустельнички молоденьки –
Деревця молоді із поливальниць поливають.

- (Приглядається уважніше)
 Які ж гарнесенькі вони! Таких немає
 І в царському дворці!.. Признати треба,
 Що лісові оці квітки далеко кращі,
 Аніж садові всякі. Ану лишень отут я стану
 Та полюбуюся.
- (Стає на бік; виходить Шякунталея, Прямвада та Анасуя)
- Шякунталея Сюди!.. Сюди, о подруги кохані!..
 Анасуя Шакунталею! Мені здається – от їй-богу!
 Що Канва, наш святий отець, ці дерева кохає
 Більш, ніж тебе. Дивися – ти така ніжненька,
 Мов квітка навамаліки, а мусиш
 Аж отсюди тягати воду й поливати.
- Шякунталея Роблю я це не з примусу, кохані, а з любові –
 Ці дерева неначе мені сестри рідні. (Поливає).
- Прямвада Оце вже полили ми ті рослини,
 Що розцвітають літом. А давайте
 І ті ще поллємо, що відцвілися.
 Це буде добре діло.
- Шякунталея Добра думка! (поливають).
 Духшянта Так от яка донька в святого Канви!..
 Даю я слово чести – нерозумно
 Він робить, змушуючи в лісі її жити
 Ще й при таких занятті!.. Ні, мудрець той,
 Що покладає всі тяготи пустельництва
 На отаку красуню. Так достоту робить,
 Як той, хто листиком гнучким німфеї
 Хотів би пень акації рубати.
 Ану-лиш стану я отута за кущами
 Та придивлюся ближче до дівчаток.
- Шякунталея Анасує кохана! Так страшно давить
 Оце рогожане убрання... Прошу розпустити.
 Прямвада так міцно затягнула поворозки...
- Анасуя З охотою. (Розпускає).
- Прямвада Чому ти, мила сестро,
 Мене виниш? На молодість ти нарікай, що груди
 Тобі, бач, так пишнить і розпирає.
- Духшянта Це добре сказано. Насправді, груба одіж
 надавляє на груди і скриває
 Всю розкіш тіла молодого, наче квітку
 Під купою листків пожовклих. Але прецінь
 І це навіть убрання із рогожі
 Краси не може відібрати – так і сойвол¹

¹Сойвол – водна рослина, що звичайно росте коло лотоса і переплітає його.

- Краси не відбирає лотосу; як місяць
Від темних плям ще кращим нам здається.
Прекрасному усе прекрасне.
- Шякунтала Гляньте, сестри!
Оте мангове деревце од вітру колихнеться –
І наче пальцями манить мене до себе.
Я побіжу до нього! (Підбігає).
- Пріямвада Стей, кохана!..
Одну хвилиночку ще так постій!
- Шякунтала А пощо?
Пріямвада Коли ти так стоїш побіля манго –
Здається, він чудовою ліяною обвився.
Шякунтала (сміється). Недурно ти "Пріямвадою" звещся².
Духшянта Коли иж це правда!.. Я би сам сказав так!
Бо ніжні рученьки здаються гілочками,
Уста – червоні квіти, повні ж груди –
Неначе чаші переповнені цвіточні.
- Анасуя Голубонько! Дивися – навамаліка прекрасна,
Що ти прозвала її "Промінь місяця у лісі", –
Як повилась вона круг цього сахакара,
Неначе вибрала його собі за мужа.
- Шякунтала (підходить і радісно дивиться на рослину).
О, як чудово!.. Справді, наче шлюб відбувся:
Ця навамаліка, мов молода, прибралася квітками,
А сахакар, могутній, дужий, весь укрився
Плодами молодими (любуеться).
- Пріямвада (сміючись). Ти, Анасує, чи знаєш,
Чому Шякунтала так наша задивилась
На сахакар оцей?
- Анасуя Ні, не знаю.
- Пріямвада Вона гадає: "Навамаліка біленька
Он, бач, знайшла вже нареченого до мислі –
Коли б же і мені знайти собі супруга,
Щоб він до мене так в усім підходив"...
Шякунтала (поливає). Це, певне, ти собі того бажаєш!
Анасуя Шякунтальо! А Мадаві-ліяна,
Що Канва сам зростив її для тебе –
Здається, ти про неї і забула?
- Шякунтала Скоріше я сама себе забуду.
(Підходить до ліяни поливати і радісно скрикує)
О радість, подруги!.. О чудо!.. Радість!..
Пріямвада Що там такого?
Шякунтала Ви лиш подивіться:

²"Пріямвада" в санскриті означає "та, що вміє говорити приємне".

Від корінців самих і геть аж до вершечку
 Вся пуп'янками пишними укрилася ліяна –
 А о цю пору не цвіте ж вона ніколи!
 (підбігають). Та що ти кажеш!?

Подруги
 Шякунтала Ось дивіться!
 Пріямвада Тоді вже певне це – якраз віщує
 Для тебе радість: скоро вийдеш заміж.

Шякунтала (незадоволено). Самій собі того заміжжя, мабуть,
 Бажаєш дуже, коли правиш так багато
 Про шлюб усе. І слухати не хочу!

Пріямвада Йй-богу, подруго, я не жартую!.. Сам же Канва
 Сказав колись: як зацвіте ліяна –
 То буде щастя знак.

Анасуя Еге!.. Тепер я розумію,
 Чому Шякунтала так щедро поливала
 Оцю ліяну!..
 (Подруги сміються)

Шякунтала Ох, та і які ж ви...
 Вона моя сестра, оця ліяна. (Поливає любовно).

Духшянта О, боги!.. Як би я був радий,
 Коли би показалося, що батько й мати
 Цієї дівчини – не однієї касти.
 А втім – чого це я впадаю в сумнів?
 Вже воїну, то жінкою вона напевно може бути, –
 Тим більше, що до неї рветься моє серце.
 А зрештою: коли, буває, розум
 Не може щось рішити – голос серця
 тоді веде нас певною стежею... Все ж би треба
 Довідатися певно, хто вона.

Шякунтала (неспокійно). Ой-ой! Кохані!..
 З жасміну вилетіла пчілка й просто лізе
 В лице мені!.. (Борониться красивими жєстами).

Духшянта (милується). Красиво як!.. Чудово!..
 Куди лиш пчілка лет направить – там і очі
 Красуня враз звертає. Брівоньками
 Поводить і любовний грі очей тих
 Навчається вона навіть з пчолою...
 (Ревниво). О пчілко!.. Часто ти торкаєшся криломзвенящим
 Тремтячих вій! І щось занадто ніжно
 До вухка шєпчєш. А коли красуня
 Тебе рукою відганяє – ти віп'єшся
 В ті вустонька, що повні чар незвіданих...
 О пчілко!
 Ти в щасті вже, а я стою самотній,
 Невідомий – і знаю тільки ім'я.

Шякунтала О подруги!.. Обороніть же ви нарешті!..

- Подруги Пчола вжалити мене хоче!..
(сміючись). Оборона –
Не наше діло це! Поклич Духшянту:
Це він же оборонець цих лісів священних.
- Духшянта Притока показатися мені!.. "Не бійся..."
(Сам себе перериває)
Але ж тоді вони пізнають,
Що цар я... А мені б хотілось
Тут гостем тільки бути.
- Шякунталея О нещастя!
Ой не дає мені спокою цяя пчілка!..
(Перебігає на інше місце)
І тут вона!.. Та порятуйте ж ви нарешті!
- Духшянта (бисто виходить). В ті дні, коли на троні возсідає
Потомок Пуру, що карає всяку дерзкість, –
Хто сміє тут пустельницям благочестивим
У цім гаю священнім чимось докучати?
(Дівчата змішалися, побачивши мужчину)
- Анасуя Шановний пане... Тут біда ще невелика:
Це тільки подругу кохану нашу (Показує на Шякунталю)
Негречна пчілка трошки налякала...
- Духшянта (підходить до Шякунталі).
Як молитви ідуть? Успішне покаяння?
(Шякунталея соромливо опускає очі)
- Анасуя За ласку дякуємо... Тільки чи зумієм
Такого гостя особливого прийняти
І заслужити нагороду від богів.
- Прямвада Шакунталею! Іди мерщій до хижі
Та гостю аргху приготуй і овочів найкращих.
І воду принеси тут для пиття. А цею
Ми ноги гостеві обмиємо.
- Духшянта Самих вже
Привітних ваших слів для мене буде досить,
Щоби закон гостинности сповнити.
- Прямвада А коли так, то просимо шановного сідати,
У холодку отут, під саптіпарном, на ослоні
Й спочити трохи.
- Духшянта Від роботи й ви втомились,
То й вам би сісти добре. Прошу, прошу!..
- Анасуя Що ж, подруги... Закон повеліває
Вволюти волю гостю – тож сідаймо.
(Усі три сідають)
- Шякунталея (до себе). Ох, що це... що зі мною?.. Та невже ж я,
Мужчину оцього побачивши, почувала в серці
Те, що закони пустинь нам забороняють?..
- Духшянта (поглядаючи на всіх трьох).

Як мило бачити таку між вами приятель! Це так до молодости вашої й краси підходить. (тихо до Анасуї). А хто би він міг бути? На обличчі Якась-то витонченість, а разом і сила; Вимова теж солодка, благородна.

Це мабуть чоловік високої якоїсь ранги.

Сама я із цікавості вмираю й хочу Його по-простому спитати (Голосно). Ясний пане!.. Ти з нами був такий ввічливий, гречний, Що я от мужности набралася спитати: Яке ж то плем'я царських мудреців тобою Украшене? Яка земля печаллю повилася В твоїй відсутності? Нарешті – що то за причина, Що запровадила тебе до цих гаїв священних?

(до себе). Не бійся, серце, так... Твої таємні думи Анасуя вже висловила...

(до себе). Що робити? Назвати їм себе чи утаїти? Гаразд! Я їм скажу... Я знаю що. (Голосно). Дитино! Потомок Пуру, цар Духшянта тут мене поставив, Аби я стежив за виконанням законів; От я й прибув – довідатись, чи вільно Жертвоприношення ідуть та чи немає Яких тут перешкод.

(з усмішкою поглядаючи на Шякунталю). Ну, слава Богу! Благочестиві пустельнички мають оборону... (Шякунталя соромиться)

(помічаючи цей настрій, таємно до Шякунталі). Ах, як би батько твій тут був!..

То що ж?.. То що ж би?..

О, він би вже напевне цього гостя Зробив цілком щасливим, хоч себе би Найкращого позбавив скарбу...

Пріч ідіть ви Із жартами своїми!.. Вигадали щось тут Та й плещуть... Я не хочу й слухати такого... (усміхаючись). Я теж хотів би, мої любі, щось спитати Про вашу подругу.

О, як найвище повеління Для нас звучатиме твій запит.

Як відомо, Святий отець наш Канва все життя у пустельництві Провів. Ви ж вашу подругу його дочкою

- Анасуя Взиваєте – як може теє бути?
Це легко розказати, господине. Чув ти певне
Вішвамітри ім'я велике?
- Духшянта Ну, звичайно!
- Анасуя То ж батько нашої Шякунталі. А Канва
То тільки називається отцем, бо згодував він
Покинене дівчатко.
- Духшянта Як – "покинене". Мене ти
Цим словом зацікавила, і я хотів би
Про все довідатись від самого початку.
- Анасуя Як так, то слухай, пане. Як і кожний
Мудрець, Вішвамітра провадив покаяння.
Але воно було таке велике,
Що боги аж злякалися і Менаку апсару
Зіслали, аби спокусила старця.
- Духшянта (усміхнувся). Буває. Справді, боги іноді бояться
Пустельничого благочестя.
- Анасуя Й от, коли на землю
Прийшла весна благоуханна – сталось теє:
Перед Вішвамітрою апсара з'явилась.
Коли побачив він красу ту неземную...
(Нараз засоромилася й зупинилась)
- Духшянта (усміхнувся). Ну, далі можеш не казати – сам я зрозумію...
Виходить, від божественної німфи
Веде Шякунталя свій рід?
- Анасуя Так, пане.
- Духшянта Воно і видно: наші земні діви
Не можуть нам краси такої породити.
Хіба сьйлива блискавиця може
З землі родитися?
(Шякунталя стоїть, попустивши засоромлене личко)
Так ось як...
Тепер я можу волю почуттю своєму дати.
- Пріямвада (зі сміхом дивиться то на Шякунталю, то на Духшянту).
Мені здається, що наш гість високий
Іще якесь питання в серці має...
- Духшянта Вгадала ти. Я ще хотів дізнатись
Про деякі життя її умови.
- Пріямвада То що ж. Питайся. Нас, пустельниць,
Питатися усякий волен.
- Духшянта Я хотів би
Про неї ще довідатись: чи обітницю
Хранити чистоту вона по шлюб давала тільки,
Чи на вік-вічний прирекла отут сидіти
Поміж газелів, що їх очі так подібні
До оченят її чудових?

- Пріямвада То вже певне
Сказати можу, що обітниці довічної немає.
Сам батько її, Канва мудрий, хоче,
Як найдеться юнак який підхожий,
Віддати заміж подругу.
- Духшянта (до себе). Тепер моє бажання
Не тяжко виконати. Серце! Дай же місце
Свобідному чуттю.
- Шякунталя (ніби в досяді). Анасуе! Я вже відходжу!..
Анасуя Чого ж то?..
- Шякунталя Я піду та розкажу матері,
Як тут Пріямвада шалена казна-що говорить!
- Анасуя Кохана подруго!.. Пустельницям невільно
Куди ходять іти, а гостя покидати,
Не давши йому певного приняття...
- (Шякунталя вагається, але потім рішає таки йти)
- Духшянта (до себе). Вона тікати хоче!
(Встає її задержати, але нараз стримується)
Правду кажуть,
Що кожний рух закоханих зраджує.
Я так би і побіг за оцією
Дочкою мудреця, але не смію...
І от я перемиг себе... І не пішов за нею.
Але мені здається, що ішов я й знов вертався,
І ще ішов – і то неначе сон все...
- Пріямвада (затримує Шякунталю). Дівчино шалена!
Не підеш ти!
- Шякунталя (здвигнувши бровами). А то чому ж так?
- Пріямвада Бо мусиш ще два дерева полити. Обов'язок
Сповнити треба перше, а тоді вже...
- Духшянта (до Пріямвади). О, мила дівчино! Не будь жорстока.
Вже подруга твоя втомилася від того поливання.
І плечі попустилися, й долоні зчервоніли,
І руки потомилися, тяжкі сосуди
Тягаючи з водою. Он і груди схвилювались
Від частого дихання... Личенько вкриває
Неначе сіткою рясний піт. Глянь – і квітка
До вух прилипла. Коси розпустились –
Придержувати мусить їх рукою...
Її від обов'язку хочу я звільнити.
- (Здіймає з руки перстень і дає дівчатам; обидві схиляються, читають цареве ім'я – і з жахом дивляться одна на одну)
- (Переконуюче). А щоби ви мене за іншого кого не брали,
Скажу, що перстень цей – то дар царя Духшянти,
А я царський слуга...

Пріямвада М-м-м... Якщо то правда,
Тим менше можеш ти з таким дарунком розставатись...
А втім, і слова твого досить буде,
Щоб вільною її зробить від обов'язку.
(Усміхаючись). Чи чуєш ти, Шякунтальо? Добродій
Оцей – чи цар, чи хто там ще він –
Тебе звільняє від роботи – то іди вже.

Шякунтальа (до себе). Коли ж не можу!..
Пріямвада А чому ж, сестричко,
Не йдеш?..

Шякунтальа Хіба я мушу тебе слухати?
Піду, коли захочу!

Духшянта (поглядає на Шякунталью). А здається,
Що і вона до мене почуває
Те саме, що і я до неї: не мішає
В мої слова моїх, але уважно стежить
За всім, що я кажу. На мене
Неначе і не дивиться, а власне
Очей не зводить з мене.

Голос
за сценою Гей!.. Увага!..
Пустельники!.. Готуйтеся боронити
Своїх звірят, бо, кажуть, цар Духшянта
Полює тут! А він придворців має стільки,
Що пил із-під копит його кінноти
Аж сонце заступає і сідає грубо
На мокру одіж, що повісили ми тут сушити!

Духшянта (до себе). До сто катів! Отож мої солдати,
Мене шукаючи, такого наробили!
Це ж мушу я якнайскоріше бігти!

Голос
за сценою Пустельники!.. Пустельники!.. Страшений,
Наляканий сторонніми людьми слонюка
Іде, лякаючи старих, жінок, дітей. Він ікло
Об дерево зламав десь аж по корінь
І в дикім пориві все нищить по дорозі!
Ліянами оплутав свої ноги
І казиться, розгонить геть газелі –
Перелякався він царської колісниці
І йде сюди!

Обидві
подруги О пане!.. Тут нам страшно...
Дозволь нам відійти!

Духшянта Ідіть, мої прекрасні!
Я все зроблю, щоб спокій цих дібров священних
Не був порушений...

Анасуя (до Шякунталі). Сестричко!.. Там матуся
Кохана Гавтами, напевно вже турбується за тебе.
Ходім же!

Шякунталя (кульгаючи). Що це – ох! Та що ж зі мною?..
Хромаю я...

Пріямвада Пізнали ми тебе, о царю!..
Прости нам, що не вміли вшанувати...
Нам соромно, що так тебе лишаєм.

Духшянта О не кажіть так! Вже тим тільки,
Що я на вас тут подивився – я вшанований до краю.

Шякунталя Сестрички... мені вколола куша ногу...
І одіж зачепилася за гілку амаранта...
Чекайте трошки – най я увільнюся...

Духшянта (Відходить нарешті, кинувши довгий погляд на царя)
Не хочеться мені до міста повертатись.
Побуду ще я тут. Табор поставлю
Де-небудь поблизу, бо я не можу
Своїх думок від дівчини цієї відтягнути.
Оце іду неначе – а іду лиш тілом,
Душа ж моя назад, сюди ірветься,
Неначе той прапор шовковий, що понести
Його хочять напроти вітру конче.
(Іде зітхнувши).

Хмара-Вістун

Частина перша

1

Далеко від коханої через проклін суворий пана
Був засланий на рік, покараний за свій переступ, Якша.
В лісах тінявих Рамагірі оселився він, нещасний,
Над озером прозорим, що його купанням освятила Сіта.

2

На тій горі декілька місяців він перебув в розлуці
З дружиною. Зі схудлих рук браслети золоті зсувалися...
Ось в перший липня день він бачить: хмара гору обіймає,
Неначе слон, що хоче збоку вдарить, граючись, схилився.

3

І довго, довго, перед постаттю оцею зупинившись,
Ковтає сльози з туги та сумує цей служник Кубери.
Душа щасливим, коли бачать хмару, настрої зміняє:
А заслані далеко від коханої що почувають?

4

Вже близько осінь. Він свою кохану хоче підбадьорить
І вістоньку про себе добру через хмару надіслати.
Зібравши свіжих квітів кетака, їх офірує хмарі,
Ласкавий, він ласкаве привітання ніжно вимовляє.

5

Дим, блискавка, вода, повітря – суміш з них – оце й є хмара.
Хіба розумні можуть ними привітання посилати?
Про це, мабуть, не згадував, удаючись до хмари, Якша.
В коханні нещасливі до живих і неживих голосять.

6

"Ти, що народжений від хмар Пушкара, у всесвіті славетних!
Ти, Індри приятель, міняєш вид, як хочеш. Це я знаю!
Тому я, бідний, удаюсь до тебе, бо так хоче доля.
Високого відмова краще, ніж послуга низького!

7

Для тих, які страждають, ти – захист, а тому, хмаринко, прошу:
Оповісти коханую про мене, засланою паном!
Лети до Алаки, столиці якшів, де тераси білі
Осяє місяць з чола Шіви, що перебуває в парку.

8

Коли на шлях повітряний підіймешся, на тебе глянуть
Жінки мандрівників здивовані, відкинувши волосся.
На тебе дивлячись, хто занедбає жінку, що покинув?
Лише такий, як я, нещасний, що від другого залежить.

9

І тихо, тихо колисатиме тебе погідний вітер,
І чатака, твій друг, співатиме тобі ліворуч ніжно.
Тому, що провіщаєш їм нащадків, незабаром, певно,
Тебе оточать в небі радісним ключем лелеки.

10

Напевне, знайдеш, помандрувавши, жінку твого брата:
Вона жива, все лічить решту днів до терміну заслання.
Як квітоньку, закохане жіноче серце поживляє
Стеблом надії і в розлуці від загибелі рятує

11

Почувши ледве грім приємний твій, що мусить усю землю
Родючою зробить, її грибами вкривши, як серпанком,

Супроводять фламінго, прагнучи до озера Манаси.
Тебе, годуючись листками лотосів, аж до Кайласи.

12

Ти попрощайся з любим другом, обійми високу гору
Священну, де по взбіччях видно слід ноги святої Рами.
Щороку, коли сходиш ти з нею, знову зустрічає
Вона слізьми гарячими, немов висловлює своє кохання.

13

Тепер я шлях достойний покажу тобі, послухай!
А потім вислухай і передай приємну вість моїй дружині.
Як втомишся у мандрах, на шпилечку трошки відпочинь ти,
Напийся свіжої води з річок і линь, хмарино, далі.

Частина друга

12

На північ від хором Кубери там мою побачиш хату:
Здалека сяє брама там її: це Індри лук – веселка.
А поруч наше деревце – мандара: як мала дитина,
Що, виплекана милою, під квітів тягарем схилилась.

13

Там смарагдові східці до ставка ведуть, що поза домом,
Він золотими лотосами на стеблах срібних вкритий;
Безпечно плавають фламінго по воді і не згадають
Про дивовижне близьке Манаса, коли тебе побачать.

14

На березі – "Гора Розваг", її верховина з сапфірів,
Оточує її чудовий пліт із золотих бананів.
Ту гору, що її дружина любить, згадую, нещасний,
Я завжди, дивлячись на тебе, коли блискавкою сяєш.

15

Альтанка там з ліан і з ґратами із куравак квітчастих.
Ашока там червоний ще росте, з ним кесара принадний.
Один зі мною прагне доторку ноги моєї жінки,
А другий – медом чарівним упитись з уст її солодких.

16

Між них є жердка золота, що на підставці кришталевій,
Немов бамбук зелений, крашена смарагдами зісподу.
Увечері твій друг, павич, на ній сидить собі й танцює,
Коли кохана у долоні плеще й обручками дзвонить.

17

Оці ознаки, друже, пам'ятаючи, напевне знайдеш –
Там над дверима відображення є лотоса і мушлі –
Будинок мій, хоч без господаря він і стоїть похмурий,
Як лотос денний після сонячного заходу зів'ялий.

18

На слоненятко молоде свою перетворивши постать,
На тій "горі Розваг" чудесній, що її згадав, спустившись,
Ти мусиш ссявом блискавки зирнути в хату
І освітити все, у вікна залетівши.

19

Струнка, чорнява. Гострозуба, і з червоними вустами,
Вузька станом, і з глибоким лоном, з жвавим зором сарни,
З повільною ходою стегон повних та міцних, з грудьми важкими,
Вона поміж красунь на світі – осяйне створіння Брахми.

20

У ній усе життя моє. Вона мовчить. Її пізнаєш:
Сумує, бідна, залишившись сама, мов чакравака,
Під тягарем великих довгих днів нещасних, зрозуміло,
Вона, мабуть, зів'яла, як ліана восени, в негоду.

21

Від безупинних сліз гірких у бідної набрякли очі,
А від зітхань гарячих рот її червоний втратив колір.
Обличчя, що похилене на ручку та волоссям вкрите,
Нагадує той місяць, як його ти млою вкриєш.

22

Вона, ось ти побачиш там, мабуть, несе якісь пожертви,
Моє обличчя схудле хоче з пам'яті намалювати,
Розпитує свою канарку в клітці, що співає ніжно:
"Ти не забула пана, мила? Він тебе любив так дуже!"

23

А може, абияк одягшись, притисне к грудям лютню,
Її настроїть ледве – від гарячих сліз намокли струни –
І пісню розпочне, де на моє ім'я склади подібні,
І знову забуває той мотив, що вже раніш співала.

24

Чи лічить місяці, що залишились до кінця прокльону,
Ало кладе у дверях квіти на порозі та ворожить,
Чи мріючи, ніби мене зустріла, радість почуває:
Жінки нещасні отакі розваги знають у розлуці.

25

Удень розлука ще не так її турбує: вдень – робота.
Але вночі, години вільної, ці муки нестерпучі!
Опівночі вона не спить, лежить, ридає на долівці...
Потіш її: стань за вікном та пригорни моїм вітанням!

26

Сама на ліжку, схудла, наче серп, вона собі приткнулась,
Як молодик вузенький, що підводиться, блідий, на сході.
Ті ночі, що минули вмить з утіхами мого кохання,
Тепер лише на горе тягнуться велике, родять тугу.

27

Вона, безсила, спробує повіками, від сліз важкими,
Закрити очі, що усе дивилися й дивилися на місяць,
Що лив холодні промені у вікна.
Склепила очі, та не спить вона, як лотос в день похмурий.

28

Нависли кучері над щоками водицею ізмити.
Зітханьня сушить їй червоні ніжні губи.
Вона благає сну, щоб ізійтись зі мною хоч у мріях.
Проте і мріям очі, повні сліз, шляхи перепиняють.

29

Косу, що в час розлуки заплела сама, гірлянди знявши,
Повинен розв'язати я, коли мине прокльону термін.
Вона тонка, брудна і ріже щоки; милая рукою
З кривими нігтями її відкинуть хоче.

30

Нещасная оздоби всі зняла, на ліжку безупинно
Лежить і рухає своїм худим і хворим тілом.
Тебе, мабуть, гарячими слізьми заплакати примусить:
Співчутливий буває той, хто сам ті сльози проливає.

31

Того я певний: серденько її мене кохає справді,
Лише розлука довела її до цього стану.
Себе щасливим можу, не пишаючися, я назвати:
Побачиш незабаром сам усе отак, як розповів я.

32

Вона не п'є вина; її забули очі вже бровами грати,
Забула фарбувати і лице, що кучерями вкрито;

Та як тебе побачить, я гадаю, затремтять їй вії,
Як лотоси, коли їх рибки в річці потурбують.

33

І ліве затремтить стегно, біліше, ніж банана стовбур.
По насолоді пестив я його, обмацував частенько.
Прикрас звичайних вже воно не носить: так звеліла доля.
Намист перлових і слідів від пазурів моїх воно не має.

34

Ти часом, о хмаринко, коли милая у сні спочине,
Ти зупинись і грім затримай свій хоч на чвертину ночі!
І обійми її; коли їй сниться, що мене зустріла,
Ліани-руки хай її оповивають!

35

Але тихеньким вітерцем, що духом жасминовим пахне,
З краплинами дощу дружину освіжи і, розбудивши,
Розмову з нею громом ти почни, без блискавки, сміливо.
Вона ж дивитиметься пильно у віконце, де ти станеш.

36

– Ти не вдова: друг чоловіка аж сюди прилинув.
Я – хмара, в серці вість тобі несу я добру.
Тихеньким громом подорожніх втомлених я приспішаю,
Що мріють, як би коси розв'язать своїм жінкам далеким.

37

Вона, коли почує це, зирне, зітхаючи, на тебе,
Як Сіта, коли Вітрів син від Рами посланцем з'явився,
І нетерпляче вислухав все про мене, бо для жінки
Почуть від друга про коханця – наче з ним зустрітись.

38

Тоді, шановний, щоб себе й мене задовольнити, скажеш:
– Коханий твій перебуває на горі, в пустелі Рами,
Живий він, про твоє здоров'я хоче вістоньку дістати. –
Таке вітання всім, що підлягли недолі, є звичайне.

39

Своє гарячеє і схудле тіло він з твоїм змарнілим,
З слізьми гарячими, що їх ти ллєш, свої ще гарячіші,
З зітханнями свою безмежну тугу і важкі зітхання,
Віддалений від тебе долею, бажає сполучити.

40

При подругах бажючи твого обличчя доторкнутись,
Він пошепки тобі казав таке, що міг казати вголос.
Тепер, коли його ні бачити не можеш, ні почути,
Слова кохання він мені свого сумного звирив.

41

"Твій стан стрункий в ліанах гнучких, в швидкої сарни – погляд,
У сяйві місяця – обличчя, кучері – в павиних перах,
В легеньких хвилях річки ніби брів твоїх тремтіння бачу.
Але, на жаль, ніде, гнівлива, я тебе не стріну.

42

Тебе намалювавши тут, палку, гнівливу, камінцем на скелі,
Як скоро хочу біля ніг твоїх себе намалювати!
З очей раптово плеться злива сліз і застилає погляд:
Адже жорстока доля й тут зустрінеться нам не дозволяє.

43

Коли твою жадану постать доведеться в мріях бачить,
Я марно привид цей затримати руками намагаюсь.
Богині лісові тоді не зможуть через спочутливість
Мене з гілок не покропити свіжою росою.

44

Коли на південь долетить вітрець холодний з Гімалаїв,
Що гарно так пахтить бруньками й свіжим соком деодарів,
Волю обіймати подих запашний його, бадьорий...
Він, може, обіймав тебе ген там, на півночі далекій?

45

Коли б перетворилися довжезні ночі ці в хвилини
І день у всіх своїх частинах не такий жаркий зробився!
До тебе марно прагне серце, ти з тремтливими очима!
Воно замучене вогнем зітхань через страшну розлуку.

46

Міркуючи про себе щиро, дух в мені міцніше трошки.
Тому і ти, моя красуне, розпачу не підкоряйся!
Ні в кого не буває доля тільки щасна чи нещасна:
То в гору кида нас, то вниз, мов колесо у возі.

47

Коли прокинеться над змієм сплячий Вішну, геть з прокльоном!
Ти поки що – чотири місяці – чекай, закривши очі!
А потім нашій пристрасті, що за розлукою зміцніла,
В холодну ніч, при сяйві місяця дамо вже волю".

48

Він ще додав: "Пригадуєш, колись на ліжку ти заснула
В моїх обіймах, потім, злякана, прокинувшись, ридала.
Тоді на запитання, посміхаючись, ти відказала:
"Приснилось, ніби з іншою мене ти зрадив, хитрий!"

49

Цю вістоньку про мене та моє здоров'я май за певну
І не турбуйся, люба. Адже ж то неправду кажуть люди:
Розлука – смерть коханню. Ні! Хто не куштує вітх кохання
В розлуці з милою, лише розпалює вогонь кохання!"

50

Утішивши дружину, що сумує в цій розлуці першій,
Вертайся в гори, де Шиви бик шпиля ногою скинув.
Коли від неї певну вість з вітанням донесеш до мене,
Моє врятуєш ти життя, таке ламке, як квітка.

51

Хоч ти не обіцяв мені, але тобі я вірю, друже!
Не треба відповіді там, де можна на шляхетність вірити.
Даш води своєї пити чакравакам без прохання:
Не словом, діями відповідає другові шляхетний!

52

За дружбою або за співчуття до мене, що в недолі,
Мій друже, виконавши все, про що просив я щиро й чемно,
Лети, вістуне, до країн жаданих, дощикоком виблiskуй,
Не залишаючи й на мить кохану Блискавку-дружину.

Степан Наливайко

Бгартріхарі

Творчість Бгартріхарі, як і творчість Калідаси, посідає важливе місце в світовому літературному процесі, оскільки саме їхні твори виявилися першими зразками індійської класики, з якими ознайомився європейський читач. Ще в XVII ст. голландський місіонер Рогер переклав "Сто строф про мудрість житейську" та "Сто строф про заперечення світу" Бгартріхарі своєю рідною мовою. Їх було згодом перекладено німецькою і французькою мовами. До початку XVIII ст. ці строфи публікувалися в Європі чотири рази. Строфи Бгартріхарі справили глибоке враження, зокрема, на Гете і Гейне.

Бгартріхарі – поет і вчений, жив у VI-VII ст. Наскільки можна судити, він належав до соціальних низів і мав досить високий науковий і поетичний хист. До нас

дійшли його так звані "Триста строф" – соціальна лірика, яка в творчості Бгартрі-харі стала самостійною гілкою поезії.

Бгартріхарі

Нещасне кохання

Про неї завжди згадую, вона ж мене не любить,
Вона бажає другого, а той кохає другу.
А мною захопилася ще друга, зовсім інша.
Ой лихо всім! Їй і йому, мені і тій, і Камі.

Жінка – джерело радощів і страждань

Ось, люди, правду вам кажу я безсторонньо:
На цьому світі справді так воно є всюди:
Нічого кращого за жінку тут немає,
Причини іншої для лиха теж немає.

Закохана жінка не знає міри

Коли жінки наважаться
На щось під впливом пристрасті своєї,
На перешкоді стати їй
Не сміє й сам великий Брахма.

Муки кохання

Коли про тебе згадую – страждаю,
Коли ж побачу тільки – вже хвилююся.
Як доторкнусь – тоді мов божевільний...
Чому ж тебе "коханою" взивають?

Не гай часу!

Ой не вагайся марно, серце! Дай собі спочити!
Само собою здійсниться усе, як слід, не йнакше.
Те, що було, не згадуй, за майбутнє не думай!
Смакуй ті втіхи, що проходять раптом і минають.

Почуття принаджує

Летить на смолоскип вогненний нетля несвідома й гине,
Ковтає м'ясо на гачку у вудки риба несвідома.
А ми свідомі, що бажання наші – не мережа злиднів,
Не відкидаєм їх. Засліплення велике і глибоке!

Недбалість людська

Щодня заходить сонце, сходить, а життя скорочується наше.
Ми, всякою роботою обтяжені, не помічаєм часу.
Народження і старість, лихо, смерть ми бачим, а не боїмося!
Чи збожеволів світ, напившиися вина, що божевільним робить?

Самотність старості

Ті, що від них ми народилися, давненько вже померли,
А ті, що з нами виплекані, тільки в спогадах існують.
І ось щоденно ми чекаєм на загибель нашу,
Як дерево на піскуватім березі річок великих.

Нікчемність життя

Сто років – строк життя найвищий. Половину віддається ночі,
А половина з другої відходить на дитинство та на старість,
А решту заповняють хворість та розлука, горе, слугування.
Життя – немов бульки на океані хвиль. Чому ж радіють люди?

Марність світу

На мить – мала дитина, а на мить – юнак, що закохався.
На мить – жебрак злиденний, а на мить і багатир заможний.
Дідусь, нарешті, хворий, як актор, вже в зморшках, постарілий
Заходить за завісу Ями на кінець життя, людина.

Благородність, своя користь, злоба

Допомагають добрі люди іншим, незважаючи на себе,
Звичайні люди – хто не шкодить їхнім справам.
То вже чорти, не люди, що собі на користь іншим шкоду чинять.
А що за люди ті, що шкоди завдають без користі для себе?

Гідність людська

Пожива, острах, сон і похіть –
Усе це спільне для людей і для тварин.
Ознака вища для людини – розум.
Без розуму ми схожі на скотину.

Оздоба мужчини

Ні перли, що як місяць сяють, ні браслети не красять мужчину,
Ні купіль або пахощі, ні квіти, ні оздоблене волосся –
Красить мужчину тільки мова, що її жива майстерно.
Оздоби гинуть всі, а гарна мова лишається навік.

Сила науки

Наука – вища красаота людей, це скарб, прихований таємно!
Наука – радість, щастя, славу нам дає, учителів навчає.
Наука – приятель, в чужій країні – це для нас кумир найвищий.
Науку, а не скарб царі шанують. Без науки – ми, як звірі!

Захід життя

Приходить старість, молодість минулась.
Розумні! Вищої мети шукайте!
Життя доходить краю. Час минулий
Не зупиняється і не вертає!

Ігор Серебряков

Про "Океан сказань" та його автора Фрагменти

Цей твір народився в XI столітті на північному заході Індії, в Кашмірі. Її творець, що належить до класиків світової літератури не менше, ніж Чосер чи Боккаччо, – поет Сомадева, який на жаль, не залишив ані жодних інших творів, ані більш-менш ґрунтовних відомостей про своє життя. Що ж це за книга? Автор дав їй назву "Катхасарітсагара", що дослівно означає "Океан, утворений потоками сказань". Така назва одразу ж створює враження чогось єдиного й грандіозного й водночас різноманітного. Ця назва дуже точно характеризує внутрішню структуру цього величезного твору на 21388 дворядкових віршів – у ньому є кілька потужних потоків, самостійних сюжетних ліній і незалежних сюжетів. Вони, в свою чергу, немовби утворюються багатьма більш або менш значними сюжетними річками, притоками й струмками, що у вибагливій течії породжують староріччя, озера, ставки.

Жанр "Океану сказань" можна б схарактеризувати як махакав'я, тобто "велика поема", головним героєм якої повинен бути бог, цар або доблесний воїн, – і це так, оскільки головний герой, царевич Нараваханадатта, поєднує в собі ці три риси. Проте характерної для махакав'ї певної послідовності в описах кохання, природи, розлуки, битв, пір року, частин доби тут немає. Та й сам масштаб розповіді такий, що в нього входять оповіді найрізноманітніших жанрів – від найкоротших до дуже складних за своєю структурою оповістей. Перед нами – специфічний жанр, що синтезує величезне багатство фольклору й літератури Стародавньої Індії.

Найзагальнішим визначенням цього твору міг би бути термін "обрамлена повість". І справді, після історії про те, як виник "Океан сказань", іде розлога розповідь про царевича Нараваханадатту, його численні пригоди. Проте це тільки стрижень, навколо якого розвиваються складні, багатопланові й багатогранні оповіді.

Увесь велетенський твір поділений на вісімнадцять книг різного обсягу. Всього в "Океані сказань" розроблено близько чотирьохсот самостійних сюжетів. Усі сюжети, що їх використовує Самадева, розподіляються на три групи. В

першу входять сюжети, пов'язані з певними літературними пам'ятками, починаючи від великих епопей – "Махабгарати" й "Рамаяни", в другу – фольклорні сюжети, в третю – сюжети, не простежувані ні в фольклорі, ні в попередніх літературних пам'ятках і які, поза сумнівом, є власною творчістю Сомадеви.

В "Океані сказань" не раз трапляються різноманітні фольклорні й літературні жанри, серед них і такі, про існування яких у давній індійській літературі дослідники навіть не підозрювали, наприклад з "ранковою піснею", своєрідною паралеллю провансальській альбе. Поряд із літературою в цьому творі відбилися й інші різновиди мистецтва, як театр у різних його видозмінах – і музичні вистави з танцями й піснями, і ляльковий театр, у тому числі театр маріонеток, і живопис – фресковий, портретний, мініатюра, скульптурні твори, які не тільки фігурують як тло, але й беруть участь у розвитку сюжету. Усякий вид мистецтва не лише активно включається в тканину розповіді, а й дістає певні характеристики, з яких випливає, що вже тоді й у образотворчому мистецтві, і в мистецтві слова існувало поняття індивідуального стилю митця.

"Океан сказань" Сомадеви – твір світський, передусім художній і настільки всебічний, що повинен стати окремим об'єктом для вивчення як пам'ятка культури Індії доби раннього середньовіччя. Герої Сомадеви не історичні, а літературні, так само як літературні у нього і час, і простір. Та попри це твір Сомадеви має величезне значення для вивчення соціальної історії, оскільки в ньому узагальнені численні соціальні й економічні явища того часу. Бо чи не найважливішим джерелом для Сомадеви була історична дійсність, реальне життя Кашміру та інших держав Північно-Західної Індії, яке визначало й мету оповіді, і образ центрального персонажу "Океану сказань". Воно ставило з усією неминучістю таке необхідне для суспільного прогресу тієї доби завдання, як подолання феодальної роздрібності й створення централізованої держави. Завдання такого типу знаходило стихійний вияв у народній мрії про справедливого царя, яка втілювалась у одному з найулюбленіших образів індійського фольклору – царі Вікрамадітьї.

Сомадева

Океан сказань, або незвичайні пригоди царевича Нараваханадатти

*Книга про Вішамашілу
Хвиля перша. Сказання про царя Вікрамадітью*

Стоїть у країні Аванті преславне місто, справжня обитель бога Шиви – гордий Уджайні, зведений божественним майстром Вішвакарманом на початку світу. Місто, яке, мов цнотлива жінка, не скоряється чужинцям, мов квітка лотоса, служить житлом богині частя Лакшмі, мов серце праведника, багате на чесноти і, мов земля, складається з безлічі захопливих картин. У ньому жив і правив, наче Індра в своїй небесній столиці Амараваті, нищитель ворожих полчищ цар Махендрадітья, що скорив увесь світ. Не було зброї, якою б він не володів, а щодо вроди, то він був справжнім утіленням бога на землі, що носить, як бог кохання Кама, сплетений із квітів лук, і рука його завжди була відкритою для щедрих дарів, хоч і твердо стискалася, коли треба було взятися за

руків'я меча. Мав він дружину Саум'ядаршану, яка була для нього що Шачі – для Індри, Деві – для Шіви, Лакшмі – для Вішну. І служили йому досвідчений та великомудрий міністр Суматі й спадковий привратник біля царських покоїв – Ваджраудга; разом із ними цар керував державою, поклонявся Шіві і брав на себе різні обітниці, мріючи, аби боги послали йому сина.

У той час Шіва та його дружина Парваті перебували на могутній горі Кайласі, священні схили якої відвідують сонми богів, прекрасної від любої усмішки, що нею сяє Північ, гордої тим, що перевершила всі інші гори. І от настав день, коли всі боги на чолі з Індрою, ображені утисками неправедних млечхів, прийшли до могутнього Шіви, схилюлися до його стіп і піднесли йому хвалу. Запитав Махеша, що примусило їх прийти до нього, і тоді вони заблагали: "О великий і всемогутній, ті самісінькі демони-асури, яких колись ти винищив разом із Вішну, знову відродилися на землі в подобі млечхів – вони вбивають брахманів, не приносять пожертв, не дотримуються обрядів і звичаїв, викрадають дочок праведників. Яких тільки злочинів не коять ці лиходії! Тобі відомо, господи, що світ богів одвіку живиться світом земним – адже тільки жертвне виливання розтопленого масла у вогонь на вівтарі, яке здійснюють брахмани-жерці, живить небожителів. А відколи млечхи розсіялися по землі, вже ніде не промовляють слів подяки над жертвоприношеннями, і світ богів підупадає, бо нічого не дістається йому ані від жертв, ані від інших добродесних дійств. Подаруй якийсь спосіб позбавитися цього: нехай народиться на землі герой, здатний перемогти млечхів!"

І коли боги скінчили казати це, Шіва мовив їм: "Ідіть і не тривожтеся більше, буде прохання ваше сповнене. Незабаром я подарую такий засіб – можете не сумніватися в тому!" І з цими словами відпустив їх, і вони повернулися до своїх небесних осель. Коли ж боги розійшлися, Шіва покликав Мальявана, божество зі свого почту, і при своїй дружині Парваті звелів йому: "Народися, сину мій, у подобі смертного мужнім сином царя Махендрадїтьї у славному місті Уджайні. Він – часточка мене самого, а дружина його – часточка моєї дружини. Тож народися в його родині й прислужися богам: знищи до ноги млечхів, які руйнують троїсту віру, – і тоді з моєї ласки зробишся володарем усіх семи материків і будуть під твоєю владою і ракшаси-демони, і якші – охоронці скарбів, і ветали, що вселяються в мерців, а коли скуштуєш усіх людських радощів, повернешся до нас!"

Мовив так Руйнівник Тріпури – міста асурів, але так заперечив йому Мульван: "Не могу я порушити твого й богиного повеління, та про які людські радощі ти мовиш? Про нескінченні чвари між родичами й друзями та сварки зі слугами? Про страждання від злиднів, старості та недуг? На ці слова відповів Увінчаний півмісяцем: "Іди, і не торкнеться тебе, довершений, жодне з цих лих. З моєї волі, скільки житимеш ти на землі, стільки й будеш щасливий".

І ледве промовив Шіва ці слова, як Мальван умить щез з-перед його очей. Вирушив він в Уджайні, і коли минув належний строк, був цей найкращий із молодших богів зачатий у лоні дружини Махендрадїтьї. І тоді ж з'явився цареві уві сні бог, увінчаний окрасою Ночі – вічно сяючим місячним серпом – і провістив йому: "Задоволений я тобою, царю, а тому народиться в тебе син, завоює своєю мужністю всі сім материків, і коритимуться йому якші, ракшаси, ветали та всі ті, хто ширяє погід небесами і хто живе в підземних світах, і винищить він орди млечхів, і зватиметься він Вікрамадїтьєю, Сонцем доблесті, бо буде цей герой непереможний для ворогів".

І Шіва зник, ніч скінчилася, а вранці радісний Махендрадітья розповів міністрам про свій віщий сон. Усі вони й собі по черзі повідомили царя про бачені ними сновидіння, у яких Шіва провіщав їм про народження синів. І цар так само зрадив цьому, як і міністри – звістці про те, що в нього народиться спадкоємець. Поки вони втішались цим, прийшла служниця з жіночої половини палацу і, показавши якийсь плід, сказала: "Ось що Шіва подарував цариці під час сну". Ще більша радість охопила царя та його міністрів, і Махендрадітья раз у раз повторював: "Воїстину Шіва подарував мені сина!". А міністри щиро вітали його.

Завагітніла цариця, ніби небосхил на сході, де вранці має зійти сонце в блисків тисяч своїх променів; потемніли в неї пиптики грудей, мов печатки, що оберігають молоко для верховного повелителя, який ріс у її лоні; і наснилося їй, що перетнула вона сім морів, і схилилися перед нею якші, ветали й ракшаси. У належний час народила вона славного сина, який осяяв її супокій так само, як сонце осяяє небо. І в мить його появи на світ зраділи небеса й на radoщах вибухнули дощем із квітів, і громом озвалися небесні барабани, а саме незрівнянне місто спалахнуло таким небувало радісним святом, немов опосів його демон хмільної віти або ж підхопив його буряний вихор. А сам цар так щедро сипав золотом, що тільки шанувальники Будди лишилися без зображення царя на монетах, і за велінням Шіви нарід сина свого Вікрамадітьєю.

Минуло після того кілька днів, і в міністра Суматі теж народився син, якого назвали Махаматі, у полководця Ваджраюдги – син Бгадраюдга, у жерця Махідгари – син Шрідгари. І царевич ріс разом із синами міністрів, і зростали його мужність, відвага й сила, і в які б науки не посвячували його навчителі, всі опановував він без зусиль; з цієї причини до якої науки чи мистецтва він не вдавався б, досвідчені в них люди визнавали його незрівнянну досконалість. Бачачи, з яким хистом царевич користується різною божественною зброєю, люди навіть почали забувати сказання про Раму та інших вправних стрільців з лука. Батько ж подарував йому багатьох красунь, що їх прислали підкорені й залежні царі.

Коли ж побачив Махендрадітья, що син його досяг юності і що він безмежно мужній, а народ любить його, то призначив сина за всіма припасами й звичаями своїм спадкоємцем на троні, а потім, відчувши себе старим і немічним, вирушив разом із дружиною та міністрами до святого міста Баранасі на поклоніння Шіві. А цар Вікрамадітья, діставши в спадок заповідане батьком царство, засяяв ще яскравіше, ніби сонце, що зійшло в небі. Навіть найгордовитіші царі, ледь побачивши, що він збирається зігнути титивою свій могутній лук, квапилися схилити перед ним свої покірні голови.

З божественною величчю підкорив він своїй державі навіть ветал, ракшасів та інших і навернув на праведний шлях тих, хто йшов, не знаючи праведної дороги. Незліченне військо Вікрамадітьї – цього сонця доблесті – розлетілося по світу, ніби промені сонця, заливаючи кожну країну сяйвом справедливого ладу. І хоча був він могутньо-милостивим героєм на землі, однак наганяв страху на інший світ. Був він мужній у бою, але не мстивим у мирі; хоч і рідко бачився зі своїми дружинами, проте вони любили його; був він батьком для всіх сиріт і покровителем для всіх, хто не мав захистку й опіки. Ким він тільки не був для своїх підданих! Поза сумнівом, що його непорочно-чиста слава й послужила Творцеві тим, із чого Творець зумів створити Білий острів, Молочний океан, гору Кайласу та увінчані снігами вічні Гімалаї!

Хвиля третя. Про царівну Малаяваті, яка ненавиділа чоловіків

Був у царя Вікрамадітї художник Нагарасвамін – такий удатний у своєму ремеслі, що перевершив самого Вішвакармана – майстра-бога, і володів він стома селами. Кожні два дні малював він якусь дівчину, щоразу прагнучи створити новий образ краси, і підносив малюнок Вікрамадітї. Та якось, захопившись святом, забув митець намалювати чергову дівчину для царя. Коли ж настав день, у який він повинен був підносити дарунок, згадав він про це й украй занепокоївся: "Що ж я подарую цареві?" Та саме тоді прийшов до нього випадковий подорожній, дав йому в руки книжку, принесену з собою, і зник. Художник з цікавості розгорнув її і побачив, що в неї закладена картинка на полотні, що зображала дівчину, а дівчина та була безмежно вродлива. Отож і підніс він картинку цареві, радіючи, що нічого в нього не було готового, а він усе-таки зумів подарувати таку довершеність. Але цар, побачивши її, з великим подивом мовив: "Ні, любий, це не твій пензель, а пензель самого Вішвакармана. Звідки знати смертному, як малювати таку небачену красу?" І тоді художник признався, яким чином потрапила до нього картина.

Після цього нічим іншим цар уже не займався, а тільки милувався красунею. Та якось уві сні він побачив, що точнісінько така ж дівчина живе на іншому кінці світу, і привидилося йому, ніби вона полинула до нього, а він – до неї, але саме цієї миті він прокинувся, бо ніч добігла кінця і пролунав крик нічного сторожа, який сповістив про це. Прокинувшись, цар відчув себе вкрай нещасливим, оскільки не довелося йому уві сні зазнати розкошів в обіймах красуні, і в гніві вигнав він із міста нічного сторожа. "Що це за подорожній? І що воно за книга? І звідки ця картинка з дівчиною у ній? Та й чого це раптом побачив я її уві сні як живу? Ні, мабуть, це судилося мені долею: недаремно ж мовить мені внутрішній голос, що вона справді жива, тільки не знаю я, у яких краях її шукати і як саме її здобути?" Поринувши в такі роздуми, ні в чому не знаходив собі втіхи цар, і охопила його така любовна лихоманка, що всі придворні стривожилися.

Занепокоївся і Бгадраудга – привратник біля царських покоїв – і якось запитав царя, в чому річ, і той відповів йому: "Що ж, друже, розповім я тобі усе по правді. Ти вже знаєш, що живописець подарував мені картинку з красунею. Думаючи про неї, довелося мені якось уві сні вирушити в мандрівку по океану. Отож перетнув я його і, коли висадився на іншому березі, дійшов незабаром до чудового міста, вступив у нього і побачив, що в ньому повно озброєних дівчат, які, помітивши мене, здійняли страшенний лемент, загукали: "Смерть йому! Смерть!" Потім з'явилася там якась подвижниця і, швидко повівши мене в свій дім, ось що повідомила: "Оселилася в нашому місті царівна, яка ненавидить чоловіків, звуть її Малаяваті, і живе вона так, як їй заманеться. Ледве побачить царівна якогось чоловіка, як відразу посилає своїх дівчат убити його. Тому й привела я тебе до себе додому, щоб урятувати". Розповівши це, подвижниця перевдягла мене в жіноче вбрання і сказала, щоб я не мстився тим дівчатам. Після того побачив я, що в дім заходить царівна зі своїм дівочим військом і що вона – оце так диво! – і є та красуня, намальована на подарованій картинці. "Ото щасливець я: бачив її раніше намальованою, а тепер зустрів живу-живісіньку!" – промайнула в мене думка.

Царівна ж, яка увірвалася до оселі разом із дівчатами, вигукнула: "Ми бачили, що сюди зайшов якийсь чоловік – де він?" Проте подвижниця заперечила їй: "Звідки б тут узятися чоловікові? Це небога зазирнула до мене в гості!" – і показала в мій бік. Глянувши на мене, вбраного в жіночу одягу, царівна вмить забула про ненависть до чоловіків, бо переміг її бог кохання, і завмерла, а всі волосинки в неї на тілі стали сторч, немов пообтикував його бог кохання Кама своїми стрілами. І, не гаючи й хвилини, мовила вона подвижниці: "Чому б, любя моя, не побути твоєї небозі моєю гостею? Хай завітає вона до мене в палац, а по тому я з шанобою одішлю її додому". З цими словами взяла вона мене за руку й повела до себе в палац. Збagnув я її наміри й не став опиратися, а подвижниця, стара й мудра жінка, погодилася відпустити мене.

Отак і лишився я з царівною, яка розважалася тим, що влаштовувала весілля дівчини з дівчиною та інші подібні розваги. І я весь цей час був із нею, її ж очі завжди були звернуті на мене, і жодна справа не тишила її, якщо я не брав у ній участі. Якось задля розваги дівчата зробили нареченою царівну, а мене – женихом і влаштували нам весілля. Коли звершили над нами весільний обряд і завели нас уночі в спочивальню, царівна безстрашно обійняла мене, і я відразу ж відкрив свою справжню сутність і теж обійняв її. Вона ж, радіючи знайденому щастю, на мить зняковіло опустила очі. І саме тієї миті негідник-сторож розбудив мене своїми зойками! Оце й усе, Бгадраудго. Тепер не жити мені без Малаяваті, яку побачив і на картині, і вві сні!"

Коли цар скінчив розповідати свій правдивий сон, Бгадраудга заспокоїв його, мовивши: "Якщо божественний цар так добре все пам'ятає, то чи не зобразить він на полотні те місто? А тоді ми вже щось придумаємо, аби дізнатися, що це за місто". Цар одразу ж намалював на шматку полотна це найкраще з міст і все, що там було. Узяв Бгадраудга те полотно й звелів звести новий храм і там на стіні повісити цю картину. А сам храм улаштував так, щоб мандрівним співцям і оповідачам казок давали в ньому їжу на шість смаків, дві зміни одягу й золоту монету – якщо тільки хто-небудь знає зображене на картині місто. Й звелів усім служникам того храму негайно оповіщати його про такі випадки.

А тим часом на змучений спекою ліс, де блукали вітри, напоєні пахощами ямину, де подорожні знаходили в холодку розраду від спеки й де квітло червоногарячими плодами дерево лодгра, накинувся, ревучи перекотами грому, чорний, як розова хмара, з бивнями, схожими на гірлянди з цвіту кетаки, скажений слон дощової пори, і тоді ще дужче розгорівся в серці Вікрамадіт'ї вогонь пристрасті, що його в захваті роздмухував вітер; той вогонь палахкотів, мов лісова пожежа, і в палаці щоразу лунали голоси мешканок жіночої половини: "Подай льоду, Харалато!" – "Чітрані, побризкай сандаловою водичкою!" – "Кандарпасено, остуди ложе лотосовим листям!" – "Патралекхо, повій над володарем листом банана!". Нарешті пора похмурих хмар, що люто сипали блискавками, почала потроху минатися, але не минали в царя ані буйне полум'я розлуки, ані полум'я пристрасті.

І от настала любя осінь з обличчям, як розквітлий лотос, з усмішкою пуп'янків, готових розкритися, яка ніби промовляла курликанням журавлів: "Нехай мандрівники вирушають у дорогу! Нехай радісні звістки від закоханих долинують до тих, кого вони люблять, і нехай будуть щасливі їхні зустрічі!" Саме тоді, почувши про славу храму, збудованого Бгадраудго, прийшов підживитися в ньому один співець із далеких країв на ім'я Шамбарасідгі. Скуштував він у храмі наїдків, дістав у дарунок дві одяжини, а коли

побачив картину на полотні й роздивився місто на ній, то всміхнувся і мовив: "Хто намалював це місто? Адже тільки я побував у ньому, і тільки я міг би його намалювати. Присягаюся, ніхто інший туди не ходив!"

Про це доповіли Бгадраюдзі, і той сам прийшов до мандрівного співця, потім провів його до царя. Коли ж Вікрамадітья запитав: "Ти справді бачив те місто?", відповів йому Шамбарасідгі: "Так, я бачив те велике місто, яке зветься Малаяпурам. Мандруючи по різних землях, я перетнув океан, що поділяє материки, і прибув у те місто. Править у ньому великий цар Мадаясімха, і є в нього небаченої краси донька, яку звать Малаяваті. Ненавиділа вона чоловіків, але трапилось їй одного разу побачити уві сні якогось славного мужа, і тоді від одного погляду на нього одразу ж, немов від переляку, втік з її душі дух зненависті до чоловіків. Уві сні вона відвела того мужа в свої покої, і відбулося у них весілля; зайшли вони до спочивальні, вже мало початися в них свято жаги, коли раптом служниця, приставлена стежити за часом, загукала, що ніч минула. Вигнала вона тоді, розгнівана, ту служницю, але мужа, баченого уві сні, так і не може забути, і палить її немилосердний вогонь розлуки. Не знаючи, як забути його, долана пристрасстю царівна то зіскакує з ліжка, то знову падає на нього й довго лежить, ні з ким не розмовляючи, мов німа; зробилася вона наче сама не своя, і про що б не питали її служниці, нічого не відповідала! Почули про це батько й мати, стали допитуватися, що трапилось, і ледве-ледве дізналися від її найкращої подруги про пригоду уві сні. Батько почав втішати доньку, але вона присяглася: "Якщо не буде він мій протягом шести місяців, зйду на вогнище!" Відтоді минуло вже п'ять місяців, і ніхто не знає, що буде далі. От і все, що я чув і бачив".

Цар вислухав розповідь мандрівного співця і зрадів, передчуваючи, що може досягти своєї мети. Звернувся до нього Бгадраюдга: "Успіх у цій справі безперечний, бо й країна, і її правитель перебувають під твоєю верховною владою, великий царю! Треба рушати, поки не збіг шостий місяць". І тоді розповів мандрівному співцеві про всі обставини й щедро його нагородив.

Віддавши свій жар променям сонця, білість – хмарам, виснаженість – річкам, Вікрамадітья, позбувшись страждань, вирушив із невеликим загоном до своєї коханої, і по дорозі довелося йому перетнути океан, після чого досягнув він того міста й побачив, що всі жителі його в неабиякій тривозі. А причиною було те, що шостий місяць добігав кінця, царівна, яка так і не знайшла судженого, збиралася зійти на вогонь, – от що почув цар, коли розпитав людей; отож поспішив він до того місця, де було розкладене багаття, а народ, дивлячися на нього, давав йому дорогу. І коли царівна побачила Вікрамадітью, стала його несподівана поява для її очей амрітою – животворним трупком. "Ось, ось він – велитель життя мого, з яким я обвінчана уві сні!" – вигукнула Малаяваті й звеліла служницям: "Мерщій повідомте мого батечка!" Служниці побігли й сказали цареві, той перестав журитися, невимовно зрадів і поспішив вклонитися володареві. Мандрівний співець тим часом прославляв віршем Вікрамадітью, а цар, батько Малаяваті, упізнав свого володаря, впав йому до ніг, а тоді, виявляючи гостинність, увійшов разом із ним та дочкою, яка врятувалася від смерті, у палац, видав Малаяваті заміж за Вікрамадітью й відчув себе щасливим, маючи такого зятя. І аж тоді нарешті побачив закоханий цар у своїх обіймах любу йому Малаяваті, таку ж чарівну наяву, як і вві сні. І вирішим, що це – дивовижна винагорода, яка дісталася йому від райського дерева, сповнювача всіх бажань.

Забрав він свою дружину Малааяваті, прекрасну, як найвища утіха, досягнута в нирвані, переправився через океан, мовби через безконечну прірву довгої розлуки; скрізь шанобливо вітали його царі з подарунками в руках. Зрештою досяг він своєї столиці Уджайні, а там, бачачи його велич, здатну досхочу наситити будь-чю цікавість, – хто тільки не радів, хто тільки не захоплювався і хто тільки не святкував у цьому славетному місті!

Хвиля п'ята

...Тоді звернувся до царя Вікрамадїтї шахрай Муладева, присутній теж: "От послухай, що приключилося зі мною одного разу".

Розповідь про те, як дружина Муладеви перехитрувала його

Якось зі своїм приятелем Шашіном вирудився я в Паталіпутру, знаючи, що в ній живе чимало спритних пройдисвітів, бажаючи подивитися, на що вони здатні. Неподалік міста, на невеличкому озерці, побачив я жінку, що прала одягу, й запитав у неї: "Де тут спиняються подорожні?" – але вона відповіла ухильно та хитромудро: "Качки гнізяться по берегах, риба плаває у водних глибинах, бджоли ховаються в лотосах, а от де спиняються подорожні, того я не відаю". І хоча здивувала мене така відповідь, рушив я з Шашіном у місто.

Там побачили ми хлопчика, що, заливаючися гіркими сльозами, стояв на порозі якогось будинку перед великим пальмовим листом, на якому парував пречудовий рис... Шашін сказав: "Ну й безголовий хлопчисько: перед ним стільки чудового рису, а він отак голосить!" Та цієї миті хлопчак раптом утер сльози і, сміючися, мовив до нас: "Самі ви дурні, не знаєте, чого я рюмсаю: адже поки я плачу, рис прочитає і стає смачніший; до того ж над парюю усяка мокрота й хвороба з мене виходить. От чому я плачу, а зовсім не через дурість. Ви, певно, затуркані селюки, якщо цього не знаєте".

Присоромлені хлопчаком, який поглузував над нашою кмітливістю, і неабияк здивовані, пішли ми далі містом і побачили, як гарненька дівчина, залізши на мангову гілку, зриває плоди й кидас людям, що зібралися біля дерева. "Кинь-но кілька стиглих манго і нам!" – попрохали ми її, а вона й питає: "А яких вам – тепленьких чи холодненьких?" Здивувався я з такого запитання і, бажаючи взнати, що за цим криється, відповів: "Спершу покуштуємо тепленьких, а тоді й холодненьких, красунечко!" Тоді кинула вона на землю кілька плодів. Здмухнули ми з них пилюку й з'їли, а дівчина й усі, хто був там, сміялися. Потім вона мовила крізь сміх: "Кинула я вам, добродіє, манго тепленькі, а ви подмухали на них, остудили й спожили. Тепер тримайте ці – на них дмухати не треба!" І з цими словами шпурнула нам у пелени ще кілька плодів. Узяли ми їх і подалися звідти з іще більшою гіркістю в серці.

Мовив я тоді Шашіну та іншим, хто з нами був: "Повинен я одружитися з цією пронозою і віддячити їй за пини, бо який же я тоді пройдисвіт?!" Розшукали вони оселю її батька, і наступного дня, перевдягнувшись, ми рушили туди. От сидимо ми там, веди читаємо, коли виходить до нас брахман Яджнясвамін, батечко тієї кралі, й питає, звідкіль ми прибули та що тут поробляємо. А ми йому, що родом із Маяпурі, а сюди прийшли, мовляв, задовольнити жадобу знань. Тоді цей наймудріший із брахманів запрошує нас: "Лишайтеся в моїй оселі на чотири місяці – зробіть таку ласку, подорожні з далеких країв!" А ми у

відповідь: "Що ж, зважимо на ваше прохання, вельмишановний, якщо пообіцяєте через чотири місяці віддати те, що ми попросимо!" А він: "Якщо буде моя спромога віддати те, що просите, – неодмінно віддам!"

Отож погодився він, і ми лишилися в його оселі, а коли минуло чотири місяці, як і було домовлено, пішли до нього й сказали: "Тепер віддавай те, про що була мова!" – "Що саме?" – питає він, а Шашін, показуючи на мене, пояснює: "Та от, шановний, видай дочку за нашого старшого". Замислився зв'язаний обіцянкою брахман: "Бач, ошукали мене! Та нічого не поробиш. Їхній старший – людина добродісна". Ось так він віддав мені свою дочку, як і годилося за законом і звичаєм.

А як настала ніч, засміявся я і кажу своїй дружині: "Чи не забула ти ще про тепленькі та холодненькі Манго?" Вона одразу пригадала все й собі засміялась: "Та це ж так міські глузують над селяками". Я аж розсердився: "Що ж, радій, тішся, городяночко! А от я, селяк, присягаюся, що кину тебе й подамся у далекі краї!" А вона мені на те: "А я присягаюся, що твій син, який народиться в мене, рано чи пізно поверне свого батька назад!" Отак ми присягнулися одне одному, й вона заснула, одвернувшись від мене. А я, поки вона спала, надів їй на палець свій перстень, вислизнув із дому і, щоб випробувати її хитрощі, з Шашіном та іншими приятелями подався у рідний Уджайні.

Прокинулася вранці брахманська дочка, бачить – мене немає, але на пальці – перстень з моїм ім'ям. "Що ж, – мовила вона, – чоловік пішов, покинув мене і клятву свою виконав. Так мені й треба, тепер я мушу не побиватися, не нарікати, а здійснити й свою клятву. На персні вирізано ім'я Муладеви – отже, це і є той славнозвісний дурисвіт, а живе він, як кажуть добрі люди, в Уджайні. Треба потрапити туди, а вже там якимось чином я зроблю те, що намислила!" Розміркувавши так, пішла вона до батька і, вдаючи, що дуже журиться, сказала йому: "Ой бачечку, зненацька залишив мене мій чоловік! Як жити мені без нього? Ой нещасна я! Подамся-но я в прощу по святих місцях, помучу подвижництвом своє ненависне тіло!" І хоч розраджував її батько, та всупереч його волі залишила брахманівна оселю і, забравши свої гроші та своїх служниць, дісталася невдовзі до Уджайні. Там купила вона спершу вбрання, яке належить мати багатій гетері, і вступила до міста красунею, якої ще в світі ніхто не бачив, після чого порадилася з усіма своїми слугами, що і як треба робити, й прибрала собі ймення – Сумангала.

Роздзвонили по всіх усядах її слуги, що завітала в Уджайні славетна гетера Сумангала з країни Камарупи, дає ласку їй здобуде той, хто зі щирим серцем готовий позбутися свого багатства. Найголовніша з міських гетер – Девадатта відвідала її і запросила пожити в одному з її палаців, гідному царів, а коли Сумангала влаштувалася в ньому, прийшов туди мій приятель Шашін і через служника передав їй: "Прийми платню від мене, гідну твоєї великої слави", – але через того ж таки слугу вона відповіла йому: "Тільки той, спраглий кохання, увійде сюди, хто беззаперечно скориться моїй волі, і не потрібні мені ані платня, ані грубі селяки". – "Що ж, хай так і буде", – відповів Шашін, і коли спустилася ніч, вдруге прийшов у палац Сумангали.

Спинився він біля вхідних дверей і назвав себе; тоді вартівник, що стояв при вході, звелів: "Слухайся наказів нашої пані! Навіть якщо ти зробив омивання, обмийся знову, інакше не буде тобі ходу сюди". Шашін послухався і ще раз зробив омивання, але поки служниці розтирали й змачували, обливали й осушували його тіло, минула перша варта ночі. Після того як усе скінчилося, він опинився перед другими дверима і вже інший вартівник, що стояв там, мовив йому: "Ти добре по-

митий, тож уберися тепер у шати, гідні такої нагоди". Пристав Шашін і на це, та поки служниці вдягали й чепурили його, минула й друга варта ночі. Став тоді Шашін перед третіми ворітьми, і сторожа, що була при них, звеліла: "Вгамуй голод, перш ніж зайдеш усередину!" – "Чудово!" – відповів їм Шашін, але поки служниці довго й турботливо частували його різними смачними найдками, промайнула і третя варта ночі. Нарешті дістався він до четвертій дверей, до спочивальні Сумангали, проте вартівник при них, тільки вилаяв його: " Іди геть! Ти сільське мурмило, а не коханець! Не накликай на себе біди! Який це ти час вибрав для любовного побачення? Хто приходить до коханої в останню варту ночі?!"

І з цими словами, немов справжнє втілення Повелителя часу Махакали, випровадив звідти Шашіна, і той пішов, згубивши свою тінь. Таким самим робом брахманська дочка, що прибрала подобу гетери Сумангали, випроваджувала й усіх інших, хто прагнув її кохання.

Прочувши про таке й страшенно зацікавлений, послав я сам до неї вісника і, коли той повернувся з відповіддю, убрався як слід, і на початку ночі вирушив до гетери. Щедро винагородивши кожного вартівника при дверях, я безперешкодно дійшов до порогу спочивальні, і, оскільки прибув у належний час, сторожа пропустила мене в її покої. Не пізнав я своєї дружини в шатах гетери, проте вона одразу ж признала мене, звелася зі стільчика, щоб привітати, й запросила сісти, – взагалі поводитися зі мною, як найдосвідченіша з гетер. Провів я з цією незрівнянною красунею ніч, і настільки прикувала мене до неї пристрасть, що не міг я залишити її дім. Та і її так прив'язали до мене почуття, що ні на крок не відходила вона від мене, аж поки минуло чимало днів і брахманська дочка понесла під серцем, про що сповістили потемнілі соски її грудей.

Тоді ця хитруха дає мені підроблений лист і каже: "Зроби ласку, прочитай листа, якого надіслав мені мій цар". І я, розгорнувши його, ось що прочитав у ньому: "Із благородної Камарупи благородний володар землі велить Сумангалі: чому ти так довго гостюєш? Годі тобі чужими краями милуватися, пора вертати додому!" Коли ж скінчив я читати, каже вона мені, ніби сумовито: "От і їду я. Не сердься, адже наді мною – чужа воля". І під таким приводом повернулася до себе в Паталіпутру. А я, хоч і був закоханий у неї, все ж не подався слідом, бо думав, що вона ж собі не господиня.

А брахманівна через належний час народила в Паталіпутрі сина, і він іще дитиною, ростучи, опанував усі науки. Коли минуло йому дванадцять літ, якось пустував хлопчик з однолітками й стьобнув сина служниці ліаною, а побитий розплакався і спересердя бовкнув: "Мене лупцюєш, а хто твій батько – так нікому й не відомо! Тинялася твоя мати на чужині, от і привела тебе!" Від сорому побіг хлопчик до матері й спитав її: "Скажи, мамо, хто мій батько і де він тепер?" Не довго думаючи, відповіла вона: "Батька твого звуть Муладева, він мене покинув і подався в Уджайні", – і розповіла геть-чисто все від самого початку. Тоді син вирішив: "Приведу я його до тебе, матусю, зв'язаним, виконаю твою присягу!" – і подався в дорогу. А коли прибув в Уджайні, легко розшукав мене, пам'ятаючи з описів матері. Знайшов він мене у гральному домі, коли я саме грав у кості. Прийшов він туди надвечір і обіграв усіх, хто там був, і люди дивувалися: "Таке мале хлоп'я, а так грає!" Проте хлопчик увесь свій виграв пороздавав тим, хто був у скруті.

Коли ж настала ніч і я ліг спати, примудрився він якось витягти з-під мене чарпай – плетене ліжко, а самого обережно поклав на купу бавовни. Вранці проки-

даюсь я і бачу: лежу на бавовні, чарпая піді мною нема і його самого ніде не видно. І коли зрозумів я, що сталося, охопили мене і сором, і сміх, і здивування. Поспішив я, великий царю, на базар, і, тиняючися між людьми, побачив хлопчиська, який продавав мій чарпай. Підійшов я до нього й питаю: "За скільки відда-си?", а він: "Цей чарпай за гроші не продається. Але можеш дістати його, о діаманте серед пройдисвітів, якщо розповіси що-небудь дивовижне й небувале".

Мовив я тоді: "Гаразд, розповім тобі дивовижну історія. Якщо визнаєш, що розповідь моя правдива, то підеш собі з богом, та якщо скажеш, що це неправда, тоді ти – байстрюк, а чарпай – мій. Отака моя умова. Тож слухай! Колись у давні часи у володіннях одного царя настав голод, і сам цар узявся орати спину коханці кнур, оросивши її колісницями, повними шиплячих змій. Виріс від того багатий урожай, і тоді цар знищив голод і заслужив шани народної".

Скінчив я розповідати, а хлопчисько зареготав і каже: "Колісниці, повні змій, – це хмари дощові, коханка кнур – земля, той кнур – сам бог Вішну. А що після дощів там урожай добрий виріс – яке ж це диво?" Потім знову усміхнувся малий прогноза і каже: "Тепер я розповім тобі про одне диво. Якщо погодишся, що мовлене мною – щира правда, тоді чарпай твій, якщо ж ні – ти мій раб!" І коли відповів я: "Гаразд, домовились!" – ось що розповів малий: "Знай, о вели-телю шахраїв, що колись народився тут один хлопчик, від чиїх кроків задвигті-ла земля, а коли виріс, то ступив у інший світ". Не зрозумівши цих слів, я заперечив: "Дурниця! Такого не буває. Де ж тут правда?" Але він пояснив мені: "Хіба ж Вішну в подобі карлика не примусив землю задвигтіти під своїми кроками? І хіба, вирісши, не поставив він ногу свою в світ небесний? Отже переміг я, і ти – мій раб, і всі, хто на базарі, – мої свідки в цьому. Тепер куди я піду, туди й ти підеш слідом за мною". По цих словах схопив мене хлопчак за руку, і всі люди на базарі підтвердили те, що він сказав. Отак, зробивши зі свого батька виграного раба, повів він мене до матері в місто Паталіпутру.

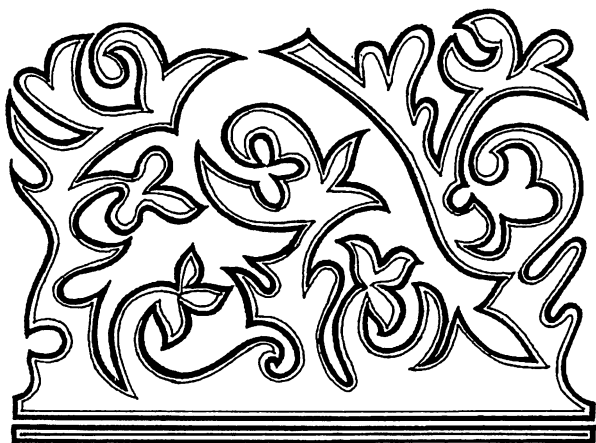
Побачила нас мати й звернулася до мене: "Оце і я сповнила своє при-сягання, достоповажний, бо привів тебе додому твій рідний син". Після цього розповіла вона, що було з нами від самого початку, і всі родичі поздоровили її з тим, що завдяки своєму розуму досягла вона мети: врятував її син від неслави. Влаштували вони велике святу, і я, щасливий, оселився отут, в Уджайні, і став жити разом із дружиною та сином.

Так що сам бачиш, достославний царю, що благородні жінки віддані сво-їм чоловікам і не завжди, й не скрізь вони – лиходійки!"

Вислухав цю оповідь з уст Муладеви верховний повелитель Вікрамаді-ття, а разом із ним і його міністри, і був неабияк задоволений нею.

Ось так – слухаючи, спостерігаючи і творячи дива – правив усією зем-лею, покоривши всі її материки, великогогутній цар Вікрамадіття.

ЛІТЕРАТУРА
СЕРЕДНЬОЇ АЗІЇ
ТА ІРАНУ

Авеста

АВЕСТА (з перс.— "основний текст") – пам'ятка давньоіран. культури, зібрання священних текстів зороастрійської релігії, пророком і засновником якої був Заратуштра (грец. Зо-роастр; 2-а пол. 7–1-а пол. 6 ст. до н. е.). "А." творилася протягом тривалого часу в різних місцях старод. Ірану й остаточно склалася в межах сучас. Таджикистану, пн.-сх. Афганістану й пн.-сх. Ірану у 1-й пол. I тис. до н. е. Тексти поч. періоду зороастризму традиція приписує самому Заратуштрі. "А." написано найдавнішою іран. мовою, т. з. авестійською, близькою до давньоінд. мови Вед. Першопис "А." було виконано на пергаменті, з якого зроблено дві копії, що згоріли під час нашествия Александра Македонського. Частину пергаментів вдалося врятувати, а знищені тексти відновлювали з пам'яті. За Арша-кідів (3 ст. до н. е.– 3 ст. н. е.) було зібрано вцілілі уривки "А.", за Сасанідів (3–7 ст. н. е.) удруге зафіксовано вцілілі писемні й усні тексти й перекладено середньоперс. (пехлевійською) мовою. До нас дійшла лише четверта частина сасанідської редакції. Найдавніші рукописи, що збереглися, датуються 13 і 14 ст. Серед них – дві осн. редакції. Перша – збірник молитов, записаних авестійським письмом; складається з трьох частин (Ясна, Вісперед, Відеват) і пристосована для богослужіння. Друга – містить ті ж тексти з деякими доповненнями, але розташовані в іншому порядку; складається з чотирьох частин (книг): Відеват (Вендідат) – єдина, повністю збережена книга "Авести", куди входять 22 діалоги Заратуштри й Ахури Мазди (Бога світла) релігійного і юридичного змісту. Вісперед (генії добрих істот) має 24 розділи, що містять молитви й заклинання, звернені до божеств; Яшт (хвала) – збірка давніх гімнів, що славлять добрі сили; сюди включено і народні героїчні пісні, давні зразки дозороастрійського епосу. Крім цих частин, до зводу входить т. з. Мала Авеста – ритуальні тексти, частина яких складена пехлевійською мовою за пізніших часів. "А." є цінним джерелом знань, передусім з історії Іран, народів, їхньої релігії, з усього комплексу духовної й матеріальної культури, лінгвістики, фольклору, письменства.

ЯСНА, 28

[Моління про слово]

Я у захваті молюсь,
руки горнучи до Мазди,
Щоби спершу Добрий Дух
все прийняв, що зготував я.
Хай радіють з Артою
Вохумана і Душа бика!

а скотар не служить Друджу"¹.
Мазда так тоді сказав,
він, Ахура, наймудріший:
"На землі й у небесах
не знайшлося мужа Арті до душі.
Але ж я худобу сотворив
Задля пастуха, людини.
Я, Ахура, Артин друг,
також Слово-Мантру² сотворив,
Щоб худоба гладшала і корм
накопичувавсь. А Мантру ти,
Вохумано, у вуста вклади
тільки друга справжнього худоби!
На землі лише один Мої
заповіти свято береже
Заратуштра.
Вірний Мазді, як і Арті він,
Нас він завше прославлятиме,
коли Словом наділю його".
Скрикнула Душа бика:
"Нащо той мені господар
Слабосилий, чиє слово – прах?
Я жадаю всемогутнього!
Хай він явиться нарешті
і десницею боронить скот!"
О Ахуро, дай худобі
силу Арти, її велич,
Вохумана хай наділить
даром спокою та радощів,
Бо ж хіба не розумію я,
що лиш Мазда наймогутніший.
А коли мені ввідхне
силу Арти Вохумана,
Та коли реченням магії
Мазда сам мене наснажить,
То, Ахуро, нас щедротами,
вас достойними, наділите.

*Переспів А. Ткаченка
А.К.*

---

¹ Друдж –
² Мантра –

[А. Кримський. Коментар до "Каліли і Дімни"]

В індійській Панчатантрі, або краще сказати – в Хітопадеші лежить джерело всіх отих оповідань. В VI віці по Хр. Лікар Барзуйе переложив багато староіндійських приповістей на пеллевійську мову, а за два століття після того Ібн-оль-Мокаффа зладив з них арабський переклад, назвавши його "Келіле уе Дімне". Отож іменно з Мокаффової версії пішли переклади на всі мови східні й європейські. Варто запримітити, що з грецької мови "Стефаніта та Іхнілата" переложено (не пізніш XIII в.) й на словянську. З величезної літератури сего предмету я згадаю тільки: 1) німецький переклад Панчатантри Бенфея з его многоцінною передмовою 1859; 2) французький переклад з цінною передмовою Лансеро (Lancereau); 3) німецький переклад "Каліли й Дімни" Г. Біккеля (Липськ 1876), де є гарна Бенфеева передмова; 4) Пыпинь, Очерк літературної історії старинних повестей і сказок русских (Петерб., 1858, Уч. Зап. Ак. Н., кн. IV) – тепер антикварна рідкість; 5) Булгаковъ, Стефанитъ и Ихнилать (Петерб., 1878); 6) Данічич, *Indijske price prozване Stefanit i Ihnilat* (Загреб, 1870, "Starine", кн. II.); 7) М.Аттая и М.Рябининь; книга Калила и Димна (Москва, 1889). Остатню працю особливо поручаємо загальній увазі: там є повний переклад тексту та дуже повний перегляд усіх праць, що торкають ся сего предмету. В кінці додано генеалогічну таблицю пам'ятника. А.К.

Гнат Хоткевич

Каліла та Дімна (за М.Рябініним)

Сей збірник казок, які тут даються в редакції для дітей, в своїм справжнім виді був надзвичайно популярним в усім світі і мав стільки читачів, скільки, може ні одна книга, окрім Біблії. Зародився він в Індії, коли там ще панував буддизм і звідти переходив всюди, куди переходила й релігія Будди: в Тибет, Китай, Монголію, а звідти вже і в Європу. Та хоча всі казки обійшли весь світ, але в самій Індії ми не знаходимо їх в повній цілості: вони всі розбиті по різних книгах та й то не в справжнім своїм виді, а в перерібках. Пояснюється се тим, що коли на місце буддизма став у Індії брахманізм, то він гнав усе, що носило буддійську печать і викреслював, нищив, а в крайнім разі переробляв кожну річ в своїх цілях.

Найбільше число казок, які складають зібрання "Каліла та Дімна", мають у собі книги "Панчатантра"¹ (п'ятикнижжя), але в них сильно чути руку брахманів – викинулися цілі глави. "Панчатантра" послужила основою для інших збірників, як от наприклад *Kathasaritsagara*, що означає "Океан з потоками вливаючих оповідань"², далі *Hitopadeca* ("Добра порада")³, хоч ся послідня

¹Перше видання Панчатантри зроблено в 1848 році в *Vonnae ad Rhenum*. Друге видання дали Kjelhom i Buhler в Бомбаї в 1868-1869 рр. З перекладів насамперед заслуговує уваги переклад виданий в Ляйпцігу в 1859 р.; далі переклад Theodora Venfeua, виданий в Парижі в 1871 р. Багато існує версій Панчатантри на різних індійських наріччях (цікава так звана "південна Панчатантра" видана з трьох мов: тамул, телінга й канара).

²Текст і переклад видав Voschaus в Ляйпцігу в 1839 р. На англійській мові ся книга появилася тільки в 1881 р. в перекладі Tawney.

³*Hitopadeca* припускається (хибно) Narayan'i. Версії її існують на різних діалектах, як *bangali, marathi* і т.п.; найцікавіша – на мові *bragbhakha*, ??дана відомим ученим брахманом Lallu'La'l в Калькутті в 1809 р. В першій половині XVII віку муфті Tagu-ddin переклав Хітопадешу на перську мову. В Європу принесли сю книгу англійці в 1787 р., слідууючий William'a Jones'a в 1799 р. Німецький переклад зладив Макс Міллер в 1844 р.

Маздо, Мудрий Владарю,
Вохумані вірно я служу,
Тож даруй оба світи –
світ речей і також світ душі!
За служіння Арті дай
все, що праведним належиться!
Вохумано, скоту Дух,
Прославляю розум твій,
Славлю Мазду з Артою,
Хай нам сили дасть Арматай¹ мати,
Всіх прошу Вас про одне,
щоб на поклик мій приходили.
В Домі співу я ладен
Вохумані й живота віддать,
Хай за всі мої діла
сам Ахура поквитається,
Але доки я живий,
шляхом Арти поведу людей.
Арто-Правдо, Дух вогню,
та хіба спроможен я
Вохуману і тебе збагнуть,
хоч і знаю, де до Мазди шлях.
Заклинаннями твоїми
ворогів наведем на добро!
Вохумано! Напоум,
Арта хай додасть снаги мені!
Маздо, Заратустрі дай
чудодійне Слово те,
Що нарешті допоможе
здужати всіх злісних недругів!
Арто-Правдо, дай мені
щедрий Вохуманин дар!
Укріпи мене, Арматай-мамо,
і вождя Віштаспу² утверди!
Маздо, поможи співцеві
Упокорити усіх тобі!
О найкращий, ліпший друже
Арти й доброго ладу,
Маздо, прихили мене
й Фрашаоштра смілого!
Й тих людей, що бережуть
завше думи Вохумани.
Ми вас не прогнівимо,
ані десятиною
Похвали, що воздамо

---

¹ Варіант імені – Арматі.

² Віштаспу –

книга, окрім Панчатантри брала свої особливості ще з якогось невідомого джерела. Нарешті маємо ще один літературний пам'ятник Індії, де бачимо сліди казок Калілі та Дімни – се Mahabharata.

В VI в. по Р.Х. за царювання Нушірвана Справедливого (531-579) весь цей індійський казковий матеріал переходив з Індії до Персії, перекладаючися на тодішню мову пеглеві. Історія переходу сих казок до Персії розцівчувалася потім на різні способи; одна з найбільше розповсюджених легенд говорить, що книгу привіз з Індії царський лікар Barzû, але чи привіз він готовий твір, який треба було тільки перекласти, а чи тут робилася й редакційна робота – невідомо (думають, що він з'єднав в одно ціле кілька індійських оповідань).

Вся пеглевійська редакція мала 13 глав (причём одна з них безсумнівно вставлена була самим перекладчиком – се власне глава про "Царя мишей та його міністрів") – і от сей переклад і послужив основою для всіх перекладів а сам пропав. Послідній слід його бачимо в 1760 р., хоча не тратять надії знайти.

Першою обробкою пеглевійської редакції являється *древнесирійська версія*, на котру вказав єпископ Ebed-Ješu: в своїм каталозі сирійських творів¹ він згадує якогось періодевта Bûd'u, котрий мав надзир за християнами в Індії та Персії і каже: "він переклав з індійського книгу Kalilag та Damnag". Але се був переклад не з індійського, а з пеглеві². Ся версія тепер уже видана в Ляйпцігу в 1876 р., видали Біккель та Бенфей, від яких ми знаємо, як вона була знайдена. Літом 1870 р. папа Пій IX скликав до Риму собор, написав о тім Бенфеєви, і Бенфей уже вступив у переписку з двома особами, що були тоді в Римі – се проф. Scholl Ignazio Guidi. Розмовляючи з халдейським єпископом, Guidi довідався від нього, що справді сирійський рукопис Калілі єсть в єпископській бібліотеці в Мардині. Саме тоді в тих околицях подорожував проф. Socin, йому написали – і він знайшов рукопис. Купити не міг (на те треба було дозволу патріарха), замовив собі переписку – і цей переписаний примірник і знаходиться тепер в Гетингенським університеті (написаний маронито-якобитським письмом, тоді як оригінал – несторіанським). Крім Калілі є там дещо з медицини й філософії, є багато помилок, нароблених переписувачем.

Мардинський рукопис неповний. Насамперед нема ясності й послідовності аркушів; послідній нецікавий (там початок "Откровення св. Павла"), але перший міг би дати історію Барзуйя. В усякім же разі студіювання показало що найдавніший переклад пеглевійської редакції й мусить стояти перед арабською версією, яка до сих пір вважалася першою.

Арабська версія постала завдяки праці знаменитого літератора Abdu-Ildh-bni-I-Mukaffa, перське ім'я котрого було Рызбвн. Літературну діяльність цього автора дуже хвалять всі письменники. Ан Надим³ називає його "красномовним письменником і знатоком пеглеві та арабської мови". Один з найбільших авторитетів мови Al'Asma'i знайшов тільки в одній роботі Абду лля тільки одну помилку.

Відомий візир Ibn Muklah⁴ вважає його "одним з десяти красномовних людей" і т.д.

⁵⁰ Сей каталог видав Assemani в Римі в 17.. говорючи, що він (каталог) мусив бути написаний між 1200 та 1318 роками.

⁵¹ Assemani каже, що Bud жив коло 570 р., тобто більш-менш в ті часи, коли персидський цар Хосроу Нушірван послав Barzuja до Індії.

³ Автор книги Al Fihrist ("Список"), де проводяться історичні й літературні дані. Умер в кінці X ст. по Р.Х.

⁴ Помер в 939 р. по Р.Х.

Окрім Каліли Абду для переклав багато інших пеглевійських творів, як наприклад *Xodvu-nvmdh*¹, *Ain-nvmdh*, книгу "Незрівнянна перлина". До сих перекладних річей *al Masudi*² додає ще кілька творів мітологічного змісту; писав Абду для і поезії: одна з його елегій поміщена в знаменитім збірнику арабської поезії *Namasah*³. Скільки про автора арабської версії.

Вперше в Європу з його версією ознайомив голяндець A.Schultens, видавши в 1780 р. одну главу ("про лева й вола"), з якого списка він користав невідомо, але з дуже поганого. Повний же текст видав безсмертний основоположник арабської філології Сильвестр де Сассі в 1816 р., звівши в одно шість рукописів. Доповнюють сю роботу екстракти зроблені італійцем Guidi з трьох італійських рукописів в 1873 р. На Сході маємо досить багато видань текстів, перераховувати їх не будемо.

Перекладів Каліли маємо три – і всі вони з роботи де Сассі. Англійський переклад (а краще – вільну передачу) зладив ученик де Сассі Knatchbull (Oxford, 1819), два німецьких дали L.H.Holmboe (Christiania, 1832) і R.Wolf (Stuttgart, 1839). Всі ці переклади тепер бібліографічні рідкості й добути їх неможливо.

Не зайвим буде питання – який же заголовок носив оригінал нашої книги, названої в арабській версії іменами двох шакалів Каліли та Дімни. Ще в 1859 р. Benfey висловив погляд, що таким заголовком могла бути... "книга поведіння", бо титул Каліли та Дімни підходить тільки до перших двох глав арабської версії⁴. Для підкріплення своєї думки він посилався на заголовок італійської версії (перекладеної з грецького) – "Del governo dei regni" і т.з. стала заголовком ватиканівського рукопису. Але Benfey забував древні пам'ятники, а також те, що в белетристиці, особливо східній, заголовки дуже часто не рахуються зі змістом книги (різні "золоті луки", "сади" й т.д.). Головне ж це те, що мабуть в індійській мові не існувало цілком обробленої цілої книги, яка була би оригіналом Каліли, пеглевійська версія носила мабуть назву "Kalilah i Dimnah". Звідси ясно, що той заголовок носили й древнесирійська й арабська версії.

Цікаві також імена царя й філософа. В Панчатантрі цар називається *Amarasakti*, в Хітопадеші – *Sudarcana*, в арабській же версії *Dabsalim*, що, як думають, показує на близькість до санскритського *Dewasarma* (се ім'я попадається в Панчатантрі). Щодо імені філософа, то в арабській версії читаємо *Baydabah*; Benfey думає, що се аналог санскритського *viduvrati*, але з тим згодитися трудно. В Панчатантрі та Хітопадеші філософ називається *Vilpizama*.

Тепер подивимося на переклади, джерелом котрих стала арабська версія.

Насамперед – новосирійська версія, котру тільки в роках 1857-61 одкрив у Дубліні проф. Оксфордського університету W.Wright⁵. Автором версії був священник, що жив у X чи XI ст.; він часто не розумів арабського тексту, а

---

¹Се історія Персії від сотворіння світа до Хосрова II Парвіза (638 по р.Х.). Ця книга була одним з джерел для *Шах-намах Фердоусі*.

²Родився в Багдаді коло 900 р. по р.Х., умер в Фостаті (Старий Кіпр) в 956 р. Він багато подорожував, був у Персії, Індії, на Цейлоні, Мадагаскарі, в Палестині, Сирії, Єгипті. Він написав багато книг, але в Європі, знають тільки одну – "Murudu-Lhahahab" ("Золоті луки"), історичний і географічний трактат. Про Абду лляха Масуді каже, що "переклади книг *Manesa*, *Ibn Daysan'a* та *Маркіона* помагали розвитку ересів у Халіфонті".

³Сей збірник склав *Гаштат* (родився в 808 р. по р.Х.).

⁴Індійськими прототипами були *Karataka* й *Damanaka*.

⁵А оповістив тільки в 1874 р. (в журналі королівського Азіатського Товариства), а видрукував тільки в 1884 р. Переклад сеї версії на англійську мову зладив *Keith Falconer* в 1885 р.

часом змінив згідно з християнськими поглядами. Цікавим являється те, що в сій версії зустрічаємо імена, які належать не арабському тесту, а індійському оригіналу; отож треба думати, що се був дуже древній рукопис.

Грецька версія приписується Семеку Ситу, який переклав книжку після наказу імператора Олексія Комнена¹. Але перше, ніж бути виданою, версія ця попала в руки єзуїта Petrus'a Possinus'a, який переклав її на латинь і видав (в 1666 році). Грецький же текст побачив світ тільки в році 1697 (видав його Себастьян Штарк, який теж додав до книги латинський переклад (бо переклад Поссіна здався йому занадто вільним). В грецькій версії імена героїв уже транскрибуються "Стефаніта та Іхнілат", що являється дуже поганим перекладом арабського Калілаґ й Дімнаґ. А царь називається Авесаломом, замість Дабесіліма. Рукописів грецької версії дуже багато й всі вони різняться між собою.

З грецького списку поставали славянські переклади. Коли й хто їх зробив – невідомо, але в усякій разі се сталося не пізніше XIII в. Славянських списків багато – сербських, болгарських і українських (на славянській мові). Самих наших списків є коло 20. Заголовки їх різні: "Стефанід и Іхнілад", "Медвідь і горностай", "Соболь і горностай" і т.д. Цікаво, що деякі славянські списки являються повнішими, ніж список, виданий Штарком.

З грецького ж повстала й італійська версія. Вперше вона була видана в 1583 році в Феррарі Dominico Mammarelli й перевидана в 1872 в Болонії професором Emilio Teza. Автограф ферарської версії приписують Nuti, але Teza заперечує тому.

Грецька версія дала слід і в німецькій літературі: в 1878 р. в Ляйпцігу Lehm видав книжку "Abu-schalom und sein Hof-philosoph".

Стільки про грецьку версію і її наслідування.

Далі з наслідувань арабської версії треба згадати перський переклад зложеної Abu-l-Mawli Nasru-llah'ом під царювання відомого покровителя літератури Баралі Шаґа². Відомості про цей переклад дав тільки де Сасі.

На сій роботі оснувався другий перський переклад, відомий під назвою Анваре Соґайли ("Світочи Канона"). Автор сього перекладу – Husdun ibn al Waez на прізвище al Kwsefi. Заголовок своєї роботи він дав в честь Amir'a Sdux Ahmdd Sochduлі, який був візирем у султана Abu-l Gawzi Husāyn Bachadur-xan'a, повелителя Хорасана (1470-1505).

Переклад зложеної іншим слогом з додатком віршів різних перських поетів та всяких оповідань³.

Як на версії Nasru-llaha тримається Анвар-е Соґдн'лі, так на Соґдн'лі тримається третя відома нам перська версія Еувр-е Данель ("Пробний камінь") виконана Абу-І Fadl'au в 1587 р. Сей переклад ніколи не був виданий;

---

¹Вступив на престол в 1081 р.

²Тринадцятий газнавидський султан; помер в 1151 р. по р.Х.

³Найкраще видання текста дав Ouseley в 1851 р. (перед тим були видання: Калькутське в 1804 р. (перевидане в 1824 р.), літографоване бомбейське 1828 р., теґеранське 1850 р.). Найкращий переклад дав (на англійську мову) Edward V. Eastwick в Hertford'і в 1854 р. Другий англійський переклад видав у Лондоні A.L. Wollaston в 1877 р.

Перші чотири глави Анвар-е Соґайлі були перекладені на французьку мову Simeon'ом Piget'ом в 1644 р. й перевидані в 1698 р. Потім дещо в підновленім виді переклад вийшов в 1698 р. в Парижі й в 1725 р. в Брюсселі, а в 1750 р. і в Гамбурзі (par Ch. Monton). Ся остання книга була перекладена на англійську мову й витримала кілька видань (Лондон 1747, 1752); був переклад і на російську ("Политическіе и нравоучительныя басни Пильпая", Борись Волковъ, С.П.Б., 1762.

Існує, нарешті, й переклад на мову Дахні (Мадрас, 1824).

відомість про нього дав тільки де Сасі (має два рукописи Париської бібліотеки). В 1803 р. *Eyar-e-Danes* був перекладений на індустанську мову урду *Maulavi Hafizu-ddin'*ом під назвою *Xrdd Afruz* ("Просвітитель розуму").

Окрім того версія *Анвар-е Соҳдн'лі* була перекладена на турецьку мову під заголовком *Hımaun nameh* ("Імператорська книга"). Зробив цей переклад *Alı-Celebi* (учитель мусульманського права в Адрьянопольській школі) під час царювання Сулеймана I (в першій половині XVI в.). В Європі ця версія здобула велику популярність і стала оригіналом значного числа перекладів¹.

На початку XVIII ст. *Анвар-е Соҳдн'лі* була перекладена на грузинську мову царем Вахтангом VI разом з ченцем Саба (Сулхан) Орбельяні².

Ця версія дуже точно передає перський оригінал і в прозі, і в віршах, хоча все ж автори додали дещо й від себе.

Стільки про перські переклади арабського тексту. Далі згадаємо ще дві жидівські версії, які теж ішли за арабською. Одначе рукопис Париської бібліотеки (описаний *de Sacy*, виданий в 1881 р. *Joseph'om Derenbourg'om* з французьким перекладом. Дата цієї жидівської рецензії – не пізніше 1250 р. (цей рік дає латинський її переклад). Друга жидівська версія – рукопис бадляєнської бібліотеки зложений Іаковом бен Елеазаром (письменник XIII в., автор жидівського словника *Sepher haššālēm* ("Повна книга"). Сю версію теж видав *Derenbourg*. Сю версію приписують раббі Іоелю, про котрого ми нічого не знаємо.

Версія раббі Іоеля була перекладена на латинську мову (*Directorium*) Іваном Капуанським, хрещеним жидом, що жив у кінці XIII ст. Перше видання було випущене без дати (мабуť в 1480 р.), друге в 1484 р. Дату ж самої версії *de Sacy* опреділив 1263-1279.

З цієї латинської редакції зроблений був німецький переклад за почином графа Ебергарда I. Віртемберського (1265-1325). Переклад був зложений з латинського рукопису і виданий (без дати) десь хіба тільки коло року 1470. Слідуюче (ульїське) видання 1483 р. було вже перекладом з друкованого латинського тексту на інший німецький дьялект. Після сього німецькі видання посилалися одно за другим³.

Обіч німецького перекладу латинської редакції появилася чеський (Конара в Празі в 1528 р. під заголовком "*Prawilo lidskeho ziwota, jinak podobenstwi staruch mudreuw, ktereztо take Dymnowy a Kalilowy knihy slowu*").

---

¹Найдавніший – іспанський зроблений *Braturi* (перша частина вийшла в 1654 р., друга в 1658 р.). Потім французький (початий *Galland'om* і закінчений *Cardonne'om* (1727 і 1778), був перекладаний в 1786 р. Переклад *Galland'a* бачимо на новогрецькій мові (Відень 1783), на венгерській (1783), голянській (*sine loco et anno*).

²Видана в Тифлісі в 1886 р.

³Ульїське 1484, авгсбурське 1484, уелїське 1485, страсбурське 1501, 1512, 1524, 1525, 1529, 1536, 1539, 1545; франкфуртське 1548, 1565, нюрнберське 1569, франкфурське 1583, 1592 і ще три без дати. Посліднє – штудгарське 1860 р.

Рудакі

1

Веселися... Веселися
З чорноокими дівками!
Наче вітер, наче казка,
Все проноситься над нами.
Як підійде щастя-радість –
Утішайся! Не барися!
Що зминуло, промайнуло –
Позабудь і не журися!
Щастя нашеє – дівчата,
Наче фурії, принадні,
Ясні личенька, як місяць,
Коси – хвилі ароматні.
Щастя наше – дружні учти,
Товариське частування...
Нещасливий, хто скупиться
І боїться погуляння!
Все на світі проминає,
Наче віхор, наче хмари...
Будь, що буде!.. Бенкетуймо,
Вихиляймо повні чари!

2

Горить-виблискує вино,
Як камінь сердолік!..
Здається: камінь розтопивсь
І струйкою потік.
Вино є справді сердолік,
Хоч трохи й не такий:
Вино – текучий самоцвіт,
А сердолік – твердий.

3

Мені вже зуби всенькі покришились,
Зостались темнії пеньки...
Була ж пора, що зубоньки блищали,
Горіли, мов свічки!
Гей, зіронько з пахучою косою!
Ану! В раба свого вдивись!
Чи ти могла б подумати-вгадати,
Яким він був колись?
Хіба одна йому тоді красуня
Здавала серденько своє
І потайки до нього прокрадалась,
Як вечір настає?

Серця людей шовковими робила
Його поезій глибочинь...
Серця людей... цупкі, немов ковалдо,
Твердії, як кремінї!
А ти, шинкарю: бачиш Рудегія,
Що ледве хату переліз...
Не бачив ти його, як він пишався,
Найперший із гульвіс!
Не бачив ти його, як він по світу
Сюди-туди пурхав-летів
І щебетав, як вільний соловейко,
На тисячу ладів!
Минув той час, коли за гарні вірші
Для всіх поетів був він пан.
Минув той час, коли він величався
На цілий Хорасан
Тепер пора інакшая настала,
І сам я не такий...
Подай ковіньку, потягну я торбу,
Спираючись на кий!

Дакікі

1

Нащо спадає на землю
Хмура нічна темнота?
Хотів би я вічно глядіти
В любі, солодкі вуста!
Хотів би я вічно глядіти
В ті, коло вуст, ямочки!
Як я за ними нудьгую,
Знають на небі зірки.
Ох, моє серце впіймалось
В лютий, гризучий полон:
Локони чорні в'юнкії
Жалять, немов скорпіон!
Як же було не впійматись?
Все в тобі – щира краса...
Щире, безмежне кохання
В серці моїм не вгаса.
Може б, мені загадали
Кинуть тебе, не любить?
"Господи боже! – сказав би. –
Краще на світі не жить!"

2

Я засидівся на місці –

І душею замарнів.
Бо з сидіння-недвижиння
Був би й кожен знікчемнів.
Напусти в канаву воду,
Всю з прозорих, ясних хвиль,
Та не дай ізвідти ходу –
Розведеться цвіль і гниль.

Агатангел Кримський

Шахнаме, або Іранська книга царів

*Написав Абуль Касим Фірдоусі Туський (935-1020)
Переклад з перського первопису
Вступне слово*

I

"Книга іранських царів" ("Шахнаме") – це й досі жива національна епопея для персів, отака, якою колись були для класичних еллінів Гомерові поеми "Іліада" та "Одіссея". В основі своєї "Книга царів" є епопея стародавня, ще передмусульманська, і записано її було колись не тією мовою, якою говорять перси тепер, а давнішою, пехлевійською. Отаку, яку ми її тепер маємо, себто мовою новоперською, звршував "Книгу царів" у X-XI вв. поет Фірдоусі, або, як не до ладу вимовляють його ім'я, "Фірдусі".

II

Народивсь Абуль Касим Фірдоусі більш-менш 935 року, помер зараз після 1020 року. Народивсь у сім'ї дрібного панка-поміщика (дигкана) в м.Тусі, столиці північно-східної Персії; тепер Тус – самі руїни, і недалеко них, за 22,5 верстви, лежить священно-мусульманський город Мешгд, що являється, тепер, замість давнього Туса, столицею провінції Хорасану. Хорасанська країна перебувала теді, в X столітті, під володінням дуже культурної перської династії Саманідів, емірів бухарських, і звалася Передріччя, або Лівобережжя; а Бухара, резиденція емірів бухарських, лежала в Заріччі, або на Правобережжі, себто на правому боці великої ріки Аму-Дар'ї. Саманідська династія, хоч і мусульманська, силувалася бути незалежною од багдадських халіфів і держалася національних перських ідеалів. Ще як Фірдоусі був молодим парубком, саманідський правитель Туса Мохаммед Абу-Мансур ібн Абаурразак в 957-958 роках скликав комісію в складі чотирьох немусульман-зороастрійців, щоб вона обробила новоперською прозою (ще не віршами) стародавню "Книгу іранських царів", яку в VI віці записали були люди мовою середньоперською (пехлевійською) за часів великого шаха Хосрова I і Анушїрвана (531-579), а доповнив дигкан Данішвер не пізніш од 636 року; тая пехлевійська "Книга царів" була епопея наполовину міфічно-легендарна, наполовину – суто історична. Не може бути сумнівів, що молодий Фірдоусі одразу ж таки познайомився з цією прозаїчною "Шахнаме", що обробила її

згадана ібн Абдурразакова комісія 957 року в рідному Фірдоусієвому місті Тусі тоді, як поетові було трохи більше, ніж літ двадцятєро.

Відколи сів на бухарському престолі емір-саманід Нух II ібн Малсур (976-997), забажав він через політичні і національні міркування, що хтось йому переробив отю прозаїчну "Шахнаме" на поетичні вірші. Серед двірських Наукових поетів жив тоді в Бухарі талановитий поет Дакікі, вірою зороастрієць, немусульманин. Емір Нух II поручив Дакікі, щоб прозаїчну "Шахнаме" всеньку він звіршував. Дакікі справді заходився віршувати "Книгу царів", не з самого початку тієї довжезної епопеї, а з середини, з того місця, де оповідається історія іранського апостола, пророка Зердошта (або, як вимовляють у Європі на грецький лад, пророка Зороастра). Встиг Дакікі обробити якусь тисячу віршів, коли працю його перервала несподівана смерть. А Фірдоусі було тоді літ із сорок, і оддав він заміж дочку; щоб дати їй порядне віно, довелося йому тоді наробити чималих довгів. І надумався Фірдоусі зробити собі гроші тим письменним шляхом, якого не судилося одбути Дакікі, себто звіршувати "Книгу царів".

Ця велетенська праця (60000 двустишів) одібрала у поета трохи не двадцять п'ять літ. Попереду Фірдоусі працював не надто пильно в своєму рідному городі Тусі, далі взявся до роботи пильніше і переїхав у провінцію Ісфганську, до одного саманідського вельможі Ахмеда. Нарешті 17 січня 999 року віршована "Шахнаме" була готова, і Фірдоусі підніс її Ахмедові. Було тоді поетові 66 роки. Здобув він за готову "Шахнаме", треба думати, дуже непогану грошову нагороду, придбав собі деяких других вельможних покровителів поміж значними саманідськими магнатами, між іншим, і в своєму рідному Тусі.

III

Але того самого 999 року впала Саманідська держава. Завойовник – султан-тюрк Махмуд Газневідський, що його столиця була в Газні, або в Гезніні (в теперішньому Афганістані), зачав розсувати свою афганську державу як в бік Індії, так і в бік Персії та й завлив династію Саманідів, захопивши Хорасанське лівобережжя; а в бухарське правобережжя вдерлися північні тюркські орди. Матеріальне становище старого поета Фірдоусі стало дуже скрутним, бо не було вже тих щедрих меценатів саманідських, які його ддосі піддержували. В 1010 році надумався Фірдоусі до афганської Махмудової резиденції м. Газни свою "Книгу царів", подавши до неї панегіричну присвяту султанові Махмудові. Поет відомий, поет славнозвісний, сподівався здобути Фірдоусі од грізного войовника щедрий дарунок за свою присвяту.

При газнівському ворі войовничого султана Махмуда тулилося чимало поетів-хвалителів: Онсорі, Фаррохі, Есджеді, Гедайрі і др., і вони мали свого старосту, що титулувався "цар над поетами" ("мелік ешш-шоера"), – таким поетичним царем був Онсорі. Тупий, малокультурний варвар-тюрк, султан Махмуд Газневідський знав перську мову на стільки, щоб розуміти та цінити пишні собі панегірики. Фірдоусі не поскупився на хваління:

Чо кудекъ леб ез шір-и мадер бе-щост,

Бе гянваре, "Мехмуд!" гуйед нехост.

Себто: "Дитина, посмоктавши груди матері, ще не обсохлими губами лепече в колісці своє перше слово: "Махмуд!" – писав Фірдоусі у своєму панегірикові, присвячуючи султанові Махмудові свою "Шахнаме". Але коли Фірдоусієва

панегірична посвята була Махмудові до мислі, то сама "Шахнаме" була йому з кожного погляду не цікава. Її поетичності він цінувати не міг; національний перський дух, що віє з "шахнаме", був для турка чужим, а що в ній виспівується щаслива боротьба Ірану проти Турану, то це могло викликати в тюркові-султанові простісіньку ворожнечу; далі, іранські герої-погани, прихильники Зороастрової релігії, повинні були являтися до нього, тупого фанатика-сунніта, тільки огидними; та й сам віршописець "Книги царів" Фірдоусі (він був шиїтом, а не правовірним суннітом) здавався суннітові-султанові дуже антипатичною і підозрілою людиною – звісно, еретик. Через усе те, Махмуд Газневідський дав Фірдоусі за піднесену "Книгу царів" такий малий, незначний дарунок, таку невеличку суму грошей, що 75-літній автор гірко покривдився на таку мізерію. Він покинув негостинну Газну та й написав на султана ущипливу сатиру, де радив вінченосцеві битися блискавичного поетового вірша, уперто заявляв, що повік зостанеться шиїтом, та висміював той малесенький гонорар, що прийшов йому од вінченосного володаря за епопею в 60000 двустишшів: "Стільки дав, щоб один-однісінький раз пива напитись!" – іронічно сказав він.

"А втім, чого було сподіватись од невольниченка? – додав він. – Челядинський син, хоч і царем зробиться, однаково своєї панщаної вдачі не позбудеться!" Батько могутнього султана Махмуда Газневідського, на ймення Себоктегін, був колись рабом-гвардійцем (престоріанського типу) у саманідських емірів, а потім побунтувався з другими рабами та й утік до Афганістану, до гірської Газни, де й заснувалося Газневідське султанство з невольничою династією. Через те Фірдоусієва згадка про невольничу Махмудову вдачу повинна була якнайгостріше покривдити гордовитого пихатого Махмуда, царя над Індією і східним Іраном. От тільки, що Махмуд ніколи не довідався про Фірдоусієву сатиру, через те не мав й кривдитися.

IV

Західна половина Персії перебувала тоді під володінням лютих запеклих Махмудових ворогів, султанів з династії Бовейгідської. В бовейгідських руках знаходилася й халіфська столиця Багдад: Бовейгіди самі були шиїтами, а держали під своєю повною властю навіть голову всіх правовірних суннітів, самого багдадського халіфа. Утікши з Газни, Фірдоусі вдався до них та й знайшов собі притулок у Бовейгіда Бега-ед-довле, а далі в його сина й наступника на престолі (з 1012 року) Солтан-ед-довле. Своїм новим прихильникам він посвятив романтичну поему "Юсаф та Зулейха" (Біблійні Йосип та Пантефрія), що її він десь, певне, начеркнув був ще з молодого свого віку, не тоді, як прибув до Бовейгідів: бо вже ж тоді було старенькому Фірдоусі, мабуть, чи не 75 літ.

Чомусь і в бовейгідській землі поет не зміг знайти для себе нову батьківщину: видно, що він органічно нудивсь додому, до свого рідного Туса. Кінець кінцем поет таки й повернувся до Хорасану, до Туса, та й помер там більше-менше 1020 року або трошечки пізніш. Є переказ, що ніби султан Махмуд Газневідський незадовго до поетової смерті був згадав про нього, про його вбогість, та й заслав до нього в Тус багатий дарунок золотом, і верблуди з золотом вступили до Туса крізь одну міську браму саме тоді, як з другої туської брами виносили домовину з Фірдоусієвим тілом на кладовище. Посуті ця легенда могла бути і правдивою, бо султан Махмуд Газневідський ніколи не

довідався про тую сатиру, що виплила колись з-під Фірдоусієвого пера, і, не маючи причин для ворожнечі, міг би пожалувати вбогого старого автора віршованої "Книги царів", колись посвяченої йому – Махмудові. Тільки ж можлива річ, що й ця легенда належить до типу багатьох інших, яскраво неймовірних, антиісторичних легенд та анекдотів, якими прикрасили Фердоусієв життєпис пізніші перси (переважно в XV столітті, за часів Тимуридської династії). Гейне в своїм романсеро "Firdusi" широко сполуляризував серед європейських читачів якраз легендарну, а не справжню біографію Фірдоусі.

V

Починається "Шахнаме" з оповідання про те, звідки світ узявся. Але головним провідним змістом цієї національної перської епопеї "Книги царів" являється героїчна історія віковичної, непримиренної боротьби між культурним Іраном та кочовим, варварським Тураном. Ця боротьба є прообразом споконвічної боротьби поміж ясним богом Ормуздом та темним богом Агриманом, добром і злом; ормузд і його небесні сили сприяють Іранові, Агриман та диви – Туранові. Попереду ота борня малюється "Книгою царів" у чисто легендарному, багатирсько-баснословному дусі; на боці іранських царів надто вславлений герой – це присильний витязь-богатир Рустем, типу руського Іллі Муромця; тільки ж перси знають, люблять і шанують Рустема, мабуть, чи не більше, ніж руські – Іллю Муромця. Дедалі міфічні легенди переходять на ґрунт дійсної історії, виступає на сцену зовсім не міфічна, справжня династія Сасанідів (IV – VI вв. по Р.Х.), і Фірдоусі романтично переспівує й виспівує героїчне панування кожного з шахів отої преславної сасанідської династії, що найефектніші поміж ними – дуже галантний лицар Бегра-Гур V в. та двоє Хосровів VI – VII вв. і доводить, що він свою "Книгу царів" аж до завоювання Ірану арабами в VII віці. Вся ота Фірдоусієва суцільна героїчна повість про іранську минулу історію пересипається вставними романтичними епізодами видатної художньої краси; такими чудовими епізодами в "Книзі царів" любовні романи: "Заль та Рудабе" (Заль – то Рустемів батько), "Біжен та меніже", "Хосров та Шіріна" (Хосров – це справжній цар-сасанід Хосров II Первіз, сучасник візантійського імператора Іраклія) і ін.

Аж до теперішніх часів перси вважають Фірдоусієву "Шахнаме" за свій найкращий, найвеличнійший національний твір, і не раз трапляється, що геть неписьменний перс знає напам'ять чималенько уступів із "Шахнаме". Вона дуже часто передруковується в Персії і в Індії. Тільки ж найкраще критичне видання зроблено не на сході, а в Європі: його приладив до друку відомий іраніст І.Вуллерс (3 тт., Лейден, 1877-1883).

Повний прозаїчний переклад "Книги царів" надрукував французькою мовою Жюль Моль (Mohl), додавши паралельний перський текст (7 тт., Париж, 1838-1878); без перського тексту, тільки по-французьки, той молів переклад передруковувався іще двічі (3-є видання, Париж, 1912). Англійський переклад – А.G.Warner'a (5 тт., Лондон, 1905-1910). З великим художнім чуттям і смаком, в гарній німецькій віршованій поетичній формі, подав вибірки з "Книги царів" фон Шак (1865; 4-е видання, Штутгарт, 1893, 3 тт., приблизно 1000 стор.); але фон Шакові вибірці може бути достойним супротивником посме-

тно видрукований, так само антологічний, віршований переклад Рюккєрта (3 тт., Берлін, 1890-1895).

По-російськи дуже довго єдиним зразком із "Шахнаме" служило "вольное подражание Рюккєрту" Жуковського під загальноком: "Рустем и Зораб" (Зораб – це має бути Sohrab, Сограб). Аж у 1906 році в Москві С.Соколов видав один випуск: "Книга о царях" (142 стор.), переложений просто з перської мови; а потім, у 1915 році, я в I томі 4-го видання своєї "истории Персии и ее литературы" вмістив рясні видержки з дальшого російського перекладу "Книги царів", що рукописно його був зробив той самий С.І.Соколов (стор. 277-408). Тепер московське видавництво Сабашникова хоче друкувати зроблений більше з німецької, ніж з перської мови трьохтомовий переклад "Книги царей" А.Є.Грузинського, антологічний, в обсягу німецької вибірки фон Шака.

Мій український переклад із "Шахнаме", що нижче подається, вперше з'явився був у світ 1895 року, ще як по-російськи абсолютно нічого не було переложено з первопису. Таким чином українська література значно випередила російську в цьому пункті, аж на десятеро літ.

Не всі місця, не всі сторінки "Книги царів" можуть бути однаково цікаві для пересічного європейського читача. Особливо початок "Книги царів", аж доки оповідання не дійде до драматичної історії про лютого змія Зогака та про людського визвольника Ферідуна, міг би бути для читача-неперса трохи нудним. Через те я не перекладаю перших сторінок "Шахнаме" дослівно та віршами, а подаю з них голий конспект прозою; тільки на зразок дано в мене віршований переклад не дуже цікавого (але зате короткого) уступу про похід Гушенга проти Чорного дива та про Гушенгове царювання. Кому ці уступи мало цікаві, той може одразу починати читання з "Історії про Зогака та про його батька".

Початок книжки

Во ім'я бога милосердного, милостивого!

Похвала господові. Пізнати бога не можна, а можна тільки вірувати в нього.

Слово про похвалу розумові. Хто не слухається розуму, того роздеруть його ж такі власні вчинки. Розум – очі душі, а без душевних очей людина не може прямувати світлом. Розум сотворено найпередше од усього.

Слово про сотворення світу. Бог сотворив світ з нічого. Він без труда і без праці зродив чотири елементи: зверху огонь, посередині повітря, далі вода, а на самім споді тверда земля. Елементи увійшли один в один та й склали світ. Виробилося небесне склепіння, що так швидко крутиться, а на тому склепінні з'явилися планети та зорі. На землі поросли дерева і всяка поросль, потім з'явилися звірі, нерозумні звірі.

Слово про сотворення людей. Після того явилася людина, ключ до всіх очих закутих речей, бо має розум.

Про сонце. Небесну баню зложено з рубіна, а не з води, не з повітря, не з пороху, не з диму. Посередині котиться світило; звідки воно підводить свою блискучу голову, там схід, а де воно ховається, то захід.

Про місяць (85-92).

Похвала Пророкові. Хвала Пророкові, хвала Абу-бекрові, Омарові й Османові, а найбільше – хвала Алієві! Хто ворог Алію, той наймізерніша людина по всім світі.

Оповідання про те, як зложено "Книгу царів". Все, про що я повідатиму, не новина, а старі перекази. В моїй книжці нема ані брехні, ані вигадок; може, тут бува алегорія, дак розумному і те піде на користь. Дуже давно зложилася одна книга, де записано було всякі історії, тільки ж вона не була складена до купи: шматки з неї переховувалися в мовбкдів (жреців), з неї користав усякий розумний. Жив був один витязь, з роду дигкан, що кохався в оповіданнях про старовину; ото ж він допитувався в кожного мовбеда про первопочаток світу, про перших царів та героїв і позаписував усе в одну книгу.

Про поета Дакікі. З тієї книги кобзарі оповідали всім людям багато історій, і світ прихилив своє серце до тих оповідань. І от нарешті появився один молодець, проречистий, красномовний, талановитий. Він намислив перекласти книгу тую на вірші, – всім людям серце зраділо. Тільки ж він злигався з поганими людьми, і вони його загубили. Розпочата праця Дакікі зосталася нескінчена. Господи, прости йому його гріхи та й уведи його в свій рай!

Про те, як я поклав підвалину цій книзі. Перечуваючи про стару книгу царів, я дуже бажав роздобути її та й переложити на нашу новішу мову. Я про неї скрізь розпитував, і перепитував, і боявся, що час-година уплива, а я книжки тієї на очі не побачу; я ж, знов, не хотів покинути тої праці комусь іншому. Так збігло чимало часу. Нарешті один мій приятель роздобув мені тую пехлевійську книжку, і моя туга обернулася в радіщі.

Похвала Абу-Мансурові бен-Мохаммедові. Як я здобув собі те писання, жив один пишний вельможа, славний, багатий, добрий. Він заохотив мене до праці, обіцяючи мені всяку заемогу. Але ж лихо моє! Як стій убито його! Та він нараяв був мене, що, каже, "коли викінчиш свою "Книгу царів", принеси її царям-таки". Ото ж я саме так і зробив.

Хвала цареві Махмудові Газневідові.

I. ГЕЮМЕРС

1. Геюмерс був найпершим володарем іранським і царював тридцять років

Кого оповідач-дигкан зве найпершим царем? Хто перший навітчав собі на голову царський вінець? Ніхто того не пам'ятає, крім тих синів, що затямили перекази од своїх батьків. Такий син за своїм батьком розкаже тобі всю старовину, одне по однім, як воно все колись діялось: і хто перший підніс величезне ім'я "цар", і хто з-поміж тих володарів найбільше вславився. Так от той, хто обслідував старі книги, де є багато оповідань про витязів, каже, що престол і корону спорудив Геюмерс і він був цар. Сонце ясне блищало, в світі було гарно, коли Геюмерс запанував над світом. Спершу він оселився в горах, престол його пишно стояв на горі, цар був одягнений у барсову шкуру, він сам і його народ. З його йде вся культура, бо доти ніхто не знав, як одягтися та як годуватися. Дикі звірі, як побачили царя Геюмерса, позбігалися до його з усіх усюдів і схилилися перед його престолом: от саме з того й пішла Геюмерсова слава і доля. А люди приходили молитися до його, вони од його поняли закон. Був у царя дорогий син Сіямек. Геюмерс тільки й дихав, що для сина; та був у нього ворог, лихий Агріман; він теж само мав сина, що скидався на хижого вовка; той заздрий син надумавсь одібрати престол у Гею-

мерса. Але до царя прилинув щасниця Серош, гарний, наче перія, запнутий барсовою шкурою, і виявив усі хитрощі Агрімана з сином.

2. Про Сіямекову смерть у боротьбі проти дива

Угніваний Сіямек рушив з військом проти лиходійного дива. Зустрівшись з військом чортячим, він виступив наперед роздягнений і схопив Агріманового сина. Та лукавий див ударив Сіямека своїми драпцями, перетнув його на дві половини, кинув об землю і видер кігтями всі потроху. Після того Геюмерс ні вдень ні вночі не спочивав, тільки думав про помсту.

3. Похід Гушенга з Геюмерсом проти чорного дива

Блаженний Сіямек покинув сина,
Що був порадиником своему дідусю.
Гушенгом позивався той розумник,
Сказати б: весь він – розум та талан.
Для діда був він згадкою про батька,
То й викохав дідусь його на грудях.
Любив Гушенга, наче рідне чадо,
І на нікого більше не дививсь.

Коли поклав він пімститись війною,
Дак він прикликав бравого Гушенга,
Повідомив його про все, що буде,
І всенькі таємниці розказав,
Що, каже, "хочу я зібрати військо
І з покликом гучним піти в похід.
А воеводою хай будеш ти:
Мені пора вмирати, ти ж юнак".
От Геюмерс почав скликати перій,
Пантер, левів, вовків і лютих тигрів.
Зібрав він військо, де було всього:
Худоби й звіра, перій і пташні;
Їх ватаг – бравий, ще й убраний в панцир.
Цар Геюмерс пішов позаду війська,
Гушенг на самім переді іде.
Аж ось і Чорний див, страшний лячний,
І закурив він пилом аж до неба.
Як заревли звірюки, обважніли
У дива лапи; бачив се і цар.
Зчепились вороги поміж собою,
І звірі дивів тих перемогли!
Гушенг на Чорного накинувсь, наче лев,
Та й так зробив, що світ тому скрутився:
Зв'язав його од голови до ніг,
Одтяв йому страшенну головищу,

Вергнув під нозі, потоптав п'ятою,
Іздер із його шкуру, – та й кінець!

Помстившись отак от за Сіямека,
Цар Геюмерс спокійно міг померти.
Помер. По ньому світ зоставсь на спадок...

Дивись: чи був славніший хто од його?
Він був царем над цим облудним світом,
Людей виучував, аж гульк – і вмер!
Усенький світ – мана, мана, та й годі:
Не вічне в нім ні лихо ні добро.

II. ГУШЕНГ

1. Гушенг царював сорок літ
Так от Гушенг, розсудливий, правдивий,
Намісто діда взяв царський вінець.
Зробило сонце сорок поворотів, –
Він царював по розуму й по правді.
Сідаючи Гушенг на трон царівський,
Він так сказав на тім величнім місці:
"На всіх сімох країнах я царюю,
В усякім місці все мені покірне, –
Коритимусь я богу-переможцю,
Підпережусь на правду і добро".
І став він дбати геть про всенький світ
Та праведнії вчинки скрізь чинити.
Він перший нашукав новітню річ:
Бо з каміння він вилучив метал,
Вхитривсь добыть блискучеє залізо.
І ремество він вигадав – ковальство,
Та й наробив сокир, ножів і пил.
Зробивши цеє, цар упорав воду:
Канавами спустив він на болоні
З великих рік річки та течії.
Полегшало за отаким царем:
На світі люди стали більш тямущі,
Навчились сіяти, волочити, жати;
Став кожний заробляти власний хліб,
Орати землю, зазначати межі.
А доки не було цього на світі, –
Крім овоцїв, страв інших не було.
Поводилося людям не гаразд,
І одіж в них була з самого листя.

2. Про початок свята седе

Уже й за Геюмерса був закон,
І віра в господа, й богослуження,
А за Гушенга проявивсь огонь,
Такий святий, як для арабів Каба.
Цар викрив і по світі розповсюдив
Огонь, що був таївсь у кремінці.

Ходив він по горах одного дня
У купі де з ким із своїх підручних.
Аж гульк! Із далеку летить проява:
Велике, довге щось та й чорне-чорне!
Дві оці – два кривавих джерела,
Із пащі дим ляга на світ імлою.
Зирнув розважний, мудрий цар Гушенг, –
Схопив він каменя, кинувсь битися.
З царською дужістю шпурнув він камінь,
Та змій-палисвіт одстрибнув геть-геть.
І знов полинув камінь, тільки менший,
Та й гучно зачеркнувсь об перший камінь.
Як стій блимнула іскра з-під обох,
Із серця каменя поллялось сяйво:
Невбито гада, дак із схованки його,
Із каменя, як стій з'явивсь огонь.
Коли ж хто бив по камені залізом,
То теж викрешувалось звідти світло.
Цар-володар тут помоливсь творцеві
І щиро дякував йому за те,
Що він їм наділив такого світла;
А місце те Гушенг назвав святим.
"Це світло, – каже, – дар од бога, святість,
Та й кланяйтесь йому, котрі розумня".
Посутеніло. Цар наклав багаття
Завбільшки з гору. Всі тут згуртувались.
Цар святкував ту ніч і пив вино.
Й нарік щасливий празник той седе.
Седе зоставсь навек після Гушенга.
Бодай було таких царів багато!
Він дбав, щоб світові жилось гаразд,
І гарну пам'ятку лишив у світі.
Великий, благодатний цар Гушенг
Повилучав з-поміж звірів худобу;
З-поміж онагрів й оленів прудких
Він вилучив осли, корови, вівці
І все, що путне, взяв пригнав до праці.
Та й зговорив премудрий цар Гушенг:
"Облаудуйте худобою, паруйте,

Працюйте нею, з неї користайте,
Беріть собі із неї данину".
З опрочих знов звірів, котрі смухаті,
То їх він бив і шкуру з них здирав.
Приміром: білки, лиси-теплогрійки,
Горностаї й пухкії соболі.
Отак-то шкурою з чотириногих
Розумний цар одяг людськеє тіло.

Таким от чином діяв він добро,
І клопотавсь, і дбав, а там помер
Та й не лишив нічого, окрім слави.
Урем'я сорок год він царював;
Дбайливий, добрий, щедрий, справедливий;
Вкусив журби чимало за той час
Через турботи й думи незчисленні.

А як прийшла остання година,
Зіставсь великий трон на спадок другим.
Не забарилась доля, не задлялась:
Як стій – Гушенга мудрого не стало.
Гей, люди! Світ не полюбля нікого,
Ні перед ким обличчя не одкриє.

III. ТЕГМУРЕС

Тегмурес, що приборкав чортів, царював тридцять год

В Гушенга був син, що й запанував по його смерті. Той син звався Тегмурес, а ще ж додавали до його ймення прізвище "дивбенд", себто "бісов'яз", бо він тяжко воювався з дивами. Тегмурас іще звісний з того, що навчив людей прясти вовну з овець та ткати одіж і килими; взагалі дбав про те, що із диких звірів робити свійських. За все він хвалив всемогутнього бога. Був у царя порадник на ймення Шідасп, свята людина; він удень постував, а вночі молився богу. Задля Тегмуреса той святий був наче провідна зірка: через його і сам цар стався святим, а через міг зв'язати Агрімана, осідлати його та й поїздити ним, наче конем, по світі. Диви обстали за своїм паном і кинулися були битися з переможцем. Тільки ж той святими своїми чарами заповлонив і зв'язав дві третини чортячого війська, а решту побив важкою булавою. Перелякані диви, аби визволитись, навчили Тегмуреса писати, та не одним якимсь письмом, а аж тридцятьма: римським, арабським, перським, согдійським, китайським, пехлевійським і т.ін.

IV. ДЖЕМШІД

1. Його царювання було сімсот років

Як помер Тегмурес, то його син Джемшід, або просто Джем, став царем. Весь світ був йому покірний, його слухалися і люди, і диви, і перії, і звірі. Радіючи, що на світі зробилося так гарно, новий володар надумавсь наробити з заліза всякої зброї, щоб добрі люди мали чим оборонятися од лихих. За тим ділом минуло 50 год. На другі 50 год Джем заходився обробляти льон, шовк, вовну з овець та виробив парчу. Далі 50 год він витратив на те, щоб гуртувати в одну спілку тих людей, котрі працюють коло одного і того самого діла. Таким чином спершу він згуртував спілку "амузійців" ("амузіан", вар. "катузіан"), себто жерців, далі "нейсарійців" ("нейсаріан"), – вояків, далі – "несуді", або хліборобів, нарешті, – "егнухоші", себто ремісників. Дальші 50 год пішли в Джемшіда на те, щоб учинити багато добра в кожній спілці. Потім цар звелів дивам наробити цегли та й вибудувати з неї палати. Між камінням він повибирав такі, котрі блищать: вишукав дорогоцінні, самоцвітні камені й метал. Опроче Джемшід нашукав усякі пахощі, напр., камфору, мускус, алой, амбру, рожеву воду, придумав і всякі ліки. Нарешті цар вигадав корабель. На все пішло знов 50 років.

Після всіх тих вигадів Джеймшід запишався страшенно. Збудувавши собі престол, він пообтикав його весь золотим камінням самоцвітним, а заввишки був престол аж до неба: диви будували. На високім своїм троні цар Джем засяяв наче сонечко. Люди посходились до нього, дивувалися вельми, поспали його сріблом-золотом і назвали той день "новруз", себто новий рік; припада теє свято на перший день місяця фервердіна: того дня всі п'ють вино, слухають співів та музики і веселяться. Отак минуло 300 років і люди тоді не мерли. Цар блищав на троні, слухався господа і хвалив його.

Та на кінець кінців занадто запишався цар Джемшід, загордував, сам на себе глядячи. Прикликавши до свого трону старих воеводів, він оголосив, що він – бог і сотворитель світу. За такі речі одступилася од Джемшіда божа лапка, і почалися на землі свари, нелагоди: вельможі-воеводи кидали гордого царя; його сила зникла. Пишний цар покаявся богу, та дарма!

2. Історія про Зогака та його батька

За тих часів жив був один людець,
Пустельний цар комонних списоробів.
Гой цар був дуже гарная людина
І всдержителя боявся щиро;
На ймення сей спасенник звався Мердасом.
Він щедрий був і дуже справедливий.
Худоби дійної у нього безліч,
По тисячі од кожної породи.
Коза, вівця, верблюд – усе було.
Чередники їх вірно доглядали,
А в купі з ними і коровиць дійних,

Й арабських коней, бистрих, мов стріла.
Коли, бува, цар молока бажає,
То скаже пастухам – і має вдосталь.
В цього царя святого був синаш,
Якого він любив таки ж немало.
Хоробрий, жвавий і безстрашний хлопець,
Шукай-біда він був, Зогак на ймення.
Його ж і Бівереспом називали,
А Бівересп – то назва пеглевійська,
По нашому "бівер" – то десять тисяч,
Бо мав він десять тисяч добрих коней;
На всіх були вуздечкі золотії.
Вдень і вночі сідлалось дві третини,
Не для війни, а просто на показ.
Отак стояла справа, як Ібліс
Прийшов одного разу до Зогака,
Немов яка прихильная людина.
Він збив з пуття молодикове серце,
Бо той охоче слухав, що він каже.
Сподобалась чортяча мова хлопцю,
Не віда він про чортову лукавість,
Оддав Іблісу тямку, й серце, й душу
Та й сам собі накликав безголов'я.
Як зміркував Ібліс, що молодик
Його злюбив і слуха, аж радіє,
Дак він почав балакати ще солодше;
А той не знав до чого діло йдеться.
І рік Ібліс: "Багато маю я
Сказати такого. Що того не знає
Ніхто на світі другий, тільки я".
То молодик: "Скажи! Скажи! Не гайся!
Повчи мене тямущий чоловіче!"
"Е, ні, – мовляв, – спершу запрягнися,
То аж тоді скажу я щирю правду".
Хлоп'яга був простець, усе вчинив:
Як той звелів, так той і запрягся,
Що, каже: "Я нікому нічирк!
А слухати буду все, що ти розкажеш".
На те Ібліс: "Гей, славний ти, молодче!
Чому не ти господар у палатах?!
Де син такий, як ти, по що там батько?!
Ти вислухай од мене добру раду.
Отець старий, та житиме ще довго,
То й будеш ти сидіти собі без слави.
Візьми ж ти сам ці пишнії палати,
Тобі його царськеє місце личить.
Якщо ізробиш те, що я нараю,

То будеш царювать на світі сам".
Замислився Зогак, учувши теє:
Убити батька – серцю жаль завдати.
"Ні, не годиться, – каже до Ібліса, –
Що друге радь, бо це – не до ладу".
Ібліс одрік: "Коли цього не зробиш,
Коли зірвеш умову і присягу,
Скує тобі твоя присяга шию,
І слави ти не заживеш собі,
А йтиме честь уся самому батьку".
Ой закрутив він голову арабу!
Зчинилось так, що той на все згодився.
Питає: "Ну, кажи, що треба діять?
Я од твоєї ради не одкинусь".
На те Ібліс: "Уже ж найду я спосіб!
Тебе я піднесу аж понад сонце,
А ти мовчи та диш, і більш нічого:
Помічників мені не тра ніяких;
Що треба, то я справлю сам, а ти
Не витягай меча словес із піхов".

Всередині хором царя Мердаса
Був гарний сад, що душу звеселяв.
Цар вибрав той садок задля молитви;
Звичайно він удосвіта вставав,
Змивав там голову і тіло нишком:
Ніякий раб не йшов за ним із світлом.
Лихе намисливши, лукавий див
Скопав глибоку яму на дорозі.
Оту глибоку яму він ізверху
Присипав хмизом, шлях затушкував.
Минає ніч, простує до садочка
Глава арабів, старшина йменитий.
Наблизився він до тієї канави –
Як стій цареве щастя закотилось:
Він завалився і спину поламав.
Загинув милосердний боголюб!
Чи в щасті, чи нещасті – був він щирий,
А що вже сина – дак любив як душу,
Впадав над ним, ховав його, голубив,
Радів на сина, збагатив його.
Та сталось так, що лютий син Мердасів
Не заплатив прихиллям за прихилля.

Отак мерзенний лиховій Зогак
Усадовивсь на батьковім престолі,
Нап'яв на голову вінець арабський,

Почав судить-рядить арабський люд.
Ібліс, побачивши, що це вже сталося,
Новітнє путо злагодив на нього
І каже: "Ти до мене привернувшись,
Знайшов на світі все, чого бажав,
Коли ж оп'ять погодишся зі мною,
Коли послухаєш моїх наказів,
То зацарюєш над усеньким світом,
Над звіром, над пташнею, над риб'єм".
Сказав, а сам пішов на інший спосіб,
На хитрощі такії, що аж-аж!

3. Як Ібліс кухарював

Ібліс переробивсь на молодця,
Укладливого, хитрого вродливця.
Прийшов він до Зогака, забалакав
Облесливими, хитрими речами.
І зговорив: "Коли б я здавсь цареві!
А з мене знаменитий, чистий кухар".
Зогак його вподобав, приголубив,
Дав хату, де б він міг кухарювати;
Міністр вельможний передав йому
На руки ключ од царської пекарні.

На світі страв було тоді не гурт,
Бо м'ясива тоді іще не їли,
Живились овочами садовими
Та ще городиною, більш нічим.
Надумавсь лиходійний Агріман
Та й зважився вбивать на харч живеє:
Він взяв звіряче і пташине м'ясо,
Щоб готувать Зогакові на їжу.
Він хтів живить царя, як лева, – кров'ю,
Щоб цар з такої харчі хоробрішав,
Та щоб чинив усе, як біс накаже,
Та щоб слухняний був йому всім серцем.
Спершу Ібліс кормив його жовтками;
Зогак з тієї харчі поздоровшав,
Став сильно кухаря хвалить за неї,
Вподобав нещасливу тую харч.
Тоді Ібліс-хитрюга проказав:
"Повік живи й пишайсь, великий царю!
Узавтра я таку зготую страву,
Що будеш ти вживать її повік".
Пішов і цілу ніч гадав та думав,
Яку б чудову їжу зготувать.

Узавтра, скоро сонце заблищало
В небесному блакиті, наче яхонт,
Надумавсь він насмажити Зогаку
Куріпок і бажантів білоперих.
І, зготувавши, сміливо приніс.
Як крові скуштував арабський цар,
Він, нерозумний, покохав Ібліса.
На третій день ібліс подав до столу
Курча й ягня, посмажені укупі.
А дня четвертого він на печеню
Посмажив яловичу полядвицю,
Заправив мускусом та шафраном,
Старим вином, рожевою водою.

Узяв Зогак і скуштував печеню
Та й здивувався, що за гарний кухар!
"Кажі, – пита, – чого собі бажаєш?
Проси, що хоч, добрячий чоловіче!"
На теє кухар одказав: "Геї, царю!
Повік живи веселий та могутній!
Люблю тебе я, царю, цілим серцем,
Дивлюсь на тебе – підживляю душу.
Я в тебе мав би попросити дещо,
Хоча ж такої честі я не варт:
Дозволь тебе в плече поцілувати
Та притулить до нього очі й твар".
Як переслухав мову цю Зогак,
Нічого злого в тому не добачив.
Сказав: "Гаразд! твою вволю волю.
Тобі ж із того, може, буде слава".
Се кажучи, він бісові дозволив
Поцілувать в плече себе по по-друзьки.
А той поцілував та й проваливсь.
Ніхто такого дива ще не бачив!
Як стій на кожному плечі Зогака
Пречорная гадюка проросла,
Його боліло. Скрізь шукав він ліку,
Нарешті взяв поодинав обох,
Та тільки знов зчинилася дивниця
Така, що справді дивуватись варто:
Немов гілляки з дерева, два гади
З плечей царевих поросли удруге!
Ой понаходило тямущих лікарів,
Один по другім, кожен дещо раяв,
На всякі-всякі способи пускались, –
На цю хворобу лікарів не знайшли.
Ібліс убравсь за лікаря. Прийшов

І хитро забалакав до Зогака:
"Гадюки вирости самі собою,
То, поки живі, їх чіпать не тра.
Давай їм корму; тим їх заспокоїш,
А іншого ж тут способу немає.
Годуй не чим, як мозком із людей:
Самі з такої їжі поздыхають".

Навіщо голова поганих дивів
Таку пораду дав? Чого бажав він?
Мабуть, щоб нишком нашукати спосіб,
Щоб світ зовсім зостався без людей.

4. Про скінчення Джемшідових днів

В Ірані йшли тим часом заколоти,
Безладдя й чвари звідусіль кипіли;
Блискучий білий день пригас, примеркнув;
Всі люди од Джемшіда одсахнулись,
Господня ласка утекла од його,
Пустивсь він на кривеє, на непутнє.
З'явилась купа цариків новітніх,
Бо з кожної границі кожен витязь
Набрив війська і пнувсь воюватись,
Одкинувшись од вірності Джемшіду.

І от як стій з Ірану вийшло військо,
Простуючи аж у арабську землю,
Бо чутка йшла, що, мов, тепер панує
Там грізний, зміслиций володар.
Іранська кіннота, що жадала
Собі царя, вдалася до Зогака.
Прийшли, вклонилися йому покірною,
Царем землі іранської назвали.
Цар зміслиций полетів, як вітер,
Коронуватись на царя іранців.
З усіх країн Арабщини й Ірану
Понабирив собі він вірне військо,
Заволодів Джемшідовим престолом
Та й, мов би перстень, в руку взяв весь світ.

Побачив Джем: немає щастя-долі,
Жене його новітній володар!
Покинув він Зогаку трон, корону,
Вінець і скарби, військо і всю силу,
А сам сховався, і слід по нім загув.
Сто год про нього чутки не було,

Ніхто його на світі і не бачив:
На сотий рік на морі на китайським
Цар нечестивий Джем явився знов.
Отам Зогак як стій його застукав
І довго гаялись йому не дав:
Щоб світ не мав уже чого лякатись,
Джемшіда він перепилив пилою.
До чого трон?! До чого сила й слава?!
Гей-гей, не вір на долю: доля зрадить!
Вона тобі дасть меду-солоднечі,
Вона натурка в вуха гарні співи,
Та ледве ти урадуєшся з того,
Одразу доля все те перекине...
Втомився я на білім світі жити,
Скоріше, боже, визволь відсіля!

V. ЗОГАК

1. Зогакового царювання було тисяча год

Як сів Зогак на володарським троні,
То царював аж тисячу годів.
Йому корився геть усенький світ,
І справа так стояла дуже довго.
Звичаї добрії попрпадали.
Все забісоване розкинулось по світі:
Упала честь, пішли угору чвари,
Сховалась правда, висунулась погань,
На все лихее вільні руки дивам,
Про добру річ казалось тільки нишком.

В Джемшідовій господі нашукали
Двох паннів, що трусились, мов верба.
Вони були Джемшіду рідні сестри,
Вони були вінець всьому жіноцтву.
Одна з панянок звалась Шегріназа,
А друга – хорошуля Ерневаза.
Їх потягли в Зогакові палати
На очі змієлицему царю.
Він взяв та виховав їх не гаразд:
Навчив їх відьмувати-чаклувати.
Щовечора двох молодих хлоп'ят,
Чи з простих, чи лицарського нащадку,
Приводив кухар до царського дому
І готував з них ліки для Зогака.
Забивши їх, він добував з них мозок

Та й змієві робив із того страву.
Жили тоді два щирі парубки
З царського роду, добрі, чесні люди,
Один на ймення Ірмаїл побожний,
А другий – прозірливий Гермаїл.
Якось-то здибались вони обоє
І розбалакались про се, про те:
Про те, що цар царює не по правді,
Про те, як гидко він себе харчує.
І зговорив один: "Нам треба буде
Самим піти в царській кухарі
Та аж тоді розкидувать думками,
Яким би чином запобігти лиху.
Десь, певне, з двох людей, що завше гинуть,
Одного можна буде врятувать".
Пішли, навчились кухарювати,
Навчились готувати до ладу.
Нарешті цим розумним парням радість,
Бо стали за царевих кухарів.
І от пора людськую кров пролити,
Із тіла вийняти солодку душу.
Царські вартівники, народогубці,
Поволокли якихсь двох парубків,
Хутчій пригнали їх до куховарів
І кинули обличчям об долівку.
Аж серце заболіло куховарів,
Аж очі зачервоніли їм з гніву!
Споглянув цей на того, той на цього,
Жахаючись, що цар – такий насильник.
З тих двох одного довелось упорать,
Бо що ж було інакше їм робить?!
А вже ж замісто другого парнюги
Вони взяли забили барана,
Добули з нього мозок і змішали
Із мозком бідолашної людини.
Отак обрятували другу душу
І наказали: "Переховуйсь добре!
Гляди у людне місто не ходи,
Живи тепер по пустках та горах!"
Вони дали гадюці на потраву,
Замість із хлопця, мозку з барана.
І тим от способом вони щадили
Щомісяця аж тридцятєро душ.
Як набиралося таких дві сотні,
Дак кухарі їм нищечком давали
Декілька козенят та овечат
Та й оселяли люд той по пустелях.

Теперішні курди – їх нащадки,
Що жити в городах не полюбляють,
Що вік вікують на своїх шатрах,
Що в серці зовсім не бояться бога.
А нориви в лукавого Зогака
Ставали вже такі, що от, було, він
Причепиться до ратника якогось
Та візьме вб'є: "Злигавсь ти, – каже, – з чортом..."
Назнає знатну дівку-хорошулю,
Серпанком оповиту, непорочну,
Та й тягне силоміць собі на службу...
Не мав царевих звичок, права, віри.

2. Як Зогакові приснився Ферідун

Ще сорок год йому зосталось віку,
Коли, диви, що бог йому наслав!
У глупу північ у царських палатах
Зогак спав міцно поруч Ерневази.
І бачить він, немов з царського замку
Як стій з'явилося троє вояків.
Два – старші, а всередині молодший.
На зріст він – кипарис, на вид – царенко:
Царівським поясом підперезався,
Ступа по-царськи, булаву ж він має
З коров'ячою головою на кінці...
Як стій він кинувсь битися з Зогаком
І булавою в голову довбнув,
Та й зараз витязенько обкрутив
Зогака з голови до ніг ремінням,
Скрутив і руки – аж правцем стояли, –
А вже ж і шию заклепав в колодку.
Наруга це... й болить... пече... ой муки ж!
А він царю сипнув на тім'я пилу
І взяв попер до Демавенд-гори,
Гукаючи на люд, щоб проступились...
Ой скорчився неправедний Зогак,
Немов печінка з ляку передерлась.
Прокинувся й з усієї сили скрикнув,
Аж захитавсь його стосохий дім.
Схопилося жіноцтво сонцелице,
Учувши, як їх славний пан згукнув.
І зговорила Ерневаза: "Царю!
Що скоїлось? Кажі! На мене звірся!..
То був гарненько спав ти в себе в ліжку, –
Дак що ж тобі приснилось?! Що зчинилось?!
Сім поясів землі – твої підручні,

Твоя сторожка – люди, й диви, й звірі,
Твоє велике царство – цілий світ
Од місяця до китової спини, –
Чого ж, чого ж ти так цибнув із ліжка?
Скажи нам, пане цілої землі!"
Рече красуням воевода-цар:
"Ні! Про таку дивницю тра мовчати, –
Бо вчуєте – не стане в вашім серці
Надії, щоб зостався я живий"

Рече царю-державцю Ерневаза:
"Як нам, то мусиш ти сказати усе,
Бо, може ж, ми дамо тобі пораду:
Немає лиха, щоб було без гою".
Їм воевода викрив таємницю:
Що снилось, геть усе переказав.
Одмовила царю вродлива жінка:
"Не занедбай цього! Питай поради!
В твій трон застромлено печатку щастя,
Твоєю долею весь світ зоріє,
Під перстеном своїм весь світ держиш ти,
Звірів, пташню, людей, чортів і перій, –
Так, отже, клич ти звідусіль розумних,
Поскликуй звідочотів ще ж і магів,
Перекажи ти магам все до слова,
Довідайся, випитуй щирю правду.
Довідайся: та хто ж він, ворог твій?
Чи він з людей? Чи може з див? З перій?
Пізнаєш це – ладнайсь до оборони,
Замість лякаться догадок сліпих".
Сподобалась царю-поганцю рада,
Яку подав той срібний кипари.

Мов воронові крила, ніч чорніла, –
Як стій мигнуло світло з-поза гір:
Це ж на лазурову небесну баню
Пустило сонце яхонтовий промінь.
Цар-воевода деколи чував
Про мудрих, мовних серцевидів-магів,
Він їх до себе кличе звідусюди,
Щоб розказати їм свій страшений сон.
Як скликав, то зібрав усіх до гурту,
Пита про те, чим лихові зарадить,
Говорє: "Виясніть но правду!
Утихомирте душу ви мою!
Коли мені доводиться померти?
Кому я лишу трон, вінець і пояс?..

Або ви скажете мені всю правду
Або не животіть вам більш на світі!"
Посмагли магам губи, змокли щоки,
Один до другого мовляли от як:
"Коли ми виявим йому, що буде, –
Розіб'єм душу, а душа ж – то скарб,
Коли ж, ізнов, він правди не почує,
То ми самі розлучимся з душею".

Три дні таким-о побутом минули,
Ніхто не зважився промовить слово.
З четвертим днем цар дуже угнівився
На магів, на отих віщовників.

"Я, – каже, – перевішаю усих вас,
Або ви скажете мені всю правду".
Всі маги низько голову схилили;
Пошматувалось серце їм надвоє:
Заллялись очі не сльозами, кров'ю...
Та був один між тими мудрецями,
Знавець душі, великий правдолюб,
Розумний, невсипущий, – звався Зірек.
Він переважив геть усіх тих магів.
Стиснув він серце, всякий страх одкинув
І отаке промовив до Зогака:
"Гей, – каже, – не пишайся гордий царю!
Ніхто ще не гордився, щоб не вмерти.
Було й до тебе вже царів багато,
Вони пишались на преславних тронах,
Спізнали й лиха й радощів чимало.
А як минув їх вік – вони померли.
Хоч би ти був залізна твердиня,
Час був би перетер тебе і знищив...
Знай: буде хтось, хто забере твій трон
І підітне твою високу долю.
Він буде зватись Ферідун на ймення.
Він стане для землі священним небом.
Іще ж той воєвода не вродився,
Іще нема чого тобі жахатись.
На світ він прийде од значної нььки,
Ростиме – мов родюча деревина,
Змужніє – зіб'є головою місяць,
Піде шукать престол, вінець і пояс.
На зріст він буде наче кипарис,
І буде в нього булава із криці,
Де маківка – коров'ячая морда.
Тебе він придовбешить булавою,

Скує й поволоче з палат у гори".
І запитав Зогак, нечиста віра:
"Завіщо ж він в'язатиме мене?!
Чого б він мав на мене лютувати?!"
Рече хоробрий маг: "Аби ти знав,
Без приключки ніхто не ворогує:
Од рук твоїх йому загине батько,
Дак буде він ненавидіть тебе.
А друге: буде гарная корова,
Що вигодує того молодця:
Ти вб'єш коровицю, і він для пімсти
Ізробить булаву-коровоголаву".
Почув Зогак, та й зашуміло в вухах:
Хитнувсь, звалився з трону та й умлів.
Великий маг, лякаючися лиха, мерщій
Пішов собі од трону геть.
Прочнувсь, опам'ятався вінценосець,
Уп'яв, зійшов на свій царський престол
І заходився потайки й прилюдно
Шукать по світі, де той Ферідун.
Не їв, не спав, не знав собі спочинку,
І білий день для нього почорнів.

3. Ферідун народився (вв.114-158)

Відколи зміслиций залякався,
Минав уже над ним чималий час.
На світ родився Ферідун блаженний,
Щоб дати світові інакший лад.
Тим часом по землі блукала чутка,
Що цар напитує по всіх усяодах
Абтінового сина Ферідуну.
Аж тісно стало на землі Абтіну, –
Тікав, ховався, аж обридло жити,
Та левові діставсь таки нарешті:
Декільки нечестивцевих дозорів
Якось таки надибали бідаху,
Схопили й притягли, мов леопарда.
Зогак, не гаючись, його убив.

Була ж розумна мама в Ферідуну,
Що звалася на ймення Феранека:
Оздоба світу, гарна деревина.
Що овощі на ній – царська слава.
Вона кохала сина наче душу.
Як спало на Абтіна безголов'є,
Немилий став їй світ. Вона, плачуца,

Хутчій побігла до одного лугу,
Де чула, що була корова гарна,
Славетная корова Бермая,
Що волосінь у неї аж блищала.
Пригналась Феранека, заридала
Перед хазяїном отого лугу,
Линули сльози їй дощем на груди.

"Візьми, – проха, оцес немовлятко,
Ховай його у себе через врем'я,
Прийми його од матері, мов батько,
І молоком годуй од Бермаї.
Замість платні візьми од мене душу:
Оддам життя, тобі щоб догодити".

Господар гаю, де була корова,
Одрік пречистій Феранеці от як:
"Я за невольника дитині стану,
Що загадаєш – геть усе зроблю".

Дала йому свою дитину мати
І розказала все, що тра робити.
Три роки передержував хлоп'я
Розумний чоловік і дбав, як батько,
А молоко давав од Бермаї.
Зогак не кинув заходів своїх,
А всенький світ балакав про корову.
Одного дня біжить до лугу мати
І каже-повідя доглядачеві:
"Послав мені господь розумну гадку.
Як напутив він, так я і зроблю;
Інакшого вже способу немає:
Моя душа й дитина – це ж одно.
Втечу я з чарівницької землі,
Втечу, піду з синком до Гіндустану:
Сама візьму та й скриюсь серед люду,
Його ж оддам на гору на Ельборз".
Взяла свою хорошую дитину
І понесла, а серце плаче кров'ю.
Жив на Ельбоз-горі один спасенник,
Що зрікся світової порожнечі.
"Свята душе! – сказала Фернанека. –
Я бідолашна жінка із Ірану.
Хороший хлопчик – се моя дитина.
Він буде голова всьому народу,
Зіб'є Зогаку з голови корону,
Шпурне на діл його царівський пояс.

Дак треба, щоб ти взявсь його глядіти
Та аж трусивсь над ним, як рідний батько".
Взяв дід хлоп'я. Та й не було ніколи,
Щоб він на нього холодом дихнув.
А вже ж тим часом перечув Зогак
За луг і за корову Бермаю.
Мов п'яний слон, подавсь туди він лютий
І Бермаю-коровицю забив.
Увесь товар, який він там забачив,
Він повбивав, нічого не покинув.
Колишню Ферідунову домівку
Трусив він дуже, та знайшов не гурт.
Нарешті, підпаливши цар оселю
Геть розвалив її високі стіни.

4. Ферідун питається в матері якого він роду

Шістнадцять год над Ферідуном збігло, –
То він з Ельборз-гори спустився в діл,
Пішов до матері, прийшов, питає:
"Скажи ж мені, матусю: хто мій батько?
Якого роду я? Чиє насіння?
Спитають люди, – що їм одкажу?"
Одповідає Феранека: "Добре.
Скажу я все, чого бажаєш, хлопче,
Аби ти знав: дак жив колись в Ірані
Один людець, ім'я йому – Абтін.
Царське насіння, сміливий, розумний,
А вже ж нікого він не зобижав.
Він був од пня героя Тегмуреса
І всенький родовід свій знав напам'ять.
Тобі – був батько, а мені дружина;
Я сонця тільки й бачила, що в ньому.
Пророкував Зогаку звіздочот,
Що буде смерть йому од Ферідуну:
То чарівник Зогак, учувши цеє,
Зачав шукать тебе по всім Ірані.
Ми мусили ховать тебе од нього
І утікать з їдного місця в друге.
Твій батько, ще ж і не стара людина,
Поклав за тебе, синку, свій живот.
З плечей Зогакових ростуть два гади,
Що не дають Іранові вже й дихать:
То мозок з голови твого татуса
Пішов отим зміюкам на обід.
Нарешті нашукала я гайок
Нікому невідомий, непрохідний.

А там корівка – свіжа, як весна,
Напрочуд гарна, хоч малюй картину,
Її хазяїн, підібгавши ноги,
Сидів біля порога, мов би цар.
Йому я оддала тебе ховати;
Він з рук тебе ніколи не спускав.
А з молока тієї корови-пави
Ти зріс, немов могутній крокодил.
Та ба! Про гай і про корову тую
Як стій наспіла звістка до царя.
Я швидше винесла тебе звідтіль,
Втекла з Ірану, з батьківщини, з дому,
Прибіг Зогак, господаря згубив,
Забив твою німу ласкаву мамку,
З оселі збив аж попід сонце порох;
Звалив усе й підвалини скопав".

Вразився син, у вухах зашуміло
Він закипів од маминої мови;
На серці – жаль, у голові – ненависть,
На лоб з гніву понабігали зморшки.
"Гей, мамо! – Молодий левчук,
Не пробуючи сил, не стане левом:
На витязя, що чарами воює,
Піду я сміло з шаблею в руці.
Піду, пречистий бог мене вестиме,
Зогаків двір на куряву розвію".

Сказала мати: "Нерозумна думка,
Бо цілий світ подужать ти не зможеш.
В Зогака – трон, вінець. Він світодержець,
Йому на поготові ціле військо.
Він хоче, – дак із кожної країни
Войовників прилине сотня тисяч.
На світ дитячим оком не дивися.
Чи мир, чи розмир, – є на все свій звичай.
Затямлюй, синку, те, що радить ненька,
Бо все, що інше – вітер, вітер, вітер".

5. Що було в Зогака з ковалем Каве

Вночі і вдень імення "Ферідун"
Не сходило Зогакові з губів.
З нудьги-турботи серце змордувалось.

Одного дня Зогак усадовився
На троні, зробленім з кісток слонових,

І завітчавсь вінцем із бірюзи.
З усіх сторін запрошує він магів,
Нехай йому царівство забезпечать.
І каже такечки: "Пречесні люди!
Тямущі, йменитії мовбени!
У мене єсть якийсь потайний ворог, –
Тямущі люди відають се ясно.
Один преславний маг мені сказав,
Що з нього ще хлопчина невеличкий, –
Нехай собі дрібний, нехай маленький,
А ворога не треба мать за дурня.
Оце ж я наберу ще більше війська,
І не з самих людей, а й з див, з перій,
Та треба ще й од вас мені підмоги,
Бо далі вже й терпець мені урвався.
Спишіть таку грамоту: "Наш цар
Не сіє іншого насіння, як на добре,
Не мовить слів, опроче як правдивих,
Ніколи не бажа зламати право!"
Лякаючись царя, усі вельможі
Згодилися на те, чого він хтів:
Дали нечистому зміюці підпис
Старії й молодії – геть усі.

Аж гульк! Учувся на подвір'ї галас.
Гукає хтось: "Прошу суда й розправи!"
Прикликали позовника до трону,
Посадовили серед гурту панства.
І цар днів сих днів тих рече до нього:
"Ну, розкажи нам, хто тебе покривдив!"
Схопився той за голову і крикнув:
"Я, царю, звусь Каве... Шукаю правду...
Прибіг прохать суда... Ой, аж засапавсь...
Я плачу... серце стогне... через тебе!
Од тебе я зазнав великі кривди,
Ти здавна б'єш ножем мене у серце.
Якщо мене занапащать не хтів ти,
То нащо б тра хапать мою дитину?
Було синів у мене вісімнадцять,
Тепер один-однісінький зостався.
Покинь мені одинчика того,
А то повік пектиметься печінка!..
Гей, царю! Чим я винен?! Ну, скажи б!..
Коли не винен, то караєш за що?
Ой, славний пане! Ти на мене зглянься,
Не завдавай мені даремне жалю!
Літа мене зкривили й похилили,

Я жив-тужив, а жив, бо мав надію.
Тепер ізнов дітей уже не буде,
А що ж до світа в'яже, як не діти?!
Насильство – й те повинно знати міру,
Повинно мати й приключку якусь;
А єсть же в тебе приключка на те,
Щоб мій старечий вік занапастити?!
Я – бідний, тихий ковальчук. Та цар
На голову мені вже сипле жару.
Ти – цар, і хоч скидаєшся на змія,
А мусиш розсудить мене по правді.
Порахуваться ти зо мною мусиш,
Та й так, щоб здивувався цілий світ.
Хіба що з твого суду ми побачим,
Що черга справді падала на мене,
Що справді тра було твоїм зміюкам
Забрать синів од мене чисто всіх!"
Цар-воєвода переслухав, глянув
Та аж здумівся на таку мову.
Взяли синка, вернули ковалеві:
Шукали упіймать його на ласку.
А далі цар удався до Каве,
Щоб він тож само грамоту завірив.
Як прочитав Каве оту заяву,
То раптом обернувся до старецтва.
"Ге! – крикнув він. – Чортячії підніжки!
Ви викинули з серця божий страх!
Усі попривертались ви до пекла,
Схилили серце до цієї мови!..
Не підпишу я грамоти такої,
Зовсім мені байдуже до царя!"
Гукнув і тремтячи зірвався з місця,
Подер заяву, потоптав ногами,
А там – пустив синка поперед себе
Та й геть з палат, гукаючи народ.

Тоді вдалися до царя вельможі:
"Гей, славний пане цілої землі!
Холодний вітер не посміє з неба
Дихнуть на тебе в день побою-січі.
Чому ж того нахабного Каве
Ти вшанував, немов якого друга?
Що грамоту про тебе ми списали,
То він подер, наказу не послухавсь.
Він вийшов звідси лютий і сердитий:
Здається, накладає з Ферідуном.
Ми гіршого не бачили нічого,

Аж остовпіли з отакого дива".
На їх питання цар одмовив бисто:
"Послухайте, яка дивниця склалась!
Як прилинув Каве сюди знадвору
Та як учув я той кричущий голос,
То мов залізна стіна зросла
Між мною та між ним у цих палатах.
Схопився він за голову руками –
То в мене... – диво!.. – аж розбилось серце.
Що далі буде, я того не знаю:
Кругів небесних ще ніхто не взнав".

Як одійшов Каве з царської хати,
До нього позбігався весь базар.
Каве галасував і гвалтував,
Гукав усіх людей шукати правди.
Шкурятаний фартух, що ковалі
На ноги напірають проти іскор,
Каве узяв та й почепив на спис
І зараз бучу збив на всім базарі.
З тим прапором він рушивсь і гукав:
"Гей, люди добрі! Хто шанує бога,
Хто серцем хилиться до Ферідуну,
Хто кидає поганого Зогака,
Ходім, ходім мерщій до Ферідуну
Спочить під тінню величі його;
Скажімо, що наш цар – то Агріман,
Творцеві-богові заклятий ворог.
Отсей нікчемний шкураток – то спосіб
Розпізнавать друзів од ворогів".
Пішов Каве шукати вітязенька,
Дорогою зібрав чимале військо.
Розвідав, де царенко пробуває, –
Попростували всі гуртом туди.
Ще здалека, забачивши оселю
Нового пана, всі аж загули,
Побачив витязь на спису фартух той
Та й обернув його на добрий знак.
Узяв обшив румійською парчею,
Дав спід із золота, лице з алмазів;
Додавши й других ще окрас чимало,
Нарік той стяг: "Кав'яні дорофеї".
Таким-о чином збігло трохи часу.
Ніхто не знав, що має бути далі.
А Ферідун надів царську шапку,
Ходив до неньки, брав благословення.
Ладнався він скоріш іти в дорогу,

Та не хотів, щоб теє знали всі.
Були ж у нього славні два брати,
Обидва парні старшії за нього, –
Що перший прозивався Кеянушем,
А другий був веселий Пормайє.
То Ферідун од них не потаївся:
"Верну, – говоре, – наш престол і силу.
Та от приводьте ковалів тямущих,
Нехай скують важкую булаву".
Ще не сказав, – брати уже схопились,
Погнались до ковальського базару;
Які там ковалі були найкращі,
Поприбігали всі до Ферідуну.
Узяв він циркуля та й на пісочку
Нацирклював зразок на булаву,
Такий зразок, що на кінці дубини
Стриміла буйволяча голова.

Майстри взялись негайно до роботи,
Скували булаву, мов сонце, ясну.
Вона царю припала до вподоби,
Подарував він ковалям одєжу
Із золота та срібла, а до того
Щасливу обіцянку дав їм,
Що, каже: "Як я змія побору вже,
То вам одмию голови од пилу:
По всій землі поставлю правий суд,
Згадаю всім за праведного бога".

6. Ферідун іде воюваться з Зогаком

Піднявши голову аж попід сонце,
Підперезався Ферідун тугенько:
Підперезався пімститись за батька
І вирядивсь походом на Зогака.
Велике військо сходилось до нього,
Його престол підносився до хмари.
Пихате слонів'я та буйволле
Везло попереду харчі для війська.
Брати тримались поруч Ферідуну,
Немов почот, немов молодші хлопці.
Він линув швидко-прудко, наче вітер,
На думці гнів, та в серці справедливість.
Він проминав село та й за селом,
Нарешті їх арабські кониченьки
Приносять їх в одне такеє місце,
Де проживають щирі боголюбї.

Під праведним селом спинився витязь,
Ізліз з коня та й став на спочинок,
А до селян заслав своє вітання.
Як звечоріло, то до Ферідуна
Прийшов ізвідти приятель якийсь;
Високий сам, волосся аж до п'ят,
І пахне мускусом; з лица – мову гурі.
А то прийшов до нього янгол з раю,
Щоб виявить йому добро і лихо;
Прийшов до Ферідуна, мовби пері,
І нишком научив, як чарувати,
Щоб цар зазнав ключ до того, що закрите,
Щоб слово знав, як викрити те, що скрите.
Цар зрозумів, що се йому од бога,
Що се не Агріманова мерзота,
Із радощів аж щоки зрум'янились:
Він бачив молодим себе і царство.

Тим часом кухарі дали вечерю
На чистій скатерті – звичайно, царській!
Наївся він, напився, швидше вклався,
Бо голова важніла, хтів він спати.
Брати, що бачили були у ньому
Підмогу божу й невсипущу долю,
Тепер ускочили (бо звісно – заздрість!)
І стали брату готувать загибель.
На самім версі ближньої гори
Підносилась високая скала,
А Ферідун в долині попід нею
Заснув собі солодким, тихим сном.
Була вже глупа північ, як брати
Тихцем од війська вилізли на гору
І вирили скалу з твердого ґрунту, –
Лихее діло не здалось тяжким.
Як підкопали скелю, то й попхнули,
Щоб бухнула на голову цареві.
Та з волі божої на гуркіт-гомін
Прокинувся заснулий Ферідун.
Він проказав промову чарівную –
І камінь мов на місці прикипів.

Не кажучи про те братам нічого,
Цар Ферідун знов рушив у дорогу.
Коваль Каве пішов поперед війська,
Надії повний, лютий на Зогака.
Він повівав Кав'яні дорофшем,
Тим благородним, володарним стягом.

Попрямували до ріки Арвенда
(Бо так по-пехлевійськи звався Тигр).
На тигровому березі, Багдаді,
Визвольник цар пристав на опочинок;
І з тигрового берега, з Багдада,
До побережньої сторожі дав він вість,
Що, мов, пришліть човни та кораблі,
Мерщій на той бік нас поперевозьте!
Не дав човнів орудар перевозу
І навіть не прийшов до Ферідуну,
А попросту звелів переказати:
"Мені мій цар потай прислав наказ,
Щоб я човнів не видавав нікому,
Хіба тому, у кого буде лист
З печаткою од перстеня царського".

Учувши теє, Ферідун угнівавсь,
Та не злякавсь того глибу річного,
Він миттю гарно взяв підперезався,
Сів на коня, що серцем був – як лев;
З того гніву та бойової хіти
Він на коні-вродливці кинувсь в вир.
Слідком за князем всі товариші
Підперезались і тож само в воду!
На тих конях, чудових, вітроногих,
Вони пливли аж по сідло в воді.
З того розгону серед хвиль бурхливих
Затуманились голови юнацькі.
Та витязі стриміли з-серед виру,
Немов зірки, що світять серед ночі.
Як стали війники на суходолі,
Вони пішли на Бейт ель-Мокеддес.
Те місце так зовуть тепер араби,
А пехлевійська назва: гонг Дижгухт;
Арабське слово значить "чистий дім".
А там були Зогакові палати!
Як проминули пустку, – близько й город:
Ще миля ходу – та й на місці будуть.
Поглянув Ферідун наперед себе,
Побачив город з височенним замком.
На ньому башта вища од Кейвана;
Сказав би: хоче вкрати з неба зорі;
Блищить, неначе Моштері на небі,
А ціле місто гарне, тихе, любе.

Цар зміркував, що тут сидить гадюка,
Та зваживши, що це твердиня й велич,

Він так сказав прихильникам своїм:
"Якщо із пороху, з темної тліні,
Мій ворог зміг зложить таку твердиню,
То я боюсь, що він у долю любчик,
Що з долею він нишком побратався.
Та все волю я швидше йти на бій,
Ніж маю бідкатись і гаять час".

Се кажучи, юнак стиснув рукою
Важкую булаву й погнав коня.
Злинув він, наче полум'я, та й разом
Він виріс перед вартою у брамі.
Як замахнувся тяжкою булавою,
То вартові як стій усі каснулись.
Отак-о в'їхав Ферідун у замок
І помоливсь тому, хто світ створив.

7. Ферідун бачить Джемшідові сестри

Зогак тут був поставив талісман.
Що шпиль його торкався в саме небо.
То Ферідун зіпхнув його із башти,
Бо бачив, що ім'я на нім не боже.
Усякого, хто йшов йому напроти,
Він бив коровоголавкою по грудях.
А чаклунам, котрі були в палатах
(Були ж то імениті, важні диви),
Він булавою голови потрощив
І сів на трон чарівника Зогака.
А вже ж самого хоч і як шукав,
Та не побачив навіть і познаки.
От вивели з царської почивальні
Двох чорнооких, сонцеликих вродниць.
Цар Ферідун спершу звелів їх змити,
А далі й чорну душу їм одмив:
В пречистого судця навчив їх вірити
І визволив з гріховної брудоти,
Бо з виховання злих ідоловірців
Їх розум стуманився, наче в п'яних.
І от вони (царя Джемшіда сестри)
Свої рожеві щічки заросили
Сльозами із нарцисових очей
І зговорили так до Ферідуну:
"Бодай ти, витязю, був вічною ний,
Аж доки достоїтьсся світ старий!
Яка була твоя щаслива зірка?
Чий овоч ти? З якого дерева й гілки?"

Бо ти ж так сміливо прийшов до лігва,
Де спочивав грізний і лютий лев!..
А ми знов: як же ж ми страждали всі
Од того чаклуна, невіри, дурня!
Якого лиха й туги ми вкусили
Од того Агріманіна-гадюки!
А вже ж нікого досі не видали
Розумного і смілого такого,
Щоб він наважив на престол Зогаків,
Дарма що сісти там би всякий хтів".

То Ферідун такую дав одмову:
"Ні трон, ні щастя не бувають вічні,
Я, знайте, син блаженного Абтіна;
Зогак схопив його в землі Ірані
Та й люто вбив. А я, – за батька месник, –
Прийшов аж до Зогакового трону.
А ще ж я мав корову-годівницю,
Що вся вона була неначе цяцька;
Дак нечестивець загубив її,
Безвинную, немовную скотинку.
Підперезався я на бій з Зогаком,
На помсту я прийшов сюди з Ірану.
Оця-о булава-коровоглавка
Розтратить голову лихому гаду,
Бо я не змилююсь, не подарую!"
Як ті слова учула Ерневаза,
Збагнула чистим серцем всенюку тайну.
Сказала: "Царю! Ти – Аферідун!
Ти той, що маєш знищити всі чари,
Ти той, що вб'єш поганого Зогака,
Ти той, що визволиш од нього світ!..
Царівни ми. Дівчатками були ще –
Змій одружився з нами силоміццю.
Зміркуй-но сам: яка ж люта мука
І спати, і вставати з мужем-гадом!"

І знов одрік на теє Ферідун:
"Скажіть же, де він, той мерзенний гад?"
То вродниці геть-чисто розказали,
Аби вже змію швидше був кінець:
"Тепер поїхав він до Гіндустану,
Щоб там собі безпечно чаклувати.
Він стратить там аж тисячу безвинних:
Гада, що тим закритесь од долі.
Він завжди ріже скот, звірів, людей
І їхню кров зливає у водойму:

Гада, що як скупається в крові,
То переверне звіздочотський присуд.
А знов його наплечній гадюки –
То ненастанна мука задля нього.
Він з болю бігає із краю в край,
Та чорні гади скрізь його мордують.
Тепер пора йому вернуть додому,
Бо довго бути він ніде не може".
Таке-то викрила сумна красуня,
Усе уважно переслухав витязь.

8. Що prodіялося в Ферідунa з Зогаковим вірником

Зогак, коли лишав свою країну,
То мав кому на руки все покинуть.
Був чолов'яга вірний, як невольник:
На нього цар лишав скарби, і трон, і палац.
На ймення прозивався він Кондров,
Бо скорий був на все, що цар накаже.
Кондров, засапавшись, прибіг до замку
І бачить, що в палатах – цар новітній.
Новітній цар розсівсь на панськiм місці,
Мов кипарис під сонячним промінням;
Є й другий кипарис тут: Шегрiваза,
По другу ж руку – зірка Ерневаза:
Весь город зайняло чужеє військо,
Що стало в ряд і вже готове в бій.
Не сторопів Кондров, не став питаться,
А низько уклонився, й привітався,
І, восхваливши Ферідунa, мовив:
"Володарю! Живи, аж доки світу!
Ти славно сів на трон, дак се нам щастя,
Бо вартий ти, щоб быть царем царів.
Всі семеро країв тобі най служать!
Звoдь голову над хмари дощові!"

І загадав хоробрий Ферідун:
"Ходи та й постачай царську вечерю:
Достач вина, понакликай музики;
Накрій столи, насип вино у глеки
Та й запрохай у палац товариство
Бенкетувать, як личить нам у щасті!"
Як переслухав те Кондров, так зараз
Усе вчинив, що цар новий сказав:
Приніс ясне вино, привів музики,
Понакликав панів-вельмож на бенкет.
За співами та за вином по-царськи

Всю ніч бенкетували в Ферідуна.
Удосвіта Кондров швиденько вийшов,
Того нового воєводу кинув;
Сів на коня невпинного, прудкого
Та й полинув туди, де був Зогак.
Подався. Приїздить він до Зогака.
Розкажує про все, що чув і бачив,
Що, каже: "Пишний, гордовитий царю!
Познака есть, що доля проти тебе.
Прийшли нахабно із чужого краю
Три горді юнаки з великим військом.
Всередині між ними – наймолодший,
На зріст він кипарис, на вид – царенко,
Він віком наймолодший, міццю – старший,
І їде він попереду тих двох.
Держить він булаву завбільш із скелю,
Виблискуючи нею серед гурту.
Він верхи в'їхав у царські хорони,
Обидва витязі усюди з ним.
Ввійшов, розсівся на царському троні,
Всі чарівні твої приладдя скинув.
Кого він натрапляв в твоїх палатах,
Чи славних слуг твоїх, чи вірних дивів, –
Поодбивав їм голови од тіла,
Із кров'ю мозок їх перемішав".
На те сказав Зогак: "Мені здається,
Це просто гість. Ми мусимо радіти".
Рече слуга: "А хто ж приносе в гості
Важкую булаву-коровоголавку?
Ой стережись його! Шануй живот свій!
Не так він порядкує, як в гостині.
Засів нахабно у твоїх покоях,
Твоє ім'я стер з пояса й з корони,
Привів твій люд невдячний в іншу віру...
А втім, коли це гість, най буде гість!"
Одказує Зогак: "Постій, не скимли!
Сміленький гість – то дуже добрий знак".
Уп'ять Кондров одвітує Зогаку:
"Я вислухав, тепер і ти послухай.
Якби юнак прийшов до тебе в гості,
То нащо б він торкався твоєї спальні?
А він сидить з сестрицями Джемшіда,
Пита їх ради про мале й велике.
Торка рукою щічку Ерневази
Та губки не рубіни Шегрінази.
Надходить ніч, то він ще гірше діє:
Кладе собі він подушку під вухо,

Та подушку не просту, мускусову:
Той щирий мускус – коси ясних зірок,
Що досі серце тішили твоє".
Залютував Зогак, немов вовчище;
Як цеє вчув, то смерті забажав.
На безталанного того Кондрова
Злилась погайна лайка й дикі крики:
"Ніколи вже, – гука, – тобі не дам я
Мої царські палати доглядати!"
Слуга одвітив: "Ой боюсь я, царю,
Що вже зовсім тобі не буде долі.
Не буде талану тобі та долі,
Не буду й я над містом назирати.
Як висмикають волосинку з тіста,
Так само геть тебе із сили й власті!
Володарю! Шукай поради лиху!"
Зогак по тій розмові схаменувся
І заходився їхати додому.
Він загадав сідлати кониченька,
Прудкого на ході та острогляда,
І сильне військо скоро він зібрав
З хоробрих вояків та лютих дивів.

9. Як Ферідун боровся з Зогаком

Не дивлячись, чи брамою, чи дахом,
Зогак, лютуючи, поліз на замок.
Почуло Ферідунове вояцтво,
Покидались усі туди, де ворог.
Багато позлізали швидше з коней
Та й пішки ринули в тісні проходи,
Кудю хтів продертися Зогак.
З міщан ізнов котрі вдались до зброї.
Всі поставали по дахах, по брамах.
За Ферідуним обставали всі,
Бо всі зазнали муки од Зогака.
Із стін – цеглини, з покрівель – каміння
Літало в ворогів поміж стрілами,
Поміж списами та поміж дротками,
Неначе з чорних хмар великий град.
По всій землі ніхто не мав притулку:
Які були в городі хлоп'ята,
Які були служалі дідугани,
Усі стяглись до Ферідуну в військо.
З воєнних гуків розтинались гори,
З кінського тупоту земля трусилась,
Од куряви стояла чорна хмара,
Од стріл порепались твердії скелі.

І хтось гукав з вогневої божниці:
"Хоч би і дикий звір сидів на троні,
То ми, старі й малі, йому б корились,
Не одступали б од його наказів:
Зогака лиш ми на царя не хочем,
Не хочем змієплечого поганця!"
Тимчасом як усі боролись-бились,
Зогак з ревливості надумав штуку.
Він нишком весь закутався у залізо,
Одбивсь од війська і драпнувся на замок.
От виліза він на високий замок,
В руках – аркан на шістдесят обіймиць,
І бачить зверху: поруч Ферідун
Отам-о чарівлива Шегріназа,
Чорнявая, мов квіточка з нарциса;
Дві щічки їй – неначе біла днина,
Два пуклі на висках – то темна нічка;
І каже про Зогака зле-лихее.

Порозумів Зогак, що це од бога,
Що не втекти йому вже з рук недолі,
Ревливий половинь спанхнув на мозок, –
Метнув аркан він, зачепив за шпиль.
Йому ні гадки про життя й про царство,
Йому аби помститись на красуні!
Тримаючи в руці кинджал блискучий,
Він кинувся з покрівлі геть униз.
Та ледве долетів Зогак додолу,
Аж тут наспів і Ферідун, як вітер.
Схопивши булаву-коровоголавку,
Ударив він по голові Зогака
І розтрощив шолом його в тріски.
Та раптом налетів блаженний янгол.
Він такечки гукнув до Ферідун:
"Не бий! Бо не приспів йому ще час.
Його розбито. Тож, немов колоду,
Перев'яжи його та й понеси,
Аж доки стрінеш тіснину гірськую,
Отам от краще ти й зачиниш гада:
Там друзі й родаки його не знайдуть".

Учув це Ферідун, не забарився:
Зробив аркана з лев'ячої шкури,
Перекрутив Зогаку руці й крижі,
Щоб він з усеї моці не напруживсь
І не розшарпав пут, як дикий слон.

Зневаженого, скрученого в путо
Цар гада показав всьому народу.
Тоді його накинули на спину
Верблюдові та й міцно ув'язали.
Отак везли його аж до Шірхана.
Народ кричав і біг слідком за ними.
В Шірхані Ферідун був зупинився,
Щоб одрубати голову Зогаку.
І знов тут прилинув блаженний янгол
Та й так шепнув на вухо Ферідуну:
"Вези ж його на гору Демавенд!
Товаришів бери з собою мало,
А саме так, аби для охорони!"
То Ферідун послухався Сероша:
Раптово гада він замчав ген-ген.
В горі він нашукав вузьку печеру,
Глибокою ж таку, що й дна не видно.
Узявши Ферідун важкі кілки
Прибив Зогака ними там до скелі,
Вважаючи, аби не вбити в мозок;
Та й руки прив'язав до скелі цупко:
Отак розп'ято лютого Зогака.
Він висить. З серця кров тече на землю.
Глядімо не робім на світі лиха!
Силкуймося чинить саме добро.
Чи добрий, чи лихий – ніхто не вічний,
Та гарну пам'ятку покинуть – гарно.
Скарби та гроші, височенні замки –
Ніщо тебе не тішитиме вічно,
А добра слава йде на вічний спомин.
Отож диви: про добру славу дбай.

Е. Фітцджеральдів переклад робайятів Омара Хейяма та причини його успіху

Ім'я Омара Хейяма (Абуль-Фатх Омар бен Ібрагім Хейям), царя "робаї", відоме всім і кожному в культурнім світі. На Заході існують навіть "Omer Khaayam's Clubs", де спеціально вивчають ідеї поета, тлумачать неясне в них, пишуть до його писань конкорданції¹.

Згадаймо-ж, хоча-б у коротких рисах, життя славетного поета, уявімо його світогляд.

Мало біографічних відомостей у нашому розпорядженні. Року, приблизно, 1040 народивсь Хейям, може трохи раніш, може й пізніш; – біля Нішапуру, в його околицях. Батьки, кажуть, були ремісники – ткачі шатрів. От того й ім'я йому – Хейям: ткач шатрів. А може й інакше. Бо й Фирдовсій, Хафиз, Низамоль-Мольк теж були імена, і ці імена були не власні їх носителів, а прізвиська, що набули потім всіх ознак власного ймення. А Омар Хейям був дуже і дуже скромна людина.

Відомо, що Хейям був не тільки поет: він з науки багато чого знав, мав величезні здібності, пам'ять, що дивувала всіх. Був він член високої колегії для зреформування мусульманського календаря та запровадження нового літочислення, що потім набуло ім'я Джелял-ед-діна. Був він завідувач обсерваторії в Мерві, славетній математик, астроном, лікар, разом з тим філософ-поет. Всебічні глибокі знання, нахил до філософської думки, широко відкрили поетові двері до Меликшахового двору, дали поетові приятельство високих кіл, але природня скромність, відсутність нахилу до надбання матеріальних благ, прагнення до тихого спокійного життя, без турбот і зайвої метушні, та правдивість тримали його в стороні од шахського палацу. Це давало можливість магнатам та ображеному духовництву безкарно виливати сліпу свою злість недалеких людей на поета, що бачив й одверто оцінював всі їх учинки.

Під тяжким обвинуваченням в ересі з боку ортодоксального духовництва, спасаючи власне життя, робить О.Хейям покутнього хаджа, а потім мовчить – замолює гріх щоденним намазом в мечеті. Нема друзів, – є вороги, зрадники.

А життя йде своїм шляхом. Поволі зникає руїна. Нові фарби кличуть поета. Мовчить, одсахнувся од усіх.

Книги, знання... Ибн-Сіна. Останній день. Навколо невеличкий гурток одностудійців... Сторінка з ибн-Сіни, прочитав, заклав зубочисткою прочитане, наче сказав: "тут я спинивсь". Потім – напів-еретича хвала Творцеві, останній намаз. Кінець.

Кілька рукописів (більшість їх зникла) наукового характеру та купка листків з робайятами – от усе, що лишилося на спомин. Помер співець, поет-філософ, еретик.

Таке життя Омара Хейяма.

Поетична спадщина Хейямова довгий час, мало не сім з половиною віків, невідома була так що й нікому на Заході. З легкої руки англійця Е.Фітцджеролда

¹ J.R.Tutin, Concordance to Fitzgerald's translation of Rubāiyāt. London 1900.

(1859 р.) вона тепер заволоділа настільки увагою всього культурного світу, що я не можу собі уявити людини, обізнаної з усесвітньою літературою, щоб у нього в бібліотеці не було примірника робаїятів О.Хейяма. Досить згадати, що самих видань, присвячених тільки творам О.Хейяма, в каталозі Н'ю-Йоркської Публічної Бібліотеки (каталог 1915 р., стор. 85-87) позначено числом 50, а для всіх статей, як каже акад. А.Кримський, довелося-би одвести більш, ніж 200 сторінок, щоб умістити тільки їх назви¹.

Відомий О.Хейям також і в нас, у СРСР: і в красному письменстві і в науці. Коли хто випадково й проминув варіації російського поета Величка на Хейямові теми, або ніжні поетичні переклади І.Умова та А.Кримського, то напевно він стрічав незграбні, абсурдні віршовані робаїяти "виробу" Руммера чи Ганнибала – ремісників, а не поетів.

Робаїяти мусіли бути чимсь особливим, щоб імення О.Хейяма зробилося відомим скрізь. А що О.Хейям уславивсь через Е.Фітцджеролда, то подивімося, що мав Хейям і що дав Фітцджеролд, чи правдиво висвітлив Фітцджеролд поета-еретика.

Сміх життя, нетривалість молодого щастя та короткочасність його; хвилина життя й довге небуття, загадка смерті; розкоші природи, багатства розкидані навколо на тлі хижачтва людини і справжнього "максимума" людської потреби; іронія щастя, обман та насильство; справедливість і шукання вічної правди і бога, наприкінці – різкий протест: бога нема, все – дим, – от ті елементи, що з них сплітаються всі робаїяти О.Хейяма.

Омар Хейям був спадкоємцем тієї знаменитої спадщини, що припала на долю його од Абу-Са'їда бен Абуль Хайра (968-1049), ібн-Сіні (983-1037), твори якого читаючи так і помер поет; арабського поета-містика Абуль Аля Ма'аррійського (973-1057). Всіх їх перетравив Омар Хейям в горнилі високого поетичного чуття на тлі грецької філософії неоплатоніків та сектантів-індусів, а потім виліпив висновок-погляд надхненим роба'ї.

Життя поета, життя людини з безіменним горем, щастям і надіями в їх калейдоскопічних русі, відбилося в робаїятах у природних рисах та фарбах, у простих словах, зрозумілих серцю й розумові сірого люду. Ця простота робаїятів, одночасно їх глибина, дала їм той успіх в Європі. В результаті Омар Хейям – поет усього світу і в першу чергу перського народу.

'Алі Новруз, в передмові до Тусенівського видання робаїятів О.Хейяма, каже, що між великими поетами перської письменности цей поет займає цілком особнє місце. Са'дія – ми бачимо по всіх руках. Са'дїїв "Гюлистан" піде за абетку, по ній вчать читати. На протязі віків деклямують по всіх кутках Ірану героїчні оповідання з "Шах-Наме". Хафиз панує над серцями. Хафизові газелі – найкращий вираз кохання, молодого чуття. Але твори поета з Нішапуру, додає 'Алі Новруз, одмінні цілком. Їх переслідують фанатики, як еретичі, на всякі способи перевертають та фальшують суфії, використовуючи їх. Правдивий Хейям живе тільки в думках та в серцях незалежного вищого інтелектом шару громади та на п'яному язиці у гувльвіс. Це в Персії. А в Індії він мало не святий. В культурній Європі та в експансивній Америці – предмет культу, "Соломон-ворожбит".

¹ А.Кримський. Пальмове Гилля, ч. III, Київ, 1922, 133.

Що-до форми самих робайятів¹:

Сталева лаконічність, кристалева думка, абсолютна відсутність особистої тенденції або претенсії, одрубаність, разом з цим спаяність в цілому – все це наближує їх що-до форми та внутрішньої будови до барельєфу, накреслюючи певні шляхи перекладу їх. Кардинальна одміна між перською й нашою метрикою полягає в тому, що віршування в персів метричне, квантитативне, побудоване на правильному чергуванні коротких та довгих складів, незалежно од повсякденного наголосу слова; а теперішній метр український залежить од тонічного наголосу. Зрозуміло тому, що реконструкцію розмірів перської метрики в нашому вірші можна здебільша відкинути, як спробу невдалу цілком, неможливу². До того ж мусулмансько-перська метрика – це арабська.

Щоб більше уявити психологію поетичної творчості Ірану, цікаво згадати, як ілюстрацію, таку чарівну легенду про початки перської поезії:

"Цар Беграм-Гур, ушавлений в історії й легендах, сидів одного разу біля ніг своєї коханої – красуні Диль-Арам. Говорив він їй про кохання своє, вона відповідала тим-же. Два серця билися в унісон. Одностайно співали й слова. Луною вторили однакові згуки. Так Персія почала поезію, ритм та риму"³.

Арабська метрика, що міцно пов'язана з іменнями Са'дія, Хафиза, Джа-мія, цих геніїв її, як бачимо, абсолютно не відповідає, та й не може відповідати духові перського народу, одмінного по крові од реалістів-арабів. Існуючі розміри перської просодії тільки випадок, літературна умовність, традиція, накинута арабським повоюванням, коли навіть і слово перське було довгий час в небутті, було замінено арабським.

Напів-апокрифічна "ода Аббаса із Мерва" на тріумфальний в'їзд халіфа Ма'муна, сина Гарун ар-Рашида, так нотує відродження національної перської поезії:

"Раніш од мене ще ніхто не казав таких віршів.

Мові парсійській було не до того.

І я вихваляю тебе нею, щоб через хвалу Тобі

Наріччя хвали стало красивіше, інше"⁴.

Після халіфа Ма'муна перська мова в поезії поволі відроджується, але арабська традиція, метрика, за відсутністю своєї перської на той час, залишається. І ця випадковість ще не мотив для перекладу творів Омара Хейяма у нас арабським метром.

Вдалі спроби пристосування розміру перського роба'ї до нашого метру по духу подає А.Кримський низкою своїх перекладів із східних поетів в збірничку "Пальмове Гилля", ч. III.

Що-до складу самих робайятів, я не стану відновлювати відому тут історію зростання збірок робайятів Омара Хейяма. Обмежуся тільки увагою, що ми не можемо покластися на оригінальність будь-якого рукопису поета. Ми не маємо оригіналу рукопису, а копії – вони включають все, що ім'я поетове в еволюційному процесі забуття та сили могло зібрати навколо себе. Збірки, що єсть, як пока-

¹ 4 півстишся за формулою консонансів "а а б а" або "а а а а".

² Е.Бертельс, Грамматика персидского языка, стор. 96, 97 (Лнг).

³ Дж.Дармстетер, Происхождение персидской поэзии – пер. Л.Жиркова, М. 1925.

⁴ Дж.Дармстетер, Происхождение персидской поэзии – пер. Л.Жиркова, стор. 11-12.

зують ближчі досліди над ними, є не що як антології з робаййатів багатьох авторів, почасти відомих, почасти – ні, представників різних епох.

А втім, це абсолютно не шкодить загальній справі: частина збірки (ми маємо на оці "Бодляєну") певно належить Омарові Хейямові; цю частину що-до духу та характеру ніяк не можна одділити од решти без глибокої наукової аналізи та перевірки літературних джерел. Робаййати Омара Хейяма це один ланцюг, одна монолітна маса – портрет поета.

Що-ж являє собою переклад Е.Фітцджеролда, про який він сам писав у листі до Кауела (17 – IV – 1859 р.): "Мені здається, дуже мало на світі знайдеться людей, котрі-б стільки попрацювали, як я, над перекладом О.Хейяма"¹.

Р.Вюлькер в "Історії англійської літератури"² каже, що Фітцджеролдів Хейям дивує багатством думки, льотом фантазії, особливим лиском мови.

Прерафаеліт Дайте Габріель Росеті тоді-ж-таки звернув на нього увагу, а згодом протагоніст Джон Раскин року 1863 пише ласкавого листа на ім'я аноніма-перекладача³.

Вирази "the translation is excellent", або "your Omar drew full-handed plaudits from our best in modern letters"⁴, або спокійніше багато пізніш: "Фітцджеролдів переклад – гарний віршований переклад"⁵ і т. ін., брєнять певним дисонансом, коли рівночасно Р.Гарнет каже, що ці переклади являють "largely new works based on the nominal originals"⁶, що вони – мініятюра, яка тільки нагадує поета О.Хейяма⁷.

Дуже цікаво одмітити й таку оцінку Е.Фітцджеролдового перекладу Омара Хейяма: "Поэмы Фитцджерольда, вольно, своеобразно и чарующе воспроизводящие поэзию О.Хейяма, приобревшие самостоятельную художественную ценность, но в них... как в груди живут две Фауста души, персидского мудреца Омара и английского современного поэта"⁸.

Я не хочу спинятися на занадто вже різких оцінках перекладу робаййатів, що йдуть з боку земляків поета – персів, або од тих, що дали собі охоту звіряти переклад з оригіналом. Слова "fausses variations de Fitz Gerald"⁹ мимоволі примушують глибше вдатися в аналіз перекладу, простежити склад його. І от за скрупульозною "хемічною" аналізою Херон-Еллєна виявляється, що із 101 робаййатів¹⁰, останньої (третьої) редакції перекладу 1879 року, тільки 49 перекладено "добре, вірно, гарна парафраза оригіналу"; 44 належить до розряду "composite quatrains"; 2 написано підо впливом тексту Ніколя; 2 – взагалі рефлекс перекладача й одбивають тільки дух оригіналу; 2 – виключно вплив знайомства Е.Фітцджеролда із східньою літера-

---

¹ В.Жуковский, Странствующие четверостишия О.Хайяма. А.Кристенсен, Recherches sur les Robaiyat de'Omar Khayyam.

² R.Wülker, Geschichte der englischen Literatur. 2 Aufl, II, 293.

³ Тенісон, Tiresias and other poems, 1885, ст. 3.

⁴ Як відомо, перше видання Хейямових робаййатів року 1859 було анонімне.

⁵ А. Кримський, Пальмове Гилля, ч. III, стор. 132.

⁶ R.Garnett, International Library of Famous Literature, III, 969.

⁷ "Страни Преглед", 1927, № 2: Фицджеролд и Хайям, – Ф.Байрактарєвич, ст. 114.

⁸ "Новый Восток", № 1, Библиография, стор. 433-435; С.Вельтман, Омар Хаям – перевод О.Руммера. М. 1922.

⁹ F.Toussaint, Robaiyat de Omar Khayyam, Paris, стор. V.

¹⁰ Heron Allen: E.Fitzgerald's Rubaiyat of 'Omar Khayyam with their original Persian Sources, London. 1899. E.Browne, A Literary History of Persia, II, 258. Перше видання 1859 р. мало 75 робаййатів; 2-ге видання р. 1868 було доведено числом до 110.3-тє видання, р. 1872, також 1879, після поправок мало вже 101 робаййатів.

турою, зокрема з Мантик-ут-тейр Аттара; наприкінці, 2 мають характер Хейямів, але написані більше під впливом Хафиза. І цілком мусить бути зрозуміла їдка характеристика Е.Фітцджеролда, як перекладача, з боку Ф.Байрактаревича: "у сваком случаю, сигурно је, да око пола Ф-их рубайја није у-опште ни потекло из једне извесне Хајамове, него су, како је горе изложено, састављене из двеју разних, или из почетка једне і краја друге, или су, најзад, у-опште из другога извора. Ни друга половина Фитцджеролдових рубайја није превод Хајамових, него само "верна и лепа парафраза", како Херон Елен вели. Међутим, колико смо ми поредили енглески текст са персијским оригијалом, нама и ове парафразе изгледају много више лепе, него верне"¹.

Таким чином: "нама и ове парафразе (sic!) изгледају много више лепе, него верне".

Вряд чи треба нам додавати це своју оцінку.

Повірмо-ж "хемічному" розкладові Херон Елена та перевірі його, яку зробив у "Страни Преглед" Фехим Байрактаревич.

Багато з того, що на Сході з боку естетичного, може бути і гарне й оригінальне, в нас на Заході може бути і, можливо, вважатиметься за ніякове, некрасиве, неприємне. Але не одкинеш і того, що Фітцджеролдів переклад робаятів Омара Хейяма – оригінальна вільна парафраза, а почасті інспірація на О.Хейяма, почасті це в својй особі англієць Фітцджеролд. Року 1859 Е.Фітцджеролд перелицював Омара Хейяма за останньою англійською модою. Він позбавив поета ознак перса, зробив з нього типового англійця, і, з маркою "Made in London – New-York", пустив гуляти по білому світу.

Чим же пояснити успіх перекладу?

Слава перекладу, його величезний успіх полягає в тому, що він справді добра парафраза, поетична. Форма, витриманість рими, милозвучність складових частин, простота при коротких реченнях справляють надзвичайне вражіння. Омара Хейяма перекладав поет, з тонкою душою, гарний стиліст.

До того-ж, поява Фітцджеролдового перекладу збігається з великою революцією в англо-саксонській літературі та мистецтві. Це – рух прерафаелітів. Ця подія була значніша, ніж проста революція в ідеалі або в методах малювання. Це була одна з хвиль того могутнього потоку реакції, протесту та повстання, що їх наш вік завжди слав на зустріч всякому штучному авторитетові, всякій традиції, всяким умовностям, в якому-завгодно боці життя. З погляду соціального він прогремів, наче грім французької революції, і знайшов собі вираз у пізнішому поетичному русі, в Кольриджі, Шеллі та Китсі. Із етики цей рух перейшов до політики; торкнувся усіх боків моралі та науки; вплинув на літературу цілої Європи, починаючи од психології й до байки, од драми й до ліричної поеми. Шуман і Шопен одухотворили його в музиці. Дарвін, реформуючи світ науки, своєю доктриною еволюції поклав основи новій космогонії"².

Оця велика подія в історії культури, одночасно епоха соціальних зрушень, вірна запорука успіху всього революційного в літературі, й уквітчала чоло Фітцджеролда лавровим вінком, як перекладача О.Хейяма. Ті-ж саме сили одвели О.Хейямові місце в пантеоні корифеїв всесвітньої літератури.

¹ "Страни Преглед", Ф.Байрактаревич, Фитцджеролд и Омер Хајам, стор. 110.

² Elther Wood, Dante-Gabriel Rossetti and the preraphaelite movement.

З "Рубаят" Омара Хаяма

Омар Хаям (род. коло 1040, пом. 1123) з-поміж усіх перських поетів має теперечки, безперечно, найпопулярнішу славу у людей західного світу. Серед англіців та американців є товариства імені Омара Хаяма і сотворену йому справжніснійкий культ.

Хаям був дуже вчений математик-астроном та філософ XI – XII вв., духовний вихованець Ібн Сіні, що помер десь, літ за троє перед тим, як Хаям мав народитися на світ. Жив Хаям при Нішапурському султанському дворі (Нішапур – столиця перської провінції Хорасану) і завідував обсерваторією великого володаря-сельджука Мелік-шаха (1072-1092), що під його пануванням була вся тодішня мусульманська Азія, од кордонів Китаю до Індії та аж до воріт візантійського Царгорода; бо все це позавойовували турки-сельджуки в XI віці, а самі попіддавалися культурному перському впливу. Хаям тішився прихильністю Мелік-шахового візира (міністра), талановитого й освіченого перса Нізамольмолька, що був колись навчителем-вихователем Мелік-шаха. Султан Мелік-шах зовсім звирився на свого візиря, дав йому повну власть у державі, і отому славному міністрові Нізамольмолькові пощастило через усякі добрі економічні та адміністративні заходи підняти добробут мусульманських країн, що їх було геть поруйновано газневідським правлінням X – XI вв., та так само завдали були їм чимало лиха і самі турки-сельджуки, як підбивали мусульманську Азію під своє панування.

В характері письменника-вченого (як алгебраїста та астронома), Хаям не належить до перського письменства: наукові свої праці писав він по-арабськи. Тим його працям ще й досі складають європейські спеціалісти неабияку ціну. Тільки ж повсюдну світову славу і гучний розголос дали Хаямові не його цінні математичні арабські писання, але його перські двострофні поезії, що звуться в перській версифікації четверостишшями, "рубаї". З нашого, європейського, погляду точніш було б звати їх не четверостишшями, а осьмистишшями, бо строфу ми пишемо чотирма рядками, а не двома, не так, як перси. Через Хаяма зробилося слово "рубаї" (мн. ч. "рубаят") дуже відомим для Європи; і звичайно бува так, що коли хтось вимовить слово "рубаят", то європейці згадують нікого іншого, як Хаяма: в цій поетичній парості він – цар.

Хаямові рубаяти і талановиті, і дотепні. В них є багацько пантеїстичного вільнодумства і світової скорботи, гризких виступів проти ненажерливого мусульманського духівництва; в деяких висміюється Мохаммедова заборона пити вино, а навпаки Хаям кличе до вина, як до прапора втіхи і живої радості. Яким чином помирити вбивчий, безнадійний песимізм – заклик до розгнужаної веселості, до життєвих насолод? А вже ж саме отой другий тип рубаї, вахкічний та гедонічний, ще й досі має в Персії найширшу, вселюдну славу поміж усіма іншими Хаямовими рубаями; вони – як народні пісні. І багато дехто з європейців розумів Хаямові четверостишшя про вино та втіху не інакше, як в атеїстичному та гедонічному дусі, не як алегорію. Фітцджеральд, той, що своїм гарним віршовим англійським перекладом найбільше спопуляризував Хаяма на Заході, дотепно примирив усі Хаямові суперечності в перекладі Фітцджеральдовім розміщено Хаямові рубаї таким розпорядком, що спершу перед читачем чуються заклики до життя, лунає радісний гук, а тоді вже потроху чуються ноти розчарування, зануда од сьогосвітнього життя, і провадиться гадка "Memento mori". Західні поклонники Хаяма аж надто охоче

згоджуються розподіляти його вірші так, як це зробив Фітцджеральд, і додають в розвитку Хаямового світогляду саме той процес, який зазначив Фітцджеральд. Але дехто з іраністів, та й то поважних, щоб помирити різні суперечності в Хаямовому "Дивані", намагаються довести, що більшість гедонічних рубаят, які вважаються за Хаямові, – це попросту пізніша вставка, "Інтерполяція" в Хаямів "Диван", і що сам Хаям ніколи їх не писав, – отже ж і до світогляду Хаямового вони не стосуються. Тільки ж будь-що-будь, хоч би частина таких віршів була й справді чужа, є таки в Хаямовому "Дивані", в його найстаріших рукописах вахкічні вірші такі, що в ніякому разі не можуть уважатися за інтерполяцію: їх писав сам-таки Хаям. Може бути, до них добре можна прикласти вищезгадану Фітцджеральдові мірку, а саме – це вони мали б бути молодими Хаямовими віршами, а вірші смутні – то вже його писання старече. Та не можна поручитися, одначе, що і за своїх старих літ мудрець Хаям не писав гедонічних віршів, тільки вкладав в них не справжню гедоніку, ба алегорію, отаку, яку вкладає християнська церква в біблійну "Пісню Пісень". Бо вже ж треба вважати за безперечний факт, що автор, філософ Хаям, належав до однієї з віток суфійства, себто містичної теософії напівбуддійського, напівнеоплатонічного напрямку, – та й життя він провадив мало не аскетичне; принаймні наскільки ми про це маємо звістки.

Хаям безмірно популярний у європейців та американців, більш, ніж у самих персів. Найкращі видання перського тексту дали європейці, як-от: Nicolas, Les quatrains de Kheyam, з прозаїчним, науковим французьким перекладом (Париж, 1867), E. Whinfield, The quatrains, з віршованим англійським перекладом (Лондон, 1883), E. Heron Allen (Лондон, 1898), вкупі з факсимільною репродукцією найстаршого рукопису Хаямових рубаят, і теж з англійським перекладом, і т.ін.; практично користуватися і досі найзручніше виданням Ніколя, а не якимсь новішим. Щодо перекладів з Хаяма на європейські мови, то їх є така сила, що самісінькі заголовки могли б скласти товсту книгу обсягом більше ніж 200 друкованих сторінок. Найславніший з перекладів – віршований англійський, E. Fitzgerald'a, що вперше з'явився в світ у 1859 році та був тоді неповний, а далі чимраз доповнювався і перероблявся (1879 – четверта редакція, 1889 – п'ята редакція). Фітцджеральдів переклад друкується та й друкується щороку разів з десятиро: в Лондоні, Нью-Йорку, Бостоні, Філадельфії, Сан-Франціску і т.д., і т.д. Це, виходить, справжнє ідолопоклонство перед Хайямом; і типова річ – до цього перекладу прихильники Хайяма склали навіть т.зв. конкордації, наче до святого письма!

Я вже був зазначив, що ми не звикли, як перси, писати віршову строфу двома рядками, а пишемо чотирма. Коли б ми захтіли наблизитися неодмінно до перського звичаю, то, наприклад, наш № 2 (в виданні icola, № 16) мав би написатись ось так:

Гей, питво моє кипуче, дар веселої лози!

Мрії дай мені палючі, мудрі думи загаси!

Хто сп'яніє, той одкриє привеликії чуда,

І поллеться жвава мова, як текучая вода.

В такому вигляді (а перси так і пишуть) ця поезія могла б і у нас зватися справді четверостишною. Але ж, думається мені, кожен наш читач з більшою охотою читатиме цю саму поезію тоді, коли побачить її в тому написанні, в якому вона йде нижче.

А сп'яніють почування –
Будь, що буде! Геть до лиха!

VI

Ти знаєш, серденько: життя
Дає нам тугу раз у раз,
А на кінці й сама душа
Як стій одлине геть із нас.

Сідаймо ж ген на моріжку,
Зазнаймо скількись днів утіх,
Поки новітній моріжок
Ще не проріс із нас самих.

VII

Розридалась чорна хмара;
Зеленіється трава...
Ой чи можна в світі жити
Без пурпурного питва!

Що за втіха ця травичка!
Що за втішний, любий час!..
Хто ж натішиться з травичці,
Що ростиме вже із нас?

VIII

Надворі весна. Поруч мене – кохана.
У неї, мов у хурії, стан.
Є кварта вина – дак його попиваєм,
А збоку хвилюється лан.

На дечию думку, це – погань, мерзота,
А я вдовольняюся вкрай.
Бодай я зробився гидкіший од псюки,
Коли хоч згадаю за рай!

IX

Мене впевняють: "Буде пекло,
Ба є й тепера".
Не вірмо, серце, сій промові:
Брехня й химера.

Коли б усі пішли до пекла,
Хто п'є й кохає,
То завтра б, наче на долоні,
Спустило в рай!..

X

Тоді ще, як бог виліпляв
Природу мою,
Усе він гарнісінько знав,
Що я нароблю.

Немає у мене гріхів
Без волі його.
Чого ж би я пеклі горів?
Скажіть-но: чого?

XI

Господи! Кажуть, що раб я мерзенний,
Але ж до чого і ласка твоя!
Кажуть, що темнеє серце у мене...
Чом твоє світло туди не сія!

Кажуть, у господа ласки багато, –
Хто йому служить – у рай попаде...
Так! Але це вже не ласка, а плата!
Де ж твоя ласка, скажи мені! Де?!

XII

Ой боже! Хто ж на світі
Такий, що не грішив?
На світі хто прожив?
Коли карати схочеш
За все, що робим ми,
Яка ж тоді одміна
Між богом і людьми?

XIII

Ті, що люблять прихилитися
До святинь та вітварів,
Це ж осли! Бо їх нав'ючують
Може кожен із попів.

А попи, що преподобившись,
Обертають віру в крам,
Це – невіри безперечні!
В них – гаурство, не ілам!

XIV

Чи Ка'ба, чи кумирня –
Це зборище рабів.
Церковнеє дзвоніння –
На службу то призив.

Церкви, хрести і чотки,
Мечеті і михраб –
Усе воно ознака,
Що тут людина – раб.

XV

Господи! Краще з тобою
В темни сидіти шинках,

Ніж муркотіти без тебе
Всі молитви в вітварях.

Ти лиш єдиний розсудник
Всякому злу і добру.
Скажеш – і буду я в пеклі,
Скажеш – хвалу наберу...

б) Песимізм

XVI

Дочиталась книга юності
І закрилася... Гай-гай!
Одійшла весела молодість...
Вороття не дожидай.

Ох! І досі я не стямлюся:
Де ти, щастя молоде?
Надлетіло, наче пташечка,

І пурхнуло... Де ти? Де?!

XVII

Серце-серце! Кров'ю обкипасш
Ти з лихої долі,
І щодня, щодня тебе шматують
Все новітні болі.

На кінці ж кінців душа одлине
Із могого тіла.
Так навіщо ж ти, душе, до мене
В тіло прилетіла?!

XVIII

Довелось мені учора
Йти через базар.
Бачу, топче під ногами
Глину там гончар.

І з-під глини чувся голос,
Тихий та смутний:
"Я ж була така як ти!
Зглянься! Пожалій!"

XIX

Як і ми, колись кохався
Цей-о глечик, що із глини.
Знав він добре, що за путо –
Локон милої людини!

Ця глиняная ручка,
Що до шийки приліпилась,
Се ж була рука живая
І до любоньки тулилась.

XX

Маєш вроду, любий подих,
Гарна в тебе кожна риса.
Маєш личко, як тюльпанчик,
Стан – неначе з кипариса.
А не звісно: задля чого ж
Той маляр талановитий
Оздобив себе так гарно
В тліннім царстві цього світу?

XXI

Понад берегом течійки
Пишно квітчаться зілля
Ти б гадав, що той не квіти,
А сміється янголя.
Не топчіте їх зневажно:
Кожна квітка проросла
З праху вродиці, що в неї
Щічка, мов тюльпан, цвіла.

XXII

Як нас не було ще, так само світало,
Так само й смеркалось,
Так само вертілося небо. Так само
Усе відбувалось.
По волі ж ступай, бо не порох ти топчеш
Своєю ногою:
Ти гарній красуні оце наступаєш
На око п'ятою.

XXIII

Ми помрем, – а без кінця
Житиме цей світ,
А за нами пропаде
Всякий знак і слід.
Не було на світі нас –
Світі байдуже.
Ми помрем – і буде все,
Як було уже.

XXIV

Через те, що я родився,
Світу користі немає,

Та й на тім, що я помру,
Світ нічого не зиськає.

І даремне я ізвідкись
Хочу відповідь дістати:
Нащо тра мені було

І родитись, і вмирати?

XXV

Це не вигадка порожня,
Щира правда, хоч заплач:
Ми – фігурки в шахівниці,
Круг небесний – наш іграв.

Він на дошці існування

Нами – пішка – гуля

Та й скидає поодинці
В темну скриньку небуття.

XXVI

Все, що діється на світі,
Все не з нашого бажання.
Ну й навіщо ж мати в серці
Всякі замисли й змагання?

Раз у раз ми мусим тоскно
Промовлять самі до себе:
"Ще прийти ми не поспіли,
А одходити вже треба!"

XXVII

Прийшли ми в світ, щоб дійти...
Чому?.. Куди!..
Були надії нам на світ...
Чи слід?.. Чи слід?..

Небесне горн, мов за гріх,
Пожре усіх.
Ми станем пепелом німим...
Та де хоч дим?!

XXVIII

Що діяти? Вічну я маю.
В душі боротьбу:
Грішну, – а тоді почуваю
І стид, і журбу.

Хоч бог мені може простити

Діла соромні, –

Та сором куди мені скрити?!
Що діять мені?!

XXIX

Од гяурства до ісламу –
Лиш хвилинка,
І від сумнівів до віри –
Лиш хвилинка.
Всю нам долю вирішає
Та хвилинка...
Ох яка ж дорогоцінна
Та хвилинка!

XXX

Крапельина тихо плакалась
На розлуку з морем.
Море щиро посміялося
Над дитячим горем:
"Все до мене знов вливається:
Всеньки води, ріки.
На хвилину ти розлучишся,
Вернешся – навіки!"

Переклав А.Кримський

Омар Хайям

Рубаї

* * *

Ти, Господи, мене ліпив із глини – що я подію?
Зіткав для мене всі мої тканини – що я подію?
Добро і зло, що я чиню на світі,
Заздалегідь накреслив ти, єдиний – що я подію?

* * *

Наш прихід і відхід – у колі назавжди.
Початок і кінець не знайдуться, не жди.
Іще ніхто не пояснив напевно,
Ні звідки прихід цей, ані відхід куди.

* * *

Ми всі – ляльки, а небо – режисер.
Це дійсність, а не символи химер.
Вже відіграли ми на килимі буття,
І в скриньку смерти нас кладуть тепер.

* * *

Коли я ляжу під стопою смерти,
Обскубаний, мов птах, рукою смерти,
Зліпіте з мене глек. І дух вина
Мене пробудить від спокою смерти.

* * *

Були раніш, до нас, і дні і ночі,
Кружляли в небесах зірки урочі.
Тож обережно по землі ступай –
Ачей зіниці то були дівочі.

* * *

Уста тюльпанів виміє весна,
Устань тоді й налий пугар вина.
Бо ця трава, що бачиш ти сьогодні –
Назавтра з тебе виросте вона.

Переклад І. Качуровського

Сенаї

Шейх Сенаї (коло 1048-1141) належить почасти ще до XI віку. Він жив у Газні, у теперішньому Афганістані, куди навіть могутні сельджуки XI в. не дійшли і де панували, як в XI, так і в XII віці, нащадки султана Махмуда Газневідського. Сенаї попереду, за першої, себто кращої, половини свого довгого життя, був виславляв своїх султанів і здобув за це добрі гроші та щедрі дарунки. Та далі настала в Сенаїєвій душі реакція, він покинув двірську суету, вдався до бога і зробився ченцем, а в поезії замість панегіриків взявся писати ліричні вірші, повні містичної любові до божества, – і тих віршів набравсь аж цілий "Диван". Та ще писав Сенаї художні приповідки етичного та містично-пантеїстичного напрямку, і з них вийшла ціла збірка під заголовком "Сад правди" (1131). Пізніші перські поети, між ними Джалаледдін Румийський, XIII в., та Гафіз, XIV в., багацько черпають із Сенаї, позичають у нього художні образи, з пошаною згадують його.

I

Хто я такий, щоб про себе
Навіть помріяти міг?!
Де ж би тебе пригортати
Смів я у мріях своїх!
Честю великою буде
Й дозвіл на муку гірку!..
В тебе – скарбниця кохання, –
Кинь мені дрібку таку!

II

Мила! Серце ти моє забрала!
Добра ніч! Прощай!
Знаєш ти, що весь душею твій я?..
Добра ніч! Прощай!

Ти не вернешся до мене знову?
Мабуть, що і так.
Дай стиснути міцно на прощання!
Добра ніч! Прощай!

Білий лоб твій криють чорні коси...

Це ж на мене чар:

Через тебе день мені – як нічка!

Добра ніч! Прощай!

Білий лоб твій – то моя надія,

Коси – то одчай.

Але мука – і одне, і друге!

Добра ніч! Прощай!

Подивися, я тону й палаю:

Бо тону – в сльозах,

А палають – пересохлі губи...

Добра ніч! Прощай!

III

Мила – свічка промениста,

Ти – метелик коло неї.

Будь рабом тієї свічки

І зречись душі своєї.

Як метіль на світло лине,

Він у полум'ї загине.

Не лякайся того сконання –

І спались в вогні кохання.

Переклав А.Кримський

Сааді

Я не знав, не відав досі,

Що у тебе стільки зради.

Краще – слова не давати,

Ніж давати і ламати.

Полюбив тебе я щиро;

"Нащо? – кажуть. – Справа марна..."

Хай спитають попереду,

Нащо ти така гарна!

До дверей твоїх крадуся...

Торгну? Ні! Немає духу!

Підглядають вороженьки...

Я стою... немов старцюга.

Жду тебе, що розказати,

Як я мучуся з розлуки...

Але де вже тая мова!

Вийшла ти – не стало й муки!..

Під твоїм арканом Саадій
Не заплаче, мов з недолі:
Краще бути в тебе бранцем,
Ніж блукати десь на волі.

II

Гей, припиніть каравана!
З ним утікає кохана.
Їде, мене змордувавши,
Серце моє одірвавши.

Хтів гамувати я кров
Силою тайних змов...
Чари – мала допомога!
Прискає кров – до порога!

Гей, припиніть караван!
Хай не поїде кохана!
Хто через неї конає –
Хай йому серце вертає!

Мій кипарисе! Вернись!
Любо до мене схились!
Крик мій несеться до неба,
Хворого жалувать треба!

"Саадія любя не чує, –
Сором, що він репетує!"
Що ж! Як не сила терпіти?
Мушу ридать-голосити!

III

Ніяку людину й країну
Всім серцем своїм не кохай:
На світі простору багацько,
А люду? – Та хоч одбавляй!

Ти думаєш: "Личко – як квітка!..
А ротик – свіженький пуп'ях!"
Чимало квіток у садочках!
І дерева – всі в пуп'яхах!

Мов курка ти лізеш до хати –
І чуєш на себе: "Киш-киш!"
А будеш ти голуб крилатий –
Д схочеш, туди й полетиш!

Ти пурхай із гілки на гілку,
Ти будь соловейком співним!
Чому ти загруз у коханні,
Як чапля в болоті своїм?

Хоча й би і тисяча вродниць
Стрічалися часом тобі,

На них подивися – та й гайда!

А серце держи при собі:

На гарні шовки та атласи
Поглянути можна й не раз,
Лиш знай, що на кожному базарі
Не диво ні шовк, ні атлас.

Крутись між усяким народом

І весело смійся до всіх,

Та в спілку ні з ким не вдавайся,

Щоб сліз не дізнати гірких.

Чи схочеш ти сам своє тіло
У рабські кайдани оддати?!
Чи схочеш спокійну душу
Турботами всю схвилювати?!

Слугою ти стався у любки,

А любка того не вважа.

Невже ти служитимеш далі?

Невже не повстане душа?

Щасливий, хто на ніч вітає

Кохану у спальні своїй,

А вранці, – не час для кохання! –

Її виганяє мерщій.

Якщо ти за ким пропадаєш

У вічному путі думок,

То хто ж тобі винен? Не сам ти

Себе в теє путо затовк?

Солодкого плоду – багацько,
Аж сам тобі в руки впада.
Чи треба ж садить деревину,
Де овощ – одна гіркота?

Чи треба, щоб мила раділа,

А я через ню сумував?!

Чи треба, щоб милая спала,

А я через неї не спав?!

Коли тій людині байдуже
До суму мого, до скорбот,
Чому ж би я мав через неї
Собі завдавати турбот?

Коли мене друг не жаліє

І чинить образи страшні,

То звідки я можу впізнати

Хто друг, а хто ворог мені?

Правдивая мила – лиш тая,

Що має правдиву любов.

Як ні, то вона вже не мила!

Не гріх, щоб і я прохолов!

Навіщо хвилиночка щастя,
Як далі журба наплива?
Недобре нічне оп'яніння,
Як ранком болить голова!

Так будь же розумна людина:
Сліпее чуття загнуждай, –
Не дуже вдавайся в кохання,
І будеш ти мудрим украй.

* * *

З такими думками просидів
Я цілую нічку колись,
І в серці моїм аж до ранку
Важкі боїща велись.

Здавалося: вже утечу я,
Покину тяжкую любов...
Аж вірність мене налігала,
Вернула до милої знов:

"Хто любить, невже той од любки
Одверне обличчя своє?!
Покине гадать про кохання
І всякі бажання уб'є?!"

Ба ні! Хто кохав троянду,
Кому вона світло очей,
Той легко одтерпить муку,
Яку терпить соловей!

Та й нащо таку пораду
Для тебе давати дарма?
Якщо ти кохаєш на правду,
То й гадки про муку нема!..

Ти, Саадіє, добре умієш
Гарненькі вірші складать.
Покиньмо ж балачку про давнє,
Давай про кохання співать!"

"Ой, де ти солодка кохана?
Де слово твоє чарівне?
Я жду! Притомилися очі!
З'явся, пожалуй мене!"

IV

Надибав Джонейд у степу Санані
Собаку, що зуби згубив в полюванні.

Де сила поділась! Скакав на левів, –
Тепер – старий лис він, без моці й зубів.

Колись буйволів ця псюка ловила, –
Тепер і ягнятко хвиця її сміло.

Зирнув на таке безталання святий

І пів свого хліба дав псюці слабій.
А далі сказав, обіллявшись сльозами:
"Це пес, я – людина. Хто кращий між нами?
Сьогодні за кращого мають мене, –
А завтра – що доля мені нажене?
Сьогодні ще твердо сто я на вірі,
І в мене вінець – покаяніє щире;
А що, коли промінь святого знаття
Од мене одступиться? – Що тоді я!
Ще гірший, як пес! Бо подохлого псюку
До пекла ніхто не потягне на муку"

* * *

Це шлях тобі, Саадіє! Праведник божий
На себе з пихою дивитись не може.
Він славою вищий за всіх янголят,
Бо вірить, що нижчий за всіх цуценят.

V

Тра жалувати тих, що нижчі од нас

Конала собака в безводній пустині.
Та шлях був тудою добрячий людині.
Відра не найшлось – він шапчину зніма,
Чіпля на турбан, бо й каната бігма,
Моторно, як служник, спуска до криниці
І бідному псу витягає водиці.
Казав Мохаммед про людей отаких:
Господь їм проща геть усякий їх гріх...
Кривдителі людські! Ану, схаменіться!
До правди й добра ви душею горніться!
Добро не змарнується, зроблене й псам, –
А що ж, як чинить його людям-братам?!
Будь щедрим усякий, наскільки хто може, –
Бог міря щедроту зовсім не на гроші.
Пуд золота, даний од сили богатства,
Не може рівняться з дрібком од харпацтва.
Яка кому дужість, така й вага:
Комащин тягар – сараняча нога.

VI

Скупий батько і син – гульвіса

Скупому не хтілося тратити гроші:
Хоч золота вволю, – а тратить не може!
Не хтів заспокоювать земні потреби,
Не хтів роздавать на відсотки у небі,
Він наче в кайданах – у грошах своїх,
А гроші – у нього в кайданах міцних...

Якось його син дізнає таємницю:
Де батько свій скарб закопав у землицю.
Він вибив, щоб з вітром розвіять ті гроші,
Натомість поклав каміньочка негожі.
Не довго те золото мав молодик:
В одну руку влізло, а з другої – скік!
Бо був він грачем, мав не добру славу,
Ще й шапку продасть, а підштанна – в заставу!
Татусь собі горло з одчаю стискає, –
Синочок на лютюю й сопілочку грає.
Татусь за плачем не заснув цілу ніч, –
Син вранці сміється й таку каже річ:
"Навіщо вам золото? Певне, для трати!
А в землю однаково й камінь сховати.
Метал добувають з кременія твердого
На те, щоб з друзями гуляти за його.
Скупий – це ж те саме каміння тверде,
Що з нього тра видобуть золоте те".

* * *

Якщо ти поводишся зле із сім'єю,
Не скигли, що смерті бажать твоєї:
Од тебе сім'яни тоді будуть ситі,
Коли тобі трапиться з башти злетіти.
Богатство, котрому скупиндя є пан,
Замовний то скарб, а над ним талісман.
Минають над золото довгі години,
Поки талісман його висить без шкоди.
Як стій талісман злая доля розтроще –
І люди спокійно поділять ті гроші.
Роби ж, як мурашка: надбай – і пожив,
А то ж і тебе з'їсть червяк гробовий!
Цю приповідь, Саадіє, щирю правду,
Затям собі добре, вчини так на правду,
Бо шкода обличчя своє одвертати
Од того, чим можна і щастя придбати.

VII

Про добру та про лиху жінку

Яка жінка гарненька та щира й слухняна,
То робить вона з голодраба – султана.
Царські барабани тобі хай гучать,
Як будеш дружину таку пригортати!
Весь день ти бідуєш, не тратиш надії:
Є вдома, хто ввечері тугу розвіє!

Де лад у господі, де любе подружжя,
Сам бог туди дивиться з ласкою дуже.
Де жінка вродлива і вірно кохає,
Муж гляне, – та наче у божому раї!
Весь світ – осолода щасливій людині,
Що серце звіряє сердечній дружині.
Коли не вродлива, та добра на вдачу
Та лиха на мову, – я теж не заплачу!
Бо добрая – лучче, ніж гарна на личко:
Привикнеш до жінки, то врода – дрібничка.
Геть, янгольська врода, де вдача чортяча!
Будь чорт на обличчя, та серцем добряча!
З рук мужевих укусу їй здасться щербетом;
Красуні – все кисло, хоч маж її медом!
Од доброї – мужу все любо та гоже,
Од лютої жінки – ховай його боже!
Той муж – як папуга в тій клітці, де крик:
Він мріє про втечу, про визвіл од мук.
Иди світ за очі, на вічні блукання,
Бо вдома ти матимеш вічні страждання.
Хто босий – це краще, ніж обува тісна,
І краще – блукання, ніж хатня війна.
І краще – в злодійській в'язниці сидіти,
Як зморшки на жінчинім лобі глядіти.
Безхатком тиняться – здасться за свято,
Коли злую пані містить твоя хата.
Замкни двері щастя ти рідному дому,
Що люта жона галасує у ньому...

* * *

А знаєш? Ти жінку-базарницю бий!
Лупцюй! Бо інакше не муж ти, бабій!
Той муж, кого слухать дружина не хоче,
Нехай одягається й сам по-жіночи!..
Як маєш подружжя дурне та брехливе,
Не жінку ти взяв – безголов'я правдиве.
Не вглядиш, що вкрала ячмінную квартиру –
Прощай тік пшениці! Кажу це без жарту.
А вже ж як з чужим сміється дружина,
Кажи чоловіку: "Та ти ж не мужчина!"
Хай око їй буде з чужими сліпее,
А з хати щоб віятись?! – Гибель для неї!..

* * *

...Та ні вже! Як жінка твоя легкодуха,
Не має постійності, ради не слуха, –
Од неї тікай в крокодилячий рот!
Бо краще вже смерть, ніж ганебний живот!

Премудро додумались два мужики,
Такі, що обом допекли жіночки:

"Коли б між жінками лихі не водились!.."

"Ні! Краще б зовсім жінки не родились!"

Хороша вона та слухняна – то втіха,
А люта й погана? – Жени геть од лиха!

Нову треба жінку на весну щорічно:

Жона – календар, не годиться торічна!..

Коли хто в кігтях у подруччя свого,
Ти, Саадій, не смійся з недолі його,

Бо й ти ув обіймах жони-огиди

Тяжку маєш муку та лютії кривди

Один молодий, що терпів таку кару,

Старому жалівсь на незгідную пару:

"Од жінки така тягота на мені,

Неначе я камінь-спідняк на млині!"

Глузує старий: "Тут терпіти впадає,
Бо той хто терпить, каяття не зазнає.

Вночі – дак ти верхнеє жорно, небоже?

Чому ж тобі вдень бути спіднім не гоже?"

Якщо в квітнику ти шукаєш принади,

То знай, що і терня буває в троянди.

Як овочі рвеш із колючих грушок,

То й болю натерпишся ти з колючок!"

Переклав А.Кримський

М. Ільницький, Я. Полотнюк

Співець людяності (фрагменти)

Пробудження поетичного таланту Румі пов'язують з появою в Конії 1244 року мандрівного дервіша Шамседдіна у Тебрізі, який був настроєний проти офіційного ісламу. Він у своїх проповідях гостро виступав проти шейхів та інших авторитетів ісламу, включаючи навіть пророка Мухаммеда, таврував їхню користоловність та кастові привілеї, порушував, по суті, закони шариату.

Румі подружив з Тебрізі і визнав його духовним наставником. Дружба ця не була випадковою: їх об'єднувала спорідненість поглядів, зокрема опозиція щодо ортодоксального мусульманства. Понад два роки він був у товаристві дервіша, геть занедбавши свої заняття в медресе. І коли дервіш несподівано виїхав у Дамаск, Румі засумував і почав писати до свого друга віршовані послання. Через якийсь час старший син Джалаледдіна Султан Валад умовив Тебрізі повернутися до Конії, та незабаром той знову зник. Румі даремно його розшукував. Дервіш явно заважав релігійним догматикам, і вони вирішили розправитися з ним. Існує версія, що вбив його молодший син поета Алаед-

дін. Якщо це й так, то Алаеддін став знаряддям релігійних фанатиків. У своїй поемі "Валаднома" старший син поета Султан Валад писав, що "невігласимюриди... стали всіляко лихословити на адресу Тебрізі, вважаючи його недостойним сподвижником Джалаледдіна... А коли зустрічали його на вулиці, то проводжали лайкою. Вони прагнули його крові й жадали його смерті".¹

Довго й невтішно оплакував Румі цю втрату. І сталося так, що горе й страждання народили поета. Суфій-проповідник починає писати газелі, які підписує ім'ям наставника й друга.

Цей епізод нагадає нам факт з біографії українського поета і філософа Григорія Сковороди. Коли учень і друг Сковороди Михайло Ковалинський розповів йому, що в Лозанні він зустрів Данила Мейнгарда, який рисами обличчя, поведінкою та характером думок схожий на Григорія Савича, той почав підписувати свої твори й листи ім'ям: "Григорій Варсава Сковорода, Даниїл Мейнгард". Глибокі й ніжні рядки газелей Румі мовби перегукуються з листами Сковороди до юного Михайла Ковалинського, притчі обох поетів-мислителів порушують важливі питання людського буття, а за апелюванням до священних книг (Коран, Біблія) проглядає критика ортодоксальних релігійних догматів і вільнодумство...

З газелей, навіяних любов'ю до друга і пам'яттю про нього, Румі уклав збірку "Диван-е кебір" ("Великий диван"), що нараховує понад п'ятдесят тисяч двовіршів.

Поруч з "Великим диваном" у творчості поета важливе місце належить і поемі "Маснаві-йе манаві", що налічує понад двадцять шість тисяч двовіршів. Історія написання цієї поеми така. На початку 60-х років XIII століття Румі за порадою свого улюбленого учня, друга і секретаря Хюсамед-діна Хасана іон Ахі-Тюрка почав писати новий твір, що мав бути своєрідним посібником для учнів та послідовників поета. В ньому автор прагнув дати відповіді на всілякі життєві та філософські питання. "Маснаві-йе манаві" означає "Поема з подвійним (прихованим) смислом". Твір цей лишився незавершеним: смерть урвала працю поета. Перу Джалаледдіна Румі належить також книга бесід "Фігі ма фіг" ("У ній є те, що в ній є") та сто сорок листів до різних осіб. Усі ці твори й складають спадщину великого поета й мислителя.

Трактати Румі, що базуються на суфізмі, мають велике історико-літературне значення й особливо цікаві для тих, хто досліджує розвиток суспільно-філософської думки в країнах ісламу часів середньовіччя. Учені-сходознавці відзначають, що в поглядах поета і проповідника було, як на той час, багато прогресивного. В трактуванні таких проблем, як пізнання істини, призначення людини, питань етичного характеру, а також у тлумаченні окремих догм релігії Румі далеко відходив від ортодоксального ісламу, а часто прямо критикував мусульманську догматику. Він обстоював свободу людського духу від тиранії релігії. Добрий знавець творів найкращих представників філософської думки від стародавніх греків до мислителів Сходу, він не вірив у релігійні чудеса, вважаючи найбільшим дивом "диво людського серця".

Світогляд Румі з найбільшою повнотою виявився у поемі "Маснаві", яку вчені вважають енциклопедією суфізму, завершенням його "золотого віку". Суфізм в

¹ Одилов II. Мироззрение Джалалиддина Руми. Душанбе, 1974, с 17.

Ірані та Малій Азії не був якоюсь цілісною системою, він увібрав у себе риси різних релігійно-філософських течій – ісламу, християнства, зороастрійства, індуїзму. Все це впливало з духовної атмосфери середньовічної Малої Азії, населення якої складалося не тільки з мусульман, а й з християн, що сприяло взаємопроникненню елементів різних релігій, віротерпимості, поширенню вільнодумства. Хоч панівною, офіційною релігією був іслам, однак у ньому допускалися відхилення від ортодоксальних догматів та ритуалів.

Прочитаймо лишень притчу "Як мусульманин умовляв зороастрійця прийняти іслам" або "Про Мусу і молитву пастуха" й побачимо, з якою повагою ставився Румі до людини, шануючи її погляди й переконання, як уїдливо висміював наругу над людською особистістю, насильне прилучення до віри в аллаха і його пророка. Тут перепало й Мусі, мусульманському варіантові біблійного Мойсея, що посів у пантеоні святих ісламу почесне місце. Вустами бога, який повчає свого прока, автор висловлює думку, що важлива сутність людини, а не її слова.

Бо слово – тільки випадковий гість, Одне лиш серце правду розповідь.

Ще видатний азербайджанський письменник-просвітник XIX століття Мірза-Фаталі Ахундов зауважив, що "Румі не визнає... раю, пекла і дня воскресіння мертвих. Раєм він вважає злиття з "усім буттям", а пеклом – період розлуки з ним. Але при розвитку цих трьох ідей він зчиняє такий галас і крик навколо узгодження з доказами шаріату, що людина буквально вражена й соромиться сказати йому: "Слухай, виявляється, ти – безвірник, атеїст"¹.

Таке маскування неортодоксальних поглядів було поширеним на Сході, посилення на коран та інші "священні" тексти робилися для того, щоб уникнути звинувачення в ересі обмеженими й тупими релігійними фанатиками. Академік І.Ю. Крачковський згадував, як один каїрський шейх дивувався, що ніхто не помітив тонкої іронії в творах Абуль аля аль-Маарі і поета "не спалили разом з його посланням"²

Основу філософських поглядів Румі становить містичний пантеїзм, суть якого розкривається в таких рядках, перекладених А. Кримським:

Був колись час, що не був я душею:

Був мінералом глухим під землею.

Сипався, терся я геть по світах

Та й опинився у батька в кістках.

Він мене вилляв: з любовним течінням –

Я з мінералу зробився насінням.

В череві матері став я рослиною...

Як народився – зробився звіриною.

Далі підріс я – і стався людець...

Чи ж я повірю, що це вже кінець?!

До ж кінець, у чому остаточна мета людини? У злитті з богом-світом:

Бог – океан, я – одна із краплин,

З ним я зіллюся – та й стану єдин!³

¹ Ахундов Мирза-Фаталі. Обманутые звезды. Избранное М 1963, с. 388.

² Крачковский И. Избранные сочинения. М.–Л., 1955, т. 1. с. 34.

³ Кримський А. Твори в 5-ти томах. К" 1972, т. 1, с. 267–268.

Письменник був добре обізнаний як з філософською думкою свого часу, так і з ідеями грецької філософії, зокрема Платона, Арістотеля та Плотіна, які, інтерпретовані в душі ісламу, мали великий вплив на розвиток арабської філософії; знав тогочасну медицину, астрономію, літературу. Постійно Цитує Румі коран. Але підхід його до священної книги мусульман своєрідний: мислитель вбачає в ньому внутрішній, прихований смисл – його сутність, "душу", і ця "душа" цікавить його найбільше. Саме в ній шукає він ідею містичної єдності з богом, тотожним абсолюту, істині.

Творчість Румі зовсім не замикається рамками філософського містицизму. Містичне завжди поєднується в нього із земними справами, людськими клопотами, пристрастям й почуттями. Двоєдиний характер поглядів, поєднання містичного й земного значною мірою обумовило характер його творчості, де філософські ідеї розкриваються через притчі-оповідки про різні випадки з життя людей і тварин.

Такою ж мірою, як творчість Румі називають енциклопедією суфізму, її можна було б назвати енциклопедією життя, настільки широка й багатогранна панорама дійсності, людських стосунків розкривається в його творах. Дидактичне начало, яке автор ставив на перше місце, зовсім не притлумило яскравості сцен і ситуацій, дотепності діалогів, тієї життєвої основи, що зберегла для сучасного читача свою живу душу. Хоча поет зазначав, що притчі й оповідки він вводить до свого твору тільки для того, щоб проілюструвати філософські ідеї, зробити їх доступними для читачів, найцікавіші в поемі не суфійські судження, а самі притчі, байки та анекдоти, які ці судження ілюструють. Це особливо виразно виявляється там, де стикаються два погляди – житейський і суфійський, як, приміром, у "Розмові бедуїна з жінкою". В наріканнях дружини на бідність і безвихідь віє подихом справжнього життя, суворої дійсності. Її соковита мова, приперчена народними дотепами, вщент розбиває схоластичні міркування бедуїна про благо бідності й турботи про спасіння душі, хоч за ним і останнє слово в творі. Треба відзначити й те, що Румі дає можливість опонентам висловитися до кінця, вичерпати свої аргументи. В такій увазі до супротивної сторони виявляються й риси діалектичного мислення автора, який сприймає людей і явища не однобоко, а бачить їх у всій їхній складності й суперечливості.

Теми й сюжети цих творів поет черпає з найрізноманітніших джерел: із художніх творів своїх попередників, з народних переказів та власного життєвого досвіду, як це, до речі, робили й інші східні, а пізніше і європейські, автори (Абу-ль Фарадж, Сааді, Рабле, Монтень, Сковорода та інші). Глибокі за думкою, яскраві за формою, вони відразу здобули широку популярність, яка тривала протягом багатьох століть і не зів'яла досі.

Ситуації і навіть **цілі сюжети, які знаходимо** в творах Румі, знайшли – більшою чи меншою мірою – відгомін у багатьох літературах Європи. Сліди цього впливу можна виявити і в літературі українській, зокрема у творчості І. Франка. Так, "Притча про нерозум" із книги "Мій ізмарагд" є, по суті, переспівом "Порад впійманого птаха" Румі, казка "Фарбований Лис" явно перегукується із **притчею** "Про фарбованого шакала". У творах Франка зустрічаються

навіть образні деталі, які знаходимо в східного поета. Коли читаємо, наприклад, притчу Румі "Суперечка про те, який із себе слон", зокрема рядки:

Хтось ніг торкнувся й вирішив, що слон
Подібний до товстих, важких колон,

то на гадку спадають рядки з поеми Франка "Похорон", де герой, що перейшов у стан своїх учорашніх ворогів, відповідає на їхні закиди:

Один мій вчинок своїм ліктем змірив
І мовиш: "Зрадник! Всякий се розчовпа".
Отак сліпий слона обмацав ноги
І мовить: "Слон подібний є до стовпа"¹.

Важко з певністю сказати, чи цей перегук іде безпосередньо від Румі, від знайомства з його творчістю через переклади на якусь із європейських мов, чи він опосередкований, але ім'я Румі в ланці таких зв'язків незаперечне. Свої теми й сюжети він черпав з тогочасної літератури і фольклору, а його твори, в свою чергу, ставали джерелом наслідування і переспівів, проникали в гуцул народу, робилися невіддільними від фольклору. І це було закономірним явищем. У притчах і байках – а вони сприймаються як цілком самостійні твори – знаходимо цікаві й повчальні історії з життя різних суспільних верств того часу, в них з найбільшою повнотою виявляється демократизм і гуманізм Румі, його духовна незалежність. Поет з теплотою і співчуттям розповідає про тяжку долю бідняків, нещадно таврує фальш і лицемірство духовенства, шарлатанство дервішів, тиранію правителів, яких порівнює із злочинцями та злочинцями. Симпатії автора на боці простої людини, яка заробляє свій хліб чесною працею, не краде й не лицемірить. Румі виступає за рівність людей, в епоху жорстокого релігійного фанатизму, хрестових походів та спустошливих загарбницьких навал, нестерпної тиранії духовної та світської влади.

Коли в поемі "Маснаві" переважає дидактичне начало, то газелі та рубаї Румі сповнені **палких емоцій**. Як відомо, газелі були першими літературними творами поета. Викликані почуттям туги за втраченим другом, вони вражають глибиною почуття і переживання.

В середньовічному художньому мисленні через образ кохання проводилася ідея єднання, злиття. Це було передусім єднання духовне, що мало очищати душу від низької повсякденності, підносити її до вищого, божественного **буття**. Лірика суфізму виробила цілу систему символіки, де певні образи набували ознак містичних категорій, виробила своєрідний код переведення предметно-чуттєвих образів у сферу абстракцій: ["рожева щічка означала божественну природу, чорний локон – таїнство бога і шлях його осягання, рубінові губи – духовне блаженство й потаємну ласку, вино – господню любов, чашник – муршіда-наставника, корчма – місце, де п'ють вино, людський світ і т. д."².

¹ Франко Іван. Зібрання творів у 50-ти томах. К, 1976, т. 5, с. 77.

² Джавелідзе З. Д. У истоков турецкой литературы. I. Джелаль-ед-дин Руми (вопросы мировоззрения). Тбилиси. 1979, с. 185.

Для Румі любов – це передусім космічна сила, основа і рушій розвитку, духовного вдосконалення, морального очищення. Але божественне, космічне трактування любові, завдяки якій людина підноситься над собою і сягає неосяжне, не суперечить любові земній, основою якої є велика мета природи – продовження людського роду. Румі оспівував жіночу красу, у похмуру добу **приниження** жінки ісламом визнавав її високі моральні якості її розумові здібності. **Він** славив рівноправний союз сердець, засуджував **аскетичність**.

Ті, хто читає сьогодні лірику Румі, сприймають не символіку, канонізовану поетичною традицією середньовічної східної поезії, а безпосереднє її звучання і первісне значення образів, не містичні екстази, а емоції, викликані почуттям вічної **таємниці** людського кохання. Для сучасного читача містична термінологія втратила свій колишній зміст. В ліриці Румі ми знаходимо щирість почуттів реальної земної людини.

В газелях та рубаях Румі майже нема вишуканих метафор, пишномовних складних зворотів, арабізмів, малозрозумілих для широкого читацького кола. Натомість твори "Великого дивану" позначені мелодійністю, поєднаною з при-страсною, схвильованою інтонацією. Вони вважаються найемоційнішими в персо-таджицькій поезії. При цьому слід відзначити незвичайну для того часу простоту лексики, щирість мови – поет пише так, як розмовляло його найближче оточення.

Творчість Джалаледдіна Румі стала явищем світової культури.

"Ти" і "Я"

Раз навідався до любки парубчук.

Підійшов під двері милої: "Стук-стук!"

Чує голос він: "А хто там?" Каже: "Я".

"А, це ти?! То вся любов твоя – брехня!

Геть од мене, недоспілий ти, сирий!..

Підпечись в огні розлуки – та доспій!

Аж розлука, може, виучить тебе:

В ній пізнаєш і мене ти і себе".

Взяв пішов блукать по світу молодик

І паливсь огнем розлуки цілий рік;

Добре пікся і варився – та й вернувсь...

Знов під двері до коханої поткнувсь.

Тихо грукнув – та од страху аж заляк,

Хоч давно усе обдумав що і як.

Чує голос: "Хто там проситься сюди?"

Каже: "Любоко!.. Під дверима тільки ж "ти".

"Якщо ти єсть тільки я, то входи-но "я"!

Двом же я тісна була б хатинька моя.

Пхати в голку пару ниток – се чудно.

Ми ж пролізем, ми не двоє, ми – одно"

Переклав А.Кримський

Румі
З "Маснаві-йе манаві"
Лірика

Ридання сопілки

Прислухайся чуйно лишень до сопілки чарівного звуку –
Виспіває тужно вона невимовну скорботну розлуку.

"Відколи відтяв мене хтось від стебла, від рідні – комишинки,
Ридають невтішно серця юнака, чоловіка і жінки.

До тих лише прагну людей, що зазнали тяжкої розлуки,
І виспівать звуками хочу їх болі, страждання і муки.

Бо кожен із тих, хто колись у далеку подався дорогу,
Вернутися прагне мерщій до вітцівського дому порога.

Лунає мій спів голосний між людей, у чужинському зборі,
Нехай там веселість гостить, чи ридають-голосять у горі.

Та жоден, чиї почуття із моїми єдналися тісно,
В мою таїну не проник, лиш слухав сумну мою пісню.

Гірка таємниця моя від гіркого плачу невіддільна,
Байдужим очам і серцям їй відкритися зовсім не вільно.

Хоч тіло моє і душа нероздільно у єдності злиті,
Та в душу ніхто не дививсь – не вродивсь такий ще на світі.

Бо голос сопілки – вогонь, що у далеч без вітру полине.
Не маєш такого вогню – ти не вартий наймення людини"

Кохання палючий вогонь – брат вогню полум'яного того,
Який заіскривсь у вині од проміння і соку земного.
Хто в довгій розлуці, із тим сумовито сопілка затужить,
Хто в чорній розпуці, із тим незрадливо сопілка подружить.

У співі палкому її і надії, і розпачу повно,
Отрута і протиотрута у ній поєдналась чудовно.

Сопілка невтішно співа про дорогу, орошену кров'ю,
Віддавна цей шлях нелегкий називають Меджнуну любов'ю.

Лиш гордий шаленець-Меджнун по дорозі кохання блукає –
Вірнішого в світі купця, аніж вуха, язик наш не має.

Якщо від кохання палкого подер ти свою одежину,
Позбувся хвороб навісних і зробився навек одержимим,

Будь славна, любове свята, будь благословенна довіку,
Від ран незагойних, тяжких нема помічнішого ліку.

Без меж володіння твої, де натрапиш на серце натхнене,
Платоне – учителю наш, і зцілителю вічний – Галене.

Пилинка у небо злітає – любові всесильної бранець,
І навіть могутня гора зворухнеться і пуститься в танець.

Коли до коханої уст я своїми устами торкнуся,
Я голосом журним своїм із риданням сопілки зіллюся.

Найкраща країна

Коханого красуня запитала:
– Мій друже, бачив ти країн немало,
Котра із них найбільш тобі жадана?
– Країна та, в якій живе кохана.
Простелений красуні серцем щирим,
Стає, неначе степ широкий, килим.

З коханою і найбідніша хата
Мені пишніша буде, ніж палата.

І пекло стане раєм, де кохана,
Тюрма холодна – затінком платана.
Із нею в спеку зеленіють віти,
Без неї в зільнику зів'януть квіти.

Кохана поруч – прибувають сили,
Хоч би стояв ти на краю могили.

Коли ти щастя не знайдеш в коханні –
Ніде ти щастя не знайдеш в Ірані.

ПРИТЧІ

Прихід поета в халеб у дні Ашури

В день ашури всі мешканці Халеба
Побожно очі зводили до неба,

В дорогу лаштувалися порану,
В антіохійську товпилися браму.

Ридали й на собі одежу дерли
У незагойній тузі за померлим.

Ридали за Хусейном без упину –
Через Язіда й Щібра він загинув.

Такий навколо розлягався галас,
Мов там біда яка велика сталась.

Ногами змірявши курний гостинець,
В той день в Халеб ішов поет-чужинець.

Стрічає на шляху юрбу велику
І ледь не глухне від плачу та крику.

Зустрічних по дорозі він питає:
– За ким це місто гірко так ридає?

Хто тут умер: поет, суддя чи, може,
Той, хто тлумачить людям слово боже?

Як звався він і чим був знакомитий,
З ким знався він, був добрий чи сердитий?

Все розкажіть про хист його і вроду –
Я вірш складу й одержу нагороду.

Тут хтось йому сказав: – Чужинцю вчений,
Це ж траур ашури десятиденний.

Це за Хусейном від самого рання
До вечора – невітшні ці ридання.

З очей стількох тут ллються сліз потоки,
Славетніші за Носві потопи.

Поет промовив: – Ті ридання слізні,
Мені здається вже занадто пізні.

Про ту загибель і глухі чували,
Та ж ту загибель і сліпі видали.

Нащо прокляття досі слать Язиду:
Давно від нього вже немає й сліду?

Чи довгий сон ви не могли здолати,
Що аж тепер шматуете халати?

Себе оплакуйте, поріддя вперте,
Бо спати так – це гірше, ніж умерти!

Як один чоловік ходив на пораду до свого ворога

Раз із сусідом радився сусід:
– Скажи-но, що мені чинити слід?

Той відповів, збентежений украй:
– Іди поради в іншого шукай.
Я радити не можу, зрозумій:
Віддавна я зятятий ворог твій.

А знає всяк – це істина стара –
Ми тільки друзям зичимо добра.

Скажи, хто зустрів таке і де
За поміччю баран до вовка йде?

Мені давать поради не з руки:
Нарадити я можу навпаки.

Той. Хто у вірних друзів на виду, –
І в полум'ї, неначе у саду.

Той, біля кого недруги одні, –
І серед саду, наче у вогні.

Оберігай лиш друга від наруг,
Щоб ворогом не став колишній друг.

До друга щирим словом обізвись,
Не згадуй зла, яке було колись.

А радитись до недруга не йди,
Щоб гіршої не сталося біди.

Той відповів: – Ти ворог мій давно,
Та я прийшов до тебе всеодно,

Бо розум твій і серце не дадуть
Тобі ступити на неправди путь.

Як мусульманин умовляв зороасрійця прийняти іслам

Зороасрійцеві сказав мудрій:
– Ставай-но мусульманином мерщій.

– В іслам я перейду, як сам аллах
на праведний мене наверне шлях.

– Бог хоче твою душу зберегти,
Аби до пекла не потрапив ти.

Але облутав душу сатана,
Зневірив пут, ох, не порве вона!

– То що ж тоді я учинити міг?
Я мусив бути з тим, хто переміг.

Як душу врятувати бог хотів,
Чому ж він нею не заволодів?

– Де сатана з душею заодно,
Там богу панувати не дано.

Ось уяви: поставив майстер дім,
Узорів сотні вирізьбив на нім.

Постановив собі він наперед,
Що буде там мічить і мінарет.

Та хтось усе зробив наперекір:
Прийшов сюди й заклав тут монастир!

З "Великого дивану"

Газелі

* * *

З долоні красуні я випив вина –
І іскра мій вид пройняла вогняна.

Я вперше збагнув таїну таїни,
І кволість пропала кудись, як мана.

Коханій я тисячу слав запитань,
А відповідь ще не прийшла ні одна.

У серці моєму то холод, то жар,
Та племінь кохану чомусь обмина.

Із рук її бджоли збирали нектар,
Я тону в меду, не знаходячи дна.

Зустріну кохану свою на шляху –
Здається, що раю зазнав я сповна.

У чистих свічадах замріяних плес,
Куди б не заглянув – здається вона.
Побудь біля мене, Тебріз Шамседдін,
І промінь пошле мені зірка ясна.

* * *

Розум – для мандрівців, він ашику – омана, гей. Синку.
Він – кайдани; рубни – і кайданів не стане, гей, синку.

Розум – то пута, а серце – спокусник, душа – то імла:
Понад шляхом нависли турботи-тумани, гей, синку.

Не звільнився від власного "я" – не людина іще,
Не священна любов – вона тільки поранить, гей, синку.

Якби навіть ідрісом вознісся ти на небеса,
Ти любов'ю, як сходами, неба дістанеш, гей, синку.

У дорогу яку б не подався красунь караван,
На любов оглядайся – на кіблу каравану, гей, синку.

Розстелила любов, наче сіль, свою тіль по землі –
І полкоє із неба вона полум'яних, гей, синку.

* * *

Друже мій, як до могили ляже путь моя остання,
Не подумай, що зі світом я боюся розставання.

Не ридай же наді мною, не волай: о горе нам!
В пащі дева опинитись – ось єдине покарання.

Як побачиш труп холодний, то розлуки не лякайся,
У побачення для мене перетвориться прощання.

Покладуть мене до гробу, не кажи: прощай, прощай!...
Гріб – завіса, за якою – із коханою єднання.

Як опустять в темну яму, я до світла вознесуся
Сіло сонечко вечірнє – в небо сходить зірка рання.

Те, що заходом здавалось, обертається у схід,
З пут тілесних дух звільнився від такого обертання.

Те зерно, що в землю ляже, проростає у землі,
Чи ж людське насіння має зникнути без проростання?
Опусти відро в криницю, повним витягнеш його –
Чи ж про Йосифів колодязь тут доречні вболівання?
Слухай все одним лиш вухом, в друге вухо випускай –
Що у всесвіті заважать людства вічні нарікання!..

* * *

Я прийшов, я прийшов, я від друга прийшов,
Мене сум, мене сум, мене сум поборов.

Я прийшов, я прийшов, втіха в серці моім –
Через тисячі літ я тебе віднайшов.
Я прийшов, я прийшов свій рятунок знайти,
У дорозі немало стоптав підошов.

Я був птах, я був птах, я людина тепер,
Хоч сильця на шляху все ж я не обійшов.

Я не пригорща глини, я – промінь ясний,
Не полова, а зерно – основа основ.
Вищий я від стихій і могутніх планет.
Бо вдихнув я всесвіту безмежну любов.

Йде кохання моє на облудний базар,
Де у юрмищі стільки підступності, змов.

Шамседдіне достойний, поглянь навкруги,
Бо душею і серцем я геть охолов.

Переклали М.Ільницький, Я.Полотнюк

Хафіз та його пісні (бл. 1300-1389) в його рідній Персії XIV в. та новій Європі (фрагменти)

III

Літературний шіразький гурт в Інджуїдів, бл[изько] полов[ини] XIV в.,
де розцвів і виспів поетичний Хафізів талант.

Хафізова елегія № 579 про безповоротно минулі щасливі дні інджуїдсько-го Шіраза настільки може навчити і про біографію і про історію світогляду самого поета, що не завадить навести тую поезію цілу:

Як султанував володар шейх Абу-Ісхак,

П'ятьма чудесними мужами процвітала Фарська держава.

Перший – то такий володар, як Абу-Ісхак [1341-1353; уб. 1356]¹, доброчинець країни,

Що й сам любив жити, і іншим давав тішитися життям.

Другий – то був наставник ісламу шейх (Ісмаїл) Медждеддін (ум. 1355),

Що кращого [верховного] кадія, ніж він, не затьмить небо².

Третій – нащадок праведників, [сановний] шейх Емінеддін [Джегромійський],

Що його вдатна прониклива пильність розплутувала заплутані справи³.

Четвертий – цар царів мудрості Азодеддін [Іджи, – пом. 1355], що з-поміж своїх писаннів

Присвятив володареві початок праці "Стадії метафізичного пізнання"⁴.

П'ятий – така великодушна людина, як [везір] Хадджі Кивамеддін [Хасан, пом. 1353], що серцем був багате море,

Що позискав на світі добру славу своєю щедрістю та справедливістю⁵.

Вони не залишили таких, як вони, – та й одійшли!..

Всесильний, всеславний господи! помилуй геть усіх їх!

¹ Квадратові дужки у цій поезії належать Кримському.– Ред.

² Про святого верховного шіразького кадія Ісмаїла Медждеддіна (вмер 1355 р., як видно з хронограми Хафізової № 604) багацько повідає Ібн-Баттута (т. II, стор. 54-63; т. IV, стор. 311-312).

³ Про Емінеддіна Джегромійського згадує й Доулат-шах (бл. 1478). Він в одному місці зве Хаджу Емінеддіна впливовим везіром в Абу-Ісхака (стор. 290 в вид[анні] Едв. Брауна, 1901), а в другому місці – дуже близьким дворачком Абу-Ісхаковим, що підбивав Абу-Ісхака боротися проти наступу Музаффаридів (там само, стор. 293). А Хафіз у № 435 проголошує: "Про що мені журитися, коли в мене на світі є Емінеддін Хасан!"

⁴ Адодеддін (в перській вимові – Азодеддін) Іджи окрім "Стадій" – "аль-Мавакіф" (надрук[овано] в Царгороді, 1239=1824; критич[не] вид[ання] Sörenson, Лейпціг, 1848) написав чимало інших творів філософського змісту (див. в К.Брокельмана: "Geschichte der arab[ischen] Litter[atur]", т. II, 1902, стор. 208-209). Іджи був членом султанської ради за Абу-Ісхака (див. Кініїв додаток до "Тарих-и Гозде", факсим[ільно] вид[ав] Едв. Браун, л. 654, під 1353 р.).

⁵ Не треба плутати цього інджуїдського везіра Кивамеддіна Хасана (пом. 1353, що зазначив і Хафіз у № 610) з другим однойменним везіром, Кивамеддіном Мухаммедом музаффаридським (пом. 1363, як видно з № 605). Турецький коментатор Суді XVI в. поплутав обох везірів Кивамеддінів (у Суді взагалі є безліч історичних помилок та нісенітниць), і європейці, увіряючи на Суді, так само не раз і не два плутають Кивамеддіна Хасана з пізніш умерлим Кивамеддіном Мухаммедом.

Хоч згаданих осіб вихваляє Хафіз об'єктивно, як загальних добродійців для цілої шіразької держави, та з елегічно-вдячного поетового тону дуже неважко поміж рядками вгадати, що вони й суб'єктивно були дорогими для його душі, як його високі приятелі, незабутні цінителі художнього його таланту. І справді, з інших Хафізових поезій ми бачимо, що Хафіз був-таки близькою людиною султанові Абу-Ісхакові та двом його везірам – щедрому добродійникові Кивамеддінові Хасанові та не менше певному покровителю Емінеддінові, а окрім того – близький був ще й до інших вельмож інджуїдської династії.

Не менше характеристична тая теплота, з якою Хафіз, згадуючи султана-інджуїда та везірів, щиро згадує теж двох учених і мудрих людей інджуїдської доби: богослова та арабіста св. Медждеддіна Ісмаїла і філософа-містика Азодеддіна Іджі (він-таки й арабський філолог). А вже ж їхнє релігійне визнання було не таке, як Хафізове.

Тим часом оті два вчені шіразці, св. Медждеддін та філософ Іджі, були мало того, що сунніти, ба ще й рішучі вороги шіїтству: один, – правда, це було ще за дитячих Хафізових літ, – завзято боровсь проти хансько-монгольської спроби 1310 р. запровадити шіїтство в Шіразі як офіційне визнання, а другий писав проти шіїтства полемічні трактати¹. Попри все те, шіїт Хафіз (навіть із короткої елегії № 579 це видно) залюбки тиснувся до них, як до шановних учителів, бажаючи просвітитися в "царів знаття". Можлива річ, що спільні містичні тенденції згладжували віросповідну неоднаковість поміж нешіїтами-вчителями та їхнім шіїтом-учеником.

Всебічним їхнім учеником Хафіз, щоправда, не виявив себе. Бо от з певністю можна сказати, що окрім містицизма, тонкі правниче-богословські та лінгвістично-філологічні знання, яких набравсь молодий поет от цих шіразьких світил, знайшли в його натурі більше підхожий для себе ґрунт, ніж філософія Арістотеля та Платона, що саме й дорога була Іджієві в своїх тонкощах. Хафіз аж до кінця свого життя заховав нахил працювати над коранотолковою всезбіркою "Кяшшаф" Замахшарі (1074-1143), не переставав виявляти охоту до схоластичних "Маталі" шіразця Бейдаві (пом. бл. 1286), до філологічних енциклопедій "Міфтах" Саккакі (пом. 1230), що його коментував Іджі, та "Місбах" хівінця Мутарразі (1143-1213)², – а тим часом у царині класичної грецької філософії Хафіз любісінько примудрювався плутати високого ідеаліста Платона з грубим циніком Діогеном та й, нічого сумняшеся, запевнював у своїх газелях, що любе для нього вино живе в бочці, "наче Платон", і через те могтимо викрити людині всі таємниці найвищої мудрості (№ 306). Видко, що і Платон і Діоген залишилися відомі Хафізові з самісінької чутки, не більше.

---

¹ Про Іджієві протишіїтські писання див. у Рійо в описі перс[ьких] рукоп[исів] Брит[анського] музею, т. II, 1881, стор. 435.

² Про це повідає Хафізів приятель Мухаммед Голендам у передмові до поетового "Дивана", що він його зредагував; див. Бомбейське вид[ання] Хафіза 1228=1813 року. Голендам наводить самі заголовки тих праць, які цікавили старого Хафіза, а про ймення їхніх авторів треба самому домірковуватися. Про "Кяшшаф" див. в мене в "Истории арабов", I, 206; про "Маталі" шіразця Бейдаві див. Броккельм[ана], I, 418, № VI; Про "Міфтах" – Брокк[ельман], II, 209 (комент[атор] Іджі); про "Місбах" – Брокк[ельман], I, 293.

При дворі султана Абу-Ісхака, ба ще й передше, повинен був Хафіз у своєму рідному місті зустрічати довгу низку ще інших шіразьких письменників, чи були то сухо-вчені богослови, чи художні поети; і вони, будиши його знайомими, теж не могли не залишити певного впливу на його спосіб думання, на його розвиток розумовий і, зосібна, літературний.

Про марність сього світу дуже вимовно могли навчати Хафіза ті побожні суфійські улеми, які являлися й істориками шіразького некрополя, зосібна шейх Неджмеддін Махмуд (пом. 740=1339), автор арабської житійної всезбірки про похованих у Шіразі славнозвісних людей, – всезбірки, що потім відомала сталася в перській переробці його сина під трагічно-принадливим заголовком: "Тисяча й одна свята могила". І переконання про марність світу, і разом з тим гордовиту патріотичну любов до Шіразу з його славним минулим міг нав'яяти внук Заркуба Шіразького шейх Моін-Ахмед-Заркуб, що напрацювавсь десять літ (1333-1343), зводячи до купи в один кодекс історію свого рідного міста – "Шіраз-наме", бажаючи нею фактично довести пихатим, зарозумілим багдадцям, наскільки справедливі його вірші, писані на честь Шіразові та його славнозамітним водам річки Рукнабада. Вірші Ахмеда-Заркуба – передвістка або pendant до Хафізових художніх співів про той самий чудовий Шіраз з Рукнабадом. Так само як Хафіз, автор "Шіраз-наме" глибоко був відданий султанові-інджуїдові Абу-Ісхакові, та й, швидше, ніж перебігло якесь трьохліття, відколи остаточно запанував Абу-Ісхак у Шіразі, Ахмед-Заркуб уже встиг скласти двохтомову історію його панування¹.

Автор "Книги Шіраза", як бачимо, писав і вірші, і тим уже трохи тісніш наближавсь до людей однакової категорії з Хафізом, себто до поетів. Та славний був Шіраз і найсправжнішими поетами.

Один з-поміж них, професією властиво лікар ("табіб"), був, мабуть, чи не одніолітком Хафізовим; це Джалаледдін Ахмед, якого звичайно звать Джалал Табіб (пом. старий 795=1393 р.). Поезії писати почав він передше, ніж запанував Абу-Ісхак у Шіразі: Джалалева романтична поема "Гул у Науруз" (1333=734 р.) – трагічна повість про римську царівну Троянду та про хорасанського царенка Нововесняного – має на собі присвяту ще Гійяседдінові Кейхосровові Інджу, що правив у Шіразі з 1334 до 1337 р. З Джалала Табіба був і лірик, – те, чим він наближавсь до Хафіза. Окрім того, одна парость письменницької праці Джалала Табіба могла для його початкуючого одніолітка Хафіза бути дуже не зайвою: трактат про правила віршової просодії, перської та арабської².

Поміж двірськими поетами Абу-Ісхака, що гуртувалися і коло самого мецената і коло його везирів, заслуженим старцем був Хаджу Кирманський (1282-1352), який прибув до Шіраза довікувати свій старечий вік незабаром-таки після того, як там зовсім запанував Абу-Ісхак, та й підніс новому панові свою романтичну поему "Гул у Науруз" (1341) – на ту саму тему, що і в Джалала Табіба. Була це в Хаджу Норманського одна з п'ятьох поем його "П'яте-

¹ Див. про Ахмеда-Заркуба у Рійо, перс[ькі] рукоп[иси] Брит[анського] музею, т. I, 1879, стор. 204-205. Про двохтомову історію Абу-Ісхакового панування – там само стор. 205-б: 13. Щоправда, султанську владу мав Абу-Ісхак ще й 1327 року, коли до Фарсу приїздив був ібн-Баттута.

² Про Джалала Табіба див. Рійо, т. II, 1881, стор. 867. Може бути, ще в газеті № 311: 7 йде мова про одне з Табібових писань.

риці", цикла, складеного в стилі класиків романтики – Нізамі (пом. 1203) та новішого – Хосрова Делійського (1253-1325). Старенький Хаджу, як бачиться, мав певну силу над молодшим од нього Хафізом. В одній газелі (№ 294), що зачіпає ще живого Хаджу (той помер 1352 р.), Хафіз, із тим поетичним нахабством, яке тоді загальне практикувалося та й цілком дозволялося, заявляє задля свого самопрославлення, що він своїми поезіями швидше притягне слухачів, ніж Хаджу Кирманський та Сальман Саваджі¹. Сальмана Саваджі, або Савейського, (1291-1377) Хафіз навряд чи знав особисто, бо той не навідувався до Шіразу із своєї півночі; та й доволі ймовірна річ, що позаочна знайомість шіразького співака з Сальманом, поетом достиглишим і досвідченішим (народ. 1291), одбулася саме під впливом Хаджу Кирманського, який по Багдадові добре знав Сальмана й його творчість². Знов же природна річ буде думати, що Хаджу Кирманський, очевидний поклонник недавно померлого (1325) індійського світила Хосрова Делійського, так само й у Хафіза викликав або хоч зміцнив увагу до Хосрова. Щоправда, для самого Хаджу найцікавішим був делієць своєю романтичною епікою; тільки ж Хафіз, ознайомившись з писаннями різнобічного Хосрова, запевне найбільше піддався впливові сильної його лірики³. А вже ж у чому можна запідозрювати посередничий літературний вплив Хаджу Кирманського на Хафіза, так се в тому, що Хафіз, чистий лірик, виявив якнайдужче тяготіння до епіки Нізамі XII в., того зразкового ідеала в Хаджу Кирманського. Аж до кінця Хафізового життя старовинний Нізамі залишився для нього взірцевим наочним підручником поетичної елегантності.

Убейда Заканський (пом. 1371), теж Хафізів спільник серед меценатського кола султана Абу-Ісхака, мав там окреме місце. Убейд – автор і ліричних поезій, і дуже непристойних "Жартів", сатиричної повістки "Про мишей та kota" (як миші kota ховали) і т.ін. В творах отого другого розбору є в Убейда Заканського, поруч простацьких непристойностей, чимало поважної громадсько-сатиричної терпкості, випрямованої і проти клерикалів, і проти заможних класів ("буржуазних", як на теперішню термінологію). В цій точці він близько дотуляється до Хафіза. Безсоромного Закані ріднить із соромливо-лагідним ліриком Хафізом спільна виявнича течія, спільна глибока огида проти лицемірного правовірного духівництва, що торгує молитвуваннями, спільна огида проти фальшивих святеників – дервішів, проти ненажерливого купецтва, яке дбає про самісінькі гроші та зиск, і т.ін.⁴

¹ Про Хаджу Кирманського див "Историю Персии", т. III, стор. 102-104. Про Сальмана стор. 98-100.

² Не заходячи поки що в дальші висновки, підкреслимо цікавий факт, що Хафізова газель № 281, де ми маємо любовний діалог, знаходиться вся цілком у "Дивані" Сальмана Саваджі (хоч, може, це сталося й з вини редакторової), а в № 19 (написаному вже аж за підстригати Хафізових літ) п'ять Хафізових віршів збігаються з такими самими віршами Сальманової хвалебної касиди. На цей факт звернув увагу ще коментатор Суді XVI в. (булак[ське] вид[ання] 1834 р., т. II, стор. 287, та т. I, стор. 63). Повну компліментів на честь поетичного талантові Сальмана Саваджі Хафізову поезію кит'є (№ 612) див. в вид[анні] Брокг[ауза], III, стор. 206; у вид[анні] Розенц[ейга], т. III, стор. 308. А № 294, хоч ніби хоче принизити Сальмана, по суті, високо хвалить його талант.

³ Суді-таки (т. II, стор. 420) підкреслив, що Хафізове рубаї № 669 цілком збігається з такими самими віршами Хосрова Делійського. Звичайно, що за це міг би бути винен попросту редактор "Дивана". Вимовніша річ – схожість у загальному тоні й стилі поміж Хосровом Делійським, що жив раніш, і Хафізом, що жив пізніш.

⁴ Докладно про Убейда Закані див. в "Истории Персии", т. III, стор. 105-109.

Хафіз кохався в національному епосі "Шах-наме" Фірдоусі Х в., та й не один раз він у своїй ліриці згадує ймення любих і нелюбих типів з тої "Книги царів": епічні Сіамек, Джемшид (цей аж з п'ятдесятеро разів!), Ферідун і його сини-братовбивці Сельм та Тур, Мінучігр, Зов, Рустам, Афрасіаб, Кей-Кобад, Кей-Кавус, Сіявуш, Кей-Хосров і ін. так і витикаються з Хафізових газелів. Навіть чорта він часто зве по давньоіранському: Ахріман (№ 189, № 235, № 435, № 506 і ін.). Характеристично, що в солодкому соловейковому співанні вчувається Хафізова мова пехлевійська (№ 517).

Окрім Фірдоусі Х в., складав Хафіз ціну й іншим перським класикам.

Для завдань панегіричних ставив він собі за зразок (№ 294) Захіра Фар'ябського XII в. (бл. 1156-1201), що його ймення в царині хвалебної поезії зробилося в персів мало не специфічним епітетом¹.

Поетичний стиль властиво суфійський виробивсь у Хафіза не тільки через зносини з живими віршеписами-суфіями XIV в., ба й через читання старовинних класиків суфійської поезії. Великий перський містичний поет Санаї (бл. 1048 – бл. 1126-1141) був у Хафізових очах (№ 549) найвищим і найблигороднішим поетичним талантом².

Що над Хафізом мав велику силу шейх Нізамі XII в.³, про це ми мали побіжну нагоду згадати вище, добачаючи в тому можливий вплив на Хафіза од Хаджу Кирманського. Хоч з Хафіза найчистіший лірик, але "незми Нізамі" – "Нізамієве віршування" – то для Хафіза незрівняний, недосяжний зразок поетичної елегантності (№ 499, № 686), дарма що з Нізамі був поет романтично-епічний, а не ліричний⁴. Хафіз цитує заголовки Нізамієвих поем (напр[иклад], "Мехзен аль-асрар" – "Скарбниця тайн", у № 219), він дослівно позичає віршовані видержки з Нізамі (прим[іром], з "Іскандер-наме" – "Александрії" в № 686)⁵. А вже ж Нізамієві закохані пари з їхніми стражданнями (Меджнун та Лейла, Хосров та Ширін з Фархадом)⁶ або епізоди з "Іскандер-наме" – незмінно⁷ фігурують у Хафізових ліричних газелях як вимовні ілюстрації для душевних його переживаннів. Звичайно, не можна заперечувати, що Нізамі міг-таки справді дорогим бути для Хафіза з багатьох літературних поглядів, чи то як романтичний автор художніх любовних повістей, придатних

¹ Про Захіра Фар'ябі див. "Историю Персии", т. II (М., 1912), стор. 31-32. Джамі XV в. в "Бахаристани" (Царгород, 1311=1894, стор. 88) безперечно добачає на Хафізі певний вплив од Фар'ябі, бо каже, що вірш у Хафіза плеться відьніш, як у Фар'ябі.

² Про Санаї – стор. 115-120 в "Ист[ория] Персии", т. II.

³ Про Нізамі (пом. 1203) – "Ист[ория] Персии", т. II (1912), стор. 161-240.

⁴ Хафізова газель № 499 (вид[ання] Брокг[ауза], III, стор. 107; Розенцв[ейга], III, стор. 18; Уілберф[орса]-Кл[арка], т. II, стор. 822) має риму "амі", і через те можна було б іще думати, що ім'я "Нізамі", а не яке інше, могло з'явитися там почасти й задля рими. Тільки ж у № 686, себто в "Книзі виночерп'я" (вид[ання] Брокг[ауза], III, стор. 251; Розенцв[ейга], III, стор. 490; Уілберф[орса]-Кл[арка], II, стор. 992), Нізамі згадується поза всякою римою, і тут просто сказано наприкінці, що рівного Нізамі не було віршівника в нашому старому світі. Щоправда, ім'я "Нізамі", яке має того самого кореня, що й слово "незм" (віршування), само собою аж просилося для хитромудрої, вузлуватої гри словами ("зі незм-і Нізамі").

⁵ Це – в тій самій "Книзі виночерп'я". Хафіз попросту цитує три Нізамієві двустишся, щоб ними закінчити свою "Книгу виночерп'я".

⁶ Без "Сімох вродниць" Бахрама Гура, хоч сам Бахрам Гур і згадується (№ 328 та № 690).

⁷ Більше, як 40 разів.

своїм стилем і для газельної лірики, чи так само і як автор дидактичної "Мех-зен аль-асрар" – "Скарбниці тайн" (№ 219) і поеми про марність усенької земної величності й земного щастя: "Іскандер-наме" (№ 686 і багато інш.)¹. Тільки ж, попри все те, не раз насувається читачеві-історикові ще й інакша думка: може бути, для Хафіза з його непригасимими шіїтськими симпатіями принадною була й сама особа Нізамі? Може бути, для його душі близький був сам образ отого поета-шіїта, засудженого жити самітником серед палкої суннітської людності м. Гянджі?

Шіразця Сааді, свого земляка, що помер з кількись літ перед тим, як Хафіз мав народитися на світ, Хафіз у своїх віршах не згадує. Але й Сааді він читав пильно, бо навіть позичав із Саадієвої лірики декотрі вірші для своїх газелей, тільки що не зазначав того (себто мовчки обкрадав Сааді)².

Студював Хафіз, звичайно, й великого містика Джалаледдіна Румі (1207-1273). В одній з газелей (517) зве себе поет дервішем-мавлявієм, себто визнає, що належить він до ордену Джалаледдінового. В іншій газелі він виразно натякає на мавлявійські "радиння" з флейтою (№ 562). Ще, знов, із іншої газелі (№ 129), де Хафіз живовидячки грається словом "іракі"³, видно, що мав у нього пошану й Джалаледдінів сучасник поет Іракі. Той поет XIII в. приїздив був до малоазійської Конії саме тоді, як там Джалаледдін Румі був іще живий, і писав Іракі у дусі ідей мавлявійського гурту⁴.

Так от під такими рясними літературними і літературно-науковими впливами, і сучасними для Хафіза і давніми, формувався у Хафіза його світогляд і розвивався та міцнішав його письменський талант.

Суфійським послушником, як ми вже знаємо, зробивсь Хафіз між 1326-1345 р.⁵ Таким чином, за Абу-Ісхакового панування (1341-1353) був з Хафіза, безперечно, не якийсь легковажний поет-гедонік, ба людина споважнілая, цілком дозрілого віку, шановний автор вселюдно визнаних талановитих віршів, – одно слово, уже той славнозвісний Хафіз, якого знають нащадки. Серед поетів Абу-Ісхакового двора він, живовидячки, був найяркіша, першорядна зірка. Навряд чи може виникати сумнів, що значна, мабуть чи й не більша, частина Хафізового "Дивана" склалася саме за інджуїда Абу-Ісхака. І до того це була, запевне, взагалі найдаровитіша частина "Дивана"; не диво було б, коли б після її написання поетова творчість почала вже переламуватися й на гірше, хилячись до занепаду. Адже ж як допанував Абу-Ісхак (1353), було Хафізові літ під п'ятдесятеро, або й над п'ятдесятеро. Відома ж річ, що після такого віку і фантазія і талант у людини починають уже й слабшати, дарма

¹ Згадка про Олександра Македонського трапляється в Хафіза щось аж 16 разів.

² Пор. Хафізову газель № 9: 7 з однією з-поміж Саадієвих "Бедайі" (стор. 107, № 77, в бомб[ейському] вид[анні] Саадієвих "Кулліят" 1301=1884 pp.); № 170: 5 – з Саадієвими "Теййібат" (стор. 80, № 359); № 8: 7 – теж з "Теййібат" (стор. 86, № 383). Приклади, де дослівно збігаються Хафізові вірші з Саадієвими, позначив Едв. Браун в розділі про Сааді в "A Literary history of Persia", т. II. Лондон, 1906, стор. 538-539.

³ Слово "іракі" визнача: а) месопотамський (іракський), б) певний музичний наспів, в) поет Іракі XIII в.

⁴ Про Іракі (пом. після 1287 р.) див. в "Истории Персии", т. III, I (1915), стор. 81. Огляд його писань див. у Рйю, перськ[ій] рукописи Брит[анського] муз[ею], т. II (1881), стор 594.

⁵ Див. 2-у примітку на стор. 167 за присвячену везірові Тураншахові (1366-1385) газель № 383, де сказано, що буде тому над 40 літ, як зробивсь Хафіз послушником.

що численність писань, які людина після того творитиме, може бути ще чи-маленька або й значна.

Не буде ніякісінької пересади сказати: найкращий Хафіз – це той, що оспівував Інджудів і, зосібна, Абу-Ісхака, а не той, що творив опісля.

VII

Що є в Хафізівому "Дивані"?

В склад Хафізового "Дивана" увіходять понад 570 газелей (573 або й 576 №№), дві-три касиди, більше ніж 40 обривків (кит'ат), мало не 70 четверостишшів ("рубай"), декілька дуже недовгих "маснаві" – парно-римованих поезій, що поміж ними тільки "Книга виночерпія" та "Книга співця" трохи довші, та ще один "мохаммес", або поезія, писана п'ятирядковими строфами.

Виходить, що головний зміст Хафізового "Дивана" – це т[ак] зв[ані] газелі, тобто недовгі ліричні писання звичайного ліричного типу. Джамі у "Бахаристані" (1487) каже, що, на думку людей, ніхто не стоїть вище од Хафіза в газельному писанні і що Хафіза мають за такого самого незрівнянного поета (любовних) газелей, яким являється в царині (хвалебних) касид Захір Фар'ябський¹.

Щодо змісту самих газелей, то, звичайно, газелі повинні перш за все виспівувати красу та кохання, вино, квіти, весняну природу і т.ін.; такий зміст і в газелях Хафізових; частіш оспівуються кохані хлопці, ніж дівчата або жінки. "Краще пити й непутяще життя вести, ніж робити з Корана сільце для підловлювання людей!" – іронічно одказує поет тим духовникам-муллам, котрі котять його гудити, та всяким святенникам. Не чужі для Хафізової лірики й інші мотиви, поважніші й глибші, на-пр[иклад] гордовиті заяви про людську гідність, туга з того, що людська доля – непостійна і щастя швидко минає, гіркі почування з того, що вчителі віри – лицеміри дволичні, що люди фанатично держаться обрядового боку релігії, розуміють Коран чисто надвірним способом і т.ін., тим часом як правдивий храм божий міститься в серці у людини і геть усі люди, хоч би й вірували не по однаковому, можуть і повинні бути братами незалежно од того, чи до мечеті ходять вони на молитву, чи до гебрської божниці, чи до церкви, чи до синагоги². Такі теми розвивалися були в суфійських віршах іще й перед Хафізом (Санаї, Хайям, Сааді в його ліриці, Джалаледдін Румі, емір Хосров Делійський і ін.). Есть у Хафіза й похвальні поезії, що в них він без раболіпства виславляє високі прикмети та добродійства тих вельмож і правителів, – шіразьких і інших, – які показували йому своє безпосереднє або позаочне прихилля³. Одно слово, своїм змістом поетична Хафізова творчість анічим не одрізняється од поетичної творчості його попередників, і головна її ознака тільки тая, що художнього таланту в Хафіза мабуть чи не більше.

¹ Див. "Бахаристан", царгород[ське] вид[ання] 1311=1894 р., стор. 88.

² Такі самі ідеї про рівність релігій ми зустрічаємо й у шіразця Сааді XIII в., але поруч них ми бачимо в Сааді неприховану погорду супроти самих чужовірців як людей. Слово "жид" у писаннях Саадієвих уживається як лайка. В Хафіза ми проти християн або жидів не знайдемо таких самих різко зневажливих висловів, якими рясно кидає Сааді, тільки ж і в Хафіза видно супроти них несвідому зневагу. "Що од милого йде, все воно мило, байдуже, чи чотки він носитиме, чи пояс чужовірців", – каже Хафіз (№ 245), виразно тим показуючи, що взагалі чужовірець – то істота нижча [...].

³ В панегіризмі Хафіз уважав за свого вчителя, як бачиться, Захіра Фар'ябського (№ 294, пом. 1201). Але ми ніде не бачимо в Хафіза такої хвалебної пересади, як у Захіра.

Лірика

* * *

Коли туркенья, що в Шіразі, у мене серце візьме з бою,
Я за її індійську мушку дам Самарканд із Бухарою.

О чашнику, лий по потребі, бо не побачимо на небі
Ні хвиль прозорих Рокнабаду, ні яворів над Мусаллою!

Ох, ці красуні, жваві, юні, терпіння викрали у мене,
Як турки – хана нездолана, що правив гордою Ягмою!

Моє кохання безконечне високої вроді не потрібне,
Як фарби й витівки обличчю, що всіх засліплює красою.

Красу Юсуфа спостерігши, що Зулейха зробила? Серце
Її примусило зректися свого цнотливого завою.

Кажі нам казань про кохання, кинь таємниці нерозгадні,
Що марно мучать мудрагелів, що мерехтять над головою.

Послухай, серце, що скажу я, бо слово мудрості старече
Щасливій молоді дорожче від найдорожчого напою.

Ти так мене вразила, мила, – нехай простить тобі всевищній!
Але уста твої солодкі – солодкі й з мовою гіркою.

Пісні, що нижеш, як перлини, ти прочитай тепер, Гафізе,
Так, щоб короною Стожари повисли з неба над тобою!

* * *

Скінчився піст, у всі серця прийшло життя нове,
В шинку аж пиниться вино й до келихів зове.

О святобожнику сумний! Минув, минув твій час!
Знов п'ють навколо, знов шумить, сміється все живе.

У чому ж проступає той, хто п'є вино, як ми?
Хіба закоханий гультьяй з святим законом рве?

На того, хто вином упивсь, не скажеш: лицемір,
Як на дводушного ченця, що обдуром живе.

Не лицемірить ми прийшли, не зводити людей –
Це знає той, хто знає все, – і вічне, й миттєве.

Приймаєм приписи святі, не чиним людям зла.
А те, що люди звуть кривим, воно й для нас криве.

Що з того, як по піалі ми хильнемо удвох?
Це ж кров лози, не та це кров, що в серці в нас пливе.

Хіба це гріх? Хіба це ми в світ несемо біду?
А гріх – тоді скажи мені, хто без гріха живе?

* * *

Що за пуста розвага – пиття й гульня у схові?
У добрім товаристві – найкраще пиякові.

Забудь про небо, в серці усі вузли розплутай,
Що їх не розв'язали трактати наукові.

Що все зникає-гине, ти не дивуйсь: у неба
Таких казок, як наша, тьма тем наготові.

Бери цю чашу ґречно, бо чаш голів преславних
Джемшіда й Кай-Кубада є прах в її будові.

Хто скаже, де поділись Багман із Кай-Ковусом?
Хто чув, де трон Джемшіда, його вінці перлові?

Я бачу, як і досі, уста Шірін згадавши,
Встає тюльпан з могили, з Фаргадової крові.

Він кубка й на хвилину з рук не пускає: мабуть,
Узнав, що в цьому домі всі втіхи тимчасові.

Ходім, ходім, упиймось, і, може, в цім вертепі
Скарби для нас, нещасних, відкриються казкові.

Вітрець над Мусаллою, дзюрчання Рокнабаду!
Я бранець ваш довічний, я ваш у кожнім слові!

П'яній під звуки чанга, немов Гафіз, бо щедро
Дарують серцю втіху його нитки шовкові.

* * *

Ми не злословим, по дорозі не ходимо кривій,
Для нас чужий халат не з черні – і не з блавату свій.

І дервіш, і багач немало недобрих мають вад:
Коли вже вада є, то краще не дати волі їй.

Не вписуй літер криводушних у зошити знання
І правди чистої сторінці не довіряй брудній.

Коли султан не пошанує гультьяйського пиття,
На честь його ми теж не вип'єм на беседі своїй.

Ходи по світу піхотою, про ворона коня
Та про мережане сідельце не думай і не мрій.

Безжально небо розбиває одважних кораблі:
Тож краще на всяче море не покладай надій.

Коли завидника огуду до серця прийме друг,
Скажи: не ремствуй, ми обмові не віримо пустій.

Гафізе, як про тебе ворог дурницю скаже, змовч,
А скаже правду, – проти правди не виступай на бій.

* * *

Я так від кохання страждав – не питай!
Так гірко побачення ждав – не питай!

Півсвіту пройшов-проходив – і нарешті
Таку собі гарну назнав – не питай!

Я й прах на порозі її цілував би,
А скільки я сліз проливав – не питай!

Я вчора почув її шеліт над вухом,
Що так мені серце пройняв – не питай!

Кусаєш ти губки до мене: "Та змовкни ж!"
Як сам я ті лали кусав, – не питай!

Як сам я щоденно в хатині убогій
Без тебе томився й страждав, – не питай!

Блукав, як Гафіз, я шляхами кохання
І в місце таке я попав – не питай!

* * *

Собака більшої достойний шани,
Ніж той, хто ближньому кує кайдани.

Це щира правда, що її людина
З відкритим серцем визнати повинна.

З тобою кожен може їсти й пити,
А псу невільно й на поріг ступити.

Як жаль, що тільки пес і може нині
Подати приклад вірності людині!

* * *

Про зло й добро своє сам дізнавайсь! Навіщо
Тобі наглядача, щоб душу доглядав!

Від зла віддалюйся, з добром не розминайся,
Не пропускай життя серед пустих забав.

Тебе годує бог, ти знаєш, – не дозволь же,
Щоб дух ненатлості в полон тебе забрав!

Рубаї

* * *

Щодня все тяжче свій тягар носити,
Щодня болючіш у розлуці жити.
Терплю, змагаюся. А доля каже:
"Є інші справи, ніж тобі годити!"

* * *

Довіку щастя з горем не подружить,
Ніякий хміль за сльози не відслужить.
Все щастя світу за сім тисяч років
Семи печальних днів не надолужить.

* * *

Коли і ти, як я, в цю сіть ускочиш, сам
Пий і гуляй собі, та не наслідуй нам:
Закохані, хмільні, паливоди – ось хто ми!
Хай з нами не сидить, хто дорожить ім'ям.

* * *

Аж поки суд небес твій шлях не перетне,
Наповнуй радістю своє буття земне!
В мить, як із рук твоїх я келих випиваю,
Я чую, як вино увічноє мене.

* * *

Де друг, що слова не ламав, нехай мені покажуть!
Від кривди хто спочинок мав, нехай мені покажуть!
В тобі – життя моє, а ти – невірна! Що робити?
Та хто ж прожив і зрад не знав, нехай мені покажуть!

Переклад В.Мисика

"Багаристан" Джамі та деякі завваги до Rawze-ye Šašom

Нуреддін Абдурахман ібн Нізамеддін Ахмад ібн Шамседдін Мохаммед народився 8 ша'бана 1414 / 7 листопада 817 р. в містечку Джам поблизу Нішапура, а не в Гераті (куди переїхав з батьками ще малою дитиною)¹. На цю деталь вказує укладач IV тому вибраних праць члена-кореспондента АН СРСР Є.Е.Бертельса Е.Р.Рустамов, звертаючись до *Xamsat ul-motahaayirin* ("П'ятериця збентежених", тобто "П'ять планет", 1492) Алішера Навої (1441-1501) – великого сучасника й щирого приятеля Джамі – де наведені рядки з кит'я Абдурахмана Джамі: *maw'lud-am Jam* [Бертельс 1965, 4, 210]. Існує біографія Джамі, написана одразу після його смерті на замовлення Навої Абд аль-Васі' Нізамі *Maqamat-e Mawlewī Jamī* – ("Життєпис Мауляві Джамі"), і рукопис її, що знаходиться в Інституті по вивченню східних рукописів АН Узбекистану, схарактеризований Є.Е.Бертельсом як "унікальний" [Бертельс 1965, 4, 209], а також *Takmila bar nafaxat ul-uns-e Mawlewī Jamī* ("Доповнення до "Подувів дружби" Мауляві Джамі") Абдальгафура Ларі, на які переважно й спиралися дослідники його творчості [Афсахзод 1988, 9], та багато інших біографій і тазкіре цих середньовічних літературних антологій, де поряд із цінними повідомленнями сусідять частогусто легенди й літературні анекдоти. Зрештою, історію вивчення життя й творчості Джамі ґрунтовно виклав А.Афсахзод [Афсахзод 1988, 6-20].

Відбувши в Гераті початки наук, слухаючи уроки у найкращих учених (відомого арабіста мауляні Джунайда Усулі, мауляні Ходжі Ала ед-Діна Алі Самарканді), Джамі обирає собі духовним наставником шейха суфійського ордену накшбандія Саад ед-Діна Кашгарі, а згодом стає придворним поетом (Є.Е.Бертельс твердить, що погодитися з таким визначенням статусу поета навряд чи можна [Бертельс 1965, 218]²) султана Хусейна Байкари (правив у 1469-1506 рр.), який "завжди прихильно ставився до дервішів і був палким любителем поезії". Коли султан Хусейн сів на престол слава про поета, зарівно як і про відомого вченого-енциклопедиста XVI ст., давно вже розійшлася мусульманським Сходом. Джамі – "епілог класицизму, а також дуже характерне втілення своєї епохи" [Dejiny... 1963, 242]. "Творчість Джамі перш за все вражає розмаїттям жанрів. Він залишив нам три ліричні дивани, сім великих епічних поем, художню прозу, роботи історичного характеру, роботи з історії літератури, статті з філософії суфізму. Історики перської літератури (Г.Ете, Е.Дж.Браун) назвали Джамі останнім класиком, що він мовби підсумовує увесь попередній літературний розвиток" [Бертельс 1965, 126]³.

¹ "Нуреддін Абдурахман ібн Нізамеддін Ахмад Джамі народився 23 ша'бана 817 р. (7 листопада 1414 р. в невеликому селищі Харджирд в окрузі Джам поблизу Герата" [Урунбаев 1982, 3].

² "Близькі стосунки з гератським двором і щира дружба з візіром Алішером Навої жодною мірою не вплинули на його незалежність: не спокушався він ні кар'єрою, ні багатством" [Dejiny... 1963, 242].

³ ґрунтовний аналіз епохи, що передувала Джамі та породила його, а також усієї попередньої літературної творчості, стилів і напрямків, прийомів віршування зробив Є.Е.Бертельс [Бертельс 1949].

В оцінці творів Джамі щодо кількості та їх автентичності думки вчених розходилися [Афсахзод 1988, 23-30; Бертельс 1965, 238-240], і причиною тому – багатюща творча спадщина Джамі як поета й ученого, а ще величезна кількість самих рукописів, написаних за життя поета й дещо пізніше, на початку XVI століття. "Документальні джерела свідчать про те, що Джамі в останні роки життя особисто підготував повне зібрання своїх творів – кулліят" [Афсахзод 1988, 26]. Один із таких списків ("чудовий кулліят ташкентської бібліотеки" [Бертельс 1965, 239]), виконаний Мохаммедом ібн Хасаншахом аль-Катибом аль-Гараві 908/1502 року (тобто через десять років по смерті Джамі), включає 38 його творів (інвентарний номер 1331 у Зібранні східних рукописів АН Узбекистану). Другий список кулліята Джамі, зроблений у 931-936/1525-1530 роках, знаходиться в Санкт-Петербурзькій публічній бібліотеці ім. М.Є.Салтикова-Щедрина (шифр за каталогом Дорна 422) [Персидские... 1989, II, 100-104]; він також мав містити ті самі 38 творів, які значаться в списку 1331, однак з невідомих причин ("неохайність переписувача") частина творів не увійшла до цього списку.

Не зупиняючись докладніше на наукових працях Джамі, згадаємо побіжно його художні твори: три ліричні дивани Fatehat aš-šabab ("Початок юних літ"), Waseṭat al-'eqd ("Середня перлина намиста", "Середліття") та Xatemat al-hayat ("Завершення життя"); поема Selselat az-zaḥab у трьох зошитах ("Золотий ланцюг [спадкоємності]"), присвячена проблемам суфізму та його філософії. По завершенню "Золотого ланцюга" всі поеми, написані доти, Джамі зібрав під загальною назвою Haft awrang ("Сім престолів", себто "Сузір'я Великої Ведмедиці"). Сюди ввійшли сім поем: Salamun-u Absal ("Саламан і Абсаль"), Tohfāt al-ahrar ("Дарунок благородним" чи "Дарунок благородних")¹, Sobhat ul-abrar ("Чотки праведників"), Yusef wa Zalīxa ("Юсуф і Зулейха"), Leylī wa Majnun ("Лейлі і Маджнун"), Xeraj-naine-ye Sekandarī ("Книга мудрості Іскандерової"). Із художньої прози Джамі залишив "Багаристан" ("Весняний сад"); відомі також Seḥel hadīs ("Сорок хадісів", себто сорок переказів, приписуваних пророкові, знані ще під назвою Arba'In hadīs – "Сорок хадісів"), писані арабською мовою. Цікаво, що арабський текст кожного хадіса супроводить віршований переклад на фарсі; цей же ж прийом перекладу власного вірша на фарсі використовує Джамі в "Багаристані" (про що мова нижче). Завершує огляд Resale-ye monsa'at ("Пошання про листи"), відоме ще під назвою Monsa'at, Maktubat ("Листи")².

"Багаристан" ("Весняний сад") посідає особливе місце у творчості поета; робота над ним була завершена, як каже сам Джамі у приведеній наприкінці твору хронограмі, 892/1486-7 року (ba waqti šod axer ke tarix hejrat šawad nehsad ar³ hešt bar wey fazaye... "в той час добіг кінця, коли дата гіджри ста-

¹ "Тухфат аль-ахрар" ще перекладають як "Дарунок вільних чи вільним" (тобто дарунок вільним од усього суфіям, або ж "Дарунок Ходжі Ахрару"; Ходжа Убейдуллах Ахрар, 1404-1490 рр., відомий суфійський шейх, глава суфійського ордену нақшбандія / [Dejūn... 1963, 242; Собрание... 1954, II, 411].

² Існує спеціальна праця, присвячена листуванню Джамі [Урунбаев 1982].

³ У каталозі східних рукописів при цитуванні хронограми допущена, очевидно, механічна помилка: тут ужито не стягнену форму від agar, а ar (Собрание... 1963, VI, 354-355); те ж саме написання і в рук. кат. № 9780 (1, арк. 84а).

вала дев'ятсот, якщо вісім до того додати"); кулліят № 1331, арк. 4316, № 9780 (1, арк. 84а). Ця книга була написана для його рідного сина Зійяеддіна Юсуфа, якого любив усією душею, про що й каже у передмові, коти тому виповнилось десять років (трійко дітей померли немовлятами, найстарший із них прожив лише один рік); народила йому Юсуфа дочка чи онука шейхана-наставника Саадеддіна Кашгарі.

Написаний "Багаристан" як наслідування знаменитого "Гулістану" Мусліхеддіна Сааді Шіразі (1284-1292), про що і сповіщається в передмові, однак це не сліпе копіювання геніального попередника, між "Гулістаном" і "Багаристаном" існує ряд істотних відмінностей, на окремі з яких вказав А.Афсахзод [Афсахзод 1988, 66-67; Джамі 1987].

"Весняний сад" складають вступна частина, вісім розділів, кожен з яких називається равзе (райський сад, рай-сад, raiska zahrada). У першому саду йдеться про життя знаменитих шейхів і мудреців, "що за характером приймає до робіт Джамі по біографії шейхів"; у другому саду – висловлювання великих людей, мудреців; третій розділ присвячений життю падишахів, а ще темі справедливості; четвертий розділ розповідає про щедрість і людське благородство – ці якості чи не найбільше цінує Джамі; п'ятий розділ присвячений коханню й щирій дружбі; шосту главу складають короткі оповідання сатиричного плану, жарти й анекдоти; у сьомій главі – роздуми поета про поезію, розглядаються прийоми віршування, дана характеристика творчості 39 перськомовних поетів X-XV ст., зокрема славетних Рудакі, Фірдоусі, Сааді, Гафіза та ін., – це своєрідна хрестоматія перської літератури; у восьмому розділі вміщені оповідки "тваринного" циклу, байки тощо.

В основу перекладу шостого "райського саду" покладено найстаріший, прижиттєвий рукопис "Багаристану" тимуридської епохи, що зберігається у Відділі рукописів АН Узбекистану, кат. № 9780/1 [Собрание... 1963, VI, 354-355], а також рукопис "Багаристану" уже згадуваного кулліяту, кат. № 1331 [Собрание... 1954, II, 409-415].

Рукопис кат. № 9780/1 написаний насталіком, каліграф Камаледдін Махмуд ібн Джалаледдін Джуракані; дата переписування – 895/1489-1490 р. (арк. 84а). В рукописі істотні дефекти, зауважені при його описі [Собрание... 1963, VI, 354-355], а саме: поля багатьох аркушів реставровані, у верхній частині аркушів коричневі плями, "очевидно, від води". Перший аркуш писаний пізніше, "посереднім насталіком", і при переході на зворот текст на арк. 16 частково повторює текст наступної сторінки¹. На аркуші 16 помилка (alehe) не виправлена, лише неохайно закреслена. У рукописі багато пізніших вставок, написаних, очевидно, іншим почерком; є вставки і в шостому "саду". Рукопис містить 84 арк. (16 – 84а), 11 x 21,5.

Рукопис кат. № 1331, "надзвичайно цінний" [А.Афсахзод], включає, як уже згадувалося, 38 творів поета, писаний "хорошим насом" і скульсом (скульсом в основному виконані заголовки) "рукою німецького раба, що потребує ласки Аллаха" Мохаммада ібн Хасаншаха аль-Катиба аль-Гараві, гератського каліграфа,

¹...wa-'ala [alehe] sahbehe wa 'alehe al-moqtabasina... (арк. 16).

908/1502-1503 року (арк. 619 631 арк., 28 x 39). "Багаристан" знаходиться на арк. 407а-431б і взятий у подвійні золоті рамки; на полях тексти двох інших творів Джамі; закінчення поеми *Leyli wa Majnun* на арк. 417а (початок на арк. 341а), що передує поемі *Xerad-name-ye Sekandari* чи ж *Искандарі* (арк. 417б).

Як відомо, рукописів "Багаристана" існує дуже багато, та, на відміну од поетичних творів, де зіпсувати риму чи збитися з розміру доволі складно, прозовий текст "Весняного саду" більш-менш рясніє спотвореннями. "Порівнюючи рукописи "Багаристана" різних часів... можна переконатися в тому, що їх розходження такі великі, що часом од варіанта письменника зостається лише загальний зміст оповідань, а іноді й він спотворюється. Навіть рукописи, близькі за часом до життя автора, відчутно різняться один від одного. В деяких рукописах (наприклад, у списку Кулліята 1331 із Зібрання східних рукописів АН Узбекистану досить часті випадки нехтування римою в прозовому тексті, що помітно спрощує текст" [Афсахзод 1988, 71]. (Нещодавно в Москві вийшло друге видання критичного тексту "Багаристана", підготовленого на основі п'яти рукописів кінця XV – початку XVI ст.; з-поміж них і згадувані кат. № 9780/1 та кат. № 1331.) Крім того, в рукописі кат. № 1331 відсутні цілі фрагменти (немає, зокрема, оповідань "Баглюль та безумці Басри", "Бедуїн, що загубив верблюда й пообіцяв віддати за віднайденого два"), часті пропуски слів і зворотів ('amr-u leys yakī az laskaryan-e xud-ra did bar aspi lagar nesaste (арк. 420б); nabina'l dar sab-e tarik ceragi dar dast... (420а) тощо); низка оповідань подана під назвою *hekaayat*, а не *moʻayyeba*, як це у рукописі кат. № 9780/1. Також помітний цілий ряд розходжень, що мають характер дописок:...agar wey-ra mixast man baradar-e tu mibud-am (арк. 422а) (в рукописі кат. № 9780/1... agar wey-ra mixast man tu mibud-am); da'wa mikard ke xuda-ye ta'ala farzandan wa farzandan-e farzandan-e tu-ra... (кат. № 1331, арк. 420а, кат. № 9780/1, арк. 43б). В оповіданні "Претендент на звання нащадка пророка" допущена помилка переписувачем: *moda'eye xud-ra ba surat-e 'alaweyan araste bud* (421а), а відоме оповідання "Моавія та Акиль син Абу-Таліба" з вини Мохаммеда ібн Хасаншаха аль-Катиба аль-Гараві починається доволі незвично: *mo'aweyewa'aqil ben abi taleb ba-hasem* (замість *ba-ham*) *nesaste budand* (421а); тут, очевидно, йдеться про Гішама, халіфа з династії Омейядів, що правив у Дамаску в 724-743 рр. [Босворт 1971, 29). Акиль сини Абу-Таліба, як відомо, помер 670 року, а Моавія І ібн Абу-Суфйан правив у Дамаску у 661-680 роках (щоправда, у класичній арабській та перській літературі часове зміщення – явище досить часте).

У рукописі кат. № 9780/1 (у реставрованих аркушах – 54б та арк. 55а) в оповіданні "Фараздак і державець Басри" відсутній вірш, писаний арабською мовою, відомого арабського поета ал-Фараздака (641-732); він включений у критичний текст А.Афсахзода з відповідним зауваженням [Джами 1987, 11б]. Очевидно, це назіра – досить поширений прийом поетичного змагання чи наслідування віршів іншого поета (де, як правило, має витримуватися розмір віршування, рима тощо), або ж просто Джамі вільно інтерпретує на фарсі кит'а, подавши її у формі рубаї. На користь останнього свідчить і те, що при переході від арабського вірша до перського ужито *tiḡuʻad*, яке ще можна перекласти як

"себто він (Фараздук. – Г.Р.) каже" ("варіація Джамі на тему наведених ним віршів Фараздака" – М.Занд).

Принагідне зауважимо, що "повний французький переклад" (Є.Е.Бертельс) "Багаристана" А.Массе, "повний і добросовісний" (К.Чайкін) загалом має істотні лакуни: відсутні, зокрема, оповідання "Старий і молода невільниця", немає в оповіданні "Фараздук і державець Басри" арабського вірша тощо.

З-поміж інших творів Джамі "Весняний сад" виходив літографічним способом чи не найчастіше, та "жодна публікація не відповідає вимогам сучасної текстології, бо досить часто рукописи, взяті за основу видання, невідомі, як неясний і критерій добору тексту видавцем [Афсахзод 1988, 71]. Порівнюючи текст "Багаристана" із однією з таких літографій, виданої в індійському місті Лакхнау 1317/1898 року [Baharistan 1317 (p)], можна заважити "редакторську" роботу переписувачів рукопису, з якого зроблено це видання. Приміром, такий фрагмент із оповідання "Гарун ар-Рашід, Асма'ї та араб-степовик".

"От якось одного дня Гарун на полювання подався, і Асма'ї з ним був. Побачили вони, що якийсь араб у той час проходив степом. Гарун мовив до Асма'ї: "Приведи його до мене". Асма'ї підійшов до нього та сказав: "Повелитель правовірних тебе кличе, вдовольни прохання". Сказав він: "Він є повелителем правовірних?". Асма'ї сказав: "Так". Сказав араб: "Я йому не вірю". Вилаяв його Асма'ї та сказав: "О сину розпусниці! Чому ти так говориш?" Араб, увійшовши у гнів, схопив Асма'ї за ковнір та тряс ним на всі боки і обсипав його лайкою, а Гарун дивився та сміявся. Після того він підійшов до Гаруна й сказав: "О повелителю правовірних – як уважає цей чоловік – вимагай у нього справедливості, бо він мене облаяв". Сказав Гарун: "Дай йому два диргеми". Араб сказав: "Аллаху преславний! Мене облаяно, два диргеми іще йому треба дати?" (с. 63).

Наслідуючи "Гулістан" Сааді – писаний саджем, оцим "голубиним туркотінням" – неперевршений зірець римованої прози, Джамі й собі вдається до цього випробуваного прийому. Мовлячи про садж, як правило, згадують аль-Гамадані (969-1007), відомого ще як Баді аз-Заман ("Диво часу"), основоположника макама, та Абу Мохаммеда аль-Касима ібн Алі аль-Харірі (1054-1122), відомого й як аль-Басрі, що успішно розвинули традиції перших арабських мусульманських поетів. У цьому ряду серед перської літератури стоять "Каліла й Димна" (обробка індійської "Панчатантри"), "прикрашений" переклад на фарсі з арабської версії ібн-Мукаффі та "Макама" Хаміді (бл. 1156 р.). Джамі лише демонструє вміння писати римованою прозою, не обтяжуючи текст зайвими конструкціями; немов задаючи тон подальшій розповіді, він плавно переходить від саджу до "буденної" прози: ruri dar fasi-e baharan ba jam'l az dustdaran ba-hawa-ye gast-u tamasa-ye sahra-u dast birun rafum cun dar mawza'-ye xorram manzel saxtim-wa sofrā andaxtim (кат. № 9780/1, арк. 53а; кат. № 1331, арк. 422б).

В окремих місцях садж лише додає комічного ефекту ("Жінка, що привела до судді свого чоловіка"): ma-ra yek lahze fareg na-migzarad na dar xala-wa na dar mala-wa na dar waqt-e xamir-e kardan-wa nadar waqt-e nan-e

pahtan-wa nadar waqti-ke ruza midaram-wa na dar waqti-ke namaz migzaram (кат. 9780/1, арк. 51а; кат. № 1331, арк. 422а) – так вона скаржиться судді на свого надто жвавого чоловіка, що нагадує скарга ця швидше благання-молитву, класичне голосіння. В оповіді "Падишах-гнобитель та син заможника" відповідь сина-спадкоємця падишаховому візиру можна розцінити як приховану іронію або ж глузування: син прикидується таким собі дурником (az mal-u manal-e conin-u conin-wa az waresan wazir-ekabir... -wa ln faqir-e haqir...; рук. кат. № 9780/1, арк. 486; рук. кат. № 1331, арк. 4216). Крім того, по всьому твору порозкидувано цілі "шматки" отакого римування (іноді лише двома-трьома словами) – Джамі мовби грається в римуванки.

Садж довго не наважувався перекладати (А.Массе передав перський текст "звичайною, неприкрашеною прозою", М.Занд "паралельними лексичними конструкціями"), і причиною тому неадекватність сприйняття римованої прози читачем-європейцем, побоювання, що це нагадуватиме "русский раёшник" (М.Занд) або українську народну казку "Рішка", тобто мова йтиме про заниженість високого стилю; "при перекладі на іноземну мову така проза набуває небажаного відтінку "раєшного" стилю і здатна втомити читача штучністю" [Джами 1935]. До вдалих перших спроб передати повновартісність оригіналу можна впевнено віднести переклад "Багаристану" К.Чайкіним [Джами 1935] (чотирнадцять уривків), і звучить він природно, тільки підкреслюючи піднесеність розповіді, та ще завдяки вдалій стилізації лексики, дещо незвичній побудові речень, що якоюсь мірою віддає оригіналом: "Между Акылом, сыном Абу-Талиба, й Моавией была дружба непорочная и сотоварищество прочное. Но однажды путь их привязанности оказался в шипах, и лик любви их осыпал прах. Акыл от Моавии удалился и от посещения его собраний устранился..." (с. 33).

(Передаючи садж українською мовою можна орієнтуватися на таких майстрів художнього слова, як Чайка Дніпрова, М.Коцюбинський, Ольга Кобилянська (особливо "У неділю рано зілля копала"), де проза місяцями досить ритмічно організована, а також запозичати ритмізацію українських історичних пісень, козацьких дум тощо, себто звернутися до епічного жанру.)

Цікаво, що й шостий садж має виразну внутрішню структуру і складається з певних тематичних блоків. Він "традиційно" починається переказом про пророка, де йдеться про бажаність жартів ("Жодного прогріху в тім немає, коли добродій, який так сипле жартами, що збавляє правовірників од досади й лихого гумору" – згадаймо християнське "Бог любить радісних"); таке твердження певною мірою ґрунтується на хадісах. Нізамеддін Убейдуллах Закані (бл. 1270-1371), "чи не найвизначніший письменник пародист і сатирик, народжений Персією" (Е.Дж.Браун розвиваючи задовго до Джамі тему гумору" (Al-hazal fi-l-kalam ka-l-milh fi-t-ta'am – "Жарт у розмові є немов та сіль у їжі"), у передмові до трактату Resale-ye delgusay "Трактат, що звеселяє серце" напівсерйозно доводив корисність жартувань, посилаючись на "старожитніх":

Тлумач собі святий Коран і подейкуй про Бога,

Та не забудь скоромного додати до пісного

[Kolleyyat-e... 1334/1956].

Далі йдуть анекдоти напівлітературного походження, зокрема "Гарун ар-Рашід, Асма'ї та араб-степовик" являє собою не що інше, як розвиток сюжету з *Resale-ye delgusay*. Пор.:

"Привели раз у палац до халіфа одного араба-степовика. Глянув араб на халіфа – сидів той на троні, а двораки його стояли побіля нього внизу – і, зроду такої пишноти не бачивши, проказав зачудовано:

– Мир тобі, о Аллах!

– Я не Аллах, – одказав халіф.

– О архангеле Джабраїле! – тоді каже араб.

– Та й не Джабраїл я, – на те йому халіф.

Тоді араб і каже:

– Ба, раз ти ні Аллах, ні архангел Джабраїл, чого ж ти тоді заліз так високо й сидиш тамечки сам-один? Ізлізь же униз та й поміж людьми сядь!"

Звичайно, уважніше прочитання арабської літератури виявить сюжети, ближчі до першоджерела (легковажно було б приписувати авторство безпосередньо Убейду Закані), хоч і не виключено фольклорне походження цього твору. Часто траплялося так, що літературний твір зазнавав фольклорної обробки і знову повертався в літературу. Ставалося і навпаки або літературна й фольклорна версії співіснували, яскравий приклад чого – творчість Джалаледдіна ібн Багаеддіна Румі Мавляві (1207-1273), особливо ж це стосується його поеми "Масневі-йе маневі". Зіставляючи, зокрема, "Оповідь про хлопчика, що плаче перед труною батька, та слова Джуги" з цієї поеми-маснаві та *Resale-ye delgusay* – "Дервіш та син", маємо підстави зробити неоднозначні висновки.

Представлена в Джамі й традиційна для арабської та перської літератури тема ґанджовитих, недолугих лікарів, учителів, скнар ("Кітаб аль-бухаля"), лжеалідів, себто лжеродичів пророка тощо. Еротичні оповідання вочевидь занадто сильні для десятилітнього Зіяеддіна Юсуфа; з усього видно, батько писав на перспективу, деякі з них ми знову знаходимо в *Resale-ye delgusay*.

Загалом, Джамі, певно, непогано знав творчість Убейда Закані, що й засвідчують сюжетні паралелі. В літературі зазначено, що Закані однаково добре володів перською й арабською мовами (сам він походив з арабського роду бану-хафаджа), добре знав арабську літературу й "Книгу захопливих оповідей" асирійського письменника Абу-ль-Фараджа Бар-Ебрея (1226-1286), багато сюжетів з якої перейшло і в *Resale-ye delgusay*, і в "Багаристан", і в *Lata'if at-Tawa'if* ("Оповідки про людей різних верств" 1533), написаній Аль Сафі, цій "хрестоматії анекдотів", де вміщено кілька анекдотів літературного походження й про самого Абдуррахмана Джамі. У зв'язку з цим не можна не згадати й анекдотів про дотепного муллу (ходжу) Насреддіна, серед яких ми знаходимо і представлені в "Багаристані" [Nasreddin 1333/1955].

У шостому саду Джамі не завжди оригінальний, і це свого часу завважив відомий французький сходознавець Анрі Массе. В передмові до свого перекладу "Весняного саду" він зазначає, що кілька сюжетів із Джамі зустрічаються в арабського граматака Багад-діна Мохаммеда аль-Ібшигі (1388 – бл. 1446) –

"Захоплюючи оповіді про всі прекрасні мистецтва" (Al-mostatraf fi koll fann mostazraf) [Djami 1925, 37].

Завершується шостий сад критикою недолугих поетів – це не що інше, як відгомін теми, що її розвивав Джамі у Haft awrang, будучи сам "придворним" поетом, він завжди презирливо ставився до віршомазів й особливо хвалебних римувальників заради заробітку, у сподіванні здобути ласку державних мужів. "Охарактеризувавши стародавніх поетів як людей високої моралі, мудрих... Джамі нападає на сучасників" (Є.Е.Бертельс).

Хто є поет тепер? Отой нещасний.
Що відрізнити не вміє "хір" від "бір",
Не одрізняє "вірша" од "ячменю",
Світлиці райської – од мук пекельних.

(Як бачимо, у шостому саду Джамі повторює й окремі деталі.)

Поряд із перекладом А.Массе широко знаний переклад Шляхта-Вссерда як один із перших, виданих європейською мовою. "Багаристан" перекладений на основні європейські мови, існує кілька російських перекладів, він переданий сучасною таджицькою графікою (Душанбе, Ирфон, 1966). Дещо написав "на перську тему з Джамі" А.Ю.Кримський ("Глянула ти – я отерпнув од болю: В серці стріла..." [Кримський 1923, I-II, 115]. Звертався до Джамі та "Весняного саду" Василь Мисик, зокрема, з шостого він здійснив переклад кит'а (через непорозуміння віднесеного до рубаїв), справжній взірць до наслідування, приклад того, як глибоко можна заглянути у першотвір:

Про долю неука сам неук знає краще,
Аніж Абу-Алі, знавець усього суцього.
Не гань незрячого, о ти, що очі маєш:
Він у своїх ділах бачніший од видючого.

("Захід і Схід")

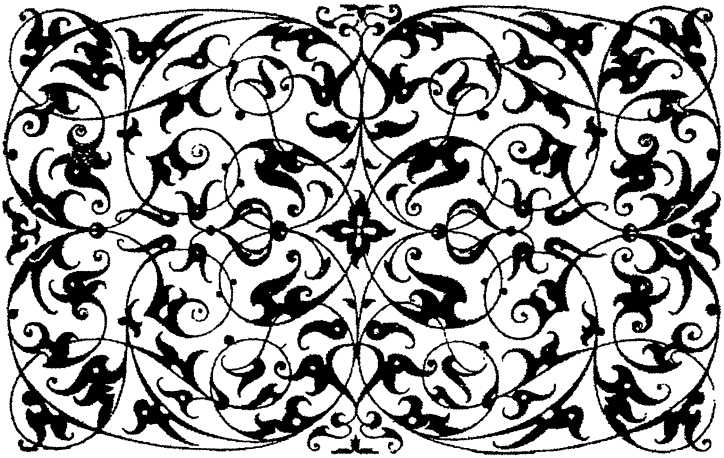
Відомим сходознавцем Я.Полотнюком у співавторстві з поетом М.Ільницьким у "Малій антології перської поезії" (Жовтень, 1966, 71-84 – її значення в українській літературі ще належно не усвідомлене) перекладено три оповідання з "Багаристану", і переклад цей вирізняється текстологічною виваженістю та художньою вартістю. Кілька років тому О.Шокало зробив скорочений переклад четвертого саду, очевидно, з таджицького видання 1966 р. (Гроно. Літ.-мистецький збірник. Вип. I).

Література

1. Афсахзод А. 1988. Лирика Абд ар-Рахмана Джамі. Проблемы текста и поэтики. Москва.
2. Бертельс Е.Э. 1949. Джамі. Эпоха, жизнь, творчество. Сталинабад.
3. Бертельс Е.Э. 1965. Избранные труды. Навои и Джамі. Т. 4. Москва.

4. Босворт К.Э. 1979. Мусульманские династии. Москва.
5. Джамии, Нур-эд-дин Абд-эр-рахман ибн Ахмед. 1935. Бэхарестан (Весенний сад). Москва.
6. Джамии Абдуррахман 1987. Бахаристан (Весенний сад). Москва.
7. Кримський А. 1923. Пальмове гилля. Екзотичні поезії. Ч. I-II. Київ.
8. Персидские... 1989. Персидские и таджикские рукописи Государственной публичной библиотеки им. М.В.Салтыкова-Щедрина. Каталог. Ч. II. Ленинград.
9. Урунбаев А. 1982. Письма-автографы Абдаррахмана Джамии из "Альбома Навои". Ташкент.
10. Собрание... 1954. Собрание восточных рукописей АН УзССР. Т. II. Ташкент.
11. Собрание... 1963. Собрание восточных рукописей АН УзССР. Т. VI. Ташкент.
12. Dejiny ... 1963. Dějiny perské a tádzické literatury. Praha.
13. Jami. 1925. Le Beharistan. Paris.
14. Kolleyyat-e 'Obayd-e Zākāni. 1334/1956. Resāle-ye delgušay. Tehrān.
15. Maṭba'a-ye Yūsefi ... Bahārestān-e Jāmī. 1317[h]. Lakhnaw.
16. Nasreddīn Molla. 1333/1955. Kolale-ye xāwer. Tehrān.
17. Kolleyyat-e 'Obayd-e Zākānī. 1334/1956. Resāle-ye delgušay. Tehrān.
18. Safi 'alī ibn Hoseyn Waīz Kāšefī. 1336/1957. Laṭā'if aṭ-Ṭawā'if. Tehrān.

АРАБСЪКА
ЛИТЕРАТУРА

Арабская литература (фрагменты) Литература художественная

I. Период старорабский (до 750 г.)

а) Доисламская устная поэзия

Письменной литературы у арабов до времен ислама не было. Но в форме устной лирической поэзии (не только общенародных безличных песен, но и прекрасно выработанного личного стихотворства) арабская словесность процветала еще до времен мусульманства, именно в конце V–VII вв. К числу доблестей бедуинского витязя принадлежало умение составлять стихотворения, в которых поэт рассыпался комплиментами (*насиб*) своей возлюбленной и прославлял (*фахр*) свои собственные доблестные подвиги и свои благородные качества, напр., щедрость, умение пить (*хамр*); описывал (*васф*) своего коня или верблюда и охоту (*тард*) за дичью; с особым рвением осмеивал (*хаджа*) врагов своих и своего племени и превозносил свое племя над всеми прочими; оплакивал (*раса*) убитого друга или родича, звал на кровную месть (*тар*) и т.п., мог он наконец восхвалять (*мадх*) того или другого героя, шейха, князя, царя.

Стихотворения не записывались; однако при хорошем поэте имелся его паж (*равий*), который хранил в памяти запас произведений своего поэта-рыцаря. В вассально-персидском христианском царстве Хирском на Евфрате мы видим кое-какое применение арабского языка для письменности еще в VI веке; но собственно лишь в первые века ислама эти старинные лирические произведения V–VII вв. были собраны и записаны (больше всего для целей филологических и стилистических, отчасти ж и для целей эстетических и исторических) и, таким образом, дошли до нас преимущественно в виде сборников и антологий. Оглавлены важнейшие из таких собраний разное. Наирание записанные в VIII веке называются "Нанизанные стихотворения" ("Мо'аллаки"); их семь или девять. Другие – высокохудожественные "Песни доблести" ("Хамаса", более полутысячи поэтов редактив[ован] ок 844 г.); "Диван племени Хозейль" (диван – стихотворное собрание, классифицированное по рифмам); "Разбойничьи стихи"; "Мофаддалият" (стихи, собранные истолкователем Мофаддалем VIII в.); "Асма'ийат" (стихи, собранные истолкователем-этнографом Асма'и VIII–IX вв.); крупнейшая компилятивная (X в.) биографическая антология "Книга песен" ("Китаб аль-агани", с массой старорабских образцов) и пр. Сохранились также и были записаны в исламский период те или другие особые стихотворения какого-нибудь отдельного лица или даже целые диваны стихов лишь одного избранного авто-

ра; мы имеем, напри[ме]р, диван Имрулькайса (ум. в 530-х гг.), диван Набиги Зобьянского (ум. ок. 619 г.) и др.

Особо классическими мастерами формы считаются авторы 7 или 9 прославленных мо'аллак. Они следующие:

1. Уже упомянутый индийский царь-изгнанник Имрулькайс (ум. после 530).
2. Великодушнейший Тарафа, коварно посланный на гибель со своим дядей Мюталяммисом Беллерофонтовской запиской хирского царя 'Амра ибн-Хинда (554–569).

3 и 4. Соперники 'Амр ибн-Кюльсум и Харис ибн-Хыллизе VI–VII в., представители племен, уже воевавших 40 лет "из-за бабиной верблюдицы" (ок. 494–534), которые, по преданию, будто-бы выступали на третьей суде того же хирского царя 'Амра.

5. Поэтический судья на ярмарках под Меккою Набига Зобьянский, живший то при евфратско-хирском дворе Но'мана V (ок. 580–602), то при окраинно-сирийском дворе царей Хасанидов.

6. Степной витязь "войны из-за жеребца", тоже длившейся 40 лет (ок. 560–600), богатырь-мулат 'Антара 'Абсийский.

7. Прославитель прекращения этой жестокой войны глубокомысленный Зохейр (ок. 600), дочь сестры которого Ханса – славная поэтесса-вопленница, а сын Ка'б – сперва враг, потом прославитель Мохаммеда.

8. Странствующий трубадур, гедоник, как вообще арабы, но притом монотеист – А'ша (ум. 629), доживший до возвышения пророка Мохаммеда и заочно его восхваливший.

9. Видевший и переживший пророка Лябид (ок. 560–661).

Сверх них выделяются в доисламской поэзии:

С одной стороны – истые бедуины: разбойник-наездник диких, глухих пустынь черный Шанфара со своим младшим другом, тоже черным бесстрашным богатырем-мулатом Тааббата-шарром (ок. 570–620). Если не сам постоянный житель пустыни, то прекрасный описатель страуса в безбрежных песках и костей погибшего каравана – 'Алькама (ум. ок. 612). Его современник безгранично щедрый бедуин Хатим-Тай.

А с другой стороны – перед нами до ислама выступает человек утонченного персидского воспитания (дипломат шаха Хосрова II Первиза, 590–628) хирский христианин, даровитый поэт вина – 'Ади ибн-Зейд, который, после беззаботной жизни, трогательно погиб в хирской тюрьме Но'мана V (ок. 602). Христианином, внешним по крайней мере, чуть ли не был еще Имрулькайс (кончил жизнь в 530-х гг. у императора Юстиниана), тогда как верный хранитель покинутого Имрулькайсом в Аравии имущества поэт Самуил ибн-'Адийа был по религии иудей.

Были и другие доисламские поэты с наружной религией христианской и иудейской, не все исключительно с языческой. Однако мировоззрение у всех доисламских арабских поэтов одинаковое, бедуинско-племенное.

б) Форма доисламской поэзии

Стихотворная форма доисламских произведений оказывается тщательно отделана; стихосложение (метрическое, но с обязательной рифмой) отличается разнообразием и выработанной техникой, которая, конечно, не могла возникнуть сразу.

Арабские литературные предания с излишней определенностью и точностью сообщают, что до конца V в. арабы знали только импровизационный *раджяз* (ямб), а прочие метры и стихотворные виды (напр. *касыда*) возникли после, во время 40-летней "войны из-за верблюдицы" (якобы 494–534). Вообще полагаться на арабские предания – трудно; но что *раджяз* есть примитивный арабский метр – это несомненно. Он, по выяснению Гольдциера, выработался у арабов из рифмованной прозы (*садж*), бывшей в ходу у староарабских шаманов-кудесников и первоначально сродных с ними по духу – "вещих" поэтов (*ша'ыр*), злобно-поносительное (*хиджа*) вещее (*ши'р*) слово которых должно было, как заклинательный заговор, колдовски навлечь вред и беду на поносимого врага. Дальнейшие размеры выработались из *раджяза*, а может быть, и помимо него, – по-видимому, не без участия мерной езды на верблюде и необходимости подгонять его погонщиками припевами (мнение Якоба, М. Хартманна).

Имела ли на арабскую метрику известное воздействие (плохо удостоверенная в своем существовании, но, конечно, существовавшая) стихотворная техника персидской сасанидской поэзии через посредство нижеевфратского двора арабских царей Хиры (догадка бар[она] Гинцбурга, принятая и акад. Коршем), – этот вопрос еще не подвергался обстоятельному обследованию. Да едва ли он и будет когда-либо решен с точностью, при полном отсутствии староперсидского (сасанидского) стихотворного материала.

в) Вопрос о до исламской прозе

Метрическая форма устных доисламских стихотворений не могла не предохранять их надолго от существенных искажений, и потому тот письменный вид, в каком мы знаем староарабскую поэзию из-под пера собирателей-филологов первых веков ислама, должен быть очень близок к оригинальному устному доисламскому. Иное дело – судьба доисламской прозаической устной словесности, куда входят рассказы о славных подвигах предков и бесславии соседей, о памятных героических боях т. н. "Эйям аль-'Араб" ("Памятные дни арабов"). Хотя у старых арабов и существовали специалисты "сказители", которые хранили и передавали подобные повествования, но в силу своей прозаической подвижной формы эти повествования, попав в запись лет сто–двести спустя после ислама, несомненно успели за это время подвергнуться изрядным переделкам.

Менее, вероятно, пострадали в своей форме староарабские пословицы, очень обильные, записанные из народных уст тоже в исламскую пору.

***

II. Общемусульманский классический период (ок. 750 – 1050) (фрагменты)

а) Переводы повестей индийско-персидских

Но замечательно, что, относясь с благоговением к греческой науке и созидая на ней свои высшие интеллигентные интересы, обитатели халифата не чувствовали никакого вкуса к греческому эпосу – "Илиаде" и "Одиссее", которыми всегда восхищалась вся Европа. В области изящной словесности чужое влияние проявлялось в арабской литературе переводами и обработками преимуще-

ственно пехлевийских повестей персидских, персидско-индийских и т.п., которые потом получили, не менее чем Библия, всемирную известность.

Еще в конце омейядского периода переведены были басрийским персом ибн-аль-Мокафою (ум. 757), с пехлевийского, буддийские притчи "Калила и Димна" и иранская "Книга царей".

Вероятно, при 2-м аббасидском халифе Мансуре (754–775) оказались переведены три (или хоть одна из трех или даже из четырех) истории Будды (царевича Боддисатвы), из которых богатая притчами "Балахвар и Бодасаф" (вар[иант] "Йодасаф"; у христиан "Варлаам и Иоасаф") приобрела путем сложных и неоднородных стадий, особую мировую популярность и превратила язычника Будду в любимейшего и поэтичнейшего христианского святого – "Индийского царевича Иоасафа", его же память у православных празднуется 16 августа, а у католиков 27 ноября.

Не позже халифства сказочно прославленного Харуна ар-Рашида (786–809) перс Асбаг Сиджистанский (дед которого принадлежал, по-видимому, к кругу ибн-аль-Мокаффы) дал по-арабски полную "Синдибадову книгу о женском коварстве", или "Большой Синдибад"; а поэт Харуна из везирской семьи Бармеков манихей Абан Лахыкы (ум. 815) переложил арабский прозаический Асбаговский "Большой Синдибад" на стихотворную речь. Этот Лахыкы стихотворно же изложил "Калилу и Димну", "Балахвара и Будасафа", равно как сасанидские "Деяния шаха Ардешира", "Деяния Ануширвана" и беллетристическую (не религиозную) "Книгу Маздака" (Маздак – буддийско зороастрийский еретик нач. VI в.).

Не позже халифства Мютаваккиля (847–861), б[ыть] м[ожет] ок. 850 г., сасанидская "Книга царей" (уже раз переведенная ибн-аль-Мокафою) еще раз была обработана по-арабски очень вольно Мусой Кисрави который также (он у греков "Мусос 'о Персис") покороче изложил уже известную арабам большую "Синдибадову книгу" о коварстве женщин; или иначе сказать – Муса Кисрави вместо прежнего "Синдибада Большого" (арабизованного Асбагом и Лахыкы) дал теперь по-арабски книгу "Синдибад Малый", родоначальницу всемирно знаменитых "Семи мудрецов".

К IX же веку, если еще не к VIII, относится арабский перевод пехлевийской "Хезар-эфсане" (1000 повестей), который в X веке послужил багдадцу Джрахши-яри (ум. 943) образцом и отчасти источником для своей арабской компиляции "1000 ночей". Отсюда идет начало (но только еще начало) славных во всем мире т. н. "арабских сказок 1001 ночи".

Наконец, около X в., вероятнее всего в торговой приморской Басре, скопированы были из всяких международных розказней, индийских в том числе, сказочные "Странствования морехода Синдбада", потом тоже вошедшие в "1001 ночь". И т. п.

***

Литература религиозная

а) Коран

Эстетическая оценка Корана

По мнению верующих мусульман, Коран не сотворен во времени: он существовал в своем нынешнем виде на арабском языке прежде веков, и потому Коран есть самая современная книга как по содержанию, так и по форме. Каждый стих Корана, по их убеждению, вполне правильно называется "чудом" ("айе" или "аят" значит "знамение", "чудо"). Из истории халифата мы, однако, знаем, что целый ряд свободомыслящих литераторов был очень невысокого мнения о художественных достоинствах Корана.

Европейцы все без исключения признают беспорядочное расположение сур убийственно скучным; но относительно стиля Мохаммеда — их мнения различны. Можно указать и ряд восторженных европейских отзывов о поэтической стороне Корана, и ряд отзывов самых нелестных.

Что Кораном, по крайней мере последними сурами, могут восхищаться люди с неоспоримым эстетическим вкусом, видно из примера Пушкина (1799–1837), который писал (очень неудачные, впрочем) стихотворные "Подражания Корану". Из ученых ориенталистов, беспредельно восторгавшихся художественностью Корана, можно показать, например, великого востоколюба Хаммера (Hammer-Purgstall). Далее, не арабист, а все-таки человек, знакомый с Востоком (автор исследования о Будде), Бартелими Сент-Илер в "Mahomet et le Coran" (Париж, 1865) относится с огромною симпатией не только к личности Мохаммеда, но и к его художественным дарованиям. Такое же отношение мы находим и в популярной "Histoire generale des Arabes" Седилльо (Sedillot, Париж, 1877, 2 тт.) в связи с увлечением личностью пророка. Есть специальная книжка Стэнли Лен-Пуля (Stanley Lane Poole): "Le Coran, sa poesie et ses lois" (Париж, 1882).

"Странно, — замечает по поводу всяких таких европейских воззрений ориенталист с высоким художественным талантом — Дози, — странно, что религиозный предрассудок мусульманский мог иметь на нас больше влияния, чем следовало бы ждать. Напыщенную риторику и тот, часто совсем бессмысленный, набор образов, какой оказывается в мекканских сурах, очень серьезно принимали за поэзию и поэтому восхищались ею!". Дози, однако, напрасно обобщает европейские восхищения: целый ряд очень авторитетных арабистов, являющихся в то же время людьми с чрезвычайно развитым художественным чутьем, относятся к поэзии Корана без всякого увлечения. Такие громкие имена, как Ренан и Нёльдеке, очень сближаются в своей оценке Корана с Дози.

Конечно, желая быть объективными, они не полагаются лишь на свое собственное ощущение и свой личный эстетический критерий и стараются выяснить, какие эстетические достоинства мог заключать в себе Коран не для нашего нового вкуса, а для современных ему арабов.

Ренан, посвятивший Корану особую главу в своей "Histoire generale des langues semitiques" (4-е изд., 1863), находит, что Коран был стадией прогресса в развитии арабской литературы, так как он знаменует собою переход от стихотворного стиля к прозе, от поэзии — к простой речи. Нёльдеке, одинаковый специалист и по истории Корана и по староарабской литературе, напоминает, что, например, многие вещи, усвоенные нами из Библии с детства и потому

кажущиеся избитыми, были для современников Мохаммеда совсем новыми и потому могли представляться поразительными образами. Другие образы, нам тоже мало говорящие, были для арабов необыкновенно живыми; напр., доказательство божия величия и всемогущества ссылкой на благодетельные последствия дождя в знойной пустыне. Вводит же эстетику и поэзию в те откровения Корана, где даются, например, законы о наследственном праве, было бы даже неуместно. Если говорят, что и в других сурах Корана есть все же не поэзия, а лишь риторика, то ведь известный риторический пыл, раз он производит впечатление на слушателя или читателя, имеет тоже неотъемлемые достоинства, хотя бы и не поэтические, и вознаграждает за недостаток поэтичности. Наконец, добавляет Нёльдеке, все недостатки Корана надо извинить и потому, что ведь это была первая на арабском языке попытка создать сколько-нибудь значительное прозаическое произведение (стиль у доисламских арабов был хорошо выработан только для стихов).

Становясь, однако, на европейскую точку зрения, и Ренан, и Нёльдеке, и большинство других исследователей дают Корану нелестную оценку.

Ренан заявляет, что долго читать Коран (за исключением последних сур) – вещь невыносимая. Нёльдеке при всей своей осторожности сознается, что чисто эстетического наслаждения Коран для непредубежденного читателя может дать очень мало ("Or[ientalische] Sk[zizen], 34), что в Коране поэзию заменяет риторика (ib[idem], 36) и что с нашей точки зрения мы совсем должны отказать Мохаммеду в праве зваться поэтом (ib[idem], 36).

Самое убийственное осуждение эстетическим качествам Корана высказано у Дози.

"Среди всех сколько-нибудь известных староарабских произведений, – говорит Доз и в своей статье о Коране, – я не знаю ни одного, в котором проявлялось бы так много безвкусицы и так мало оригинальности и которое было бы так растянуто и скучно, как Коран. Даже против повествований – а ведь это лучшая его часть – можно сказать многое. Арабы вообще считаются мастерами рассказывать; читать их рассказы, те, например, какие в огромном количестве собраны в "Книге песен", это прямое художественное наслаждение! до того все там представлено увлекательным и драматическим способом! Мохаммед тоже рассказывает часто; он сообщает легенды о прежних пророках, какие, большей частью, находятся и в Ветхом Завете и в Талмуде и какие он слышал от иудеев. Но какими холодными и бесцветными кажутся эти сказания, если перед этим прочтешь прекрасную чистоарабскую историю!"... Или если прочтешь ветхозаветный оригинал, – добавим мы к словам Дози. Надо полагать при том, что мы должны понимать повествовательную часть Корана гораздо лучше, чем могли ее понимать современные Мохаммеду арабы, потому что рассказанные там библейские истории мы уже знаем из первоисточника, из Библии, а для слушателей Мохаммеда сделанные им пропуски и недомолвки должны были затруднять понимание смысла и поэтому ослаблять художественное впечатление. "Недаром мекканцы – а вкусы их не так уж были плохи – предпочитали слушать индийские или персидские сказки, чем Мохаммедовы повествования", – заканчивает Дози.

Если бы понадобилось мне лично высказаться о художественных достоинствах Корана, мне пришлось бы признаться, что в первые годы моих заня-

тий востоковедением Коран наводил на меня томительную скуку, какая вообще является при чтении поэтов третьестепенных: отдельные искорки поэзии не вознаграждают за ту водянистую риторику, которая преобладает в целом. Я еще могу припомнить затруднительное положение, в которое я был поставлен даже в 1892 г. просьбою проф. П. Г. Виноградова указать для издаваемой им хрестоматии по истории средних веков несколько образцово-поэтических сур Корана: я останавливался на суре XVI – и чувствовал, насколько она ниже аналогичного псалма 103-го (о сотворении мира); я останавливался на суре LXVIII (об истребленном садовом урожае) – и с сожалением вспоминал прекрасное описание нашествия саранчи у малого пророка Иоиля. Но после того мне пришлось много вчитываться в историю Мохаммеда и освоиться с его психологией, пришлось долгое время жить среди арабов на Востоке и часто слушать благоговейное чтение Корана в мечети, при торжественной возвышенной обстановке, – и в результате оказалось, что незаметно для себя я Коран прямо полюбил: когда читаю его, то испытываю удовольствие, с каким, например, читаешь произведение симпатичного и близко знакомого человека, хотя бы это был талант довольно дюжинный. Мне кажется, что чувства арабиста в этом отношении близко подходят к чувствам верующего мусульманина. Но у своих слушателей-студентов я всегда замечаю прямое отвращение к Корану, хотя они бываю уже подготовлены к нему чтением "Жития апостола" ибн-Хишама и т. п.

Обыкновенно делят стиль Корана по периодам деятельности Мохаммеда: эстетическая оценка ставится в связи с вопросом о хронологии сур Корана, и обе области исследования (вопрос о хронологии и эстетичности) взаимно дополняют одна другую своими результатами.

Для Вейля (1843, 1844, 1866) было достаточно разбить коранские суры на две группы по степени их художественности. Одна группа – суры, отнесенные им к первому периоду деятельности Мохаммеда (в Коране они, по порядку, последние); это те, которые составлены складом, близким к складу еврейских поэтов и авторов притч. Другая группа сур – это первая по месту, но более поздняя по времени половина Корана; она – мерная проза, которая если и напоминает способ изложения израильских пророков, то разве в те минуты, когда тон израильских пророков наименее возвышен.

Нельдеке этим не довольствуется и насчитывает в творчестве Мохаммеда целых четыре периода: три мекканских и мединский.

В начале пророческой деятельности Мохаммед произносил откровения, которые дышали диким могуществом страсти, воодушевленным, хоть и не богатым воображением; слова, хоть и рифмованные, здесь представляются не подобранными, а как-будто вырвавшимися неволью; речь отрывиста, словно у шамана; разные странные малопонятные клятвы придают этим сурам еще больше сходства с колдовскими вещаниями; с возрастающим исступлением Мохаммед говорит о дне страшного суда и воскресении мертвых и рассыпает угрозы своим противникам (одному из первых – Абу-Ляхабу с женою). За эти суры он получил от врагов прозвище "бесноватого" ("маджнун"). Восторженные описания неба и ада и более спокойные картины божия величия в природе и в деле развития зародыша бываю у него даже почти поэтичны. Изредка, как в суре XCIII – трогательная простота: лирическое воспоминание о своем сиротском

детстве. По-видимому, более спокойные суры первого периода являются наиболее старыми: страстность тона возрастала вместе уж с противодействием, которое Мохаммед встречал к своей проповеди. Возможно, что сур первого периода было произнесено Мохаммедом больше, чем мы имеем в Коране: многие из них, наиболее ранние, могли остаться ненаписанными или забыться.

В сурах второго ("рахманского") периода воображение слабеет; пыл и одушевление еще есть, но тон становится все прозаичнее; краткость исчезает; существование истинного бога и его заповедей не только проповедывается, но и доказывается – отчасти прежними указаниями на его силу в природе и в тайне развития человеческого зародыша, отчасти – примерами из истории прежних периодов; упреки и насмешки врагов не просто отрицаются, но и опровергаются доказательствами, очень слабыми и запутанными; о прежних пророках встречаются и длинные повествования. Так как мыслителем Мохаммед был гораздо более неудачным, чем он был энтузиастом, то впечатление, получаемое нами от чтения сур второго периода, несравненно слабее, чем от сур периода первого; но во всяком случае известное впечатление еще не теряется и здесь. К этому периоду или, может быть, к концу первого относится "Фатиха", или вступительная сура Корана, которая играет у мусульман роль нашего "Отче наш". Вот перевод этой простой, но чрезвычайно выразительной и содержательной суры: "Во имя господ милосердного, милостивого! Хвала богу, господу миров, милосердному, милостивому, владыке судного дня! Воистину тебе мы поклоняемся и у тебя просим защиты. Наставь нас на путь правый, на путь тех, кого ты облагодетельствовал, не на путь тех, против кого ты гневаешься и кто заблуждается". (Считается душеполезным делом – читать "фатиху" как можно больше раз подряд).

Суры третьего периода – почти исключительно прозаические; их всего больше в Коране. Откровения здесь чрезвычайно растянуты, да и отдельные стихи длиннее, чем в сурах прежних. Изредка блеснет поэтическая искра, но вообще тон ораторский, риторический. Эти поучительные суры нам очень скучны и кажутся нам даже вообще неубедительными для кого бы то ни было; но известно, что в деле распространения ислама между языческими арабами главную роль сыграли именно они.

Суры четвертого периода, или мединские, для нас ясны и в историческом отношении, потому что этот период жизни пророка наиболее известен в подробностях; каждая сура или прямо указывает на известный факт, или содержит ясный намек. По стилю они близки к последним мекканским: это – чистейшая проза с риторическими украшениями. Оживленнее (но и то скучны) – те места, где Мохаммед обращается к своим верным последователям, побуждая их стоять твердо за ислам и идти в бой, или утешая в испытанных несчастьях. Известная живость встречается и в обращениях, направленных против "притворяющихся" и "сомневающих", а также против иудеев. Совсем сухи суры чисто законодательные, указывающие чин совершения обрядов или заключающие в себе гражданские и уголовные постановления.

Оценка Корана со стороны формы

Рифмованная проза. Влияние рифмы на форму и на содержание. Ошибки из-за рифмы против правильности языка.

Ко временам Мохаммеда у арабов успели выработаться две литературных формы: рифмованная проза (садж') и стихи (ши'р). Рифмованная проза (она архаичнее, чем стихи) применялась для заклинаний, для шаманских вещаний, для проповеднических целей. Стихи имели более широкое применение, и почти всякий доблестный араб умел их слагать; чтобы осмеять врага, восхвалить себя, воспеть милую, оплакать павшего друга-родича и т. д., и т. д. — для всего этого выражением служили стихи.

Мохаммед составлять стихи вовсе не умел. Про него сохранился анекдот, что, пожелавши однажды процитировать стих, он переставил в нем слова так неискусно, что стихотворный размер оказался потерянным. "Апостол божий! — заметил ему Абу-Бакр, — стих (а это был стих Лябида) произносится не так". — "Ну, я не поэт!" — возразил пророк. Находились, впрочем, арабские мудрствующие филологи, которые утверждали, что стоит порыться — найдутся правильные по метру стихи и в Коране, например, начало суры 111-й: "Да погибнут руки у Абу-Ляхаба и да погибнет он!" ("Таббат йада Аби-Ляхабин ва табба!"). Но на такие мудрствования верно замечал басрийский энциклопедист Джахыз (ум. 869), что в таком случае надо стихотворством признавать и выкрик торговца. "Эй, кто купит баклажаны!" ("Май йаштари базинджан!"), или что-нибудь в этом же роде.

Не владея стихами, Мохаммед избрал формой для коранских откровений рифмованную прозу, суть которой состоит в том, что мысль выражается группой коротких фразок, снабженных одинаковою рифмой. Это та форма, какую составлены великорусские прибаутки раёшников, или — в случае большей близости к стихам — малорусские думы кобзарей. В доисламской Аравии эту форму пользовались, как сказано, шаманы-вещуны. Выставлена была догадка (едва ли основательная) Д. Х.Мюллером (1895), что Мохаммед ввел в рифмованную прозу некоторое новшество: деление на строфы, которое он мог узнать от своих европейских и христианских учителей, но которое, однако, старался скрывать от своих учеников и затушевывал его, чтобы форма его откровений сохраняла для учеников прелесть полной оригинальности.

Главные качества, при которых рифмованная проза может, с внешней стороны, быть привлекательной — это хорошие рифмы и, так как при длинных фразах впечатление рифмованности исчезает, — недлина рифмованных фраз. В старейших сурах Мохаммеду вполне удавалось соблюдать эти черты. Но затем у него с рифмой пошла неудача и фразы у него сделались гораздо длиннее, чем позволяют музыкальность. Объясняется это, должно быть, тем, что старческая фантазия слабеет: оттого рифма стала даваться Мохаммеду с трудом. В результате у Мохаммеда обнаружилось рабство перед рифмой, перед формой, в ущерб смыслу. Он начал насиловать стих, искажать слова, повторяться и т. п. Неприятное впечатление от всех этих ломаний смысла и языка ради формы усиливается от того обстоятельства, что большая часть сур, в которых произведено все это, крайне прозаична по содержанию, и старания Мохаммеда облеечь в вычурную форму, годную разве для поэтических сюжетов, какое-нибудь юри-

дическое предписание порождает впечатление еще большей искусственности и диссонанса между формой и содержанием.

Надо заметить, что процесс творчества, т. е. облечение божественных откровений в словесную форму, и вообще-то происходил у Мохаммеда нелегко. Стилист от природы был он неважный: в строении фраз у него сплошь да рядом оказывается анаколут, так что подлежащее и сказуемое не соотносятся грамматически друг другу; иногда предложение начинается союзом "когда" или "в тот день, когда" и затем повисает в воздухе, не имея себе аподосиса, и т. п. А стоит вникнуть в общий склад той или другой суры – и не раз перед нами с ясностью восстает факт, что апостол далеко не всегда мог сразу найти точные выражения или слова для воспроизведения нужной ему мысли: произнесши предложение, он начинает поправляться, повторяет то самое в несколько ином виде, – видоизменяет, пока наконец мысль облечется в желательную для него форму. Муки творчества осложнялись у него и тем обстоятельством, что, по его сознанию, он боялся забывчивости: уловивши, бывало, в минуту наития и вдохновения какой-нибудь подходящий способ выражения, Мохаммед боялся позабыть его к тому времени, когда надо будет полученное откровение произнести и дать для записи (срв. его же слова в суре 87: 6–7 и объяснения комментаторов). В иных сурах Корана, с их тавтологическими предложениями, где лишь оттенки колеблются, можно целиком *in crudo* (сырьем), наблюдать весь черновой процесс Мохаммедова творчества, совершавшегося при таких обстоятельствах. Особенно характерный пример – сура 109-я ("Неверные", или "Гяуры"), которую мы переведем как можно буквальное: "О, неверные! я не поклоняюсь тому, чему вы поклоняетесь, и вы не поклонники того, чему я поклоняюсь, и я не поклонник того, чему вы поклонились, и вы не поклонники того, чему я поклоняюсь. У вас своя вера, у меня – своя". Верующие мусульмане, с детства привыкнувши к этой необработанной 109-й суре, не только не скучают от нее, но даже находят ее сугубо выразительной; в минуты народного возбуждения против гяуров (например, во время войны с христианами) эта сура "Гяуры", в хорошем чтении муллы, производит на мусульман даже потрясающее впечатление. На свежего же человека она производит впечатление плохого черновика с помарками, указывающими на нелегкий ход творчества.

Главной причиной обмолвок и странностей в форме Корана надо считать, как сказано, погоню за рифмованностью и рабство перед рифмою.

Поразительны из-за нее бывают, например, злоупотребления числом двойственным. Так, в суре 55-й говорится о двух райских садах, где в каждом по два источника и по два рода плодов; почему? потому что окончание двойственного числа "ан" совпадает с рифмой, выдержанной в этой суре. Думаю, по той же причине, ради рифмы "ейни", в суре 90: 10 говорится о возведении человека сразу на две высоты (нажд ейни, с которых, однако, спуск один). В суре 69: 17 число ангелов, носящих трон господен, навряд ли было бы определено цифрою 8 ("саманият"), если бы не потребовалась рифма на "ият"; но еще очевиднее, что исключительно ради рифмы "ар" число ангелов, стерегущих ад, оказалось 19 ("тис'ата-'ашяр", сура 74: 30), и недаром мекканцы подняли это сообщение на смех.

Не находя рифмы, Мохаммед был способен прямо коверкать слова. В суре 95: 2 гора Синай называется "Синин" вместе обычного "Сина" (срв. 23: 20); в суре 37: 130 Илия назван "Ильясин" вместо обычного "Ильяс" (см. 37: 123, 6: 85); все это – ради рифмы.

Частенько для заполнения рифмы Мохаммед вставлял, крайне некстати, не только лишние слова, но даже целые фразки лишние (поучительного содержания), не находящиеся ни в какой логической связи с контекстом. Зато, благодаря им, получалась рифмованность.

В глаголах из-за этой причины иногда употребляется Мохаммедом н[астоящее]-б[удущее] время там, где мы ждали бы прошедшего.

Насчет порядка слов в предложении сами мусульмане подметили, что в Коране он иногда бывает необычен: это потому, что рифменное слово поставлено в конце фразы, и из-за этого приходилось Мохаммеду всю фразу употребить в странном обороте.

Общая фразеология Корана из-за рабства перед рифмой настолько проявляет неестественности и искусственности, противоречащей духу арабского языка, что известный семитолог и арабист Ю. Велльхаузен, сравнивая построение речи в Коране с построением речи в классических староарабских стихотворениях, назвал Коран "совсем неарабскою речью". Конечно, для мусульманина такое мнение покажется дикой нелепостью: с детства воспитанный на слоге Корана, мусульманин с детства же приучается считать речь Корана за идеал арабского стиля и высшее арабское совершенство. К тому же в Коране есть места, из которых при желании не трудно вывести заключение, что вера в полное совершенство речи Корана предписывается богом в качестве неоспоримого догмата.

Давньоарабська поезія Аль-Махульхіль

* * *

Знов за спогадом спогад відливає піском,
Очі, небом наміті, зітхають струмком.

Над усім потішається ніч вічноплинна,
Де із посохом сонця суне сходу огром.

Я з утоми не спав, на Стожари дивився,
Вони щезли на заході, наче фантом.

Йдуть в імперію тиші сумні каравани,
Як примари, сповиті жагучим теплом.

Я ридаю, вгорі ж розцвітають сузір'я,
Я б до них дострибнув, якби був юнаком.

Краще впав би у битві, а хоробрі заgonи
У гніздів'я вороже ти б повів напролом.

Тебе кликав, Кулейбе, – та кликав даремно,
Свою відповідь світ цей тримав під замком.

Відгукнися, мій брате! Всі племена Нізару
Тепер сироти стали й розбрелися кругом.

Обіцяю: без тебе всіх благ я зречуся,
Обернусь у відлюдка, що живе потайком.

Без родини, без жінки, без кубка з напитком
Волокти свою долю буду я жебраком.

Я ніколи із себе не скину кольчугу,
Ніч і тьма на цей світ наступають повзком.

Не вклада меч до піхов, допоки не згине –
Свідок Бог – плем'я бакр, що десь ходить труськом!

* * *

Покинув ти, Кулейбе, світу трон,
Світ втратив сенс, в нім лихо і прокльон!

Кулейбе, який велет, благодійник
Під каменем навік знеміг на сон?

Я плач почув і всім сказав: "Розпалась
Гора на друзки. Ми повзем в затон!

Хто може його доблесть пригадати?
Для нього мудрість, щирість – це закон.

Він для гостей не шкодував верблудиць,
Міг дати стадо в дар, як балахон.

В похід заgonи вів, стрясали землю
Копита, що не знали перепон.

За ним йшли вершники, списи жбурляли,
І обертався світ на пантеон".

* * *

Тут хоробрість і мудрість лягли у могилу.
Гордість роду араким, твою славу безсилу

Закопали племена зухль і кайс назавжди,
Хай земля забере вашу кров підігнулу!

Коли праху знамена сповивають чоло,
Розмовлятиме з вами плоть вогнистого пилу.

Перемир'ю кінець. Не воскресне Кулейб,
Значить, меч нам суддя, меч – крива небосхилу.

Перемир'ю кінець. Хто тепер захистить
Всіх удів і сиріт від нещастя й насилу?

Перемир'ю кінець. Горю вам і ганьба,
Вас мечі обступають і п'ють вашу силу.

Тааббата Шарран

* * *

Хто подасть вам вісті довгождані,
З ким зустрівся я в Раха Бітані?

З демоном у сукні, що без зброї
До колін схилив богів, героїв.

Я сказав оцій нічній мімозі:
"Геть іди, бо нам не по дорозі!".

Та вночі, посеред світла зали,
Її голі плечі не зникали.

Поки не потішився над нею
Меч мій, вкритий кров'ю і зорею.

Глянула вона на мене скрушно,
Я сказав: "Лежи ж бо непорушно"!

Дочекався ранку воскресіння,
Пильно розглядаючи створіння.

Дикий образ зринув, як з могили:
З язиком, роздвоєним щосили,

Ноги, що верблюжі, плоть незряча,
Тіло пса і голова кошача...

* * *

Що ж ти, Сулеймо, всім наговорила,
Що Сабіт постарів, жде на нього могила.

Чи ти бачила, як чахне міць його горда,
Коли суне на нього ворожая сила?

Але ж ні – це без вершників коні вертають,
А звитяжців давно уже курява вкрила.

Я люблю, наче жінка в накидці із хутра,
Загорнутись у тьму, що пустелю сповила.

Поки одягу ночі зоря не розірве,
Всюди – сон і безмов'я, і темрява мила.

І забуду про те, що я в світі самотній,
Бо теплом і любов'ю мене ватра скорила.

І прокинусь, збагнувши, що з демоном разом
Знову ніч я провів, а так жити несила!

* * *

Загинув рідний син, та як, в якій країні?
Хто розповість про дні ті безгомінні.

Чи вражий підступ взяв над ним опіку,
А чи хвороба вкоротила віку?

Йдуть першими від нас палкі й сміливі,
Все бажане він мав, нестримний у пориві.

Завади всі долав, засвідчував могучість,
Але приходять грізна неминучість.

Чим погамую біль? Мовчать могили сині.
І відповідь мені не можуть дати тіні.

О смерте, поверни його додому,
Мене візьми у далеч невідому.

Імруулькайс

* * *

Багато сьогодні дізнався про зло і печаль,
Згадав про кохану, що дім поміняла на даль.

Сулейма сказала мені: "За роки розлуки
Ти дідом зробився, посивів, мені тебе жаль".

Уже не сивини лице твоє горде вкривають,
Якась бахрома, що нагадує смерті вуаль..."

Раніше ж мені всі вершини скорялись,
Де тільки орел міряв оком страшну вертикаль.

* * *

Я, наче дівчині й світлій весні,
Співав колись гімни кривавій війні.

Я ледь пережив ті страхіття і лиха,
О відьма стара, що тримає всіх в ямі, на дні.

Що хоче сподобатись всім, приховати потворність,
І сиве волосся полоще в багні.

* * *

Цей холод уст і перел білий стрій,
Як присмак диких трав, як мед густий.

Так пахне ніч, коли течуть із неба
Зірки, мов молоко, навперебій.

Переспіви О. Астаф'єва

* * *

Наповнили ущерть мій розум рими звучні.
Неначе сарана, їх рій мені наскучив.

Від себе відженеш дошкульну сарану,
Вона ж сама на смак геть не ядуча.

У небуття бліде камінням рим жбурну,
Але вхоплю перлини багатюці.

* * *

І знову дощ! Стікаючи з дахів,
Так монотонно краплями забив.

І ящірки блищить намоклий хвіст,
Болотом вона сковзає кудись.

Саваном злив дерева оповито,
Мов черепи чиїсь несамовиті.

Похнюплена і безперервна злива
Вже люту ляпанину розпалила.

І шквал зі сходу налетів раптово,
Південний рве на клоччя вітер мову.

Пролився гнів, тож чисту душу чуй,
Стихає слід, немає вже дощу.

Переспіви В'ячеслава Левицького

* * *

Цей холод уст і перел білий стрій,
Як присмак диких трав, як мед густий.

Так пахне ніч, коли течуть із неба
Зірки, мов молоко, навперебій.

* * *

Поплач над любов'ю, яка відійшла,
Поплач над уламком старого житла.

То юність далека захована тут, –
Неначе молитва в папірусний жмут.

Я плем'я згадав, як сургучна печать,
Лягло моє серце на давню печаль.

Мовчання беріг і потоками сліз
Писав на плащі свого лиха ескіз.

У світі лиш той є держкий на язик,
Хто пристрастю завжди владати позвик.

Сиджу, як на гойдалці, я на сідлі,
Старий уже, хворий, відкритий імлі.

Бувало ж, на поміч усім поспішав,
З полону й оков багатьох виривав.

А скільки із друзями випив вина,
Розваг і кохання зазнав я сповна.

Дороги мої крізь пустелю ведуть,
Несе мене сильний і бистрий верблюд.

А скільки об'їхав я буйних долин,
Де в чаші квіток дощ свій трунок долив.

Мій кінь, незрадливий в поході й бою,
Відгадує загодя волю мою.

Газель перегнав він в долині джерел,
Яку переслідував грізний орел.

Неначе Химара, ці пасма пісків,
Доценту її спопелив божий гнів.

Як вітка нап'ята, летить в небеса
Мій кінь, що в пустелі вершить чудеса.

Я військо на битву веду, як на тік,
Та ворог фортецю покинув, утік.

Я військо на битву веду через рінь,
Аж гнеться верблюд мій, аж падає кінь.

У вирій мене вороний заволік,
Де в танці кружляє зграя шулік.

* * *

Чому нехтують тут всі словами моїми –
Може я розмовляю з німими?

Чи не тут мої друзі, з якими, мов трунок,
Ще недавно ділив я ночівлю й притулок?

Чи не тут за рукав мене кожен з них шарпав,
Як приймали мене в позолочених шатрах?

Я тепер безпорадний, у струпах і язвах,
Ледь утримую голову буйну на в'язах.

Мабуть, кара на мене упала господня,
І мене проковтне тут нестерпна безодня.

А колись я руками міг рвати кайдани,
І боялись мене вороги і шайтани.

Коли успіх і слава не встигали за нами,
Повногрудих жінок я любив до нестями.

І блаженство із ними пізнав я щосили,
Як вони мене прагнули, як голосили!..

Так пройшла моя молодість під "охи" та "ахи",
А тепер годі стати, вдягнутися в лахи.

Радий вилізти б з плоті – і шукай вітра в полі,
Та душа лізе з тіла поволі, поволі...

І здоров'я моє, серця радісні струни,
Замінили сьогодні і рани, і струпи.

Всі чекають на чудо, – і сиві, і бідні,
Але хто з того світу прийшов до обідні?

* * *

О, як би рідним ви переказали,
Що я на чужині лежу, обнявши скали.

Покинутий всіма, закутий у судому,
Поліг я на чужині, далеко так від дому.

Вмирати дома легко, в своїй родині добрій,
Прийшли останні дні – пора іти за обрій!

І смерть не обмине ні злидня, ні владику,
Яку б ціну він їй не загинав велику.

Та страшно помирати від грізної хвороби,
Коли нема ні рідних, ні дружньої шаноби.

Якби найкращі друзі мене не полишали,
Я б не лежав тепер тут, чужі обнявши скали.

* * *

Ми сусідами, друзями стати могли б,
Мені теж тут лежати, на вершині Асиб.

Тебе взяла могила, як при ній як горох.
Моя мила сусідко, ми чужі тут удвох.

Ми нарешті знайшлися, поєднав нас режим, –
Але може й для тебе я зостанусь чужим?

Моя мила сусідко, збігло колесо днів,
Свої жертви хапає смерть, що гірша за гнів.

Вся земля, наче рідна, нам відкриє свій глиб.
А вигнанці – в могилі, на вершині Асиб.

* * *

На обличчя сльоза затекла,
Вже не очі – а два джерела,

Ключ підземний, що б'є біля пальми,
Вимиває пісок із русла.

Лейла, Лейла! А де вона зараз?
Видно, мрія моя замала.

Я блукаю в безмовній пустелі,
Де ні міста нема, ні села.

Шлях тернистий для мого верблюда –
Тонконіг, і кипчак, й ковила.

Як джайран, що пасеться під деревом,
Вільний він. Є в нім щось від орла.

Так газель, сисунця загубивши,
Мчить голодна у поті чола.

Не одну пересік я пустелю
Із верблюдом, стрімким, як стріла.

Заливали нас зливи й потоки,
І вода дикий камінь несла.

Я кобилу веду за верблюдом,
В неї очі, як шевська смола.

Її ворон догнати не може,
Чий політ – наче куля з ствола.

Ворон той, що пташаті поживу
Принесе під покривом крила.

* * *

Хто залишив огні отут, на поляні,
Ніби єменські літери золоткані?

Де намети стояли Хонд, Рібаб і Фантани?
Скільки ночей солодких пройшло в Бадалані?!

На любов у ті ночі відповів я любов'ю,
І хмелів від очей, наче вина у чані.

Я сумую тепер, а рабині мені
Танцювали й співали пісні полум'яні.

Стун торкалися ніжно, і струни звучали,
Як булати на полі, в пору грізної брані.

Був колись я завзятим, хоробрим, палким,
Навіть в смерті я був у пошані.

Я сумую тепер, подолав сто земель
На коні у безцільнім блуканні.

Смертні всі! Вмій радіти життю,
І жінкам, що прекрасні, як лані.

Із них кожна безшумна, легка, як газель.
Всі вони у прикраси убрані.

Але та, яку стрів ти у плем'ї чужім,
Не прийшла. І ти плачеш зарані.

Плач, ці сльози – весняна гроза,
Літня злива в осіннім тумані.

* * *

Вправний лучник із бану суаль
Край бурнуса відкине рукою.

Лук тужистий натягне, аби
Тятива заспівала струною.

Скільки він у засаді сидів,
За кущами, біля водопою,

Де ішла пити воду газель, –
Тятива заспівала струною.

Антилопу обачну зустрів,
Що сховалася за осокою.

Блискотіли вуглини очей, –
Тятива заспівала струною.

Вправний лучник, він маху не дасть,
Лань від нього летіла стрілою.

Він живе лише з ловів, аби
Тятива заспівала струною.

Милий друже, я сліз не ронив,
Ти стежею пішов неземною.

Промінь твій мою душу протяв, –
Тятива заспівала струною.

Переспіви О. Астаф'єва

Тарафа

* * *

В долині пісків попелища вцілілі,
І кожне з них, як татуїровка на тілі.

У гори пішло плем'я малик, а разом із ним
Чорноока любов моя, жвава у тілі.
Вона усміхається, зуби, як лілія,
Блищать в піщаній заметілі.

Лице її світиться. Сонце зіткало
Покров з промінців, що стрибають по гіллі.

О Мабада донько, поплач, коли згину,
Як плачуть за тими, хто йде у світі відшумілі.

Одежу свою розірви, я достоїн того,
Бо іншим далеко до мене у ратному ділі.

* * *

Я дім покидаю свій на верблюді,
Спинившись в степу, наче сонце на блюді.

Верблюду мій, як птах, і мене не здогнати
Ніколи ні ворогові, ні простуді.

За мною йде плем'я могутнє, хоробре,
Верблюду мій веде його тут, на безлюдді.

Іде мій народ, вкритий доброю славою,
Кольчуги розправивши товстогруді.

З любов'ю й теплом, із хлібом і сіллю
Він стріне усіх, не примічених в блуді.

Хай голод страшний, стадо ми збережем:
І ситі усі – тут не місце облуді!

Поділіться плем'я останнім коржем,
Бо чесне у битві і правосудді.

Аль Харіс Хілліза

* * *

Сказала Астма, розійтися пора,
Що карою стала нам дружба стара.

Набриднув я їй у бекрайній пустелі,
У мандрах оцих, від шатра до шатра.
Де очі верблюжі? Де шия газелі?
Де клятва, що з пам'яті все витира?

Ось луг, де притулок знайшли куропатки,
Поля, де стоїть у повітрі жара.

Немає тієї, яку покохав я,
І серце щомиті за нею згора.

Антара

* * *

Про що співати – оспіваний світ.
Мій дім мені намалював графіт.

О сїни, де ж бо Абла, підкажіте!
Хай мир вам буде й бог спасе від бід!

Я біля дому із верблюда зліз.
Все озираю, скільки рідних міт!

Я жив у Саммані, Хазні, Мутасаллимі,
Та Аблу відвезли в Джіва – й привіт!

Як Абла відїхала, житло опустіло,
Хоронять руїни кохання обіт.

Як я доберуся до доньки Махрама?
Пощезла. В чужій стороні її слід.

Усупереч рідним навіки її покохав,
Чи доля питає, як всім нам вести себе слід?

Нехай не кляне мене Абла, а вірить,
Я їй поклонюся, і від цього покращає світ.

* * *

Чом, голубко, тужиш ти на гіллі?
Адже ти роз'ятрила всі мої жалі.

Свого друга втратила? Я також.
Ми з тобою сироти на землі.

Плач, голубко, плач же ти по мені,
Сльози мої падають листям ув імлі.

Глянь, голубко, подих мій, як вогонь,
Краще б ти покинула мене взагалі.

Ой лети, голубко, десь аж у Хіджаз,
Караван зустрінеш там в ковилі.
Він везе любов мою в чужий край,
Плаче, плаче вона за домом на селі.

Як зустрінеш Аблу там, розкажи
Про мої тривоги їй, про жалі:

"Від кохання плаче він та на самоті.
Сльози його падають листям ув імлі".

* * *

До сідел верблюдів прив'язані в'юки,
Кружляє над нами чорний ворон розлуки.

І крила його вже давно полиняли,
Та тішитися від нашим горем – від скуки.

Його проклинаю: "Без дому й дітей
Приречений будь на самотності муки.

Мені ти нараяв розлуку гірку,
Не сплю я і ламлю із відчаю руки".

* * *

Для Абли не людина він, а міт,
Залізне тіло, ніби меч, і пружне, ніби дріт.

У куряві чоло, і рам'я, а не одяг,
Волося, не розчесане сто літ.

Він цілий рік зодягнений в кольчугу,
Шукає смерті, жде його похід.

Знімає лати рідко, ржа на шкірі,
І годі відшкребтати її слід.

Сміється Абла: "Гм-м, який вродливець!"
І буцімто холодна, як граніт.

Але чому вона відводить очі?
Про славу мою знає цілий світ.

О ні, не йди, Ну глянь, хоч на прощання
На воїна, бо я ж не інвалід!

Чимало дів – проворніші, ніжніші,
Красою манять, губи їх як мід.

До тебе прагну, я тебе достоїн,
І кінь бажання рветься під зеніт.

* * *

Прошила мені серце отруєна стріла,
Побачив її очі, що чорні, як смола.

На святі серед подруг вона була найкраща,
Краса її мене вже із розуму звела.

Пройшла вона безшумно, гойднувся її стан, –
Так вітка колихнулась, птахами загула.

Пройшла вона безшумно, на мене зір упав, –
Так йде газель у трави, на подих джерела.

Пройшла вона безшумно, і зорі ожили, –
Немов богиня неба намисто одягла.

Побачив її усміх – перлини розцвіли,
Любов мене зцілила і вижить помогла.

Люблю тебе я, Абло, і вірю, що в житті
Ми ще не раз зустрінемося край нашого села.

О, якби доля щастя дала мені таке,
Біда стократ для мене б та й легшою була.

Абід Ібн Аль-Абрас

* * *

Із племені асад оці полонені,
Багатств не повернуть, скупі у них жмені.

Де вина солодкі? Де стада верблюжі?
Усі вони бранці. Сидять у калюжі.

Не варто прокльонів і слова лихого,
Бо гнів, як відомо, не красить нікого.

А може на вітах озвалися сойки?
Так ні ж бо. Це бранці, їх сльози і зойки.

Потрібен їм захист. Вони невинні.
Понад їхнім домом крики совині.

Війна згуртувала людей всіх рядами
І деякого з них вона робить рабами.

* * *

Коли повстанці батька твого вбили,
Ти прорікав, що сякнуть наші сили.

Це ти хвалився, що твої вандали
Все наше військо у могилу склали.

За Умм-Катам ти плачеш, і за Худжру,
Глухий до наших сліз, з яких я худну.

Ми правду, як уміли, захищали,
Хоча не раз під гнітом і пишцали.

За волю і права – на виднокрузі
Лягли брати, і родичі, і друзі.

Ми до ноги загін твій розтроцили,
І ти не знав, що батька твого вбили.

Ми грізно їх усіх упень рубали –
Чи не тому їх коні повтікали?

Ас-Самаваль

* * *

Дорога чесна, чистая душа,
Тебе одежа будь –яка вкраша.

Коли ж ослаб, спіткнувся або впав, –
Нема любові, є лиш гав та гав.

Нас мало, але йдеться не про лік,
Скількох героїв вже забрав потік?!

Мов дар, який не потребує слів,
Ми подвиг залишили для синів.

Переспів О.Астаф'єва.

Арабська повість про Антара

Антар не якийсь-там видуманий герой: се жива особа; він звісний як славний вояк і як автор однієї з сімох преміюваних поем ("Моаллак")... Що про Антарове лицарство ходили в Арабів устні перекази геть раніше ніж написано "повість про Анатара", про те свідчить одно речення, яке приписують Мохаммедови; той пророк сильне забороняв своїм вірним слухати повісти, занесені з Персії, але сам радив "кохати ся в оповіданнях про героя Антара, щоб серце загартувало ся мов криця. "Повість про Анатара" звичайно має в собі сорок-пять томів, та є й укорочені списки; з одного такого списка Террік Гамільтон зладив англійський переклад першої частини (про дитячі й парубочі літа Антарові), що надруковано в чотирьох томах in octavo, 1819-1820-го року. Уривок із цієї частини я взяв до своєї "Arabian poetry for English Readers" 1881; із додатку до цієї праці я наведу тутечки свої уваги про характери, які ми бачимо в "Повісти", бо тепер моєї книжки вже нема в продажі.

Витязь Антар (точніша була б форма з закінченням "а" – Антара), син Шеддада, раз-у-раз центральна фігура. Що він чорний, що він простак, що він на вроду не гарний, про все те забувають, дивуючись на його страшенно-дужі руки та непереможну хоробрість, на його високі, вогняні вірші, на його величну душу, на його ласкаве, прихильне серце. З нього правдивий лицар "sans peur ni reproche" (без страху й догани): як наступа на сильних ворогів, він сміливий як лев; супроти ворогів слабійших – він великодушний; як дума про свою кохану Аблю, він ніжний і благородний; ще ніжніший і ще благородніший він тоді, як на неї дивить ся очима. А вже ж і тая Абля – то дівчина хорошуля; чорне хвилясте ййї волосся упіймало витязя за саме серце, а ясні очі заповнили його в-край; з неї правдива бедуїнська панна; як на ййї думку, то Антар – парубок дуже вродливий, – отак само як і Дездемоні був дуже гарний ййї Отелло. Ну, звісно, й Антар, дарма що чорний на вид, дарма що з низького роду, "кохав свою Аблю так, як кохають високородні витязі". А в тім, скоро надходить ворог до шатрів йїхнього коліна, скоро надходить час бити ся мечем та колоти ся списом, то зараз усі й забувають, що Антар – низького роду: бо тоді його батько – меч, а його вельможний родак – спис.

Другі особи в тім романі грають, правда, підрядну ролю, бо всі вони залежать од героя та його славних учинків, тільки ж у кожній з тих другорядних осіб є своя власна індивідуальність, обмальована зовсім виразно й різко. Ну, от хоч би цар Зогейр, що панує над племям Абсійським та Аднанським, Фазарським та Гіфтанським: в сього володаря є всі добрі норози і немало хиб його віку й народу; сам він лицар тай од разу впізнав у молодім Шеддадовім сині будучого героя. Князь Шасс – лихий на вдачу, пихатий, жорстокий, хоч і не без деяких добрих ознак; з нещастя він присмирив ся Князь Малік, син Зогейрів: – людина хоробра, але дуже добряча; він Антарові найпервійший приятель і оборонець проти злоти його ворогів; він раз-у-раз на поготові – або красномовно говорити за свого приятеля, або вхопити ся за меч тай кинутись йому на підмогу, коли на того напало ся дуже багато ворогів. Шеддад, Антарів батько – одважний чоловігя, "з того роду, що важкі на руку; аби тре-

ба було од нього помочі, то з нього дуже добрий рубака"; він пишаєть ся, що в нього найчистіша кров, яка коли була в дворян, але прихилиєть ся до свого хороброго сина, як той уславив ся навкруги, тай гірко ридає, як приходить чутка про його смерть. Зебіба – простосердечна мати витязева; як воно звичайно водить ся у матерів великих людей, вона не вміє зложити ціну славним подвигам свого сина: як на йїї думку, то красше було б, щоб він сидів дома та пособляв йїй доглядати череду. Малік, Аблін батько – людина хитрощна, обрахована, мерзена, зрадлива, що хилить ся й туди й сюди; зрештою дуже дбає про честь свого роду. Амара – елегантний бедуїн; гордовитий, хвалько, а в серці страхополох. Шібуб, зведений брат Антарів і його щирий пособник: прудкий на біг, через те й зветь ся "батько вітру", зручний стрілець з лука; має безліч хитрих вигадок проти всяких несподіваних пригод; ще ніколи не було в доброго витязя путнійшого помічника, як той Шібуб.

Як герой помирає, то в поемі благородна лірика наче завіса затуляє од нас порушуючу драму. "Переказують, що один шейх, із колишніх ворогів Антарових, порушив ся до самого серця, як почув про долю того витязя, що одзначив ся тількима славними лицарськими подвигами. І заплакав він над його трупом, загорнув його піском тай сказав от що: "Слава тобі, хоробрий вояче! За життя свого ти був оборонцем своему племю, і по смерти ти ратуєш братів своїх страхом од твого трупа й твого ймення. Най живе твоя душа вічно! Най свіжі роси зрошають місце твого остатнього лицарства!" – Правду кажуть: щасливий той війник, якого й вороги похваляють".

Наука з повісті (бо хто тямить читати як слід, для того тут є наука) от яка: високий дух і рішуча воля беруть верх над усіма перепонами, які йдуть з низького роду та з клясових пересудів.

Переклад А.Кримського

А. Кримський

Уваги до повісті про Антара

От що каже про той арабський роман (про Антара – Л.Г.) Коссен де Персеваль (Caussin de Perceval): "Різноманітний та елегантний стіль, який часом переходить на щось дуже високе, і характери змальовані з силою та твердо витримані – роблять роман про Антара дуже замітним. Його можна назвати арабською Іліадою". – Додам, що Коссен де Персеваль видав "Extraits du Roman d'Antar" (по-арабськи) в Парижі 1841-ого р., а потім подві зміст твору в своїм дорогоціннім "Essai sur l'histoire des Arabes" (Париж 1847, т.II). Я подаючи Антарову житєпись у "Правді" 1890-го р. (падолист) користував ся найбільше Коссен-де-Пересевалем.

Араби кохали ся в казках іще задовго перед Мохаммедом. Більше того скажу: на мою думку, навіть професіональні оповідачі існували у Арабії перед Ісламом. Коли там добре процвітали рапсоди, то чому думати, що там не могло бути таких оповідачів, як пізнійші Антарії? ("Антарії" – співці героїчного роману, за який зараз повідатиме Клоустон). Праця А.Ф.Кремера (Alfred v. Kremer,

Südarabische Sage) наводить мене на гадку, що професіональні оповідачі могли з'явитися принаймні в старім Ємені. Ємен – то такий шмат Арабського півострова, де була рання, сягаюча в глибоку старовину культура, де була одмітна історія, де були народні перекази тієї історії, де було багато місцевих народніх переказів про силу й славу давніх царів, про їх походи, проїх пригоди, про їх геройства. Додавляючи до істнування доісламських Єменських професіональних оповідачів може знайти собі підпору ще й у тім факті, що за часів Халіфату оповідальна поезія розцвила не де, як при дворі Омейядів, а вже ж відома річ, що Омейяди сприяли саме іменно южно-арабському епічному скарбови (Kremer, Culturgeschichte des Orients, I, 140). Зрештою не в самім тільки Ємені, а й у Хіджазі відомі були "історії" ще інакшого розбору: чужі, перські, з "Книги царів"; про вагу перських оповідань свідчить той факт, що їх проклинав пророк Мохаммед. Ті два елементи (казки свої та казки чужі, переважно індо перські) роскішно позовивалися вже в Арабів-мусульманів; мусульманську історію тих казок ми знаємо вже не з догадок, а з точних історичних свідоцтв. Не всі халіфи відносилися до казок, віршів, і т. і. так лихо, як Омар; скоро запанували Омейяди, то все пішло інакшою стежкою. "Кітâб оль Агâнім" (XVI, 103, 108) каже, що первий початок усяким романічним вигадкам був коло Омейядського двора в Дамасці. Ті халіфи любили у вечері, в гурті, слухати оповідачів, що переказували Єменські історії (Kremer, Südarabische Sage ст. 49; він же Kulturgeschichte des Orients I, 140; Hammer-Purgstall, Literaturgeschichte der Araber II, 222-226; Sprenger, Das Leben und die Lehre des Mohammed I, 516). Як настали Аббасіди (іранофіли), то міщанська людність міст Багдада та Басри сильно призвичаїлась до таких забав. Спершу найбільше припадали до вподоби індійські байки про звірів, а потім – романічні та фантастичні повістки; не де, як у Басрі треба шукати первопочатку історії про Сіндбада-мореплавця. Незабаром се письменство розвилось до велетенської міри. Тільки ж із щасливого для халіфату часу не дійшло до нас нічого окрім деяких частин 1001 ночі або шматків з роману про Антара; решта "1001 ночі" та довезеної "Історії про Антара" – пізніша доробка...

Ярема Полотнюк

Священна книга ісламу

Одним із найпопулярніших на світі творів, як відомо, є Коран, священна книга мусульман, котрі вважають її зібранням Божих одкровень, зісланих арабському пророкові Махаммедові ібн Абдаллагові (бл. 570 – 632).

Саме слово "кор'ан", згідно з тлумаченням знаного мусульманського богослова Абу Ханіфи (699–767), який до того ж був чудовим знавцем літературної арабської мови, є віддієслівним іменником дієслова "кара'а" й має два значення: "збір, зібрання" (Божих одкровень) та "читання" у розумінні "те, що часто читається; те, що читається вголос", тощо. Європейська, та й взагалі світова наука схиляється до другого тлумачення.

Самі ж мусульмани, спираючись на текст своєї священної книги, називають її по-різному: "фуркан", тобто "розрізнитель" (добра і зла); "гуд", тобто "керівництво на правильній дорозі, ведіння праведним шляхом"; "Аз-Зікр",

себто "Нагадування", "Пересторога"; "Ель-Кітаб" – "[Священне] писання"; "Ас-Суруф" – "Благородний сувій", "Шановний Список"; "Калям Аллаг" – "Слово Боже"; "Кітаб Аллаг" – "Боже писання" тощо. Та все ж найпоширенішою назвою є "Коран", часом з означеним артиклем "аль" і нерідко з епітетом "преславний", "премудрий", "високошановний", "шляхетний".

Згідно з ухваленням побожних мусульман, які базуються на тексті їхньої священної книги, на небі існує першотекст, "первопис", як влучно висловився перший російський перекладач Корану й поважний знавець коранічної проблематики Г.С.Саблуков (1804 – 1880), існує щось на зразок автографа, "Омм аль-Кітаб" ("Матір Книги"), що через посередництво "вірного духа" ("ар-рух аль-амін") чи "святого духа" ("ар-рух аль-кудус") був частинами переданий пророкові Мохаммедові і записаний його послідовниками.

Дещо пізніше і сам пророк і його послідовники дійшли висновку, що текст священної книги у "серце пророка" за дорученням самого Бога передав архангел Джібріл, або Джабраїл, – як араби називають архангела Гавріїла, відомого нам з Євангелія (саме він сповістив пречисту діву Марію про народження Ісуса Христа).

Іншими словами, і мусульманські богослови, і дослідники-сходознавці сходяться на тому, що текст Корану вийшов від пророка Мохаммеда, відтак мусимо бодай у найзагальніших рисах познайомитися з біографією засновника цієї релігії та з самими історичними умовами, в яких вона зародилася.

Відомо, що до народження Мохаммеда більшість арабів, які населяли Аравійський півострів, були язичниками, ідолопоклонниками, чи многобожниками, хоча окремі арабські племена й визнавали християнство та іудаїзм, побували там і впливи зороастрійської релігії й навіть маніхейства.

Біографія Мохаммеда, як і кожного засновника релігії, обросла великою кількістю легенд, "чудес", та різного роду "подроблиць" і "свідчень очевидців", через які науці доволі нелегко пробитись до скупих і розрізнених фактів.

Згідно з мусульманською релігією, пророк народився 570 р. н.е., у рік, відомий арабській напівлегендарній історії як "рік слона". Згідно зі староарабською легендою, у цей час ефіопський правитель Йємену Абрага збудував у столиці Сані велику й розкішну церкву, яка мала своїм привабливим виглядом перевершити мекканський храм Кааби (язичницький) і, таким чином, зробитися місцем паломництва всіх арабів півострова. Мекканці, що мали непогані прибутки від паломництва до храму Кааби, найняли араба-бедуїна, який з ризиком для життя подався в Сану й осквернив новозбудовану християнську святиню. Обурений Абрага вирушив у похід, щоб помститись мекканцям і знищити храм Кааби. А проте слон, який був при війську Абраги, не схотів увиходити в Мекку і навіть схилився перед нею, неначе кланяючись храмові Кааби. А невдовзі Бог наслав на військо ефіопського намісника величезних птахів, які камінням дощенту його винищили.

Історичні джерела свідчать, що похід Абраги чи його сина Йаксума (Абрага помер правдоподібно 558 р.) справді відбувся б але його метою була не боротьба за вплив на паломників, а забезпечення Йєменові безперервної транзитної торгівлі через Хіджаз. Що ж стосується дати народження Мохаммеда, то вона фактично невідома і коливається досить в великих межах – від

570 до 580 рр.; інакше кажучи, до переселення Мохаммеда в Медину (літо 622 р.) ми не знаємо жодної справді вірогідної дати його життя.

Перша біографія Мохаммеда була написана аж у середині VIII ст. Ібн Ісхаком (помер 767 р.) і дійшла до нас у переробці Ібн Гішама (помер 834 р.) та частково в цитатах історика ат-Табарі (помер 923 р.). Ці відомості залишаються поки що єдиним канонічним джерелом.

Тим часом дитинство та юність Мохаммеда відбиваються в численних напівфольклорних оповіданнях. Так, перед народженням пророка і в момент його появи на світ з'являються різні віщі знаки й знамення, відбуваються чудеса. Ще дитиною Мохаммед вступає в контакт із потойбічним світом і врешті одного дня до нього з'являються ангели, щоб очистити його серце.

Правда, достеменно відомо, що хлопець рано осиротів: його батько Абдаллаг помер ще до синового народження, залишивши вдові Аміні п'ять верблюдів, кілька овець та одну рабину. Традиція каже, що коли Мохаммедові виповнилося шість років, померла мати. Сироту взяв до себе хлопчиків дідусь Абд ель-Мотталіб, а через два роки, по смерті старого, сиротою заопікувався його дядько Абу Таліб.

Якийсь час хлопчик пас дядькових кіз та овець, а коли йому сповнилось 12 років, Абу Таліб узяв його з собою в багатомісячні мандри до далекої Сирії разом із торговим караваном. Вважається, що саме тут майбутній пророк уперше зіткнувся зі світом християнських, іудейських та інших релігійних громад; саме у Сирії якийсь християнський аскет начебто впізнав у хлопчикові майбутнього пророка і повістив йому велику прийдешність.

Упсальський професор Тор Андре встановив схожість між есхатологічними віршами Корану і гімнами сирійського християнського містика IV ст. Єфрема Сіріна, що свідчить про контакти майбутнього пророка з християнськими монахами. З іншого боку, надто велика кількість фактичних помилок у питаннях, що торкаються християнського віровчення та ритуалу, переконує нас у тому, що свої відомості про християнство та іудаїзм Мохаммед почерпнув не з книг, а з усних розмов.

Коли майбутньому пророкові виповнилось 21 рік, він уже мав у Мецці репутацію "аміна" – надійної, солідної людини, і за рекомендацією свого дядька поступив на службу до багатой вдови Хадіджі, дочки Хуваліда ібн Асада, яка сама успішно вела велику караванну торгівлю.

Незабаром Мохаммед і Хадіджа припали до серця один одному і в 595 році, за ініціативою Хадіджі, Мохаммед одружився з нею, незважаючи на бурхливі протести з боку його та її родичів. На той час Хадіджі, старшій від свого обранця на 15 років, було вже під сорок, і від двох попередніх шлюбів вона мала двох синів та доньку.

Незважаючи на таку вікову різницю, шлюб виявився вдалим: пророк прожив з Хадіджі 25 літ і вона подарувала йому шестеро дітей – двох хлопчиків, які померли ще дітьми, й четверо дочок, з яких тільки остання продовжила рід пророка.

Одруження з Хадіджею позбавило Мохаммеда постійно турбуватися про хліб насущний. Тепер він міг частіше віддавати роздумам про релігійні та філософські проблеми, які віддавна його цікавили. Зрештою, ще до його виступу з проповіддю ісламу у Мецці існував гурток богошукачів-ханіфів, які, не належа-

чи до якої певної релігії, вірили в єдиного Бога, постилися та вели аскетичний спосіб життя. До них, між іншим, належав і двоюрідний брат Хадіджі.

Коли Мохаммед досяг сорокарічного віку, релігійні роздуми й пошуки почали займати дедалі більше місце в його житті. Ми, однак не знаємо, як саме в нього виникло переконання що саме його Бог обрав виразником своєї волі, назвавши пророком не тільки арабів, а й усіх народів.

Європейські вчені XIX ст. не раз зображали його як істерика чи епілептика і, спираючись на "житіє" пророка ("Сірат Расуль Аллаґ"), навіть "науково" доводили, що він хворів так званою "мускульною істерією" (А.Шпренгер, Р.Дозі, А.Ю.Кримський та ін.). Однак більш критичні й глибші дослідження (В.Бартольд) показали, що епілептики й істерики, як правило не вільні від хворобливих вагань і захоплень, тим часом як нічого подібного в житті арабського пророка і його простому, ясному, може, навіть занадто тверезому вченні ми не зустрічаємо.

Звичайно, Мохаммед був людиною своєї доби і те, що ми нині витлумачили б інакше, він, як і перші християни, пояснював виключно втручанням доброї чи лихого неземної сили. В часи сильного душевного напруження, на самоті, в нічній тиші чи під гарячим промінням сонця Мохаммед, як раніше апостол Павло, мав видіння, про які зберіг чіткі спогади.

Так 97-сура говорить про зіслання з неба Корану; коли ангели й дух з дозволу Бога зійшли на землю. Сура 53 і 81, навпаки, говорять про денне видіння, а з буквального змісту 53-ї сури можна зробити висновок, що пророк бачив самого Бога, який показався йому на престолі небосхилу, пізніше зійшов до "раба свого" на віддаль меншу двох луків і безпосередньо дав йому своє одкровення.

Як повідомляє найстарша "сіра", тобто "житіє" Мохаммеда пера Ібн Ісхака, після сорока років пророка щоразу частіше охоплював екстатичний стан, який супроводжувався зоровими та звуковими галюцинаціями. Одного разу, як стверджує Ібн Ісхак, на горі Хира біля Мекки до пророка прийшов архангел Гавріїл "за наказом Бога". Це видіння справило на Мохаммеда велике враження, і він надовго впав у депресію, з якої його вивів той самий "дух", що звелів йому йти до людей із словом Бога.

Вважається, що Мохаммед почав здійснювати свою пророчу місію 609 чи 610 році і першим, хто повірив у нього без найменших вагань, була його вірна дружина. Пізніше в пророчу місію Мохаммеда повірив і його двоюрідний брат Алі, син Абу Таліба, потім – прийомний син Зейд ібн Харіс, із часом до них приєднався родовитий мекканський купець Абу Бекер (згодом – перший халіф, заступник пророка на землі), далі – Мохаммедові родичі: аз-Зубейр та Саад ібн Абі Ваккас (згодом відомий полководець, завойовник Ірану); за ними – купці Тальха та Абдурахман ібн Ауф. А ще пізніше до послідовників пророка приєднався й Осман ібн Аффан із знатного роду Омейядів (майбутній третій халіф), який одружився з дочкою Мохаммеда – красунею Рукайєю.

Серед перших пророкових послідовників були, як бачимо, найрізноманітніші люди – родичі і цілком сторонні особи, багаті й бідні; траплялися, зрештою, й випадки, коли завзяті противники нового віровчення робилися з часом його ревними послідовниками, як, наприклад, Омар Ібн аль-Хаттаб (бл. 581-591 – 664), згодом другий халіф.

Навернення неопітів до нової віри йшло дуже повільно: за перші три роки число визнаців пророка не перевищувало 40 чоловік. Нове віровчення від самого початку наразилося на відверто вороже ставлення мекканців, перед усім корейшитської аристократії; вже на першу публічну проповідь Мохаммеда мекканці відповіли глузуванням та лайкою. Щоправда, не всі мекканці ставилися аж так вороже до Мохаммеда; були й такі, що вважали його божевільним, а декотрі співчували йому і навіть пропонували свою грошову допомогу, щоб вилікувати бідолашного земляка. Та, як свідчить Ібн Ісхак, не бракувало й таких, котрі витончено знущалися з Мохаммеда: одні просили прислати ангела, який підтвердив би правдивість його пророчих слів, інші пропонували скинути на них небо великими шматками. Опір пророка, його відмова від будь-яких компромісів, викликала лютю корейшитів. І все ж нова віра робила успіхи: Абу Бекр, до фанатизму відданий новоявленому пророкові, витратив майже все своє майно на викуп тих рабів, які прийняли нове віровчення. Щоб уникнути щораз більших переслідувань, 615 року понад 100 найубогіших мусульман емігрувало до християнської Абіссинії. У Мецці залишилося лише півсотні Мохаммедових послідовників. Конфлікт ще більш загострився, коли проповіді мекканського пророка почали зачіпати релігійні почуття тих сусідніх племен, по чійх землях проходили торгові каравани мекканців. Ці сусіди зажадали від мекканців аби ті вплинули на свого пророка, і він шанобливо висловився про ідолів, яким вони поклонилися, погрожуючи інакше не пропускати купецькі каравани Мекки через свої землі.

Вважаючи, що за цих обставин слід добитися передусім визнання своєї громади як окремого політичного організму, пророк зважився на компроміс: погодився з пошаною висловитися про сусідських ідолів, за що мекканці мали визнати його громаду.

Компроміс, здавалося, був успішним; уся Мекка визнача Мохаммеда за посланця Божого, сусіди корейшитів заспокоїлися. Щоправда, пророкові задля цього довелося поступитися своїм найсвятішим переконанням, ледь не відійшовши від самої основи власного віровчення. Вживши на означення ідолів слово "гараніки", яке могло означати і лебедів, і журавлів, і струнких юнаків, пророк, очевидно, вважав, що не бере аж надто великого гріха на душу, тим більше, що в тій ситуації важко було вчинити інакше. Однак ані мусульмани, ані їхні вороги цим компромісом не задовольнились.

Почувши про це, Мохаммед наступного дня впав в екстаз і з волі самого Бога прорік рядки, якими, по суті, взяв свої слова назад, відтак лише у 53-й сурі залишився тьмянний слід від цієї прикрої історії. Зрозуміло, що перший варіант цих аїятів, де згадувалися "шляхетні гараніки", до Корану не втравив. Згодом, виправдовуючись перед мекканцями, Мохаммед пояснював, що то його попутав диявол, і категорично назвав віру в ідолів, як і надію на їх заступництво, безглуздом.

Нещодавно англійський письменник Сальман Рушді, індійський мусульманин з походження, знаючи цей епізод, написав роман "Сатанинські вірші" з ілюзіями щодо втручання сатани в діяльність пророка (згадаймо добре всім нам відомий з Євангелія епізод спокушання сатаною Ісуса Христа біля Єрусалима) – цей твір, як ми знаємо, викликав бурю гніву та обурення у мусульманському світі.

Тим часом ситуація навколо пророка та його послідовників загострювалась. Спроба знайти притулок у Таїфі, кілометрів за сто на схід від Мекки, куди Мохаммед подався зі своїм приймаком-сином, закінчилася невдало: їх зустріли градом каміння.

Допомога прийшла звідтіля, звідкіля її зовсім не ждали – від арабських племен хазрадж і аус, які проживали в околицях Ясріба (класичної Ятриппи). Прибувши на паломництво до Мекки, двадцять представників ясрібських племен познайомилися там з пророком та основами його вчення і, без зайвих вагань, присягнули йому на вірність, діставши за це титул "ансар", тобто помічник. Пізніше до Мекки прибуло 70 ясрібських послідовників Мохаммеда, які не лише присягнули йому на вірність, а поклялися захищати його хоч би й ціною власного життя.

Зрозуміло, отже, як тільки над пророком нависла погроза фізичної розправи, він потайки переїхав із Мекки до Ясріба, який відтоді почав називатися Медінат ен-небі, тобто "Місто пророка", або скорочено – просто Медіна (Місто). Сталося це 4 вересня 622 року. Через 16 років від цієї події почнуть відраховувати мусульманську еру, яка, згідно з арабським літосчисленням, розпочалася 16 липня 622 року.

Примиривши племена аус і хазрадж, які до того боролися між собою за вплив в оазі та місті, Мохаммед практично зробився повноправним володарем Медіни. А невдовзі почалося розмежування послідовників пророка мусульман з "людьми Писання" – спершу з іудеями, згодом з християнами.

Життя пророка з переїздом до Медіни докорінно змінилося: гнаний і переслідуваний проповідник нового віровчення перетворився тепер на "посланця Божого", який диктує людям Господні закони. Мохаммед у Медіні не лише релігійний наставник, а й світський володар: поряд з його будинком тут зводяться ще два будинки для його двох дружин, яких він узяв майже зразу по смерті Хадіджі. Згодом їхнє число сягне чотирнадцяти, хоча для решти правовірних він обмежить цю кількість чотирма жінками. Тут, у Медіні, відбулася й зміна киблі – напрямку, у який мусульмани мали повертати обличчя під час молитви: якщо раніше вони поверталися до Єрусалима, то після конфлікту з іудеями і остаточного розриву з ними напрямком киблі зробився мекканський храм Кааби.

624 роки біля криниць при бадрі відбулася перша воєнна сутичка мусульман з мекканцями, яка закінчилася блискучою перемогою послідовників пророка. Та на цьому боротьба не завершилась: з перемінним успіхом вона тривала до 630 року, коли Мохаммед із десятитисячним військом узяв Мекку, а невдовзі й більша частина Аравійського півострова змушена була покоритися пророкові.

Навесні 632 року Мохаммед здійснив свій останній "прощальний" хадж (паломництво) з Медіни до Мекки. Влітку того ж року він раптово занедужав і 8 червня помер. Могилу для пророка викопали тієї ночі і на тому якраз місці, де він помер. Згодом біля нього поховали двох халіфів Абу Бекра та Омара. Над скромною могилою пророка збудували пишну гробницю, яка з часом зробилася другою після Кааби святинею мусульманського світу.

Пророк помер, не назвавши духовного спадкоємця, а тому мусульманам довелося самим вибрати керівника своєї громади. Завдяки енергійним заходам Омара першим заступником посланця Божого (по-арабськи заступник – "халіфа") було обрано Абу Бекра, який помер 634 року, заповівши свою вла-

ду Омарові. Крім титулу халіфа, Омар першим прийняв ще титул "повелителя правовірних", який згодом зробився найуживанішим. Майже тридцятирічне правління перших чотирьох "праведних" халіфів було досить складним історичним періодом, заповнений спершу боротьбою проти арабських племен, що відпали від ісламу по смерті пророка, а згодом – арабськими завоюваннями, що почалися ще за Мохаммедового життя.

На той час Корану, як такого, ще не існувало. За життя Мохаммеда його послідовники, щоправда, записували одкровення свого пророка на пальмових листках, на кістках тварин тощо, більшість, однак, за арабською доісламською традицією, завчали ці одкровення напам'ять. Через рік після смерті пророка мусульманське військо зіткнулося при акрабі з військом лжепророка Маслама і в запеклій битві завдало йому поразки. При цьому, однак, загинуло чимало знатних мусульман, які знали напам'ять одкровення пророка. Слід було негайно записати всі одкровення, які ще збереглися "в серцях правовірних", тобто ті, що їх іще пам'ятали люди, які особисто знали пророка.

Халіф Абу Бекр (572-634) відразу ж після битви у Акрабі доручив цю роботу двадцятидвохрічному Зейдові ібн Сабітові, який був секретарем пророка в останні роки його життя. Зейд виконав своє завдання: записав одкровення пророка на окремих аркушах пергаменту великим, гарним, чітким почерком без діакричних крапок та значків. Ця редакція Корану ще не була офіційною: вона призначалася швидше для приватного користування вождів мусульманської громади і ще не поширювалася в копіях. Коли перша версія Зейда ібн Сабіта була вже готова, з'ясувалось, що чимало людей, які близько знали пророка, мають великі фрагменти його одкровень, не включені до зведеної редакції. Існування інших версій канонічної книги було неабиякою небезпекою: щоб уникнути розколів і чвар у мусульманській громаді керівництво перейняло по-своєму мудре рішення – всі фрагменти, які не ввійшли до єдиного канонічного кодексу, зібрати і знищити.

Після завершення роботи над так званою Османівською редакцією Корану, за наказом Халіфа Османа, було виготовлено чотири списки священної книги: оригінал мав залишитись у Медіні, а копії надсилалися у Дамаск, Басру та Куфу. Тексти всіх списків були ідентичні, а проте й надалі залишалися різночитання, зумовлені перш за все специфікою тогочасного арабського письма.

Існує навіть легенда, за якою четвертий праведний халіф Алі ібн Абі Таліб, проходячи повз групу персів, що недавно прийняли іслам, почув, як вони читали: "Бог прокляне пророка і невірних", – замість: "Бог і пророк проклянуть невірних". Фатальне непорозуміння виникло лише тому, що перси, не знаючи до пуття арабської граматики, неправильно вимовили одну коротку голосну, не позначену на письмі. Арабське письмо, отже, слід було вдосконалювати: після винайдення діакричних значків, якими у тексті Корану позначаються короткі голосні, можливість різночитання, здається, була зведена до мінімуму, хоча, як показує практика, прийти до єдиного розуміння священної книги мусульманам так і не вдалося. З іншого боку, авторитет священної книги захистив Коран від пізніших втручань у текст, завдяки чому він залишився практично незмінним.

Навіть поверхово познайомившись з історією виникнення Корану, легко помітити, з якими труднощами зіткнувся Зейд ібн Сабід при редагуванні свя-

щентної книги: адже в основу редакції не можна було покласти ані хронологічний, ані предметноматичний принцип, оскільки матеріал був нічим іншим, як хаотичним нагромадженням текстів, що нерідко повторювались на різний лад. Чимало фрагментів містили натяки на відомі лише самому пророкові події, через що з'єднати їх у єдине ціле було непросто.

Не маючи змоги організувати текст за тематичним чи хронологічним принципом, Зейд розташував матеріал у порядку зменшення обсягу окремих сур. Виняток було зроблено лише для першої сури, – хоч і не великої за обсягом, проте найголовнішою для мусульман, а також для двох останніх – сто тринадцятої і сто чотирнадцятої, які, на думку побожних мусульман, охороняють людей від підступів диявола та підпорядкованих йому таємних сил.

Зазначимо, що подібний порядок розташування розділів не був для арабів чимось новим: так само вони розташовували вірші в численних поетичних збірках.

Як відомо, для збереження чистоти канонічного тексту Біблії, побожні іудеї створили своєрідну "масору", тобто традицію передачі тексту. Подібну традицію створили й мусульмани. У більшості рукописів і друкованих видань текст Корану поданий з усіма діакритичними крапками та значками, які практично допускають лише один варіант прочитання тексту. Крім того, весь текст Корану розділено на 30 рівних за обсягом частин, або "джузів", до того ж у кожному рукописному списку чи друкованому виданні, як правило, вказується ще половина тексту та його четвертини. За різними підрахунками, текст Корану налічує 114 розділів, до яких входять 6204 (або 6236) аїяти, що в свою чергу складаються із 77934 слів.

Всі сури Корану поділяються мусульманськими богословами на мекканські й мединські – залежно від місця їх проголошення. Поділ цей, щоправда, науково не обґрунтований, бо Зейд ібн Сабіт "монтував" сури з аїятів, проголошених у різних місцях – і в Мецці і в Медіні, що визнається тепер і найортодоксальнішими мусульманськими богословами. Читаючи Коран в оригіналі, неважко здогадатись, що при монтуванні таких сур Зейд ібн Сабіт керувався головним чином римою окремих аїятів.

Європейські дослідники проробили велетенську працю, намагаючись з'ясувати історично правильну хронологію коранічних сур. Це завдання було тим складнішим, що в Корані обмаль натяків, бодай туманних, на ті чи інші конкретні події. Натомість у Корані не бракує загальних настанов, правил і заборон культурного, етичного, юридичного й навіть господарчого характеру. Зрозуміло, що про абсолютне однозначне розуміння тексту священної книги у майже мільярдному мусульманському світі не може бути й мови, відтак щоб розуміння Корану не виходило за межі правовірного богослов'я і не викликало еретичних думок, в ісламі відносно рано з'явилася наука тлумачення Корану – "ельм ат-тарсіф", засновником якого вважається двоюрідний брат пророка – Абдаллаг ібн Аббас (помер 687 року).

Для немусульман Коран є історичним джерелом певного часу, чудовою пам'яткою арабської класичної літератури не менш чудовою пам'яткою арабської мови першої половини VII ст., яка дійшла до нас майже без змін.

Перші відомості про іслам попали на Русь ще до XI ст.; андалуський араб Абу Хаміда Мохаммед аль-Гарнаті (1080 – 1169), перебуваючи в Києві, навчав мусульманських молитов тюркських воїнів київського князя.

У християнських країнах Західної Європи ні про Коран, ні про іслам не мали уяви майже до XII ст. Перший у Європі переклад Корану латинською мовою, до речі, дуже недосконалий, з'явився в Толедо у першій половині XII ст. з ініціативи абата Клюнійського монастиря (Франція). Згодом цей "переклад", чи, радше, переказ, перевидали 1543 та 1550 р. у Швейцарії.

Першим справді науковим перекладом Корану, зробленим європейцями, слід вважати латинський переклад Л.Мараччі, здійснений з благовоління самого папи й виданий у Венеції 1547 року під назвою "Refutatio Aikorani", тобто "Спростування Корану". Поряд із перекладом тут друкувався й оригінал, а до кожного неясного слова давалися ще й тлумачення найвідоміших мусульманських коментаторів.

У XII – XIX ст. з'явилися переклади Корану цілою низкою європейських мов – німецькою, англійською, російською, польською й навіть штучною мовою волоп'юк.

Перший повний польський переклад Корану безпосередньо з оригіналу зробив імам польських татар Ян Мурза Тарас Бучацький. Цей переклад із чудовим як на той час коментарем Владислава Костюшка було видано у Варшаві 1858 року. Перший російський переклад Корану побачив світ у Казані двадцятьма роками пізніше. Його автором був професор Казанської духовної академії, знаний російський сходознавець Г.С.Саблуков (1804–1880). Паралельно з перекладом Саблукова ще один переклад Корану безпосередньо з оригіналу зробив у Росії генерал Д.Н.Богуславський (1826-1893). А проте цей переклад, літературні достоїнства якого цінував академік І.Ю.Крачковський, на жаль, так і не був опублікований.

На Україні у XIX ст. були добре освічені люди, які знали арабську мову, проте перший український переклад Корану здійснив Олександр Абранчак-Лисенецький лише у 1913 році. Як і переклад Д.Н. Богуславського, цей рукопис теж залишився неопублікованим.

Найвідомішим у нас перекладом вважається переклад І.Ю. Крачковського (1883-1951), виданий 1963 року в Москві по смерті автора. На превеликий жаль, академік І.Ю.Крачковський чудовий арабіст і знавець коранічної проблематики, прекрасний стиліст і майстер російського слова, не встиг завершити своєї праці, через що в багатьох місцях його переклад, більше здається на підрядник, не сягаючи рівня давнього перекладу Г.С.Саблукова.

Знаменитий український сходознавець А.Ю.Кримський опублікував 1905 року у Москві "Сури старейшого періода (перевод с объяснениями)"; розвиваючи цю традицію, як і традицію інших арабістів (уже згаданого О.Абранчака-Лисенецького, Т.Г.Кезми, А.П.Ковалівського, В.М.Мейліса, Ю.М.Кочубея, В.С.Рибалкіна), ми підготували розширений переклад найстарших і, як нам здається, найпоетичніших сур Корану, проголошених пророком у перший, мекканський період його життя.

Згідно зі схемою, запропонованою німецьким сходознавцем, арабістом і знавцем ісламської проблематики Теодором Нельдеке (1836-1930) і в загальних рисах прийнятою сучасною наукою, сури мекканського періоду були проголошені пророком у такій послідовності: 96, 74, 111, 106, 108, 104, 107, 102, 105, 92, 90, 94, 93, 97, 86, 91, 80, 68, 87, 95, 103, 85, 73, 101, 99, 82, 81, 53, 54, 100, 79, 77, 78, 88, 89, 75, 83, 69, 51, 52, 56, 70, 55, 1126, 109, 113, 114, 1. Саме ці 48 найважливіших сур Корану ми й пропонуємо нашому читачеві.

Проте на відміну від А.Ю.Кримського чи англійського перекладача Корану Н.Давуда, ми намагалися не втручатись у текст священної книги й не переставляти сури у хронологічному порядку. За основу оригіналу ми взяли текст офіційного каїрського критичного видання, неодноразово перевиданого й однаково авторитетного як серед мусульманських богословів, так і серед сходознавців.

Звичайно, Коран – це не лише пам'ятка культури, а й канонічна книга однієї з найбільших релігій світу, у багатьох країнах проголошеної державою. І хоча мусульманське духовництво, яке колись в очах європейців було символом реакції й відсталості, впроваджує сьогодні у традиційних мусульманських університетах найсучасніші технічні дисципліни, фінансує різні археологічні і археографічні дослідження, заохочує створення критичного тексту священної книги з урахуванням найновіших досягнень сучасної арабістики і текстології, мусимо все ж пам'ятати, що іслам є не лише релігією, а й способом життя, що й сьогодні він здатен приймати не лише ліберальні й толерантні форми, а й, навпаки, може ставати ідеологічною зброєю вельми войовничих екстремістських угруповань. І все ж будемо вірити, що світ поліпшується і що наше знайомство з Кораном сприятиме рухові двох віддалених й історично відчужених світів назустріч один одному.

Львів

Коран

СУРА, ЩО ВІДКРИВАЄ КНИГУ мекканська і в ній сім аятів

1. В ім'я всемилостивого, всемилосердного Бога.
2. Слава Богу, господу всього стущного.
3. Всемилостивому, всемилосердному.
4. Володареві Судного дня.
5. Тобі поклоняємося і в Тебе благаємо допомоги.
6. Веди нас праведним шляхом:
7. Шляхом для тих, кого ти облагодіяв, а не тих, що прогнівали Тебе, і не тих, що заблукали.

СУРА ДРУГА – "КОРОВА" мекканська, і в ній 281 аят, і провозвіщена вона в долині Міна в прощальній мандрівці (до Мекки), а початок цієї сури був провозвіщений у Медіні

В ім'я всемилостивого, всемилосердного Бога.

1. А.Л.М. (аліф, лям, мім).
2. Ця книга без сумніву є дороговказом для благочестивих.

.....

255. (Аят Престолу) Бог – немає жодного бога, окрім нього (поклон), живого присамосуцного. Не бере його ні сон, ні дрімота. Йому належить усе на небесах і на землі. Хто ж може звертатися до Нього з проханням без Його призову? Він відає все, що було перед ними, і все те, що буде після них, а

вони не осягнуть розумом нічого з Його знань, крім того, що Він сам зволить дати їм зрозуміти. Його престол містить в собі небеса і землю, Йому не важко стежити за ними обома, бо Він є всевишній, усемогутній.

СУРА ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА – "СВІТЛО"
макканська, і в ній 64 аяяти. Провозвіщена вона після сури
"Аль-Хаур" – "збір"

В ім'я всемилостивого, всемилосердного Бога.

35. Бог є світло небес і землі. Світло Його – неначе ніша в стіні, в якій палає світильник, світильник у кришталевій лампаді, а ця кришталева лампада сяє, немов зоря з перлів. У ній горить олія благословенного дерева – оливкового дерева, якого немає ні на Сході, ні на Заході. Олія його спалахне, коли б навіть вогонь і не торкнувся її. Це світло над усяким світлом! Бог приводить до свого світла того, кого захоче, і притчами повчає людей. Бог знає про все на світі!

36. В будинках, які Бог дозволив спорудити, і де згадується ім'я Його, воздають хвалу Йому рано-вранці й увечері.

.....

63. Не звертайтеся до Посланців. Що поміж вас, так, як звертаєтесь один до одного! Бог знає тих із вас, хто тікає, ховаючись від Нього. Тож нехай начуваються ті, що відвертаються від веління Його, аби не спостигло їх лихо чи люта кара.

64. Чи ж належить Богові все те, що є на Небесах і на Землі? Богу відомо, що тримає вас, і Він знає день, коли ви повернетесь до Нього. Він скаже їм усю правду про те, що вони вчинили в своєму житті. Адже Бог знає про все на світі!

СУРА ТРИДЦЯТЬ П'ЯТА – "СОТВОРИТЕЛЬ"
мекканська, і в ній 45 аяятів. Провозвіщена після сури
"Аль-Фуркан" – "Розпізнавання добра і зла"

В ім'я всемилостивого, всемилосердного Бога.

9. Не хто інший, як Бог посилав вітри, і вони рухають хмару, і Ми женемо її в мертвий край і оживляємо нею землю, яка стала мертва. Отак і ви воскреснете по своїй смерті!

10. Хто запрагне величі, хай знає: вся велич у Бога. Він чує кожне слово і знає кожне благе діло. І добрословів та благодійників возвеличить, а тим зловмисникам, що замишляють лихе, буде люта кара, і хитрість лише піде нанівець.

11. Бог сотворив вас із пороху і з краплі, потім спарував вас. І те, що носить у нього жінка, а потім народжує, то тільки з Його відома. І тільки по записаному заздалегідь присуду продовжується життя довголітньому чи зменшується воно. Воістину, це Богові легко зробити!

12. І різні будуть два моря: одне солодке, прісне, з питною водою, а друге – солоне, гірке. Обидва дають вам свіжу рибу, дають корали та перли, якими ви прикрашаєте себе. І бачиш ти на них кораблі, які розтинають хвилі в пошуках благ, що таяться в морях. Тож може ви воздасте дяку за цеє?

**СУРА П'ЯТДЕСЯТ ПЕРША – "ТІ, ЯКІ РОЗВІВАЮТЬ"
мекканська, і в ній 60 аятів. Прозвічена після сури
"Аль-Аккаф" – "Тіски"**

В ім'я все милостивого, все милосердного Бога.

1. Клянусь вітрами, які віють на всі сторони світу,
2. І хмарами, які набрякли дощем,
3. І кораблями, які долають водні простори,
4. І ангелами, які виконують Боже веління.
5. Адже те, що вам обіцяно – справдиться.
6. І Страшний Суд справді настане!
7. Клянусь небом, де пролягають зоряні дороги.
8. Воістину, ви марнуєте час на суперечки та суєслив'я.
9. Люди відвертаються від того, хто сам від них відвертається.
10. Нехай згинуть брехуни та обманщики.
11. І ті, хто закрутив вир легковажності.
12. Вони питають: "Коли настане день Страшного Суду?"
13. Настане він тоді, коли вони опиняться в пекельному вогні.
14. Карайтеся вашою карою! Ось до чого ви прагнули!
15. Воістину, богобоязливі розкошуватимуть у райських кущах біля прохолодних джерел,
16. Приймаючи те, що дарував їм Господь їх. Але ж, воістину, вони прожили благочестиве життя.
17. Не досипали вони своїх ночей та молилися
18. І зрання благали у Бога прощення,
19. І завжди у них знаходилося щось для жебрака та убогого.
20. І на землі є віщі знаки для тих, які знають істину.
21. І на душах ваших також вони є. Невже ви їх не бачите?
22. І на небі вас чекає благодать і все те, що вам було обіцяно.
23. А тому клянуся Господом неба й землі, що це правда, як і те, що говорите ви.
24. Чи знаєш ти розповідь про поштивих гостей Ібрагіма?
25. Зайшли вони в його дім і мовили: "мир тобі!" Він одрік їм: "Мир вам, чужинці!"
26. Потім він підійшов до челяді і приніс вгодоване теля
27. І поставив перед ними, сказавши: "Може, хочете їсти?"
28. І відчув він страх перед ними, а вони сказали: "Не бійся!" і втішили його благою звісткою про те, що в нього народиться мудрий син.
29. Тут прийшла його жона з лементом, б'ючи себе по обличчі й кажучи: "Я ж – стара і безплідна!"
30. А вони сказали: "Так прорік твій Господь, а він розумний, високомудрий!"
31. Тоді він запитав: "Чого ви завітали сюди, о посланці?"
32. Одрекли вони: "Воістину, ми посланці до грішного народу,
33. Щоб наслати на них зливу каміння,
34. Вже помічено в твого Господа для невірних!"
35. І ми вивели звіттіля тих віруючих, хто був у ньому,
36. Але ми знайшли в місті один будинок людей, які ввірили себе Богові.
37. У ньому ми позоставили віщий знак, щоб урятувати їх від нещадної Божої кари.

38. Саме цей знак був у Муси, коли ми послали його до фараона з явним доказом.
39. А фараон із своїм військом відвернувся й мовив: "Він великий маг або божевільний!"
40. І ми взяли його та його воїнство й кинули в море, бо він заслужив кари.
41. І в адян також був цей знак, коли ми наслали на них смертоносний вітер,
42. Який спустошує все на своїм шляху і залишає тільки зотлілі кості,
43. Та в самудян, коли сказано було їм: "Недовго ви будете веселитися!"
44. Але вони знехтували попередженням свого Господа і вразила їх блискавка просто в очі.
45. І не могли вони звестись на ноги і не було в них рятівників.
46. А ще раніше було попереджено люд Нуха, то були грішники і нечестивці.
47. А Ми воздвигнули небо власними руками і Ми, воістину, всемогутні.
48. І Ми ж розпростерли землю. Які ж ми чудові творці!
49. І з усього живого Ми сотворили пару людей. Тож може ви схаменетесь.
50. Послішайте ж до Бога! Воістину, я посланий вам Його провозвісник!
51. І не створюйте собі інше божество, крім Бога! Воістину я посланий вам провозвістити Його.
52. Так само і тим людям, що жили раніше. Кожному посланцеві Бога, що приходив до них, вони сказали: "Ти великий маг або божевільний!"
53. Чи заповідали вони це одні одним? Ні бо вони є люд, що вийшов з покори Божої.
54. Одвернись від них, і тебе оминє Божий осуд.
55. Нагадуй про це іншим, бо, воістину, нагадування допоможе тим, які вірять у істинного Бога.
56. Я сотворив джинів і людей лише для того, щоб вони поклонялися Мені.
57. Я не жадаю від них життєвих благ і не хочу, що вони Мене годували.
58. Воістину, Бог є податель благ, міцний, могутній.
59. І, воістину, тих, які чинили кривду, спіткає така ж доля, як і їхніх спільників, тож нехай вони краще не гнівають мене!
60. Тож горе тим, які не увірували в той день, який їм було обіцяно!

Абу Нувас

* * *

О трояндовий усміх, легкий дзвінкострунний каскад!..
Вже під настрої флейти налився співзвуччями сад.

Звеселяються друзі, серця прояснілі і рідні;
А чи є що на світі славніш за братання привітне?!

Одне одного з келиха друзі частують вином,
Не відірве життя суховій їх від лона хмільного.

І вже вкотре сп'яніло спіткнулись – дарма рахувати,
Адже вкотре звелися у куряви зібганих шатах!

* * *

О ти, котрий нахабно і ледачо
Кладе під курку яйця! От би вдача

Твоя відкрилась легковірній квочці,
За ту підробку пазур мав би в оці!

О ти, хто нерозсудливо, знічев'я
В солончаках вирощує дерева,

Хіба не видно: зло кругом чадить.
А друзі де? Задумайся на мить...

* * *

Клекоче серце закривавлене, болить!
Газель поранила – підвів бувалий щит.

І я миттєво через неї збожеволів,
Хоч сивиною перелискував доволі.

А споночілий вир жахить моїх, безсонь –
Нестерпно тліє цей чудний вогонь.

Коли дзвінка стріла кохання серце мітить,
То безпорадний навіть лікар тямовитий.

* * *

Невігласа цього між друзів я побачив.
Яка ж мені гидка його чванлива вдача!

"Бажаєте чогось?" – пита мене дурний.
І відповів я: "Та базікать припини!"

* * *

О ти, зі скорпіоном у очах!
Ти жалиш кожного, не звідавши печаль.

Твоє лице у парості світанку
Не тліє мерхло, а зринає п'янку.

О, ти надії чулий промінець
Уже украла, зрадивши мене.

О ти ідеш – моє вітальне слово
Стоптала ти німотно й гонорово.

* * *

Келих диким соколом
По вино літає.
Лютні – наші стріли
В пишних нот розмаї.
Дичина – газелі,
Спалахи світанку;
Здобич – то дівочі
Ніжні обіцянки.
І палкі змагання
Закиплять у серці,
Адже ми воюєм
У кохання герці.
Крові не проллємо
В битві молитовній!
Наш бенкет шалений –
Бенкетуймо знову!

Переспіви О. Астаф'єва

Башшар ібн Бурд

* * *

Башшарові думи ряхтять перламутром,
Та гроном алмазним налита сльоза.
Жбурнувши вуздечку, у розпачі мутнім
Башшар обезсилено лине назад.

Вже спритники-друзі верблюдів сідпали,
Лиш він самотньо вгрузає в пісок.
А сльози струмились, текли на поталу
Пустелі, і плащ аж до ниточки змок.

Сюди прикували кохання, і горе,
І сила велика оманливих чар.
У плескоті сліз – у перлистому морі
До милої серцем полине Башшар.

Не може стулити утомлені очі,
Як місяць уже над землею бринить.
Коли ж засинає, до нього крізь ночі
Приходить вона в зачаровані сни.

Та зустріч далека... Миттєвості щастя...
Вовняний бурнус вітерець упіймав.
Блискучі сережки, і вигин зап'ястя,
В губах дивовижного солоду смак.

І стогне Башшар, і шепоче безтямно:
"Хутчіше лети і скорботу зціли!"
Її стерегтимуть пустельними днями.
Між нею з Башшаром піски пролягли.

По вінця печалі наповнену чашу
Він випив, бо милу не бачити знов.
За примхами долі байдужості наші
Раптово розвіює гостя-любов...

* * *

Ніч іде, а твій буремний норів
Кине знов мене в безодню віршів.
Те, що обіцяла у вівторок, -
Це твоя брехня й нічого більше!..

Чи я йшов до брами Міksam Басри,
А чи до пекельних каламутей?
Погляд і слова твої прекрасні –
Лиш медвяно сяє в них отрута!

Я кажу: "Нам зустрічей так мало..."
Ти ж на мене, глянувши лукаво,
Мовила: "А я ж бо досконала,
Ні по що мені погана слава!"

Це кохання в мене впилося чіпко,
Мукою налите і бідую.
Тужне серце зболене – то скіпка,
Дощовою вкрадена водою.

З виднокола сонце палахтіло –
Ти розтала в пурпурі проміння.
Хворе серце не знайде причілка
У п'янкому знахарстві обіймів.

Ти мою затьмарила свідомість,
А свою борониш так тендітно.
Посланці мої летять невтомно
Всю стражденну правду привідкрити.

Дике знемагання непоборне
Охопило. Сам без тебе тану.
Тяжко дочекатися в покорі
Бажаних оспівчень ненастанних.

"Ти назви коханої імення!" –
Від усіх видзвонює, як збруя.
Я хитрую, бо ім'я буремне
І бездонне точно не назву їм.

Сам-на-сам, лише в пустельній сині,
Славлю це ім'я, немов святиню.

Переспіви В. Левицького

Ю.Кочубей

Розмаїття життя на крилах фантазії (фрагменти)

Дослідники з багатьох країн приділили значну увагу вивченню історії виникнення і подальшого формування книги. На сьогодні відомо, що найкращий фрагмент "Тисячі і однієї ночі" міститься в документі IX ст. Про "Тисячу і одну ніч" пише 947 року в своїй книзі "Золоті луки" відомий арабський вчений аль-Масуд як про книгу казок, "подібних до перекладених перських індійських та грецьких казок, що виникла, як і збірник "Тисяча оповідей". Люди називають цю книгу "Тисяча ночей". Про книгу з такою ж назвою "Тисяча оповідей" написав ан-Надім у своєму бібліографічному зводі "Аль-Фіхріст" (987), зазначаючи, що Абу Абдаллах аль-Джахшіярі, автор "Книги вазірів", почав писати книгу, яка вміщує в собі 1000 відібраних ним арабських, перських та грецьких казок. Зібрати йому вдалося лише 480 оповідей, після чого він помер. До речі, цифра 1001 сприймається на Сході не в конкретному значенні, а в значенні "велика, нескінченна кількість". Відомий лише один рукопис (зберігається в Каїрі), де значиться 1007 ночей. Склад збірника було фіналізовано, як вважають вчені, десь у XVI ст. І від того часу існують рукописні збірники казок та оповідей. Їх виготовляли переписувачі для окремих любителів, або ж самі оповідачі робили собі записи для пам'яті, на ходу змінюючи, поправляючи текст.

Мова казок значно відрізняється від літературної мови, вона більш розкута, жива, близька до розмовних діалектів.

За своїм походженням, як показав аналіз текстів, збірник складається з кількох пластів. Перший і найдавніший – це переклад індійських казок через перську мову на арабську. До нього насамперед належить казка, що становить "рамку" всього збірника. Така рамочна організація тексту добре відома як характерна саме для індійської літератури, звідкіля вона потрапила до перської. (Зразком може бути "Туті-наме" ("Книга папуги") Ібадулли, яку маємо в українському перекладі Я.Полотнюка). Індійські паралелі є і в ряді інших казок, зокрема в циклі про Сіндбада-мудреця.

З Іраном пов'язані оповіді про Хасана-басрійця, про Сейфа аль-Мулука, про Камара аз-Замана та принцесу будур. Ці та інші казки індійського та перського походження могли потрапити до збірника саме з перекладу "Хезар ефсане" ("Тисяча розповідей"), про який згадували Масуді та ан-Надім.

Наступним пластом, напевно, були оповіді, що сформувалися в Багдаді. У багатьох із них фігурує історична постать – аббасидський халіф Гарун ар-Рашид, подає в ідеалізованому, легендарному дусі. Він, переодягнений, в супроводі вірного вазіра з роду Бармак, шукаючи правду про стан речей у своїй країні, мандрує невпізнаний, вулицями столиць, щоб наступного дня відновлювати справедливість і карати кривдників. Серед героїв цих творів виступають всілякі спритніші та шахраї, немало в них досить грубих, еротичних сцен.

Третій, найпізніший пласт, складають казки та оповіді, що могли народитися тільки в Каїрі. В них відбито життя міського населення, в основному біднішого й середнього прошарків, у роки панування мамлюків та турецьких султанів, тобто в епоху пізнього Середньовіччя. Як приклад, можна навести казки про Мааруфа-швеця та про Ала ад-Діна з його чарівним світильником. Серед героїв знову подибуємо витівників та авантюристів, але вже більше, як кажуть, метикованих, здатних на неабиякі хитрощі.

Крім цих трьох складових пластів є у збірнику і четвертий, що складається з кількох народних романів про хоробрих вояків; сюди входять розповіді про подорожі Сіндбада, повість про мідне місто та ін. Дослідники знаходять у збірнику і певні зв'язки з фольклором інших народів регіону: греків, євреїв, тюрків. Як писав французький вчений М.Буїссон: "Легендарні оповіді циркулюють по світу подібно до прянощів і тканин, як прикраси й талісмани, і ними взаємно обмінюються під час бесконечних балачок на набережних портів чи під час вечірніх розмов у караван-сараях".

Звичайно, не всі твори можна точно ідентифікувати, "закріпити" за тими чи іншими місцями народження чи епохами. Все ще залишається багато спільних питань, на які можна сподіватися знайти відповіді після докладного вивчення всіх нових і нових, досі малодосліджених рукописів.

Детально аналізуючи сюжети казок і оповідей, участь в їхньому розвитку чарівних сил – джинів, іфритів, демонів жіночого роду, вчені помітили, що вони діють по-різному в індоіранських казках і казках пізніших часів. Якщо в оповідах першого циклу ці творіння людської фантазії діють в основному за власною ініціативою, активно впливають на хід подій, то в казках єгипетського циклу вони виступають як могутні, але безініціативні виконавці волі людей – власників відповідних талісманів.

Як приклад першого типу поведінки чарівних сил наводять казку про рибалку та іфрита. Тут рибалка знаходить на дні моря глек, в якому перебуває іфрит-віровідступник, ув'язнений самим царем Соломоном. Опинившись на волі, коли його "відпечатав" необережний рибалка, іфрит негайно хоче знищити свого рятівника, і тому тільки завдяки хитрощам вдається впоратися з зловмисним демоном і навіть мати від нього певну користь.

Чи не найвідомішим типом другої казки є казка "Ала ад-Дін і чарівний світильник". Тут джин досить суттєво впливає на долю головного героя та інших персонажів цього зразкового твору. Але він – "раб світильника", свого роду талісмана, і сліпо служить власникові цього талісмана, виконуючи і благі і негідні завдання, в залежності від того, який персонаж володіє ним в той чи інший момент. У казці про Мааруфа-швеця діє "слуга персня", талісмана, знайденого цим шевцем у підземеллі. Він заявляє: "Я причарований до цього персня і не можу не послухатись того, в чиїх руках він знаходиться". Ясно,

що чарівний перстень, із джином, що йому служить, стають важливим елементом розвитку сюжету в другій половині цієї казки, переходячи з рук у руки і виконуючи всі накази своїх господарів.

Виявивши всі такі риси казок, учені змогли більш упевнено класифікувати їх за походженням.

Слід пам'ятати, що як оповідачі, так і слухачі вірили в існування надприродних сил, у тому числі й різних джинів, і їхнє втручання в справи людей не здавалося їм неймовірним.

Успіху збірника безперечно сприяла й різноманітність жанрів уміщених у ньому творів. Насамперед ми відрізняємо фантастичні казки, де і сюжет, і розвиток цілком належить до сфери надприродного (наприклад "Купець і духи", казки про тварин). Крім того, велику частину книги становлять "оповіді", твори, де чарівні сили виступають як рушії розгортання сюжету, повертаючи його в той чи інший бік, у той час як герої живуть в нормальному соціальному середовищі згідно з його законами, і розповідь про це має цілком реалістичний характер. Прикладом може служити казка про того ж Маруфа-шевця, Камара аз-Замана і будур, Хасана-басрійця, існують також і твори "перехідного типу", як казка про Ала ад-Діна і чарівний світильник та про Алі-Бабу і сорок розбійників.

Другою важливою групою є оповіді тип арабських народних романів. Серед них найдовший такий роман про Омара Ібн ан-Ну'мана та його синів, у якому знайшла відбиток боротьба арабів проти хрестоносців, таким же твором є оповідь про Аджіба і Гаріба. Інші подібні твори відтворюють життя міських жителів, серед таких творів є оповідь про любовні пригоди, в тому числі й фривольного плану.

Окрему групу, споріднену із щойно згадану, становлять оповіді про моряків та оре, цикл про славетного Сіндбада, що, ймовірно, народився в портових містах нинішнього Іраку. Наявність цілого циклу таких казок, як і інші дані, в тому числі згадки у Священному Корані, переконливо розбивають закорінені, хоча й невірні, уявлення про те, що араби були суто сухопутним народом і торгівлю вели тільки каравану.

Знайшли місце у збірнику й деякі давньоарабські легенди, такі як розповідь про щедрого Хатіма ат-Тайї, про Іран – місто стовпів, про Мідне місто та ін.

Окрему категорію становлять повчальні історії на зразок езопівських байок. У них відчувається вплив індійських розповідей про тварин, які через переклади давньоіранською мовою (пехлеві) знайшли шлях до арабів ще на початковому етапі становлення їхньої літератури (збірник "Каліла і Дімна"). Серед таких творів бачимо, крім казок про тварин, довгий цикл "Сіндбад-мудрець" та "Джаліад і Уїрд-хан", як і оповідь про мудру рабиню Таваддуд.

Багато оповідей можна назвати гумористичними. Як наприклад: "Халіф-рибалка", Джаафар Бармакі та старий бедуїн". Чимало гумористичних рис можна знайти в інших казках та оповідках.

Крім вищеназваних категорій, що їх досліджували німецький вчений Е.Літтманн та М.Герхардт з Нідерландів, є ціла низка казок та оповідок, що не підпадають під них. Це оповідання про правителів, розумних і дурних, починаючи від Александра Македонського, про тупих вчителів, хитрих суддів та ін.

Таке багатство жанрів та мотивів породжує ефект багатоголосої симфонічності збірника, як різноманітним і барвистим є саме життя. Поєднання коро-

тких і довгих творів різних за жанром і темпом розгортання сюжету створює своєрідний ритм усього збірника, котрий, прийнявши одного разу вироблену за сторіччя форму, продовжує існувати в ній, не виявляючи ознак дезінтеграції. Навпаки, спостерігається її здібність до самозбагачення за рахунок додаткових елементів. Ми знаємо, що деякі зміни в композиції збірника робились укладачами в новіші часи, і це ніяк не зруйнувало ні його форми, ні ритму. Збірник зберігав при цьому свою цілісність і всі художні якості.

Текст казок щедро наповнений віршованими вставками, що відповідало літературній моді, яка панувала в часи, коли завершувалось формування збірника. Всього віршів та поетичних уривків, за підрахунками Горовіца, в другому калькутському виданні "Тисячі і одної ночі" 1420, в яких 170 повторюються. Таке насичення прози поетичними вставками незвичайне для європейців, але цілком відповідає смакам народів Близького та Середнього Сходу й урізноманітнює саму розповідь.

* * *

На питання, в чому ж "секрет Шагразади", нам допоможе відповісти думка академіка А.Ю.Кримського про те, що "по суті, казки "Тисячі і однієї ночі" зовсім не казки. Справді-бо вони разом із казковою фантастичністю, прекрасні побутові повісті, з художньо намальованими реальними, побутовими картинами: у дещо прикрашеному, надто розкішному вигляді ми вже ж упізнаєм справжній двір султанів і халіфів, особливо ж – двір Гарууна ар-Рішара; перед нами відкривається справжнє життя і обстановка багатого купецького дому; дуже часто казки ведуть нас і до бідніших верств населення і, у виразних деталях, малюють перед нами їх...". Вчений додає, що це ж стосується і дійових осіб казок – вони життєві типи, тому цікаві і правдиві. Деякі ж персонажі мають добре розроблені індивідуальні характери, серед них, безперечно, Гарун ар-Рашід, його вазір, цирульник-мовчун та ін.

Шахразада мала розповідати правдиві історії, щоб султан захопився ними і не наказав відрубати їй голову. Треба думати, що витвори чистої фантазії, котрі діяли б у якомусь штучному середовищі, далекому від реальності та людських зацікавлень, навряд чи надовго прикували б увагу султана (і слухачів у кав'ярні). Тому виступає тут ще одна характерна риса, яку академік О.П.Веселовський назвав "через смужа фантастичного й реального". Як приклад візьмемо відому оповідь про Мааруфа-швеця. Починається вона переконливим описом його не легкого життя в багатолюдному місті, та ще й з жіночкою з неабияким характером. Тут подибуємо цілу низку реалій, деталей та штрихів, що створюють атмосферу реальної життєвої ситуації, знайомої багатьом.

А коли він нарешті тікає від жінки, йому зустрічається джин, що переносить його до іншого міста. Всі перипетії життя Мааруфа в цьому місті цілком реальні, але потім, працюючи в полі, він знаходить підземелля, а в ньому талісман, до якого приставлений слуга, готовий виконувати всі побажання власника талісмана. Після повернення до міста Мааруф жив в реальній обстановці, та надприродні сили втручаються час від часу в хід подій. Закінчення оповіді – типowo казкове: сили зла покарані, а Мааруф і його добродійник-селянин живуть у багатстві і щасті до самої смерті.

В індоіранських казках чарівні сили більш самостійні, а в казках єгипетського походження вони виконують волю людей – володарів талісманів.

В оповідях реалістичного плану фантастичні персонажі виконують важливу роль прискорювачів чи гальмівників розгортання сюжету. Коли розвиток подій заходить у глухий кут, з'являються надприродні сили, щоб зарадити справі. Вони або оживляють героя, або переносять його на величезні відстані, або ж просто допомагають роздобути грошей.

І сюжет знову розвивається по канві реального ходу подій. При цьому слід мати на увазі, що джини та інші духи можуть бути як ворожою, так і позитивною силою, і тому їх вплив на долю героїв може призводити до створення найрізноманітніших ситуацій в залежності, в даному випадку, від фантазії автора. Поєднання в одному творі дійових осіб – реальних постатей і надприродних сил – дає змогу в разі потреби створювати карколомні зигзаги в житті реальних героїв, втягувати їх у захоплюючі пригоди.

В той же час, всі ці надприродні сили, як це характерно для фольклору, можуть жити у вимірах людського реального буття, що, в свою чергу, відкриває простір для напружених ситуацій і колізій.

Величезне значення для успіху "Тисячі і одної ночі" має її архітектоніка. В неї є початок – оповідь, що творить рамку, а кінця практично немає: до відомого тексту можна нанизувати нові й нові оповіді, казки та притчі і, таким чином, віддаляти тисяча першу ніч яку тільки умовно можна вважати кінцем збірника, бо ж нічого не зміниться в характері, ритмі збірника, якщо до нього додати тисяча другу ніч. Не зміниться збірник, якщо з нього буде вилучено одну-дві казки, каркас рамки міцно утримуватиме всі елементи будівлі збірника, і нічого катастрофічного не станеться, якщо навіть зникне все те, що заповнює рамку, бо рамочна оповідь є самостійною і може існувати окремо. Ось таку чудову, гнучку, характерну для сеїтського способу мислення форму організації прозового оповідного твору виробила народна творчість арабів.

Книга починається з того, що султан Шагзаман, перед виїздом до свого брата султана Шагріяра, раптом дізнається про невірність своєї дружини. Покаркавши її насмерть він іде до брата, де стає свідком зради дружини брата. Через день вони переконаються, що навіть жінка іфрита і та знаходить спосіб, щоб зрадити йому. Покаравши свою дружину, султан Шагріяр, сповнений гніву проти всього жіноцтва, став щоночі одружуватися з незайманою дівчиною, а на ранок її вбивати. Так тривало три роки. І тоді дочка вазіра Шагразада попросила віддати її за султана з умовою, що разом із нею житиме її сестра Дуньязада. І от під час зустрічі султана з Шагразадою сестра, як було умовлено, попросила її розповісти що-небудь. Султан дозволив... І потекла розповідь, яка тривала 1001 ніч, після чого Шагразада, народивши султанові трьох синів, була помилувана і продовжувала жити у щасті й достатку, як і має бути у казці.

А між початком і умовним кінцем збігає життя: в султанських палацах і хатинах ремісників, у Багдаді й Каїрі, на суші й на морі. Кожна казка, кожна оповідь чи просто притча є тими камінцями, що складають розмаїття мозаїки життя. І рух у цьому світі де перемижується реальне й фантастичне, не розвивається по прямій лінії, як це має місце в античній чи європейській літературі, а йде ніби по спіралі, бо в казках і оповідях повторюються мотиви,

ситуації і весь час підтримується зв'язок з рамочною оповіддю як психологічно, так і формальними зверненнями, бо ж навіть якщо розгортається сюжет якоїсь іншої казки, ми відчуваємо присутність при цьому як Шагразади, так і Шагріяра. Багато казок у свою чергу служать ніби рамкою для цілого ряду інших казок, що нібито відгалужуються, відходять убік, але, врешті, обмежені геніальною "рамою", знову повертаються в загальне річище збірника. Як приклад може служити збірник про Сіндбада-мореплавця, де оповідь починається з бажання героя побачити світ, далі відбуваються пригоди мандрівника, за ними повернення додому, і знову все починається спочатку. Всього сім подорожей, мабуть, за числом поясів (кліматів), на які розділили земну кулю середньовічні арабські географи.

Такого роду побудова твору відповідала потребам його відтворення, тобто довгої розповіді. Меддах між продовжувати розказувати "Тисячу і одну ніч" протягом багатьох вечорів у якійсь кав'ярні, "рамка" і спіралеподібний рух події дозволяли спинитися тоді, коли буде зручно і приступити до оповіді наступного дня. Ця особливість також давала змогу включитися в слухання казок у будь-який момент, і новоприблудні не почували себе дискомфортно, бо швидко вхоплювали "початок" чергового кола розповіді, і їм ставало цікаво, а в чому ж полягало завдання меддаха.

Тут, мабуть, слід сказати, чому султан Шагріяр так захопився розповідями Шагразади: вони були змістовні і несли в собі багато цікавої інформації, і це не дивно. Шагразада була не тільки кмітливою, а й добре освіченою дівчиною, тому її історії були не тільки захоплюючими, а й вірогідними. Про неї саму довідуємося з казок, що вона "багато знала, була розумною й освіченою, вона багато читала й багато навчилася" і що "вона прочитала багато книг і збірників, книг, у яких йдеться про мудрість ієдичні справи, і вивчала напам'ять вірші, вглядалася в історичні хроніки і пізнала вислови простих людей і слова мудреців та царів". Таким чином, Шагразада мала чим зайняти увагу Шагріяра, а, одержавши дозвіл розповісти "свої історії", вона, по суті, помінялася ролями з султаном: він став залежати від неї, а не навпаки, і вона скористалася такою трансформацією, як ми знаємо, вельми успішно. Їй вдалося опанувати час: не маючи можливості зупинити його, бо не минула б смерті, вона направляє його рух не по прямій, а по спіралі, віддаючи таким чином смерть, бо Шагріяр живе вже не в реальному часі (який є за вікнами палацу), а в казковому, створеному фантазією, в який втягає його жага пізнання та майстерності оповіді.

Усіх перекладів арабських казок відомий англійський сходознавець Г.А.Рібб пояснює тим, що на початку XVIII ст. англійська і французька літератури переживали кризу, тому, що з'явився новий тип читача, більш демократичний, якого вже не задовольняли зразки літератури класицизму, тож він вимагав ближчої до народу літературної продукції. Він вважав, що "Тисяча і одна ніч" спричинилася і до появи "Робінзона Крузо", і "Мандрів Гуллівера" з їх пригодницьким духом. Не в меншій мірі можна говорити і про вплив арабських казок на поширення в Південній Європі крутійського роману. Рібб пише: "При всій їх маїї і таємничості вони стоять на твердому ґрунті реальності; хоча їхні дійові особи, можливо, й стереотипні, й не розроблені, їх пригоди були справжніми пригодами, розказані з інстинктивним відчуттям драматиз-

му. Крім фантазії і виявів екзотизму у них було й моральне осереддя, без якого вони не змогли б так глибоко увійти в серце Європи й не зберегли б протягом двох сторіч місця в захопленнях як освічених, так і простих людей".

Поважний вчений наближається до відповіді на питання: "В чому ж секрет Шагразади?" Роздумуючи над цим питанням, ми спробуємо спертись на дані соціологічних досліджень щодо причини популярності голлівудських фільмів і серіалів у країнах Європи. Ключовими словами для опису причин такого захоплення виявились "suspense" і "action", тобто "нараженість" і "динамізм дії". Як на нашу думку, ці ж причини пояснюють і популярність казок із "Тисячі і одної ночі".

Реалізація цих компонентів успіху в тексті книги "Тисяча і одна ніч" є виявом вищої майстерності слова і знання психології, що їх зуміли досягти арабські автори казок, які складають збірник.

Напруженість створюється з самого початку, в казці-рамці, бо ж ми знаємо, що над Шагразадою зависає цілком реальна загроза смерті і слухачам-читачам до самого кінця книги не відомо, чи вдасться їй уникнути сокири ката. І далі Шагразада віртуозно знаходить місце в тексті, на якому й припиняє свою розповідь вранці. Цей метод, як ми знаємо, застосовується часто при публікації детективних романів у періодичних виданнях. Це підсилює гостроту уваги тих, хто за нею стежить.

Впливають на загальну атмосферу розповіді й постійні звертання до казки-рамки, яка є висхідною точкою напруженості. Сюжети окремих казок теж були захоплюючими, часто загадковими, сповненими таємничості й авантюри, бо ж Шагразада вважає своїм завданням не вести канву сюжету до якогось розв'язання перипетій долі, як це має місце єгипетській трагедії, а постійно підтримувати напругу (щоб часом султан не передумав). Поєднання даних елементів тексту і приводять до творення своєрідного поля напруженості, яке міцно захоплює в свою сферу читача, тільки-но він починає читати цю книгу. Можна уявити, з якою увагою слухали ці казки-оповіді, що лунали з вуст меддаха, котрий міг підсилювати ефект тексту мімікою, жестами, модуляціями голосу та ін.

Не менш послідовно автори (а з ними Шагразада) підтримують динамізм дії в своїх казках і оповідках. Їх герої не впадають у стан рефлексії, не копаються в закутках душі, а насамперед діють: приймають рішення й негайно здійснюють їх, конфлікти в цих творах мають життєву основу. В разі потреби, як ми вже зазначили, на підмогу приходять надприродні сили, що дозволяє без зайвих ускладнень вирішувати хоча б проблему транспортування на велику відстань, як це було в оповіді про Мааруфа-шевця.

Рух подій і персонажів відбувається стрімко ще в тому, що автори застосовують у своїх творах характерний прийом: якщо якийсь персонаж виконав відведену йому роль і посунув таким чином уперед хід подій, то автор-розповідач просто про нього забуває, не вважаючи за потрібне витратити на нього енергію уваги слухача (читача). Автор негайно переключається до нового героя, котрий, звичайно ж, чимось цікавий, і читач (слухач) знову в полоні розповіді. Зайві деталі, які могли б загальмувати розвиток сюжету, також скорочуються.

Часто спостерігаємо в арабських казках також характерні трансформації – життя-смерть, смерть-життя, – що теж допомагає прискорювати рух сюжету, бо автор такі події, як смерть героя, а потім його воскресіння подає коротко, без зайвого ажіотажу і зв'язаних із цим описів, що уповільнюють розгортання подій.

Різного роду хитрощі та всілякі витівки, характерні для оповідей каїрського циклу, проносяться каскадом у швидкому, ніби цирковому темпі, і такий динамізм приковує до себе увагу слухача (читача).

Арабські казки – це художні твори, і їх дуже часто нехтують історичною достовірністю деяких фактів та персонажів, маючи насамперед на меті полонити людську увагу. Наприклад, Халіф Гарун ар-Рашид, котрий у багатьох казках багдадського циклу виступає часто в ролі сили, що вершить долю інших героїв і вирішально впливає на перебіг подій, як правило, в позитивному плані, є справді історичною постаттю, але людиною він був зовсім іншого складу – жорстокою і владолюбивою, якими, властиво, були майже всі володарі тієї епохи. Але слухач на базарі, чи у кав'ярні, ніяк не історик, і для нього така достовірність не має значення.

Ми знаємо, що збірник створювався протягом довгого часу і не одним автором – це видно зі стилю творів, певних реалій і деяких хронологічних згадок у тексті, переписували його не для того, щоб друкувати, а для користування в роботі (щоб не забути, для пам'яті). І все ж він являє певну цілісність досить урівноваженим балансом різних елементів: авантюрно-детективних, розважальних, філософсько-дидактичних, гумористичних та ін., завдяки чому тут успішно поєднуються розвага з повчанням. Система вироблених прийомів у подачі тексту робить ці казки й оповіді захоплюючими навіть для сучасного, вибагливо дорослого читача, даючи йому можливість, як зазначає французький вчений М.Оже, мати насолоду "законного повернення в дитинство".

Виходячи з теорії М.Бахтіна, можна припустити, що класична поезія, вивчена проза ерудованої словесності (адаб) становили літературу еліти – вищих шарів мусульманського суспільства, а казки з "Тисячі і одної ночі" – це адаб "середнього класу" і широких мас людності міст і містечок, з елементами пародії на "народні романи" (сірат) з їх бездоганними героями. Так вважає, зокрема, єгипетська дослідниця Феріаль Дж. Газуль.

Вчені-арабісти, зокрема В.Я.Шидфар, відзначають певний зв'язок між казками з "Тисячі і одної ночі" і "народними романами", побудованими в основному на життєписах історичних та легендарних постатей. В деяких з них досить часто подибуємо казкові елементи: чарівні талісмани, розкішний одяг, чаклуни, цілющі ліки і т.д., але вони будуються з більшою послідовністю, тримаються певної, якою є біографія героя такого роману.

ПОДОРОЖІ СІНДБАДА-МОРЕХОДА **Фрагмент**

Сьомі і останні подорож сіндбада

"– Після шостої подорожі я дав собі слово ніколи більше не подорожувати, і справді цього разу я додержав свого слова. Не кажучи вже про те, що після таких пригод хоч у кого одпаде охота до подорожування, і мої літа були вже не ті. Пройшла моя молодість, я заспокоївся, і те спокійне життя, яке раніш мені так обридало, тепер мені уявлялось якимсь солодким спочинком після всіх пережитих негод. Одначе доля хотіла другого. Одного разу, коли до мене зібрались мої друзі і я весело гуляв з ними, ввійшов слуга і сказав, що мене хоче бачити по-

сланний каліфа. Негайно вставши із-за столу, я пішов до нього на зустріч і довівся, що мене кличе до себе каліф. Через декілька хвилин я був уже у каліфа.

– Сіндбаде! – сказав він. – Мені потрібна твоя послуга. Ти мусиш передати шейху Серендиби мої подарунки і відповідь на його листа. Цього вимагає від мене ввічливість.

Це так мене вразило, що я довго не міг нічого сказати, і, нарешті, відповів:

– Ваша величність! Я весь у твоїй царській волі, але благаю тебе, зверни увагу, що я вже не молодий і що сили мої давно підточені лихом та горем, які випали на мою долю. Я боюсь, що вже не винесу нової дороги. До того ж я зарікся більш нікуди не виїздити з Багдада.

Тут я розказав каліфу про всі пригоди, які прийшлося мені винести, і він вислухав мене з великою увагою.

– Так, – нарешті сказав він, – багато ти натерпівся лиха на далеких чужинах, але я сподіваюсь, що ти виконаєш моє доручення цілком щасливо, бо тобі дорога до острова Серендиби уже добре знайома. Ти, звичайно, сам розумієш, що мені ніяково нічим не виявити своєї вдячності і пошани до шейха Серендиби. Та скажи, будь ласка, хто зміг би зробити краще те, що я доручаю тобі?!

Мені нічого не лишалось, як скоритись його волі. Каліф зрадив, що я згодився їхати, і звелів видати мені на дорогу тисячу цехінів.

Через декілька днів я вже їхав до Бальсори, де ждав мене корабель.

Лист каліфа був такого змісту:

"Во ім'я небесного Господа, що показав нам правдиві шляхи, могутньому й щасливому султанові острова Серендиби від Абдаллаха Гарун аль-Рашіда, посаженого Богом на престол, блаженної пам'яті його прадідів – уклін і привітання!

З радістю я прочитав твого листа і посилаю відповідь, підказану мені власним серцем і високим розумом моїх порадчиків. Сподіваюсь, що, кинувши на неї свій ясний погляд, ти повіриш моїй щирості і побратимству. Бувай здоров".

Подарунки каліфа були такі: парчева ковдра (коштувала не менш тисячі цехінів), п'ятдесят убрань із дорогоцінної ткани, сто інших із найтоншого білого полотна, яке виробляється в Каїрі, Александрії, Суеці й Куфі, чудесна агатована ваза і старовинний стіл, за яким сидів начебто сам цар Соломон.

Прибувши на острів Серендиби, я зараз же пішов до шейха.

Ще здалеку він пізнав мене і привітав такими словами:

– А, Сіндбаде! Прошу до господи! Можу запевнити тебе, що я декілька разів згадував тебе і радий тебе бачити.

Лист і подарунки каліфа він прийняв з великою охотою і приємністю.

Через декілька день я пішов до шейха і сказав, що збираюсь їхати додому. Дуже йому було тяжко розлучатись зо мною, але він пустив мене, подарувавши мені багато грошей і різних дорогоцінних речей. Сів я на корабель і поїхав, сподіваючись, що вернусь додому так же щасливо, як і приїхав сюди, але Богу хотілось другого.

Уже три дні ми плили по морю, як раптом нас нагнали морські розбійники, декого повбивали, декого забрали в полон і продали в неволю на далекі острови.

Мені судилося попасти до одного багатого торговця, який поставився до мене дуже прихильно. Привітавши мене додому, він звелів нагодувати і одягти мене в чисте убрання, а через декілька день покликав до себе і спитав, що я

вмію робити. Я відповів, що був колись торговцем і що весь мій крам одняли розбійники, а мене продали в неволю,

– А чи не вмієш ти принаймні стріляти з лука? – питав він далі.

– Пане, – відповів я, – це було колись у молоді роки моєю найкращою розвагою, і я сподіваюсь, що ще не втратив і досі цієї здібності.

Тоді господар дав мені лука і стріли, велів сісти ззаду себе на слона, і ми поїхали далеко за місто у величезний ліс. Доїхавши до призначеного місця, він спинився, велів мені злізти з слона і, показуючи на високе дерево, сказав:

– Лізь на саме верхів'я цього дерева і стріляй звідти у слонів; у цьому лісі ходять їх сила, і ти їх, сподіваюсь, угледиш незабаром. Коли уб'єш одного, дай мені знати якомога швидше.

Покинувши мені харчів, він рушив додому, а я став прислухатись до тиші і ждати слонів. Цілу ніч я прождав їх даремно, а вдосвіта угледів їх цілу череду.

Я пустив стрілу, і один слон звалився на землю, а всі інші порозбігались.

Я зіскочив з дерева і побіг повідомити свого господаря про щасливе полювання.

Він похвалив мене, дав пообідати і знову пішов зо мною в ліс. Там викопали ми велику яму і закопали в неї убитого слона, щоб потім, коли він згниє, знову одкопати його і забрати коштовні зуби.

Так я, міняючи місця, прополював місяців зо два. Одного ранку я угледів стільки слонів, як не бачив ніколи, але вони замість того, щоб пройти мимо, всі зі страшним ревом кинулись до мене.

Простягаючи свої довгі носи, наче думаючи зняти мене з дерева, вони дивились на мене так страшно, що я від переляку випустив із рук свою зброю.

Не встиг я опам'ятатись, як один із найбільших слонів обмотав своїм носом дерево і вирвав його з корінням. Разом з деревом упав і я на землю, але в ту ж хвилину слон підхопив мене і перекинув на свою широку спину; я лежав ні живий ні мертвий.

Тоді мій слон пішов попереду, інші за ним, і через декілька хвилин я був обережно положений на землю.

Довго я не міг зважитись і підняти голову, щоб оглянути місцевість, але нарешті зважився. Навкруги не було видно ні одного слона. Я лежав на великій могилі, де валялось безліч слонових кісток і зубів. Подумавши, я зрозумів, що лежу на слоновому кладовищі. Довго я дивувався надзвичайному розумові слонів, що взяли і однесли мене на кладовище, наче хотіли сказати: "Тобі, людино, потрібні наші зуби, так краще бери їх з мертвих і не вбивай живих".

Господар зустрів мене радісним криком:

– Який я радий, який я радий, що бачу тебе знову, мій бідний Сіндбаде! Я вже думав, що тебе немає на світі, бо і лук, і стріли твої я знайшов на землі під вирваним з корінням деревом. Розкажуй же швидше – як це я тебе бачу живим та здоровим.

І я розказав йому про надзвичайну пригоду, а на другий день повів його на кладовище слонів. Не гаючись, ми почали збирати слонові зуби і класти на свого слона. Під страшною вагою гнулась слонова спина, коли ми вертались додому.

– Сіндбаде! Ти приніс мені щастя! І я був би злодієм, коли б не віддячив тобі волею. Тепер я з легким серцем можу сказати те, чого не говорив раніше! Ти єдиний із невольників, якому пощастило спастись від помсти слонів.

Щороку віддячують слони тим, хто убиває їх на полюванні, і остався ти живим тільки з ласки Божої. Видко він одібрав тебе для великих і добрих вчинків. І тепер ти вже приніс величезну користь не тільки мені, а й усьому народу: нам не доведеться більше посилати на страшну смерть свої невольників, з цього часу ми будемо спокійно збирати дорогоцінні слонові зуби. Будь певен, що я віддячу щедро тобі за неймовірне відкриття.

– Пане господарю, – відповів я. – Воля найдорожче всього на світі, і для мене її цілком буде досить за те, що я зробив тобі і народові. Єдине, що я проситиму в тебе, це дозволити мені вернутися в рідний край.

– Гаразд, – сказав господар, – незабаром прийдуть сюди кораблі, що забирають у нас слонові зуби. Я пушу тебе з ними і потурбуюсь, щоб ти не виїхав від мене з порожніми руками.

Я знову подякував господарю і декілька день допомагав йому перевозити з могили слонові зуби. Про це довідались другі торговці і кинулись на слонове кладовище, і кожний з торговців мені дарував що-небудь коштовне.

Коли нарешті приплили кораблі, господар вибрав із них найбільший, завалив його слонівими зубами і подарував мені половину їх. Давши мені харчів на дорогу і подарувавши на спомин декілька цікавих речей місцевого виробу, він попрощався зо мною. Радісний і веселий, сів я на корабель, але через деякий час зліз з нього і пристав до величезного каравану, що мандрував у Багдад. Свій крам я порозпродував за декілька день і взяв за нього величезні гроші, частину яких я, правда, витратив на коштовні подарунки кривим та знайомим. Довго ми їхали по безводних степах, але я терпів і спеку, і згагу¹, тішачи себе тією думкою, що тепер принаймні не ждуть мене ні бурі, ні морські розбійники, ні гадюки. Доїхавши до Багдада, я насамперед пішов до каліфа. Він прийняв мене дуже привітно і сказав, що дуже турбувався за мене. Я розказав йому про всі свої пригоди, і йому особливо сподобалась пригода зі слонами. Взагалі оповідання про всі мої сім подорожей так сподобались йому, що він звелів записати їх у науку нащадкам. Щедро обдарувавши мене коштовними подарунками, він пустив мене додому, до моїх кривих, з якими я більше не розлучався".

Такими словами Сіндбад скінчив своє оповідання про дивовижні подорожі і, звернувшись до Гіндбада, додав:

– Ну, мій друже, чи чував ти коли-небудь, щоб хтось виніс стільки лиха у своєму житті? І чи я не маю права на спокійний і приємний відпочинок?

– Так, пане господарю, – відповів Гіндбад, підійшовши і цілуючи йому руку, – ти стільки натерпівся горя та лиха, що мав би право жити ще щасливіше, ніж живеш зараз. Свого лиха не можу я навіть рівняти з твоїм! Хай же Господь благословить тебе і продовжить твій вік.

Ці слова так зворушили Сіндбада, що він обдарував бідного робітника і сказав йому:

– З цього дня ти будеш моїм найближчим другом, і я потурбуюсь, щоб ти пам'ятав мене усе своє життя!

Переклад О.Олеся

---

¹ Жагу.

Лампа Аладдіна

В столиці одного китайського царства, дуже великого і багатого (а якого – зараз ніяк не згадаю), жив собі та був собі кравець Мустафа. Нічого казати, чесний він, роботящий, але бідний. Ледве-ледве він міг прогодувати свою жінку та сина Аладдіна. Де вже було думати Мустафі про якесь виховання сина! І хлопець виховувався просто на вулиці, серед вуличних розбишак. Важко було його навіть вдержати в хаті. З ранку до вечора він бігав на вулицях і площах і тільки смерком повертався додому, щоб попоїсти і виспатись. Але ось настала пора і привчати його до якогось-небудь діла. А без грошей у яку науку його віддати? "Хай і Аладдін вчиться на кравця", – подумав батько і подав синові голку. Та не заохотився Аладдін своєю роботою: всі його думки летіли туди, де гуляють товариші, здатні на великі вигадки. Ще коли стоїш над ним, він начебто щось і робить, а як одвернувся – уже в хаті його не угледів. Вискочив на вулицю і подався до самої ночі. Ні докори, ні лозина, ні ласкаве слово – ніщо не могло його переробити. Мустафа махнув рукою і від нудьги та лиха занепав і незабаром помер. Бідній удові залишалось тільки продати майстерню, щоб збити копійку і перебиватися з хліба на воду. На Аладдіна не було ніякої надії. Матері він зовсім не слухався і ніколи не бував дома. З ранку до вечора він ганяв по вулицях з своїми приятелями і думав про одні забавки. Ніщо лише його не турбувало, і ні до чого йому не було ніякогось діла.

Одного разу, коли Аладдін весь був захоплений якоюсь забавою, до нього підійшов якийсь добродій і сказав:

"Батько твій Мустафа? Кравець? Я не помилився, моя дитинко?"

"Так, так! Звали його Мустафа, – дивуючись, відповів хлопець і додав: – Але його вже давно немає на світі".

"Немає!!" – крикнув добродій і накинувся з слізьми на очак обнімати та цілувати хлопця.

"Чого ви плачете, пане?" – звернувся Аладдін.

"Та як же мені не плакати?! – заголосив добродій, – коли твій батько був мій рідний брат, а я – твій дядько! Сорок літ минає, як я покинув свій край і подорожував по різних землях, а тепер вернувся, щоб побачити Мустафу, щоб обняти мого брата рідного... Але така вже Божа воля. Єдина моя втіха – що бачу тебе і пізнаю в тобі свого брата".

Потім він вийняв із кишені жменю срібла і, даючи Аладдіну, сказав:

"На, віднеси ці гроші твоїй матері і скажеш, що, може, завтра, коли буде у мене вільний час, я навідаюсь до неї і подивлюся ту оселю, де жив і помер мій брат".

Аладдін не оглядаючись побіг додому.

"Мамо, мамо, – закричав він, – скажіть насамперед, чи є у мене який-небудь дядько?"

"Ні, дядьків ніяких у тебе немає", – відповіла мати.

"Оце так! А хто ж до мене підходив, обіймав і цілував мене, а тоді просив передати цілу жменю срібла? Він навіть сказав, що завтра зайде до нас, щоб побачити нашу хату".

"Не розумію! – дивувалася мати. – У твого батька справді був колись брат, але він давно вже в могилі. Других же братів у його не було. Мабуть, якесь непорозуміння", – додала вона.

На другий день, коли Аладдін грався з товаришами на якійсь площі, до його підійшов той же добродій і сказав

"Я можу прийти до вас тільки увечері. Скажи матері, щоб вона зварила що-небудь на вечерю. Передай їй оці два червінці, але раніше покажи мені вашу хату". Аладдін показав хату і побіг додому, щоб віддати гроші.

Дуже зраділа вдова, коли довідалась, що сьогодні ввечері буде у неї несподіваний гість. Вона побігла на базар, скупилась і позичила посуд у сусідів. Наварила вона, напекла і стала ждати. Незабаром хтось постукав у двері, і в хату ввійшов поважний дід з кошиком у руках, з якого виглядали пляшки з вином і всякі інші речі. Поставивши кошика, гість привітався і попросив показати йому те місце, де звичайно сидів Мустафа. Йому показали. Тоді дід упав на коліна перед цим місцем і з слізьми на очах декілька разів його поцілував.

"Бідний брате! І чому я не застав тебе живим?!" – голосно проговорив він.

Удова попросила його сісти на місце свого чоловіка, але він одказав їй:

"Ні, цього я ніколи не зроблю, я сяду проти і буду уявляти, що бачу між вами і мого рідного брата. – Сівши, де йому хотілось, дід знову забалакав: – Не дивуйся, любя сестро, що за стільки років мене бачиш уперше. Ось уже сорок літ минає, як я покинув свій край і подорожую по Індії, Персії, Аравії, Сирії, Єгипту. Останні роки я прожив у Африці, але довше оставатись там я вже не міг і приїхав сюди, щоб, може, перед смертю угледіти свого брата і умерти в рідному краї. Я не стану вам розповідати, чого я натерпівся за далеку дорогу, як я змучився і зморився за неї, – стократ тяжче мені було довідатись про довчасну смерть Мустафи, якого я любив від усього серця. – Помітивши, що у матері на очах заблищали сльози, він захотів перемінити розмову і звернувся до небожа: – А як тебе звуть, хлопчику?"

"Мене звуть Аладдін", – відповів хлопець.

"Ну, Аладдіне, розкажи мені, що ти поробляєш, до чого привчаєшся?"

Аладдін почервонів і сховав голову.

"Ледащо він у мене, ледащо! – відповіла за його мати. – Батько хотів його зробити кравцем, але з цього нічого не вийшло. А умер батько, Аладдін і зовсім перестав слухатись. Хоч би тобі день посидів дома та за що-небудь узявся – так ні! Гульня та забавки тільки в його голові. Ніколи він не подумав про наші достатки та про те, що може завтра нічого буде їсти. Як це не прикро, а доведеться мені зовсім вигнати його з дому. Як хоче, хай так і живе, поки не слухає матері".

"Еге, сину, погано, погано! – докірливо захитав головою гість і став його соромити. – Хіба ж ти мала дитина, хіба тобі вже не час подумати та взятись за яку-небудь роботу? Ти б ще матері допоміг, мій сину. Не маєш охоти бути кравцем, то візьмись за що-небудь інше. Може, торгував би ти крамом? Коли хочеш, я найму для тебе крамницю, куплю краму, і ти торгуй собі на здоров'я. Хочеш бути торговцем? Ото поміркуй собі гарненько, а потім і скажеш мені".

Аладдін довго не думав. Ганяючи по вулицях, він бачив, що торговцям живеться незле і робота в них не така вже нудна, тому він відповів дядькові

"Торгувати мені дуже подобається, і коли б ти, дядьку, допоміг мені зробитись торговцем, я б ніколи не перестав тобі дякувати".

"От і чудесно, – сказав гість, – завтра ж я куплю для тебе найкраще убрання, найму крамницю і наберу краму".

Повечеряли, побалакали ще про Аладдіна, про торгівлю, про покійного Мустафу, і гість пішов додому, обіцяючи навідатись на другий день.

І справді, вранці він прийшов до вдови, взяв з собою Аладдіна і пішов з ним у крамницю, щоб купити убрання.

"Вибирай, яке хочеш!" – сказав він Аладдіну, коли вони прийшли в крамницю.

Аладдін вибрав найкраще убрання, одяг його і щасливий оглядав себе з усіх боків, а дядько заплатив гроші.

"Спасибі ж тобі, дядечку, спасибі!" – дякував Аладдін, а дядечко усміхнувся і повів його в ті місця, де були найкращі крамниці.

"Ну, подивись на крамниці, хлопче, подивись на торговців і сам себе покажи. Ви мусите знати і спільне діло і один другого".

І дядько показав йому крамниці, потім повів його по місту, щоб показати султанський палац, мечеті, отелі, де спинялись торговці. В тому отелі, де жив дядько, ждало уже декілька торговців, яких він запросив навмисне для того, щоб познайомити з ними свого небожа.

Вечеря затяглась, і торговці розійшлись тільки пізно ввечері.

Аладдін уже хотів попрощатися з дядьком і йти додому, але дядько затримав його і сам повів небожа до матері. Вдова не пізнала свого сина і не знала, що робити від щастя. В думках вона молилася і дякувала Бога за його милосердя.

"Аладдін – добра дитина, – сказав, прощаючись, дід, – і коли він і надалі буде таким слухняним, то все буде гаразд. Мені тільки шкода, що завтра п'ятниця і даремно навіть думати найняти крамницю, бо в цей день торговці спочивають і нічого не роблять. Доведеться нам подождати суботи, але завтра я зайду до вас, щоб узяти з собою Аладдіна і зводити його в сад, де звичайно збираються порядні люде. Весь час він тільки грався з дітьми – хай же подивиться і на дорослих".

Таємний гість пішов додому, а Аладдін ліг спати, але не зміг заснути. Він ніколи не був за містом, де зеленіють розкішні сади, і вони цілу ніч йому ввижались і вабили до себе. Ще до сходу сонця схопився Аладдін, одягся і став ждати дядька. Він декілька разів вибігав за ворота і дивився на вулицю, але дядько чомусь не йшов. І ледве тільки забіліла його довга-довга борода, як Аладдін з криком побіг до матері, попрощався з нею і полетів назустріч дядькові.

Дядько обняв небожа і сказав:

"Ходім, дитино, я сьогодні покажу тобі багато гарного і цікавого".

І він повів його далеко за місто, де красувались пишні палаці, оточені з усіх боків зеленими садами. Аладдін щиро радів, йому і в думку не приходило, що він іде з африканським чарівником.

"Сядьмо та відпочиньмо, дитино, ось тут біля водограю, – сказав дід, зайшовши в якийсь сад. – До речі, ми тут поснідаємо і підкріпимо сили".

Чарівник вийняв пиріжки й овочі, розламав пиріжок і дав половину хлопцеві. За сніданком ішла мова про те, що слід уже Аладдіну покинути дитячі забавки, познайомитися з людьми дорослими, поважними, які можуть дати йому корисні поради.

"Час тобі вже навчитись поважним розмовам, щоб тобі не соромно було стріватись з розумними людьми", – сказав чарівник.

Поснідавши, вони пішли далі. Пройшли сади і вийшли в поле, оточене з усіх боків високими горами. Аладдін нарешті почув величезну втому.

"Та куди ми йдемо, дядечку? – звернувся він до чарівника. – Я так стомився за дорогу, що не знаю, чи зможу дійти додому".

"Не турбуйся, хлопчику! Мені хочеться показати тобі один сад, якого, певно, ти ніколи не бачив у сні і навіть не уявляв його в думках".

Аладдін повірив чарівнику і пішов за ним. Довго вони йшли і нарешті опинилися в долині між двома високими горами. Це і було те місце, із-за якого чарівник покинув Африку і прибув у Китай.

"Ну, хлопче, – сказав він, – я через хвилику покажу тобі такі дива, яких не доводилось бачити нікому на світі. Але ти допоможи мені назбирати хмизу для огню".

Аладдін назбирав, а чарівник запалив хмиз, і густий чорний дим встав курявою над огнем. Чарівник стояв, махав руками і говорив якісь таємні, незрозумілі слова. В ту ж хвилину затряслась і розійшлася земля. Коли заглянув Аладдін у яму, то угледів камінь і так злякався, що хотів уже тікати, але чарівник схопив його і так ударив його по обличчю, що Аладдін ледве не впав на землю.

"Що я вам, дядечку, заподіяв такого, що ви б'єтесь?" – спитав він, витираючи сльози.

"Не треба без мого дозволу тікати, – відповів чарівник. – Я заступив місце твого рідного батька, і ти мусиш мене слухатись. Але, дитино моя, – додав він уже м'яко і ласкаво, – ти не бійся нічого і тільки роби те, що я звелю тобі, коли хочеш собі щастя. Знай, що під цим каменем – дорогоцінний скарб, який зробить тебе багатшим над усіх царів на світі. Ніхто, крім тебе одного, не має права не тільки піднімати цього каменя, а навіть торкатися до його. Пам'ятай же мої слова і роби так, як я тобі велітиму".

"Кажі, кажі, дядечку, – крикнув, радіючи, Аладдін, – все зроблю, що захочеш".

"От і добре, дитино", – відповів чарівник і звелів йому підважити камінь.

"Але ж сили у мене, дядечку, не стане, – завважив Аладдін, – чи не допомогли б ви мені хоч трошечки?!"

"Ні! І не проси, – кинув суворо чарівник, – сам ти мусиш його підняти, а щоб легше тобі було це зробити, згадай і скажи голосно імена свого батька і діда".

Аладдін одкинув камінь і угледів під ним печеру, сходи і невеликі двері.

"Ну, тепер слухай мене та уважно, – сказав чарівник. – Коли ти ввійдеш у печеру, то угледити скрізь величезні вали, насипані злотом та сріблом, але ти йди швидко і навіть не торкайся до їх, коли не хочеш у ту хвилину впасти мертвим. Пройшовши через усі величезні та пишні світлиці, ти знову наткнешся на двері. Ти їх відчиниш і ввійдеш у сад. Коли захочеш ти покуштувати овочів¹, нарви їх собі на здоров'я. Угледівши сходи, ти зійди нагору. Там висітиме лампа. Ти її погаси, вилий масло і сховай її за пазуху. Потім ти обережно тією ж дорогою повертайся назад".

Після цього чарівник зняв з себе золотий перстень, надів його на палець Аладдіна і сказав, що цей перстень таїть в собі таємну силу – визволяти від усякого лиха.

Аладдін плигнув у яму, збіг по сходах у печеру, пройшов обережно через усі світлиці і нарешті опинився в саду. Ось і сходи. Швидко він збіг нагору, схопив лампу, погасив її, вилив масло і сховав її за пазуху. Повертаючись, Аладдін згадав, що дядько йому дозволив їсти овочі. Тоді він приглянувся

---

¹ Плодів.

уважніше до дерев і до овочів і помітив, що овочі в цьому саду якісь надзвичайні. Вони були самих різних кольорів: то червоного, то блакитного, то сього, то жовтого. Інші були такі блискучі, як срібло, і такі прозорі, як кришталь. Але хлопця найбільше здивувало те, що вони були важкі і тверді, як камінь. Аладдін подумав, що вони зроблені із різнобарвного скла. Аладдін понапихав ними кишені, позакручував їх у пояс. Незабаром він був уже біля чарівника, але, обтяжений овочами, він не міг виплигнути з ями.

"Дядечку! Дядечку! Дайте мені руку, допоможіть вийти з ями!"

"Зараз, моя дитино! – крикнув чарівник. – Але ти раніше дай мені лампу. Вона заважає тобі".

"Вибачте, дядечку, – озвався із ями Аладдін, – але вона завалена овочами, і я вам віддам її, коли вилізу звідси і викидаю овочі".

Чарівник став вимагати лампу, а Аладдін не хотів її діставати, боячись, що він розгубить усю садовину. Розлютований хитрістю хлопця, чарівник кинув якогось зілля в огонь і в ту ж хвилину закурив чорний дим і камінь привалив Аладдіна. Аладдін опинився наче в труні.

Тепер уже час нам дещо сказати і про "дядька" Аладдіна. Він зовсім не був ніяким дядьком Аладдіна. Жив він весь час в Африці і з самого дитинства почав учитись чарівництва. Після сорокалітнього учення він нарешті дізнався з деяких таємних книжок про чудесну лампу, яка свого господаря може зробити найбагатшою людиною в світі. Але лампу цю міг добути тільки Аладдін і передати йому з рук у руки. Прибувши в Китай, він відшукав Аладдіна, печеру, і все було б гаразд, коли б не така упертість хлопця. Боячись, щоб хто-небудь не підслухав суперечок і не скористався лампою, чарівник і привалив каменем Аладдіна.

Чарівнику більше не оставалось нічого робити, як податись в Африку і там взятись знову за свою науку. Боячись, щоб його не розпитували про хлопця, він обминув місто і, засмучений, пішов у свою далеку дорогу.

Але вернемося до Аладдіна. Коли упав камінь, він опинився як в труні. Спочатку він не міг сказати і слова, а потім почав з усієї сили кричати і кликати дядька, щоб визволив його з могили. Пройшло декілька годин, але ніхто не озивався. Тоді Аладдін спустився вниз, щоб знову пройти в сад. На превеликий жаль, двері не одчинялись. Аладдін розпачливо заплакав – і став ждати смерті. Так пройшло два дні. На третій день він склав на грудях руки і став молитись. Якось ненавмисне він торкнувся персня, і в ту ж хвилину перед ним виріс дух велетенського зросту.

"Скажи, чого ти хочеш! Ти – власник персня – мій володар, а я твій раб".

В другий час Аладдін вмер би з переляку, а цього разу він навіть не звернув уваги, що перед ним не людина, а дух і відповідь:

"Лищенко! Чого я хочу?! Та, звичайно, вилізи як-небудь із цієї ями. Допоможи мені, будь ласка. Я тобі весь вік дякуватиму, добрий чоловіче!"

Не встиг він договорити, як уже був на землі в тому місці, куди привів його чарівник.

В долині, за зеленими садами, блищало на сонці місто, і Аладдін подався додому, не оглядаючись. Спочатку він біг, потім, почувачи стому, став іти тихше і нарешті ледве доволік ноги.

Мати зраділа неслуханно і стала його розпитувати, де він був, але хлопець не міг говорити від знесилля і зомлів.

Прийшовши до тьми, він насамперед попросив їсти. "Третій день як і рісочки не було у мене в роті", – додав він.

"Будь обережнішим, синочку, – попередила мати, – і не їж багато. Навіть зараз не говори мені – ще ти встигнеш розказати мені про свої пригоди. Я така щаслива, що ти вернувся додому, що бачу тебе живим та здоровим".

Аж ось Аладдін підкріпив свої сили і став розказувати їй про всі пригоди, які трапилось йому пережити з п'ятниці. Нарешті він вийняв чудесну лампу і різнобарвні овочі. Декілька з них він подарував матері.

Переклад О.Олеся

А. Кримський

Абу-ль-Ала Мааррійський (973–1057)

Абу-ль-Ала Мааррійський, сліпий поет-філософ, є найвидатніший поміж арабськими поетами післякласичного періоду. Він абсолютно не перс і навіть не перський підданець. Абу-ль-Ала – сирійський араб.

І народився він, і трохи чи не безвиїздно весь свій вік звів у сирійському городкові Маарра, у північній Сирії; а вся північна Сирія перебувала в X – XI вв. під володінням алеппської династії Хамданідів, яка з Алеппа (по арабськи він зветься "Халяб") зробила важливий культурно-літературний осередок. Студіювати всяку науку довелося Абу-ль-Алі переважно з чутки, не з власного читання, бо, ще як не було хлопчикові чотирьох років, загубив він через віспу одне око, а потім трохи чи не зовсім осліп він і на друге око. Вірші, що він написав за своїх молодших літ, згуртував він у цілий диван під заголовком: "Викресаний вогонь". Є в тій збірці і панегірики (правда, обмаль), є зітхання за милою, є моралізація і т.ін., в душі арабо-сирійського поета Мутанаббі X в. (915 – 965), який своїми віршами мав силу над молодим Абу-ль-Ала. Трапляються вже й у цій збірці часом деякі теми вольнодумні та песимістичні, перейняті духом світової скорботи: почасти треба і їх пояснити так само певним впливом од Мутанаббі, бо Мутанаббі, хоч здебільша був облесливим хвалієм сильних світу сього, любив, однак, поміркувати про загибель і марність усього сьогосвітнього життя та по філософському полати цей порожній світ.

Але далі, як було Абу-ль-Алі вже літ до сорок, поїхав він до Багдада. Було це в 1010 році. Багдад тоді виходив у склад Перської держави династії султанів Бовейгідів, що володіли західною та південною Персією; більше того, являвся тоді Багдад навіть резиденцією тих Бовейгідів, а з них були еретики (неправовірні шиїти). Перські культурні впливи були ще й давніш дуже міцні в Багдаді, а за Бовейгідів – ти паче. Тут вибув Абу-ль-Ала більш як півтора року, обертаючись у передових філософських колах славної столиці та працюючи по бібліотеках. За цей час він зовсім перейнявся світоглядом багдадських філософів, що будувався на ідеях Арістотеля та Платона, а ще більш – неоплатоників.

Як наспіла до Абу-ль-Алі в Багдад звістка, що мати його в Сирії вже смертельно заслабла, поїхав він швидше до рідного міста Маарри та й уже звідти ніку-

ди був і не їздив: сидів там та писав вірші. Але в його поетичній творчості, відколи повернувся він з Багдада, одбулася чимала зміна. Одтепер він уже не буде виспівувати кохання, але складає дужі поезії, повні гіркоти, і виводить на чисту воду людську банальність, забобонність, фанатизм; він нудиться з усього того, що діється навкруги; він вільно і безстрашно знімає запону з себелюбства султанів, усяких державців та всяких політичних проводирів, викриває неправду сильних людей та негідь лицемірного духівництва, що радніші притупити всіх і пригнобити. "І невже серед людей, що мають здоровісінькі очі, єдина зряча людина – то я – сліпець?!" – кличе він, повний натхнення. Диван Абу-ль-Аліних поезій цього періоду зветься "Люзуміят" або довше: "Обов'язковість того, що досі не було обов'язковим". Друге, помітне Абу-ль-Аліне писання цього періоду – "Послання про боже прощення" (проза в суміші із віршами); це пародія на мусульманський рай, і тут виводяться поганські, передісламські поети, що, не вважаючи на їхнє поганство, немусульманство, дістаються-таки до раю, а не до пекла.

Жив тоді Абу-ль-Ала як аскет, обстоював вегетаріанство (навіть є в нього писаний трактат про це). Багато хто вважав його за святого, а інші за нечестивця; у дальших поколінь закріпилася за Абу-ль-Ала саме ота друга слава. З ним вели літературне листування багато вчених людей та письменників XI в., і теє листування доховалося аж до наших часів.

Деякі вірші з "Люзуміят" (арабські, як усе, що писав Абу-ль-Ала) аж надто близько нагадують собою ті славнозвісні перські рубаї, що їх потім писав усе-світньо славний перський поет Хайям. А вже ж Хаям жив трохи пізніше од Абу-ль-Алі та й міг бути знайомий з філософськими Абу-ль-Аліними поезіями. Але важко напевне сказати, чи справді зробив Абу-ль-Ала якийсь вплив на Хаяма, чи, може, була це зовсім випадкова схожість поміж ними.

I

Звідкілясь лунає сміх...
Хто там може реготати?!
Людям треба на землі
Тільки плакати й ридати!
Щастя нашеє – скляне...
Ні! для скла бувають ліки:
Скло поб'ють – і знов зіллють
Щастя б'ється – вже навіки.

II

Чоловік до жінки йде,
Добирається;
Дак із того третє в світі
Нарождается.
Не одразу ж то воно
З світом злучиться:
Перше мати вагітна
Най намучиться.
Як народить – то вмира,
Стане глиною;

Отаке ж буде знов
І з дитиною.

III

Вдайся з дзеркалом астролога
Ти до зірок і планет, –
І для тебе погіркішає
Щільниковий свіжий мед.
Зорі ясно нам показують:
Всі ми маєм помирать...
А чи має хто воскреснути?
Щось про те вони мовчать!

IV

І чого се той гончар
Так зневажно топче глину?
Він не думає, що сам
Стане глина за хвилину!
Може бути, що й горща
З тої глини зроблять люди.
Хто захоче – з гончаря
Їсти буде й пити буде.
Може, хтось і в дальній край
Схоче горщика поперти!..
І товктиметься бідняк
За життя і – знов – по смерті.

V

Ворожбит ворожбить людям...
Але ж він немов сліпий:
Має там якуюсь книгу,
Щось вичитує у ній...
Аж нудьга на це й дивиться!
Де ж він може розгадати
Ті рядки, яких не тямить
Сам писака прочитати?!
Перше він послав Мусія...
Далі Йсус учив не так.
Хоч також навчав од бога...
А Мохаммед – знов інак.
Кажуть люди: "На останок
Буде ще пророк у нас;
Всі тоді пізнаєм правду..."
Бідні люди! Шкода вас:
Ви жили учора в п'їтмі,
Та й сьогодні живе...
Тільки ж годі!.. В нашім світі

Не балакаймо про те!
Хочеш стрілити дурницю, –
О! – кричи найголосніш!
Але хочеш правду мовить –
То шепни та тихо диш...

VI

Я дивуюся на персів,
Що корова в них святиться:
Що вона їм пустить річку, –
А вони вмивають лиця!
Я дивуюсь християнам:
Бог попався людям в руки
І не міг одборонитись,
Хоч терпів живії муки!
Я дивуюсь на жидівство:
Бог у них людина ласа, –
Тяжко любить кров од жертви
Й запах паленого м'яса.
Я дивуюсь мусульманам,
Що ідуть у путь далеку
Цілувати чорний камінь,
Камінці швиргать під Мекку
Чудернацькїї розмови!
Я дивуюсь їм завжди.
Бо невже посліпли люди
І ніхто не бачить правди?!

VII

Віра і безвірство...
Сунна і Коран...
Біблія жидівська...
Біблія в христ'ян...
В кожного народа
Є свята брехня...
І нікому правда
Просто не сія!

VIII

Заблукались мусульмани;
Шлях згубили християни;
Блудять-крутяться жиди
Меги теж – сюди-туди!
Люди всі – на два ранжири:
Є розумні – та без віри,
Другі – вірою міцні,
Але глуздом – ані-ні!

Поезія Абу-ль-Ала аль-Мааррі у творчому світі А. Кримського

Літературознавча наука не обминала увагою східних авторів, імена яких завдяки А.Кримському з'являлися на сторінках багатьох періодичних видань – "Життя і слова", "Буковини", "Літературно-наукового вісника", "Нової Громади", календарів, альманахів, ювілейних збірників. Доповнюючи цей ряд перекладами й переспівами з російської та інших європейських мов, дослідники показували широке коло інтересів, ерудицію вченого, його прагнення ознайомити національного читача з літературами Сходу. Уважніше прочитувалася східна поезія у зв'язку з аналізом збірки А.Кримського "Пальмове гілля. Екзотичні поезії"¹.

Характер творів, до яких звертався як перекладач та інтерпретатор А.Кримський, уже в першій частині "Пальмового гілля" давав підстави висловлювати різні думки щодо його переконань, уподобань, естетичних критеріїв. Як "вдячний ґрунт", на якому виростала поезія та "Бейрутські оповідання" А.Кримського, розглядає східний матеріал С.Шаховський.

"Перша з них (трьох частин "Пальмового гілля". – Л.Г.), – пише О.Бабишкін, – була підсумком десятирічних поетичних і життєвих пошуків... Друга увібрала поетичне натхнення славетного вченого в часи його праці над відомими книгами про персію й Туреччину. В третій, що складається переважно з перекладів, зібрано до купи не тільки поезії 1917-1918 рр., а й випущені з двох перших частин переклади з 1890-1900 рр."² Характерно, що при цьому майже не беруться до уваги "Бейрутські оповідання", передмови чи "напутні" слова, якими супроводжував А.Кримський свої видання. Дехто взагалі закликає не довіряти авторським поясненням поета. Вони, припускає, наприклад, О.Бабишкін, заплутають більше, ніж самі поезії.

Як писав А.Кримський, "Бейрутські оповідання" так само, як і "Екзотичні поезії", "сильно просякли суб'єктивізмом, авторською особистістю". Відомо, що він не раз хотів полишити белетристику "моя вдача – кабінетного вченого, і натура тая мене кличе, щоб я був філологом, тільки не белетристом"³. Через те він не раз силкувався "загрузнути" в науці, але тяжіння до художньої творчості, поетичне натхнення щоразу виявлялися сильніші. "...Самі собою набігають мені на папір "Бейрутські оповідання", – згадував автор, – писалося воно, бо писалося, от і край"⁴.

Картину того особливого світу, в якому народжувалися проза й екзотичні поезії, доповнюють й інші думки А.Кримського. Він зізнавався, зокрема, що змінити "цілий тон" повісток було неможливо, хоч відчував, ніби невідомий автор "нав'язливо" і "в'їдливо" висів над читачевою душею. Він розумів, що "тверезі люди", зможуть побачити в його поезіях щось інше, сентиментальне, декадентське. І, побоюючись,

¹Кримський А. Пальмове гілля: Екзотичні поезії. – К., 1923.

²Бабишкін О. Агатангел Кримський. – К., 1967. – С.31.

³Кримський А. Повістки та ексцизи: З українського життя (1890-1894). – К., 1919. – С.271.

⁴Кримський А. Повістки та ексцизи: З українського життя (1890-1894). – С.275.

що його "тендітна" екзотика стане непотрібною, анахронічною, в якусь мить готовий був навіть "викидати", правити. Але й через кілька років після того, як твори були написані, зробити цього так і не зміг: "...Не зробив я того – повагавсь і... поклав перо на стіл... Ні, треба одно з двох зробити: або зовсім не дозволяти до друку, або не міняти нічогосінько... Іди в світ, моє писання, без усяких змін"¹.

Певна річ, у готовності редагувати, правити та в усвідомленні неможливості зробити це був не сором (як стверджує, зокрема, й О.Бабишкін) його, академіка, за раніше написане, в тому числі й у передмовах, а скоріше сумніви щодо підготовленості читачів до такої поезії, яка мала б сприйматися як щось нове, оригінальне, а не залишатися зовсім непоміченою.

Отже, запам'яталися екзотика кардамону, й шафрану, погляд зупинявся не лише на екзотичних касіях і цинамонах, кедрах (усе це скурпульозно фіксувалося критикою), а й на іншому – образах-символах – важливому компонентові східної поезії, що, в свою чергу, став невід'ємною складовою оригінальної творчості А.Кримського. Уже перечитуючи першу частину "Пальмового гілля", неважко помітити, що вона (і це відзначала критика) лежить у руслі почувань і літературних ремінісценцій "Зів'ялого листа" І.Франка, "Блакитної троянди" Лесі Українки тощо². Але при всьому цьому впадало у вічі й те, що помітно відрізняло любовну лірику А.Кримського від блискучої поезії його сучасників і що по-особливому ріднило українського поета зі Сходом. Дехто іронізував, наскільки несподіваними була щирість і пристрасність поета. Інші намагалися пояснити це місцем перебування, знайомство із світом поезії народів Сходу. До речі, щось подібне на початку ХХ ст. спостерігалось і в практиці А.Ісаакяна. Як і А.Кримський, вірменський поет творив свій, спочатку скептично прийнятий критикою світ, але який з часом, з появою його вершинної поеми "Абу-ль-Ала Маарі", одержав назву Ісаакянівського Сходу.

Найвиразнішою в творчому світі А.Кримського періоду роботи на "Пальмовим гіллям" є, як і в А.Ісаакяна, постать арабського сирійського поета Абу-ль-Ала аль-Мааррі. Уже в першій частині збірки (зокрема в "Нечестивому коханні") з'являються поезії, які можна було б назвати переспівами з аль-Мааррі. Кримський-орієнталіст, взявши за основу твір арабського поета, будує оригінальний вірш, у якому Схід (Ліван, Бейрут) є тим тлом, на якому розгортаються події, виростає, поборюючи зиму й крижану лють "бліденька квіточка" його любові:

Така моя любов: горить собі тихенько,

І не палаючи, пропалює вся груди.

"Така моя любов")

У "Коханні по-людському", як і наступних циклах, Схід стає рідною стихією "найвно-щирих" віршів поета. Все частіше "входять" у розділи його циклу староарабські пісні "Хамаси" та інші арабські твори. Нарешті, з'являється "Мусульманський рай", у якому чи не найважливіше місце займають поезії, написані на тему учнів Абу-ль-Аля аль-Мааррі – О.Хайяма та О.Мервського. Устами улюблених поетів А.Кримський оспівує прекрасні людські почуття: солодкі муки любові, народжені нею страждання і втіху. Ці "спеціально" дібрані ним для пе-

¹Кримський А. Пальмове гілля: Екзотичні поезії. С.8.

²Історія української літератури: У 8 т. – К., 1968. – Т. 5. – С. 425-426.

рекладу твори були не випадково одразу ж помічені клерикалами¹, які в своїй оцінці виходили, певна річ, не з художнього рівня шести переспіваних українською мовою поезій, а зі спрямованості творів найбільших поетів Сходу.

Без перебільшення можна сказати, що вся музика "Світових скорбот" циклу "Кохання по-людському" витворена поезією аль-Мааррі та О.Хаяма. Вона є невід'ємним елементом процесу народження оригінальних картин, образів, способом вираження поетового світовідчуття. Поєднання пережитого самим поетом і того східного, що могло, на його переконання, поглибити, посилити думку, інколи приводить до певної "нелогічності" мрій і вчинків ліричного героя. Але для А.Кримського важливо було в оригінальній поезії, переспівах із східних і європейських (а найчастіше з Гейне) авторів пов'язати цілу низку важливих соціально-політичних і філософсько-моральних проблем. Навіть перекладаючи з європейських мов, він свідомо йде на деякі порушення, відступи від першотвору, виправдовуючи це задумом: "Із тисячі Гейневих пісень захотілося мені зробити тільки таку вибірку, яка б зовсім підходила під спільних тон мого "Пальмового гілля". Через те я понаскикував собі Гейневих поезій не більше як два з половиною десятки, та й то із циклів зовсім неоднакових, зовсім різних... тим то й вийшов, може, такий розпорядок, що сам автор не знав, чи був би його похвалив", – зізнався А.Кримський².

Оригінальний поет тут не тільки поступається перекладачеві, а навпаки, доповнюється ним з метою всебічного розкриття теми. А вона у Кримського багатопланова, як, до речі, і в самих аль-Мааррі та Хаяма. Це – любов до жінки, красуні-турчанки, до рідної землі, яка найчастіше і є його "любка".

Шлях до освоєння творчої спадщини арабського сирійського поета аль-Мааррі був непростий. Майже два десятиріччя присвятив А.Кримський його постаті, друкуючи матеріали (а їх більше десяти) в різних періодичних виданнях як українською, так і російською мовами. 1903 р. з'явився посібник А.Кримського до лекцій під назвою "Абуль-Аля-Мааррі"³. Він також підтвердив той факт, що постать арабського сирійського поета перебувала в колі сходинкових інтересів українського вченого і перекладача не випадково. Світобачення аль-Мааррі формувалося у складній політичній атмосфері. Воно відображало болючі пошуки виходу із суспільного й духовного тупика, в якому опинився народ. Погляди аль-Мааррі еkleктичні, нерідко сповнені суперечностей. Вони поєднали в собі дух еллінізму і раціоналізм мутазиллітів, трагізм і песимізм великих поетових попередників з окриленістю, народженою вірою в людину...

Ситуація, що складалася в Україні у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. була багато в чому співзвучна епосі аль-Мааррі. Спадщина поета стала частиною творчого життя самого А.Кримського. В ній він знаходив відповіді на запитання часу. "...Невже серед людей, що мають здоровісінькі очі, єдина зряча людина – то я – сліпець?!" – запитував аль-Мааррі. Дух песимізму, світової скорботи, вільнодумства, що проймали збірку "Викресаний вогонь" аль-Мааррі, були властиві й А.Кримському часів "Самотою на чужині" та "Нечестивого

¹Богословский вестник. – 1923. – Т.3. – С.84-85.

²Кримський А. Пальмове гілля: Екзотичні поезії. – С.76.

³Крымский А. Абуль-аля-Маарри: Пособие к лекциям. – М., 1903.

кохання". Песимістичним світоглядом перейняті його "Передсмертні мелодії" і цикл "Сам своє щастя розбив". Як і для аль-Мааррі, так і для А.Кримського, в країні, де панували неправда, насильство, неповага одних людей до інших, лицемірство, себелюбство всяких державців та політичних проводирів, поезія залишалася найвірнішою "сопутницею", "животворним променем сонця", "тихим місяцем, що в тюрмі сія з закуреного, темного віконця" ("Заспів"). Нею він сповідує свою віру, ділиться найсокровеннішим. Творчість аль-Мааррі "пасувала" А.Кримському не менше, ніж багаторазово названа іронічна, сповнена внутрішнього вогню й тонкого розуму поезія Г.Гейне.

Але чи не найбільшу увагу А.Кримського привернуло "Послання, або Боже прощення" сірійського поета. І, може, не стільки тому, що було найближчим настроєм ("Караван мій наближається до останньої стоянки", – скаже про себе аль-Мааррі). Деякі могли й хрести, моховиті плити, мертвий холод зимовий на серці не раз з'являються і в "Передсмертних мелодіях" А.Кримського:

Вітер весняний голубить мене, –
Темная смерть у моголу жене.
("Finita la comedia")

Цікавила А.Кримського форма "Послання...". Вона давала йому змогу в монологах, розмовах із самим собою поставити ряд соціально-політичних та філософсько-моральних проблем. І передусім проблему мистецтва, творчості, що також було важливим для українського поета, коли створювалося його "Пальмове гілля". Апелюючи до аль-Мааррі через переклади, переспіви, обробки, А.Кримський виявляє і своє розуміння мистецтва, зокрема поезії, і своє ставлення до тієї долі, яка була відведена творчій людині у той час. Як і твір А.Ісаакяна, названий іменем арабського поета, переклади А.Кримського були задумані не тільки і навіть не стільки у зв'язку із прагненням авторів збагатити вірменську й українську національні літератури новими іменами, постатями, творами, "підібраними під настрої", як для того, щоб найточніше передати свій внутрішній стан.

Характер задуманих творів допускав деякі відхилення від реальних фактів у біографії аль-Мааррі в однойменному творі А.Ісаакяна, так само, як і непоодинокі "вольності", яких припускався у зверненні до постаті поета А.Кримський. "...Сур пробачити не можна, вони змусили відчувати фізичний біль, – нарікав І.Крачковський в одному з листів до В.Брюсова у зв'язку з появою російського перекладу поеми А.Ісаакяна, –...Чому автор не назвав її (поему – Л.Г.) "Імрууль-кайе", "Хафіз", "Пушкін"? Наслідки були б ті ж... список світових ліриків я доповнив би одним Абуль-Аля. Він, правда, не лірик, але він – титан"¹.

Для обох поетів головне було в іншому. А.Кримський прагнув таким чином привернути увагу до свого твору й через нього виповісти все, що становило отой "жмуток болю" й вагань, про які він писав. Екзотичні поезії, чужі імена, постаті посилювали відчуття туги за рідною землею. "В далекій далечині, на арабській чужині, сидю я було в своїй ученій келії... веду наукову працю,...а отже ж, часом, замість ученої розвідки, самі собою набігають мені на папір

---

¹Григорьян К. Переписка акад. И.Ю.Крачковского с В.Я.Брюсовым в связи с русским переводом поэмы А.Исаакяна "Абу-Лала-Маарри" // Изв. АН СССР ОЛЯ – 1991. – Т. XVII. – Вып. 6. – С. 549-550.

"Бейрутські оповідання"... Та й не по-арабськи напливають вони на світ божий,...а по-наському-таки, рідною моєю мовою українською..."¹.

Те саме можна сказати і про "екзотичну" поезію, написану на березі Середземного моря. Смілива ідея, втілена в поезії і в прозі, яскравий розум аль-Мааррі, поєднаний з фантазією, допомогли А.Ісаакяну не просто написати твір, присвячений конкретній постаті поета кінця X – початку XI ст. Аль-Мааррі був тією зіркою, яка вела його в потворному, злому світі, що перетворював людину в раба, знищував думку. Творенню образу інтелегіента початку XX ст. підпорядкував автор і структуру, й образи-символи, й музику поеми. Це ті компоненти, якими вона органічно зв'язана з "Викресаним вогнем" та "Обов'язковістю необов'язкового" аль-Мааррі.

Розум глибокого скептика-песиміста, його поетичний таланти, їдка іронія, якою пройнятий і вершинний твір аль-Мааррі "Послання", прислужилися А.Кримському. Слово аль-Мааррі природно вросло в те, що писав і сам поет. Воно допомагало стати міцнішим вірою, знайти свій шлях, бо, як запитує устами аль-Мааррі поет, невже посліпили люди, і ніхто не бачить правди?

Кажуть люди: "На останок, –
Буде ще пророк у нас, –
Всю тоді пізнаєм правду!.. –
Бідні люди, шкода вас.
Ви жили учора в п'ятьмі
Та й сьогодні живете...
Тільки ж годі... в нашій світі
Не балакаймо про те!
("Ворожбит ворожить людям")

Східні поети (аль-Мааррі, Авіцена, Хайям, Хафіз) до творчості яких неодноразово звертався А.Кримський, сприяли виробленню в нього особливого стилю і в оригінальних віршах. Так само, як і в поезіях аль-Мааррі, Хафіза, головна думка в українського поета рідко коли передається безпосередньо. Вона, смілива, бунтівлива, часом уїдлива, іронічна, розкривається поступово. Її завжди готові були "прикрити" собою інші рядки-думки, виголплені, як правило, з любовної, пейзажної, екзотичної, як її назвав автор, лірики. Ті рядки "розсівалися" по всьому творові, але не маліли силою, не губилися (наприклад, "Любо в гаю соловейко виспівує", "Он калина розцвілася", "Нащо жури-ть, чого побиватись!", "Звідкілясь лунає сміх" та ін.):

Ми, українці, розумні люди –
Зрадники рідної мови.
Ти ж моя пташко, до мови дідівської
Повна живої любови.
("Любо в гаю соловейко виспівує")
З того часу збігли довгі-довгі віки,
А мені здається: досі чую клики –
І ладен гукнути з еллінами сам:

¹Кримський А. Повістки та ексцизи. – С.274.

"Вільная дорога вільним кораблям:
І тобі, Україно, вільная дорога...".
("Я в горах над морем")

"Розсіяні" рядки оригінальних поезій А.Кримського "на рівних" працюють з перекладними (аль-Мааррі, Сааді, Хафіз) і в "Бейрутських оповіданнях". "Та це ж мова про Київ і про Дніпро" – зазначав А.Кримський, цитуючи при цьому ірано-таджицьких поетів¹. Особливо тісно зв'язані "Бейрутські оповідання" з "Посланням про царство прощення" аль-Мааррі. Як і "східна поезія" А.Кримського, вони також були по-різному прочитані критиками. Одні знайшли в них суто етнографічне завдання, яке ставив перед собою письменник, ознайомлюючи українського читача з особливостями бейрутського життя. Інші, як, наприклад, Б.Грінченко, відчули важливіше, тобто спільну мету, якою керувалися, звертаючись до чужого матеріалу, і А.Кримський, і М.Коцюбинський, і Леся Українка.

Продовжуючи традиції української етнографічної прози, автор "Бейрутських оповідань" і тут не раз звертався до творів східних поетів, яких досліджував і перекладав, зокрема поезій аль-Мааррі, "Бустану" та "Гулістану" Сааді, газелей Хафіза ("З мемуарів старого гріховоди", "Psychopathia nationalis" та ін.). Поетичними рядками, що характером своїм були співзвучні його науковим розвідкам, А.Кримський намагався посилити головну ідею, висловлену прозою. Для нього звернення до східного матеріалу було також пов'язане з прагненням оновити національну прозу, вивести її з обмеженого малоросійського провінціалізму.

Вишукувалися різні шляхи, в тому числі й на стикові свого й чужого. Подібних спроб (причому успішних) в українській літературі було немало. Авторами їх були М.Драгоманов, І.Франко, М.Костомаров, П.Куліш, М.Старицький. "Куліш, – писав з приводу перекладу Шекспіра М.Рудницький, – відчував у авторові "Гамлета" бодай ту одну привабливу силу, яка спонукала його шукати нової, не чисто народної поезії, силу, що творить безліч нових образів, слів, метафор, нюансів, блискавок від удару слова й ідеї. Не хто інший, а сам Куліш – предтеча модерної поезії. Він перший із незвичайною сміливістю пробував нової форми, нових сюжетів, мовних новаторств... Інша справа, що у процесі експериментування пропадали часто самі твори, і Куліш залишив нам багато більше відломків та спроб, ніж викінчених відливів"².

Чужі світи, передусім східний, давали можливість А.Кримському випробувати один із них і разом з тим по-своєму виступити проти заяложеного: "Українщина зосталася в мужичому, в простому колориті, не шляхетніє, а час од часу ще більше принижується, втрачає людські достоїнства і шанобу, стає смішною".

Усвідомлюючи вичерпність старої художньої системи і необхідність нової, модерної, А.Кримський зосереджував порівняно більше уваги на чуттєвому, а не на побутовому, традиційно унормованому. Він творив героя особливого світовідчуття і показав людину надмірно вразливу, сентиментальну, вражену "хворобою

¹Кримський А. Повістки та екскази. – С. 203.

²Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. – Львів, 1936. – С. 55.

безвір'я, апатії, суму за світлим ідеалом". Цей "модерний" комплекс із специфічними мотивами, настроями зустрічається і в наших авторів початку ХХ ст.¹.

Розкриття внутрішнього світу людини відбувалося не просто. Українські письменники ще не мали тут досвіду, не були розроблені відповідно засоби і спроби естетичного вираження його, не знайшли ще, як не раз підкреслювалося в доповідях Міжнародної наукової конференції, присвяченої А.Кримському, своїх символів, стилістики. Вони змушені були шукати нове, звертаючись до інших літератур. Саме у зв'язку з такими пошуками з'явилися непоодинокі висловлювання науковців про роль побутового, культурного, інтелектуального "пограниччя", зокрема російського, польського у розвитку модерної літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. Саме на такому "пограниччі", наголошувала на згаданій конференції Т.Гундорова, зароджуються і розвиваються мотиви, настрої, перейняті новизною, нестабільністю, перехідливістю².

Схід у пошуках А.Кримського зайняв значне місце: твори аль-Мааррі, Сааді, Хафіза він використовував то як ремарки, то вводив у текст з відповідним авторським коментарем. Ці "прийоми" допомагали йому емоційніше відтворити внутрішнє єство людини, її почуття, а також надати власним особливої динаміки, драматизму.

В одному з музичних трактатів Джамі, до творчості якого також досить часто звертався А.Кримський, писав, що невеликі за обсягом поезії, надто чотиривірші, як правило, мають ряд прихованих можливостей, що розкриваючись, надають творові об'ємнішого й виразнішого звучання. Цю думку підтвердив і сучасний дослідник І.Брагинський, який зазначив, що поетичної площі в чотири рядки могло вистачити для цілої драми³. Тут усе: тональність кожного рядка, інтонація від висхідної до висхідної – тісно зв'язані з композицією твору, головним задумом. Можливості східної поезії, яку А.Кримський знав з оригіналу, були використані ним і у власній творчості. "Перські поети – сильні патріоти", – зазначав він, тому не випадково вводив у "Psychopathia nationalis" поетичні рядки Хафіза Шірази. Те саме бачимо і в "дорожніх сценках" з оповідання "У вагоні", де автор, цитуючи арабською й українською мовами Фараздака, додає: "Тепер я второпав Фараздака, я збагнув усю силу лютої ненависті, що він її вклав у своє коротке двустишся"⁴. Бейти арабського поета посилюють антиімперські настрої ліричного героя, що немічно лютує, поглядаючи на знахабнілого самодержавного прибічника: "Та невже вони вік пануватимуть оті плюгаві людці, оті кати?! Невже ніколи не доведеться бачити їх звалених, придушених під ногами... І помститися над ними просто тим, що погордливо плюнеш на їх"⁵.

З одного боку, чужа література, передусім східна, для А.Кримського – важливий компонент творення нової, "модерної" прози з незвичайним героєм, його своєрідним внутрішнім світом, бунтівливим характером. З іншого – одна

---

¹Гундорова Т. Початок ХХ ст.: загальні тенденції художнього розвитку // Історія української літератури ХХ століття. Книга перша. – К., 1993. – С.9-10.

²Міжнародна ювілейна конференція, присвячена 120-річчю акад. А.Ю.Кримського. – К., 1991. – С.3.

³Брагинский И. 12 миниатюр. – М., 1976. – С. 50.

⁴Кримський А. Повістки та ескізи. – С. 252.

⁵Кримський А. Повістки та ескізи. – С. 252.

з можливостей чіткіше визначити авторську позицію, емоційніше передати головну ідею твору, досягти певного ефекту, в тому числі й карикатурного.

Звернення до східного матеріалу (і передусім до творчості аль-Мааррі) в "Повістках та ескізах" і в "Бейрутських оповіданнях" було викликане ще й прагненням автора по-своєму включитися в дискусії, що згодом, у 20-ті рр. знайдуть своє оформлення в ідеології європоцентризму. Для А.Кримського, блискучого знавця Заходу й Сходу, важливо було, аби в процесі пошуків, утвердження нових модерністських течій національна література не потрапила під вплив цієї ідеології, аби вона "не захворіла" під впливом європоцентризму комплексом неповноцінності й не "доганяла", не наслідувала Захід. Він ніколи не дивився на європейську цивілізацію як культуру всіх людей. Для нього – це культура певної частини населення.

Процес оновлення національної літератури, на думку А.Кримського, повинен ґрунтуватися на інших засадах і, у цьому зв'язку, мають бути нові погляди як на літературу національну, так і на світову. Пізніше один із засновників релігійно-філософського напрямку євразійців князь М.Трубецькой визначить їх так: "...Культура повинна бути в кожного народу інша... Відмінності різних національних культур... повинні бути тим сильніше, чим сильніше відмінності національних психологій їх носіїв, окремих народів... При... багатоманітності національних характерів і психологічних типів... загальнолюдська культура звелась би до задоволення чисто матеріальних потреб при повному ігноруванні потреб духовних або нав'язала б усім народам форми життя, що впливають з національного характеру якоїсь однієї етнографічної одиниці"¹.

Використавши зразки чужої літератури в оригінальній творчості, зокрема, в прозі, А.Кримський розширив художні можливості своєї. Не раз він звертався до "Лузуміайї" аль-Мааррі, тобто до книги, задуманої такою, що "відповідає" правді: "Я не претендую на те, що вірш мій буде вишуканий, – любив повторювати автор, –...разом із тим я сподіваюсь, що його не вважатимуть важким, як жорна"². А.Кримський, подібно до аль-Мааррі, скидає із себе саван традиційної прози, вважаючи її застарілою й нецікавою, образи неправдивими й нереальними. ("...Всі васфри описують одне й теж і майже однакоими словами", – нарікав аль-Мааррі).

У пошуках "свого" героя – людини із загостреним відчуттям, постійними сумнівами, суперечностями А. Кримський вдавався до художніх прийомів східної поезії, особливо до газелі, касиди, рубаїв. Зокрема він широко використовував в оригінальних поезії та прозі можливості "розсіяної" газелі, яка дає змогу одночасно розвивати в творі кілька тем. Причому найголовніша може бути завуальована, "прикрита" іншими, менш важливими рядками-бейтами, як, наприклад, у майстра цього жанру Хафіза:

Приди же, милая, приди,
Мы небо рассечем. Мы создадим иной уклад,
Иначе это ад³.

У А.Кримського в оповіданні "Дивна пригода" читаємо таке:

¹Трубецькой Н.С. Об истинном и ложном патриотизме // Лит.учеба. –1991. – № 6. – С. 147.

²Шидфар Б. Абу-ль-аля – великий слепец из Маарры // Абу-ль-Аля аль Маарри. Избранное. – М., 1990. – С. 16.

³Ирано-таджикская поэзия. Пер. В.Державина. – М., 1974. – С. 379.

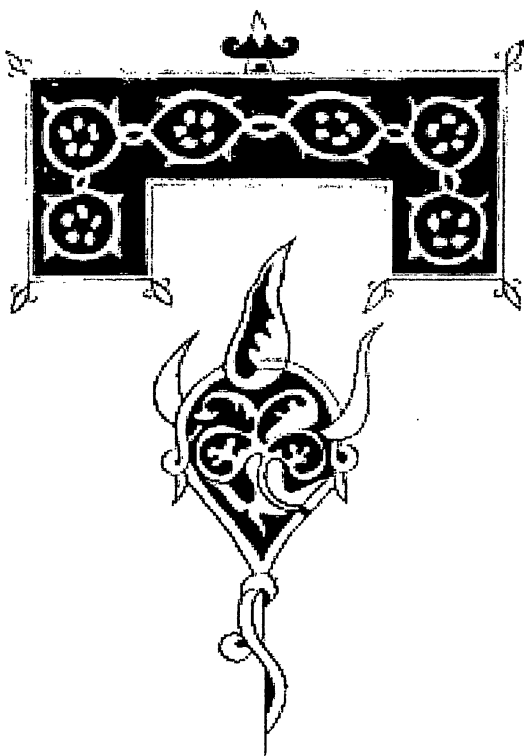
Рідне слово! Ти – ця мнята,
Материнка, рута.
І невже ж, чудова мово,
Будеш ти забута?
("Он калина розцвілася")
Або у тому ж творі є такі рядки:
Чом ти не слухаш цього вмовляння,
Серце дурнеє та бідне?
Чом ти ніколи не можеш забути
Слів "українське" та "рідне"?
("Нащо журитись!..")

Активно "працюють" в оригінальній творчості А.Кримського ще й інші традиційні для східної поезії прийоми, а саме: замовчування (фігури замовчування), натяки, напівтони. Окремі бейти нерідко використовуються автором для підкреслення певної риси характеру героя або важливості його вчинку (наприклад, у "Перших дебютах одного радикала") чи вводяться у твір як афоризми.

Нарешті, важливий сам факт наполегливого звернення А.Кримського до певних періодів розвитку арабської та ірано-таджицької літератур. В арабській його увагу найбільше привертав період її розквіту в середні віки (VIII-XII ст.), коли в культурне життя Халіфату активно включалися представники різних народів – перси, греки, сірійці, євреї, мешканці Середньої Азії й Кавказу. Увібравши культурні традиції Сходу й Середземномор'я, ці народи своїм духовним досвідом сприяли розвитку культури арабського халіфату. В цей час активно розвивалася перекладацька діяльність, завдяки якій доступними арабам стали Арістотель, Платон, Гіппократ, Евклід, Архімед, індійські та перські трактати, скарбниця епічних учень Сходу "Каліла і Дімна" тощо. Значного розвитку набула також еретична поезія суфітів, що виражала настрої народних мас. Усе це сприяло процесові оновлення літератури, відмові її від епігонського повторення застарілих форм давньоарабської поезії, появи нових форм, нової, тісно зв'язаної з життям тематики.

Синтез оновлення і традицій (X-XII ст.) дав поштовх різномірній духовній діяльності арабів. Саме з цим часом пов'язаний розвиток героїчної та філософської поезії. З'являється нова художня проза, зароджується жанр новели, написаної римованою прозою. Багатство жанрів, глибина ідей, художня довершеність арабської літератури періоду розквіту – усе це не могло не привернути увагу А.Кримського – дослідника й активного учасника творчого процесу на ниві рідного письменства. Звідси бере початок його наполеглива праця над вивченням і перекладами "Хамаси", пісень "1001 ночі", аль-Мааррі, аль-Фаріда.

ЛІТЕРАТУРА
ՅԱԿԱՅԿԱՅԵՐ

Огузький епос "Кітабі-деде-Коркут"

На початку ХХ століття після зняття заборони на українські видання з'явилася низка різних за спрямуванням та ідейно-художнім рівнем альманахів, збірок, антологій, у яких неабияке місце зайняла, крім оригінальної, й перекладна література. 1905 року в Херсоні побачив світ альманах молодих українських письменників "Перша ластівка", упорядкований Миколою Чернявським. Поряд з оригінальними творами П. Капельгородського, П. Карманського, В. Пачовського, М. Чернявського, Л. Волошки, І. Тарасенка в ньому вміщено переспіви з М. Лермонтова, переклади з А. Міцкевича та Б. Залеського. Більшість із них виконані І. Тарасенком. Йому ж належить і вперше представлений українською мовою "Тюркський переклад з епопеї "Кутабі-Коркуд", зокрема п'ята пісня епосу – про Домрула. Цікаво, що жоден із дослідників україно-тюркських літературних зв'язків, у тому числі й автори монографічних робіт, не вказують на цей факт в історії української літератури. Дивно, але про нього немає згадки і в збережених працях відомого тюрколога А. Кримського. Тим часом вибір твору для перекладу, як і назва, що на ній зупинився перекладач, дають підстави (не вникаючи в зіставлення оригіналу й перекладу) стверджувати, що перекладач знав щойно опубліковані матеріали про твір, що йому відомі були різні погляди на відтворену ним п'яту пісню епосу – "Пісню про Домрула". Відтак із тих допоміжних матеріалів, якими користувався І. Тарасенко, можна встановити ще один канал, через який доходила до України література народів Сходу.

Не був випадковим, очевидно, й сам факт включення уривка до альманаху. Відомо, що робота над "Першою ластівкою" зав'язалася десь наприкінці 1902-го на початку 1903 року, про що згадує М. Чернявський у книзі "Червона лілея. Спогади про М. Коцюбинського" (1920). Отже, у поле зору перекладача І. Тарасенка могли потрапити ті матеріали, пов'язані з епосом, які з'явилися не пізніше 1903 року. Ніяких українських джерел на той час не було. Очевидно, першоосновою для перекладу І. Тарасенка послужили публікації "Записок Восточного отделения Русского археологического общества" (ЗВО), роботи А. Г. Туманського "По поводу Китаби Коркуд" (ЗВО, 1896, т. IX) та В. В. Бартольда "Китаби Коркуд" (ЗВО, 1894, т. VIII), "Коркуд" (ЗВО, 1896, т. IX). У "Записках" за 1894 рік був уміщений також переклад п'ятої частини епосу "Борьба богатыря с ангелом смерти". І все ж уважне прочитання зробленого В. Бартольдом й І. Тарасенком дає підстави сумніватися в тому, що російський варіант був єдиним джерелом для українського перекладача. Оригінал, як відомо, був написа-

ний ритмізованою прозою із віршованими фрагментами (цього дотримується й В.Бартольд), тимчасом як І.Тарасенко переклав "Пісню про Домрула" віршем. Звертають на себе увагу й такі, здавалося б, незначні дві деталі. Перша – назва твору. В.І.Тарасенка – "Пісня про Домрула. Тюркський переклад з епопеї "Кутабі-Коркуд". У перекладі В.Бартольда – "Коркуд. Борьба богагыря с ангелом смерти", "Коркуд", пізніший варіант – "Книга о моем деде Коркуте". І ще одна деталь – уточнення, яке робить І.Тарасенко до свого перекладу: "Коркуд – автор старих пісень, як от Гомер у греків".

Ці особливості наводять на гадку й інші інтерпретації огузького епосу, зокрема німецький переклад восьмої пісні, виконаний ще 1815 року Діцом, який представив її як "новий варіант відомого з "Одіссеї" казкового сюжету про осліплення одноокого циклопа", та названу вже статтю А.Туманського, вміщену у ЗВО. Захоплений публікацією В.Бартольда, заінтригований інтересом як російських, так і зарубіжних орієнталістів до пам'ятки тюрків, І.Тарасенко скоріш за все звернувся до найдоступнішого йому матеріалу – "Записок Восточного отделения", – який і став основним, але не єдиним джерелом для українського тлумачення епосу.

"Пісня мого діда Коркута", що по праву вважається гордістю азербайджанців, туркмен, турків, в етногенезі яких значне місце належить огузам, у різних формах поширювалася й серед вірмен, грузинів, курдів, кабардинців, караїмів, узбеків, каракалпаків. Говорячи сьогодні про європейську орієнтацію української культури, ми не повинні забувати і про її давню увагу до Сходу, сподіваючись, що традиції української орієнталістики врешті будуть відроджені.

Пісня про Домрула (уривки)

І

О хане, ясний пане мій!
Повідати я зараз маю
Бувальщину рідного краю –
Тобі на втіху та спокій,
А людям іншим на науку..
Між наших предків жив Домрул,
І мав над всім він владну руку.
Він збудував міцний аул
На вищій скелі. Міст до його
Через міжгір'я він провів,
Щоб кожен дань йому платив.
Боялись всі бійці грізного.
І часом, гордий, він казав:
"Хто дужчий мене є на світі,
Хто б зваживсь, проти мене став
І смертним боєм зміг побитись?
З суворих скель, де мій аул,
Навколо йде вояцька слава,
До Рума дальнього і Шама
Хоробрий вславився Домрул!"

II

Раз біля мосту перехожий
Спинився табір. Волі Божій
Усі підвладні. У шатер
Біда страшлива завітала
І сем'ю сумом окувала –
Юнак-джигіт з хвороби вмер.
Все в таборі галасувало;
Той ґвалт долинув у аул,
І в табір прискакав Домрул.
"Гей, ви, дорожні волоцюги!
Чого тут лемент підняли
Без спросу на моїй землі?
Чого цей плач? Чого ця туга?" –
"Загинув друг наш, брат і син".
– "Хто вбив його?" – "Лиш Бог один
Суддя; наслав він Азраїла,
І той, – що на червоні крила, –
У сина гарну душу взяв!"
І очі блиснули сердиті –
Домрул у відповідь сказав:
"Хто Азраїл ваш? Як на світі
Живу, про його не чував.
Щоб чоловік людській душі
Брав у полон, – о, Всемогутий!
Хоч ради єдинства Твого
Дозволь мені уздріть його.
Його гординю я зруйную
І кару злу вчиню йому,
І гарну душу молодую
Верну джигітові сьому".
І так промовивши, додому
На гору, в рідний свій аул,
Вернувсь насуплений Домрул.
Слова ті Богові святому
Занадто гордими здались
І грізно він сказав: "Дивись,
Як дурень сей зазнавсь, шалений!
Уже й про мене, прах нікчемний,
Забуть наважився! Мізерний!
Так хай в палацові ж моїм
Мене за гріх свій убогає!
Я, Азраїле, посылаю
Тебе, з'явися перед ним,
Примуч його страхом тяжким,
Душа його хай постраждає,
Її пригодами втоми,
І з тіла вирви і візьми!.."

.....

IX

У нерозваженій журбі
Домрул до жінки у кімнату
Прийшов і з смутком став казати:
"Чи невідомо ще тобі,
Яка біда мене скрутила?
З небес рожевих прилетів
Злий Азраїл червонокрилий,
На мене впав і груди білі
Горою ніби пригнітив:
Мою він душу взяти хтів!..
Я в батька й матері даремне,
Гіркими, миючись, благав,
Щоб душу хтось із них віддав
Червонокрилому за мене.
Вони ж одмовили мені,
Що їм так хороше на світі
І душ над мене їм жальній.
Тепер, як прийде пишне літо
Й палким повітрям подихне,
Моя ти люба, без мене
На моїх горах у блакиті
На прохолоді будеш жити!
Води холодної струмки,
Що на маєтку протікають
І склом на сонці вигравають,
Ти будеш пити залюбки;
Всі табуни ці румаків,
Верблюдів сила, що стягою
Ідуть без краю під вагою,
Тобі хай будуть для їзди,
Золотоверхий мій будинок
Погожу тень і одпочинок
Тобі дає хай завсігди.
З овечок білих, що пасеться
Ватага в полі не одна,
Хай буде харч тобі смачна.
Але ж... але ж, бува, прийдеться.
Як промине доба журна,
І серце знову стрепенеться,
Ласкаво доля осміхнеться
І покохаєш когось ти,
Моя єдина, – можна йти...
За його... заміж!.. Тільки діток
Моїх найкращих в світі квіток,
Не забувай, не сироти,
Кохай, жалій їх і пести!..
Бувай здорова ж і прости!"

Х

Побачим, хане, ясний пане,
Що говорити жінка стане!
У вічі мужеві вона
Зирнула лагідно і журна
Йому на плечі руки білі
Кладе і каже: "О, мій милий,
Хоробрий пане мій і смілий,
Якії речі ти сказав?
Відколи я тебе зазнала
Уздріла й щиро покохала,
Мені ти паном любим став.
Тебе всього я зрозуміла,
Тобі я серце віддала,
Життя для тебе не жаліла,
Кого шукала і знайшла!
Я поділялася з тобою,
Мій любий, долею ясною.
Вуста рожеві чарівні
З палким коханням цілувала...
Але навіщо ж то мені
І чорні гори поздавались,
Краса їх, холодок вабний –
Тоді, як згасне погляд твій?..
Коли ж, бува, в добу гарячу
До холодків тих я піду,
Нехай собі тоді, ледача,
Могилу темну там знайду!
І до води коли твоєї
Прийду й з струмочка стану пить,
Почервоніє хай він вмить
І кров'ю потече моєю.
Коли в розкошах буду жить,
Мені скарби всі незліченні
Хай стануть за вбрання смертельні.
Коли ж на проїздку візьму
Я румаків твоїх летючих,
Нехай помчать мене саму
І розіб'ють об чорні кручі,
Але ж... але ж, як я кого,
Другого щиро покохаю,
Тебе забуду, і, буває,
Зроблюся жінкою його –
Хай він обернеться на змія
І в час обіймищ мою шию,
Страшний, холодний, обвине
І страшно покара мене!
І не змогли за тебе дати

Нікчемних душ і батько, й мати?!
Яка ж велика їм ціна!
О любий мій! Блакить ясна,
Земля і небеса безкраї,
І Бог, що світ увесь тримає,
Хай будуть свідки: кращу маю
Я вітуху в цім і за твою –
Свою я душу віддаю!"

.....

XII

Прийшов Коркуд, дідусь мій сивий,
І пісню нам скомпонував,
А на останці так сказав:
"У пісні сій, співці поштиві,
Домрула славлячи, нехай
Ідуть по світу з краю в край,
Її хай слухають уважливо
Країни нашої бійці –
Усі джигіти молодці!"
Переказ вчувши староденний,
Зваж на пророчий голос мій,
О хане!.. В державі твоїй
В вік не порушить люд нікчемний
Твоєї влади, чорних гір;
Нехай ніколи згук сокир
Чинар високих не лякає,
Хай вічні віки протікає
Холодна, чиста і ясна,
З твоїх криниць вода смачна;
Твій розум Бог нехай керує;
Нехай в облесниках твоїх,
В громадських ворогах лихих
Він вік потреби не почує!
Молитву з слів п'яти святих
Послали Богові самому
За тебе, хане, зараз ми.
Нехай на небі, там вони,
Скупчившись, стануть нерухомі.
Хай Мухамедовим ім'ям
Твоїм гріхам прощення буде!
Його ім'я – всі славлять люде,
Рука – погибель ворогам,
Слова – з небес веління нам.

Переклад І.Тарасенка

Про Ходжу Насреддіна та його анекдоти (фрагменти)

Турецьких видань його жартів єсть нечисленна сила, приміром у мене самого єсть Булакське видання 1823 р. та пара константинопольських 1838 та 1856. Всі вони носять однаковий заголовок: "Латаїф, себ то "Жарти". Французький переклад зробив Декурдemanш (J.A.Dekourdemanche. Les plaisanteries de Nasreddin Khodja. Париж 1876). Про вплив "жартів" на нашу народную творчість була в "Кіевской Старине" 1886 р. стаття Кузьмичевського: "Турецкіє анекдоти въ украинской народной словесности".

Ходжа Наср-ед-дін уродив ся в Сіврі Гісар поблизу Ангори, а жив у початку XIV в. Так каже Біанкі (Bianchi). Та Турки роблять його штукарем у Тімура, що помер аж 1405-го року. Звичайна річ що ті жарти, які повідають ся про Ходжу, часто бувають старійші од нього, а другі – геть новійші. Я вже згадував на ст. 28, яка безліч печатних збірок є про жарти Ходжі Наср-ед-діна, та ще більше є рукописних; а що найчисленніші анекдоти, се ті, котрі ходять не в збірках, а просто в народніх устах дак се само собою розуміть ся. Найпопулярніша особа з Ходжі – в Туції да в Персії, тільки-ж і всі другі народи, які мають стосунки до Турків та Персів, знають і анекдоти про Ходжу: Вірмене, Грузини, Болгари, Сербі, Румуни, Греки, Італіянці. У нас на Україні ходить велика сила тих самих анекдотів, тільки без імени Ходжі Наср-ед-діна, а по просту про якогось безіменного ксьондза, попа (Ходжа був духовна особа), цигана, жида, Литвина, іноді навіть про Сковороду. Декільки таких анекдотів були темою чудової розвідки незабутнього нашого етнографа Кузьмичевського: "Турецкіє анекдоти въ украинской народной словесности" (Кіевск. Ст. 1886, февр. март.). Тепер, коли д. Комар (з "Зорі") та я (теж у "Зорі") надрукуємо ту величезну колекцію українських анекдотів, яву зібрав Руданський (віршами), то матеріал для студій значно збільшить ся; нагадуємо ще й про ті анекдоти Руданського, які вже повидавано од О.Пчілки (в Кііві) та др. Франка (в "Зорі" 1886). Деякі анекдоти про Ходжу Наср-ед-діна переложив іще в минулім столітті батько росс. писателя Кантеміра, Димитрій в своїй Історії Османської держави (франц. пер, в Пар. 1743, німецьк. в Гамбурзі 1745). 1854 року в Смирні вийшов франц. переклад збірки жартів Ходжиних, Маллуфа (Nasif Mallouf); 1857-го р. видали в Трієсті W. v Camerloher und W. Prelog Meister Nasr-Eddin's Schwänke und Räuber und Richter. Aus dem türkischen Urtext übers. На підставі сеї збірки Келер (R. Köhler) написав цікаву статтю в Бенфеєвім "Orient und Occident", I, 431-448, 764. Найкращі переклади – французькі, що поробив Декурдemanш (Decourdemanche, 1) Les plaisanteries de Nasr Eddin Khodja, Paris 1876; 2) Sottisier de Nasr Eddin Khodja, bouffon de Tamerlan, suivi d'autres facéties turques, Bruxelles 1878). На них опираєть ся згадана стаття Кузьмичевського. В ній читач знайде широкую бібліографію предмету. Треба тільки запримітити, що Кузьмичевський помиляв ся думаючи, що у Персів нема анекдотів про Ходжу: вони є, дивись напр. працю Всев. Миллера, Матеріали для изученія єврейско-татскаго языка. Петерб. 1892. Додатком до ст. Кузьмичевського буде замітка О.Л. в "Кіевск.

стар." 1886, окт. "По поводу турецкихъ, анекдотовъ въ украинской народной словесности". Хто з наших етнографів схоче робити далі те, що розпочав Кузьмичевський, той нехай неодмінно перегляне всі томи Тіфліського "Сборника матеріаловъ для описанія племенъ, й местностей Кавказа". Вже отсі слова були написані, як прийшла до мене остатня книжка "Кіевской Старини" (1895, июль і авг.), де на ст. 36 і далі я побачив статтю Сумцова про вчені розвідки підписані псевдонімом "Кузьмичевський". Д.Сумцов проминув прекрасну і всім звісну розвідку покійникову: "Старейшія русскія драматическія сцены". Сумцов не вірить, щоб "турецкій Насреддинъ проникалъ въ Украину въ личномъ типическомъ виде"; як на його думку, то Насреддінові жарти перейшли до нас із заходу, значно вже змінені, а розповсюджувались через проповідників, бродячих черців і т. і. Всі отсі здогади Сумцова спочивають єдино на тім факті, що ніде в українських анекдотах нема власного імя Ходжі Насреддіна. На се ми можемо одвітати, що імя "Ходжа Насреддін" дуже важке для нашої вимови, а друге – що й у Туреччині всі згадані анекдоти ходять часто без власного імя: часом турецький анекдот говорить по prostu про якогось "Ходжу" (те, що в нас "ксьондз" або "піп!"), а часом навіть і про "Ходжу" не гадує; еффенді Дзерунян (лектор у Лазарівському Інституті східніх мов) давав міні читати друковану збірку жартів, де герой зветь ся по prostu "бу адам" ("цей чоловік"), а робить усе те саме, що й Насреддін; і заголовок тої книжки "Бу адам". Дуже часто не має імени Насреддінового і в кавказьких гірняків. Погляньмо напр. в "Сборнике сведеній о кавказскихъ горцахъ" вип. I (Тіфліс, 1868), V, ст. 68-71: там рідко коли фігурує Ходжа Насреддін, а частійше "дурні народи", Цудахарці, Кюринці і т. і. (наші Литвини, цигани, жида). Очевидячки і в кримських Татар анекдоти були безіменні. Українці ж позичили свої анекдоти: 1) в Турків, – в Туреччині вони часто бували за невольників і турецьку мову добре знали; 2) у кримських Татар, які були сусідами з нашим Поділлем; 3) з сусіднього Кавказа. Знаючи з історії про живі відносини нашого народу до Турків та Татар і помічаючи, що наші анекдоти стоять ближше до тюркських, ніж західні версії, ми легко зміркуємо, що наші предки брали свої анекдоти од Тюрків безпосередно, і що критика Сумцова на Кузьмичевського не має ніякісінької підстави.

Нізамі Гянджеві

Лейла і Меджнун

Зміст листа Лейли до Меджнуна

"Цей ніжний лист невольнику журби
Від полонянки темної судьби.
Від бранки, що в ув'язненні сидить,
До тебе, що зумів розбити кліть.
О, друже старовинний мій, де ти?
О, світочу єдиний мій, де ти?
О, скарбу дружби вірний вартовий.

Ти, що віддав коханню відблиск свій!
О ти, що скрасив кров'ю грудь землі,
Мов сердолік, що простота в скалі!
О, джерело надії в царстві тьми,
Метелик вранішній поміж людьми!
О ти, з-за кого сколихнувся світ,
Кому приносять звірі свій привіт!
О, ціль моїх докорів і надій,
У воскресінню душ супутник мій!
О ти, що тіло до страждань прирік,
Вогонь на власний свій пустивши тік!
Ти – вірний страж думок і снів моїх –
Став притчею на язиці у всіх!
Що дієш ти? З ким правду маєш ти?
Люблю тебе... Кого кохаєш ти?
Безщасний ти – живу в розлуці я.
Твоя кохана – в вічній муці я.
Мій чоловік, хоч він і муж мені,
Але не грівся при моїм вогні.
Мій лал в журбі я бережу для нас.
Його нічий ще не торкався алмаз.
Я мов скарбниця перлів. Садівник
Ще не плекав мій росяний квітник.
Хотіла б я, коли настане мить,
Моє гніздо з тобою розділить.
Коли ж удвох не можна жити нам,
Кохання іншому я не віддам.
Твоє кохання – цілий світ мені,
З твого шляху тернина – цвіт мені.
Я – лиш зоря, ти – сонце в висоті.
Здаля тебе я бачу на путі.
Коли помер шляхетний батько твій,
Над мертвим я роздерла одяг свій.
О, смерть жахна, що діять нам тепер?
Здалось мені, що батько мій помер.
Мої зіниці пронизав одчай,
Мій одяг – синій, як велить звичай.
Із співчуттям, як подруга твоя,
Обряд жалоби виконала я,
Що ж не могла до тебе підійти,
Не винна я – чудово знаєш ти.
Хоч доля нас зуміла розлучить,
Моя душа з тобою кожну мить.
Мені твого відомий серця біль.
Терпи – бо шлях життя тяжкий суціль.
В корчмі життя цього що діять нам?
Коритися жорстоким хазяям.

Не литиме розумний сліз гірких,
Коли їх може ворог знять на сміх.
Мудрець тії журби не пригада,
Що недругу на радість випада.
Дехкан землею пригорта зерно,
А з того зерна вироста зерно.
Безплідну пальму ти не зневажай,
Вона ще принесе тобі врожай.
Та брунька, що на гілочці тремтить,
Вона розквітне квітом – прийде мить.
О, не сумуй, що ти один завжди!
Чи я ніщо для тебе – розсуди?
Мов блискавка, нас попелить одчай.
По батькові, мов хмара, не ридай.
Вмирає батько – застається син,
Копальня гине – хай живе рубін!"
Від цих привітних чудодійних слів
Меджнун, неначе рожі цвіт, розцвів,
Але уста, крім імені Лейли,
Нічого в забутті не прорекли.
В сльозах провівши декілька годин,
Не міг від щастя спам'ятатись він,
І вісника від себе не пускав,
Йому і руки й ноги цілував.
Пора складати відповідь, пора!
Та ні паперу тут, ані пера...
А вісник вже схилився перед ним,
Немов векіль, з пуделком поясним.
Меджнун схопив до рук швидкий калям,
Почав думки свої звірять словам,
І давній сум із скаргами жалів
Він, мов разок намиста, переплів.
Скінчив листа Меджнун, поклав печать,
І ледве зваживсь віснику віддати...
І вже з листом, як вітер, вісник зник,
І до Лейли примчав той чоловік.
Взяла із рук його Лейла листа
Й слізьми своїми облила листа.

[Григор Нарекаці] Післямова

Вірменія дала світові багато славних імен, що залишили яскравий слід у царині світової культури й літератури зокрема. Та чи не найяскравішою зіркою на поетичному небосхилі Вірменії є, поза всяким сумнівом, Григор Нарекаці.

Він залишив створені впродовж свого нетривалого життя (поет прожив 53 роки) чудові поетичні твори: пісні, панегірики, переспіви й тлумачення Біблії, які самі по собі дали б право Григорові Нарекаці бути одним з найвидатніших поетів Вірменії. Але Григор Нарекаці написав грандіозну поему "Книга трагедії" – твір, якому немає аналогів у світовій літературі. Є твори великі й більші обсягом за "Книгу". Але немає жодного твору такого об'єму, що не мав би наскрізного сюжету, але був би написаним з такою пристрасною, в єдиному пориві. Поет згоряв і згорів на всеспалимому вогні творчості, віддав себе сповна найголовнішій своїй праці. Ритміка поеми дивовижна – то спокійно-розважлива, то схвильовано-швидка, як стукіт неспокійного серця. Образи громадяться, сплітаються воедино, обвалюються гірською лавиною, несуться потоком розпеченої лави, гримлять гуркотом потужного водоспаду, з грозовими громами спадають потоками вод життєдайної зливи, що напоює й очищає від бруду землю, освіжають теплим весняним дощем й подувом лагідного вітру. Але, мабуть, нема потреби тут восхваляти цей геніальний твір чи піддавати його глибокому всебічному аналізу в короткій післямові. Читач без нав'язування йому **чужих** думок після прочитання сам збагне твір, який вірмени любовно називають "Нареком". Поряд з Біблією "Книга трагедії" найбільш пошанована книга у Вірменії з давніх давен.

Ми мало знаємо про життя Григора Нарекаці, бо дійсність і легенди тісно переплелися між собою. Кажуть, він був пастирем овець, жалів їх, і прут його, яким інші пастухи гнали отару, якимось покрився листом і розцвів дивовижним цвітом.

Народився Григор Нарекаці 951 року в сім'ї вченого-богослова Хосрова Андзеваци. Невідомо, чи батько поета розійшовся з дружиною, чи вона померла, після чого він здійснив постриг. Сан єпископа міг мати лише представник чорного духівництва. В Хосрова Андзеваци, крім Григора, було ще два сини, один з них – Говганнес – пізніше допомагав Григору при написанні "Книги трагедії". Настоятелем На-рекського монастиря був дядько Григора – Ананія Нарекаці – вчений монах (вардапет), автор церковних панегіриків, засновник школи, що уславилася нічим не примітний монастир на березі Ванського озера високим авторитетом наставників і блискучою освітою, яку здобували там її вихованці. Цю школу й закінчив Григор, жив тут як монах, і був похований в церкві св. Са-ндухт. Монастир був зруйнований на початку ХХ сторіччя.

Ми не знаємо характеру викладу у тій школі, але "Книга трагедії" свідчить не лише про дивовижне знання Біблії. Поет найчастіше звертається до Книги Псалмів, а **взагалі** там знаходимо посилання на всі книги Старого й Нового Завіту. Поет був також знайомий з сучасною йому наукою, творами **античних** філософів, з творчістю Гомера.

Але найголовніше, мабуть, те, що монастирські стіни, серед яких проживав вчений монах Григор, не відгородили його від життя. Він глибоко знав психологію

людини – вінця творіння Божого, страждав над постійною схильністю її до помилок, гріхів, а може, й сам відчував дію обмов і заздрості – постійного супутника посередностей, яку вони виявляють до здібніших, талановитіших за себе. Мало у світовій літературі творів, які б так глибоко проникали в людську душу. Поет не просто висвічує ество людини – з її злетами й падіннями, чеснотами і вадами, а виступає від імені всіх суцхих на землі людей, розсіяних по світах християн, звертається до Бога словом із глибини серця, взявши на себе людські гріхи й переступи, аби очистити їх і очиститися самому.

У той час у Вірменії панував мир, розвивалися ремесла і культура. Ще не **затихли** цілком відголоси тондракійського руху, **який** більше як сторіччя потрясав Вірменію. Розпочався він у селі Тондрак задовго до народження Григора, був спрямований проти церкви, яка при своєму утвердженні знищувала **набутки** язичницької, дохристиянської культури, **звичаї** предків. Відомо, що батько й дядько Григора були звинувачені в ересі, не оминула ця доля і поета. За переказом, до нього прийшли **обвинувачі**. Григор подав їм таріль зі смаженими голубами, з проханням оживити їх. А тоді сам торкнувся голубів, і вони злетіли з тарелі й **піднялися** в небо. Перелякані обвинувачі залишили Григора, зрозумівши, що він святий.

Один з розділів "Книги трагедії" присвячено осудженню тондракійської ересі. Радянські дослідники творчості нарекаці робили його ледь не атеїстом або вважали таємним тондракітом. Це звичайні, не підкріплені ніякими доказами й аргументами судження. "Книга" Григора Нарекаці – наочне свідчення необґрунтованості таких ідей, **Книга** – символ віри поета.

"Книга трагедії" від часу її створення в більшому чи меншому обсязі переписувалася, частини її увійшли в різні молитовники, церковно-служебні книги, вживалися й вживаються під час літургійних відправ, використовуються як молитви. Вважалося, що "Книга трагедії" має чудотворну силу, **зціляє** від хвороб. **Тому** її читали хворим людям або просто клали **під** подушку. В **деяких** народів збереглася традиція класти під голову новонародженому кинджал чи якусь зброю – як своєрідний талісман, оберіг життя. У Вірменії під голову новонародженому клали "Нарека".

Збереглося понад 200 рукописних списків "Книги трагедії" Григора Нарекаці, вона видавалася понад 70 разів. Повністю поема перекладена на сучасні східновірменську й західновірменську літературні мови, є повні переклади французькою і російською мовами. Окремі розділи й частини "Нарека" перекладено іншими мовами (див. список наприкінці нашого видання).

Через численні помилки переписувачів "Книга трагедії" в різних списках має безліч різночитань. Найдавніший список "Книги" датується 1173 роком і зберігається в Єревані – а саме в Матенадарані – сховищі древніх рукописів. Книгу цю складають 343 пергаментні листи. Написав її та оздобив мініатюрами Григор Нарекаці.

Перше друковане видання "Книги трагедії" датується 1673 роком і побачило світ у Марселі. Серйозне вивчення твору Григора Нарекаці розпочалося після надрукування "Книги трагедії" в Константинополі у 1774 році, де зроблено й перші спроби позбутися різночитань у відомих списках "Нарека" й реставрувати первісний текст. Видатним явищем у дослідженні творчості Григора Нарекаці стала впрядкована Габрієлем Аветікяном і видана у 1827 році у Венеції книга "Нарекалцц. Текст з коротким і обережним тлумаченням". Книга містить величезний за обсягом

коментар "Нарека" богословського характеру. Саме ця книга і "Тлумачення молитов і панегіриків св. Григора Нарекаці" А. Наляна стали основою для всіх пізніших досліджень і коментарів творчості Нарекаці.

Найбільшу цінність для дослідників мають повні видання "Книга трагедії", здійснені в різний час, зокрема "Нареклуц" Венеціанської конгрегації мхітаристів (Венеція, 1827 р.), про яку йшлося вище, константинопольські видання 1700–1702, 1726, 1763, а також буеносайреське видання – 1948 років.

Величезним досягненням в Нарекацізнавстві була робота й видання науково-критичного тексту "Книги трагедії" мовою оригіналу. Цю воістину титанічну роботу провели співробітники Матенадарану, вона тривала 12 років. Були порівняно численні рукописні списки й друковані видання, зроблено текстологічний і порівняльний аналіз. Результатом цієї роботи стало видання науково-критичного тексту "Книги трагедії" Григора Нарекаці у 1985 році. Текст підготували, написали передмову й коментарі П.М. Хачатрян і А.А. Казіян. Це універсальне видання, яке задовольнить найприскіпливішого вченого, віднині є найголовнішим і найповнішим виданням "Нарека" мовою оригіналу, тобто на грабарі.

"Книга" неодноразово перекладалася сучасною вірменською мовою. Перші переклади цікаві передусім для дослідників творчості Нарекаці. Вони тяжіють швидше до підрядкових перекладів і мають скоріше історичну, аніж художню цінність.

"Книга трагедії" написана вільним віршем старовірменською мовою (грабарем), яку тепер знають лише фахівці й служителі Вірменської Апостольської Церкви, для більшості читачів вона малозрозуміла. У Вірменії точилися й точаться суперечки про доцільність таких перекладів взагалі. Прибічники перекладу посилались на малозрозумілість грабару для сучасного вірменського читача. Противники наголошували на втратах, що супроводжують навіть найкращий переклад, і на абсурдності перекладу з вірменської на вірменську.

У 1960 році з'явився віршований переклад "Книги" східновірменською мовою – Мкртича Хераюша. Велику популярність здобув переклад східновірменською мовою Вазгена Геворкяна. "Книга" видавалася 1970 року, перевидавалася різним форматом у 1979 й 1994 роках. Переклад здійснено 10-складовим гайреном. Читачі захоплювалися цим перекладом, він вважається найкращим серед вірменських перекладів "Нарека". На жаль, перекладач відійшов від ритміки оригіналу "Книги трагедії". Книга написана вільним віршем, хоч її наскрізно пронизує ритміка гайрену, який згодом стане визначальним і улюбленим віршовим розміром у всій вірменській поезії, аж до наших часів, не кажучи вже про зразки народної пісенної поезії. Переклад В. Геворкяна звучить красиво, але трагедійність, суворість "Книги трагедії", її неспокійна пульсація втрачені. Це тим більш прикро, що перекладач знав старовірменську мову й міг уникнути цих вад.

Трохи детальніше хочеться зупинитися на російських перекладах, оскільки вони можуть бути доступні й українському читачеві. Тоненька книжечка (52 сторінки) у перекладах Наума Гребньова відкрила російськомовному читачеві дивовижний світ "Нарека" та інших поезій Григора Нарекаці. Згодом Наум Гребньов здійснив повніший переклад. "Книга скорби" (так вона стала називатися) з паралельним текстом на грабарі (перекладено 42 розділи; десять розділів у підрядковому перекладі Л. Мкртчяна та М. Дарбінян) вийшла в 1977 році й була захоплено зустрінута літературною інтелігенцією колишньо-

го СРСР. Переклад цей дотепер вважається найкращим художнім перекладом російською мовою "Книги трагедії" Григора Нарекаці. Написаний він п'ятистопним римованим ямбом, звучить дуже красиво й урочисто, в основному передає найсуттєвіше, настрої та ідеї твору Нарекаці. Але, на жаль, в цьому перекладі втрачено ритміку, пульсацію, суворий неспокій та світлу печаль твору Григора Нарекаці.

У 1984 році вийшла "Книга скорбных песнопений" в перекладі Леоніда Міля. Леонід Міль, який трагічно загинув кілька років тому, був талановитим перекладачем й інтерпретатором вірменської поезії. Його переклад, мабуть, найближче стоїть до Нарекаці, до ритміки й суті його твору. На жаль, Леонід Міль теж не **уникнув** спокуси заримувати твір Нарекаці. Переклад втратив енергійність, що **присутня** в тексті оригіналу, програє в порівнянні з перекладом Н. Гребньова. Є багато дуже вдало перекладених місць, але не менше бляклих і безбарвних. Л. Міль якось признався, що краще перекладав би, можливо, якби був віруючим.

Трохи пізніше, у 1985 році, в Москві вийшов цікавий переклад "Книги трагедії", здійснений Володимиром Мікушевичем. Цей переклад зустрів захоплені відгуки багатьох російських літераторів і був ' виданий, незважаючи на серйозні й негативні зауваження вірменських літераторів і науковців. Не знаючи мови оригіналу, але маючи повний підрядковий переклад "Книги трагедії" та паралельно – російську транскрипцію тексту оригіналу, перекладач **висунув** ідею про "сверхрифму", тобто надримованість "Книги трагедії" Григора Нарекаці. Однак рими, в сучасному розумінні, у "**Книзі**" немає. Є дивовижна ритміка, а те, що перекладач сприйняв за **риму**, є римою в зародковому її, найдавнішому, **значенні**. Це, власне, так звана граматична рима, тобто й не рима взагалі, а повтори однакових частин мови у відповідній часовій, числовій формах, відмінку тощо. Єдиний римований розділ у "Книзі" – 26-й, присвячений Богородиці. Через те густонасичений римою переклад В. Мікушевича сприймається іноді надто тяжко або й пародійно, часті алітерації відвертають увагу від авторської думки. Там, де перекладач забуває про римовання, – переклад звучить талановито, свіжо, передає ритміку й образну суть "Книги трагедії". Цікаву думку стосовно **російських** перекладів висловив відомий композитор Альфред Шнітке, який написав хоровий концерт на тексти Нарекаці (композитор скористався перекладом Н. Гребньова): "Я знаю сейчас четыре напечатанных перевода. Все замечательные и все совершенно разные. И я представляю себе, что их может быть еще девяносто четыре, но все они будут отвергнуты армянами, потому что перед ними стоит другая проблема: какой из переводов с древнего языка Нарекаци на **современный** армянский язык назвать более правильным? Ведь переводов на современный армянский язык тоже очень много".

У цьому відношенні цікавим є факт, про який розповів один з ієрархів Вірменської Апостольської Церкви. В однієї жінки дуже боліла голова. Вона попросила священика почитати "Нарек". Священик читав досить довго. Раптом жінка сказала: "Досить!". "Допомогло? Голова вже не болить?" – запитав священик. "Болить. Це не той Нарек", – відповіла жінка. Священик читав "Нарек" не на грабарі, а в сучасному перекладі.

Коротко хочеться сказати й про переклад російською мовою, що вийшов у серії "Памятники письменности Востока" (т. 26; М.: Наука, 1988). Це пере-

клад М. О. Дарбінян-Мелікян та Л. А. Ханларян. Переклад здійснювався як підрядковий і не претендував, як зазначали перекладачі, на роль художнього. Здійснений він на високому професійному рівні і, завдяки ґрунтовному коментареві та виділенні місць, які перекладачами можуть тлумачитися інакше, є одним з найкращих з дотепер існуючих взагалі підрядкових перекладів такого типу й обсягу. Безперечно, він ще не раз послужить майбутнім перекладачам "Нарека". До цієї книги ґрунтовну передмову написав С. С. Аверінцев. До перекладів Н. Гребньова та Л. Міля передмову написав відомий літературознавець, перекладач, теоретик перекладу Левон Мкртчян. Зовсім недавно він упорядкував і видав цікаву книжку "Читая Нарекаци: Отклики на русские переводы "Книги скорбных песнопений" (Ереван: Наири, 1997).

Українському читачеві творчість Григора Нарекаці дещо знайома **єдиними** донедавна перекладами Івана Драча, які він здійснив для антології "Вірменська класична поезія" (Київ, 1988). Перекладено "Пісню солодку", "Пісню на Воскресіння Христове", "Мелодію Різдва", "Вардавар" та 15 розділів "Книги трагедії" ("Книги скорботних пісень" – так назвав твір Григора Нарекаці І. Драч).

Цей переклад, за висловом І. Драча, можна вважати першим наближенням до творчості великого вірменського поета. Переклад швидше прозовий, аніж поетичний, вдало передає провідну думку "Нарека", але не його поетику й ритмомелодику. Місця й цитати з Біблії, на жаль, вільно перекладені з підрядкового російського перекладу, а не взяті з **українського** видання "Біблії". Може тому, що на **той** час в Україні **українських** видань Біблії просто не було. Попри свої вади, переклад досить точно передає пульсацію думки старовірменського оригіналу, не спотворює її, як у інших перекладах, де дається ознака хвороба суто перекладацька: обов'язково перекрутити, спотворити оригінал до невпізнання навіть там, де в цьому немає ніякої потреби. На завершення цієї післямови хочеться сказати кілька слів про власну роботу над цим українським перекладом. Перш за все – назва. Чому "Книга трагедії"? Традиційно "Нарек" перекладався як "Книга скорботних піснеспівів", "Книга скорботних пісень", "Книга скорботи". Вірменське слово "вохбергютюн" (дослівно – плач-пісня) в сучасному значенні перекладається лише як "трагедія". А трагедія – це і скорбота, і скорботний піснеспів, і плач-пісня.

Через складність оригіналу, який, за висловом одного з авторитетів, належить до "неперекладуваних", робота над перекладом могла б затягнутися на багато років. Однак, завдяки безкорисливій і щирій допомозі людей, до яких довелося звертатися, переклад вдалося здійснити за значно коротший строк.

Автор перекладу передусім виносить глибоку подяку Його преосвященству єпископові Натану Говганнісяну за наданий для перекладу оригінал "Книги трагедії" та цінні поради й зауваження богословського характеру стосовно першої редакції перекладу.

Автор перекладу вдячний також директорів Матенадарану – Інституту древніх рукописів ім. Месропа Маштоца, академікові С. С. Аревшатяну за надіслані ілюстративні матеріали, академікові Л. М. Мкртчяну.

І за цінні поради стосовно перекладу й надіслані книги, які використовувалися під час підготовчої й завершальної роботи над перекладом.

Глибоку вдячність хочеться висловити поетові, перекладачеві та літературознавцеві, голові Товариства "Вірменія–Україна" Л. В. Мь ріджаняну за

постійну і безкорисливу допомогу впродовж усієї роботи над перекладом та цінні книга, без яких успішна робота над перекладом була б неможливою. Чи вдався переклад – судити читачеві.

Григор Нарекаці – наш сучасник. Жоден рядок, написаний ним, не застарів. Навіть ті розділи його величного твору, що донедавна не друкувалися "як такі, що носять богословський характер". В образній системі поезики Григора Нарекаці – всі атрибути найсучаснішої поезії. Дивовижна метафоричність, ритмомелодика, образність мислення. Поета при житті звинувачували в ересі, а у XIV сторіччі він був канонізований Вірменською Апостольською Церквою як святий. Поет сучасний і близький нам саме тепер, через тисячу років після написання свого грандіозного твору, – близький вболіванням за кожну людину, близький глибоким проникненням у найпотаємніші закутки душі.

"І ся книга замість мого тіла, слово се замість моєї душі нехай вічно благають Тебе, о Безмежний, неначе б ся молитва, моїм голосом проголошена, від нетлінного, в плоті живий молільника, була прийнята" (розд. 54). До Бога з глибини серця звертає своє слово "останній серед понаписувачів і молодший серед наставників", ієрей і чернець Григор. Слово від імені тих, що жили, живуть і житимуть після нього: "Небесна чаша животворної крові Твоєї, що завжди, безумовно жертвою стає, во ім'я життя і спасіння усопших душ, нехай примусить цвісти і давати плоди мою ріпку, що обробляється задля світлого Твого дня".

Мирон Нестерчук

Книга трагедії (фрагменти)

***Знову доданий новий велетенський пласт
подвійного стогону такого ж у молитовному слові благання
слово до бога із глибини серця***

1

Понеже я, по своїй волі сам себе смерті піддавши,
Зроду не ставав, як людина, на ноги
І, як про те сказано у Святім Письмі¹, не отримав серця

людського,

І понеже не змінився я в порівнянні з раніше написаним Й не пішов
шляхом благим,

То чом не показати мені звивистих і похмурих стежок моїх,

Викладаючи сю оповідь.

Тому, узгоджуючись із цим побажанням і зберігаючи незмінною Сутність і по-
добу зовнішню сього слововикладу, Знову, ще раз я сповідаюсь тут В інших моїх
злочинних пороках, Що відомі стануть з рядків, які трохи нижче торуватимуть

кроки.

І хоча не раз Ти давав мені знати,
 Простягаючи руку опіки, щоб мене д'Собі прихилити,
 Однак не схилився я,
 Подібно Ізраїлеві, осудженому пророком¹⁰,
 І хоч погодився, обіцяв Тобі догодити я,
 Та не залишився вірним заповіту сьому¹¹,
 А знову став тим самим злоторцем радо,
 Повернувшись до старого укладу життя.
 Обробивши ниву серця мого тернами гріхів,
 Тими, що породили лиш один кукіль,
 Мені підходять Богом навіяні притчі святих Пророків,
 Бо Ти чекав Єси винагороду од мене,
 А я замість цього дав розростись вовчугові;
 Я обернувся в гіркий несмачний плід
 Відчуженого мого саду;
 Я підкорився вітрові непостійному,
 Що, вічно хитаючи, несе мене свавільно,
 Як про те рече муж блаженний Йов¹²,
 Я пішов дорогою незворотною
 Й на піску збудував дім безрозсудства мого¹³,
 Пристрасно прагнучи досягнути царства життя небесного,
 Я був обманений стежею розлогою¹⁴.
 Сам собі дорогу перегородив,
 З волі власної відкрив безодню погібелі,
 Я позатуляв вікна вух моїх,
 Щоб Твого слова життя не прийняти,
 Я закрив зрячі очі моєї душі,
 Щоби трунків життя не зобачити.
 Не проснувся я від дрімоти розслабляючої й заціпеніння,
 При голосі сурми, котра провіщає день Страшного Суду,
 Я не встав на чати, вчувши звістку нещастя лихого
 Про день вибраних через випробування вогнем¹⁵.
 Так ніколи й не прокинувся від блекоти смертоносного сну,
 Що був провісником погібелі,
 Я не дав опочинку Духові Твоєму в ясині моїй тілесній;
 До духовної суті своєї я не хотів домішати
 Частки дарованої Тобою благодаті,
 Власними руками я уготував погібель свою,
 Умертвивши, як рече Притчслов, свою душу живу¹⁶.

**Пласт подвійного стогону
такого ж у молитовному слові благання
слово до Бога із глибини серця**

1

І от я, земнородна людина,
Що в суєті погрузла сього брентного світу
І одурманена оманливого божевілля вином¹,
Й зроду правди не мовлячи, я брешу безнастанно,
Як, з яким лицем я насмілюся
Опісля того, як щойно перерахував
Мої якості, котрі осуду заслуговують,
Предстати перед судом Твоїм,
О Судде правий, грізний і **незречимий**,
Господи Боже усіх – могутній, **несповідимий**,
Бо співставляючи тут, в оній книзі,
Невдячність душі моєї гріховної з благодіяннями Твоїми
коштовними,
Я покажу, що Ти повсякчас могутній у правоті Своїй, Тоді як пригрішення
мої навіки мене осуджують.

2

Хоч Ти й допоміг мені кволому,
Сотворив Єси рукою Своєю мене, рукою за образом Своїм,
по Своїй подобі². Ти словом мене оздобив,
Сяйво дарував подиху життя, Збагатив мудрістю, Зростив у розумінні³,
Укріпив знаннями, Відділив од худобини,
Наділив душею, що притьмом лине до пізнання, Подарував сутність самовла-
дну. Ти породив мене, як отець, Вигодував, як кормилиця, Виплекав, як опікун,
Посадив мене, нечестивого, на подвір'ї Своїм⁴, Полив з ріки води живої⁵,
Очистив Єси купелі росю, Укріпив Єси життя водою, Хлібом небесним покрі-
пив Єси, Кров'ю Господньою Своєю напоїв, Прилучив до недоступного й незба-
гненного; Моїм очам, очам земнородного, Дав відвагу дивитись на Тебе, Зодя-
гнув мене в славу світла Твого, Допустив увись простерти до Тебе Брентні
персти рук моїх осквернєнних; Мій прах недостойний, смертний Ти сподобив
Єси бути наче відблиском світла Твого; Отця Твого могутнього, благословенно-
го і страшного Ти по чоловіколюбству визнав бути отцем і мені, недостойному.

3

І не обпеклись суєтою наповнені уста мої,
Коли прикликав Тебе, як співспадкоємця;
Не докоряв Ти мені,
Як насмілився я прилучитися до Тебе;
І не померкло світло в моїх очах,
Як на Тебе погляд свій я спрямував;

І не гнав мене геть, наділивши мене ланцюгами,
Разом із засудженими на страту;
І не скалічив Ти долоню руки моєї,
Що оскверненню я до Тебе насмілився простягати;
І не роздробив фаланги пальців моїх,
Що торкалися слова життя Твого⁶;
І не окутала мене хмара⁷,
Коли я жертву Тобі приносив, о Грізний;
І не сокрушив Єси мої зуби,
Коли, причащаючись, я Тебе жував, о Безмежносте;
Не пішов Ти в гніві мені наперекір,
Йдучому всупереч волі Твоїй,
Наче блудний дім Ізраїлів;
Не осоромив мене, недостойного, у весільнім чертозі Твоїм
Під час співу й танців;
Не став дорікати мені, неправедному,
При вигляді жебрацького мого лахміття;
І мене, руки й ноги мені зв'язавши,
В темряву кромішню Ти не кинув геть⁸.

4

І, приймаючи всю цю множину благих діянь
І всепрощаюче довготерпіння од Тебе,
О Благодійнику, милосердний завжди і в усьому,
Я, збитковий боржник,
Бентежений несамовитими,
Повними всіляких помилок пристрастями,
Воздав Тобі незліченними й розмаїтими злочинами,
Плотськими й духовними, —
Ось чим, о Боже мій і Господи, відплатив я Тобі
Після стількох милостей.
Так я віддячив Тобі злом згідно з докірливою притчею

Мойсея⁹,

Я, що втратив глузд і возлюбив безглуздя.
Всі ці незліченні благодіяння і милості
Я, неправедний, знищив у суєті поведінки своєї;
Це незречиме світло благодіянь,
Зібраних разом з Твоєю опікою,
Я розвіяв у смерчі безумства, о Боже великий.

Покари достойний прибулець жорстокий,
Своєю поведінкою неприборканно-зухвалою
Приумножив я полчища Веліарові;
Огідним, підступним обманщикам бісам
Привід я дарував своєю безпечністю
Вибрикувати, танцювати й скакати шалено,
Удари таємні й болячки незримі отримав я од катів-душогубі

Не відкинув я відринутих хрестом Христовим,
Але більш того, підсилив їх удвічі.
З-за неправедності моєї, о я злощасний,
Ім'я Твоє, о Ісусе, в нечестивців паплюжиться,
Як колись паплюжилось воно з-за Ізраїля в язичників.
Я сам в собі прищепив шкідливу, згубну язву язв,
Подібну до зжиральної і зточуючої квітку моєї душі
Гусені, сарани та іншої черви,
По чудесному плачеві Йоїла², що визначають ними в притчі
Набіжників і злі душі погубителів краю Ізраїлевого,
Я наготував себе більш до їх створення, ніж для знищення,
Я зібрав, нагромадив проти себе

Розділ двадцять другий

***Знову доданий новий велетенський пласт подвійного стогону
такого ж у молитовному слові благання***

Слово до Бога із глибини серця

1

Знову продовжу я тут інакомовно
Докори душі моїй осудженій,
Як раніше, безперервно поглиблюючи їх,
Розташовуючи й представляючи знову тим же складом,
й в тих же образах,
Можливо, зарахує мені Всезнаючий
Ці слова, що спричиняють біль, слова обвинувального вироку, Як істинну
сповідь гріховних моїх, потаємних діянь.

2

Я не хто інший, як кінь розмовляючий,
Але жорстоковийний упертюх, непогамований і неприборканий,
Я – норовливий малий віслюк, дикий і впертий,
Я – телиця, що не носила ярма¹, неслухняна й ненавчена,
Я – людина ошаленіла, відлучена й заблудна,
Я – домовласник, достойний смерті, нерішучий, лінивий,
Я – по природі розумний – лютий по суті, звіроподібний і нечистий,
Я – дикоросла олива безплідна, варте лише зрубання,
Моє тіло для моєї душі – смутку джерело, докорів й терзання,
Я – незцілимо поранений, безпорадний не годен стояти,
Я – намисто з золота кесаря, втрачене й незбережене,
Я – раб нікчемний, втіклий і жалюгідний.

Розділ тридцять перший

**Знову доданий новий велетенський пласт подвійного стогону
такого ж у молитовному слові благання**

Слово до Бога із глибини серця

1

І днес посилив я нещастя, печаль
Голосу скорботного великих **планів** горя мого невтішного,
Щоби Ти, Милосердний, сповіді Праотче
Невідомих і найпотаємніших гріхів¹,
Сину Бога живого, Господи Ісусе Христе,
Милостиво зглянувся і їх відпустив.
Бо, воістину, властен Ти, можеш насправді,
Коли захочеш – Ти зможеш².
Загадаєш багато – так само Ти зможеш,
Швидше багатієш, даючи, аніж беручи³;
Множаться скарби Твої, коли роздаєш, а не коли збираєш їх,
Ростуть прибутки Твої, коли витрачаєш їх, а не – коли бережеш;
Нагромаджуються запаси Твої, коли розкидаєш їх, а не
складаєш коли.

Все оце мені віри додає,
Що через Тебе знайду шлях до **спасіння** й я.
Вірую я, зневаги достойний, разом з пошанованими,
Сподіваюся разом з Авраамом і Анною,
Бо один з них повірив слову Твоєму⁴,
А друга дослухалася до **первосвященникових** речей⁵.
І по тому ввій, що **глибоким** старцем був,
Вірчії й сподіваючись, що чрево **Сари, престаріле** й безплідне,
Від благословення стане долиною родючою,
І побачить він її матір'ю багатьох племен,
Пророків святих й вибраних царів⁶, –
Став батьком численних синів.
Друга ж виростила семеро синів'
На необробленій ниві своєї утроби.
І число се безкрає, воно **сутність** саму **озпача**⁸,
Вічність Божества й **несновідні** границі Мого,
І невичерпне в купелі **новорождён ні їх**",
Славне се число, пари песть йому і нема кіпця,
Воно цнотливе, жертва особлива, **нрісносвященна** єсть,
З **незречимою** вовік судьбою, що **його** для нас
Важкозбагненна суть.

2

День бентежний і скорботний глас **серця** мого у скруті Ти вважай за виправдання моєї душі, що сподівається

На спасіння,
Склавши й прийнявши укупі з вірою щасливців вище згаданих
Також сповідь малу і благання моє.
Щоби з ними я жив, разом з ними втішався,
Уповаючи твердо швидше на
Твою благодать, аніж на вчинки свої.

Найпаче тому, що Твої милості вдвічі вищі й славніші,
Й переважають міру можливостей мислей людських;
Вони суть миротворці сум'яття мого,
Що злетіли над мислі недосконалістю,
Засоби могутні очищення од гріхів.
Разом з кровію грізною Твоєю
І Твоєю преславною праматір'ю по плоті,
Сходи Апостолів, сонми Пророків, скопи мучеників
Посередниками будуть нехай,
Зібрання пустельників – комонних і піших, –
Озброєних мужністю, йдучих в бій оголеними,
Сузир'я" монахів вибраних, собори благочестивих,
Зібрання мешканців землі – небожителів безтілесних,
Воїнство небесне, що примкнуло до нас,
Приношення ранні, закланні тельці,
Запалені світильники, пахощі ладану, приправленого миром,
Переможні корогви спасіння,
Спорудження скиній – обителєй Божих,
Руки священників, що творять таїнство посвята.

І. Калинець

Переднє слово до видання

Свою працю я не називаю "перекладом", а тільки "переспівом". І хоч я щільно йду за текстом Н.Кучака, великого вірменського поета XIV ст., я вільно повівся з формою айрена: відійшов від наскрізної рими, бо вона в українському вірші звучить трохи ненатурально. Ритмомелодика переспіву залежала від настрою, навіяного підрядником, а не від музики оригіналу. Зберігаючи ті ж вісім рядків айрена, передаю їх двома катренами. Вільне поводження зі строфікою, не бажане при строгому перекладі, дає можливість дещо наблизити і поетику автора до українського читача: інколи переспів вилився у пісню, як можливо це у Кучака, а іноді звучить як сучасний вірш, що також не так уже й зле для теперішнього читача.

Сто і один айрен або увійти в сад

3.

Звідкіля ти взялася така,
що від всякого квіту красніша?
Мені в душу ввійшла, та не тішить
мою душу жага пломінка.

Ти у серці моїм, та візьми
пошукай собі стежки із серця.
Плачу я – і стає мені легше,
коли з нього проллешся слізьми.

4.

Що у світі достойне ридання,
коли серце ним сповнено вщерть?
Перша річ – нещасливе кохання,
друга річ – несподівана смерть.

Не журітеся так за покійним:
йому світ відчинився новий!
Ви мене щиро зором окиньте:
я не мертвий, але й не живий.

9.

Із-за гори зійшла зоря
із місяцем упарі...
В моїх обіймах ти – і я
цілую очі карі.

"Як ока, – Бог прорік згори, –
шануй свою кохану:
я двох таких не сотворив
під сонцем незрівняних.

15.

Я – очі серед ночі.
А світло, світло – ти!
Ясній, зорій, світи –
без світла гаснуть очі.

Я – риба. Річка – ти!
Без річки риба гине.
Та в іншій знову плине.
Мені ж бо – не змогти.

20.

У мене серце – лист багряний,
самітний на гіллі тріпоче.
А по щоках дощі весняні –
то за тобою плачуть очі.

Душа полинула до тебе –
впусти її, мов гостю в хату.
В твоїх обіймах мав я небо,
де неба ще мені шукати?..

51.

На покрівлі проти неба
спить собі моя зажура
Гей, впусти мене до себе
чи кажи йти геть з-під муру.

– Не женуть тебе ці стіни.
А на дах лиш місяць вхожий.
У невіданні постій-но,
аж заквітнуть ранку рожі.

93.

Я персикове деревце.
Я ріс між диких скель.
Взяли мене звідтіль живцем
у сад чужих осель.

Мішають цукор до води,
вкривають від завій...
О, віднесіть мене туди,
де води снігові.

94.

Як пісня багато нам важить!
Сьогодні мені заспівай
про дні – не колишні, а наші,
про рідний, далекий нам, край.

Співаймо оманливі вірші,
краянів добром увінчай.
Ти знаєш, що я є мандрівець –
мандрівнику все у печаль.

Мучеництво святої цариці Шушанік

А тепер розповім я вам правду про те, як спочила свята і блаженна Шушанік.

I. Сталося це на восьмому році царювання перського володаря Пероза¹, після того, як пітіахш² Варскен, син Аршуши, побував у царському дворі. На роджений від батьків-християн, Варскен, сам був спочатку християнином. Дружиною його, як уже зазначалося, була боголюбна ще змалку дочка вір менського спаспета³ Вардана на ймення за батьком – Вардан, пестливо – Шушанік⁴. Їй щодня доводилося роздумувати над нечестивим поведженням свого чоловіка, благати усіх молитися за нього, аби Бог відвернув його від неправедності й навернув до віри Христа.

Навряд чи кому по силі описати діяння цього жалюгідного, тричі нещасного, пропащого Варскена; розповісти, як він зрікся ласки Христової. Або хто став би його оплакувати як людину, він ніколи не відчував горе, ані страху, ані сили меча, ані прикрошей різних, чи ув'язнення заради Христа.

Ставши перед царем перським, він, замість домогтися від нього почестей усяких, приніс йому в жертву церкву святу і себе самого: зрікся істинного Бога, став поклонятися вогню, сам себе відлучивши від Христа. Цей нечестивий просив у царя одружити його з царівною: так він хотів догодити цареві. Він казав йому: "Дружину свою і дітей своїх, так само наверну в твою віру, як навернувся я". Він обіцяв йому те, чого не дала йому до рук Шушанік. Цар неабияк зрадів і звелів видати за нього царівну.

II. Відпросився тоді пітіахш у царя перського і подався додому. Діставши ся кордону Картлі⁵, місцевості Ереті⁶, він вирішив сповістити двір про своє повернення. Забажав, аби азнаурі⁷ з дітьми його та інша челядь зустріли його і з почестями ввели у країну свою, як щиро відданого їй. Тому послав він попереду раба свого на посольському коні до селища Цуртаві.

Посланець, прибув туди. Зустрівся із Шушанік, царицею нашою, привітався до неї. Блаженна Шушанік, передчуваючи недобре, пророче мовила тоді до нього: "Якщо він живий душею, бажаю здоров'я і йому, і тобі. Але якщо ви померли душею, заберіть собі своє вітання. Посланець мовчав, не насмілюючись щось казати. А свята Шушанік заклинала й вимагала від нього правди. Тоді посланець відкрив їй правду, сказавши: "Варскен відрікся істинного Бога".

На ці слова блаженна Шушанік упала на землю, забилася, заголосила, кризь гірки сльози примовляючи: "Оплакуйте, люди, нещасного Варскена, що одцурався істинного Бога, став слугою атрошан⁸ і пристав до безбожників.

¹ Восьмий рік царювання перського царя Пероза (458-484) припадає на 465 р.

² Пітіахш (Іран.) - правитель великої прикордонної області. Друга після царя особа в державній ієрархії давньої Грузії.

³ Спаспет (ер.перс.) - воєначальник.

⁴ Шушанік - власне ім'я від сирійської назви лілеї.

⁵ Картлі - центральна частина Грузії.

⁶ Ереті - східна область картлійського царства.

⁷ Азнаурі - "знатні". Панівна верства в давній Грузії: первісне значення цього терміну - "вільні".

⁸ Атрошан - капище, храм вогнепоклонників.

По тому Шушанік підвелася, залишила двір і з Богом в душі рушила до церкви, прихопивши своїх трьох синів та доньку. У церкві поставила вона їх перед вітарем і почала молитися: "Боже всемогутній! Подаровані мені ці діти тобою, захисти їх, прийнявши хрещення в святій купелі святого духа, щоб пристати до єдиного стада єдиного пастиря, Господа нашого Ісуса Христа".

Коли вже відслужили вечірню, Шушанік, переповнена горем, увійшла до маленької хатинки недалеко від церкви, притулилася в куточку і залилася гіркими сльозами.

III. Саме тоді єпископа пітіахського двору, на ймення Афоу, не було при дворі. Він подався до обителі святої людини, аби порадитися з нею в одній важливій справі. Супроводжував його і я, духівник цариці нашої Шушанік. Незабаром до нас з пітіашового палацу з'явився дяк і розповів, що сталося: про повернення пітіахша, і про діяння цариці. Велика печаль охопила нас і ми заплакали, бо відчули, що побільшало гріхів наших.

Тоді ж я відпросився у єпископа й пішов поперед нього туди, де перебувала нещасна Шушанік. І, узрівши незмірні страждання її, мовив я до блаженної: "Жде тебе, о царице, велика випроба, тримайся віри Христової, аби діявол, немов люта хвороба, не оповів тебе і не змусив слугувати собі". А свята Шушанік відказала мені: "Отче! Я готова на будь-яку випробу". І мовив я тоді: "Ти маєш бути бадьорою, терплячою і великодушною". І мовила вона мені на те: "Горе не спіткало лише мене одну". Я ж відказав: "Біда, яка впала на тебе і наша біда, радощі твої і наші радощі, адже ти не тільки цариця наша, а й матір, що доглядала усіх нас, мов рідних дітей".

І тоді прошепотів я їй потайно: "Відкрий мені, що в тебе на душі, аби я дізнався про них і описав твої діяння". А вона, блаженна, відповіла: "Про що ти питаєш?" А я їй: "Чи твердою будеш у своїх переконаннях?" На що я почув: "Не буде нізащо і ніколи, щоб я стала спільницею Варскена у гріховних його діяннях, задумках". І мовив я тоді: "Жорстока у нього вдача і наміри жорстокі. Він завдасть тобі великого зла й тортур". Вона ж відповіла: "Краще мені загинути від його руки, аніж бути спільником його і погубити душу свою. Я добре знаю слова апостола Павла: "Коли намовлятиме тобі брат, або сестра, то не будеш згоджуватися з ними, і не будеш слухатися їх". "Це так!" – відказав я.

IV. Доки ми розмовляли, прийшов якийсь перс, звернувся до Шушанік і почав промовляти крізь сльози: "Шкода що дім ваш з оази радощів став місцем журби та смутку". Між іншим, перс робив це за дорученням Варскена! Казав він оте з лукавством, бо хотів збентежити серце блаженної. Та вона, свята блаженна, розгадала його підступний задум, твердо боронила себе.

Минули три доби, і пітіахш Варскен прибув до Цуртаві. І той перс тайком доповів йому: "Як я довідався, твоя дружина зреклася тебе. Однак радив би тобі, не казати їй різких слів, адже жінка, за своєю природою, слабка істота".

Наступного дня, як тільки пітіахш підвівся з ліжка, покликав нас, священників, до себе. Ми з'явилися до нього, він зустрів нас привітно, й мовив: "Не гребуйте мною, не обминайте мене". А ми відповіли: "Занапастив ти себе і занапастив нас". Тоді він почав говорити: "Як посміла моя дружина вчинити зі мною таке? Ідїть до неї і передайте від мене: "Ти зруйнувала мою молільню і посипала пелом ложе моє, ти полишила свою оселю і переселилася до іншої".

Вислухала нас свята Шушанік і промовила: "Не я збудувала цю молільню і не мені її руйнувати! Батько твій зводив усипальниці мучеників і церкви. Ти ж сплюндрував богоугодні діла батька свого, зрадив його величними справами. Батько твій дім свій перетворив на обитель святих, а ти заселив туди демонів; він визнавав Бога, творця неба і землі, вірував у нього, а ти відцурався істинного Бога і став поклонятися вогню. Ти знехтував творцем своїм, я ж відкинула тебе. Навіть тортурами ти не навернеш мене до своїх гріхів".

Усе, сказане нею, ми передали пітіахшу. Це роздратовало його й розлютило.

V. І послав тоді до неї пітіахш брага свого Джоджікі і дружину братову, був з ними і єпископ пітіахшового двору і наказав їм: "Скажіть їй, якщо вона нехайно не повернеться додому, приволочу її за коси".

Прийшли вони до блаженної цариці і довго умовляли. Тоді свята Шушанік сказала їм: "Люди добрі, мудріші ви з усіх! Говорите ви складно, але зрозуміло однак даремно вважаєте, що я і надалі залишуся його дружиною. Я робила усе, аби навести його до Бога істинного, а тепер? Ви змушуєте мене самій стати невірною. Такого ніколи не буде! І ти, Джоджікі, після цього не дивер мені і я тобі не братова, і дружина твоя тепер не сестра мені, адже ви на його боці, тож і ви співучасники його гріхів".

На це Джоджік відповів їй: "Я певен, він пришле сюди своїх людей, і вони силоміць поволочать тебе". На що блаженна Шушанік відповіла: "Якщо він зв'яже мене і поволоче, то тільки дякуватиму долі своїй, адже так він учинить суд наді мною".

Почувши ці слова святої усі присутні заплакали, а Джоджік підвівся і пішов геть. Свята Шушанік мовила єпископові: "Отче, як же ти осмілився умовлять мене прийняти вашу раду, знаючи, що він відрікся Бога?! А Джоджік, щойно увійшов, з благанням звернувся до неї: "Сестро ти наша, не занепадай оселю свою". Свята Шушанік відповіла на це: "Знаю, що я сестра твоя і що ми з тобою в купі зростали. Але не можу я допустити, щоб сталася жаклива розправа, щоб усі ви були винуватцями в цьому".

Зваживши на благання посланців, свята й блаженна Шушанік нарешті підвелася, взяла своє Євангеліє, і крізь сльози мовила: "Господи Боже, бачиш ти сам, що повертаюся до дому і всім серцем прагну смерті собі". Промовила вона це і пішла з ними, несучи Євангеліє своє й інші святі книги про мучеників.

Увійшовши у палац, вона попростувала не до своєї опочивальні, а до маленької кімнатки. Там вона звела руки по неба і мовила: "Господи Боже, ані з-поміж священиків, ані з-поміж мирян не знайшлося людини, яка б захистила мене. Усі зрадили мене, залишили в руках ворога Божого Варскена, він і знищить мене".

VI. Минуло ще два дні і явився вовк той у палац і оголосив своїм слу гам: "Сьогодні я, Джоджік і його дружина вечерятимемо разом. Щоб ніхто до нас не заходив". Коли стало смеркати, покликали до спільної трапези дружину Джоджікі. Джоджік і його дружина побажали, щоб до трапези за просили й святу Шушанік. Вони хотіли так хоч погодувати її, бо всі ці дні вона й ріски в роті не мала. Важко було умовити її, майже силоміць забрали з собою. Коли дружина Джоджіка помітила, що свята Шушанік і не торкається до їжі, то піднесла їй келих з вином і попросила випити. Але свята Шушанік гнівно мовила: "Чи ти бачила ко-

лись, щоб жінки з чоловіками їли разом?!" Вона рукою відштовхнула келих, вино залило обличчя Джоджіко- вої жінки, а келих розбився.

Бачачи це, Варскен з брутальною лайкою звалив її на підлогу, став бити ногами. Потім схопив кочергу, вдарив їй по голові так, що пробив череп; від цього у святої Шушанік запухло одне око. Він безжалісно гамселів її кулаками по обличчю, тягав по підлозі за коси. Він аж ревів від люті, як гой звір оскаженілий і несамовитий. Джоджік, брат його, схопився на ноги, аби оборонити її. Варскен вдарив і його, потім здер з голови Шушанік хустку.

Нарешті Джоджік насилу вирвав її у нього з рук, немов у вовка ягня. Майже нежива лежала на підлозі Шушанік, а Варскен кричав і лаявся неподобними словами, обзиваючи її і весь рід її спустошувачами свого дому. Нарешті він звелів слугам зв'язати її й закути ноги в кайдани. А коли трішки вгомонився, до нього з'явився той самий перс і попросив розв'язати святу Шушанік. Варскен, послухавши його, звелів розв'язати й помістити жінку в окрему кімнату під суворий нагляд, приставивши одного вартового, аби ніхто не міг побачити її там – ані жінка, ані чоловік.

VII. Наступного світанку, щойно зійшла ранкова зоря, він згадав про неї і спитав вартового: "Як вона там після побоїв?" Вартовий відповів: "Не виживе". Затим він сам увійшов до неї і був вражений її великими набрякlostями, розпухлим обличчям. Він звелів слугі: "Щоб ніхто не заходив до неї!" А сам вирушив на полювання.

Улучивши хвилину, я підійшов по вартового і попрохав: "Пусти мене до неї, одного, аби я оглянув її рани". Вартовий відмовив: "Я б дозволив, але він дізнається і вб'є мене". А я сказав йому: "Нещасний! Чи не вона виховала тебе? А якщо він і умертвить тебе через неї, хіба то не щастя для тебе?!" Після цих слів він нишком впустив мене до неї. Увійшов я й побачив її всю в ранах, обличчя розпухле. І я гірко заплакав. Свята ж Шушанік мовила мені: "Не шкодуй мене і не побивайся за мною. Ця ніч для мене стала початком справжніх радощів". І попросив я її тоді: "Дозволь мені обмити кров з твого обличчя і промити очі – вибрати звідти пил і попіль, яким вони засипані; дозволь мені прикласти ліки до твоїх ран, щоб зарубцювалися вони до ранку". Свята Шушанік відповіла на це: "Отче, не прохай мене про це. Кров ця змиває мої гріхи".

Я благав її хоч трішки попоїсти тієї їжи, що передали єпископи Самуїл і Іоанн. Вони ревно піклувалися про неї й утішали її. На мої благання свята Шушанік відповіла: "Отче, я не можу бодай доторкнутися до чогось, у мене перебита щелепа і вибиті зуби". Тоді я дістав трішечки вина, розмочив в ньому хліба й вона торкнулась того вустами. Я квапився залишити помешкання. Відчувши це, Шушанік запитала мене: "Отче, чи не повернути йому оці прикраси? Він подарував їх мені! Може статися, що він сам вимагатиме їх. А мені вони в цьому житті вже не знадобляться". На це я сказав: "Не поспішай, нехай поки що залишаються у тебе".

Ми ще розмовляли, як прийшов якийсь парубок і запитав: "Чи немає тут Якова?" А я відповів йому: "Чого ти хочеш?" А той: "Пітіахш кличе його до себе". Це здивувало мене: "Навіщо він гукає мене такої пори?" Втім, я відразу подався до нього, і він поспитав у мене: "Чи знаєш ти, священику, що я виступаю проти гунів? Прикраси, яких я дарував їй, належать мені і якщо вона вже не моя жона, я не залишу їх їй. Знайдеться інша, яка носитиме їх. Мерщій іди до неї і заברי

геть усе, що вона має". Я пішов до святої Шушанік і розповів їй про це. Вона дуже зраділа, щиро дякуючи Богові, віддала мені усі прикраси і я приніс їх пітіахшові. Він узяв їх, перебрав і пересвідчився, що повернуто усе. А тоді проказав: "Знайдеться інша, що прикрасить ними себе".

VIII. Коли настав великий піст, блаженна Шушанік біля церкви знайшла собі маленьку келію й поселилася в ній. Келія мала віконечко, але вона і його замурувала, щоб у темряві відбувати піст і молитися в гарячих сльозах.

Тим часом, один із двірських порадив пітіахшеві: "Доки триває великий піст, не чіпай її".

У понеділок пасхального тижня повернувся пітіахш з походу проти гунів. Диявол знову опосів мутити його душу. Прийшов він до церкви і звернувся до єпископа Афоца: "Поверни мені жону мою. Навіщо ти розлучаєш нас?" І почав він лаятися й страшенно проклинати Бога. Не витримав тоді один священик і сказав йому: "Пітіахше, навіщо ти так поводишся? Чому ти брутально лаєш єпископа і погрожуєш Шушанік?" Пітіахш знесамовитів і вдарив священика палицею по спині, той замовк.

Після цього пітіахш поволік святу Шушанік наче мертву, по землі, по колючках, якими навмисне була засипана стежка від церкви до палацу і по яких він сам ступав. Тіло святої Шушанік вкрілося кривавими пасмугами. Ось так її приволокли до палацу. Тут нелюд звелів зв'язати її й нещадно бити, її шмагали, а він глумлячись промовляв: "От, бачиш, не допомагає тобі ані церква твоя, ані поплічники твої – християни, ані їхній Господь". Хоч їй завдали триста ударів палицею, проте жодного слова не вихопилося в неї, жодного стогону. Вона тільки кинула безбожному Варскену: "Нещасний, якщо ти вже самого себе не пожалів і відступився від істинного Бога, то хіба мене пожалієш?"

Пітіахш, хоч її ніжне тіло і так кривавилося, звелів накинути їй на шию ланцюг, а постільничому своєму наказав відвести її до замку й кинути до темниці, аби вона там і сконала.

IX. Якийсь дяк, що служив при єпископі, опинившись біля Шушанік, коли ту саме виводили з палацу, хотів підбадьорити її, мовляв, тримайся стійко. Але пітіахш так несамовито глянув на нього звірячим поглядом, що той затнувся на півслові і миттю зник з очей.

Ось так святу Шушанік повели до фортеці. Вели її босоніж з розпущеним волоссям, наче якусь просту жінку. Ніхто з присутніх не важився покрити їй голову, бо нелюд пітіахш їхав поруч, вивергаючи брудну лайку.

Святу Шушанік супроводжувала чимала юрба. Чоловіки й жінки ступали за нею і голосно плакали, роздряпували собі щоки й розпачливо голосили. А вона, свята й блаженна, заспокоювала їх: "Не плачте, брати мої, сестри мої і діти мої! Поминайте мене в своїх молитвах. Відходжу я від вас назавжди. Ви не побачите мене більше, живою мені не вийти з темниці". Пітіахш, бачачи, як чоловіки й жінки, старе й мале побиваються за нею, став наїжджати конем на людей і розганяти їх.

Коли дісталися до мосту, біля замку, пітіахш оскаженіло програвчав до святої Шушанік: "Тобі лише цей шлях лишився пройти своєю дорогою, бо вже не вийдеш ти звідси живою, хіба що четверо винесуть".

У замку, з північного боку знайшли якусь крихітну темну кімнату – туди і кинули святу Шушанік. Ланцюг так і лишився на її шії. Варскен сам закріпив

його своєю печаткою! Тоді свята Шушанік мовила: "Я щаслива страждати тут і упокоїтися тут". На це пітіахш люто кинув їй: "От і упокойся".

Пітіахш приставив до неї варту і наказав заморити її голодною, смертю, суворо попередивши: "Хто увійде до неї, чоловік чи жінка, на того впаде мій гнів, на його дружину та дітей, і на його оселю. Нехай тоді нарікають самі на себе!" Прогарикав це нелюд пітіахш і лишив замок.

Х. Третього тижня закликав він до себе одного охоронця і спитав: "Чи жива ще ота нещасна?" Той відповів: "Володарю, вона, схоже, ближче до смерті, аніж до життя. Вона помирає з голоду, бо й не торкається ніякої їжі". На це христородавець тільки буркнув: "Не переживай, нехай конає!"

Я довго умовляв охоронця пустити мене до неї, обіцяв йому всіляку зброю. Він довго вагався, а тоді впустив мене, попередивши: "Як тільки настане ніч, приходи сюди, але щоб був один". Увійшовши до неї, я побачив її - ангела Божого. Не витримало моє серце, і я голосно заридав. А свята Шушанік мовила: "Чи не через моє щастя плачеш, отче?" Тоді охоронець заявив мені: "Якби я знав, що ти плакатимеш, не впустив би!" Я втішав Шушанік, як міг, а потім вийшов від неї і заквапився додому.

Незабаром пітіахш поїхав до селища Чор. Поки усе це коїлося з Шушанік, Джоджік, брат Варскена, був у від'їзді. Коли ж він повернувся і дізнався про все, то не гаючи часу погнався за пітіахшом, і настиг його на кордоні з Ереті. Джоджік вимагав від нього полегшити долю Шушанік. Нарешті пітіахш погодився зняти з неї лише ланцюг, що вісів на шиї.

Джоджік повернувся назад, увійшов до Шушанік і зняв ланцюг, однак вона ніяк не погоджувалася щоб з неї зняли кайдани: бажала лишитися з ними до самої смерті.

Прожила вона в тій темниці цілих шість років. Жила божими молитвами, утримувалася посту, не спала ночами й днями, падала на коліна й молилася Богові, читала святі книги. Від звучання її духовних арф темниця світилася і променіла.

XI. І пройшов про неї слух по всій Картлі. До неї приходили з усіх-усюд чоловіки й жінки і молитвами блаженної Шушанік людинолюбивий Господь дарував кожному те, чого потребував: бездітним – чада, хворим – зцілення, а сліпим – прозріння.

Була одна персіянка, вогнепоклонниця, хвора на проказу. Вона відвідала святу Шушанік, яка порадила, щоб та покинула вогнепоклонство, стала християнкою. Жінка відразу ж згодилася. Шушанік навчала її Говорячи: "Вирушай до Єрусалиму і видужаєш від прокази". Персіянка, щиро увірувана, вирушила в дорогу з іменем Бога нашого Ісуса Христа і позбулася недуги.

Повернувшись, вона з великою радістю, відвідала святу Шушанік і подякувала їй, тоді відправилася додому, тішачися, що зцілилась.

XII. Свята Шушанік полишила плетиво з шовку і натхненно взялася за псалтир. Через кілька днів, вивчивши усі сто п'ятдесят псалмів, вдень і вночі в сльозах оспівувала Всевишнього Бога.

Минув час і блаженній Шушанік повідомили: "Пітіахш навернув твоїх дітей до віри магів". Вона з великим плачем почала підносити Богові молитви, битися головою об землю і вимовляти з стогоном: "Дякую тобі, Господи Боже

наш, вони були не мої, вони подаровані мені тобою. Коли так угодно тобі, нехай збудеться воля твоя! Лише ти можеш захистити мене від рук ворожих".

Іншим разом зайшов я до неї і побачив її схудлу й знесилену, їжа, передана святим єпископом, лишилася неторкнутою. Лише коли я став щиро благодати, вона скуштувала трішки й ми подякували Богові. Діти ж, які до останнього часу відвідували матір, коли прийняли вогнепоклонство й відцуралися Бога, не сміли поткнутися їй на очі. Вона навіть їхні імена не хотіла чути.

XIII. Минув час і пітіахш прислав людей сказати їй: "Повертайся додому, така моя воля; не повернешся – відправлю тебе до двору на віслюкові або ще до Чору". А свята Шушанік послала йому на таку відповідь: "Нещасний і божевільний. Ти можеш відправити мене на віслюкові, хоч до двору, хоч до Чору, але звідки тобі знати, може там мені пощастить, посміхнеться краща доля, позбудуся зла, якого я тут від тебе зазнаю". На таку відповідь пітіахш впав у задуму: "Може пощастить, посміхнеться краща доля". Думав він, вів далі: "А раптом там вона стане дружиною якогось князя". І відтоді перестав посылати до неї людей. Насправді ж, свята і блаженна Шушанік мала на оці ті тортури, що їх вона тут терпіла, ті знущання, яких вона тут зазнавала; вона прагнула тільки одного: бути угодною Богу.

Одного разу пітіахш викликав до себе свого молочного брата й звелів йому привести Шушанік до палацу.

Той прийшов до неї і сказав: "Послухай моєї поради, повертайся до палацу, не руйнуй дому свого". Свята Шушанік відповіла на це: "Передай тому безбожникові, що він мене вбив, коли сказав: живою звідси не вийдеш. Тож тепер, якщо можеш воскресити мертву, воскреси спершу свою матір, поховану в Урде. Воскресиш її, то і я вийду звідси. А інакше я звідси не вийду". Почувши таку відповідь, пітіахш визнав: "Я справді сказав так".

Наступного дня якийсь чоловік зайшов до святої Шушанік і мовив: "Ти добре відповіла йому. Він думав обдурити тебе, маючи на увазі зовсім інше, заціявши вчинити зло над тобою".

Свята Шушанік проказала: "Не думай, що Бог спить. Він вкладає в уста людини готову відповідь. Сам Господь каже: "Я відповідатиму за вас".

XIV. Минуло шість років, як її кинуту у темницю, і до неї підкрався недуг – через нечуване її подвижництво. Про це я попереджав і говорив їй: "Не на пружуйся надміру, бо виснажиш плоть свою. Воля ослабне і ти не зможеш творити добро. Суворий піст, постійне стояння, неспання кожної ночі, читання псалмів і піснеспіви доведуть тебе до цього". Та вона не давала собі і крихітки перепочинку.

За ці шість років, упродовж усіх п'ятдесяти днів кожного передпасхального посту, вона не присідала ні вдень, ні вночі, не склеплювала очей і не брала й ризи їжи. Тільки в недільні дні причащалася плоттю і кров'ю Господнім, приймала лише росинку трав'яного узвару, а хліба ж зовсім не пробувала до самої пасхи.

Відколи її кинули до темниці, вона не знала подушки, а клала під голову цеглину. Постіллю їй була шматина. Про людське стороннє око вона тримала якусь грубу вовняну подушку, а для земних поклонів у неї був клапот якійсь ганчірки.

У краї, де це відбувалося, влітку сонце пряжить вогнем, дмуть гарячі вітри, а вода майже непридатна. Від цього люди в цьому краї страждають від

різних недуг, розпухають від води, стають поживклі, жалюгідні, змарнілі, коростяві, із спотвореними обезбраженими обличчями. Тому життя їхнє коротке, тому там і не зустрінеш старих людей. Ось де перебувала Шушанік шість років, славлячи Бога, закута у важкі кайдани.

XV. Настав сьомий рік, тіло святої, тричі блаженної Шушанік покрилося виражками. Від невтомного стояння в неї порозпухали ноги, рани кровоточи ли і гноїлися, в них завелися черви. Якось вона зняла одного своєю рукою, показала мені і хвалячи Бога, додала: "Отче, не вважай це важкою випро бою, бо тамтешній черв'як – більший за цього, він, до того ж, не помирає". Побачивши черви, я від безмежного горя заплакав гірко. А вона суворо мо вила до мене: "Отче, чого ти засмутився? Краще померти тут, в цьому житті, від цих умирущих червів, аніж там – від невмирущих". Я відповів їй: "То вла сяниці тобі мало для приборкання плоті, і ти вибрала цих червів?" Вона у відповідь: "Поки я жива, нікому не кажи про власяницю, адже незабаром доведеться залишити мені мою жалюгідну плоть". І справні, вона носила власяницю, про що, окрім мене, ніхто не знав, а зверху, про людське око, надягала одєжину з антіохідської матерії.

XVI. Дізнавшись, що блаженна цариця Шушанік помирає, Джоджік узяв із собою дружину, дітей, рабів та рабину і пішов до неї. Він насилу увійшов у темницю, вклонився чесному хресту, привітався зі святою Шушанік. Сівши поруч із нею, він почав розпитувати, як вона себе почуває. Свята відповіла йому: "Мені так добре, як хочеться Богові, але: я вирушу тим шляхом, яким йдуть усі".

Після цих слів Джоджік швидко підвівся і почав сповідатися перед нею: "Невістко і раба Христова! Моли Бога про відпущення мені чималих моїх гріхів". І почув він слова святої Шушанік: "Якщо ти по молодості грішив, нехай Бог простить тобі". Джоджік додав: "Я прийшов до тебе, щоб надалі не робити того, що не угодно Богові". Тоді сказала йому свята Шушанік: "Якщо ти так будеш чинити, то здобудеш зі мною безсмертя і Бог примножить день твого життя".

Джоджік, переконавшись у тому, що вона того ж дня віддасть Богові душу, мовив їй: "Благослови мене, дружину мою – рабину твою, дітей моїх і рабів моїх і, якщо в чомусь ми грішні перед тобою, як люди що живуть тимчасовим життям, возлюбивши сей світ, то прости нас, не пом'яни мою бездіяльність". А свята Шушанік сказала Джоджіку і його дружині: "До моєї долі ви віднеслися байдуже, не знайшлося людини, яка б пожаліла мене, яка б на-доумила нещасного Варскена, нерозважливого мого чоловіка". Вони відказали: "Ми без тебе не раз намагалися, але він не хотів нас ні слухати, ані говорити з нами". Тоді свята Шушанік мовила: "Нехай розсудять мене і пітіахша Варскена там, де немає на суді лицемірства, – перед суддею всіх суддей, перед владикою всіх владик: там, де не відрізняють чоловічої статі й жіночої, де і я, і він маємо сказати правдиве слово перед Господом нашим Ісусом Христом. Хай воздасть Господь йому, бо він передчасно зібрав плоди мої, погасив світильник мій і засудив квітку мою, красу і вроду мою зів'явив та спохмував, і славу мою зганьбив. Нехай Бог буде суддею між мною і ним. Я ж нині дякую Богові за те, що через завдані Варскеном мені страждання, я скуштувала радість, а через муки і знуцання – здобула спокій; за нерозважливості і безжалісності пітіахша я чекаю ласки Ісуса Христа, Господа мого".

Кожне її слово змушувало їх гірко плакати і казати: "Прости нам гріхи наші і благослови нас, свята мученице і страднице, жадана Христа – Бога нашого!" Свята Шушанік відповіла їм: "Нехай Бог простить вам усе, що ви вдіяли". Вона благословила Джоджіка, жону його, дітей, рабів і рабинь його, всю челядь і всю родину. Вона заповіла їм іти шляхом Божим і додала: "Усе наше життя минуло і тривке, мов квітка польова, хто посіяв, той і зібрав, хто роздав жебракам, той і отримав, хто віддасть душу свою, той і придбав її". З цими словами вона відпустила їх з миром.

XVII. Затим, після Джоджіка, прибули до неї архієпископ Самуїл і єпископ Іоан, які завжди підтримували її духовно і дбали про неї. Вони з домочадцями перебували при ній, ладні мов ті раби прислужитися їй: співчували їй у труднощах, розділяючи її турботи. А тепер вони благоговійно готували їй на шлях до пристані Христової. Так само явилися до неї князі великі, царствені жінки, родовита знать і просто люд з усієї країни Картлі. Вони, що доти старанно бравши участь в її богоугодних трудах, тепер напучували її, вручали її Христу, як велику мученицю.

І єпископи, і князі, увесь народ разом просили в неї про одне, аби вона зволила визнати кайдани свої священними і передати на вічне збереження. Свята Шушанік на це відповіла: "Хто ж я така? Я безсила. Втім за любов вашу до Бога, нехай священники сповнять це ваше бажання. Я безсила творити добро. Але нехай сповнить вас усіма благами сповнений ними сам Христос; вас усіх, тих, хто прийшов сюди розділити зі мною ці мої страждання, скорботу й муки. Я ж, возлюблені мої, ось стаю на уготований мені шлях вічний. Замість скорботи нехай Христос дасть мені радість, замість терзань – спокій, за перенесені мої побої, терзання й знущання, нехай судиться мені віковична слава й почесні на небесах".

Люди, які йшли до неї, виходили з темниці зі сльозами на очах, славлячи Бога за перемогу, яку отримала вона. Нарешті всі вийшли з темниці і розійшлися.

XVIII. Настав і день її призову. Тоді вона покликала до себе свого домашнього єпископа Афоца і почала висловлювати йому, як своєму батькові і вихователю, вдячність за виявлене ним співчуття до неї. Вона передоручила йому мене, людину грішну й убогу; доручила йому кістки свої, заповівши покласти їх в те саме місце, звідки її спочатку виволокли. Вона мовила йому: "Якщо я, останній, одинадцятий робітник у винограднику, достойна благословляти, то, кажу вам, – будьте благословенні во віки віків".

Посилаючи слова вдячності Богові, вона промовила: "Благословен Господь Бог мій, адже з миром я лягла і спочила". З цими словами вона віддала душу Богові, який привітно приймає усіх.

XIX Тоді блаженний єпископ Іоан перший дістав саван чистий, аби вгорнути в нього святі й чесні мощі її. Ми всі підняли змучене й поточене тіло, очистили від черв'яків земних, омили його і загорнули в саван. Після цього оби два єпископи, Афоц і Іоан, мов два запряжені в ярмо могутні небесні воли, усім собором, підняли святі її останки і, співаючи псалмів, із запаленими свічками, з пахощами фіміамними, понесли до святої церкви. Там, у приготованому заздалегідь місці, ми погребли преславні й шановані мощі святої Шушанік. Ту ніч, як анголи, ми провели невсипно підносячи хвалу на арфі Давидовій всемогутньому Богові і силі його, Господа нашого Ісуса Христа, що

всесильний на благо усім, підбадьорює і чоловіків, і жінок, дає усім силу перемагати сильних, усім тим, які шукають його щиро й самовіддано.

XX Мучеництво святої Шушанік випало на середу, восьмого дня апнісі (січня); друге її мучеництво сталося відразу після Пасхи, в понеділок; наступне – дев'ятнадцятого дня місяця цвітіння троянд (травень). Упокоїлася вона сімнадцятого дня місяця жовтня, в день пам'яті святих блаженних мучеників Кузьми і Доміана. Днем пам'яті святої і блаженної Шушанік ми визначили четвер, для прославлення і восхвалення Бога, вітця і сина і духа святого, йому ж слава на вічні віки! Амінь!

Переклад О.Н.Мушкудіані

Моше Хонелі

Аміран Дареджаніані (розділи з роману)

Розділ перший

Оповідь про царя індійського Абесалома

Жив колись в Індії цар Абесалом, мудрий і великий. Жив безтурботно й щасливо, мав сто барсів і п'ять сотен білих соколів, вдатних у мисливстві. Ходили під його владою три тисячі удільних вельмож. Жив за давно усталеним розпорядком: перші три дні тижня закликав до себе по тисячі вельмож і обдаровував кожного по заслугі. Четвертий, п'ятий і шостий день цар віддавав полюванню, а в неділю сідав на трон і вирішував важливі державні справи, чинив суд над людьми, визначав долю міст і сіл усієї країни й усіх підлеглих народів.

Якось він, за своїм звичаєм, запросив до себе вельмож, підлеглих своїх. Як і завжди, вирушили вони на полювання і втрапили в багате дичиною місце. Чимало вполювали її і цар Абесалом повернувся до палацу неабияк задоволений. Влаштував бучний бенкет і щиросердо дякував богові за вдале полювання, а нагоничам за послуги. І раптом згукнув цар Абесалом: "Життям своїм заклинаю, ідіть і розшукайте мені бодай-якусь дичину!"

Подалися нагоничі виконувати волю царя. Нагнали стільки дичини, що не полічити. Та ось диво: трапилася їм сарна. Роги золоті, очі й копитця – чорні, черевце – біле, а спинка руда. Поспішили вони до палацу. Доповів головний нагонич цареві про дивне створіння. Здивувався і водночас зрадів цар. І мовив він до своїх підлеглих: "Незвичайну сарну бачила ця людина, і ми бажемо узріти її. Спіймайте її живою й неушкодженою". На цьому бенкет урвався. Зібрався цар та його піддані на полювання, прихопили нагоничів – тих, що бачили сарну. Незабаром і сам цар узрів сарну. "Мерщій на коней! Але женіть обережно, щоб не увередити її".

А сарна тим часом метнулася, мов та блискавка. Помчали за нею вершники, гналися вони на відстань одного дня, й забракло сили у декого. Тільки цар і три його вельможи продовжили гонити. Гналися вони за сарною ще сім днів, але не могли наздогнати її і відставати не годилося.

Дісталися вони скелястої ущелини, і раптом загнана сарна стрибнула зі скелі. І – зникла... Глянули мисливці вниз, здивувалися – наче земля поглинула тварину... Взагалі дивна місцина – жодної тобі живої душі. Та ще й незнайома. Що робити? Куди йти? Обдивилися, бачать – неподалік кам'яний будинок. "Що воно за будівля, та ще в такій пустці?" – здивувався цар. Підійшли до будинку, та не переступили порогу, як побачили на протилежній стіні зображення трьох витязів і дивної краси жінки. Особливо здивував їх зростом і мужньою постанню один із них, у dospіхах та з мечем у руці. Прочитали вони написане під образами: "Я – Аміран, син Дареджані, підлеглий мій Саварсамідзе, Бадрі Іаманідзе, і підлеглий йому Індо-Чабукі, Носар з Нісрі, і підлеглий його Алі Діламі знищили каджив і визволили царівну морів, прийшли сюди. І зненацька напав на нас увесь Аравістан, але в запеклій битві ми мужньо відстояли себе".

Озиралися вони й побачили на другій стіні трьох витязів. Лише зараз мисливці побачили, що земля довкола всяяна кістками людей, коней, уламками dospіхів – стільки, що й не полічити.

Побачивши це, вражений цар мовив супутникам: "Хто ж вони, ці витязі, звідки вони й коли жили? Бачу я, що один із них володар над ними". Думали-гадали вони над цим, та так нічого й не придумали.

А тоді вибралися на дорогу й повернулися додому.

Зібралися якось у палаці вельможі й помітили, що цар чимось вкрай занепокоєний і засмучений. А журився він від того, що не міг дізнатися про долю тих витязів, зображення яких побачив у цій пустці. Не їздив на полювання відтоді цар. Не влаштовував бучних бенкетів.

Чутка про це прокотилася по всій країні. З уст в уста передавалася поголоска, що Абесалом побував у якомусь дивному будинку, що сам будинок та образи в ньому не дають йому спокою. Називалися й інші причини. Дійшло це, звісно, й до придворних.

Прийшов якось до царя старший візир і стурбовано мовив: "Живи, о царю, вічно! Знаю, що чиню необачно, але сподіваюсь на вашу ласку. Хоча, о владико владик, якщо ти розгніваєшся і скараєш мене на голову, буду тільки вдячний. Бо тоді вже не бачитиму твоїх страждань".

На це цар проказав: "Кажи, Джазіре, мій старший візирю, що тебе турбує? Бо знаю я, просто так ти не прийшов би". І мовив тоді Джазіре: "О, царю царів, живи вічно! З того клятого дня, коли ти звелів спіймати золоторогу сарну, ти зажурився, облишив полювання і бенкети. Це засмучує наш народ".

"Вірно, мій Джазіре, знаю я, що непокою свій народ, підданих своїх, бо зажурився я. Знаю і про те, що привід для журби нікчемний, але не можу поборкати печаль свою".

Розповів тоді цар старшому візиреві, як гнався він за дивною сарною та як опинився в пустельній місцині, як на стінах там побачив образи шести витязів та сонцеликої жінки, і що один із витязів, певно, повелитель над усім. "Я хочу знати про них усе", – завершив він свою оповідь.

І наважився тоді старший візир мовити цареві такі слова: "Живи, о царю, вічно! Але наслідуюсь запитати: чи варто, о царю, так сумувати через це? Чи ж горе те, що побачивши лики якихось витязів, ти нічого про них не відаєш? О царю

царів, великого горя завдаєш ти своєму царству. Звели нам ще раз одвідати ці місця, віднови мисливство й бенкети. І нехай ти визнаєш про них всю правду".

Сподобалась цареві порада Джазіра. Знову заклично затрубив ріг до полювання, знову почалися бенкети, та все ж звеселити своє серце цар ніяк не міг.

І знову люди заговорили, що царя Абесалома обсіла журба. Якось, коли цар розмовляв з наближеними про бачене в пустці і ніхто не міг його втішити й розрадити, один з присутніх, на ймення Абуласан, син Абулкасіма, вклонився цареві й мовив: "Живи, о царю, вічно! Я дещо знаю про людину, образ якої спричиняє тобі смуток. Дозволь мені, і я розповім тобі все, що я знаю". Глянув на нього цар і подав знак: розкажуй, мовляв.

Абуласан ще раз уклонився цареві й почав: "Живи, о царю, вічно! Коли я був ще малим, батько мій відправив крам з купцями в Багдад. Особливо ж дісталось Абубакарові – нав'ючив батько йому п'ятсот верблюдів і стільки ж мулів. У Багдаді купці пробули цілий рік і повернулися з великим прибутком, чому неабияк зрадів мій батько. Радісний, він зустрівся з Абубакаром в нашому саду. Зайшла мова й про Персію. Батько запитував, а Абубакар відповідав. Я стояв неподалік і тому добре чув їхню розмову. А закінчилась вона так: "Я повідаю тобі одну дивину, – мовив Абубакар. – Ми вже зібралися додому, як раптом підійшов до нас незнайомиць і попередив, що заздрісні люди вирішили по дорозі пограбувати наш скарб. Стривожені цим, ми вирішили перечекати в Багдаді ще місяць. Тим часом підходить до нас іще один незнайомиць – араб – і каже: "Я знаю, ви боїтесь розбійників. Пообіцяйте, що добре віддачіте мені, і я проведу вас дорогою, де ніхто не нападе на вас".

Ми взяли клятву у незнайомця і переконалися, що він чесна людина. Щедро нагородили його, а тоді араб порадило взяти з собою якомога більше харчів для себе і для коней, бо малося їхати степом не менше місяця, а там ні води, ні пасовиська. Ми послухалися його і приготували все необхідне.

П'ятнадцять днів ішов наш караван безлюдною пустелею й опинився в широкому полі, що було, наче снігом, усяне білими кістками посічених у бою людей і коней. Серед поля стояла кам'яниця. Здивований, я спитав у провідника, що тут сталося і що це за будинок. Той відповів: "А хіба ви не знаєте, що будинок цей належав Амірану Дареджанідзе, непереможеному витязеві? Образ його намальований на стіні будинку."

Увійшли ми в дім і справді побачили там зображення невимовної краси витязя. У dospіхах, з мечем у руці. А внизу напис: "Я – Аміран, син Дареджані, підлеглий мій Саварсамідзе, Бадрі Іаманідзе, і підлеглий йому Індо-Чабуки, Носар з Нісрі, і підлеглий його Алі Ділами знищили каджив і визволили царівну морів, прийшли сюди. І незнацька напав на нас увесь Аравістан, але в запеллій битві ми мужньо відстояли себе".

Ще більше здивувався я і запитав у свого провідника: "Хто ж оці витязі?" А він відповів: "Вони з тих, хто завжди готовий на героїчний подвиг". Тоді я знову запитав у нього: "А що вони зробили?" На це була відповідь: "Не буду перераховувати, але скажу – сліди їхніх діянь повсюди..."

Ось що розповів моему батькові Абулкасимові його вірний слуга Абубакар", – завершив розповідь Абуласан.

Вислухав це цар і мовив: "Мій смуток якраз у тому, що такі витязі були, а ми про них нічого не знаємо". Ще більше спохмурніло чоло царя Абесалома від зажури і знову відмовився він від полкування і бенкетів.

Не витримав старший візир і вклонився йому: "Живи, о царю, вічно! Дивлюся на тебе і невимовно сумно мені. Горе нам, якщо ми нічого не дізнаємося про тих гідних похвали витязів". І, боячись, що іншим разом не матиме можливості сказати ще щось про це, порадив: "Відправ, о царю, людей в усі міста Персії, нехай дізнаються, чи не лишився живий хтось із підлеглих або знайомих тих витязів. Від них ми дізнаємось правду про них".

Сподобалась цареві порада Джазіра. Невдовзі його гонці подалися в Персію, побували в усіх містах. Двоє відвідали й Багдад, обійшли його вшир й впоперек, та так і не дізналися нічого. Зібралися вже додому, як зустріли одного старого, що зупинив їх і сказав: "Бачу, що ви – іноземці. Звідки ви йдете?" Ті ж відповіли старому: "Ми інди й виконуємо повеління царя нашого", – й розповіли, що привело їх в чужу країну.

Вислухав їх старий і мовив: "Якби щедро винагородили ви мене, то я показав би вам шлях, що приведе вас до бажаної мети".

Зраділи посланці царя Абесалома й подарували старому коштовний індійський одяг. Мовив тоді старий: "Є у нашій країні містечко, засноване самим Дареджанідзе. Там і досі живе Саварсамідзе, підлеглий Аміранові Дареджанідзе, з юнацьких літ свідок подвигів свого повелителя. Він багато може розповісти про нього".

Подякували посланці й пішли вказаною старим дорогою. Йшли п'ять днів і п'ять ночей, доки не побачили в Балхеті на березі великої річки гарне містечко. На брамі того містечка був зображений Аміран Дареджанідзе на коні. "Ось той, за ким сумує наш цар Абесалом!" – зраділи посланці...

Вони зайшли в браму, і їх відразу зустріли люди й повели до себе. За звичаєм, що його запровадив тут сам Дареджанідзе, кожного, хто відвідував містечко, зустрічали з великою пошаною. Ніхто не питав хто вони й звідки, не казали нічого й про себе.

Три доби гостювали посланці, і щодня їх частували, ні про що не запитуючи.

У тому чарівному містечку стояв великий палац, на передній стіні якого красувалося зображення Амірана, сина Дареджан.

Вийшов з палацу старезний старий й приєднався до трапези співгородян. То був Саварсамідзе. Йому подали перший келих вина і він покликав до себе людей. Вони, підтримуючи під руки, допомогли йому підвестися до молитви. Воздавши хвалу Всевишньому, старий поглянув на зображення Амірана Дареджанідзе і, заплакавши, промовив: "Ось людина, подібної якій не було і немає у світі". Промовляючи ці слова, він похилив голову, мовби кланяючись йому. А тоді випив вино.

Три дні спостерігали царські посланці таке видовище, а тоді підвелися, шанобливо схилили голови перед старим і мовили: "Ми посланці царя Індії Абесалома і стоїмо перед Вами, сподіваючись на вашу ласку". – І розповіли, що привело їх сюди.

Вислухавши гостей, заплакав Саварсамідзе і гнівно мовив до гостей: "Якби ви не посланці великого царя, клянуся Всевишнім, звелів би одтяти вам голови, що ви смієте просити мене розповісти про життя і подвиги повелителя мого".

Ні з чим повернулися посланці додому й доповіли цареві Абесалому: "Живи, о царю, вічно! Знайшли ми достоповажного старця, підлеглого Амірана Дареджанідзе, але він не хотів розповісти нам про нього бодай щось".

Всміхнувся цар на ці слова й промовив: "Слава Богові, що не позбавив мене надії дізнатися щось про славетного витязя". І порадили цареві посланці поспішати, бо надто старий той і може померти раніше, ніж побачить його вінченосець.

Послухався цар Абесалом і негайно послав гонців до старого з листом, де мовилося: "До тебе, славетного витязя Саварсамідзе, звертається цар індійський Абесалом. Я дуже втішений і підношу Богові хвалу, що ти ще живий і здоровий. Прошу, прочитавши цього листа, поквпаясь до нас, утіш своєю присутністю. Зустріну я тебе, як батька рідного, з почестями, знатимеш ти тут спокій і відпочинок. Прийму тебе як вихователя свого, а ти повідаєш нам про повелителя свого Амірана, сина Дареджан. І розвіється тоді смуток, що повнить моє серце. Дай Боже жити тобі довгі літа!"

Принесли й передали цього листа старому. Прочитав він його і так відповів цареві: "Живи, о царю, вічно! Я, Саварсамідзе, прах ніг твоїх, мав за велику честь читати твій наказ і, сповнений радіщами, підніс до неба руки, благословив царювання твоє за те, що ошчасливив ти мене увагою своєю, о царю, і виявив бажання надіслати мені послання, яке врадувало і втішило мене, старого. А ще за те, що питаєш ти про вихователя мого Амірана, сина Дареджан, рівного якому не було і, здається мені, не буде в цілому світі. Ти покликав мене до себе і вже тим виявив до мене неабияку повагу. Велике щастя побачити тебе, богорівного, та шлях до тебе далекий, і слабкі мої сили не дають мені сповнити твій наказ. Якщо ж побажеш, о царю, дізнатися про все, що зберігає моя пам'ять про вихователя мого, то пришли людину, якій би я зміг розповісти про все, поки старість не позбавила мене цієї останньої втіхи". І хотів Саварсамідзе й розпочати свою оповідь, але посланці царські відповіли йому, що велено їм тільки листа передати.

Прочитав лист старого цар Абесалом і звелів двом вельможам влаштувати паланкін на двох верблюдах і рушити за старим. Надіслав цар і нового листа, в якому мовилося: "Якщо волею Всевишнього ти дожив до сьогоднішнього дня, то не може бути такого, щоб не побачили тебе наші царські очі. Посилаю за тобою двох вельмож – Джаунараї та Омара, а з ними й паланкін, щоб не відчував незручностей при подорожі. Бог свідок, що маңдри – найкращі ліки від старості".

Передали Джаунар і Омар листа від царя, подали паланкін, посадили в нього старого й рушили до Індії.

Безмежно зрадів цар Абесалом, побачивши жаданого гостя. "Велике щастя дарував ти моєму серцю, Саварсамідзе! Нехай радіє і твоє серце, бо стрічаємо ми тебе як батька рідного. Коли ж забажеш повернутися додому, відправляю тебе з почестями й славою," – залевнив він старого. Потім звернувся до своїх придворних: "О Господи! Чи ж дивно, що така шановна людина творила добро". І відповіли його вельможі як один: "Живи, о царю, вічно! Ніколи не бачили очі наші такої достоповажної людини. То яким же був його пан?!"

Розчулився від таких слів Саварсамідзе й мовив: "А що казав би ти, побачивши мого пана, якщо вже я, нещасний старий, заслужив такої шани!"

Довго пробув старий Саварсамідзе в палаці, насолоджуючись спокоєм і почес-тями. Що не день цар утішав його новими дарунками. І сказав якось цар своєму гостеві: "Я неабияк прагну почути оповідь про твого пана і про вас, підлеглих його. Але досі не наважувався просити, бо здавався ти стомленим. Тепер же кажу: на-став час для довгожданної оповіді".

Відповів царю Саварсамідзе: "Живи, о царю, вічно! Я старий і не зможу говорити довго..." – Гість трохи помовчав і повів далі: "Оповідь про мого пана й інших лицарів складе дванадцять розділів і може розтягнутися на цілий рік, проте стільки я не зможу говорити". Він знову помовчав, а тоді заговорив: "Ще юнаком я став свідком діянь Амірана Дареджанідзе. Назбиралося їх у нього багато, як і в моїй пам'яті, тому хочу спитати, про які саме подвиги його розповісти? Чи, може, почати з того будинку в пустелі, де зображено Амірана Дареджанідзе, його підлеглих Бадрі Іаманідзе і Носара з Нісрі, що вам дове-лося побачити?" Цар мовив: "Розповідай спершу про трьох цих героїв". І від-повів йому старий: "Те, що бажаєш почути, о царю премудрий, якраз середи-на оповіді, а втім, мабуть, з цього й почну..."

Розділ другий

Оповідь про Бадрі Іаманідзе

Живи вічно, о царю царів! Нехай возвеличує друзів твоїх Бог, нехай згнєбить він недругів твоїх. І нехай насолоджується слух твій цією оповіддю.

Полювали ми якось і побачили леопарда, що схопив сарну. Довго дивився на це Аміран Дареджанідзе, а тоді ми помітили людину в чорному одязі. Об-личчя його і правиця теж були в чорному.

Під'їхавши до нас, незнайомиць зійшов з коня і низько вклонився. Глянув на нього Аміран Дареджанідзе і відчув жалість. А нам сказав: "Горе якесь у нього. Що ж із ним сталося?" Його ж самого запитав: "Хто ти і по кому носиш жалобу?" Той відповів: "Довго розповідати. Після полювання, коли відпочиватимете, з ва-шого дозволу й розповім усе".

Поспішив Аміран Дареджанідзе завершити полювання, і ми повернулися додому з незнайомцем. Відпочивши і відпустивши гостей, звелів Дареджанідзе покликати незнайомого, посадив його поруч і запитав: "Що трапилося з тобою, по кому твоя скорбота?" "По пану моему," – крізь сльози проказав незнайо-мець. "Помер він чи що?", – перепитав Аміран. "Ні! З ним трапилося нещастя". Попросив тоді Дареджанідзе розповісти, що ж за нещастя спітало його пана.

І почав той чоловік свою оповідь: "Пан мій Бадрі Іаманідзе – славетний витязь. Не злічити всіх його подвигів, а оповідь розтягнеться і може надоку-чити. Скажу коротко. Коли змужнів він, не було нікого, хто б міг змагатися з ним. Прочувши про якогось уславленого витязя, він вирушав до нього, зма-гався з ним і незмінно здобував перемогу.

І вже ніхто не важився змагатися з ним, не було в світі рівного йому. Це засмутило його. Він облишив полювання, бенкети. Стурбовані цим мешканці міста робили все, аби розвіяти його смуток.

Я був постачальним у свого пана й ночами вартував біля дверей його опочивальні. Якось підійшов до мене старий араб і спитав: "Скажи-но, а чому зажурився Бадрі Іаманідзе?" Я пояснив. "Чи ж варто з цього журитися?!, – здивувався старий. – Присягаюсь, що знайду йому такого велетня, позмагавшись з яким проклянуть свій день народження і він, і той, хто зважиться допомогти йому".

Я перший доповів своєму панові про почуте. Зрадив Бадрі Іаманідзе, мерщій підхопився з ліжка й звелів покликати того чоловіка. Я так і вчинив.

"Скажи, чи є такий чоловік, який би не поступився мені в силі?" – звернувся до нього Бадрі Іаманідзе. "Є!", – відповів старий. "І хто ж він?" – знову спитав мій пан. "Рушайте на пошуки морської царівни і зустрінете чимало витязів, ладних змагатися з усіма на світі. Дорога до неї така небезпечна, що не кожен зважиться піти по ній", – мовив старий. "А хто може провести тією дорогою?" "Дорога та відома й мені", – відповів старий.

І звелів Бадрі Іаманідзе, мій пан, винести вбрання для старого й для себе. Гукнув і вірного витязя Індо-Чабукі, так само левосилого, й розповів йому про все, що мовилося.

Вже наступного дня ми вирушили. Взяли провідником старого араба. Йшли п'ятнадцять днів і опинилися на високій горі, звідки видніли величезні долини. Показав на них провідник і сказав: "Далі я не поїду! Спустіться вниз, перейдіть поле і там ви знайдете тих, кого шукаєте. Я ж чекатиму вас тут п'ятнадцять днів, і якщо доти ви не з'явитесь, подамся додому сам".

Спалахнув Індо-Чабукі й погрозово напустився на старого: "Клянуся Всевишнім і славним ім'ям пана, відтяв би я тобі голову, якби не страх перед гнівом Божим. Як ти посмів обнадіяти мого пана, а потім кинути серед дороги?" Бідолашний старий не знав що й казати.

Всміхнувся Іаманідзе й звернувся до Індо-Чабукі: "Заспокой свій гнів, Індо! Присягаю життям, коли вирішили ми стати справжніми витязями, то, гадаю, швидко переконаємося, на що ми здатні".

Залишили ми старого на горі й почали спускатися. Спускалися довго і на решті побачили намет. Біля нього стояв прив'язаний кінь. "Піду-но дізнаюся, чий це намет", – зголосився Індо-Чабукі. Та не встиг він підійти до намета, як звідти вийшов Рудий лицар і спитав: "Хто ти?" А тоді почав ляяти незваного гостя: "Я знаю, що тебе, як і багатьох інших, що знайшли тут свою загибель, заманив старий араб..." Індо-Чабукі відповів йому: "Не гоже лицареві вдаватися до лайки. Якщо ти лицар, то краще готуйся до змагання". "Одійди від порогу!", – була відповідь. Одійшов Індо-Чабукі від намету й став чекати.

Вийшов до нього Рудий лицар, вже в доспіхах. Сів він на коня і, спрямувавши його на гостя, замахнувся мечем. Тоді Індо-Чабукі схопив його руками, стягнув з коня, приволік до нас і мовив: "Ось той, хто посмів так розмовляти зі мною. Вирішуйте тепер, що з ним робити".

Рудий лицар упав на коліна перед своїм паном, без кінця б'ючи поклони й промовляв: "Перемога супроводжує тебе, о Носаре з Нісрі! Довго ми чекали на тебе!"

Перебив тоді його Індо-Чабукі: "Ніякий він тобі не Носар з Нісрі, це Бадрі Іаманідзе!"

Ми рушили далі, прихопивши й Рудого лицаря. Їхали довго, аж побачили два намети – великий і малий. Біля них стояв вороний кінь.

Наблизившись до наметів, ми побачили чоловіка, що міцно спав. Два раби – один в узголів'ї, другий в узніжжі – охороняли його з оголеними мечами в руках.

Гукнув їм Індо-Чабукі: хто, мовляв, ви такі? Раби, приклавши пальці до губ, тихо мовили: "Йдіть з миром, поки він не прокинувся". Тоді звелів Бадрі Іаманідзе: "Розбудіть його, я хочу знати хто він". Раби відповіли: "Підійдіть і самі розбудіть".

Індо-Чабукі зіскочив з коня і підійшов до намету. Кинулися до нього раби з мечами, але він схопив одного однією рукою, другого – іншою, кинув їх на землю щосили й мовив: "Клянуса Всевишнім, мій пан переможе вашого так само, як я переміг вас".

А сплячий був такий витязь, що поки його добре не потрясуть, не прокинеться. З криком накинувся на нього Індо-Чабукі і почав щосили смикати. Той розплющив червоні моторошні очі, а тоді мовив: "Знаю я... Йх, певно, як і інших, заманив сюди старий араб". – А потім загорлав до нас: "Йдіть геть, поки живі!" На це Бадрі Іаманідзе відповів: "Окриками та лайкою не залякаєш нас. Краще випробуй з нами свій меч". У відповідь почули: "Одійдіть від намету!" Ми трохи одійшли.

Надів той витязь доспіхи й вийшов з намету. Присягаю вам, нічого страшнішого я не бачив. Індо-Чабукі хотів вступити з ним у двобій, але Бадрі Іаманідзе зупинив юнака: "Ні, брате, ця сила не для твого меча. Дозволь я позмагаюся з ним".

Погарцювали вони один довкола одного, а тоді зблизилися. Ринувся той вершник на Бадрі і одним ударом дістав його коня. Але Бадрі Іаманідзе схопив супротивника могутніми руками, вирвав його з сідла і щосили кинув на землю.

Прочумавшись, мовив той витязь: "Живи вічно, о Носаре з Нісрі! А ти добрий витязь". Здивувалися ми: хто ж цей Носар із Нісрі, що вони так його бояться? Тоді розповів нам Рудий лицар, як морський цар отримав звістку від Носара про те, що збирається відвідати його царство й одружитися з царівною. "Не віддавай її заміж за іншого, якщо хочеш спокійно жити", – попереджав Носар. Наостанок оповідач звернувся до Бадрі Іаманідзе: "Ми чекали його тут і гадали, що ти – це і є Носар з Нісрі".

Рушили ми далі, узявши Рудого лицаря, а переможеного витязя залишили. Тоді звернувся наш супутник до Бадрі Іаманідзе: "Хочу вам щось сказати, але прошу, вислухайте мене без гніву". "Кажі!" – дозволив Бадрі. "Пожалій свою молодість, не змушуй тужити своїх батьків і повертайся додому. Бо ніхто з людей ще не побував там, куди ти намірився йти... Якщо ж ти думаєш перемогти чоловіка, якого зустрінеш, то знай – він куди могутніший за вас".

На ці слова Бадрі Іаманідзе роздратовано кинув Рудому лицарю: "Та як ти посмів таке сказати!"

І ми рушили далі. Йшли довго, а тоді спитали свого супутника: "Що чекає на нас попереду?" Рудий лицар відповів: "Попереду незліченне військо Чорного лицаря, а сам він розташувався неподалік у дванадцяти наметах. Ворогові не бажаю з ним зустрітися, і дізнатися нічого не зможеш".

Довго ми їхали. Стали нам попадатися військові загоны, і ми з боєм пробивалися крізь них. Чимало воїнів ішли зі співами, були й такі, що бенкетували, а побачивши нас, вигукували: "Ось з'явився Носар із Нісрі!"

"Мабуть, дублюєш і славний лицар цей Носар із Нісрі, якщо його так нетерпляче чекають", – мовив Бадрі Іаманідзе.

Ішли ми так майже до вечора й чули, як воїни вихваляли свого Чорного лицаря. І от оддалік ми помітили дванадцять наметів, а один з-поміж них був найбільший.

Про наш прихід Чорний лицар, мабуть, уже знав, бо визирнув з намету й звернувся до своїх воїнів зі словами: "Погляньте, схопили вони якогось жалюгідного лицаря й тягнуть до нас!" Потім показав на нас рукою і голосно сказав: "Чи не Носар це з Нісрі?" "Ні!" – відповіли йому. – Це Бадрі Іаманідзе". Тоді вийшов Чорний лицар нам назустріч, привітали ми один одного. Він звелів розбити для нас чималий намет і подати вечерю. Зайшов до нас і Чорний лицар. Задержуватий він був, увесь час шукав зачіпки для сварки. А в двобої, якщо перемагав, не залишав супротивника живим.

Втім, прийняв він нас з великими почестями, дав відпочити. Однак серед ночі прислав гінця передати його слова: "Хоч і перебиваю ваш відпочинок, але така в мене звичка – завтра на вас чекає двобій".

Зрадів Бадрі Іаманідзе і з тим же гонцем послав відповідь: "Бачить Бог, ладен я помірятись з тобою силами, але як гість не міг заговорити про це першим".

Уранці Чорний лицар сів на свого вороного коня й виїхав у поле. Клянуся, що якби ви побачили його тоді, втішилося б ваше серце. Озброївся і Бадрі Іаманідзе, виїхав у поле на своєму білому коні. Обидва – не намилуешся!

Вершники розїхались в різні боки, а тоді помчали один на одного, здійснюючи куряву. Забрязкотили мечі, немов грім небесний.

Довго билися вони, що аж поламалися мечі. Розлютився Бадрі Іаманідзе, випустив віжки і з розмаху так ударив супротивника, що розітнув його від правого плеча до лівого стегна.

Воїни Чорного лицаря спостерігали за двобоєм зоддалік. Побачивши, що їхній повелитель прийняв смерть, вони, забувши про все, скочили на коней і кинулися на нас.

Ні з чим не можна зрівняти доблесті Бадрі, та якби ви бачили у тій січі Індо-Чабукі, їй-право, зачарувалися б і ви.

Перед нами відступили зброєносці Чорного лицаря, і Бадрі Іаманідзе увійшов у його намет. Підійшов тоді до нього Рудий лицар і сказав: "Благословенна правиця твоя, немає в світі рівного тобі богатиря. Двадцять найвідважніших лицарів полягли від руки Чорного лицаря, і не думали ми, що знайдеться сила, міцніша за його силу. Віднині для нас починаються випробування, особливо для тебе. Але, бачу, не важкими вони будуть для такого витязя, як ти!"

Пробули ми там тиждень, відпустили полонених Чорного лицаря, серед них і на ім'я Юсіб. Отримавши сподівану волю, зраділий Юсіб звернувся до мого пана зі словами: "Нехай благословиться правиця твоя і мужність, змусив ти Чорного лицаря заплатити власною кров'ю за кров убитих ним лицарів, ти мене врятував від нього. Я не можу тобі віддячити як слід, та, коли твоя ласка, служитиму я тобі вірою і правдою".

Вислухавши, спитав у нього Бадрі Іаманідзе: "Чи знайомі тобі дороги тутешні?" "Атож" – відповів Юсіб. Зрадів Бадрі Іаманідзе, подякував Юсібу і підбадьорив його, вселивши надію, що віддячить повелителю за надану волю.

Ми вирушили в дорогу. Незабаром Юсіб сказав: "Наближаємося до місця, де три дні й три ночі ми перебуватимемо серед звірів." А коли дійшли до безлюдної місцевості, де були самі ущелини і скелі, Юсіб пояснив: "Тут почина-

ється країна звірів". Ледве вимовив він ці слова, як перед нами постали два леви. Я захотів битися з ним, і мій пан дозволив: "Убий!" Левів було вбито, і ми поїхали далі. Пройшли ще трохи шляху, як побачили звіра з великим рогом на носі. "З ним битимусь я, а ви дивіться", – мовив Бадрі Іаманідзе. Але Юсіб заперечив: "Це не для тебе, нехай Індо-Чабукі зітнеться з ним".

Вийшов Індо-Чабукі й зім'яв того звіра, як кошеня. І згукнув тоді захоплено Юсіб: "Воістину важка попереду дорога, але для тих, з ким наш пан і відданий йому Індо-Чабукі, вона буде незрівнянно легша!"

Ми заглиблювалися в країну, і раптом побачили звіра, що самим виглядом наганяв страх. Великий, як слон, дві голови дивилися в різні боки, а з пащ шугає полум'я.

"Ось звір, якого ти маєш убити", – мовив Юсіб. І звелів Бадрі Іаманідзе Юсібу: "Заклинаю тебе світлом небесним, сідай на мого коня, замани звіра сюди і ти переконаєшся, чи гострий мій меч". Засміявся тоді Юсіб: "Знаю, кінь твій найпрудкіший, тому й сідаю на нього". Скочив на білого коня і привернув на себе увагу чудовиська.

Кинувся звір на Юсіба, але той поскакав від нього. Проносячися повз Бадрі Іаманідзе, гукнув: "Настала година, о пане, рятуй мене!" Зблиснув у повітрі меч і опустився на звіра з такою силою, що розітнув його навпіл, та ще й кінцем устромився в землю.

"Благословенна твоя правиця! – вигукнув Юсіб. – Важка ця дорога, але полегшить її нам наш повелитель".

Ще два дні пробули ми в дорозі, а тоді незнайомий чоловік гукнув нам з гори: "Ідіть, послішайте те мене!" Його оповив змії, другого він тримав у руці і, щойно наблизилися до нього, кинув його до нас, а сам зник.

Піднялися ми на вершину, глянули на той бік гори й побачили: лежать у долині два величезні дракони – чорний і білий.

І тоді Бадрі Іаманідзе вирішив: "Чорний – мені, а білий – вам трьом". Але Юсіб відмовився від своєї участі.

Підняли ми списи і приостропили коней своїх: на Чорного дракона – Бадрі Іаманідзе, на білого – Індо-Чабукі.

Підвів чорний дракон роззявлену пащу, щоб проковтнути витязя, але Бадрі Іаманідзе встромив у його пащу списа, що він на п'ядь уткнувся у землю.

Накинувся білий дракон на Індо-Чабукі, проковтнув його до поперека і хотів уже втекти, та наздогнав його Бадрі Іаманідзе й зарубав одним змахом меча.

І мовив Бадрі Іаманідзе врятованому Індо-Чабукі: "Брате мій, допоможи й мені, коли я потребуватиму". На що той відповів: "Хвала Богові, що сотворив тебе таким лицарем!"

Проминули ми країну звірів, зустрілися з озброєними ефіопцями, що охороняли дорогу й очікували нас. Три тисячі вершників неслися до нас. Нехай Господь учинить так із зрадниками вашими, як ми учинили з ними.

Після цієї битви виїхали ми на морське узбережжя, і перед нами постало невеличке охайне містечко, достойні мешканці якого зустріли нас шанобливо і з почестями. Побули ми в тому містечку три дні і чудово відпочили.

Коли ми опинилися біля самого моря, Юсіб сказав: "Ми ще будемо тут, коли підпливуть сюди на човнах незліченні загони на чолі з величезним рудим чолові-

ком. Не витримують наші лати їхньої зброї, але якщо ми вб'ємо того рудого, загони миттю розбіжаться. Це єдиний наш порятунк".

Минув ще один день дороги, і все вийшло так, як провістив Юсіб. Підпливли на човнах незліченні загони, обстріляли й потіснили нас. І тоді крикнув нам Бадрі Іаманідзе: "Ховайтеся!" Ми сховалися. Підплив до берега той рудий чоловік і закричав: "Здавайтесь!" Але Бадрі Іаманідзе миттю стрибнув у човен, рубонув мечем і відтяв голову рудому.

Пливли ми морем вільно й спокійно, аж побачили острів – країну морсько-го царя. У тій країні, виявляється, двадцять тисяч квітучих сіл і міст. Немає іншої такої гарної місцини в світі. Сподобалася вона Бадрі Іаманідзе. Їхали ми по ній три дні, і сказав тоді Юсіб: "Тут ми мусимо поставити дозорця".

Вийшов і я. Не буду хвалитися, але справді непоганим був я в ту ніч дозорцем. Вранці побачив мій повелитель, скільки перебив я людей і коней, і щиро подякував мені.

Їхали ми весь день, і коли почало сутеніти, знову сказав Юсіб: "Тут потрібен дозорець". Він сам простояв цілу ніч і витримав великий бій. Подякував і йому Бадрі Іаманідзе.

Минуло ще три дні, і мовив знову Юсіб: "Тут потрібен сильний дозорець". Тоді звернувся він до Індо-Чабукі: "Тобі стояти цієї ночі". І виявилось, що напало удвічі більше війська. Індо-Чабукі впорався з ним блискуче.

Наприкінці четвертого дня опинились ми в чарівній місцевості, де росли високі дерева, а під горою жебоніло джерело. "Тут буде наш табір", – вирішив Бадрі Іаманідзе. Коли ми отаборилися, Юсіб наповнив келих вином і промовив: "Чекаємо на твоє веління, о леве над левами, але цю ніч тобі самому бути дозорцем".

Узяв Бадрі Іаманідзе з рук Юсіба келих, випив і відповів: "Згоден, якщо потрібно. Присягаюся життям своїм, ви можете спати спокійно!"

Щойно стемніло, сів Бадрі Іаманідзе на коня і поскакав. Глянув на нього Індо-Чабукі й сказав: "Хто з нас, його товаришів, боїться, той гідний презирства".

Тієї ночі ми не чули ані крику, ані навіть шереху. А вранці побачили, що Бадрі один поклав ворогів утричі більше, ніж усі ми разом. І мовив Юсіб: "Позаду важка дорога, і ми вже наближаємось до міста".

Минуло ще три дні, і підїхали ми до брами міста, великого і гарного. Вислав морський цар своїх людей назустріч нам і звелів передати: "Славлю твій прихід, Бадрі Іаманідзе, прочув про твою мужність і тишуся".

Розгорнули для нас намет, принесли наїдки різні, і ми відпочивали цілий день. Другого і третього дня провідували нас мешканці того міста. Сподобався їм повелитель наш, який і справді не мав рівні за родою і мужністю в цілому світі.

Ми вже подумали, що кінець випробуванням. Та ось царський гонець передав: "Сину мій, Бадрі, чимало випробувань випало тобі по дорозі – на землі й на морі. З багатьох неймовірних пригод вийшов ти переможцем, але бажая ще раз випробувати тебе. Живуть у мене три велетні, зійдися з ними, переможи їх, доведи свою силу ще раз, і тоді станеш бажаним чоловіком моєї дочки і улюбленим моїм зятем".

Відповів на це Бадрі Іаманідзе так: "Прибув я сюди з дому свого шукати лицарських почестей. Я ладен виступити проти тисячі твоїх велетнів, здолати кожного, одружитися з твоєю дочкою".

Пішов Юсіб до міста і, коли повернувся, сказав: "Дізнався я про тих велетнів: одного звать Абаші, сила у нього велика, другого – Коротун за величезний зріст, про третього нічого не знаю, але він найсильніший. І кажуть про них іще: "Не пощастить тому, хто зітнеться з ними".

Надіслав морський цар у дарунок одяг коштовний і звістку: "Завтра зустрінешся з Абаші".

Неабияк зрадів цьому Бадрі Іаманідзе.

З високої башти, що підносилася над містом, вирішив цар спостерігати за двобоєм. Поруч із собою посадовив дочку – царівну морську, дружину свою і відомих вельмож. Заполонили дахи будинків люди. Під сурми й барабани виїхав Абаші, а назустріч йому – Бадрі Іаманідзе. Посунули вони один на одного. З ранку до вечора билися. І крикнув тоді Індо-Чабукі: "Вперше я бачу тебе таким, клянуся сонцем твоїм, не схожий ти сьогодні на самого себе". Попустив тоді віжки Бадрі Іаманідзе, і, зігнувшись, з розмаху вдарив мечем по шолому Абаші. Не врятував і шолом, розрубав його Бадрі Іаманідзе до поперека. Загуло все навколо і воздали люди хвалу переможцю.

Заплескав цар, бачивши кінець двобою, а потім звелів винести коштовний халат і вітати переможця. І повторив услід за ним народ, що на землі немає лицаря над Бадрі Іаманідзе.

Минали дні. Із заходом сонця чинив цар бенкет, посилав гостям дорогі дарунки, вина й фрукти, а якось передав: "Славним ти був у герці і дуже сподобався мені, але настав час зустрітися з Коротуном".

Подякував Бадрі Іаманідзе і відповів: "Я і сам засидівся і готовий битися хоч із двома витязями відразу".

Уранці виїшов цар, запросив вельмож і влаштував бенкет. Дахи будинків знову заповнили люди. Заграли сурми, піднявся гомін не менший, ніж при першому двобої.

Виїхав лицар Коротун, справді величезний, як гора. Сів на коня і Бадрі й виїхав назустріч.

З войовничими вигуками суперники зійшлися. Дитячою забавкою здавався перед ним перший двобій. Тривав герць з ранку до вечора. Саме тоді якийсь воїн Коротуна пустив свого коня на Бадрі Іаманідзе і замахнувся на нього мечем. Побачив це Індо-Чабукі. Обурений, поскакав він до того: "Негіднику, нехай вони, як належить, самі вирішать долю двобою". Вдарив його по шоломі і той скотився з коня мертвий. Але Бадрі Іаманідзе, що бачив це, гукнув Індо-Чабукі: "Дивись, брате, як це виходить у мене". І з такою силою опустив меча на голову супротивника, що той не встиг і кліпнути, як уже звалився на луку сидла.

На це закричали люди: "Нехай благословить правниця твоя!" – й осипали переможця золотими й срібними монетами й перлами. Кинувся Юсіб підбирати монети й ховати їх за пазуху, мовляв, чому б їх не позбирати?

А цар морський з досади вдарив собі рукою по коліну, підвівся й мовив невдоволено: "Хто цей витязь, звідки він прибув до нас? Адже він перебив

моє військо й моїх найманих витязів!" Потім усе ж послав Бадрі Іаманідзе коштовний халат і вітання з перемогою.

Того ж дня зібрав цар своїх вельмож, порадився з ними і звелів дочці: "Донько моя, я вже старий, ти єдина спадкоємиця трону. Шукав я тобі чоловіка незрівняного в ратній справі й лицарстві. Нині, доню моя, він є, далі випробувати його не треба, досить і тих герців, які він виграв на наших очах, і тих славних діянь, які він здійснив раніше. Жоден з моїх підлеглих не в змозі змагатися з ним. Тож нехай він і буде твоїм чоловіком".

Відказала царівна морська: "Не хочу я в заміжжі думати, що мій чоловік не найсильніший у світі. Нехай зустрінеться з ним і третій богатир. Якщо гість переможе, тоді скорюся твоїй волі".

Посмутив цар, зажурилися вельможі, але що діяти. Передав цар коштовні дарунки Бадрі Іаманідзе і слова: "Свідок Бог, не від мене таке рішення. Ти сам дізнаєшся чия на те воля. Ти маєш зійтися з останнім богатирем, і якщо переможеш – бути тобі моїм зятем".

Не став відмовлятися Бадрі Іаманідзе. На волю царя він відповів: "Знаю, о царю, надокучили тобі ті двоє, що я їх здолав, а ще більше надокучив третій. І якби навіть не було на це повеління твого, не уникнув би він двобою зі мною".

Вранці цар, цариця і царівна зайняли свої місця. Царівна цього дня була в златотканій багряниці. Звернув я увагу Бадрі Іаманідзе на це, сказавши: "Бачиш, яка вона, наче безтілесна, і сяє, мов сонце".

Знов заповнили городяни дахи будинків, і всі, старе й мале, вже оплакували Бадрі Іаманідзе, який першим виїхав на ристалище. Виїхав і супротивник, Азарманік на ім'я. Попрохали тоді вельможі царя: "Забороніть двобій, бо ще загине той, з ким хочете породичатися!" Та переконати царя і царицю не вдалося. Тоді вельможі звернулися до Азарманіка, щоб той відмовився від герцю. Обурився Азарманік і люто спрямував на них свого коня.

Глянули ми на Азарманіка й зрозуміли, що він не попередні богатирі, переможені Бадрі Іаманідзе. Прислав він залізний спис на десять ліктів і запропонував: "І для себе візьму такий і зійдемося відразу ж".

Узяв Бадрі Іаманідзе в руки списа, обдивився, змахнув ним, згодився, і пішли вершники один на одного. Почався бій справжніх лицарів, що тривав з ранку до вечора. Але жоден не досяг перемоги. Тоді повернув Азарманік свого коня до міста, а Бадрі Іаманідзе до свого намету.

Доповіли цареві про рішення витязів і додали: "Жоден з них не переможе, рівні вони за силою. Тож не змушуй їх битися далі". Цар був згоден на це, але царівна стояла на своєму.

Того вечора сиділи ми за бенкетним столом, коли хтось покликав Юсіба. Той вийшов і довго не повертався. А коли з'явився, то почав говорити, що, мовляв, віддайте мені якусь платню, інакше він не скаже, що робив. Бадрі пообіцяв винагороду, і тоді Юсіб сказав: "Прислала твоя наречена в подарунок тобі коня". Зрадив Бадрі Іаманідзе, наче йому подарували весь світ.

Гукнули посланця царівни, привів він коня, вкритого килимом хутряним і золототканим. Кращого коня не бачили людські очі. А з конем передав гонець і слова царівни: "Чудовий твій білий кінь, але, мабуть, вибився із сил. Тож зустрінься з Азарманіком уже на цьому коні".

Відповів Бадрі Іаманідзе царівні: "Я зрозумів царівно, що ти хотіла сказати своїм подарунком: мовляв, учора ти був дещо нездалий, та завтра, сподіваюсь, будеш іншим. Знаю я і про бажання батька твого позбутися Азарманіка. Будь певна, я зроблю це".

Вранці послав Бадрі Іаманідзе гонця до царя: "Звели, о царю морів, Азарманіку знову зустрітися зі мною, адже ми вчора лише розім'ялися. А коли твоя ласка, передай, щоб прикрив доспіхами найвразливіші місця. Я вчиню так само. Будемо битися до остаточної перемоги".

Здивувало царя і його вельмож таке прагнення двоюбою. І цар надіслав відповідь: "Готуйся до завтрашнього дня, завтра ви зустрінетесь!"

Посідали ми того вечора бенкетувати, як знову гонець від царівни. Знову покликали Юсіба. Повернувся він і мовив Бадрі Іаманідзе: "Надіслала наречена твоя меча й переказує: "Прив'яжи його до пояса і бийся ним".

Поглянув Бадрі на меча, воздав йому хвалу і, вдячний, відповів царівні: "О царівно, завтра ти побачиш, чи гідний я тебе".

Настав ранок і знову цар і цариця зайняли свої місця, а царівна посередині. Сиділа вона сонцелика в такому осяяному одязі, що саме сонце, здавалося, зблякло перед ним.

Загнали сурми, забили барабани, але плакали всі, бо певні були, що перемаже Азарманік. Виїхав він і вже своїм виглядом наганяв страх. До того ж він ретельно прикрив вразливі для меча місця і на собі і на коні.

Виїхав і Бадрі Іаманідзе. Взяв він із собою, як завжди, три мечі. Стільки ж було і в Азарманіка. Загарцювали коні, зійшлися в герці витязі.

Клянусь вам, о царю царів, той двобій не був схожий з першим. Хоча, як і першого разу, тривав він з ранку до вечора. Брезкіт доспіхів і зброї, гуркіт бубнів і барабанів перекивали все.

Зламали суперники по два мечі і тоді крикнув Юсіб: "Поглянь на свою сонцелику, згадай меч, присланий тобі сонцем!"

Почув його слова Бадрі Іаманідзе і згукнув він: "Ось і знадобився твій меч!"

Злякався Азарманік і полишив поле бою, поскакав геть. Та наздогнав його Бадрі Іаманідзе, вдарив мечем по спині так, що розтяв до самого живота.

Цар захоплено заплескав руками. Радість захлюпнула все місто, і піднесли люди хвалу Бадрі Іаманідзе. Почали робити підношення цареві й цариці. Розпочалося велике свято. З почестями було запрошено до царя Бадрі Іаманідзе. Пішли з ним до палацу і ми. Зустріли нас цар, цариця і царівна. Того ж дня відгуляли весілля. Посадили поруч Бадрі Іаманідзе й царівну морську. Дивилися ми на них і впевнювалися, що немає над них подружжя.

Не пошкодувало й місто своїх скарбів.

Три місяці раділи й веселилися ми. Тоді розіслав цар гінців по всіх землях своїх, скликав своє військо. Дві тисячі вершників у повному обладунку навели стільки коштовностей, що вистачило б і на державну скарбницю.

Вийшов цар до вершників, до народу, зняв із себе корону й увінчав голову Бадрі Іаманідзе. Почали тоді люди осипати Бадрі коштовностями, величати його вінченосцем. Але він повернув корону цареві, мовивши: "Дай Боже прожити вам тисячу років і царювати во славу. А мене, поки ви царюватимете, щоб супроводжувала удача і слава лицарська".

Подякував йому цар морів, а Бадрі Іаманідзе завершив свою промову словами: "Є в мене своє царство, велике, але я став на шлях лицарства. І тут, у вас пізнав я свою силу, але родина моя і вітчизна не відають про це". Запала журба до серця Бадрі Іаманідзе. Помітив це на бенкеті цар морів і спитав: "Чому зажурився?" Промовчав Бадрі, а коли знову запитав цар: "Ти, певно, вирішив повернутися додому, до рідної оселі? Що ж, іди, а коли схочеш, повертайся сюди. Віднині ти цар усіх царів".

Зрадів на такі слова Бадрі. А Юсіб вигукнув: "Ти здатний залишити це чудове царство й повернутися додому?!"

Посміхнувся цар і спитав у Юсіба: "Може в Бадрі щось сталося?" Юсіб квапливо погодився: "Ой, присягаюся, царю, кепське, дуже кепське!" Тоді Бадрі мовив: "Царю мій, щодо нього, то я його по дорозі сюди визволив з полону. Він часто сам не знає що говорить". Наостанок цар сказав: "Готуйся, Бадрі, в дорогу з дружиною, крам і коштовності нехай поки лишаються тут. Їх я припроваджу згодом".

Подарував йому цар золототканий одяг і ставри перлинні, коштовностей інших чимало. Нав'ючили сто верблюдів і тисячу мулів, взяли з собою кілька тисяч вершників, і рушили в дорогу.

Перетнули море, і вже на протилежному березі перед нами постало прекрасне містечко. Зупинилися ми перед ним, і сказав Індо-Чабукі: "Тут не варто залишатися". Але чому – не пояснив.

Одійшли ми од війська свого – Індо-Чабукі, Юсіб, я і царівна. Тоді сказав Індо-Чабукі: "Ми в країні девів, тому мусимо дуже пильнуватися". Однак не наважилися ми сказати про це Бадрі Іаманідзе.

Опівночі підкрався Бакбак-дев і викрав сплячого Бадрі Іаманідзе. Вранці почали ми шукати його серед воїнів, але навіть сліду не знайшли. Пішов Індо-Чабукі на пошуки Бадрі, та й сам зник.

Довелося нам повертати назад і вести царівну до батька – царя морів.

Зчинився неймовірний лемент, люди голосили: "Як врятувати Бадрі? Як визволити?"

Цар послав військо, але воно не могло вступити в країну девів, його розбивали, і воїни мусили тікати. По довгих родумах цар мовив: "Є вихід!" Зраділи вельможі: "Який? Кажі нам, наказуй!" "Пошлемо гонця до Носара з Нісрі, до того, що колись хотів одружитися з царівною. Можливо, він допоможе!" Згодилися всі з таким рішенням.

Звелів тоді цар нам з Юсібом їхати до Носара з Нісрі й розповісти йому про все.

Дісталися ми до Нісрі й прийшли до Носара, що сидів у своєму саду, бенкетував з вельможами і насолоджувався співом співаків.

Підійшли ми до нього, а він спитав нас: "Чого ви в жалобі?" Розповіли ми йому про все.

Звернувся тоді він до витязя свого Алі Ділама: "Чуєш, що кажуть люди?"

"Чую, о леве над левами, – відповів той. – Вирушаємо рятувати лицаря з біди."

Наступного ж дня ми вирушили в дорогу. Взяв Носар із собою і свого витязя Алі Ділама.

Розділ третій

Оповідь про Носара з Нісрі

Три дні ми були в дорозі. Неподалік одного містечка, що належало Носару, зустріли ми жінку, яка невтішно голосила: "Ой, де ж ти був, Носаре, коли підступні люди пограбували наше місто?" Містечко й справді було спалене й сплюндроване. Виявилось, то напали турки, зруйнували фортечні мури й нещадно пограбували місто.

"Коли це сталося?" – обурено спитав Носар. "Та зойно", – відповіла жінка, і ми побачили, як униз, в долину, спускалися турки, що пограбували місто.

І озвався тоді Носар: "Настав час довести, що я в спроможі визволити вашого пана". Сказав це, скочив на вороного і помчав за турками. Запевняю вас, ще ніхто не бачив такої сутички. Перебив він усе військо й розвіяв так, наче гнів Божий упав на них. "Гадаю, – сказав тоді Юсіб, – витязь цей врятує нашого Бадрі". Прибув Носар і ми воздали йому належну хвалу.

Спитав тоді у нас Носар: "Чи знаєте ви дорогу?" Юсіб відповів: "Авжеж! Одна довша, але безпечна, друга коротша, але небезпечна. Якою накажеш їхати?" І вирішив Носар: "Коротшою!"

Подолали ми двадцятиденний шлях. То звірі хижі на нас кидалися, то ворожі війська обсідали. Але відганяли ми їх і йшли далі. Та ось перетнуло нам дорогу незліченне військо. Сказав про це Носару Алі Ділам і той дозволив йому битися з ними. Клянуся вам, неперевершений був Алі Ділам у тому бою.

"Чи не допомогти йому?" – спитали ми в Носара. "Якщо він ще Алі Ділам, то допомога зайва". І справді, перебив він ворогів, розвіяв їх, мов вітер туман. Коли повернувся, щедро віддячив йому Носар.

Рушили ми далі і йшли ще три дні. Дійшли до невисокої гори, на яку піднімалося троє людей на левах. Ми почули, як один сказав іншому: "Дивися, знову когось підманув Юсіб і веде сюди". Після того двічі гукнули вони нам: "Не схватися вам від нас, тож все одно краще вам поспішати".

Скочив тоді обурений Носар на свого вороного і звелів нам: "Зачекайте тут!" Поскакав і миттю зник за горою.

Минуло чимало часу, а тоді Алі Ділам запропонував: "Ідьмо поглянемо, що там наробив Носар". Піднялися ми на гору і побачили незліченну кількість побитих людей і коней. Троє, що їхали на левах, теж порубані. Але самого Носара ніде не було.

Охопила нас тривога, однак, що ми могли вдіяти.

Минуло ще трохи часу, і з'явився Носар. З ним шов якийсь чоловік.

Вони підійшли до нас і ми побачили, що в нього... два обличчя. Одне – чорне, а друге – червоне. Чорним він говорив перською, а мови червоного годі було розібрати.

Він тільки й знав, що благав: "Не вбивайте мене. Усі племена, казав він, вірують у Бога. І він свідок, що настане час, і я віддячу добряче". Мовив йому тоді Юсіб: "Все одно вб'ємо, так і знай!" Ще більше перелякався той і почав ще ревніше благати. Носар заспокоїв його: "Не бійся, брате, той чоловік жартує. Але ти маєш присягтися Богом, що не піддуриш. Пам'ятай – мене тобі не піддурити!"

Присягнув той чоловік і додав: "Де ми перебуваємо зараз, живуть два птахи дивовижних розмірів; немає сили, яка б здолала їх." Почувши це, зрадів Носар: "Мерщій, їдьмо до них. Покінчимо з ними негайно." Я, Юсіб і Алі Далам поїхали полем, а Носар – трохи стороною. Раптом налетів на нас трьох справді величезний птах. Юсіб встиг вигукнути: "Допоможи; Носаре!" Погнав коня Носар. Не встиг птах відлетіти, як змахнув мечем Носар і вбив його, як мишеня. Був птах той не менший за слона. Здивувався дволикий, побачивши це, і спитав у нас: "Чи є хтось на світі, хто б зрівнявся з Носаром?"

Другого птаха не було і ми пішли далі. І мовив тоді дволикий: "Треба дозорця на ніч". Призначили мене. Вночі підступило вороже військо, і я знищив його.

Зранку рушили далі. Другої ночі вартував Юсіб, але все обійшлося. Про Юсіба, царю, скажу: на вигляд він ніби малий, але силою і серцем дужчий за багатьох.

На третій день дволикий сказав: "Тут треба дозорець добрячий." Зголосився Алі Ділам. Уночі нас оточило військо і впорався він із ним, як справжній лицар – розбив і розігнав його.

Їхали ми ще три дні. Аж побачили фортецю. Носар спитав: "Чия вона?" І відповів дволикий: "То – фортеця девів, а ув'язнено там лева над левами Бадрі Іаманідзе." Почувши це, Носара з Нісрі вирішив, що доки не визволить його, не візьметься ні за що інше.

Застеріг його дволикий: "Дозорцем тут маєш бути ти сам. Але знай: нізащо не засни." Тієї ночі до світанку чулися брязкіт і дзвін мечів. А вранці, коли скінчилася битва, заснув, виявляється, Носар з Нісрі. І тоді з'явилися двоє братів-девів – Бакбак і Хазаркан. Викопали вони чималий шмат землі і понесли на ній Носара.

Тим часом розвиднілося, прокинулися ми й бачимо – багато війська чужого побито, а Носара нема. Незмірна туга охопила нас. Довго шукали ми його, але даремно.

Алі Ділам напав був на слід, але і він зник, мов у землю запав. А невгамовний Юсіб мовив: "Треба було вбити цього дволикого, тоді б нічого не трапилось."

Обурився дволикий: "Та що я зробив тобі поганого, коханцю повіі!" Вилаяв він Юсіба як хотів і пішов собі. А Юсіб усе твердив: "Казав і кажу знову: він причина усіх наших лих".

Хоч не хоч, а мусили ми їхати далі. Прибули в Іаман до витязя Іамена. Прийняв він нас і відправив до Амірана Дареджанідзе, щоб передали йому: "Лицар ти могутніший за всіх, Аміране Дареджанідзе. Я вже старий і слабосилий. Якби ж це не так, свідок Бог, не просив би я допомоги в лицарських справах. Немає вже в мене колишньої сили. Сина мого Бадрі полонили деві. Зголосився допомогти йому лев Носар із Нісрі, але й він, певно, за гріхи мої втрапив у полон. Тепер тільки твоя правиця здатна порятувати їх обох. Тож що підкаже твоє лицарське серце, так і чини!"

Аміран Дареджанідзе відповів йому: "Не сумнівайся, справу цю я візьму на себе. Але хотів би знати – чи чекати на Абана Каманідзе та інших лицарів, чи йти без них?"

Я так відказав йому: "Живи століття, Аміране Дареджанідзе. Та якщо ти вирішив їхати, то поспішай, бо запізнимося і поляжуть наші лицарі".

Розділ четвертий

Оповідь про Амірана, сина Дареджан.

Слухай, о царю царів! Живи вічно й нехай Бог помножить друзів твоїх й вишищить недругів.

Того ж дня Аміран Дареджанідзе, я – Сарвасамідзе, ще людина в жалобі вирушила до Іамана. Зустрів нас Іаман. Вже старий, але міцної ще статури, знаний замолоду як лицар-лев.

З гіркими сльозами мовив Іаман: "Що мені казати тобі, Аміране, сам вирішуй, що діяти – в тобі і сила і надія моя".

Заспокоїв його Аміран: "Одне можу пообіцяти тобі: або загину з ними, або визволю їх і ми повернемося".

Ми пробули у Іамана один день. А коли від'їжджали, попросили в нього провідника. Вказали на Юсіба.

Дванадцять днів тривав наш довгий шлях і опинилися ми там, де дев викрав Бадрі Іаманідзе. Юсіб перший вказав на те місце.

Зійшов тоді Аміран з коня і заплакав. Невдовзі ми рушили далі. Ще через три дні зустріли ми дволикого. Він уклонився Амірану й мовив: "Присягнув я Носару з Нісрі і непорушу клятви. Якщо досі мені не вдалося прислужитися йому, то тепер, коли ви йдете визволяти його, я з вами. Я вам помічник у сьому".

На ці слова Юсіб гидливо звернувся до нього: "Знову ти, негіднику, постав перед наші очі?!"

Амірана розгнівали слова Юсіба, і він став заспокоювати дволикого: "Не звертай, брате, уваги на нього".

О царю царів, слухай далі мою оповідь. Через кілька днів попереду завидніла висока фортеця. "Чия вона?" – поспитав Аміран.

"Вона девівська і в ній леви-лицарі Алі-Ділам і Індо-Чабукі. І потрапили вони туди тому, що деви їх зачарували"

Переночували ми тут, а вранці вбрався Аміран у доспіхи, схопив щит та меч і поскакав до фортеці.

Незліченні вороги підвелися йому назустріч. Спробували вони закидати його камінням, але марно: нестримно мчав лицар до фортеці. Одним ударом відчинив він браму й увірвався до фортеці. Відшукав там Алі Ділама та Індо-Чабукі. Вони були такі виснажені, що довелося залишити їх під наглядом чоловіка в чорному.

Запечатали ми віка скарбниць і разом із дволиким залишили фортецю. Через кілька днів опинилися на місці, де на викопаній землі деви забрали Носара з Нісрі. Попереду лежав ще довгий шлях, але дволикий раптом мовив: "Не поїду я з вами далі, але скажу вам тільки те, що не пройде і трьох днів, як ви опинитесь в лісі – в країні звірів. Будьте там насторож".

"От вам і найкращий провідник!", – глузливо кинув тоді Юсіб.

Образився на нього дволикий, але без жодного слова подався геть.

Потім ми справді опинилися в густому лісі

Присягаюсь Богові і вам, о царю царів, що напала на нас ціла тьма звірів. П'ятсот левів і стільки ж тигрів вбили ми тоді. А коли вийшли з лісу, то перед нами плинула широченна ріка. Бачимо – пливе човен з грєбцями. Вклонилися вони нам і

спитали: "Чи не придворні ви лицарі?" "Атож, придворні," – відповіли ми. "Можемо переправити вас," – запропонували вони.

Сіли ми в човен, відштовхнулися від берега, допливли до середини, коли раптом зникли ті гребці разом із човном, а ми опинилися в воді.

Узяв тоді Аміран мене під одну пахву, Юсіба під іншу й поплив. Плив він довго, мовчки, і лише, коли ми вийшли на берег, мовив: "О Боже, ти врятував нас від великої біди".

Довго йшли ми, поки опинилися біля великої скелі. У ній була печера; з неї вийшов велетень Дідо в червоному. Привітався він до Амірана Дареджанідзе: "Добре, що ти прийшов." Тоді узяв його на долоню й мовив: "Який же ти малий, і хто ти?"

Замість Амірана відповів Юсіб: "Він – найнікчемніший із людей!"

Послухав його велетень і мовив: "Хитрі ти плетеш тенета, а тим часом вже двох ваших з твої ж ласки полонили деви. А тепер і цього до них ведеш?"

А Юсіб у відповідь: "Злий ти і жалюгідний, дідько тебе знає, що ти оце теревениш".

Слухав це Аміран і звернувся до велетня: "Скажи, брате, хто ти?" "Я колишній цар велетнів. Деви розбили моє військо, відібрали моє майно, і лишився самотою."

Ледве промовив він ці слова, як знову озвався Юсіб: "Краще б ти позбувся життя, негіднику, аніж царства й майна."

Наче не почув цих слів велетень і мовив далі: "Куди ви прямуєте? Втім, бачу я, що ти справжній і благородний лицар, тому вірю я тобі. У мене великий досвід, сила й бажання допомогти тобі. Але ти обіцяєш, що повернеш мені втрачене царство."

Аміран пообіцяв, і приєднався тоді до нас цар велетнів. Ми рушили далі.

Проминули ми скелясту ущелину й опинилися біля високої гори, на вершині якої стояло небачене чудовисько й гидко шипіло. Повиповзали з усіх боків незліченні змії. Почали ми їх сікти мечами, але не меншало їх. Напнув тоді Аміран Дареджанідзе тятіву, пустив гостру, як меч стрілу і відтнув голову чудовиськові. І відразу, наче від полум'я, зникли всі змії. Натомість з'явився тоді на горі якийсь чоловік і крикнув: "Дарма, що ти вбив того змія. Це тільки принесе вам велике нещастя, і ви в цьому швидко переконаєтесь". Сказав це і зник. Потім постав інший, що обурено питав у когось: "Ці люди посміли вбити нашого змія?" Щойно він вимовив ці слова, як розкололася скеля і вискочили звідти три дракони – чорний, білий і червоний.

"Чорного я беру на себе, білого візьмеш ти, Саварсанідзе, а червоний для Юсіба," – гукнув Аміран Дареджанідзе.

"Візьми і мого собі!" – мовив Юсіб.

Посунули дракони на нас. Першим був червоний. Одним помахом меча відтрав йому голову Аміран. Я бився з білим, майже втратив силу, але підскачив Аміран і відрубав йому голову. Та саме цієї миті накинувся на нього ззаду чорний дракон, проковтнув і втік. Наздогнав я дракона, хотів порішити та відрубав тільки хвоста, як він забіг до свого сховища.

Почали ми оплакувати Амірана. Але вийшло, що даремно. Бо Аміран вихопив захальяного ножа, розітнув драконові живіт, і вийшов звідти закривавлений. Побачив нас і дорікнув: "Добре ж ви допомогли мені!"

У кублі драконів знайшли ми багатющі скарби. Замурували їх і рушили далі. Йшли лише два дні, а здавалося, що обійшли всю землю.

Дорогою пристав до мене якийсь одноокий велетень і мовив: "Прикро, що ви довірилися Юсібові, погубить він вас!" – і водночас норовив схопити мене. Обурений, почав я битися з ним, билися ми довго. Нарешті здолав я його. Розповів я про це Амірану і вказав на вбитого.

Здивувався Аміран, побачивши одноокого велетня і щиро подякував мені.

Слухай далі, о царю царів, оповідь мою. Слухай і живи довгі століття.

Ще три дні були ми в дорозі і зустрілася нам жінка, що гірко плакала. "Що з тобою, жінко?" – спитав я у неї. "Чи нашої ви віри?" – перепитала вона. "Вашої. Але чого ти плачеш?" – допитувався я. "Згадала я Бадрі Іаманідзе, лева того відважного, тож і плачу по ньому. Коли деви зачарували його, схопили й мене, але мені вдалося втекти. Відтоді й блукаю тут, шукаю, хто б допоміг. Може, ви голодні?" – спитала вона раптом.

Того дня ми справді не здобули дичину й таки добряче зголодніли, тому не відмовилися від запрошення.

Повела вона нас до підніжжя скелі, відчинила двері до своєї оселі й пропустила вперед Амірана Дареджанідзе. Щойно він увійшов, як вона привалила двері величезною брилою, і він опинився в пастці.

А та жінка насправді була девом.

Роздягся Аміран і побачив перед собою чоловіка з одним оком на лобі.

"Добре, що ти прийшов, Аміран Дареджанідзе!" – озвався він.

Мав Аміран звичку: відчувши, що трапив у халепу, кидався на ворога із вигуком: "Хвала тобі, найміцніший, позмагаємося у силі!" Але того разу вчинив інакше, чемно звернувся до одноокого: "Зичу миру й щастя, але, Бог свідок, що було б краще тобі не зустрічатися зі мною".

Зненацька вискочив звідкись юнак, теж із одним оком на лобі, і звернувся до першого: "Знаю я, батьку, що ти хочеш убити його. Дозволь зробити це мені".

Ми стояли біля самих дверей і чули все, але зарадити Аміранові не могли.

Розлючений Аміран схопив нахабного юнака за ногу і вдарив об стіну. Підхопився тоді батько і кинувся на Амірана. Довго боролися вони, нарешті вдалося Аміранові здолати дева. Жбурнув того на підлогу і виколов мечем око.

"Не добивай мене, Аміране, закликаю тебе, – заблагав дев. – Я ж бо й так позбувся ока".

Облишив його Аміран й схопив ту жінку, що заманила нас до печери, й мовив гнівно: "Ти можеш ще багатьох сюди заманити. А щоб цього не сталося – отримуй!" І відтяв їй голову.

Потім відсунув Аміран Брилу і ми зайшли до печери. І бачимо, що лежить осліплений велетень-дев, ледь дихає. Не хотів Аміран позбавляти його життя, та зненацька вихопив свого меча Юсіб і добив дева. Обурився Аміран та Юсіб почав виправдовуватися: "Не гнівайся, володарю мій, він-бо й надалі заманював би людей й знущався над ними".

Знайшли ми і в цьому лігві чималий скарб. Заховали його і рушили далі.

Коли треба було влаштовуватися на ніч, застеріг нас Юсіб: "Слід би виставити дозорця". Сам же і став на чати.

Ранком рушили ми далі. Наступної ночі випало вартувати мені. Довелося давати відсіч ворогам. Відчувалося, чим далі, тим небезпечніша дорога. Третьої ночі став на варту Аміран Дареджанідзе.

Цієї ночі підступила сила-силенна ворогів. Упорався з ними Аміран. І тоді з'явилися обидва деви – Бакбак і Хазаран. Як на те, заснув Аміран. Почали деви викопувати землю, довкола багатиря, аби забрати його, як забрали Носара з Нісри. Та, на щастя, прокинувся Аміран і кинувся з войовничим вигуком на Бакбака. Злякався той і втік, а Хазарана витязь скарав своїм мечем.

Підступили ми до фортеці, де мучився Бадрі Іаманідзе і Носар із Нісри. Неприступною здавалася вона, годі було проникнути до неї. Цілий тиждень простояли ми під велетенськими мурами, сподіваючись, що вийде Бакбак. Але він не з'являвся. І коли ми вже втратили надію побачити його, як запитав Юсіб: "А де той Дідо-велетень?" І відразу з'явився Дідо і поцікавився, чи не знаємо ми, як проникнути до фортеці. "Ні", – відповів Аміран. "Тоді йдіть за мною". І велетень повів нас на місце, де під стіною росли дивовижні дерева, з-під яких дзюркотіло джерельце. Щодня прилітав до нього з фортеці великий птах, тамував спрагу й знову відлітав. "Якщо ти справді безстрашний лицар, – звернувся Дідо до Амірана, – то ось тобі шлях до фортеці: спробуй ухопитися за ногу цього птаха, і він перенесе тебе через мури".

Заперечив тоді Юсіб: "Та це ти, злодюго, надумав накликати на нас іще більшу біду!" Але Аміран послухався поради Дідо-велетня і зачався під деревами. Вчинив він так, як сказав Дідо, і поніс його птах до фортеці. Підхопила охорона, зчинила тривогу, "З'явився, з'явився!" – лементували вони.

Підлетів птах до фортеці, зіскочив Аміран Дареджанідзе на стіну і вихопив меча. Почав рубати охоронців, прокладаючи собі шлях до в'язниці. З неї вже долинали волання ув'язнених про допомогу. Розтрощив Аміран браму й визволив в'язнів. Вийшли на волю Бадрі Іаманідзе й Носар із Нісри. Багато полягло у фортеці ворогів. Бакбак спробував утекти, але наздогнав його Носар із Нісри і позбавив життя.

Пробули ми у фортеці цілий тиждень, знайшли там скарби незліченні. Нав'ючили п'ятсот верблюдів, а місто з фортецею і частину скарбів полишили цареві велетневі.

По дорозі прихопили скарби, залишені там, де ми побили драконів.

І от прибули ми до фортеці, де нас чекали Алі Ділам та Індо-Чабукі. Забрали й звідти скарби. Тим часом по всій Аравії розійшлася чутка про витязів, що здолали драконів та девів, і що везуть вони з собою величезні багатства. Дізналися про це й вороги, рушили за нами навздогін. Довелося нам – трьом лицарам-левам і нашим вірним помічникам зійтися з ними в жорстокій битві.

Присягаю, о царю царів, не можу виділити когось одного з них – кожен виявив незрівнянну відвагу.

Три дні тривала битва, і Божа кара впала на ворогів. Вкрилося поле їхніми кістками. А на тому пустельному полі звели кам'яну споруду, де на стінах зобразили трьох витязів, і нас, їхніх підлеглих.

Після цього прибули ми до Іамана-Чабукі, відпочили тиждень. Ще міцніше товаришували лицарі і поклялися бути братами один одному довіку. Тоді розділи між собою здобуті скарби й роз'їхалися по домівках.

Тут завершується, о царю царів, оповідь про Бадрі Іаманідзе, Носара з Нісри та Амірана Дареджанідзе. А вам дай Боже жити довго й щасливо.

Розділ п'ятий

Оповідь про Амбрі Араба (короткий зміст)

Якось у Багдаді Аміран Дареджанідзе і Саварсамідзе від людей на бенкеті почули, що є лицар на ім'я Амбрі Арабі, рівний Амірану по силі. Аміран почав розпитувати в них і дізнався, що Амбрі – син багатого і шановної людини і що батько віддав його на виховання знаменитому лицареві Абутару. Вже в семирічному віці Амбрі міг здолати лева, а в п'ятнадцять років йому подарували коня дивної краси й сили. На ньому Амбрі вигравав усі змагання. Жив він у місті Йемені. В ті часи арабам дошкуляли турки. Покликали вони на допомогу п'ятнадцятирічного Амбрі і той, разом із своїм вихователем Абутаром, у першому ж бою здолав три тисячі турків. Хан, який підтримував турків, послав на Йемен двадцять тисяч вершників. Амбрі протиставив їм шістдесят тисяч вершників, але військо його було розбите, а сам він, разом з іншими лицарями-побратимами мусив сховатися у фортеці, яку турки відразу ж обложили восьмидесятитисячним військом. Коли взяти фортецю не вдалося, турки послали проти Амбрі трьох велетнів, їх він переміг поодиночі. Зрештою турецьке військо зазнало поразки, Амбрі полонив їхнього царя, але оскільки той був царем, то відпустив його.

Розділ шостий

Оповідь про Індо Чабукі (короткий зміст)

Лихоліття йеменців на цьому не скінчилося. З'явився новий ворог – Індо Чабукі, що безжалюбно нищив місто. Амбрі викликав його на двобій. Билися вони між собою не раз і не два, однак сили їх були рівні, і тому вони припинили битися, побраталися і дали клятву захищати місто Йемен. Гуртом вони здолали ханське військо і змусили хана коритися Йеменові. Прочув про це Аміран Дареджанідзе й рушив на Йемен, бо прагнув побачити Амбрі Араба й помірятися з ним силою. Та вже не застав його живим. Лише біля міської брами зустрів він жалобну процесію, що ховала відважного лицаря Амбрі Араба.

Розділ сьомий

Оповідь про світочів (короткий зміст)

Амір-Мумлі Багдадський забажав одружити трьох своїх синів. Царівни Греції, Індії та Хазарії не підійшли йому, і тому він звелів своєму візиреві шукати красунь в інших країнах. Через місяць візир дізнався, що в царя країни світочів є сім сонцеликих красунь, але дістатися туди було дуже важко. Амір-Мумлі попросив Амірана Дареджанідзе допомогти. Аміран погодився і, після численних пригод, прибув до країни Світочів. Там він побачив царевичів Китаю, Делалу, Хазарії та Йемена, які й собі бажали одружитися з тими красунями. Аміран подолав їх усіх і забрав у царя країни Світочів сімох красунь. Чотири віддав царевичам, що були разом із ним, а трьох забрав з собою і привів до Амір-Мумлі Багдадського.

Розділ восьмий

Оповідь про Талісманів (короткий зміст)

Аміранові Дареджанідзе уві сні явився чоловік, який твердив, що в країні талісманів живе красуня, гідна стати дружиною Амірана. Умовив той чоловік витязя, і той вирушив на пошуки красуні. По дорозі Аміран урятував від розбійників караван купців, а ті дали йому провідника. Після багатьох пригод Аміран прибув до міста, де жила сонцелика красуня Хаварашан. Аміран витримав сутичку не з одним велетнем, визволив кохану, одружився з нею і повернувся до Багдаду.

Розділ дев'ятий

Оповідь про Сефедавле Дареспанідзе (короткий зміст)

Сефедавле рано осиротів, країна його потерпала від ворогів. Та коли він трохи підріс, то розгромив їх, повернув собі землі й скарби. Згодом він вирушив до Китаю, щоб одружитися з тамтешньою красунею. Він подолав безліч перешкод, бився зі звірами й талісманами, але скрізь виходив переможцем. Почувши про це, Аміран розшукав Сефедавле і викликав його на герць. Довго змагалися вони, але сили були рівні. Тоді вони побраталися.

Розділ десятий

Оповідь про Сонце Чабукі (короткий зміст)

Якось Аміран упольовав двох левів. І тоді постав перед ним чоловік у чорному і почав плакати. Аміран привів його до своєї оселі й дізнався, що Сонце Чабукі, відважний лицар, змагався з велетнями у Хазарського царя, бо хотів одружитися з його донькою красунею. Але її викрали люди з країни Талісманів. Сонце Чабукі прибув туди, визволив красуню і разом з нею повернувся до хазарів. Проте цар хазарів Хосро та його п'ять велетнів підступно вбили його.

Розділ одинадцятий

Оповідь про помсту (короткий зміст)

Амірана Дареджанідзе обурила підступність хазарського царя і його велетнів, і він вирішив помститися за кров Сонця Чабукі. Узяв з собою Сефедавле і вони удвох розправилися з убивчами Сонця Чабукі.

Розділ дванадцятий

Оповідь про в'їзд у Балхеті (короткий зміст)

На бенкеті Аміранові повідомили, що проти царя Балхеті постав його підлеглий Балхам, який вирішив скинути царя з трону і одружитися з його дружиною. Аміран вирушив до Балхеті, визволив місто, а потім викликав на двобій Балхама і подолав його.

Переклав із грузинської О.Мушкудіані

Про "Барсову шкуру" Руставелі

Перш ніж розпочати мою бесіду, дозвольте мені вибачитись перед вами, що я, росіянин, тут, у Тіфлісі, наважуюсь говорити про "Барсову шкуру" перед людьми, котрі набагато краще за мене знаються на красі і вартості цієї поеми. Все це я дуже добре знаю, але з-поміж моїх слухачів, гадаю, є немало людей, котрих занесло сюди з інших кінців Росії і котрі зовсім не знайомі з Грузією, і ось їм, можливо, буде цікаво почути думку європейця, а не уродженця Азії, про цю чудову поему, за яку всі говорять, але яку небагато хто потрудився вивчити в оригіналі.

Відомо, що грузинську поему "Барсова шкура" написав Шота Руставелі за часів владарювання цариці Тамари, тобто не пізніше кінця XII століття, отож цій поемі тепер близько 700 років, і, незважаючи на це, її і нині не тільки читають усі освічені грузини, а вона стала навіть ніби набутком усього письменного населення Грузії. Багато віршів цієї поеми стали народними прислів'ями, і їх повторюють навіть люди, котрі ніколи не читали самої поеми. Мене запевняли, що нерідко буває – надто серед жінок, – коли вони знають напам'ять усю поему. На жаль, нікому з росіян не спало на думку ознайомити російського читача з цією чудовою літературною пам'яткою Грузії. Щоправда, в сорокові роки з'явилась в "Иллюстрации" Кукольника спроба поетичного перекладу початку цієї поеми, та цей уривок і лишився уривком, і не знайшлося нікого, хто, хоча б прозою, передав зміст цієї поеми, в якій так чудово змальовано побут, звичаї та ідеали стародавньої Грузії. Другу спробу перекладу, або, певніше, скороченого, хоч і досить докладного від творення змісту всієї поеми, я знайшов у польському журналі "Biblioteka Warszawska" (том IV, рік 1863). Якийсь Казимир Лапчинський розповів там на сторінках 1-38, 250-292, 495-514 увесь зміст "Барсової шкури".

Шота Руставелі (тобто з Руставі) народився в містечку Руставі, в околицях Ахалціха. Власне, про його життя у нас дуже мало даних. Вірменський літописець Вардан згадує, що з часів Давида Відновлювача щороку посилали до Афін для навчання близько 40 молодих грузинів. Між них був і Руставелі. Повернувшись на батьківщину, він написав "Барсову шкуру", за що і призначила його цариця Тамара на посаду її секретаря. Згодом він пішов у ченці і вирушив до Єрусалима, де й помер у грузинському монастирі св. Хреста. Католикос Тимофій, котрий на початку XVIII століття відвідав святі місця і описав своє паломництво, повернувшись до Тіфліса, зазначає, що він бачив зображення Руставелі у згаданому монастирі. Ось і все, що відомо про життя ушлявленого грузинського поета.

Хоч дія поеми відбувається в ідеальній місцевості, та, крім "Царства морів", крім землі "Каджів" і дивовижних міст Гуланшаро і Мульганзанзарес, ми знаходимо в ній і знайомі нам назви Аравії, Індії та Китаю. В XII столітті географічні відомості були дуже мало відомі в Грузії і зносили з віддаленими країнами були дуже рідкими, тому назви Аравії, Індії і Китаю відіграють у Руставелі роль суто ідеальних назв, які не мають і нічого спільного з справжніми країнами та їх жителями, хіба тільки те, що останні не християни. Кожний аравітянин та індієць у "Барсовій шкурі" по суті – справжній грузин і карталінський елемент, мовби пахощі троянд, розлитий у всій поемі. Цей дуже відчу-

тний місцевий колорит складає одну з найвищих окрас усієї поеми і спричиняється до її незвичайної популярності по всій Грузії. Досі, більше як через півтисячоліття, вірші Руставелі у Грузії – на вустах у простих і освічених людей. В цьому – вищий тріумф поета, але зате його спіткала і найзвичайнішня доля великих письменників: юрба невмілих наслідувачів не тільки передражнювала його за життя, але й після його смерті накинута на його твір. Протягом кількох століть твір його всіляко виправляли, переробляли і доповнювали. Кажуть, що лише Ціцішвілі додав 1500 віршів до того, що було написано, власне, самим Руставелі. Виникло дуже багато один на одного несхожих рукописів "Барсової шкури", доки, нарешті, цар Вахтанг у 1712 році не зібрав цих рукописів і не порівняв їх між собою, вперше видавши у заснованій ним у Тіфлісі друкарні. Найновіші видання Чубінова і Броссе в основному спираються на видання Вахтанга. Хоч дехто і називає за це царя Вахтанга грузинським Пізістратом (що, як відомо, вперше зібрав у дві окремі поеми розрізнені до того Гомерові рапсодії), однак працю по очищенню "Барсової шкури" від чужих додатків аж ніяк не можна вважати завершеною. Ще й тепер трапляється в поемі стільки, очевидно, пізніше вписаних, чотирирядь, стільки розбавлених попередніх строф і, зрештою, стільки тривіальних висловів, які зовсім не кладуться в лад, що кожен уважний читач одразу ж визнає їх як пізніші вставки. Час остаточного перекладу грузинської поеми іншими мовами ще не настав. Цьому мають передувати сумлінні критичні праці самих грузинів, що ґрунтуються на глибокому знанні історії грузинської мови, на широких археологічних розвідках, а також на естетичному відчутті. Що ця остання умова зовсім не зайва і що глибока вченість не достатня ще для видання і перекладу "Барсової шкури", видно найкраще на виданні Броссе. Цей учений, заслуги якого в грузинській писемності, безперечно, величезні, не доклав жодних зусиль, щоб очистити "Барсову шкуру" від чужих вставок, а, навпаки, він ще й доповнив її новими чотириряддями, на превелику силу відшуканими в давніх рукописах, очевидно, не з Руставелі, і, йдучи за старою модою, сам приписав кілька таких чотирирядь, між іншим, дуже приємних для грузинів, і змістив їх наприкінці поеми. У своїй передмові, написаній грузинською мовою, він виправдовується такими словами: "Вищезгадані додатки ми надрукували тому, що вони сподобались багатьом знавцям грузинської мови, що були вони в старих рукописах, а найпаче тому, що багато хто з передплатників просили нас, щоб ми не викинули цих чотирирядь".

За словами самого Руставелі, сюжет своєї поеми він узяв з перської (див. строфу 16) і переклав її віршами, "не скорочуючи і не збіднюючи мови" (стор. 211. Проте в одному місці (стр. 727-728) Руставелі забуває і примушує свого героя Автанділа розмовляти з Тінатіною, дочкою царя Аравії Ростевана, цілком по-грузинському. А саме під час свого другого побачення з Тінатіною Автанділ просить її, щоб вона на прощання подарувала йому який-небудь "знак життя, що словнене надії". А поет додає від себе: "Юнак був привабливий, вів свою річ солідко по-грузинському і розмовляв, як вихована людина. Тінатіна виконала його бажання, дала йому перлину" і т. ін. (Порівняй також строфу 1347).

Хоч би як там було, але й досі, незважаючи на всі шукання знавців перської літератури, ще не знайдено прототипу цієї поеми, тому багато хто вважає,

що це просто поетів викрут з метою відвести очі сучасникам, бо ж головною його метою під час творення поеми було прославлення цариці Тамари, яку він палко кохав. Так, Чубінов у передмові до свого видання "Барсової шкури" каже: "На нашу думку, Руставелі не запозичував сюжету своєї поеми у письменників східних: він створив її для возвеличення цариці Тамари. Справді, порівнюючи життя цариці з подіями, що змальовані в поемі, бачимо вражаючі риси подібності, які дають підставу вважати, що за іменем найголовнішої героїні, Нестан Дареджани, приховується сама Тамара".

З цією думкою Чубінова не можна не погодитись, але сама Тамара криється в образі не лише Нестан Дареджани, але і в образі Тінатіні, іншої героїні цієї поеми, і навіть якби було кілька таких героїнь у поемі, то всі вони мали б риси Тамари з тієї простої причини, що Руставелі палав глибокою пристрастю до прославленої цариці, хоча про це не згадують ні цар Вахтанг, ні Броссе, ні Чубінов. Перекази про цю його любов досі передаються в Грузії, і, зрештою, про це сам Руставелі проговорився досить виразно, напр., в строфі 15-й: "Я божеволю і помираю заради тієї, якій підкоряються полчища. Я занедужав від любові, і ліків ніяких для мене немає, хіба що земля дасть рятунок мені і могилу".

Словом, з Руставелі в Грузії сталося те саме, що переживали сучасні йому трубадури на Заході. Трубадур, каже Edgard Quinet у своєму творі "Revolutions d'Italie", р. 75, sq., майже завжди – виходець з нижчого стану, але завдяки своєму генію, піднесеності почуттів він ставав тимчасово ровесником феодальної аристократії. Він, дитина простолюду, з душею, сповненою наївності, поезії, пристрасті, входячи до феодальних замків, спочатку засліплений блиском феодальної дами, своєї володарки, ледве наважується звести погляд на неї. А тому кохання трубадура від самого початку тримається на іншому ґрунті, ніж кохання у давнину: тут жінка є сильною, а чоловік слабкою істотою. Відношення статей начебто змінились: жінка виявляє заступництво, а чоловік шукає захисту. На боці жінки – авторитет, повеління, лада; а на його боці – тільки несміливість і слухняність підданця. Трубадур уклінно віддає свої почуття особі, високе громадське становище якої має пригнічувати його і яка залишається для нього недосяжним ідеалом. Саме на цьому почутті недосяжного і тримається феодальне кохання, досі не відоме світові. Це ніби перший ідеальний шлюб між аристократією і народом, але необхідною умовою такого союзу є таємниця: треба, щоб його вірші, досить прозорі для тієї, кому вони адресовані, лишилися нерозгаданими для інших, і горе поетові, почуття якого були надто зрозумілі. Тоді часто в найближчому лісі знаходили його тіло, пронизане стрілою або списом. Верді у своїй опері "Trovatore" дає нам наочний приклад того, що тоді чекало на необережного співця. Та все це могло діятися, тільки доки трубадур втішався молодістю, адже ореол молодості є також своєрідною аристократією. А потім приходить старість, він відчуває, що стає зайвим у тих місяцях, де його присутність перше викликала радість і веселощі. Що ж діяти йому? Повернутися до свого убогого сільського притулку йому, котрий відчув зблизька всю чарівність витонченої вишуканості феодальних дворів? Неможливо! І залишався для нього єдиний вихід: піти в монастир. Для співця, як і для солов'я, після минущої весни наставала тривала безмовна осінь.

Так склалася доля і нашого Руставелі: молодість він провів при осяйному дворі прославленої цариці Тамари, а на старість пішов у монастир. Він, за власним визнанням, "глузд втрачав через неї і вмирав" (стор. 18). "Вона – моє життя, але немилосердна, як див" (стр. 26). "Вона мені звеліла її прославляти чарівними віршами, оспівувати її брови, вії, кучері, вуста-коралі, зуби-перлини. І найтвердіший камінь розіб'ється від м'якого свинцю" (стор. 5)

Що ж до зовнішньої форми поеми, то вона, складається у виданні Боссе з 1639 чотирирядь. В кожному вірші – 16 складів, і всі чотири рядки однієї строфи кінчаються однаковою, дуже багатою римою. Ця монотонність не вражає грузинського вуха: грузини звикли до довгих пісень, де кожен рядок закінчується однаковою римою. Звичайно кажуть, що розмір віршів Руставелі силабічний, але мені здається, що це неправильно. Грузинська мова, як і всі нові європейські мови, дотримується не так довготи і короткості звуків, як наголосу. Вірш Руставелі розпадається з допомогою цезури на дві рівні половини: в кожній половині по три стопи; в кожній стопі один наголос, так що рядок, подібно до грецького гекзаметра, шестистопний і має по шість наголосів. Напр., схема рядків першої строфи така:

0 – 0 | – 0 0 | – 0 || 0 – 0 | – 0 0 | – 0

тобто перша стопа в кожній половині є амфібрахій, друга стопа – дактиль, а третя – хорей. При такому віршуванні Руставелі користується тією свободою, при якій кожна стопу можна замінити іншою стопою, аби тільки зберігався такт, як у музиці. Напр., схема третього і четвертого рядка другої строфи така:

– 0 0 | – 0 0 | – 0 || 0 – 0 | – 0 0 | – 0
– 0 0 | – 0 0 | – 0 || – 0 0 | – 0 0 | – 0

а другий рядок п'ятої строфи:

– – | – 0 0 | – 0 0 || – 0 0 | – 0 0 | – 0

Зауважимо, що перед четвертим рядком кожної строфи наприкінці стоїть сполучник і ("да"), який не входить до кількості складів.

Загалом, якщо вголос читати вірші Руставелі, дотримуючись цезури та наголосів, то вони на диво гармонійні і не поступаються гекзаметрам Гомера і Вергілія...

Поему свою поет починає препишним звертанням до божества, цілком у дусі східної поезії.

Потім іде експозиція самої поеми (строфи 32 – 83). З'являються на сцені цар Аравії Ростеван і його дочка Тінатіна. Імена ці не арабські, а суто грузинські. Так, літописці згадують про Тінатіну – царицю Кахетії, дочку царя Гурієля, про Тінатіну – дружину царевича Левана, та багатьох інших. Через зрозуміле почуття чемності поет не хотів і не міг зображувати дії своїх героїв на терені Грузії: бо ж і в батька цариці Тамари, царя Георгія III, не було сина, і він, як і Ростеван, славився стрільбою з лука... Тому поет обрав Аравію, як країну східну, а отже, більш-менш схожу ладом на Грузію достатньо віддалену, щоб можна було давати волю своїй поетичній фантазії. Але природа в поемі суто грузинська... Так само і звичаї, зображені в поемі, – суто грузинські...

Знаменно, що з поеми не видно, щоб Ростеван та його підданці були мусульмани. Навпаки, з деяких місць "Барсової шкури" можна зробити висно-

вок, що вони були *християни*⁹ і знайомі були з філософією Платона. Так, Автанділ у листі своєму до Ростевана, в якому він йому повідомляє про свій самовільний від'їзд з Аравії, пише: "Хіба ти не читав, о царю, як апостоли пишуть про кохання, всякчас про нього говорять, повсякчасно його звеличують, хіба ж це не правда? Що кохання нас облагороджує, вони про це безугавно повторюють, мов торохтійки" (стор. 817). Наступні після цього дві строфи, 818 і 819, – якщо це тільки не пізніший додаток, – ніби взяті цілком з якогось псалма...

Віра в загробне життя відчувається в "Барсовій шкурі" на кожному кроці. Автанділ вигукує: "Я не посмію звести погляд, коли зустрінусь з Таріелем на тому світі" (стор. 823).

Він посилається на Платона: Платон саме і вчить, що брехня і обман сквернять душу, і навіть тіло від них стає одворотним (стор. 815).

Навпаки, жителі Індії, Гуланшаро і "Царства морів" постають у поемі явними *мусульманами*: в них часто згадується священна книга "Муссапі", тобто коран, згадується також мусульманське свято навруз, тобто святкування Нового року. А китайці і каджі – язичники. Так, китайці клянуться своїм богом і небом (стор. 440), а каджів змальовано людьми, які займаються чаклунством і "втаємничені щодо скелі" (стор. 1280 – 1284).

Отже, можна зробити такий висновок: перша половина "Барсової шкури", де дія відбувається у Царстві Ростевана і в околицях, є витвором лише фантазії Руставелі: природа, люди, звичаї тут – суто грузинські; а змальовання пригод, що сталися в Індії, в Гуланшаро, в "Царстві морів", на землі каджів, узято, найвірогідніше, з перської оповіді, на зразок "Тисячі і одної ночі".

Помітно навіть, що в деяких місцях Руставелі не зрозумів змісту свого оригіналу, напр., що означає його повідомлення про каджів, які нібито всі "втаємничені щодо скелі"? Або що означає, що в двох місцях (стор. 450 і 460) згадується про те, як "військо китайське пустило дим"? Це, очевидно, є вказівкою на вогнепальну зброю, і ця вказівка дуже знаменна: вона майже на ціле століття випередила перші згадки про вогнепальну зброю, які зустрічаються як на Заході, так і в аравітян.

Загальне враження після прочитання всієї поеми таке, що "Барсова шкура" – не наївна епопея на зразок "Іліади", "Одіссеї" і навіть "Нібелунгів"; вона також не оспівує знаменної події в житті батьківщини, як напр., "Слово о полку Ігоревім", *chanson de geste* про Роланда і т. ін. Ця поема – витвір поетичної уяви автора: за словами самого Руставелі виходить, що перший поштовх до її написання дала цариця Тамара. "Барсова шкура" скоріше подібна до романтичних епопей Аріосто і Боярдо. Як там, так і тут любовні пригоди зображуваних героїв, їхні романтичні вчинки, битви, блукання в різних напівфантастичних країнах становлять основний зміст поеми...

Вік Руставелі, тобто XII, а потім і XIII вік, був віком трубадурів і мінезингерів, віком найбільшого розквіту романтичного кохання, коли рицар, прикрашений квітом своєї дами (часто пов'язкою або іншим яким-небудь зовнішнім знаком), намагався довести на турнірах, що вона – цариця краси і всяких

---

⁹Стр. 683 (4); да зарца хацемдес, тобто: і вдарили в дзвони

доблестей. Ні класична давнина, ні Схід не знали такого кохання, такого високого шанування, мало не обожнювання жінки. На Сході, починаючи від Соломона – в його "Пісні пісень" – і кінчаючи арабськими і перськими віршотворцями, фізична краса жінки – єдина її окраса. Тому кохання там – полум'яне, але не глибоке. Зовсім інше на Заході. Візьмімо, напр., такий сонет Данте (див. *Vita nuova*, cap. XXI).

В своїх очах несе вона Кохання, –
На кого гляне, всі блаженні вмить;
Як десь іде, за нею всяк спішить,
Тріпоче серце від її вітання.

Він блідне, никне, множачи зітхання,
Спокутуючи гріх свій самохить,
Гордия й гнів од неї геть біжить,
О донни, як їй скласти прославляння?

Хто чув її, – смиренність дум свята
Проймає в того серце добротливо.
Хто стрів її, той втішений сповна.
Коли ж іще всміхається вона,
Марніє розум і мовчать уста.
Таке-бо це нове й прекрасне диво¹⁰.

В усій еротичній літературі Сходу не знайдеться нічого подібного до цього сонета. Адже й досі мусульманський Схід вважає жінку за нижчу істоту, яка навряд чи й має душу. Жінці немає місця в раю правовірних. У Руставелі щоразу згадуються рубінові щічки, геширові кучері, перлини-зуби, стан кипарисний і т. ін. Тінатіні, що присоромлює сонце, а Нестан Дареджана виблискує такою дивною красою, що вночі вона випромінює сяйво: чи то дивовижна зоря, чи то сяйво місяця (порівн., напр., строфу 1260).

"Її лице сяяло, як блискавка, кожен усміх, ніби сонячний промінь, розливався у просторі, а коли вона розтуляла вуста і говорила, то зуби новим блиском осявали нічну темряву" (стор. 1262).

Ця дивовижна фізична їхня краса привертала до них їхніх палких закоханців Автанділа і Таріеля, а не духовна краса, про яку ледь згадується в поемі. Щоправда, кохання все-таки облагороджувало якоюсь мірою тих, хто палав ним. Так, Автанділ і Таріель обидва закохані; кохання, яким вони сповнені обидва, – основна причина їхньої щирої дружби...

Наприкінці скажемо, що Автанділ уявляється нам типом східного християнського рицаря, який не поступається доблестю і хоробрістю перед західними Роландами і Танкредами, а Таріель – типом мусульманського дикого азіата, хоч доблесного і хороброго, але непотамовного в своїх пристрастях, які доводять його до лютості і затьмарюють йому розум.

---

¹⁰Переклав М.Бажан.

Про основні жіночі типи цієї поеми, тобто про Тінатіну і Нестан Дареджану, можна сказати, що обидві відзначаються чарівною красою ніжністю почуттів і вірністю своїм коханим; у Фатмані ми бачимо тип справжньої мусульманки, пристрасної, почуттєвої, але не без добрих сердечних поривів. А втім, образ і характер Тінатіни виходять у поета набагато життєвішими і рельєфнішими, ніж характер Дареджани. Тінатіна, а не Дареджана є справжнім прототипом уславленої цариці Тамари. Бо й справді, поет її змальовує майже європейською жінкою: вона наділена високою мудрістю, слухає уважно мудрі повчання батька і готова з ними погодитись. Наближені царя Ростевана саме тому й кажуть йому:

"Хоч вона й жінка, але бог звелів їй царювати. Ми не говоримо тобі лестощів, о царю: вона зуміє царювати. Нащадки лева однакові – чи то самець, чи самиця" (стор. 39).

Вона підбадьорює Ростевана, коли він у зажури; вона сама визначає свою долю і хоч кохає Автанділа, але посилає його на три роки в небезпечну подорож:

"Я чекатиму тебе трояндою, що не розквітла, не одцвіла і завжди свіжа. Присягаюсь тобі, якщо не за тебе, то ні за кого іншого не вийду заміж".

А Нестана є цілковито східною гаремною жінкою. Вона увесь вік свій звичувала під замком; інші розпоряджаються її долею, без її відома і згоди, і вся її енергія виявляється лише в пасивній протидії.

Поет закінчує свою поему словами:

"Закінчились їх діяння, мов сон нічний. Вони жили, жили... одвікували свій вік. Настали інші часи. Поглянь на підступний час. Те, що спершу здавалось безконечним довгим, наостанці дорівнює одній миті" (стор. 1633).

Якимсь незрозумілим смутком віє від цих слів. Так і здається, що несвідоме передчуття пройняло віще поетове серце, що він відчуває наближення того тяжкого лиха, яке ось-ось має спіткати його знедолену вітчизну, – монгольський погром, який має покласти кінець осяйному вікові Тамари і Русудани і на багато століть відсунути Грузію від прогресу і цивілізації.

І справді, скажемо разом з Руставелі: настали інші, кращі часи! Тепер уже нічого нам боятися, що дикі орди руйнуватимуть наші храми і міста і забиратимуть цвіт народу у неволю! Тепер від нас самих, від нашої енергії залежать наші великі успіхи на шляху прогресу і цивілізації.

О. Білецький

Безсмертна поема грузинського народу

До Великої Жовтневої Соціалістичної Революції про існування Шота Руставелі і його безсмертної поеми на Україні і в Росії знали лише одиниці. Адже для російських шовіністів епохи царизму Грузія була "тільки мізерною частиною великої єдиної Росії". Вивчати її, правда, рекомендувалось: "без знання власного господарства не можна бути хорошим господарем". Але господар, на самому ділі, був нікудишній. Вивчення йшло мляво й скудні результати його не пускалися ні в яку справу.

Наприкінці 70-х років XIX віку закинтий на Кавказ український письменник О.О.Навроцький взявся був перекладати з грузинської поеми Руставелі. Але друкування перекладів українською мовою уже присікалося цензурою. Завдання, до того було не по силах скромному літературному обдарованню, і переклад був залишений на самому початку.

Днями вийшов з друку повний український переклад поеми, зроблений Миколою Бажаном. Є кілька російських перекладів і перекладів іншими мовами народів Союзу. Кожний з нас – від школяра до ученого спеціаліста – учасник радісної події в історії грузинської культури. А для того, щоб свідомо поставитись до цієї події, свідомо в ній брати участь, всі повинні знати, чому ми відзначаємо ювілейну дату такого далекого від нас за часом поета.

Зміст поеми в загальних рисах знайомий нашим читачам. Ви відкриваєте книгу й на перших порах вам здається, що поет уносить вас у світ чарівної казки. Поема грузинська, а дія відбувається за тридев'ять земель – в Аравії, в Індії, в якомусь невизначеному царстві морів, ім'я якому Гуланшаро, в Каджетії, фортеці на високій і довгій скелі, яка знаходиться десь на краю світу.

Дійові особи поеми – невимовної краси юнаки й дівчата, про яких "ні в казці сказати, ні пером описати". Краса героїнь така ж безмірна, як і відвага героїв. А коли вони плачуть, то з очей їхніх проливаються потоки, озера, цілі моря сліз. Зв'язані вони один з одним любов'ю – натхненною, чистою і постійною. А герої зв'язані один з одним дружбою. Дружба ця непорушна: "коли дружба зробила нас братами, ми не повинні боятися ні страждань, ні смерті", – говорить один з героїв.

Головні особи поеми: Автанділ, молодий воєначальник арабського царя Ростевана і Таріел, індійський царевич, названий син царя Фарсадана. Автанділ любить царську дочку Тінатін і любимий нею. Таріел також любить Нестан-Дареджан, дочку царя Фарсадана, але гіркі обставини розлучили коханих. Відчай Таріела, довгі й марні розшуки любові, допомога, подана йому в цьому ділі Автанділом, і щасливе закінчення після ряду різноманітних пригод – ось основний стрижень дії поеми.

Автанділ і Таріел, кінець-кінцем, відшуковують Нестан-Дареджан, викрадену злими "каджами" – напівлюдьми, напівдемонами, беруть приступом фортецю на дикій скелі, де в полоні у каджів томиться красуня, і відзначають свою перемогу і весілля щедрими милостями підданним. "Милість їхня падала на підданих так само рівно, як сніг падає на землю". У щедротах, як і у всьому іншому, герої не знають меж, керуючись мудрим правилом самого автора: "що роздане тобою – те твоє, що сховане – те втрачене".

Ця казка розказана дивною своїм багатством і звучністю мовою, що рясніє образами, влучними висловами, різноманітними порівняннями. Кожна з П'ятидесяти поем написана чотиривіршниками, з одною, чотири рази повторюваною римою. Крім цих співзвучних кінців вірша, майже в кожному вірші слова підбрані так, що їхні звуки склались гармонійно: вірші багаті на алітерацію (співзвучність приголосних), на асонанси. Передати це в перекладі, розуміється, трудно і кожний з перекладачів у своїй передмові скаржиться, що йому не вдалося цілком подолати труднощів: старий майстер художнього слова не знайшов собі суперника по силі.

Однак, головна цінність поеми полягає не лише в мистецтві сюжетної вигадки. Руставелі навряд чи вигадував своїх героїв і їхні пригоди. Майже доведено, що і герої і пригоди він знайшов у грузинській народній творчості, у фольклорі. Поема виросла на фольклорній основі, подібно багатьом іншим творам світової літератури, подібно "Прометеєві" Есхіла, "Фаустові" Гете, багатьом творам Пушкіна. У Грузії досі існує цілий цикл народних оповідей про Таріела ("Таріеліані"). Виросши з них, поема Руставелі потім сама зробила на них вплив. Створене народом і створене поетом потім переплелося одне з одним, і в цьому переплетенні продовжує жити до наших днів.

Видатна художня майстерність поеми безперечна. Руставелі зобов'язаний тут своєму генієві. Але він учився майстерності і у своїх найближчих попередників і старших сучасників – авторів хвальних од і героїчних поем віршами і прозою. Деяких він називає прямо, в кінці своєї поеми: це поети XI-XII вв. Мосе Хонлі, Шавтелі, Саргіс Тмогвелі. Руставелі вчився у них, замінюючи ходульність і високопарність мови своїх учителів піднесеною простотою, сміло вводячи в ужиток народні вислови, встановлюючи нові віршові розміри, якими до нього ніхто не писав.

І ще вчився Руставелі у великих поетів Ірана, найближчого сусіди Грузії. З них у першу чергу має бути названий геніальний Фердоусі, творець відомої і у нас "Шах-Наме". Любовні пригоди героїв, їхні мандрівки по різних країнах, листи з повчаннями, які пишуть один до одного дійові особи, порівняння героїв з багатирем Рустемом, подвиги якого оспівує Фердоусі, і інші деталі показують, що автор "Витязя в тигровій шкурі" добре знав іранську поезію, частково користувався нею. Існувала думка, основана на словах самого поета у вступі, що вся "Венхіс Ткаосані" – переказ якогось іранського оригіналу. Але за 750 років, що минули з часу життя Руставелі, цього мнимого оригіналу ніхто вказати не міг.

З неменшим правом можна було б зіставляти твір Руставелі з візантійськими поемами-романами XII-XIII вв. В одному з них – романі про Лівістр і Родамна ми знайдемо і двох витязів, які присягають один одному в непорушній дружбі, і довгі розшуки любимої, розлученої з коханим чаклунськими чарами, і подібні до руставелівських способи опису зовнішності, описи природи. За переказом, Руставелі був у Візантії, вчився в грецьких школах, читав Гомера, Платона і грецькою мовою, звісно, володів досконало.

Можна брати для порівняння з поемою Руставелі й західноєвропейську літературу, де якраз в цей час, на рубежі XII і XIII віків, на зміну старій військово-героїчній епопеї приходять любовно-героїчна поема, так званий, "рицарський роман", який оспівує фатальну любов Трістана і Ізольди, віддане служіння рицаря Ланселота дамі його серця Дженовері, розшуки рицарем Парсіфалем таємничого замку святого Грааля.

Риси подібності знайдуться. Але риси відмінності цікавіші й повчальніші. Поема Руставелі відображає, звісно, феодальні стосунки. Поза ними автор не мислить людського суспільства. Правда, в межах цих стосунків автор рекомендує правлячому класові допомагати бідним і навіть звільняти рабів. Але коли, в поемі, рабам пропонують волю, вони відмовляються від неї через любов до панів. Закон васальної вірності панує у стосунках героїв до їх повелителів (царів). Але головне в поемі не в цих феодальних стосунках.

Вище закону феодалної вірності – закон любові, ради якої герої йдуть воювати в далекі землі, перепливають моря, перемагають неподоланного ворога. І поети Сходу зображували любов: іранський поет Нізамі оспівав любовну пару Лейлі і Меджнуна (уривки цієї поеми перекладені російською мовою). Але любов Меджнуна – недуга, божевілля, а його кохана – Лейлі, пасивно підкорена нещасному збігові обставин, яка не має власної волі, нездібна ні на який протест героїня. Це повна протилежність героїням Руставелі, в яких вперше, мабуть, в європейській літературі оспівується і утверджується повноцінність жіночої особи і її рівність чоловічій. "Породження лева всеодно лишається левом, якої б статі воно не було", – говорить автор. Тінатін і Нестан-Дареджан не схожі і на тих "дам", яким "служать" рицарі західних романів. Там, наприклад, в романах знаменитого французького поета XII віку Кретьєна де Труа любов подана як мистецтво, як "добродійність", що має свої правила, як має їх рицарство. "Дама" цих романів – істота примхлива, несправедлива; вона весь час примушує закоханого пам'ятати, що при найменшій помилці проти кодексу любові він її втратить навіки.

У Руставелі любов – це почуття, яке бурхливо, але цілком природно виникає, яке не знає інших законів, крім вимоги щирості, сили, повноти і піднесеності почуття. Це земне, могутнє і палке почуття. Жіночі персонажі в грузинській поемі не поступаються перед чоловічими в активності. Ця риса, безперечно нав'язана поетові оточуючою дійсністю. Перед ним стояв, передусім, образ діяльної, обдарованої організаторськими здібностями цариці Тамар, а потім і образи інших історичних жінок Грузії XII віку, які уклали договори з сусідніми країнами, умиротворяли сильним словом виникаючі суперечки, які вміли в трудних обставинах виявити і енергію, й ініціативу.

У ставленні до жінки у героїв Руставелі є шанобливість, але немає і сліду тієї вдаваності, обов'язкової пози, яка неминуха у західноєвропейському рицарському "культі дами". Щирість – це взагалі характерна риса героїв поеми. Вони можуть пускатися на військові хитрощі. Але всяка двоєдушність їм органічно чужа. Чесність, безстрашність, благородство – ось характерні риси Автанділа і Тарієла – "рицарів" у більш повному значенні цього слова, ніж багато рицарів західноєвропейських романів і західних історичних хронік.

У цих грузинських рицарів є ще одна відміна від їхніх західних братів. Західне рицарство складалося і розвивалося під впливом середньовічної католицької церкви. Як раз в ту епоху, коли родився і жив Руставелі, Західна Європа споряджувала, так звані, "хрестові походи" – військово-грабіжницькі експедиції на Схід, що коштували, як відомо, величезних жертв і перетворювались в ряд жахливих погромів населення Східних країн, погромів, що творилися в ім'я релігії і з благословіння церкви.

Руставелі, християнин по народженню, не тільки зовсім чужий християнському фанатизмові, але й сповнений вільності у питаннях релігії. Церковники були вражені його цілковитою байдужістю до християнської догматики, про яку він і не згадує в своїй поемі. Грецький філософ Платон і його учні для Руставелі в багатьох питаннях більш авторитетні, ніж, так зване, "свiate письмо". Руставелі говорить про "бога", але у висловах чужих і дивних і дивних для слуху попів і монахів. Ні в ньому самому, ні у вчинках і думках його героїв немає і сліду церковної містики.

Звичайно, герої Руставелі ідеалізовані, але ідеалізація такого роду властива і народній творчості. Це не заважає їй бути реалістичною по своїй основі. Під казковим покровом поеми можливо криються натяки на реальні особи, на реальні людські стосунки. Як в образах головних героїнь можна бачити риси характеру цариці Тамар, так в образі Таріела і в оповіданні про його долю є натяки на другого чоловіка цариці Давида Сослані з роду Багратидів, а в зображенні суспільства, звичаїв, природи – місцеві риси Грузії, сучасної поетові. Це не заважає можливим географічним зіставленням, які робляться сучасними дослідниками: можна вважати доведеним, наприклад, що Гуланшаро – "морське царство", куди потрапив Автанділ під час своїх мандрів, – не щось інше, як Венеція XII-XIII віків, що поширила владу свою на все Середземномор'я, республіка знатних купців і господарка великого торговельного флоту.

Така поема Руставелі – повість про цільних і сильних людей, про безмежну любов і таку ж безмежну, самовіддану дружбу. Такий її автор, вільний мислитель, який випередив свій час, геніальний художник, великий майстер співучої, розмірної мови, класик грузинської літератури.

Шота Руставелі

Витязь в тигровій шкурі (фрагменти)

Вступ

*Той, що силою своєю сотворив будову світу,
Вклав у всі живі створіння душу, з духом неба злиту, –
Він нам, людям, дав цю землю, многобарвену, повну цвітну,
Дав царям свою подобу, величаву й гордовиту.*

*Ти, єдиний боже, твориш в світі образ тіл усіх;
Дай же сил, щоб я у битві з сатаною не знеміг,
Словни прагненням міджнура до останніх днів моїх,
І, коли прийду до тебе, полегли тяжкий мій гріх!*

*Лева владного, що гідно носить спис, і меч, і щит,
І Тамар, царицю-сонце, світлий лал її ланит, –
Чи посмію їх вславляти, чи складу пісенний спит?
Як солодкий мед вкушати, так вдивляться в їхній вид!*

*Про Тамар тепер співаймо, лиймо ключ кривавих сліз;
Я колись виборні оди їй на славу вже приніс, –
Гішер плес я взяв чорнилом, а комиш калямом стис,
В серце тих, що спів мій чують, пісня влучить, наче спис.*

*Їй на честь солодкі вірші скласти звелено мені,
Славословити волосся, вії славити рясні,*

Лали вуст, зубів кристали, щільно зімкнуті й тісні.
Може й олов'яний молот бити камені міцні!

Прагну я для свого твору вміння, серця й слів добірних.
Дай, мій розуме, для мене сил, цим намірам покірних,
Щоб явити Таріелу поміч в злигоднях незмірних,
Славить трьох героїв сяйних, мов раби ті, – в дружбі вірних.

О, приходьте! Таріела всі оплачмо, як один!
Де зродився той, що був би Таріелу рівний він?
Я, Руствелі, вірш складаю, в груди зранений на скін,
І устенну давню повість я нижу в разок перлин.

Я, Руствелі, збожеволів, побиваючись за тою,
Що підвладне їй вояцтво, військо, ладнане до бою,
Знемагаю і ніколи ран любовних не загою, –
Хай землі дасть на могилу чи цілющого напою!

Знайте всі: одну красуню славлю я пісенним хором, –
Це для мене честь велика, не потала і не сором;
В ній – моє життя, в жорсткій, з гнівним, як в пантери, зором;
Я ім'я її вславляю, перлом квітчю прозорим.

Славлю я любов високу, душ піднесених потугу,
Що їй не вкласти в слово, в нашу мову недолугу.
Дар небес – таке кохання, неземне стремління духу, –
Хто до нього прагне, мусить знести горе, злидні й тугу.

Мудрецям незрозуміла почуття такого суть, –
Всі слова для нього кволі, і не всім його відчуть;
Це – не хтиве перелюбство, вгрузле в плотську каламуть,
Це – любов, яку коханці за зразок собі беруть.

По-арабському шаленець і міджнур – слівце одне,
Бо і справді шаленіє, хто глибин чуття сягне.
Є такі, що дух їх лине в поривання неземне,
Інший має ницу вдачу – він красунь не промине.

Хто міджнуром є, той в серці повен краси ясної,
І душа його ясніє в мудрості та супокої,
Діє він так щедро й палко, як поводяться герої.
Не кохає той, хто зрікся бути вдачі отакої.

Незбагненна тасмниця є в міджнуровім коханні,
І до нього не рівняти любодійництва погані;
Хіть – одне, кохання – інше, поміж них безодні й хлані, –
Їх не плутайте, вслухайтесь в ці поради, мною дані!

Вірним є міджнур в коханні – хтиві він ганьбить пороки;
Бувши з милою в розлуц, відчуває біль глибокий,
Бо віддав сповна все серце їй, хоч гнівній, хоч жорстокій.
Я ганьблю любов бездушну, де є тільки скоки-цмоки.

Отакі діла, коханці, ви коханням не зовіть:
Нині – ця, а взавтра – інша, теж покинута за мить, –
Це похоче на хлопчачу, не приборкану ще хіть.
Тільки той, хто зрікся світу, вміє щиро полюбити.

Знак найвищої любові – почуття свої таїти,
Вічно згадуючи любу, повсякчас відлюдно жити,
У розлуці з нею мліти, пламеніти і горіти;
Хоч би й гнівалась кохана, – їй годити і служити.

Заховати тайну серця треба від найближчих навіть, –
Можна стогоном жальливим честь коханої знеславить.
Ні, закоханий нікому почуття свого не явить,
Через неї він палає, та вогонь за радість править.

Цю стару іранську повість, що й в картвельській мові квітне,
Передавану з рук в руки, наче перло те самітне,
Я знайшов і віршем виклав – діло виконав помітне,
І від гордої красуні жду на схвалення привітне.

Хоч і спіплять очі любі, прагну бачити їх знову:
Серце, що міджнуром стало, на землі не знайде схову.
Я молю: врятуй хоч душу, плоть спаливши буйнокрову!
Де на славу трьох героїв взяти сили віршу й слову?

Хай всі люди поважають долю, кожному надану:
Працівник хай знає працю, войовник – відвагу бранну;
Хай пізнає шал кохання, хто обрав собі кохану, –
Хай його шанують люди, хай він їм являє шану.

Царством мудрості одвіку віршування зветься гоже,
Людям корисно у вірші зачувати слово боже,
Бо тоді в їх душах радість неодмінно переможе.
Тим вірш добрий, що він стисло викласть мову довгу може.

Для коня найкраща проба – довгий, безупинний шлях,
Для грача у м'яч є спитом пильний зір і влучний змах,
Для поета – вірш. просторий, де б він мав розгін в словах.
Якщо сила слів змаліла і, ославши, вірш зачах, –

Придивіться до поета в мить, як вірш у нього зблідне
І почне тоді кульгати річ картвельська, слово рідне, –
Він відступить для розгону і уміння явить гідне:
Вправно діючи чоганом, діло завершить побідне.

Не зовіть того поетом, хто випадком, ненавмисне,
Кілька слів пустих, нікчемних, у нудного вірша втисне,
Хоч і пнеться до. поетів, хоч бундючиться він злісне,
Хоч, немов той мул, гвалтує: "Ти найкраща, власна пісню!"

Є такі, але й інакших знаю віршників багато,
Що не годні слів добрати із разючого булата.
Це – мисливці недолугі. Їх стріла, легка й щербата,
Непридатна бити звіра, поціляє в звіренята.

Треті є ще відмінні: не бракує їм кебети
Прикрашати співом сварку, гулі, гульбища й бенкети, –
Досить з них, якщо їм скажуть: "Склав співаннячко дзвінке ти".
Лиш в значних, величних творах визначаються поети.

Той – поет, що труд свій творчий береже, мов дань велику,
Щоб даниною такою тішить діву сонцелику,
Дум своїх вславлять владику і кохать її довіку,
Тільки їй одній віддати мови звучної музику.

Хто всім плече про кохання – чи довіри годен зроду?
Він, нашкодивши коханій, діє і собі на шкоду, –
Чим себе зрятує, чутку сам пустивши між народу?
Ні, міжнур коханій діє не на зло, а на догоду.

Удає людина часом, мов укохану голубить, –
Чом же він ганьбить коханку, а, бува, й про неї трубить?
Хай нелюбу зневажає, та навіщо глумом губить?
Більш, як душу, більш, як серце, злий злостиве слово любить.

За коханою тужити – це міжнурові не встид;
Хай самотній він блукає, наче світ йому огид,
Хай, розставшись з нею, мріє про її сліпучий вид,
Та палкі чуття міжнуря людям виявлять не слід.

***Таріелова розповідь про себе,
коли він уперше оповідав Автанділові***

"Слухай пильно та уважно сповідання пресумне
Про діла, що, їх згадавши, мій язик життя клене.
Ні, вона не дасть розради, звівши з розуму мене,
Не затихнуть сліз потоки, біль і розпач не мине!

Знають всі про сім індійських королів. З них кожен – пан,
Та на шість держав владує лиш могутній Фарсадан,
Дух сміливий, серце щедре, сонця лик і лева стан,
Володар над королями, над військами – отаман.

Мій отець царем став сьомим, ворогів повергши в прах.
Звали батька Саріданом, – знав немало він звитяг
І, як хто йому перечив, він на тих наводив жах;
Полював, гуляв, не відав злої долі бідолах.

Він ненавидів самотність, що його годилась сану,
І рішив: "Я маю землю, в битвах з ворогами дану,
Маю, від турбот звільнившись, втіху, пишність і пошану, –
Передам тягар весь влади самодержцю Фарсадану".

Шле посла до Фарсадана, так сказати наставля:
"Ти – владар. Тобі індійська покорилася земля!
Хочу я тобі віддати владу й серце короля –
Хай мою до тебе вірність всесвіт вічно прославля".

Фарсадан зрадив, почувши, що принесла вість оця,
Відповів: "Я, цар країни, славлю господа-творця,
Що прийшов ти, з нами рівний, до такого рішенця.
Тож іди! Тебе звеличу, наче брата і вітця!"

Дав йому під владу царство; Сарідан став – амірбар,
Отаман всіх отаманів, пишний амір-спасалар;
Правував в своєму царстві, що його дістав у дар,
Лиш без кесарської влади, в інших справах – владний цар.

Був за рівного мій батько в пана нашого ясного, –
Цар пишався: "Хто ще має амірбара отакого?"
Вкупі бились, полювали, суд вершили право й строго.
Як нема на мене схожих, так не схожий я на нього.

Спадкоємця не придбала вінценосна світла пара –
Те журило їх, та й-військо засмутила ця покара.
Будь же проклята година, як родивсь я в амірбара!
Цар, мов батько, хтів зробити з мене пана-добродара.

І мене царське подружжя, як свою, взяло дитину,
І виховували з мене владаря на всю країну,
Мудреців вони зібрали, щоб навчать царського чину.
Я змужнів – став левом дужим, стан підніс, мов тополину.

Ствердь, Асма, що я по правді те минуле розповів!
Років п'ять од роду мавши, вже трояндою процвів;
Міг, жартуючи, вбивати левів, наче горобців.
Фарсадан вже не смутився, що своїх не мав синів.

Ти, Асма, мій вірний свідку, знаєш років течію!
Наче сонце на світанку, я красу являв свою;
Хто мене побачив, мовив: "Де він зріс? Чи не в раю?"
Я тепер – лиш тїнь від того, це з одчаєм визнаю.

Мав п'ять років, як цариця понесла дитину в лоні..."
Змовив це й зомлів. Змочила враз Асмаг і груди, й скроні;
Очутившись, він промовив: "І вони дождались доні!
Стан її тоді вже сяяв, наче в сонячній запоні.

Скласти їй хвалу достойну я не в силі і не в хисті.
Фарсадан препишно з трону об'явив ці добрі вісті;
Всі царі прийшли, принісши подарунки урочисті,
А вони скарби всім людям роздавали в стольнім місті.

Їм листи вітальні слали з цієї щасної нагоди,
Скрізь по Індії про доньку сповістили скороходи,
Не вщухали у столиці співи, учти, хороводи, –
Радість місяця і сонця, радість неба і природи!

Ми виховувались вкупі – я й дочка царева мила;
Був мов ясний промінь сонця блиск її лица і тіла.
Нас однаково кохали – цар, жона його похила.
Я скажу, як звать красуню, що мене вогнем спалила!.."
Знову він зомлів, простерши тіло змучене на тверді, –
Аванділ над ним заплакав в співчутті, в журбі одвертій.
Таріел зітхнув, як діва груди збризнула роздерті,
І сказав: "Почуй, хоч справді день цей – день моєї смерті.
Звали дівчину прекрасну йменням Нестан-Дареджан.
Як минуло їй сім років, – вже розцвів дівочий стан,
Вже вона красою сяла, наче сонце крізь туман.
Хоч було б з алмазу серце, та в розлуці вмре від ран!
Підросла красуня, з мене ж вийшов лицар і моцар.
Спадкоємицю престолу став виховувати цар,
Я ж до батька повернувся – був гравець і бенкетар,
Грав, гуляв, ходив на левів – бив, ловив їх, як товар.
Збудував палац для доні цар, щедротний як завжди, –
Виклав стіни з безоару, а навкруг зростив сади,
А в садах з фонтанів ринув струм рожевої води.
Діва, що мене спалила, жити увійшла сюди.

Завше пахощі там пахнуть і лунає арфи гра, –
То сидить у вежі діва, то на сад свій позира,
І Давар, з країв каджетських удова, царя сестра,
Доглядає та навчає діву мудрості й добра.
Оксамитові запони вкрили башту аж униз,
Щоб ніхто із нас не бачив кришталевих юних рис, –
Лиш Асмаг і дві служниці мали вхід до тих завіс;
Там вона зростала, наче гаваонський кипарис.
Так і жив п'ятнадцять років я, мов рідний син, з царем, –
Завше разом пробуваєм, вкупі день і ніч живем.
Став я з вигляду як сонце; стан мій виплекав Едем,
Заживав я слави в грищах, в герцях з луком та з м'ячем.

Влучно бив стрілою звіра, – як поцілив, так і клав;
З піль вернувшись, на майдани йшов, охочий до забав,
Вдома в мене шум бенкетний ні на хвилю не вгавав;
Та рубінно-кришталевий лик моє життя забрав!

Нагло вмер старий мій батько, бо для всіх день смерті дан.
Припинив усі забави, втіхи кинув Фарсадан.
Як про смерть його дізнався, то зрадів ворожий стан.
Радість – ворогу, скорбота – для тутешніх поселян.
Був я цілий рік в жалобі, вбитий злигоднями враз;
Денно й нічно сумувавши, побивався повсякчас.
І прийшли двірські вельможі, принесли царський наказ:
"Таріеле, більш жалоби не носи, послухай нас.

Ми сумуєм теж, що згинув воевода мужніх лав".
Цар просив жалобу зняти, сто скарбів мені давав,
Віддавав мені всю владу, що колись мій батько мав:
"Станеш нашим амірбаром, носієм владарських прав".
Я палав огненно. Спогад роз'ятрив душевну рану,
Та двірські зняли жалобу, на мій схудлий стан убрану;
Того ж дня царі індійські, гідно їх царського сану,
Влаштували пишну учту, щоб мені явити шану.

Сівши поруч, потішали дух мій ласкою і чаром:
"Як отець, таким же станеш ти звияжцем незабаром".
Замінить отця, жахнувшись, я перечив їм, та даром,
Бо скоритися їм мусив, мусив стати амірбаром.
Що тобі іще повісти? Розповів я давню справу.
Тяжко згадувать колишнє, відживлять минулу славу!
Світ мінливий, світ несталий нам являє суть лукаву, –
Іскри, викресані світом, палять душу без угаву!"

Плач Таріела та його шаленство

Тут, мов дикий лемент звіра, Таріелів зойк луна, –
Каже він: "Ось цю обручку із руки зняла вона!"
І кладе собі на руку – незліченна їй ціна! –
І, до вуст її притисши, в непритомність порина.

Так лежить він нерухомо, як в труні лежать мерці;
В двох місцях на грудях видно закривавлені синці,
Та й в Асмаат вже кров стікає по роздряпаній щоці, –
Левня збризкує водою, що дзюркоче, як в ріці.

Вид зомлілого тужливця збільшив тугу в Автанділа,
А від сліз Асмаат поволі продовбалась скеля-брила.
Він очунав, бо водою діва полум'я згасила,
І сказав: "Живу, хоч знову доля кров мою точила!"

Звівся, зблідлий, напівмлосний, – слізьми зрошені ланити;
Як шафран, змарніли, зжовкли на лиці троянди-квіти.
Довгий час не міг дивитись і не міг заговорити, –
Був пригнічений він з того, що не вмер і мусив жити.

"Слухай розповідь же далі, – він промовив Автанділу, –
І про мене, і про неї, що кладе мене в могилу.
Це ж бо радість – мати з другом першу зустріч, щирю й милу.
Я дивуюся, що здатен почувать життя і силу!

Радо я Асмаг зустрів – скромну вірницю панянки,
Що дала мені послання і обручку від коханки.
Вдяг на руку я обручку, з себе зняв вуалі бганки,
Розгорнувши ці предивні, чорні, наче морок, тканки".

Заповіт Автанділа цареві Ростевану, коли він таємно від'їздив

Заповіт він сів писати, жалісливі склав листи:
"Царю мій, таємно мушу я на розшуки піти, –
Палія душі моєї я не можу не знайти.
Наче бог, будь милостивий і мандрівника прости!

Знаю – згодитись зі мною я тебе колись примушу,
Адже вірності до друга не зречуся, не порушу;
Слово вдумливе Платона я тобі згадати мушу:
"Лжа й дволичність шкодить тілу, потім нівечить і душу".

Знаю я, що лжа – одвічне джерело усіх скорбот.
Кинуть друга, що за брата він любіший у сто крот?
Ні, не кину, не змарную філософських знань і цнот!
Ми вчимось, щоб дух наш злинув до гармонії висот.

Ти читав, що про кохання нам апостоли писали?
Обміркуй же, пригадавши їх напучення й ухвали:
"Нас любов підносить" – дзвоном мислі мудрих пролунали!
Ти не віриш, – що ж промовлю я до темної навали?

Мій творець, мене можуть обдарує щедро він,
Він – незрима сила й поміч для створінь і для тварин,
Він – безсмертний бог, що змірив грань буття і світу плин,
Він, який миттєво створить сто – з одного, з ста – один.

В божій волі – все на світі, і помітне й непомітне.
Без промінь троянда в'яне і фіалка не розквітне.
Всі радіють, як побачать щось прекрасне, щось тендітне.
Ні, моє життя без нього – животіння безпросвітне!

Ти прости мені непослух, що твою накликав лють:
Я іду, мов полонений, де чуття мене ведуть.
Щоб вогонь в душі згасити, я іду в цілющу путь.
Де б не був я – що до того? Волю б знов мені відчуть!

Марно зараз сумувати, сльози лити в самотині,
Бо рокової справи не уникнути людині:
Муж повинен бути терплячим і міцним при злій годині.
Не схватися віл того: що призначено віднині.

Бог призначив – і приймаю долю я, мені надану, –
Чесно виконавши справу, в серці вилікую рану!
Хай же в радості й багатстві, повернувшись, вас застану;
Мій же зиск – як Таріелу я іще в пригоді стану.

Царю, вбий мене, почувши, що мій вчинок гудить люд.
Не сумуй, мене не стримуй; сльози й скарги – марний труд!
Я не зраджу Таріела, я не здатен до облуд;
Він зганьбить мене, як станем на тім світі ми на суд.

Вічно мусимо про друга пам'ятать в душі своїй;
Безсоромний віроламець – він ганебний і гідкий!
Навіть цар мене не змусить до підступних, хитрих дій;
Гірше всіх – хистка людина, зло в людині є хисткій!

Мужа, зляканого смертю, що боїться навіть згадки,
Що в бою трясеться й блідне, – зневажатимуть нащадки, –
Боягуз нічим не ліпший від прядільниць коло прядки.
Краще славу здобувати, ніж багатства і достатки.

Не зупинять смерті й скелі, і гірське вузьке пуття!
Рівні в смерті й муж хоробрий, і знедолене дитя.
Чи старі, чи юні – врешті всім в землі є сповиття.
Ліпше смерть, достойна слави, аніж зганьблене життя.

Я насмілюся, о царю, пригадать тобі ще раз:
Це не вірно – жити, смерті не ждучи собі всякчас, –
Той вночі і вдень приходить, хто усіх з'єднає нас!
Якщо я не повернуся, – значить, в муках десь загас.

Як мене нищівна доля знищить присудом своїм, –
Мандрівник, загину в мандрах, не оплаканий ніким,
Не вгорне мене у саван вірний учень-побратим.
Вість про смерть мою ти стрінеш з серцем і лицем смутним.

Маю ще неоціненні, незліченні я скарби:
Бідакам їх дай, і вільні хай стають усі раби,
А сиріт щонайбідніших ти багатими зроби,
Щоб мене благословляли у молитвах щодоби.

Забери собі найкраще, як мій каже заповіт,
А на решту хай будують люди протягом цих літ
Чи мости довготривалі, чи притулки для сиріт.
Мій вогонь згасити можеш ти єдиний на весь світ.

Відтепер тобі від мене не придуть вже листи, –
Це останній лист, і з нього правду всю прознаєш ти.
Я диявола здолаю і доб'юся до мети.
Хто мерцеві дорікає? Тож мене тепер прости!

Хай в царя зазнає ласки мій прислужник Шермадін, –
Час несе йому багато злих, нерадісних годин;
Будь до нього милостивий – милість мав од мене він;
Не дозволь йому точити сльози й кров наперемін.

Заповіт мій власноручний вже кінчати на порі,
Мій учителю! Від тебе йду, шалений, я в журі, –
Не сумуйте через мене, не печальтеся, царі,
Ворогів гнобїть і сяйте, наче сонце угорї!"

Заповіт свій закінчивши, – Шермадіну передав
І сказав: "Вручи цареві це здання печальних справ
Ти, що радником найближчим в мене завше пробував".
І, ридуючи криваво, служника він обійняв.

Автанділові шукання Таріела, його плач та стогін

"Друг мій, кинувши у серце сніп троянд, завдав цим рану:
Я дотримав клятви – він же сам піддався на оману.
Якщо нас розлучить доля – я радїти перестану!
Інший друг вже заслужив би на ганьбу і на догану.

Навіть мудрий часом в горі тільки скаржиться безсило,
Хоч яка користь точити зливні сльози посмутніло?
Чи не краще розсудити, як звершити треба діло,
І на розшуки тужливця зразу ж вирушити сміло?"

У сльозах, в риданнях витязь пильні розшуки почав, –
Він шукав, гукав і кликав, уночі, як вдень, не спав;
За три дні пройшов багато чагарів, долин, галяв, –
Не знайшов; смутний вернувся, бо нічого не прознав.

Він благав: "В чім гріх мій, боже? Що зробив я без пуття?
Чом ти шлеш мені цю долю, цю покару й каяття?
Розсуди, на мене зглянься, ти – ласкавий мій суддя,
Скороти печалі строки, скоротивши дні життя".

Таріелове оповідання Автанділу про те, як він забив лева й тигрицю

"Розповім тобі докладно, як мої минали дні, –
Справедливим, мудрим серцем розсуди діла смутні.
Я чекав на тебе ревню, аж знесилів у жданні,
І, не всидівши в печері, в поле рушив на коні.

Я примчав сюди на гору і спинився на горі:
Лев з тигрицею укупі тут зійшлися в чагарі.
Я зрадів, бо за коханців їх вважав у тій лорі,
Та злякався, спостерігши щось жахливе в їхній грі.

Вдвох тигриця й лев шугали, – я стояв здаля весь час,
Думав, що й вони міджнури, аж вогонь в душі пригас;
А вони зійшлися, стали, в боротьбі сплелися враз, –
Лев ловив тигрицю збіглу. Здивував мене їх сказ.
Спочатку – мов жарт, а потім дика лють їх пащі пінить,
Б'ються лапами обое, смерть – і та борні не змінить;
Налякалася тигриця – так жіноцтво завше чинить.
Лев за нею мчить люто, і ніхто його не спинить.

Розлютився я на лева, вірний меч в руці затис:
"Геть таку хоробрість! Нащо ти коханку бив і гриз?"
Та й з мечем злетів на нього і над ним меча підніс, –
Зразу з черепом розтятим повалився лев униз.

Меч відкинувши, тигрицю охопив я стрімголов, –
Ради любові моєї хтів їй виявити любов.
Та вона гарчала й кігтьми тіло дряпала у кров;
Я не стерпів і до смерті ту тигрицю поборов,

Сперш хотів угамувати, та роздерла руку голу,
Не притихши, – спересердя я поверг її додолу.
І в ту мить згадав, як в сварці був образив світлочолу,
І в плачі я ледь не втратив душу, в горі похололу.

Оповів усе, мій брате, що я зніс, без тебе живши.
Нащо жити? Не дивуйся, отаким мене узрівши, –
Я з життям уже в розлуці, смерть єдину полюбивши".
І зітхав, і плакав витязь, повість журну розповівши.

Автанділ також з ним плакав і росив сльозами квіти.
Він казав: "Не змучуй серця, не вмирай, ріши терпіти;
Бог ласкавий до кохання, хоч багато зніс журби ти, –
Він удвох вас не єднав би, хтівши потім розлучити.

Лихо стежить за міджнуром, наче тінь, навколо бродить,
Та, як хто зазнав страждання, згодом радість він знаходить.
О любов – чуття тужливе, що до смерті нас призводить,
Що невчених навчає, а в розумних безум родить!"

Прикінцеві строфи

Наче сон нічний, кінчилась їхня повість в згоді й славі,
Вже пішли вони із світу. О часи хисткі й лукаві!
Час – це мить одна, хоч довгим він здається нам в уяві.
Так пишу я, месх незнаний, родом з селища Руставі.

Богу Грузії Давиду, сонцерівному на вроду.
Склав я віршами цю повість на забаву і догоду, –
Він поширює могутньо жах від Заходу до Сходу,
Палить підступ і дарує міць підданому народу.

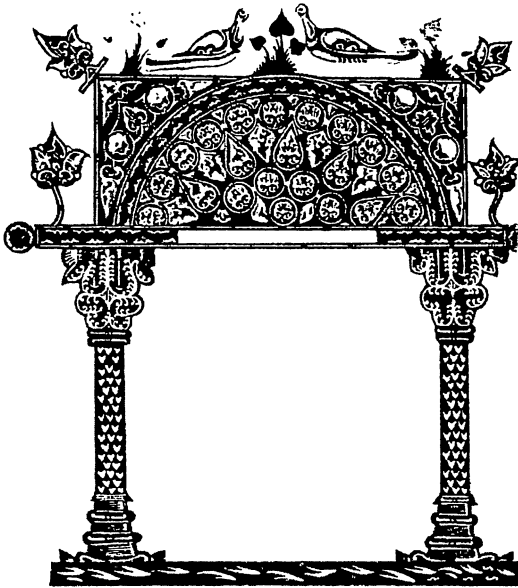
Славить подвиги Давида – марні всі старання ревнії!
Повість цю про край далекий, про діла й звичаї древні,
Про державців чужоземних, про пригоди їх плачевні
Я знайшов, і віршем виклав, і розради мав душевні.

Отакий цей світ несталий, – все він крутить в веремії,
А життя – лиш мить, коротша за миттєвий помах вії.
Що нам те, до чого прагнем? Доля – згубниця надії,
Світом тим і цим владує, нещедротна в благодії.

Аміран Дареджанідзе мав співця – Мосе Хонелі,
Про Абдул-Месію вірші склав прославлений Шавтелі,
Безутомно Діларгета оспівав Саргіс Тмогвелі,
У сльозах про Таріела я співаю, Руставелі.

Переклад М. Бажана

ВІЗАНТІЙСЬКА
ЛІТЕРАТУРА

Візантійська література – "л-ра Візантійської імперії давньогрец. й середньогрец. мовами. Була тісно пов'язана з антич. та сх. л-рами і водночас відзначалася самобутністю, багатством форм і жанрів. Історію В. л. поділяють на три періоди. У першому (4–6 ст.) вона продовжувала традиції антич. л-ри, зазнавши відчутного впливу християнства. Найвідоміші представники – поети Нонна (5 ст.), Агафій, Павло Сіленціарій (6 ст.), церк. лірик Роман Со-лодкоспівець (5–6 ст.). Сірієць за походженням, Роман Солодкоспівець вніс у В. л. елементи сірійської поезії, в його творах з'явилися перші зародки рими. Розвивалися історіографія – твори Зосими (5 ст.), Прокопія Кесарійського (6 ст.) та Іоанна Малали, який не лише викладав істор. події, а й наводив у стислій формі античні міфи, *агіографія*, *гімнографія* (гімнотропарі, змістом близькі до "святого письма", мовою й метрикою – до нар. творчості). В другому періоді (7–9 ст.) з посиленням ролі церкви в державі почали переважати жанри церк. л-ри. Репрезентували їх Косма Маюмський, Андрій Критський, Іоанн Дамаскін, який розробив учення про знакові системи, що використовується як попередник сучас. семіотики, Феодор Студит, константинопольський патріарх Сергій, Загострюється класова боротьба всередині візант. суспільства, розвивається породжений нею рух – іконоборство, прогресивне крило якого очолюють патріарх Іоанн Граматик і митрополит Ігнатій (прозаїк і поет, якому належать віршова обробка байок Езопа, поема в драм. формі на бібл. сюжет і "Ямби на Фому"). Світські твори писали патріарх Фотій, поетеса Касія. В історіографії цього періоду виділяються праці Феоділакта Сімокатти, чернеча хроніка Георгія Амартола. Розвивається й нар. творчість – казки, ліричні й епічні пісні тощо. Для третього періоду (10–15 ст.) характерні жанри церк. і світської худож. та наук. л-ри. Найвидатніші письменники: імператор Константан VII Багрянородний -- автор трактатів, у яких є відомості про сх. слов'ян; Симеон Метафраст, який зібрав і впорядкував "Життя святих", писав вірші, казання, молитви та канони. Великого поширення набула придворна л-ра: поети Михаїл Пселл, Христофор Мітіленський (11 ст.), Николай Коллік, Теодор Продром (11–12 ст.), Мануїл Олобол, Мануїл Філ (13– 14 ст.); автори романів у прозі та віршах Євстафій Макремболіт, Никита Євгеніан. Популярною була й сатира, переважно анонімна, – "Тілар-гон", "Поріколог" (12 ст.). Сатиричне спрямування мають анонімний прозовий твір "Перебування Мазаріса в підземному царстві", а також фольклорні твори 14 ст. "Оповідання про чотириногих" та "Оповідання про птахів", у яких викривається соціальна нерівність. Нар. пісенна лірика не збереглася; її відголоски звучать у "Родоських піснях кохання". З істор. л-ри цінна "Історія" Никитти

Акоміната (Хоніата). В 14–15 ст. виступили письменники гуманісти Мануїл Хрісолор, Геміст Глітон, Віссаріон Нікейський. Взяттям 1453 Константинополя турками закінчується візант. період в історії грец. л-ри. З творів, що з'явилися після 1453, надбанням В. л. можна вважати тільки "Голосіння" з приводу втрати Візантією незалежності.

Для сх. слов'ян, як і для ін. народів Європи, В. л. була не лише посередницею в засвоєнні літ. спадщини Старод. Греції і Риму, а й оригінальним письменством, що відображало життя феод. суспільства і виробило нові церк. та світські жанри. Активне, творче засвоєння сх. слов'янами здобутків В. л. сприяло виникненню оригінальної л-ри Київ. Русі, де в перекладах були відомі хроніки Георгія Амартола, Георгія Синкела, Симеона Логофета, Іоанна Малали, збірники "Палея" та "Паремійник". Поширені були твори проповідників 4 ст. Іоанна Златоуста, Григорія Богослова (Назанзіна), Василя Кесарійського, зб. афоризмів "Мудрість Меландра Мудрого", "Афоризми Ісіхія й Варнави", особливо "Пчела", де містилися вислови антич. філософів і письменників, цитати з Біблії і творів "отців церкви"; повість про життя і подвиги Александра Македонського (див. "Александрия"), епос про Дігеніса Акрита, яким започатковано новогрец. л-ру. Цей епос перекладено (за дослідженням І. Срезневського) не пізніше 12 ст. під назвою "Девгенієве діянє" тощо. Перекладаючи твори В. л., давньорус. автори давали їм нове життя на рідному ґрунті. Завдяки цьому власна л-ра Київ. Русі протягом короткого істор. періоду збагатилася розгалуженою системою жанрів – життя, урочисті й повчальні твори тощо. В укр. літературознавстві В. л. досліджували І. Франко, О. Білецький, А. Білецький, Т. Чернишова. За рад. часу укр. мовою візант. тваринний епос у скороч. вигляді переклав О. Пономарів ("Всесвіт", 1965, № 4). Питання В. л. висвітлюються, зокрема, в періодич. зб. "Візантійський часопис", який видається Ін-том світової історії АН СРСР з 1947 (вийшло 45 томів).

Йосип Сліпий

Візантинізм як форма культури (Фрагменти)

II. Поняття візантинізму

З'ясувати поняття "візантинізм" досить важко тому, що воне досить складне і широке. Та проте аналіз доведе до його розуміння і до приблизної дефініції

Сама назва "візантинізм" походить від усім відомого міста Візантії, грецької колонії, яку заснувало місто Мегара в 658 році перед Христом на європейському боці Босфору. У 330 році по Христі царем Константин переніс до неї столицю з Риму і назвав її Константинополем. Завдяки цій події місто набрало світового значення. З малої оселі воно стало незабаром осередком державної адміністрації, мистецтва і торгівлі. Прегарне положення, величаві будівлі і портики, привезені старовинні пам'ятники, мармурові прикраси й долівки з інкрустованими рожами, мозаїки і малюнки, різнобарвні проходи під небозвідними купулами й аркадами на вулицях, царські палати, галереї, вбрані в шовк, оксамит і тапети. військова гвардія в срібних панцирах і золотих щитах, великани вариги з важкими двосічними сокирами на плечах, до-

стойники й урядники в золототканих одягах, пурпурі і золоті, велике "трінклініюм Магнавра" з коронами, емаллю і далматиками, золотий трон імператора з прегарними у стіп львами – надали Візантії особливого блиску й чару та й стягали до неї багато поселенців з Європи. Азії й Африки. Передусім купецтво, яке на Заході через мандрівки народів дуже впало, могло на Сході своєю розвиватися і розбагатіти. Мешканці ходили одягнені як царські діти – заважають тодішні чужинці про Візантію.

З часом нова столиця стала потугою і втворила своєрідні церковні, політичні, адміністративні й етнографічні форми та й стала носієм нової цивілізації й культури. Вона об'єднала провінції Західної імперії та стала вузлом усіх купецьких і дипломатичних ниток світу. Говорячи конкретно, Константинопіль займав таке становище в тодішньому культурному світі, як Лондон або Париж. Візантійський період починають нині вчені загалом від 330 р., тобто від перенесення столиці, бо тоді саме зайшла подія переломового значення. Саме тоді офіційно перестало існувати поганство, а його місце зайняло християнство. Очевидно, що цілий державний і суспільний лад, що опирався на поганстві, піддався основній зміні а рівночасно ціла грецька культура (література, мистецтво) дістала новий сильний імпульс.

Самозрозуміло, що формування нової держави і нової культури тривало кілька століть. Остаточне скристалізування наступило щойно у VIII ст., коли держава прибрала грецьку форму і виринули принципи, які саме творять зміст терміну "візантинізм". Можна до деякої міри, щодо загальних рис, порівняти держави Карла Великого з візантійською. Франконська держава постала з германських національних і романських елементів. Організаційним державним принципом був романізм. Візантійська імперія постала зі злуки греко-римських і різних східних варварських елементів. Історія обох держав розвивається паралельно, хоч в деталях заходить велика різниця. Обидві вони є лише умовно римськими, бо виобразувалися в самостійні державні новотвори.

Коли ходить о саму назву "візантинізм. візантійський", то вона є штучна і книжна так само, як назва "східноримський..."

Слово "візантійський" уживано до XVI ст. дуже рідко і то в поетичній мові та в гуманістів, напр. Пселлоса (Βυζαντινός і Βοζαντικός; Претор Калліядес поставив статую Візасові, мітичному засновникові Візантії і його подрузі Фідалії). У XIV і XV Візантія" сприймається загальніше і випирає "Константинопіль". Від візантійських біженців після упадку Царгороду 1453 р. назва прийнялася на Заході й утвердилася завдяки науковій літературі [5].

У нас переважно уживано в давнину поруч Візантії слів "греки" і "грецький". У церковному житті ця назва прийнялася аж до нинішнього часу, відколи в Римі перемиг термін "візантійський" обряд.

Отже, "візантинізм" можна розуміти в двоякім сенсі: як творчий, чинник, що цвів і занепадав вповолож тисячоліття (IV-XV -нині вже до історії, та "візантії" в літературних і археологічних пам'ятниках та обряді і стала також основою культур тих народів, які підпали під її вплив. Під культурою розуміються тут твори людського духа, які удосконалюють людину під оглядом матеріальним (від виробів до найвищої техніки) і духовним (мистецтво, наука, література, релігія). Цивілізація – це стан упорядкованого громадського життя на противагу до цивілізація. Саме візантійська культура є "найбільше суцільна, хоч її етнографічний підклад був дуже різнорідний" [6] Тому візантинізм, крім державного чинника, не означає національності і не є етнографічним поняттям, лише поняттям культури [7]

III. Складові чинники Візантизму

3. Орієнтальні елементи. Зв'язок Елади зі Заходом завжди був живий ще від Олександра Великого і тому слідним там був грецький вплив. Та однак сей вплив на орієнтальні народи не був однобічний. Навпаки, Грецько-римська культура стрінулася з мотивами перської, єгипетської, семітської, слов'янської та інших культур, які зі свого боку теж впливали на неї. Завдяки цьому Схід видвигнув нові національно-культурні течії.

Нові мотиви впливали при творенні нових пам'ятоків. Се проявляється і в літературі (сладкоспівець Роман та інші) і в мистецтві (декорація, в'язанкові мотиви, арабески та ін.). На канві грецької філософії постали, жидівські й ірансько-перські вірування. Цей зв'язок слідний дальше в легендах, казках, приповідках, одежі, церемоніях двору і Церкви. Ціле життя в візантійській державі було пронизане орієнтальними елементами. Вплив їх був дуже різномірний і залежав від місця і часу. Одночасно східні народи одержували літературу з Візантії (араби – через Сирію і передали її Заході в Іспанії, сирійці, перси, вірмени перекладали багато зі старовинних, філософічних, медичних, господарських книжок турки перейняли багато законів громадського життя.

IV. Головні риси візантійської культури

2. *Література* й наука – се найсильніший вияв візантійського духа. Сила літературної творчості лежить в естетичних досягненнях, в доборі змісту і красі мови. Візантійські пам'ятки, що в'яжуться зі старою геленською літературою, були зразками та виховували орієнтальні, слов'янські та інші народи. Пізніше вони стали поштовхом до розвитку їх питомих літератур. Вага тієї літератури лежить ще й в -тому що вона тісно в'яжеться із старогрекською літературою [12]. Стара традиція не переривалася у Візантії, і тому літературна творчість не мала такої доби занепаду, як на Заході. Та кож гуманізм не мав там пригожого ґрунту.

Поодинокі ділянки літературної творчості стояли високо. Залюбки вибрано релігійні сюжети. Передусім поезія відзначається високим релігійним колоритом. У ній нерідко стрічаємо догматично-етичні мотиви. В філософії змагалися впливи Платона й Аристотеля. Історіографія завдяки Прокопіві з Кесарії, Михайлові Пселлосові, Никифорові Брієнніосові, Анні Комнені та іншим стояла далеко вище, ніж на Заході. Коли ходить о композицію і психологічну характеристику, оцінку планів і діл, то західні історики ще дуже неопорядні в порівнянні зі східними.

Рівно ж прегарно розвинулося бесідництво, теж краще, ніж на Заході [13]. граматикизнавство, лексикографія і енциклопедія.

Візантійське право постало в тісному зв'язку горожанських законів з церковними канонами.

Теологія розвинулася зі всіх наук найкраще. При екранному традиціоналізмі, що проявлявся у великій залежності від Отців, постало багато оригінальних творів, передусім в аскетиці і містиці. Питомі для візантійської теології були катени і флорилегії, т. зн. головні думки творів, охоплені систематично.

V. Активізм візантійської культури

Візантія оформила і об'єднала цілу східну культуру та стала осередком, що не дозволив варварам розбити культурний доробок сходу. Завдяки своїй внутрішній силі візантійська культура створила одну суцільну форму. Вона не стала геленською причіпкою, лише почала власне самостійне життя, даючи щось справді нового і творчого та проявляючи водночас велику експанзійну живучість.

Чим Рим був для Заходу та Германців, тим Візантія була для Сходу⁷ і слов'ян. Вищість візантійської культури звернула на себе увагу не тільки слов'ян, що культурно стояли нижче, але й норман, скандинавців, для яких Візантія стала подібним притягачем осередком, як Рим для германців. Обсяг візантійського впливу був справді великий: хозари, печеніги, серби, болгари, хорвати, Чорногора, Румунія. Угорщина, вірмени, грузини, стара Русь. Візантія дала їм основу життя – християнство, форму правління, мистецьку та письменську культуру, монетарну систему, через купецтво добробут та цілу цивілізацію. Повні посвяти місіонери ішли у глиб Вірменії і Русі, в гори Абіссинії і на Кавказ. Вони створили церковнослов'янську літературу, дали школи, навчили історії.

І так візантійська культура перетворила передовсім ціле життя на старій Русі. Із введенням християнства прийшла візантійська література і мистецтво [21].

Перекладено на слов'янське Св. Письмо. Отців Церкви, хроніки Малали ввійшли до хроніки Нестора, агіографію, з географії Косму Індікоплевта та ін. Словом, перекладено мало що не весь доробок візантійського мистецтва. Візантійські архітексти будували в нас храми, а малярі прикрашали їх. Отже, усе мистецтво і письменство спиралося на візантійський характер і не можна їх належно оцінити, якщо не знається візантійської культури. У цьому⁷ нині не може бути ніякого сумніву [22].

Коли йде про українців, то візантійська культура усунула поганство, зуніфікувала Київську державу та зорганізувала поодинокі племена. Передусім велику роль відіграла Церква на чолі з митрополитом. З огляду на те, що християнство в нас було впроваджене згори, треба було довшого часу, щоб воно засимілювалося з національним організмом.

З початку були тут політичні болгарсько-візантійські впливи, згодом, від XI ст. безпосередньо візантійські. У перших початках староруська культура була мало самостійна. Від XVI ст., коли українські землі підпали під литовських князів, візантійська культура проявила велику експансивну і творчу силу. Литовська держава перейняла тоді мову, культуру і релігію, держав адміністрацію і право з Києва. Руські малярі малювали Вавель на бажання Ягайлонів, з яких Володислав і Казимир оточували себе нашими **мистцями**. Вплив візантійсько-українських фресок простягається аж до Сандомиру. Любліна і Гнезно. І так Україна дістала з Візантії найвищу культуру і стала одною з найкультурніших держав. Був час. коли Київ, як культурний осередок, ревалізував з Візантією.

Той вплив, каже Успенський, незакінчений. Він дальше є тут поштовхом, Я° спонукує народи до розвитку у раз вказаному їм напрямі [23]. Та не тільки & близьких та безпосередніх сусідів впливала Візантія. Вплив візантійської культури на Заході був рівнозначний у культурі і мистецтві. Він замітний у державі Каролінгів, а в Італії він є домінуючий. Перш за все в часі хрестоносних походів присвоїли собі західні народи багато культурних здобутків. Західні пануючі двори входили в посвоячення з візантійськими царями. А разом з тим ішли на Захід і візантійські вчені. А вже незвичайної ваги було те, що

Захід одержав при кінці середньовіччя від Візантії знання грецької мови і грецьку літературу і тим став справдешнім бібліотекарем людського роду.

Отже, чи тепер унійна акція мала би бути організуванням нових хресноносних походів, щоби нищити візантійську культуру?

Синесій

Єгипетські оповідки або про промисел

I. Вступ

Це написано про дітей тавра, і перша частина, до загадки про вовка, оповідає про ті часи, коли погана людина, скориставшись зручною миттю, підняла розбрат і захопила владу. Наступне додане після того, як закінчилась опала для благородних людей, тому що вони просили, аби виклад не зупинявся на сумних подіях: коли вже те, про що йшлося раніше, відбувалося вочевидь божественною волею, то слід довести оповідь до змін на краще. Отже, коли наступає час погібелі тиранії, оповідь безперервно йде за подіями. Але особливо захоплююча ця повість тому, що багато речей знайшли у ній вичерпне пояснення.

Для багатьох учень із тих, котрі досі незрозумілі, знайшовся у цій повісті привід, аби кожне з них роглянути докладно. Описані й життя, що послужать взірцями доброчесності й розпусти. Оповідає повість і про події сучасні, і міф у ній всюди оброблено так, що розмаїття викладу поєднується із користю.

II. Осіріс і Тифон (Оповідь перша)

Оповідь це єгипетська. А в єгиптян надмір мудрості. І ця оповідь – дещо більше, ніж вимисел, адже вона єгипетська. А коли вона – не казка, а повість про священні речі, тим пак гідна вона, аби її розказали й написали.

1. Осіріс і Тифон були братами, вони народилися вді одного сімені. А кровні рідні, ще не значить – рідні душі. Душам притаманно не народжуватися від одних і тих же земних батьків, а витікати з одного джерела. Таких джерел природа створила два: одне, подібне до світла, інше – темне. Одне походить від землі, наче пустило десь коріння, вириваючись із самих надрів, коли його спонукає закон божества. Інше ж іде від небесного лона: воно послане, аби упорядкувати земний лад, але коли вирушає, воно отримує наказ бути обережним, аби самому не сповнитися ганьби та безчестя, поки воно перебуватиме поряд із негідним і потворним, де воно наводить лад і красу. Існує закон Феміди, який проголошує, що душа, котра дотикалася крайнього зла, але зберегла свою природу і залишилась незаплямованою, тим же шляхом повернеться назад і ввіллється у рідне джерело, подібно до того, як душі, що виходять із іншої області, неминучим шляхом пощезнуть знову і знову у своїх похмурих надрах.

Де Убивство, і Злоба, і сонми всіх бід сметротоносних,

Кружляють довкола обителі Згуби у пільмі глибокій

2. Ці джерела – благородство душ і їх ницість: і може трапитись, що лівієць і парфіянин виявляться рідними, а у так званих братів нема жодної спорідненості душ, перші ознаки чого і виявилися у двох дітей-єгиптян; а коли вони стали юна-

ками, це проявилось повною мірою. Молодший із них, народжений і виплеканий божим промыслом, уже немовлям любив слухати казки: адже казка – наука життя. І коли він підріс, жадав науки, над якою не владен час. І батькові він наставляв свої вуха, і хто б не знав щось мудре – усе він хапав жадібно, із самого початку намагаючись дізнатися все одразу, немов цуценятко – та улаштувала, звісно, сама природа, обіцяючи велике: адже цуценята стрибають та плигають до часу, зачувши, що отримують бажане. А по тому, далеко ще не досягнувши юначого віку, він став спокійнішим статечного старого і слухав благопристойно: коли ж він мав щось сказати – запитати про почуте або що, – можна було бачити, як він знічується й дуже червоніє. Він поступався дорогою й місцем старим єгиптянам, хоча був сином того, хто володів більшою владою. Була в нього і повага до однолітків, і про оточуючих піклувався він так, що у той час важко було знайти в Єгипті, за кого хлопчик не заступився би перед батьком.

А старший, Тифон, коротко кажучи, був до всього несприйнятливий. Всю іноземну мудрість, якої навчали Осіріса запрошені батьком учителі, він відкидав усім своїм еством і насміхався над тим, наче науки – доля людини лінивої, з рабським способом мислення. Проте дивлячись, що брат його скромний і акуратно відвідує заняття, він думав, що це зі страху – ніхто ніколи не бачив, аби брат бився навкулачки чи пхав кого-небудь ногою або біг перевальцем, – хоча був легкій і гарно збудований, так що для душі його тіло було невеликим тягарем.

Ніколи Осіріс не пив нахильці, не реготав, роззявивши рота, наче сміх у нього у всім тілі, як то Тифон робив щоденно, вважаючи єдиною справою людей вільнонароджених – чинити, як доведеться, і робити, що кому заманеться. На вдачу Тифон був несхожий ні на одноплемінників, ні на інших людей, – можна сказати, що не схожий він був і на себе самого, а був злом у різних личинах.

Часом видавався він пасинком і даремним тягарем землі: він не слав стільки часу, скільки потрібно, щоб наповнити шлунок і здійснити інші необхідні приготування до сну. Часом, зневажаючи все, що за природою своєю потребує помірності, він бездумно скакав, турбуючи і старших, й однолітків. Він захоплювався тілесною силою як найдовершенішою чеснотою використовував її для лиха, ламаючи двері чи тягаючи брили. Якщо ж він завдавав кому-небудь рану чи ще якої шкоди, це його тішило, немов доказ звитяги. Він дозрів завчасно і не було межі його розгнuzданим бажанням. І от загорілись у ньому заздросці до брата, а до єгиптян – ненависть, адже єгиптяни, тобто народ, захоплювались Осірісом на словах і в піснях; і вдома і на громадських святах усі завжди зичили йому всіляких гараздів від богів; а він і видавався і справді був таким.

Отоді й почав Тифон збирати довкола себе певне товариство із недбалих дітей і ні для чого іншого – адже щиро любити він нікого не міг – але тільки для того, щоб мати людей, налаштованих проти Осіріса.

Адже всякому легко було здобути прихильність Тифона і знайти у нього те, чого кортить дітям, – варто було тільки нашепотіти йому щось ганебне для Осіріса. Таким чином із дитинства природа обіцяла їм різне життя.

3. Подібно до того, як розгалужені шляхи ідуть спершу близько один до одного, а що далі, то більша між ними відстань, і нарешті вони геть розходяться у протилежні боки, так буває і з юнаками – це може зауважити кожен: невелика різниця із віком стає величезною. Але ці юнаки розійшлися не поступово, а відразу, тому що таланом одного була доброчесність, а іншого – крайня розпу-

ста. Отож, коли вони підросли, до того всього додалася величезна різниця у схильностях, чому були дуже вірні докази – про це свідчили їх вчинки.

Осіріс вже з ранньої юності брав участь у військових походах, хоча за законом юнакам його віку зброї ще не давали. Але будучи за складом розуму полководцем, навіть восначальниками керував він, наче власними руками. Тому, наче дерево, котре природа наділила буйною силою росту, він приноси плоди щороку кращі.

Він став начальником списоносців, йому було доручено приймати прохання, він був намісником у місті і першим у сенаті, і кожна служба, коли він полишав її, видавалася почеснішою, ніж тоді, коли він приймав її.

А Тифон був призначений начальником казни: батько вважав, що вдачу хлопчиків слід випробовувати у складних обставинах; Тифон ганьбив себе самого і того, хто його призначив, тому що його упіймали на крадіжці громадських коштів, на хабареві і на нерозумному веденні справ.

Коли ж Тифон приймав іншу службу, аби випробувати там свої сили, він поводився ще гірше і та область керування державою, котра була йому підвладна, цілий рік бідувала. Коли ж він ішов до якихось людей, слідом за ним ішли ридання. Так Тифон керував підданими.

А вдома Тифон танцював кордак, збираючи у себе всякий набрид із єгиптян та іноземців – всіх, хто міг легко говорити, легко слухати, все легко виконувати і легко піддаватися впливу, і трапези у нього були наче кузня всілякої розхристаності.

Він не лише сам хропив уві сні, але й радів, коли хропли інші, наче слухав чкусь чарівну музику; шана і хвала діставалися тому, хто видавав найдовші та найнепрстойніші звуки, схлипуючи при тому. Коли ж у товаристві Тифона був хто-небудь, хто ні від чого не червонів, хоч би яку непрстойність коячи, – той отримував неабиякі відзнаки, і йому давали високі посади як плату за його нахабне безчинство. Такий був Тифон вдома.

4. Коли ж Тифон одягав шати правителя, він увіч показував, якою різноманітною може бути розпушта. Адже розпушта бунтує і проти доброчесності, і проти самої себе, так що складові частини її суперечать одна одній. А Тифон, тієї ж миті переповнюючись пихи та злоби, гавкав дужче за епірського собаку, і завдавав лиха то одній людині, то цілій сім'ї, то всій державі, і що більше він коїв біди, то дужче втішався – неначе змивав людськими слізьми свою недбалість, що їй віддавався вдома. В одному лише була вигідна його розпутність. Часто, задумавши щось лихе, він впадав у такий настрій, що уподібнювався до божевільного, як кажуть, немов стинався за тень оракула у Дельфах. Тим часом той, над ким нависала небезпека, виходив із біди неушкодженим і більше про нього не згадували. Бувало і так, що Тифон поринав у забуття і певний час відчував тягар у голові, так що так що думці його не до давнішніх намірів. Однак збадьорившись знову, він не пам'ятав навіть про те, що оце трапилось.

А з правителями провінцій сперечався він, скільки зернят пшениці містить медімі і скільки кіафів має хеник, показуючи тим зайву і недоладну прискіпливість. Траплялося, що сон дуже доречно охоплював Тифона і рятував людину від біди. І летіти б тоді Тифонові із крісла долілиць, якби хто-небудь зі слуг не кидав світильник та послішав йому на допомогу. Тож частенько трагічне нічне святкування закінчувалося комедією. Адже вдень Тифон не займався справами, бо ж природа його була споріднена з нічною і противилася світлові й сонцю. Він знав напевно, що що будь-хто, у кого є бодай краплина глузду, викрие його

неймовірне невігластво, однак себе у глупоті він не винив, але, будши неспроможним мислити та вміючи спритно коїти підступи, він був ворогом майже всіх розумних людей, вбачаючи у них своїх кривдників.

Розумова бездіяльність і фізичні лінощі однаковою мірою були йому притаманні, ці Кери душі, що жили одне одного – засіб, щоби винищити до ноги рід людський, зло, більшого за яке не пускала на світ природа.

III. Воцаріння Тифона (оповідь перша)

16. Отже, міф оповідає далі, не зупиняючись на стражданнях Осіріса. Адже ж досі справляють ті невимовленні дні священних сліз, і люди, яким дозволено дивитися, бачать живі їх картини. Та все ж, говорить міф, оповідання це варте того, аби його почувли всі.

Заради своєї країни, заради святилищ, заради законів, відається Осіріс до рук тих, котрі погрожують винищити все, як його не отримують; на човні перепливає він річку. Його оточує варта на замлі, на морі, навкруг і довкола. І варвари сходяться на раду, що ж має він витерпіти.

Тоді Тифон став вимагати, щоб Осіріса якнайшвидше вбили. А варвари, хоч і вважали себе ображеними, не скоїли злочину: їх охопив сором перед чеснотою. І вони вирішили прогнати Осіріса.

Але й цього вони засоромились і ворішили, що це буде не вигнання, а тільки переселення. Вони залишили Осірісові речі та гроші, хоча Тифон і дозволив їм розпоряджатися тим. Але вони не торкалися тих речей, як святині. А Осіріс подався під охороною богів та героїв, аби у призначений час повернутися.

Адже всупереч законам у єгипті царював гірший, за дуже короткий час обрнувши все у смуток і безлад, поки свята душа перебувала на чужині.

Для того, щоб усе це могло статися, ті демони, котрі усе це влаштували, із самого початку перебували з Тифоном, а він, якому вони спершу допомогли народитися, а потім стати тираном, служив їм і потішав всілякими лиходійствами.

Він негайно обіклав міста сильно збільшеними податками, вишукав неіснуючі та повідкопував забуті борги. Жителям узбережжя доручали справи тих, хто жив далеко від моря, а за кораблі мали відповідати другі, так що жодна людина не жила спокійно і не втішалася. Це було найбільшим лихом для народу, загальною ж бідою було інше: розіславши своїх помічників та чиновників до підвладних народів, Тифон відкрито продавав провінції.

До того ж намісники провінцій, особливо наймолодші, вважали, що коли їх призначають на один рік, вони мають стагати протягом цього року податки, що належать ще до незапам'ятних віків. Такий випадок трапився і за Тифона. Письмово він повідомив збирачам грошей термін їх служби. Але спершу ті, кого звинувачували у поганому веденні справ, були усунені з посади, а іншим за їх чесність було видано нагороду, їх влада була збільшена і термін служби продовжений. Від цього всюди ридали, кожен казав про своє власне горе, кожне плем'я на кожних зборах згадувало всі свої біди, над Єгиптом здіймався єдиний стогін – відлуння загального плачу. А боги жаліли єгиптян і збиралися допомогти їм, але не хотіли цього робити, перш ніж добродієність і розпуста ще чіткіше не проявили себе у взаємній боротьбі, перш ніж почуття не відрізнять добре від поганого і люди, що зуживають розум на лихо, не будуть вигнані.

17. Отож, Тифон узяв собі за мету взагалі стерти з пам'яті людей правління Осіріса, і він уживав для того різних засобів, але найохочіше робив таке: завершені судові процеси він примушував вести заново так, аби виправдати засудженого. Він позбавляв повноважень посольства, у скалі яких був ворог – той, хто навчений божественної мови; та людина, і всі його рідні, і його місто називали великого лиха.

Людина у безвиході могла дістатися до Тифона двома шляхами.

Перший полягав у тому, щоб дати гроші його жінці: вона сиділа у своїх покоях, наче у справжньому вертепі, послуговуючись дівками як звідницями, для задоволення своїх бажань та щоб залагодити свої справи, перетворюючи те, що єгиптяни називали судилищем, на місце торгівлі справедливістю. Хто розмовляв із нею, той отримував милість Тифона. Він і раніше був покірний жінкам і приручений ними; він почував до них вдячність за те, що вони нібито здобули йому владу. Таким був один зі шляхів для тих, хто у відчаї намагався звернутися до Тифона. Другий шлях лежав через звернення до когось зі свити тифонових розбишак чи п'яків. Їх, нищих та жалюгідних людців, називали великими та блаженними. До того ж прибулець мав осквернити Осіріса лайкою та ще додати щось ущипливе. І до цього вдавалися ті, кого нітрохи не турбувала доброчесність, хто не соромився здобувати вигоду звідки доведеться. І притьмом змінювалась їх доля, настільки ж, як і думки. Адже слова їх сягали вух тирана й отримували схвалення під час трапези.

Догоджальники діставали у відповідь прихильність. Вчинили так декілька чоловік та одержали вони вигоду, але знали, що богам і мудрим людям вони не нависні. А більшість усе-таки трималися мужньо.

IV. Кінець тирана

(Оповідь друга)

3. Коли єгиптяни вже здобули блискучу перемогу й заволоділи ворітьми, звівши стіну між собою і ворогами, вони кинулися на варварів, що залишилися у місті і нападали на кожного; усіх підряд вони збивали з ніг, пронизували списами, били, кололи. Тих, хто якимось тримався, вони палили, наче ос, разом із їх храмами, з їх жерцями, під лайку та крики Тифона. Адже завжди, коли справа стосувалася навіть божественних речей, він вважав за потрібне коритися варварам і намагався зробити так, щоби вороже військо ввійшло, ніби нічого й сталося жорстокого та жахливого. А весь народ повстав із власної спонуки, без керманіча, і божою волею кожен був собі сам і полководцем, і воїном, і корівником, і підлеглим. Та й хіба могло бути інакше, коли бог захотів і дав людям силу, щоб урятуватися за будь-яких обставин?

Отже, ворота Тифонові більше не довіряли, та й стосовно іншого влада його вже не мала сили, – адже те, що породило її, було видалене з держави.

Спершу єгиптяни влаштували віче у великого жерця і запалювали священний вогонь, віддавали подяку богам за те, що звершилося, і молилися вони за те, що належало зробити. Потім попрохали вони, щоб повернувся Осіріс, тому що тепер іншого рятунку не було. А жрець обіцяв, що, коли буде ласка богів, Осіріс повернеться, як вигнані разом із ним за співучасть Тифона ж вирішили деякий час не сповіщати – адже він не скоро отримав заслужене: йому судилося загинути, ставши жертвою війни, як головному винуватцю того, що єгиптяни якийсь час були рабами скіфів.

Переклала із російської Юлія Дзюгастрянська

III. Варлаамові притчі

1. Птахолов і Соловейко

10.... Із ким порівняти цих людей? Який навести тобі приклад на доказ їх їхнього неуцтва? Ось що: я наведу підтвердження словами одного премудрого чоловіка: він казав мені, що ідолопоклонці подібні до птахолова, що спіймав одну маленьку пташку, меншу від горобчика. Це був соловейко. Схопивши ножа, птахолов приготувався зарізати його і з'їсти, але соловейко раптом заговорив людським голосом. Каже він до птахолова: "Яка тобі, пане, користь, якщо ти мене заріжеш? Адже ти не зможеш наповнити мною шлунок. А якщо звільниш мене з сітки, то я дам тобі три заповіді: дотримуючись їх, ти впродовж цілого свого життя матимеш неабияку вигоду". Подивувався птахолов на таку мову та й відповів, що коли почує від соловейка щось нове, то відразу звільнить його з полону. Стрепенувся соловейко і каже чоловікові: "Ніколи не намагайся досягти недосяжного, не жалкуй за тим, що не вдалося і ніколи не вір у неймовірне. Дотримуйся цих трьох заповітів і житимеш гарно".

Чоловікові сподобалися прості та зрозумілі слова, він розв'язав сітку й випустив соловейка на волю. А соловейкові закортіло дізнатися, чи вірить чоловік у силу його слів і чи здатний мати з них вигоду. То він пурхнув крильцями у повітря та й каже: "Ох ти, нерозумний чоловіче! Який скарб випустив сьогодні! Адже всередині мене велика перлина – більша від страусинового яйця!"

Як тільки почув про це птахолов – засмутився та пошкодував, що такого соловейка випустив із рук. Прагнучи піймати його знову, він сказав: "Повертайся до мене в оселю, я гоститиму тебе як друга і відпущу з пошаною".

Та соловейко йому відповів: "Отепер я знаю, що ти страшенно дурний. Бо охоче вислухавши мої слова і радо сприйнявши їх, не здобув із них жодної вигоди. Я казав тобі не жалкувати за тим, що не вдалося, а ти жалкуєш, що випустив мене з рук, тобто жалкуєш за тим, що не вдалося. Я заповідав тобі не намагатися досягти недосяжного, а ти силкуєшся піймати мене, хоч і неспроможний догнати. Крім того, я застерігав тебе не вірити у неймовірне, а ти повірив, що всередині мене лежить перлина, більша від мене самого, і забракло тобі розуму збагнути, що я сам менший од страусинового яйця: то як же може вміститися в мені, така перлина?"

2. Чоловік, що тікає від однорога

2....Нині світ насолоджує горлянки людей смачною їжею, завтра всіх цих людей віддасть на з'їдання ворогам. Нині когось настановляє царем, завтра віддає в тяжке рабство; нині з надміром осипає численними благами, завтра кидає у злигодні й неволю. Нині кладе на голову людини вінок слави, завтра кидає її обличчям у багно. Нині прикрашає її шию блискучими відзнаками, завтра принижує, заковуючи в залізні ланцюги. Бажаним світ робить для всіх усе ненадовго, а трохи згодом – геть ненависним і обридлим. Нині людина радіє, взавтра вона знесилена від сліз і стогонів. Послухай, який усьому цьому світ наготував кінець: віддані світові серцем стануть нещасними мешканцями геєни вогненної...

Один чоловік, не здужавши витримувати страшне ревіння скаженого однорога, кинувся тікати від нього, аби той його не з'їв. Він швидко біг і впав у глибоку яму. Але падаючи розпростер руки і схопився за якусь рослину; він міцно вчепився в неї, а ногами вперся у щось тверде і подумав, що тепер буде у спокої та безпеці. Але роздивившись, раптом помітив, що дві миші – чорна і біла – без упину підгризають коріння рослини, на якій він повис, і вона незабаром упаде. А глянувши на дно ями, побачив страшенно розгніваного вогнедишного дракона. Дракон люто дивився на чоловіка, широко роззявивши пащу й готуючись проковтнути. Глянувши на опору під ногами, чоловік побачив голови чотирьох гаспидів, що обвили стіну, об яку він уперся. А подивившись догори, помітив, що з гілок цієї рослини повільними краплинами стікає мед. Тоді чоловік забув і думати про небезпеки, що його оточують: про те, що на краю ями знавіснілий і лютий одноріг прагне його з'їсти, що внизу з нього не зводить очей дракон із роззявленою пащею, готовий його проковтнути; що рослина, за яку він учепився, ось-ось зломиться; що ноги його тримаються на слизькій і підступній опорі: безтямно забувши про ті численні та страшні лиха, він цілком віддався насолоді од такої мізерної кількості меду.

Це уподібнення стосується тих людей, що піддалися омані земного життя; зараз я зроблю ясними для тебе ці алегорії. Одноріг означає смерть, що постійно переслідує і готова проковтнути рід Адамів; яма – це світ, сповнений усіляких лих і смертоносних сітей; рослина, за яку вчепився чоловік і яку невпинно гризуть дві миші – то життя людське, що невпинно скорочується чергуванням дня і ночі й мало-помалу наближається до кінця; чотири гаспиди означають чотири непростійні та нетривкі елементи, від яких залежить цілість людського тіла: коли ці елементи в безладі, то й міцність тіла людського нищиться.

Далі, той вогнедишний ненажерливий дракон означає страшне черево пекла, готове прийняти тих, що принадам земного життя віддали перевагу перед майбутнім блаженством. Під краплею меду мається на увазі насолода від світських задовольень, якою цей світ оманює тих, що його полюбили, не даючи їм змоги турбуватися про своє спасіння.

3. Притча про трьох друзів

13. Прекрасно зрозумівши притчу, Йоасаф вигукнув: "Скільки правди в цій оповіді! Як гарно ти переказав її! Тож не бійся й надалі пояснювати мені подібні інакомовлення, щоб я насправді дізнався, яке наше життя і що воно дає тим, хто його полюбить".

Тоді старий сказав: "Повернімося до тих, що піддалися житейським насолодам та впливаються спокусами життя, поцінувавши все швидкоплинне й нетривке вище від безтурботного майбутнього. Такі люди схожі на одного чоловіка, який мав трьох друзів; двох він дуже шанував і заради приятні до них був готовий до тяжких випробувань, навіть до смерті, аби лиш захистити їх; ладен був першим зіткнутися з будь-якою небезпекою. А до третього товариша цей чоловік ставився вкрай недоброчинливо, ані пошанувавши його жодного разу, ані виявивши належну приятність. Він виказував до цього товариша лише якусь незначну видимість дружби, коли б не сказати – взагалі ніякої. Та ось одного разу до того чоловіка прийшли якісь дуже грізні вояки і звеліли йому негайно йти до царя й відпо-

відати за борг у десять тисяч талантів. Опинившись у скруті, чоловік почав шукати помічника, який зарадив би йому за такого грізного царського веління.

І ось, прибігши до свого першого, найщирішого друга, чоловік сказав: "О друже! Ти знаєш, що я завжди ладен був душу за тебе віддати; а тепер мені потрібна допомога, бо саме сьогодні опосіло мене горе. То скажи, чим ти сьогодні можеш мені зарадити? Чи можу я на тебе мати надію, любий мій". І той відповів йому: "Я, чоловіче, тобі не друг; я не знаю, хто ти. Я маю друзів, сьогодні я веселитимуся з ними, і надалі вони лишаться моїми друзями. А тобі я дам двоє веретищ, вирушай собі в них у дорогу, більш я тобі нічим не зараджу. І жодної іншої надії не покладай на мене марно".

Почувши такі слова і зневірившись у допомозі того, на кого мав надію, він вирушив до другого приятеля та й каже йому: "Пам'ятаєш, друже, як я тебе шанував і був до тебе гречним. А тепер я зазнав біди, я такий нещасний і потребую допомоги. То скажи, чим ти можеш мені допомогти?".

Той у відповідь: "Сьогодні я не можу тобі допомогти, бо в мене теж чимало клопотів, я також потрапив у халепу. А втім, я проведу тебе трохи, а більше нічим не зможу тобі зарадити; я швидко повернуся додому й порину в свої турботи, що не дають мені спокою".

Отже, й від цього приятеля той чоловік пішов із порожніми руками. Не діставши нізвідки допомоги він нарікав на себе за те, що марно сподівався на своїх невдячних друзів і без усілякого зиску тяжко працював задля любові до них. Нарешті, вирушає він до третього товариша, про якого ніколи не піклувався й не запрошував ділити з собою радощі; та й каже він йому з сором'язливим збентеженням: "Я не можу зронити перед тобою жодного слова, прекрасно знаючи, що ти не пам'ятаєш жодного випадку, щоб я колись зробив для тебе щось приємне чи виявив дружнє співчуття. Але тепер, коли я зазнав жахливого нещастя і коли облишив будь-яку надію на допомогу моїх колишніх друзів, я прийшов до тебе з проханням хоч трохи зарадити мені, якщо маєш змогу. Прошу тебе, не відмов мені, не згадуй моєї несправедливості". А той говорить з веселим та лагідним виглядом: "Ні, я вважаю тебе своїм справжнім другом; пам'ятаючи про незначну добродійність, яку ти до мене виявив, я сьогодні воздам за неї сторицею. А тому не бійся, не лякайся, – адже я піду разом з тобою, проситиму за тебе в царя, щоб він не віддавав тебе до рук ворогів твоїх. Тож кріпися, любий, і не сумуй". Тоді той чоловік, відчувши докори сумління, крізь сльози сказав йому: "О горе мені! Що маю першим оплакувати! На що перше скажитися? Чи спочатку каятися в марному співчутті до безпам'ятних, невдячних і невірних друзів своїх, чи нарікати на ту тяжку несправедливість, яку я виявив до тебе, мого справжнього і щирого друга?"

4. Притча про царя, якого обирали на рік

14. Знав я про одне велике місто, жителі якого здавен мали такий звичай: вони обирали якогось іноземця, чоловіка недосвідченого, зовсім незнайомого з законами і традиціями міста. Настановляли вони його над собою царем, надавали всю повноту влади і можливість без перешкод робити все на свій розсуд, поки не мине рік. Потім, несподівано, у самий розпал його безтурботного, розкішного, багатого на задоволення життя, коли йому здавалося, що царювання його триватиме нескінченно, вони раптом нападали на нього, зривали царські

шати і, голого, урочисто водили по всьому місту, після чого виганяли, відіславши на який-небудь дуже далекий великий острів. Там, не маючи вдосталь ні їжі, ні одягу, він страшно поневірявся у голоді й холоді. Як несподівано дісталися йому розкіш і задоволення, так само несподівано він поринав у смуток, і в нього нічого не лишалося, крім надії та очікування.

Отже, ті городяни й далі підтримували свій звичай. Та от якось до влади прийшов один дуже мудрий, із вишуканим розумом чоловік, який не відразу скористався з усіх незліченних благ, що так несподівано на нього звалилися, не намагався наслідувати безтурботне життя так нещадно відкинутих своїх попередників на троні. Він постійно переймався тим, як би йому зміцнити свій добробут. У тих безперервних турботах він дізнався від одного досить розумного радника про звичай громадян, про тривале вигнання, яке чигає на нього, і цілком слушно вирішив убезпечитися на майбутнє. І ось, довідавшись, на який саме острів йому доведеться потрапити, коли полишить це чуже йому царство іншим, він відчинив свої скарби, якими досі користувався цілком вільно, взяв багато речей, срібла, золота, коштовного каміння найвищого ґатунку і передав їх найвірнішим своїм слугам, щоб ті переправили все те на острів. Минув рік, і городяни, піднявши бунт, вислали цього царя, як і його попередників, голим у вигнання. Але ті нерозумні щорічні царювальники страшенно голодували. А цей, заздалегідь приготувавши багаті запаси, і далі жив у добробуті, в незмінних розкошах, відкинувши всілякий страх перед підступними та злими громадянами, вважаючи себе щасливим завдяки своєму хитроумному рішення.

Отже, під містом розуміємо цей суєтний і оманливий світ, під громадянами – владу та могутність диявола... А під добрим радником, що спізнав усю правду і навчив поміркованого та мудрого царя рятівного способу життя, май на увазі мою мізерну нікчемність, мене, що прийшов до тебе вказати прямий шлях до добра, який веде до вічних благ; я раджу тобі лишити все світське, усе те, що вводить в оману цього світу, який і я безуспішно любив, але встояв перед його насолодами та спокусами...

Переспів Анатолія Ткаченка

Книга філософа Синтипі

І. Вступ

Жив собі колись цар на ім'я Кир. Було у нього семеро жінок, та не було дітей. Тому, бажаючи мати дітей, молив він долю, щоб дала йому нащадків. І ось після довгих молитов народжується у нього син. Хлопець підростав і в усьому був голий, міцніючи, мов деревце, про яке добре дбають.

Як дійшов царевич юнацьких літ, віддав його батько вчитися, щоб опанував він премудрі науки. Три роки вчився він і нічого не засвоїв.

Не знаючи, що робити, цар сказав: "Якби мій син пробув у цього вчителя ще багато років, він би однаково у нього нічому не навчився. Тож віддам я його філософу Синтипі, бо чув я, що він людина дуже вчена і найрозумніша серед усіх".

Так мовив цар і негайно послав за Синтипію.

"Скажи, філософе, як слід виховати мого сина і скільки треба часу на це?"

"Царю, – відказав Синтипа, – я готовий узяти твого сина не більше ніж на шість місяців, навчити його, виховати і зробити з нього такого мудреця, що мудрішого не знайдеш нікого. А якщо мине цей термін і я не віддам тобі його таким, хай загину я, царю, і все моє майно хай перейде у твоє володіння. Годі увявити собі, щоб така велика і квітуча країна, найбільшим скарбом якої є цар, і де живуть розумні й відважні люди, не мала мудрого мужа, який би досконалим не володів хоча б мистецтвом лікувати. Бо ж якщо у такій країні має славу людина іншої вдачі, то нема чого взагалі комусь братися за це мистецтво. Знаю я, що царське серце – мов палючий вогонь. Тому й необхідно царям перебувати серед філософів, щоб ніхто з підданих не був страчений несправедливо, коли серце царя гнівом кипить. Тож, володарю, якщо я поверну тобі твого сина справжнім філософом, як я обіцяю, то хай і твоя величність ласкавою буде до мене, коли я щось попрошу".

І Цар відповів філософу:

"А що б це могло бути? Скажи, і якщо це мені під силу, обіцяю тобі негайно зробити. Та коли неможливе попросиш, не зможу нездійсненне здійснити".

А Синтипа, бажаючи, щоб його вимогу було виконано, відказав:

"Царю! Хай не захочеться тобі вчинити іншому те, чого б ти й сам не хотів для себе".

Цар одразу погодився з таким зауваженням і, щоб запевнити філософа, промовив: "Чого б ти не попросив у мене, все для тебе зроблю".

Обмінялись вони такими словами, і пообіцяв філософ Киру, що через шість місяців і дві години поверне він царю його сина, який до того часу опанує всю науку; якщо ж угоду не буде виконано вчасно, Синтипа відповість своєю головою.

Ось на таких умовах цар і вручив свого сина філософу. Синтипа прийняв царевича з рук батька і відвів його у свій дім.

Для початку побудував мудрець для царевича новий дім. Гарно вибілів із середини, а потім розписав стіни так, що на них було все те, чому він хотів навчити юнака. Згодом він йому каже: "У домі цьому, хлопче, ти перебуватимеш весь час доти, доки твердо не засвоїш усього, що зображено на цих стінах". Відтоді філософ почав жити разом зі своїм вихованцем, ніколи не покидаючи його, розтлумачуючи йому написи і зображення на стінах. Їжу і питво доставляли їм із царського столу. Філософ старанно піклувався про свого учня, щоб навчити його всьому рівно за шість місяців і ні години більше.

Таким чином пізнав юнак те, чого ніхто не може осягнути.

Напередодні кінця терміну цар послав спитати у філософа, як виконується обіцянка. Філософ відповів цареві: "Бажання твоє, великий царю, на радість тобі здійснилося: о другій годині приведу я до тебе завтра сина, і побачиш ти його таким, яким хотів бачити".

Зрадів цар такій звістці, серце його надією сповнилось.

Тоді мовить філософ до юнака: "Вирішив я цієї ночі звернутися до зірок, щоб дізнатися, яка тобі доля судилася. І якщо це буде на користь тобі, завтра приведу я тебе до твого батька".

Вивчивши розташування зірок, філософ прийшов до висновку, що не варто царевичу вертатися до батька, поки не пройде ще сім днів після визначеного філософом терміну: інакше загрожує царевичу смертельна небезпека.

Отож, дізнавшись про це вночі після своїх спостережень над зірками, філософ так зажурився, що не знав, що робити. Побачив царевич вчителя дуже засмученим і став його питати:

"Що тебе тривожить, учителю, чому ти такий похмурий?" Відкрив філософ юнакові причину своєї печалі, а юнак і каже:

"Учителю, якщо тобі так потрібно і ти так вважаєш за необхідне, то не лише весь наступний тиждень я не промовлю жодного слова до царя, а буду мовчати стільки часу, скільки ти забажаєш".

"Але ж я дав слово твоєму батькові, – відказав філософ, – і не можу не дотримати його: ми умовилися, що завтра о другій годині дня постанеш ти перед очима царя, і я не хочу стати брехуном. Ми вчинимо так: я сховаюся на якийсь час у потаємному містці, а ти йди завтра о другій годині до свого батька і царя, і явися перед ним як домовлялись, але нехай ця зустріч з ним не змусить тебе порушити мовчання, і жодного слова ти не повинен промовити, доки не мине ще сім днів".

Зранку наступного дня іде царевич до батька і, з'явившись перед ним рівно о другій годині, до землі вклоняється йому.

А цар покликав до себе сина, з любов'ю пригорнув його і став ласкаво говорити з ним. Син же нічого не відказував цареві, стояв безмовно, не зводячи очей з батька.

Тоді цар в очікуванні синові відповіді знову почав розпитувати його, але юнак, як і раніше, мовчки стояв і не озивався, не звертаючи уваги на те, що цар сидить на високому троні сповнений радості від зустрічі з сином, а навколо стояли усі вельможі, запрошені послухати, яких успіхів у науках досягнув його син.

Здивований тривалим мовчанням сина, цар сказав своїм придворним:

"Поговоріть ви з моїм сином: напевно він боїться мене, тому і мовчить".

А ті зараз таки кинулися до царевича з ласкавими і підбадьорливими словами, переконуючи відповісти їм, та він, як і досі, продовжував мовчати.

Тоді цар розсилає і воїнів, і проворних слуг своїх, щоб знайти вчителя, але як пильно вони не шукали його, все одно не знайшли.

І тоді цар знову говорить своїм вельможам: "У чому, по-вашому, причина цього мовчання?" Один з них відповів цареві так: "Напевне, царю, учитель чимось напоїв твого сина, тому й і потьмарився у нього розум. Ми гадаємо, що саме від цього твій син втратив дар мови; а, може, він не говорить, бо цей чаклун залякав його".

Опечалений цар занепав духом.

Тоді одна з його дружин, бачачи, що юнак дуже засмучений, мовила до царя:

"Звели мені, царю, залишитися наодинці з твоїм сином, може він відкриє таємницю свого мовчання, бо ж і раніше він завжди ділився зі мною тим, що було у нього на серці і чого б він не довірив навіть рідній матері, через те що велике горе матері, ураженій у саме серце".

Каже цар мачусі свого сина:

"Бери до себе мого сина і будь ласкавою з ним; може, як ти обіцяєш, з твоєю допомогою він і заговорить. Тоді ти сама дізнаєшся, яка причина його німування".

Узявши юнака за руку, дружина відвела його у свої покої і почала спокійно розмовляти з ним. Та він, як і досі, справляв мовчанку, не піддаючися на улесливі слова мачухи.

Тоді царева дружина і каже йому:

"Я певна, милий хлопче, що немає причини мовчати тобі, то чому ж так довго не говориш ти? Як боїшся, що нагряне на тебе якесь лихо нежданне, то пораджу я одне корисне діло, і не покину я тебе доти, доки не зробиш собі на користь те діло, про яке я тобі скажу. А скажу я таке: ти знаєш, що твій батько зістарівся і став немічним, ти ж бо – у розквіті сил. Тож, якщо хочеш, замислю я зло проти батька твого і смерть йому учиню, а ти вступиш на престол і мене за дружину візьмеш".

Ось що сказала зла дружина юнакові, а він, розгнівавшись на ці слова, так обурився духом, що навіть забув про настанову учителя не говорити протягом семи днів. І одказує їй царевич:

"Знай, жінко, що не дам я тобі відповіді, доки не мине семи днів".

Перелякалась царева дружина, почувши таке і, не тямлячи себе від страху, страшну погибель для юнака замислила: розірвавши свої одежі і роздріпавши обличчя, голосно закричала вона.

Почувши галас, стривожений цар кличе до себе дружину і запитує про причину такого жахливого крику. І відповіла дружина йому:

"Царю! Усіх сил доклала я, розмовляючи з твоїм сином, щоб змусити його говорити зі мною, а він кинувся раптом на мене, намагався мене збезчестити, як сам бачиш, розірвавши силоміць мою сукню, і лице моє роздерши. Я знала, що твій син слабкий на якісь недуги, але що він страждає такою дивною хворобою, я зовсім не припускала".

Зачувши такі неждані слова, приголомшений страшною розповіддю, цар дуже розгнівався на сина і остаточно відмовився від нього.

Уражений у самісіньке серце і розтерзаний лютим сумом, довго розмірковував цар сам із собою, що йому робити з сином. Багато передумав він думок, одна гірша від іншої, і врешті-решт у великій печалі виніс він сину смертний вирок.

У той час було у царя сім мудреців. В усіх своїх справах він радився з ними. Почувши про царський намір стратити сина, стали вони обговорювати те, що трапилося. Їм було ясно, що тільки страшний гнів і безмежний смуток змусили царя повірити словам дружини і засудити сина до смерті, і що тут є якась таємниця. І те було зрозуміло, що не можна дозволити цареві збавити синові життя, не розслідувавши справи.

"Гірко розкається цар потім, – казали вони, – і нас буде винуватити, відречеться від нас за те, що ми не зарадили лихові. Треба нам знайти якийсь вихід, щоб урятувати сина його від смерті".

І вирішили вони, що кожен із них буде щодня приходити до царя і говорити про його сина.

Тоді один із семи мудреців, що є перший серед них, сказав:

"Сьогодні я з'явлюся перед царем, і не буде цього дня страти".

Зараз таки відправився він до царя і, вклонившись йому до землі, промовив: "Царю! Негоже царям що-небудь робити, не дізнавшись раніше істини".

А далі ось що він почав розповідати.

II. Оповіді мудреців

Друга оповідь другого мудреця.

Був у одної жінки коханець, що служив у царській варті. Одного разу послав він слугу до своєї коханої подивитись, чи вдома її чоловік. А та, побачивши слугу

свого полюбовника, примусила його лишитися у неї і домагалася вдовольнити її пристрасть. Той одразу виконав її бажання, та додому вертатись не поспішав. Через якийсь час, розшукуючи свого слугу, прийшов туди і його пан.

А жінка, побачивши, що піймалася, звеліла слугі свого коханця сховатись у дальній кімнаті. Щойно він укритися, зайшов його господар і став чіплятися до цієї жінки. Доки вони віддавалися втіхам, а слуга пересиджував у дальній кімнаті, раптом з'являється її чоловік. Не наважилась розпущена жінка послати полюбовника у дальню кімнату, бо боялась, що побачить він там свого слугу.

Тому й вигадала вона як інакше владнати те, що з нею сталося. І мовить вона до свого коханця:

"Вийми свого меча, прибери розгніваного вигляду, і так йди з дому. Лай мене усіма словами, удавно, а чоловікові моєму не кажи ні слова".

Той так і зробив, як звеліла ця жінка, і, покидаючи дім з піднятим мечем, злісно проклинав господиню. А чоловік, увійшовши до кімнати, де була його дружина, став питати її:

"Скажи мені, жінко, чого хотів цей незнайомец і за віщо він тебе так лихословив, погрожуючи мечем?"

Тоді жінка відповіла:

"Чоловіче мій! Раб цього незнайомця, рятуючись від свого пана, переховувався у нашому домі, тремтячи від страху, а коли я його схвала у внутрішніх покоях, його пан силою намагався вигнати його з відти і убити. Увійти я йому не дала, тому він, як бачиш, був дуже нахабний і обкинув мене образами".

"А де ж раб?", – спитав чоловік.

"Він там, у дальній кімнаті", – відповіла дружина.

Тоді чоловік вийшов на вулицю подивитися, чи не пішов хазяїн цього раба і, озирнувшись довкола, ніде не побачив його. Повернувшись у дім, кличе він раба і мовить до нього:

"Йди з миром, пан твій далеко звідси". А дружині своїй він сказав:

"Думаю, що велике добро вчинила ти цьому рабу!"

Тож тепер, царю, твій величності зрозуміло, що зовсім не потрібно потрапляти під вплив брехливих жінок.

Перша оповідь третього мудреця

"Було два славних села, які згубили одне одного через один бджолиний стійник".

Тут цар перепинив мудреця і спитав:

"Як це сталось?"

Мудрець вів мову далі:

"Був один мисливець, і одного разу трапилось йому знайти на горі глечик з медом. Узяв мисливець цей мед і поніс його продавати, а з ним був один із його собак. Коли він приніс мед на базар, то зустрів одного із постійних торгівців харчами і показав йому мед. Той одразу засунув руку в глек і дістав трохи меду, до того ж кілька крапель упало на землю.

Тут прилетіла бджола і, як водиться, стала кружляти біля цих крапель. У купця була кішка, яка побачивши бджолу, кинулась до неї, намагаючись її спіймати. А собака мисливця, побачивши кішку, напав на неї, схопив і задушив. Тоді купець з такою силою ударив собаку, що вбив її наповал. У відпо-

відь на це мисливець відразу палицею лупнув купця. І почалася між ними страшенна бійка.

Мешканці обидвох сіл, почувши, що сталось, і розлютившись одне на одного, – бо мисливець був з одного села, а торгівець з іншого, – зчинили між собою побоїще і геть усі загинули, ставши жертвою зброї. Ось бачиш, царю, через які дурниці сталися такі страшні речі.

Закликаю тебе: послухай мене і не погуби свого сина через пусті і неправдиві наговори, ретельно не розслідувавши цю справу, а втримайся до того часу, поки остаточно не з'ясується істина. Я ж розповім тобі іншу оповідь, що я почув.

Третя відповідь дружини

"Був у одного царя син, за якого він зісватав доньку іншого царя, і була та дівчина краси несказанної. Батько нареченої звернувся до батька молодого з таким проханням:

"Пришли ти до мене мого майбутнього зятя; весілля я справлю у себе, а потім, якщо твій син захоче, хай бере свою дружину і обоє їдуть до тебе".

Тоді батько молодого сказав своєму синові, щоби він негайно їхав до свого майбутнього тестя. А у того царя був мудрий радник, і звелів йому цар вирушати разом із сином.

Дорогою царевич і мудрець рухались попереду, а люди, що супроводжували їх, відстали. Їхали вони їхали, і зморила їх спрага, а коли відправились вони на пошуки води, то натрапили на якийсь струмок. А струмок цей мав таку властивість, що коли з нього пив чоловік, він зараз же перетворювався на жінку. Премудрий царський радник і раніше знав про таку властивість струмка, та царевичу не тільки нічого не повідав про це, а ще й сказав йому:

"Зачекай мене біля цього струмка, доки я один ненадовго піду дізнатися чи правильною ми їдемо дорогою".

Залишив він там царевича, а сам повернувся до його батька і приніс цареві сумну звістку про сина, ним самим вигадану:

"Горе, царю! Сина твого з'їв лев". А юнак весь цей час чекав біля потоку підступного батькового радника. Згодом, коли спрага все більше і більше мучила його, він устав і напився зі струмка. І в ту ж мить, діставши жіночі властивості, перетворився на молоду дівчину.

Розгубився царевич і не знав, що йому робити. Тут підійшов до нього якийсь садівник і спитав:

"Звідкіля ти, чий син, і хто тебе сюди привів?"

Юнак відповів:

"Я син одного царя, і йшов я за велінням свого батька до іншого царя, щоб там справити весілля, але, йдучи попереду люду, що мене супроводжував, я задалеко відійшов від нього, і довелося мені блукати одному. Стала мене мучити спрага, і ось я натрапив на цей потік; а як випив з нього води, то – як бачиш – перетворився на жінку".

Вислухавши слова юнака, пожалів той чоловік його, що сталася з ним така біда, і мовить до нього:

"Я згідний стати жінкою замість тебе і залишуся жінкою на чотири місяці, доки ти не одружишся і не завершиш таким чином свої весільні справи. Але поклянися мені, що коли мине чотири місяці, ти знову прийдеш сюди до мене".

Дав царевич слово тому садівникові, що прийде до нього знову, що би не сталося. Цієї миті садівник став жінкою і показав царевичу правильний шлях, куди йому треба було йти.

Прошло після цього чотири місяці. Згадав царський син про свою обіцянку, дану клятвою, і прийшов він до садівника, який все ще був жінкою. Бачить царський син з округленого живота садівника, що той – як властиво його жіночій природі – завагітнів.

Скориставшись зручним приводом, каже царевич:

"Як же я тепер обернуся у жінку замість тебе? Бо ж коли ти мене знайшов біля струмка у жіночому вигляді, я був дівчиною, а ти тепер завагітнів!"

Так вони сперечалися одне з одним, але переконливістю своїх доказів гору взяв царський син, і радісно повернувся він з дружиною до свого батька-царя і розповів йому, чого натерпівся він в дорозі від його мудреця, чи точніше кажучи від злого радника. А цар, розгнівавшись на негідного і лукавого радника за його підступність, наказав стратити його. Так і я, царю, вірю, що і на мене зійде боже правосуддя у суперечці з твоїми неправедними мудрецами, що напучують тебе на усіяке зло. І якщо я накладу на себе руки, ти будеш винуватцем моєї загибелі, бо не розсудив ти мене з твоїм сином, як треба було це зробити, а він так знахабнів, що намагався вчинити наді мною насильство".

І знову цар під впливом таких слів, віддає наказ відсікти мечем голову свого сина.

Друга оповідь четвертого мудреця

Жили собі чоловік та жінка. Одного разу вирішив чоловік відправитися у мандри і, відїжджаючи з дому, взяв з жінки клятву і сам пообіцяв, що будуть вони непорушно берегти взаємну любов і аж до повернення чоловіка до жінки зберігати подружню вірність. Тоді ж сказав чоловік жінці, що повернеться через стільки-то днів.

Незабаром, коли минула та кількість днів, виглянула жінка на вулицю сподіваючись побачити свого чоловіка. І тут побачив її один юнак і, запалавши до неї пристрасстю, став говорити про те, як би познайомитися поближче, вона ж про це й слухати не хотіла.

Тоді юнак, якого любов ранила в саме серце, пішов до однієї старої жінки, що жила неподалік від його пасії, і каже їй:

"Побачив я твою сусідку, яка несподівано визирнула на вулицю, і мене так охопила непереборна любов до неї, що я попросив задовольнити свою пристрассть. Але не зустрів ніякого співчуття, попри всі свої умовляння. Дуже розгнівалася вона навіть на мої слова. Так ось, якщо ти уговтаєш її, то проси чого б ти не забажала, і я тобі дам". А стара, почувши таке, відповіла:

"Красуню тую я тобі дістану, і вона тебе послухає".

Сказавши так, взялася вона зразу за діло і все зробила доволі хитро.

Принесла вона борошна, розвела водою, замісила тісто. А потім насипала туди перю і приготувала з цього місива хліб. Узяла вона цей хліб і пішла до молодої жінки, захопивши з собою і свого собаку. Пес ішов за нею аж до самого будинку молодої красуні. Підійшовши до господи, кинула стара своєму собаці кусень цього хліба. Щойно собака зїв хліб, як у нього від перцю очі запливли сльозами, але він ні на крок не відставав від старої, хоч сльози так і лилися йому з очей.

Зайшла стара до молодій жінки, котра розбудила таку палку пристрасть у юнака. А та, як побачила, що із очей собаки ручаєм течуть сльози, спитала:

"Чого цей собака так плаче?"

Зронила сльозу і стара і відказала:

"Горе мені! Цей собака був колись моєю дочкою. Закохався в неї один юнак і добивався її взаємності і так і сяк. А вона навідріз йому відмовила. Упав духом юнак і з горя її прокляв. У ту ж мить моя дочка перетворилася на собаку. От якраз цей собака в сльозах, якого ти бачиш, і є моя дочка. І щоразу, як я виходжу з дому, він, гірко плачучи, йде за мною".

Так, голосячи, розповідала стара молодій жінці, а та вражена тим, що почула, затремтіла від страху. Сильно закалатало у неї серце, і сказала вона старій:

"Напав і на мене страх: адже коли я виглянула на вулицю, то один юнак, побачивши мене, захопився моєю вродою, а я, незважаючи на його прохання, відмовила йому. А тепер ти мені розповіла схожий випадок, і я побоююсь, як би зі мною через його прокляття не сталося так само. Уставай швидше, іди пошукай цього юнака, а як знайдеш, приведи до мене. За це я тобі віддячу".

Тоді хитра стара відповіла:

"Я піду і скоро приведу цього юнака. А ти за цей час гарно вберися".

Сильно хвилюючися, надягла на себе молода жінка найкращу сукню, прибрала і прикрасила свою кімнату, постелила гарну постіль і приготувала розкішний обід. А звідниця, відправившись шукати закоханого, не змогла його знайти, і, розмисливши, сказала собі:

"Ця молода жінка обіцяла щедро мене нагородити дарами. Пошукаю я їй якогось іншого молодого чоловіка, та й приведу до неї".

Блукаючи вулицею, зустрічає вона чоловіка тієї жінки і, зовсім не знаючи, що це її чоловік, каже йому:

"Іди за мною. Проведу я тебе в прекрасну кімнатку, а в ній сидить молода красуня, і все вже вона приготувала, щоб тебе зустріти".

Звабившись такими словами звідниці, чоловік і каже:

"Ти іди туди, а я піду за тобою".

Так вони і пішли: звідниця попереду, а чоловік позаду. Нарешті прийшли вони до хати того чоловіка. Як тільки він побачив, що стара привела його до його власної домівки, розхвилювався він і сказав собі:

"Справді, схоже на те, що жінка моя так чинила, поки мене не було вдома".

Завела його звідниця до хати і запропонувала лягти на його звичне ложе. А жінка, щойно побачила, що це ніхто інший, як її чоловік, удалася до хитрощів: швидко вскочивши, схопила вона безсоромно за бороду чоловіка, стала бити його по обличчю і, ридаючи, закричала:

"Негідний розпуснику! Хіба так ми домовлялися? Це так ми дотримуємо обітницю вірності? Хіба не запевняв ти мене, що будеш цнотливим до повернення додому? Навіщо ж ти попри все пішов шукати цю звідницю?"

Оторопів чоловік від такої безсоромності своєї жінки і від її зухвальства без міри і сказав їй у відповідь:

"Так хто ж винний у тому, що трапилось?"

А жінка відказала:

"Почула я сьогодні, що ти йдеш додому, і вирішила перевірити твоє ставлення до мене, чи дотримуєш ти непорушно нашої домовленості. Прибрала я нашу кімнату, вдяглася гарно, та й підіслала умисно цю стару до тебе, щоб

з її допомогою дізнатися таємні думки твої: чи зберігаєш ти вірність, чи не ганьбиш своїм вчинком наш шлюб. Ось і бачу я тепер, що ти хитрий, розбещений, і не цінуєш нашої обітниці, і не буду я тобі більше люблячою жоною, і ніколи, негіднику, я тобі не пробачу".

"А ось я, жінко, ще більше так думав про тебе, що ти не пристойно поводиш себе з іншими. І коли все це правда, що ти кажеш, то відкриюся і я тобі: адже пішов я за цією старою тільки для того, щоб переконатися, чи не в мою хату мене закликає. А якби вона спробувала привести мене кудись інде, я б нізащо не став її слухати".

А жінка, ніби не вірячи його словам, і тому ще більше обурившись, стала бити себе по обличчю, розірвала одягу і знову почала кричати на нього:

"Вигадник ти із вигадників, брехун з брехунів! Адже все це не правда, ніби ти придумав це зробити зі мною, і ніколи вже я тобі не повірю, бо в твоїх клятвах немає жодного слова правди".

Розправившись так з чоловіком, сердилася вона на нього за це так довго, скільки вважала за потрібне. І змирилася тільки тоді, коли він надарував їй цінних подарунків, тканин і золотих прикрас.

А тепер, царю, осягни смисл цієї оповіді. Нема такого чоловіка, який би міг встояти перед жінкою, коли вона починає хитрувати.

Вислухавши оповідь четвертого мудрого радника, віддає цар рішучий свій наказ не карати сина.

Переклад з російської Ольги Калашиник

Звірі хотіли згоди дійти епос

В шість тисяч вісімсотому
Сімдесят третім році.
У вересні у місяці
П'ятнадцятого дня
Лісів, річок, гір мешканці
Зібралися на раду.
Зійшлися великі і малі.
Вельможні й зовсім прості.
На троні – грізноокий лев –
Звіриний цар-володар.
При ньому співпрвитель слон.
Безкостий. Безсуглобий;
Барс, леопард – порадики.
Наклепники великі.
І ще чимало звірини
Сиділо в тому колі;
Нічний бешкетник сірий вовк.
Несистий волоцюга;
Хитрюща згубниця курей –
Лисиця пишноговоста:
Голодний завжди друг людей –

Собака бідолашний.
Вони годились, радились
Та й винесли ухвалу;
Слід відрядити посланців
До всіх чотириногих.
До благородних та значних,
До миршавих та вбогих.
Послом призначено kota,
Бо він і в п'їтмі бачить,
І дати мишу є наказ –
Котові в товариство;
У неї ж довгі вуса.
Чималий ніс, великий хвіст.
Для допомоги та розваг –
Веселу й спритну мавпу.
Отож і рушили вони
Наказ читати звірам...

* * *

Налякані, здивовані
Були чотириногі.
Коли послів побачили,
Почули їхнє слово.
Зайчиська прудконого
Та гострого на око
Послали оповісником.
Щоб швидше всі зібрались.
Панів послів побачили,
Гостинно їх вітали,
Папери переглянули.
Послухали промови.
Не проминуло ще і дня –
Чотириногі в зборі.
Віл поруч буйвола сидить.
За ними вівці й кози
Прекрасний благородний кінь
Сів з вісюком упертим.
Красуня сарна, олень, лань
І ненажери свині...
Затихли всі. І на послів
Уважно поглядають:
"Із чим ви прибули до нас?
Що скажете, панове?"
І мовить миша в відповідь.
Смикнувши сивим вухом;
"Наказує на батько лев.
Звіриний імператор.
Шляхетним, чистим і значним

Нечистим та убогим
Зібратися на раду всім –
Велики і дрібноті.
Десь у широкому степу
Чи в затишній долині
Порадितись, помовити.
Думками обмінятись
І оцінити в кожного
Всі вартості та хиби.
Із цим до вас ми прибули.
У цьому наша звістка".

* * *

Якби ви бачили в той час
Узгір'я і долини.
Лани і праліси густі.
Ущелини глибокі!
Якого миру там було!
Який зчинився галас.
Коли на раду ту зійшлись
Усі чотириногі!
В широкім, запашнім степу,
В рівнині неозорій
Сидить на троні гордий лев,
Звіриний імператор.
За ним державні діячі –
Цвіт лісового царства –
З великим почтом, а довкруг
Шляхетні й прості звірі.
Цар лев, не зовлікаючи
До підданих звернувся
І урочисто проказав
Слова значні та мудрі:
"Шановні звірі! Розпочнім
Велику нашу раду,
Хай виступає кожен з вас.
Дотримуючись черги.
Промовця треба слухати
Уважно й шанобливо.
Хто здумає сваритися.
Порушувати спокій.
Того самого й рід його
Страшна спіткє кара!"
Взялась коняка мовити.
Та вовк заткнув їй рота:
"Чого ти лізеш наперед.
Задрипанка нікчемо?"
Коняка відійшла у бік.

Ображено зітхнула.
А вовк, задерши голову.
Стоїть серед майдану.
Зухвало та зневажливо
На звірів поглядає
Не втерпіла ведмедиця.
Загримала на вовка:
"Ах ти, нахабо, злодію.
Душителю мерзенний!
Чого ти вихваляєшся?
Чим ти за інших ліпший?
Чи може ти кому приніс
Бодай маленьку користь?
У хащі цілий день лежиш.
Настане ніч – блукаєш.
А сам не здатний ні на що.
Нікому не потрібний.
Ще й обізвав нікчемою
Коняку доброчесну!
А сам поганцю рік у рік
З корости не вилазиш.
В норі задушній сидячи
Не бачиш світла й сонця.
Тебе з'їдають комарі.
Тебе жигають оси!"
Заслухавши ведмедицю
Вовк так відповідає:
"Ну ти, потворо капосна.
Огидна бджолоїдко!
Кудлате ти опудало!
Дурних циган потіхо!
Одне ти тямиш: жолуді
Та з дички груші жерти.
Ні користі ні радості від тебе не буває.
Чого ж бо ти хизуєшся
І гримаєш на мене?"
А далі звірі довели.
Хто з них до чого здатний!
Що не промова – то скандал.
Образи, сперечання...

* * *

Збентежений самотній цар
Спостерігав. Нарешті
До гласливої юрби
Із словом він звернувся:
"Доволі! Висловили все.
Чого тільки не чув я!

Образи, лайки, похвальба,
Докори, суперечки.
Безглузді звинувачення
І знов образи, лайки.
Тому, як цар, наказую
Відмовитись на завжди
Від дружби нелукавої,
Братерської любові
На що заприяглись ми
Бо ж ви цього негідні!
Хай знов панують серед вас
І чвари й ворожнеча.
Чотириногі хижакі
Хай нищать траводіних.
Зламати ми не можемо
Цих звичаїв одвічних!"
О що там скоїлося вмить!
Збентежилися звірі.
Здивовані, обурені
Нечованим блюзнірством.
Зарестували, заревли.
А віл підбіг до трону
І, повернувшись до царя,
Заголосив щосили:
"Дивіться на невірного,
Порушника присяги,
Натхненника бойовища
І зрадника бридкого!
Віднині ти мені не цар,
Не пан і не володар!
Якби правдивий ти був цар,
Ти б примиряв підлеглих.
До згоди їх би закликав.
До дружби та любові.
А ти нас свариш та цькуєш.
На бійку надихаєш.
Та хто ж ти після цього є.
Як не зловмисник чорний?
Виходьте звірі, як один.
Усі, малі й великі.
Та враз віддячимо йому.
Порушникові клятви!"
Віл преший кинувся у бій.
Труснувши головою;
З розгону рога застромив
У черево цареві –
Вмить випустив йому кишки
Тай повалив на землю.

А барс, побачивши царя
У жалюгіднім стані.
Поспівчував і пожалів.
Волові заперечив:
"Чим буде жити батько лев
І всі багаті звірі.
Коли не їстимуть волів
Та інших нешляхетних?"
З цими словами розігнався
І у вола вчепився.
Тим часом на середину
Рішуче вийшов буйвіл.
На барса враз накинувся.
Почав ногами бити
Рогами його штурхати,
Шмагати, гамселити.
Від болю від нестерпного
Барс майже знепритомнів.
І геть заслаблим голосом
Прошамкотів ледь чутно:
"Деж ви, брати, товариші?
Я жду на допомогу!
Чого ж ви мовчки дивитесь,
Як б'ють мене негідні?"
Почувши голос цей слабкий
Ведмідь із леопардом
Лисиця, вовк, собака й кіт
Негайно в бійку встряли.
А незабаром збіглися
Всі інші хижі звірі
Й розпочали страшну війну
Супроти травоїдних.
Тепер волів з буйволом
Не легко б довелось.
Але підскочила коза
Свиня пришкандибала
Баран та заєць, цап, вівця
Квапливо приєднались
Щодоуху закричав осел,
Б'є миша у литаври
Верблюд аж пританцьовує.
Коняка стала гопки
Та й заіржала на весь ліс.
Знялась така тривога.
Такий страшний переполох.
Так моторошно стало.
Лисиця дременула в ліс.
Подався вовк у гори.

Кіт видерся на дерево,
В дупло сховалась мавпа...
Коли вже сонечко зайшло,
Скінчилася та бійка.
Згустилась ночі темрява
І всіх урятувала.
Не випадковість сталася –
Здійснилося пророцтво;
"Царя від кари не спасуть
Ні велич, ні могутність,
І не врятує велетня
Його велика сила".
Відтоді й досі боротьба
Іде в чотириногих:
Як і раніше, хижачи
З'їдають травоядних.
Ворогування у лісах
На всі віки лишилось.

公王東

ЛИТЕРАТУРА
ДАВНЬОГО КИТАЮ

Давньокитайська література

Китайська література – одна із найдавніших літератур світу. Тісно пов'язана з історією народу, вона зароджувалася в часи, коли споріднені племена стародавніх китайців почали переходити до осідлого життя, поступово освоюючи родючі рівнини середньої течії великої Хуанхе. Майже п'ять тисячоліть тому тут склався конгломерат племен, виникла високорозвинена неолітична культура Яншао (місцевість, де під час розкопок знайдено датовані III тис. до н. е. історичні пам'ятки), яка поступово перейшла в культуру бронзового віку.

Уже за тих часів у країні виникла потреба в писемності. Вона складалася в процесі трудової діяльності людей. Всіляк зарубки та позначки для пам'яті доповнювали малюнки тих чи інших предметів, істот (саме від них бере початок китайське ієрогліфічне письмо; зразки його у вигляді різьблення на кістках тварин та панцирях черепах, призначених для ворожіння, знайдено при розкопках. Сюди ж належать і дарчі та величальні написи на давньому бронзовому посуді. Зібрані, розшифровані та проаналізовані давні письмові матеріали стали важливим джерелом знань про далеке минуле китайського народу. Вони також свідчать, що тривалий розвиток китайської культури, у тому числі й літератури, почався задовго до періоду "великих зрушень".

Деякі історики та культурологи вважають, що понад три з половиною тисячоліття тому у розвитку цивілізації старого світу сталися певні зміни. В Єгипті, після вигнання завойовників-гіксосів започаткувалася нова епоха, епоха значного розквіту цивілізації. Те ж саме сталося в цей період і в Індії, коли туди прийшли арійці. Третій осередок світової цивілізації утворився у Південно-Східній Азії; це доісторичне царство Шань-Інь (1766-1122 рр. до н. е.)

Справді, нова політична організація нового суспільства в ці роки сприяла значному зростанню виробництва, зміні суспільних стосунків, розвитку культури. Важко сказати, що стало поштовхом, але в названих регіонах майже одночасно почали створюватись геніальні твори, які стали гордістю світової культури. У стародавній Індії зазвучали гімни "Рігведи", в Іонії – малоазійській частині еллінського світу – формувалися майбутні "Іліади" та "Одіссея". Що ж до Китаю, то в нових суспільних умовах народ складає численні пісні, а пости, що слугували князям та Цареві, прославляють їх в одах та гімнах, частина яких згодом увійшла до найдавнішої пам'ятки китайської літератури "Шицзін", тобто "Книга пісень".

Поза сумнівом, народна творчість не обмежувалася лише поетичними творами. Існували, певно, й казки, притчі, міфи, всілякі перекази й оповідки тощо. Проте проза, певно, мала менший еволюційний вплив, важче запам'я-

товувалась, втрачала багато чого при усній передачі. Та й пізніше, коли народну творчість почали записувати ієрогліфами, цінителі віддавали перевагу поетичному слову, хоча поет Танської доби Бань Ту (32 – 92 рр.) зазначав, ніби в імператорській бібліотеці збереглося і 1380 збірок всіляких оповідей. На жаль, із цих скарбів до нас мало що дійшло.

У рабовласницькому суспільстві епохи Наш-Інь певний розвиток мали й ритуальні танці, музика та пісні, які супроводжували урочистості і носили сикретичний характер. І хоч вони теж не збереглися, але вже й записане пізніше про життя в князівських та імператорських дворах залишки переказів і міфів, що передавалися з покоління в покоління неспростовно доводять, наскільки багатим і розмаїтим було культурне життя тих віддалених часів.

Характерною рисою китайської літератури й мистецтва, та й культури взагалі, є спадкоємність і сила традицій. Цю особливість визначала система освіти, яка вимагала від тогочасних учених обов'язкового знання основних літературних пам'яток попередніх епох. Юнаки в найстародавніших школах вивчали пісні, обряди, стрільбу з лука; потім до цих дисциплін долучилося вміння правити колісницею, писати ієрогліфи та рахувати. Слід зазначити, що в Китаї упродовж тисячоліть поняття "літератури" включало не лише художню творчість, а й усе записане ієрогліфами.

У XII ст. до н. е. влада інських царів через численні війни з підлеглими племенними угрупованнями та сусідніми народами поступово слабне, і водночас посилюється як економічна, так і військова міць підлеглого царства Чжоу, яке, зрештою, розгромило військо інців і поширило владу на всю територію племенного союзу. Встановлення нової династії ознаменувало важливу епоху історії китайського суспільства. Чжоувці, безперечно, в значній мірі успадкували духовну й матеріальну культуру інського племенного союзу, з ієрогліфічним письмом сприйняли і літературні традиції. Адже від самого зародження китайська класична література не відмежовувалась від життя свого народу, їй завжди були притаманні принципи реалізму. Крайці її здобутки сповнені ідеї патріотизму, народності, гуманізму. Ці ідеї надихали як придворних поетів, так і народних співців на створення справжніх шедеврів. Започатковані з давнини чергові традиції передавалися з покоління в покоління. Тож і правителі царства Іжоу, зміцнюючи свою державу, дбали не лише про військо та адміністративний апарат, а й про систематизацію і запис ранішних історичних і філософських творів. А також поезії, речей розповідного жанру, оскільки китайці розглядали літературу, як життєдійну силу, здатну впливати не тільки на настрої людей, а й на управління державою та суспільні взаємини.

Записати ієрогліфами про славне минуле народу, його духовний світ, умови життя, про складні взаємини в конгломераті споріднених племен, постійну боротьбу за виживання і розбудову країни, про освоєння родючих земель обабіч могутньої Хуанхе, яка розливалася під час мусонів і змїтала не лише зелені поля, а й сотні поселень, та про багато іншого було непросто.

Кістки тварин і панцирі черепах не могли вмістити на собі всього цього: досі їх використовували для гадань, звертаючись із запитаннями до неба й оракулів, то ж для запису на них "мирських" справ вони не годилися. Спробували писати на дерев'яних планках, але дерево недовговічне. Дещо міцнішим виявилися планки із колотих вздовж бамбукових стебел. На них писа-

лом продряпували знаки, а потім підсилювали тушшю. У верхніх кутиках планок просверлювали дірочки, через які пропускали шовкову шворку. Зброшуровані таким чином книжки в'язали у в'язки. Вони займали багато ісця. Про праці одного стародавнього філософа казали, що їх возили на п'яти возах. Кількість таких творінь була незначна, користуватися ними було важко.

Книжкові справи дещо поліпшилися, коли в III ст. до н.е. Почали писати пензлями на шовковій тканині. А на початку нової ери винайшли дешевший матеріал – папір. Першою письмовою пам'яткою, що дійшла до наших часів, був літопис "Весна та осінь", у якому за наказом царя коротко нотувались події 772-481 рр. до н.е. За нею почали з'являтися інші записи. Чимало з того, що опісля почали називатися книгами; хоч і створювались у давні часи, записане було значно пізніше, а доти не одно сторіччя існувало в усній формі. До таких відносять, наприклад, "Промови царств" (X-V ст. до н.е.).

І ще одне стримувало запис творів. Мова розвивалася значно швидше за письмо, тож не всяку думку можна було записати, бракувало ієрогліфів. Записувачам доводилось вигадувати нові знаки, перебудовувати речення, вживати синоніми, вишукувати способи фіксації слів меншою кількістю ієрогліфів, записувати двоскладові та трискладові слова одним знаком, тобто вдаватися до своєрідного "шифрування". Подібна лаконічність у викладі думок призвела до того, що через деякий час записаний текст вимагав коментарів, як слід розуміти те чи інше місце в тексті. І все ж, можна бути певним, що попри численні труднощі та перешкоди було написано чимало книжок, дещо дійшло навіть до наших днів. Як найбільшу історичну та літературно-художню цінність мають дві з них: "Шуцзін" та "Шицзін".

Вивчення пам'яток стародавньої культури дозволяє простежити процеси розвитку китайського красного письменства протягом кількох сторіч – від первісного синкретичного мистецтва до його розчленування і виділення з раннього дійства того, що називають пісенно-поетичною творчістю; від красномовства на доісторичному рівні до розвитку ораторського мистецтва і до художньої прози, яка поступово виділяється з прози історичної та філософської; від усної творчості до писемної, від народного безіменного до індивідуального авторського.

З династії Чжоу почалося збирання розпорошених частин конгломерату споріднених китайських племен, зміцнення їх єдності, взаємозв'язків та взаємозалежності економічного життя. Настав час подумати про ідеологічну та духовну єдність народу. Тож у країні поступово формуються основні філософські вчення і морально-політичні системи (даосизм, конфуціанство тощо). Кожна течія громадської думки прагнула собі місця в суспільному житті, тому її представники намагались одібрати й систематизувати з культурних надбань минулого те, що імпонувало їм, використати його в боротьбі з супротивниками. Цим можна пояснити появу зібрань документів, творів літератури й мистецтва, які згодом стали класичними зразками. Цей процес прискорився, коли на арену вийшли такі великі мудреці й мислителі як Лау-цзи, Конфуцій, Мо-цзи та інші. В історії духовного розвитку, науки та мистецтва. Тому джоуський період ще називають колискою китайської класики, в якій викувалася конфуціанська ідеологія.

Китайські історичні матеріали свідчать, що "Шуцзін" мав спершу назву "Шаншу" ("шан" – "давній", "античний", "шу" – "записи"), але за часів династії

Хань (206 р. до н.е. – 220 р. н.е.) книгу було канонізовано конфуціанцями й перейменовано на "Шуцзін" ("цзі" – "канон", "класичний твір"). Проте з приходом до влади цінського імператора Шихуана (221-210 рр. до н.е.), який уперше перетворив країну на централізовану імперію, конфуціанські канонічні книги, серед них і "Шуцзін", були спалені, а чимало конфуціанців за виступи проти деспотії Цінь Шихуан-ді зазнали жорстоких переслідувань. Кого було заслано на будівництво Великого муру, яке започаткував імператор, а кого живцем закопано в землю. Тоді в Китаї з'явилося прислів'я: "Книжки – у вогонь, учених – до ями".

Після смерті імператора почалося відродження найцінніших творів класичної літератури. Деяко збереглося повністю або частково, хоча за приховування книжок загрожувала страшна кара: деяко відновлювалося по пам'яті. 1788 р. до н.е. відомий тогочасний вчений Фу Шен частково реконструював і "Шуцзін" (29 розділів), оскільки майже увесь збірник він знав напам'ять. 154 р. до н.е. знайдено ще одну частину давнього запису. Нащадок Конфуція Кун Аньго на підставі дешифрування знайденого тексту та порівняння його з тим, що пригадав Фу Шен, склав 25 розділів і долучив свій коментар. Обидві версії існували майже триста років, а потім зникли. Лише за імператора Юань-ді (317-322 рр.) вчений Мей Цзі знову опублікував збірник.

Якщо зважити на перекази, щодо редагування збірника свого часу доклав рук і Конфуцій (551-479 рр. до н.е.), то важко сказати, в якому вигляді він дійшов до нас. Слід мати на увазі й те, що філософ і вчений сунської доби Чжу Си (1130-1200 рр.) засумнівався в цілковитій вірогідності поновленого тексту, відповідності його першотворові. Подібні думки літературознавці висловлювали пізніше.

Нині "Шуцзін" нараховує 58 розділів. Серед них ті, що викликають сумнів, оскільки в них йдеться про найдавніший період історії Китаю, про XXIV-VIII ст. до н.е. Вже перше знайомство з матеріалом підтверджує, що це не історичний, і не філософський твір. Скоріше збірник адміністративних документів, всляких промов, звернень до народу, едиктів, відозв і навіть повчальних постанов. Тобто це всього-навсього зібрання історичних матеріалів різного характеру й змісту. Та й документи, що мають історичне значення, також не систематизовані, не пов'язані між собою тематикою чи змістом, розташовані непослідовно. Деякі з них об'єднують вихваляння далекого минулого, звеличення легендарних правителів, як завдяки мудрості та хоробрості створили велику державу і встановили в ній ідеальні порядки. Традиційно саме до цих часів відносять легендарних міфічних царів Яо, Шуня, Юйя, Вень-вана, У-вана та інших.

Зміст уміщених у книзі матеріалів показує, що створювалася вона тривалий час і, очевидно, значний період існувала в усних переказах. Тож, виходячи, мабуть, із цих міркувань, окремі дослідники перекладають її назву як "Книга переказів". І лише десь на рубежі IV-III ст. до н.е. накопичення ієрогліфів, яких, як гадають, на тоді нараховувалося близько трьох тисяч, дало можливість зафіксувати усні тексти в один звід. Проте згадки про такі історичні перекази зустрічаються в інших літературних пам'ятках десь уже до 717 р. до н.е. А таке датування дає підставу заперечувати участь Конфуція в її створенні, бо він жив значно пізніше, і вважати, що укладачами були видатні вчені й царедворці з оточення тих чи інших правителів давнього Китаю, які прагнули зберегти для прийдешніх поколінь якомога більше правдивих фактів з історії народу.

Починається "Шуцзін" із розділу "Таншу", де значне місце відведено "Кодексу Яо", легендарного імператора найдавніших часів, звеличенню його наукової особи і мудрих діянь. У такому ж дусі написано розділ "Юйшу", де йдеться про "Кодекс Шуня", який успадкував владу від Яо і правив країною в дусі свого попередника, що зафіксовано в китайській хронології за XXIII ст. до н.е. Його наступником став ще один славетний цар Юй, гідний своїх попередників, про що свідчать записи розділу "Ди Юймо", тобто "Закон Великого Юя". За тогочасним звичаєм влада не була спадкоємною: від одного правителя до іншого вона переходила велінням попередника, який сам обирав найгіднішого наступника.

З-поміж звернень до народу слід виділити документи приписування славетним царям Вень-Вану ("Царю освіченому") та його сину У-Вану ("Царю войовничому"). Багато літературних джерел відзначають, що в період їхнього правління в країні панував спокій, люди жили щасливо і в добробуті, оскільки обидва царі любили свій народ. Один з трактатів дає запис бесіди царя з радником. Повелитель цікавився, як домогтися, щоб люди були щасливими й шанували свого правителя.

Радник відповів, що слід любити народ і не утискувати його, не чинити йому зла; творити, а не руйнувати; берегти людське життя, а не губити його; забезпечувати людей, а не грабувати їх; приносити їм радість, а не страждання. Тому У-Ван у зверненні до народу проголошує першість людини над її оточенням: "Небо та земля першоджерела всього творива. Але з усього створеного людина – найобдарованіша".

Подібні висновки, поради, настанови й закони мають інші розділи книги. Серед них особливе місце займає "Хунфань" (Конфуцій трактує його як "Великий закон про управління"), в якому викладено філософські погляди стародавніх мислителів, їхнє світосприймання, ставлення до навколишнього світу. Системі їхніх поглядів на життя і довкілля властиві до певної міри елементи матеріалізму (можливо, не свідомого), її зведено у дев'ять розділів.

В одному з розділів йдеться про п'ять основних елементів (вода, вогонь, дерево, метал, земля), що з них, як на тогочасних китайців, створене все земне. Згодом на цій zasadі вироблено концепцію буття як нескінченного обігу цих п'яти елементів-стихій, і доктрину суспільного розвитку та змін форм державного устрою в різні історичні епохи.

Впродовж багатьох віків "Шуцзін" як своїм напівзагадковим змістом, так і високохудожніми, майже поетичними, формами викладу, лаконічністю й мудрістю привертав до себе численних учених, політиків, представників правлячих кіл та громадських діячів неабиякий вплив на громадське й духовне життя країни. І це попри те, що тільки близько половини тексту піддавалося розшифровці та тлумаченню. Таке становище маємо не лише тепер, коли від створення цього збірника минуло стільки віків, і мова зазнала неабияких перетворень, а й тоді, у давнину, коли вчені сушили голови, намагаючись збагнути й пояснити зміст тих чи тих розділів. Було написано розлогі коментарі до певних розділів, що іноді суперечили один одному. Причина крилася в особливостях китайської мови, її граматичній будові, та ще в ієрогліфіці, яка лише створювалась.

Стародавні автори, пишучи твори, прагнули до лаконічності, обмежували себе в вживанні лексичних одиниць, як необхідно було записувати ієрогліфами. А коли ще й зважити, що в китайській мові відсутні категорії роду й числа, відмінкові форми, ознаки приналежності слова до певної морфологічної категорії, а також багатозначності слів та ієрогліфів, якими їх записували, то зрозуміло, що за таких умов інколи досить важко збагнути текст, зрозуміти думку, "зашифровану" в тому чи іншому реченні. Та й відбувався швидкий розвиток мови, тому не видно, що коментатори досить часто трактували тексти залежно своїх поглядів і приналежності до філософських течій чи шкіл. Особливо це стосується конфуціанців. Давні тексти вони прагнули використати для проблем конфуціанської системи етико-моральних і політичних поглядів, тож і "Шуцзін" вони включили до своїх канонічних книг.

Зібрані в "Шіцзіні" документи – вкрай цінні і як джерела історії країни, і як перші писемні пам'ятки найдавніших часів. Не дивно, що чимало дослідників, вивчаючи ці матеріали, вважають їх історичними, інші ж – художніми творами. Мають слушність ті й ті. Якщо зважити лише на зміст, то поза сумнівом, історії в цих документах належить визначальне місце. Але в той же час не слід забувати, що це літературна пам'ятка. Багато текстів можна віднести докрасного мистецтва, до зразків давньокитайської прози, яку можна визначити як риторичну. Виклад здійснюється плавною розміреною мовою. Ця розміреність базується на чергуванні рівномірних рядків, як правило, з чотирьох мор. Можлива однотонність усувається введенням подекуди рядків з іншою кількістю мор – трьох чи двох.

У тексті незрідка використовуються паралелізми і протиставлення образів, понять, висловів. Виклад думки розпадається на окремі частини – своєрідні строфи. Таким чином перед нами – проза, але проза поетична, в якій широко використані засоби словесного мистецтва, а це дозволяло письменникам найдавніших часів досягти неабиякої виразності слова. Особливо виразні ці риси китайської прози в тих розділах "Шуцзіна", які, немає сумніву, дійшли до нас у первісному вигляді. Шанський імператор Пань-ген, що правив після 1300 року до н.е. (на думку деяких вчених) звернувся до народу з пропозицією переселитися на інший берег Хуанхе, до царства Інь, оскільки той берег вищий і не страждає від нищівних повеней. Відтоді вся країна, як і сама династія, стала називатися Інь.

Розділ "Пань-ген". Частина друга

Пань-ген розпочав (підготовку до) переправи через річку Хуанхе, щоб переселити народ. Він зібрав людей, аби застерегти (тих, хто) не бажав (іти) слідом за ним, і від щирого серця звернувся до них з великою промовою. Увесь його численний народ, зібравшись послухати його), не смів поводитись непристойно в царському палаці. Пань-ген з'явився на уввишші і звелів людям наблизитись.

Він сказав: "Вислухайте мої слова з розумінням і не робіть марних (спроб) вчинити непослух моїм наказам. У стародавні часи, серед моїх предків – мудрих правителів, не було жодного, хто б не дбав про народ; (а народ) зберігав спокій правителя і поділяв його турботи, і рідко (бувало так, щоб хто-небудь) діяв всупереч (наказам правителя, що відповідають) природній зміні пір року. (Коли небо

насилало великі біди на (нашу країну) Інь, то й колишні правителі не залишалися (на старих місцях). Те, що вони чинили, вони чинили для користі народу і тому переселялися (на нові місця). Чому ж ви не згадуєте того, що донесли до вас перекази (про діяння) моїх давніх предків-правителів? (Нині я) беру на себе турботу про вас (переселятися до Інь) лише заради загального щастя та спокою, а не тому, що ви чимось провинили і вас треба покарати.

Якщо я закликаю (вас) з любов'ю поставитися до нового місця поселення, то (роблю це) тільки для вашої користі, як вияв великого слідування вашій волі¹. Якщо ж нині прагну переселити вас, (то роблю це для того, щоб) дати спокій нашій країні й зміцнити її. А вас обходить те, що мордує моє серце, (не бажаєте) шанобливо подумати, щоб своєю щирістю зворушити мене, одну людину. Ви лише виснажуєте (свої сили) і завдаєте собі страждань. Адже якщо ви, пливучи в човні, не перепливете річку (в належний час, то тільки) завдасте шкоди своєму майну. Ваша щирість не відповідає (моїй щирості), це може призвести лише до нашої спільної загибелі. Ви не бажаєте вникнути (в цю справу), самі в собі розпалюєте гнів – хіба від цього щось вийде на краще?

Ваші помисли недалекоі, і тому ви не здатні подумати про біди. Цим ви накликаєте на себе велике лихо. У вас є лише сьогоднішній день і немає майбутнього. Як же ви зможете зберегти життя, дане небом? Тож я наказую вам бути одностайними (у ваших помислах зі мною), а не виявляти нерозважливих думок і почуттів, яби не нашкодити самим собі, побоююся, аби хто-небудь не ввів вас в оману і не розбестив ваші серця. Я ж іду назустріч (вашим сподіванням, щоб) продовжити ваше життя, дане небом. Хіба я примушую вас (переселятися) силою? Я лише хочу використати (переселення в Інь для того, щоб) усіх вас, численний народ, підтримати і прогудувати.

Я пригадую ревні зусилля моїх предків, (нині) правителів у царстві духів, для ваших предків. У мене великі можливості забезпечити вас їжею і, використовуючи (переселення), дбати про вас. Якщо я схиблю в управлінні (країною) і ми довше лишимось тут, то мій великий предок² тяжко покарає мене за таку провину й спитає: "Чому ти так знущаєшся над моїм народом?" А якщо ви, численний народ, не дбатимете самі про своє життя і не матимете єдиної думки зі мною (щодо) задумів, то мої предки-правителі нашлють на вас тяжку кару за такий злочин і спитають: "Чому (ви) не згодні з нашим юним внуком і не сприяєте йому?" Тому, коли той, що володіє світлою доброчесністю, покарає вас із неба за вашу провину, ви не знайдете слів, аби виправдатись.

У давні часи мої предки-правителі наполегливо працювали для ваших дідів і батьків. Ви ж ті люди, яких я утримую; якщо ви виявите непокору, (відкидаючи моє прохання про переселення), то (ця непокора) живе у вашому серці. Мої предки-правителі забезпечували спокій вашим дідам і батькам, тому ваші діди й батьки, напевне, перестануть (вами опікуватися), зречуться вас і не порятують від смерті.

---

¹"велике слідування", тобто велика мета в інтересах народу, а не якість його дрібне сьогочасне бажання.

²Великий предок – певно, йдеться про засновника династії Шань-Інь Чен Тана, що правив у 1766-1754 рр. до н.е.

А от ви, мої (чиновники), що займаєтесь управлінням країною і ділите зі мною владу (в жадобі своїй) лише збираєте черепашки¹ та нефрити. Ваші батьки й діди, поза сумнівом, звернуться до мого великого предка з великою скаргою на вас і скажуть: "Суворо покарай наших внуків". Вони підкажуть (йому), і мій великий предок пошле на вас незмірно тяжке лихо.

Так от, я розповів вам (про свої наміри), від яких я не в силі відступитись. Статевсь шанобливо до моєї великої турботи про вас; і ніколи не пориваймо нашої дружби, не чужаймося один одного. Візьміть участь у моїх задумах і помислах, щоб усім разом керуватись ними. Нехай кожен із вас утвердить в своєму серці гідну поведінку. Якщо ж серед вас знайдуться люди недобррозичливі і недостойні, які чинять безлад і без шаноби ставляться (до моїх наказів); дурисвіти й лицеміри, бунтівники й зрадники, то я (велю) повідрізувати їм носи або й винищити їх (разом з їхніми родинами), не залишивши живим жодного з їхніх нащадків. Я не дозволю аби зерно (зла) було перенесено до наших нових поселень!

(А тепер) ідіть і живіть собі на радість! Я спробую нині переселить вас (до Інь, щоб там) назавжди облаштувалися ваші родини".

Розділ "Великий закон"

Тринадцятого року його правління² (чжоуський У-Ван) питав у інського сановника Цзі-цзи. Він тоді сказав: "На жаль, Цзі-цзи, небо в заповітному мовчанні установило правила для простих людей, щоб допомогти їм налагодити спокійне життя, проте я не знаю того порядку, який (має існувати) в етичних нормах (поведінки кожної окремої людини) та в правилах стосунків між людьми".

Цзі-цзи відповів тоді (такими) словами: "Я чув про те, що в стародавні часи Тунь припинив свій шлях і тим призвів до хаосу п'яти (рушійних) начал³. Тоді небесний владика дуже розгнівався і не наділив його великим законом із дев'яти розділів, тому етнічні норми та правила взаємостосунків підупали. Як наслідок Тунь помер у засланні, (а його син) Юй продовжив (батькову справу) і успішно завершив (боротьбу з повинню). І тоді небо послало йому великий закон із дев'яти розділів, яким установлювався порядок в етичних нормах (поведінки кожної людини окремо) і в правилах стосунків між людьми.

У першому розділі (Великого закону) йдеться про п'ять начал; у другому – про шанобливе ставлення до п'яти здібностей (людини); в третьому – про серйозне ставлення до восьми державних справ; у четвертому – про гармонійне ставлення до п'яти основ часу; в п'ятому – про творче ставлення до державності правителя; в шостому – про ставлення до трьох моральних якостей; в сьомому – про розумне ставлення (до сумнівів); у восьмому – про вдумливе ставлення до різних вказівок (явищ природи); у дев'ятому розділі – про надихаюче ставлення до шести (нещасливих) крайнощів.

---

¹Черепашки у давнину використовувались як гроші.

²Тринадцятий рік правління чжоуського У-вана – 1122 р. до н.е.

³П'ять начал (стихий, елементів): вода, вогонь, дерево, метал, земля.

Перший розділ: про п'ять начал

Перше начало – вода, друге – вогонь, третє – дерево, четверте – метал і п'яте – земля. (Постійна властивість) води – бути мокрою і текти вниз; вогню – горіти і здійматися вгору; дерева – (піддаватися) згинанню та випростанню; металу – підкорятись (зовнішньому впливові) і змінюватись; (природа) землі проявляється в тому, що вона приймає посів і дає врожай.

Те, що мокре і тече вниз, породжує солоне; те, що горить і здіймається вгору, породжує гірке; те, що піддається згинанню і випростанню, породжує кисле; те, що підкоряється і змінюється, породжує гостре; те, що приймає засів і дає врожай, створює солодке.

Другий розділ: про п'ять здібностей (людини)

Перша – зовнішність, друга – мова, третя – зір, четверта – слух, п'ята – мислення. (Властивість) зовнішності – це достоїнство, мови – дотримання істини, зору – гострота, слуху – тонкість, мислення – проникливість. Достоїнство породжує суворість (поведінки), дотримання істини породжує акуратність, гострота (зору) породжує прозорливість, тонкість (слуху) породжує обачність, проникливість породжує мудрість.

Третій розділ: про вісім державних справ

Перша державна справа – харчі, друга – товари, третя – жертвопринесення, четверта – (справи, що підпорядковані) з суспільних робіт, п'ята – (підпорядковані) начальнику з культу та освіти, шоста – (справи, що підлягають) начальнику з суду та покарання, сьома – правила приймання (державних) гостей, восьма – військова.

Четвертий розділ: про п'ять основ часу

Перша (основа) – рік, друга – місяць, третя – день, четверта – (двадцять вісім сузір'їв) та (двадцять) знаків зодіаку, п'ята – обчислення для встановлення календаря.

П'ятий розділ: про довершеність правителя

Правитель (мусить спочатку) утвердити свою вищу досконалість, щоб опісля зібрати в собі ті п'ять проявів щастя, які (йому належить) використати для повсюдного поширення і для обдарування ними його численного народу. Тоді його численний народ буде приваблений його довершеністю і обдарує правителя збереження цієї довершеності. Лише тоді, коли правитель утвердить свою довершеність, в його численні народі не буде злочинних товариств, а поміж людей не виникатиме прагнення об'єднуватися в групи (для змови). Якщо в його численні народі знайдуться (люди, які вміють) давати поради, діяти і дотримуватись (належних норм поведінки), то правитель мусить пам'ятати про них. (Людей, які хоч і) не об'єднуються з вищою довершеністю, але не погрузли в злочинах, правитель має наблизити до себе. І коли

(їхнє внутрішнє) вдоволення проявитись в їхній зовнішності і вони скажуть: "Те, що ми любимо, це чеснота", – правитель має обдаровувати їх щастям. І тоді ці люди об'єднаються з вищою довершеністю правителя.

Не можна кривдити самотніх та бездітних і залякувати здатних та освічених.

Якщо поміж людей знайдуться такі, що мають здібності і (вміють) діяти, слід спонукувати їх до дальшого вдосконалення їхньої поведінки, і країна розквітне. Усіх сановників слід зробити багатими і тоді вони стануть ще кращими. Якщо Ви, царю, не в змозі спонукувати (здібних) приносити користь країні, то ці люди стануть чинити злочини. Ті ж, хто не любить чеснот, навіть якщо Ви, царю, й не обдаруєте їх щастям, втягнуть вас у злочинні дії.

Без пристрасті і без нерівності

Корись царській справедливості;

Вільний від особистої прихильності,

Прямуй царським шляхом.

Вільний від особистої неприязні

Також прямуй шляхом, що цар показав;

Для позбавлених пристрастей та прихильності

Великий і широкий царський шлях;

Для позбавлених пороків і однобічностей

Вірний і прямий царський шлях;

На ньому збираються всі, хто прагне завершеності,

До нього звертаються і ті, хто прагне довершеності.

(Цзи-Цзі) казав так: "Слова, що всюди поширюють довершеність правителя, – це етнічні норми, це настанови, які йдуть від небесного владики. Увесь численний народ, отримавши настанови про довершеність (правителя), слідуватиме їм, здійснюватиме їх, щоб наблизитися до сяйва (довершеності) сина неба і скаже: "Син неба – це батько й мати народу, і тому він правитель Піднебесної".

Шостий розділ: про три моральні якості

Перша (якість) – (уміння виготовляти речі) правильними і рівними, друга – (вміння) бути твердим, третя – (вміння) бути м'яким.

(Коли країна перебуває в стані) миру та спокою, (нею) слід управляти вмінням робити (речі) правильними і рівними; (якщо вона) вперто не бажає іти (за своїм правителем, нею слід правити з допомогою) вміння бути твердим; (якщо вона перебуває в стані) гармонії і йде (за правителем, нею слід правити з допомогою) вміння бути м'яким. (Що ж до тих, хто) виношує злочинні задуми і неслухняний (слід керувати) вмінням бути твердим; (щодо тих, хто) знатний і освічений (слід керуватись) умінням бути м'яким.

Лише цар має розподіляти щастя (у вигляді нагород і підвищень по службі), лише правитель має право грозити владою, лише правитель має право на вишукані наїдки. Підлеглий не має права наділяти щастям, грозити владою, мати вишукані наїдки. Якщо ж правом наділяти щастям, наганяти страху і (отримувати) вишукані наїдки володіє підлеглий, то це завдає шкоди родині і є лихом для країни. Тоді люди стають себелюбними й гріховними, а народ стає недовірливим та упередженим і чинить злочини.

Сьомий розділ: про використання сумнівів

(Необхідно) відібрати й призначити ворожбитів на панцирях черепах і ворожбитів на стеблах дерев і наказати їм ворожити.

(Тріщини на панцирях черепах утворюють символи) дощу, або неба, що розпогоджується після дощу, або ясної погоди, або імлистого туману, або зловісних хмар, що пливають (небом і перехрещуються). (Стебла деревію складаються у форму, яка символізує або) чтень і означає сприятливу установленість – щасливе предвістя, (або) хуей і означає майбутнє каяття – погану прикмету. Взагалі існує сім (показань): п'ять (отриманих через) ворожіння на панцирях черепах, і двоє, (отриманих через) ворожіння на стеблах деревію, – (це дає змогу) заздалегідь дізнатися про помилки (й уникнути їх).

(Слід призначити цих ворожбитів, аби вони ворожили на панцирях черепах та стеблах деревію. Ворожити (мусять) три чоловіки, а брати до уваги необхідно слова двох із них, (відповіді яких зберігаються).

Якщо у Вас, володарю, виникнуть серйозні сумніви, то обміркуйте їх спочатку в своєму серці, потім обговоріть їх із своїми сановниками та чиновниками, порадьтеся зі своїм численним народом і спитайте відповідь у ворожбитів на панцирях черепах та стеблах деревію. Якщо ваше рішення і рішення, (отримане через ворожіння) на (панцирях) черепах, і рішення (через) ворожіння на стеблах деревію, і рішення сановників та чиновників, і рішення численного народу будуть однакові, то це називають великою згодою. Тоді добробут і могутність стануть Вашою долею, щастя буде супутником Вашим синам та внукам.

Якщо зійдуться ваше рішення і рішення (через ворожіння) на панцирях черепах, і рішення (через) ворожіння на стеблах деревію, а в супереч їм підуть сановники та чиновники і рішення численного народу, то щастя (все одне) всеодно сприятиме (Вашим діям).

Якщо рішення сановників і чиновників, і рішення (через ворожіння) на панцирях черепах і рішення (через) ворожіння на стеблах деревію зійдуться, а їм суперечитиме Ваше рішення і рішення численного народу, то (все ж) щастя сприятиме (вашим починанням).

Якщо рішення численного народу і рішення (через ворожіння) на панцирях черепах, і рішення (через) ворожіння на стеблах деревію зійдуться, а їм суперечитиме Ваше рішення та рішення сановників і чиновників, то і тоді щастя сприятиме (Вашим починанням).

Якщо, проте, Ваше рішення і рішення (через ворожіння) на панцирях черепах співпадуть, а рішення (через) ворожіння на стеблах деревію, і рішення сановників та чиновників, і рішення численного народу суперечитимуть їм, то щастя сприятиме (лише Вашим) внутрішнім починанням, зовнішні ж починання зазнають невдачі.

Якщо ж рішення (через ворожіння) на панцирях черепах, і рішення (через) гадання на стеблах деревію (будуть негативні) і розійдуться з (рішенням) людей, то щастя сприятиме вам у бездіяльності, діяльні ж починання зазнають невдачі.

Восьмий розділ: про різні прикмети (явища природи)

(Існують явища природи:) дощ, сонячна погода, спека, холод і вітер, (також існують) сезонність (їх дій). Якщо збігаються всі ці п'ять (явищ природи) і кожне з них проявляється (у відповідній) йому послідовності, то буйно ростуть всілякі рослини. (Якщо ж якесь) одне (з них проявляється) надмірно (то це призводить) до лиха, (і якщо яке-небудь) одне (з них проявляється) недостатньо, (то це також призводить) до лиха.

Існують щасливі передвістя. Гідна (поведінка правителя) символізується своєчасним дощем, підтримання (правителем) порядку (в країні) символізується своєчасною сонячною погодою, далекоглядністю (правителя) символізується своєчасною спекою, (його) обачливість символізується своєчасним холодами, мудрість (правителя) символізується своєчасним вітром.

Існують також нещасливі передвістя. Розпусність (правителя) відгукується безупинними дощами, помилки (правителя) відгукуються затяжною сонячною погодою, лінощі (правителя) відгукуються затяжною спекою, його необачна поспішність відгукується тривалою холоднечю, нерозважливість (правителя) відгукується постійними вітрами.

Він казав (далі так): Правитель (мусить) щороку вивчати (дію цих п'яти явищ природи), сановники й чиновники (мусять це робити) щомісяця, нижчі чини – щодня.

Якщо належна сезонність (дія п'яти явищ природи) не порушується протягом року, місяця і дня, то всі злаки визрівають, управління країною проводяться мудро, видатні люди заживають слави (і займають чиновницькі посади), а країна перебуває в мирі й спокої.

Якщо ж належна сезонність (дія п'яти явищ природи) порушується протягом дня, місяця і року, то різні злаки не мають можливості дозріти, управління країною ведеться абияк і нерозважливо, видатних людей відсувають у тінь, а країна перебуває в тривозі.

Численний народ (мусить вивчати рух і характер) зірок. Є зірки, які люблять вітер, і є зірки, які люблять дощ. (Внаслідок) руху сонця та місяця буває зима і буває літо. Рух місяця поміж зір викликає вітер і дощ.

Дев'ятий розділ: про п'ять (проявів) щастя і про шість (нещасливих) крайнощів

Перший (проявів щастя:) – довголіття, другий – багатство, третій – здоров'я (тіла) і спокій (душі), четвертий – любов до чеснот, п'ятий – спокійна кончина, яка завершує життя.

Шість (нещасливих крайнощів:) перша – вкорочене бідкуванням життя, друга – недуга, третя – лихо, четверта – злидні, п'ята – потворність (тіла), шоста – слабкість (розуму).

Розділ "Цзюнь Ши"¹

Чжоу-гун сказав: "Наймудріший Ши, небо, не наділене співчуттям, наслало нещастя на Ін, і Ін втратило повеління неба (правити піднебесною); ми ж, чжоусці, його здобули. Я не смію стверджувати, що із заснуванням держави настане вічне благоденство, але, кільки небо допомагає тим, хто уповає на нього, я не смію також стверджувати, що кінець держави буде вартий жалю.

О наймудріший, ти сказав: "Усе залежить від нас самих!" Я також не сію покладатися тільки на волю верховного владики і пам'ятаю про небесну відплату зараз, коли серед нашого народу немає невдоволених і непокірних. Усе залежить від людей! Наші нащадки – сини та правнуки, – можливо, не зможуть ставитися з повагою до вищих та нижчих і тому не зможуть продовжити славні діла предків. Хіба ми в нашій державі не можемо не передбачити це?

Небесне повеління на правління нелегко отримати, і так само важко покладатися тільки на небо. Люди втрачають підтримку неба тому, що вони, як виявляється, не здатні продовжувати шанобливість і світлі доброчесності предків.

Нині я, нерозумний Дань², не можу чогось поправити, але, щоб напутити нашого юного царя, нагадаю йому про славні діяння наших предків.

(Чжоу-гун) сказав також: "Не можна покладатися (лише) на небо. Ми мусимо продовжувати доброчесність правителя-миротворця, і небо не залишить нас без підтримки, яку воно надавало колись Вен-вану".

(Чжоу-) гун сказав: "Наймудріший Ши, я чув, що колись Чен Тан³ отримав повеління неба і тоді з'явився якийсь І Ін, що зробив його доброчесність подібною небу; за часів Тай-узя⁴ був якийсь Бао Хен⁵, за часів Тай-у⁶ – І Ше та Чень Ху⁷ які також наблизили свого правителя до небесного владики. Був У Сянь⁸, який керував домашніми справами правителя. У Цзу-і⁹ також був У Сянь, але вже інший. У У-діна¹⁰ – Гань Тань¹¹. Усі вони, як один, дбали про справи Ін, тому інські правителі після своєї смерті впродовж багатьох років змогли допомагати небу. Небо не міняло своєї сприятливої прихильності, і династія Шан була сильна. Поміж знаті та сановників не було таких, хто б не удосконалював свою доброчесність і не піклувався б про правителя. Усі вищі чиновники й намісники підвладних областей ретельно ставились до своїх обов'язків. Понад усе вони ставили доброчесність, щоб допомогти своєму державцеві, тож він, єдиний серед людей, управляв чотирма сторонами світу і все корилося йому, як це було визначено на панцирях черепах та стеблах деревію".

---

¹Цей розділ являє собою запис промов Чжоу-гуна (помер 1105 р. до н.е.), державного діяча початку правління династії Чжоу і меншого брата засновника її, до ще одного брата Шао-гу на ім'я якого було Ши (помер у 1053 р. до н.е.).

²Ім'я Чжоу-гуна.

³Чен Тан – засновник династії Шан-Інь, правив країною у 1766-1754 рр. до н.е.

⁴Тай-узя – шанський важ (князь, цар), правив, певно, у 1753-1721 рр. до н.е.

⁵Бао Хен – можливо той же І Ін, ім'я якого було Хен.

⁶Тай-у – шанський важ, правив, очевидно, у 1637 – 1563 рр. до н.е.

⁷І Ше та Чень Ху – певно міністри Тай-у.

⁸У Сянь – один із сановників періоду правління Тай-у.

⁹Цзу-і – шанський важ, правив, очевидно у 1525 – 1507 рр. до н.е.

¹⁰У-дін – один із найвидатніших правителів Шан-Іня, правив у 1324-1265 рр. до н.е.

¹¹Гань Тань – міністр і радник У-діна.

(Чжоу-) гун сказав: "Небо дарує довголіття справедливим і мудрим. Помічники дбали про розквіт Інь, але останній із іньських правителів позбувся небесної благодаті. Тож думай про майбутнє, і небесне повеління, дароване (Чжоу), буде незмінним, і лад запанує в нашій знову заснованій державі!"

(Чжоу-) гун сказав: "Раніше, коли верховний владика покарав Інь, він захопив добродієність правителя-миротворителя і втілював у ньому велике повеління. Але Вен-ван зміг установити мир поміж нас, нащадків (я, тільки, завдяки таким помічникам, як То-шу, Хуань Яо, Сань І-шен, Тай Дянь, Наньгун Ко¹."

І ще сказав (Чжоу-гун): "Коли б вони не виявилися здатними служити йому і виконувати його напучення. Добродієність Вен-вана не зійшла б на людей держави. Вони постійно вдосконалювали добродієність, знали волю неба, і це їм допомогло Вен-вану засяяти і, убачивши приречення, бути почитим верховним владикою, а потім отримати повеління, дароване доти Інь."

Четверо з цих людей служили в часи У-вана і потім, осягнувши волю неба, покінчили з усіма ворогами правителя. Ці четверо прославили У-вана і повсюди люди звеличували його добродієність.

Нині ж я, нерозумний Дань, ніби пливу великою річкою і хотів би перебратися через неї разом з тобою, Ши. Я, нерозумний, не займаю престолу, але я не пікуватимуся про нього і вжиті мною заходи не досягнуть мети, а добродієність старіших не зійде на наш народ, то я буду подібним до того, хто не чує співу птахів; а що вже говорити про всемудрість!"

(Чжоу-) гун сказав: "О наймудріший, поміркуй над цим. Воля неба безмежна у своїй ласці, але в ній приховані і великі труднощі. Те, що я сказав тобі, вкрай важливе, і я не можу допустити, аби наші нащадки збилися з пуття".

Але життя китайського народу, історія його культури, уявлені відбито не лише в офіційних документах, зібраних у "Шуцзіні". Значно ширше й багатше, повніше й художніше відображене багатогранне минуле народу в поетичній творчості, особливо в народних піснях. Саме звідти дійшли до нас мальовничі розповіді про першопредків цього народу, про їхню боротьбу за виживання з недуже милосердною природою, формування і становлення їх як нації, а також про культуру, звичаї, побут, взаємостосунки тих, хто започаткував китайську націю. На жаль, до наших часів не збереглися оповіді на зразок українських дум чи російських билин, в яких би йшлося про народних героїв, їхні подвиги, про великі битви за ті території і землі, на яких поступово народжувалася держава.

Можливо вони й були, але загубилися на історичних шляхах чи витіснилися іншими, більш значущими подіями. А можливо ще тисячоліття тому загинули з тими бамбуковими дощечками, на яких були записані. Чи може китайська поезія бере початок не від них, а з ліричних пісень. Адже їх дбайливо зберігали тогочасні цінителі мистецтва, вони не загубилися і через тисячоліття донесли до нас розмаїте життя різних верств населення ще від часів родового та рабовласницького суспільства, і тепер розгорнули перед нами справжню енциклопедію людських почуттів, діянь, взаємостосунків та картинок побуту з усіма деталями та своєрідністю, прикметами тяжкої праці, щоденних радощів і хвилювань, любові й ненависті, народжень і смертей, щирого кохання та зради, мирних буднів і виснажливих війн. Все це було дбайливо зібране, поціноване і зведене в один збі-

---

¹Йдеться про найближчих соратників джоуського Вен-вана.

рник, згодом названий "Шицзін", – цю назву перекладають як "Книга пісень", хоча "ши" означає "вірш, поезія".

Поетичні твори, які склали збірник охоплюють значний історичний період, починаючи, певно, з раннього етапу царства "Західного Чжоу" (XII-X ст. до н.е.) і до кінця епохи "Чуньцю" (Весни та осені", VIII-V ст. до н.е.). І все ж невблаганний час не згладив неповторні поетичні образи та барви, не приглушив гостроти думок, виразності почуттів, художньої принадності творів. Пісні та гімни, поза сумнівом, склалися водночас із відповідними мелодіями і, по суті, були органічно пов'язані з музикою, жестами та рухами, які супроводжували їх під час якихось робіт, найчастіше польових, під час урочистих церемоній, релігійних та побутових обрядів, народних свят, масових гулянь, ігрищ.

Видатний китайський історик Сома Цянь (151-81 рр. до н.е.) в своїх "Історичних записках" зазначав, що було зібрано понад три тисячі пісень та віршів в усіх князівствах країни. З них опісля Конфуцій вибрав 305 найкращих, що відповідали "звичаям та належному", і згрупував у чотири розділи, або частини. Кожна з них є самостійною книжкою зі своїми темами, особливою емоційною атмосферою, художніми засобами. Розділи, названі "Гофин", тобто "Місцеві мелодії", пісні племен "Сяся" ("Малі оди"), "Дая" ("Великі оди") та "Сун" ("Гімни").

До першої частини входить сто шістдесят поезій п'ятнадцяти різних князівств та царств, що входили тоді до складу країни. Цю частину, на думку літературознавців, можна вважати збіркою найстародавньої китайської лірики; вона має найбільшу літературну цінність оскільки в ній зібрані переважно народні пісні та приспівки, які як за змістом, так і за формою зберегли первісну чистоту народних уявлень. Безіменні творці цих пісень скромно жили серед народу, оспівували його повсякденні радощі й турботи, тому їхні твори одразу сприймав народ, вони ширилися по країні, і до простих землеробів і пастухів, вельмож і правителів. Вони звертали на фольклорне місцецтво особливу увагу, прагнучи вивчати настрої простолюду і їхні задуми, та ще поповнювати репертуар двірцевих хорових і танцювальних ансамблів.

Конфуцій, немає сумніву, зважаючи на його філософські погляди, досить своєрідно відбирав пісні та інші твори. Спочатку він відкинув тематичні твори, потім надавав перевагу тим речам, які могли підтримати його теорію ідеального ладу, стабільної влади, виконання обрядів та обов'язку. Створюючи цю теорію, він посилався на досвід давнини, яка, на його думку, була "злотим віком" в історії країни. Тому до збірника він включив переважно ті твори, які були ніби документальними свідченнями у вигляді літературних пам'яток, серед них і пісні, оди, обрядові й ритуальні гімни, доброчесного правління Піднебесно (стародавня назва Китаю) легендарними імператорами Яо, Шунем, Юем та іншими.

Мабуть, найстародавнішими у збірнику є трудова пісня "Подорожник" та ті, що пов'язані з сільськогосподарськими роботами протягом року; коріння їх сягає глибоко в щедрий ґрунт народної творчості найдавніших часів, коли односельці нерідко працювали громадою, і пісні своїм ритмом задавали темп спільній праці.

Рвемо та рвемо подорожник –
Приспівуєм: рвемо його.
Рвемо та рвемо подорожник –
Приспівуєм: збираємо його
Рвемо та рвемо подорожник –

Увесь час рвемо його
Рвемо та рвемо подорожник –
Хорошимо сім'я його.

В інших піснях нерідко йдеться про трудові процеси, що регулюють життя селян протягом року.

Місяця першого морозець лякає,
Місяця другого холод дошкуляє,
Без теплого одягу з вовни овечої
Не завершимо рік, бо холоднеча...
Місяця третього орала ладнаємо,
У четвертому в поле виходити маємо
Матимуть клопіт дружина і діти,
Батькові їжу треба в поле носити...
Шостий місяць п'ятого доганяє
Сюрчання коників у травах лунає
Сьомого місяця й цвіркун в полі озветься
А восьмого він до хати перебереться...
Дев'ятого місяця тік приберем,
Десятого врожай дощенту зберем.
Просо, пшеницю, коноплі й квасолю
З поля до хати все привезем...
Суху траву збираємо осінніми днями,
Скругуємо у в'язки пізніми ночами
Не встиг діри в даху залатати,
Як час приспів до весни готуватись...

Як бачимо, тут перераховуються ті роботи, які чекають селянина упродовж року.

Ритм праці відчутний і в пісні про дроворуба. В проміжках між групами сокири чується тихий плескіт гірського потоку, який супроводжується гнівними докорами тому, хто "в час сівби не натрудив своїх рук і в жнива не перетрудився" і запитаннями "чи довго їстими він рис, зібраний чужими руками?" А потім знову лунає гупання сокири, тече струмкий потік, чути докірливий голос пісняра. Докори повторюються рефреном в кінці кожної із чотирьох строф пісні. Читаючи ці твори, дивуєшся навіть формальній довершеності мистецтва віршування, яким володів автор цієї поезії, що жив понад два з половиною тисячоліття тому.

А в того, в кого засіки щерть заповнені легко здобутим врожаєм, ми зустрічаємо і в ряді інших пісень, зокрема в розповіді про "Велику мишу". Знову ж рефреном повторюються докори, посланні жадібній "великій миші". Та цього разу автор навіть погрожує кинути свого "сюзерена" й податись до іншого краю, де панує справедливість і добросовісність.

Люди споконвіку мріяли про мир і спокій, про чесність і справедливість. Особливо під впливом розповідей про "золотий вік", що нібито панував тут у давні часи. Ці мотиви дужі часті в поетичних творах навіть цієї збірки, оскільки труднощі життя осилювали безупинні війни. Повсякчас гули барабани, забирали до війська юнаків і молодих чоловіків, плакали безпомічні солдатки й наречені, що не встигли вийти заміж, сумували й відірвані від рідних осель

воїни. Про це мовиться з великою художньою силою не в одній пісні. Але на цьому скорботному тлі іноді звучать й інші мотиви, коли вже не цар і не князі женуть воїнів на війну. Країні загрожують зовнішні вороги, лихо підступає до кожного дому і тоді лунає: "Хто сказав, що немає вбрання для бідняка, який іде в похід?.. Є сорочка у нас, досить однієї на двох..."

Ось такими фарбами в багатьох піснях вималювані картини людського життя далеких сторіч, прикрашеного поезією почуттів та думок. Як у житті, так і в піснях поруч із лихом та бідною крокує щастя і радість. В багатьох піснях йдеться про трепетне й ніжне кохання, вимріяне й несподіване, розділене й не розділене. Часом воно зворушує своєю цнотливістю, а іноді дивує простотою, безхитрістю і навіть повною безсоромністю. Віршів про кохання чимало – про щастя кохати і бути коханим, про вічність кохання, про пісню, яку хотілося б доспівати зі своїм обранцем до кінця. Але перш ніж сказати про цю пісню автор прагне створити журливий настрій, повторюючи двічі слова "листя пожовкле, яке вітер зриває вдень і вночі". А тоді несподіване прохання почать все-таки почать пісню, яку дівчина хотіла б проспівати удвох. Повтор деталі, яка, здавалося б, не стосується до змісту, лише підсилює основну думку.

Не забув укладач ввести до збірника й пісні про нещасливе кохання, коли милий зрадив чи загинув на війні. В пісні "Ти юнаком простим прийшов весною..." подружнє життя не склалося. Минуло три роки. "Що ж мені робити тепер? Всьому кінець". В іншій пісні чоловік загинув, і як не прагне мати видати дочку заміж знову, вона не може забути коханого. Попереду безсонні зимові ночі, довгі літні дні, коли одній доведеться працювати в полі, але настане день, коли вона знову зустрінеться з ним і знайде спокій у могилі...

Друга частина "Шицзіну" – "Малі оди", їх вісімдесят. Це переважно твори придворних віршувальників, написані для якихось урочистостей, або присвячені певним особам, видатним подіям у їхньому житті. В окремих одах вихвалялися заслуги предків, їхня добродішність. Деякі з них близькі до народних пісень, а деякі відзначаються пишномовністю, високим стилем.

Третя частина – "Великі оди", їх тридцять одна. Частина з них присвячена історичним подіям, вихваляння заслуг славетних предків, засновників Царства Чжоу та тих, хто і далі зміцнював владу, розширював державу, оберігав її від чужинців. Тут також є твори про державні справи, землеробську працю, стихійні лиха.

До четвертої частини збірника входять "Гімни", їх сорок. Це зібрання стародавніх та урочистих величальних храмових пісень і культових гімнів на честь духів предків та мудрих стародавніх царів. Попри розмаїтість жанрів, ця поезія має дещо спільне. Форма чжоуських, шанських і луських гімнів часто складається із звертань та закликів до того, що оспівуються, урочистих та величальних порівнянь і персоніфікацій, які досить часто просто риторична фразеологія, або розширена тавтологія. Гімни перелічують величні подвиги та добродійні вчинки стародавніх правителів, князів, особливо засновника Чжоуської династії Вень-вана. У поетичну розповідь нерідко вплітаються епічні елементи, урочисті вигуки та молитовні заклання. В лексичному плані гімнам властива метафоричність образів, піднесеність епітетів, порівнянь і особливо гіперболічних елементів все ще в поєднанні з музичним супроводом та масовим танком підносило настрої учасників народних свят та урочистостей.

Величезний поетичний досвід, узагальнений та зібраний до купи в "Шицзіні", довершеність художніх форм, багатство художньо-зображальних за-

собів лексичного й синтаксичного рівнів зробили "Книгу пісень" справжньою академією поетичної майстерності, взірцем для багатьох поколінь китайських поетів. Звернення до цієї невичерпної скарбниці й сьогодні допомагає поетам вдосконалювати своє мистецтво. Адже упродовж століть знавці поетичного слова підкреслювали, що "поезія виражає устремління", маючи на увазі, що головним в поетичному творі є автор, його думки й почування.

Книга пісень

З пісень царства Чжоу і царств, що лежать на південь від нього

ПОДОРОЖНИК

Ми рвемо подорожник, хутенько збираємо.
Все рвемо подорожник, руками щипаємо.
Ми рвемо подорожник, та й зерна з землі підіймаємо.
Все рвемо подорожник, та й пригорщами обриваємо.
Ми рвемо подорожник, у сукні поділ висипаємо.
Все рвемо подорожник, за пояс поділ загортаємо.

З пісень царства Бей

ЛАСТІВКИ

У парі ластівки ширяють ген у сині,
Не злагоджено крилами махають.
Моя сестра одружується нині –
Я на околицю країни проводжаю.
Стою, дивлюсь – не бачу в далечині,
І сльози, наче дощ, я проливаю.

У парі ластівки ширяють ген у сині,
Угору-вниз – лиш мають крила їхні.
Моя сестра одружується нині,
І я проводжу в дальню путь її.
Стою, дивлюсь – не бачу в далечині;
Стою... А сльози – кап та кап – мої.

У парі ластівки ширяють ген у сині,
Угору-вниз – їм любо щебетати!
Моя сестра одружується нині –
Аж до околиці на півдні проводжатиму.
Стою, дивлюсь – не бачу в далечині;
В моєму серці гіркота зосталась.

Сестра в країну Жень іде покірно,
У неї щире серце, а думки глибокі.

Вона і ніжна, і м'яка, й сумирна,
І добра, й обережна – як навкруг неспокій.
Вітцівське милосердя (князя вмерлого)
Мене розрадить – лиш сестриці стихнуть кроки.

НОВА ВЕЖА

Нова вежа красива й стрімка.
Хуанхе наче море, без меж, – повновода ріка.
Сподівалась на гарного я чоловіка,
А натомість каліку потворного маю.
Нова вежа красива і свіжа така.
З берегами урівень ріка протіка.
Сподівалась на гарного я чоловіка,
Та постійно з потворою тихо зітхаю.

Хоч розставлені сіті для риби,
Але жаби лише в тих сітках.
Сподівалась на гарного я чоловіка,
Одружилась, однак, з горбанем.

ПІВНІЧНИЙ ВІТЕР

З півночі вітер несе прохолоду голчату,
Падає снігу багато.
Вкупі з коханою хочу
Рідні місця покидати.
Чи ж утікати поволі?
Тутечки тяжко, неволя!

Вітер північний холодний,
Снігом весь світ замело.
Вкупі з коханою хочу
Кидати отче село.
Чи ж утікати поволі?
Тутечки тяжко, неволя!

Лиси, неначе один, всі червоні,
Чорні, як ніч, всі на світі ворони.
Вкупі з коханою хочу
Возом одним утікати.
Чи ж утікати поволі?
Тутечки тяжко, неволя!

З пісень царства Чжен

ЗА СХІДНИМИ ВОРОТАМИ – ЛУГ
За воротами східними – лука у зелені,
Схил смарагдовий крапом устелений.
Хоч і поряд коханого дім,
Але сам він далеко-далеко.
Ліс каштановий там, за воротами східними,
Він живе там – прекрасна людина!
Чи ж про тебе не думаю я щохвилини?
Та до мене, одначе, не тупцяєш ти...

З пісень царства Цінь

МОЛОДИЙ ОЧЕРЕТ
Ген очерет пишніє,
Біла роса, наче іній.
Людина, яку кохаю,
На тім боці річки видніє.
А річка в'юниться, і я проти течії йду,
Дорога моя небезпечна, далеко сіріє.
А я проти течії йду:
Здається, коханий мій серед води бовваніє.

Росте очеретяна пишна коса,
Не висохла ще сніжно-біла роса.
Людина, яку кохаю,
На березі річки стоїть.
А річка в'юниться, і я проти течії йду,
Дорога моя небезпечна, угору немов провиса.
А я проти течії йду:
Здається, на острові милий – весела я вся!

Буяє стрункий очерет,
Роса ще не згнула біла.
Людина, яку кохаю,
Стоїть край води оніміло.
А річка в'юниться, і я проти течії йду,
Дорога моя небезпечна, до того ж в'юнка.
А я проти течії йду:
Здається, коханий на острові жде-дожидає несміло.

З пісень царства Чень

СХОДИТЬ МІСЯЦЬ
Ой сходить місяць, яскраво світить.
Ой там красуня, дівчина гарна.

Іде велично, ступає чинно,
А серце тужить, печаль глибока!

Ой місяць сходить, та й чисто вмитий.
Дівчина славна, краса захмарна.
Гордливі кроки, неквапно плине,
Ой плаче серце – журба, неспокій!

Ой сходить місяць – та й світло лити!
Ой ясна панна, врода стобарвна.
Іде, мандрує, пливе неспинно,
А серце рветься в нудьзі широкий!

З малих од

КВІТИ КАМПСISУ

Кампсис квітки розкриває –
Жовтогарячою барвою й сяянням серця.
Сум і жагура у серці,
Горе невітшне спіткало – печаль у моєму серці.

Кампсис квітки розкриває,
Листя густе-прегусте.
Знав би, що будем отак животіти,
Краще було й не родитись!..

Вівці худі, тому голови їхні великі;
Риби немає у кошиках – зорі лиш світять без ліку.
Що їсти людям, щоб якимось прожити?
Мало таких, які сито живуть...

Цюй Юань (339-278 до н.е.)

ПОЖЕРТВА ДУХАМ

Вже закінчується ритуал, в барабани давно заходилися бити;
Всі танцюють по черзі, кладуть на жертвовники квіти.
А красуні так вільно співають пісні голосні!
Навесні орхідеї кладемо, хризантеми п'янки – восени;
Без упину ті пахощі линуць далеко по світу!

ВОЛОДАР ХМАР

Миюсь водою з п'яних орхідей, та й полошу в ароматах волосся;
Сукню барвисту вдягаю для духа – мов пелюстини та й пещених квітів.
Хмар божество ген ширяє у небі, землю мовчазно собі оглядає;
Я його німбом яскравим милуюсь – він в усі боки та й безміром світить.

Де ж спочиває той хмаряний дух? Мешкає у голубім та й палаці;
З Сонцем і Місяцем в небі разом всюди та й світло ясне розливають.
Він у кареті правує драконом, вшитий барвисто та й плащ зодягнув;
Мчить в усі боки в прозорому небі, знай безтурботно та й легко кружляє.

Сяєво німба хитке, неспокійне, м'яко, безмовно та й пада донизу.
Раптом підстрибнуло тіло у шатах – вмить потонуло та й в пінявих хмарах.
Нас бачить дух на рівнині Янцзи – ген з висоти, краєвид та й розкішний...
Він подолав уже безліч морів – ще не скінчив та й напружених мандрів!

О, всемогутній мій дух, як за Вами нудьгую, як повсякчас та й зітхаю я тяжко!
Хмаряний дух мій, на серці печально!.. Спокій коли ж Ви та й будете мати?

СХІДНИЙ ВОЛОДАР ХАОСУ

В днину щасливу, погожу, та й добру годину
Духа стрічаєм, пожертви приносимо та й господину.
Міцно стиска він руків'я меча, та й оздоблене яшмою красно,
Владно на тілі дзвенить вшита яшмою та й одежина.
Трон для Фусі яшма пещена та й прикрасила,
Трону обіч злотих квітів пахтять та й м'які пелюстини.
М'ясо духмяне підносимо та й на п'янкх орхідеях,
Кладено вина з кориці, та й юшку, де перцю зернини.
Високо підняті палички наші та й у барабани вдаряють,
Ритм уповільнюєм – пісня і танці та й легше лунають довкола.
Дудки і струни в гармонії – пісня та й високо лине!
Жриці ошатно убрані, у танці та й легко кружляють.
Зілля, кадил аромати наповнили та й кімнату,
Звуків немало сплелося та й дзвонять разом урочисто.
Дух наш Фусі у веселоощах та й безтурботності плине.

ХЕБО

Ми мандруємо разом з тобою та й на світлій стрімкій Хуанхе,
Підіймає вали за валами та й роз'ятрений вітер шалений.
Сидимо ми на возі – як в човні, та й покритий він лотоса листям,
Два дракони запряжені в нього, та й безрогі дракони з двох боків.
Ми на гору Куньлунь піднялися, та й довкіл краєвид споглядаєм;
В нас душа широчіє весела, та й думками просторо літаєм.
Як шкода: опускається сутінь – та й домів повертатися треба.
Ми далекий той берег згадаємо – та й печаляться думи без ліку.
А покій твій з луски прудких рибок, та й дракона – палац покриває,
Із перлин твою спальню на вежі та й встелили фіалкові мушлі;
То ж скажи, мій коханий, чому ти та й в глибокій воді жити мусиш?
Осідлавши рибину велику, та й плямисту малу здоженемо;
Ми з тобою побавимось вкупі та й на острові синьо-зеленім!
А ріка супроводить нас разом та й бурхливими хвилями швидко.
Пощебечемо, взявшись за руки – та й подамся у далеч, на схід я,

Проведу тебе, красеня, спершу та й під тихий південний наш берег.
Щоб зустріти мене, грізні хвилі та й простеляться пінистим пір'ям,
З дна підіймуться рибки у парах, та й човенцем пов'ються під мене.

ОФІРА БАТЬКІВЩИНІ

Спис гострий у кожного, гей,
усі воїни в латах міцних з носорога.
Зійшлися ворожі й свої колісниці, та гей,
і схрестились шаблянки короткі.
Аж сонце закрили знамена противника, гей,
а ворожі війська – наче хмари.
З боків упиваються стріли, та гей,
і попереду борються воїни яро.

А ворог усе насувається, гей,
нам шеренги ламає.
Впав коник мій лівий додолу, та гей,
і поранений правий.
Важка колісниця в багнюці загрузнула, гей,
а четвірці коней ой нелегко ступать!
Ми візьмемо палки, оздоблені яшмою, гей,
в барабани ми будемо бити військові.
Але розлютилися жителі Неба, та гей,
і могутні боги прогнівилися знову.
Війна ця зажерлива, гей,
усі в жертву себе принесли.

Як вийшли колись зі свого пристановища, гей,
уже не повернулись.
Далеко лежить поле битви, та гей,
небезпечна дорога понура.
Рушали – то в кожного спис гострий, гей,
ціньський лук під рукою в бійця.
Порубані голови наші, та гей,
але смерть не лякає серця.

Всі воїни сміливі й віддані, гей,
не пристало їм зброю складати.
Безтрепетні, сильні, та гей,
їх не зможе ніхто звоювати.
Хоч тіло й загинуло, гей,
та душа стала духом святим.
Відважнії душі, та гей,
справжні лицарі духу в житті.

Ханьські юефу

ЦЗЯННАНЬ

Лотоси добре в Цзяннані збирати.
Гарні листочки, і прямо стоїть у воді їх багато.
Грається рибка між листям лапатим,
Грається рибка на схід поза листям,
Грається рибка на захід від листя,
Грається рибка на південь від листя,
Грається рибка на північ від листя.

ПЛАЧ СИВИН

Неначе сніг на горах – біло,
Мов місяченько в хмарах – біло.
Почула: Ви лукавите зі мною,
Тому й прощатися до Вас прибігла.

Сьогодні на банкеті ми пили вино,
А завтра мусимо вже розлучитись.
Потому над водоймою блукатиму туди-сюди –
Із неї витікає лиш на схід водиця.

Печаль іде за сумом, йде убрид,
Як вийшла заміж – плакати не слід.
Хотіла з мужем вірним я побратись,
До старості – разом, не знати бід.

Ось вудочка бамбукова хитається,
А риб'ячі хвости як мокре пір'я тріпотять.
Якщо у мужа почуття присутне,
Навіщо ж над усе йому шаблюки-гроші цінують?!

ДАВНЯ ПІСНЯ

Соняхи зелені у саду стоять.
Висохнути б – сонця дожидають світанкові роси.
Доброту весна з теплом дарує нині,
Тьма речей у світі творить сяєво життя.
Як завжди, бояться люди – буде осінь,
Пожовтіє все, зів'яне листя і квітки.
Сто річок – на схід до моря води мчать річки,
Знов коли на захід буде вороття?
В молодості хто міцний, але лінивий, –
В старості даремно сумувать.

Із 19-и древніх віршів

КОЛО РІЧКИ ТРАВА ЗЕЛЕНІЄ

Коло річки трава зеленіє,
У садку – буйні липи густії.
У будинку струнка і красива жона
Край вікна похилилась – її світла постать видніє.

Її личко рум'яна оздоблюють нині,
Вона виставила білі руки дитинні.
Та й співачкою жінка раніше була,
А тепера – мандрівця дружина.

Чоловік її з мандрів усе не верта,
Леже важко жоні стерегти в самотині!

Цао Цао (155-220)

ХОЧ І ДОВГО ЖИВЕ ЧЕРЕПАХА

Хоч і довго живе легендарна ота черепаха,
Їй приходить кінець, як і всьому живому на світі.
Змій священний туман осідлав – ген під хмарами лине,
Та і він перетвориться в порох.
У конюшні лежить колись гарна й проворна стара конячина,
Її думи за тисячу лі хутко плинуть.
Вольова і смілива людина у пізні роки
Ідеали плекає найвищі і прагне до цілі неспинно.

Шлях життєвий людини
Не лише в чистім неба народжується на віки.
Твоє щастя в плеканні могутнього духу –
Тоді небо тобі подарує тривалі роки.

І початок життя може бути щасливий –
Славить піснею чисті свої устремління.

Цао Пі (187-226)

СВІТИЛО ЗАКРИВ КІНОВАРНИЙ СЕРПАНОК

Світило закрив кіноварний серпанок,
Барвіста веселка схилилася й дише.
Зі дзвоном водиця біжить із долини,
І листя з дерев опадає поспішно.
Самотня пташина ватагу згубила,
Між хмарами кличе печально, невтішно.

А місяць уповні ясу проливає,
Квітки не такі, як раніше, не пишні.
Із давніх-давен і донині так є,
Зітхаю – і що говорити у тишу?

Цао Чжи (192-232)

ВІРШ СЕМИ КРОКІВ

Біб готується; палять бобові стеблини,
Потім сік для приправи зчавити повинні.
Стебла бобу горять під малим казанком,
В казанку гірко плачуть бобини:
"Ми і стебла із кореня разом зросли,
Чом же мукам таким піддаємося нині?"

Жуань Цзі (210-263)

ПРО ПОЧУТТЯ Й ІДЕАЛИ

Опівночі спати не можу,
Піднявся – й на цитрі зіграю.
А місяць ллє світло крізь шторки кришталні,
Мій одяг легкий вітерець овиває.
У полі кричить дика гуска – від зграї відбилась;
Птахи подають голоси і над лісом північним кружляють.
Літають вони, метушаться – що ж бачать?
Самотнее серце думки сумні крають.

Тао Юань-мін (365-427)

Із циклу "П'Ю ВИНО"

IV

В неспокої пташка – відбилась від зграї,
На заході днини самотньо літа.
Ширяє, кружляє – ніяк не присяде,
У криках щоночі росте гіркота.
Засохли дерева від сильного вітру,
І тільки сосна не всихає.
Пташина знайшла собі прихисток тихий,
На тисячу років разом – їх ніхто уже не роз'єднає.

Хатину звів собі межі людей,
Проте возів, іржання коней тут немає.
Себе питаю, як же можна так?
Безлюдне місце тут, від метушні серденько спочиває.
Під огорожею південною я хризантеми рву,
Без посліху Південну гору споглядаю.
У горах гарно, коли сонечко сіда,
Птахів гурти додому вже вертають.
Я бачу істину у краєвиді цім,
Кортить її словами описать, та мову одібрало.

ПІД ПІВДЕННОЮ ГОРОЮ САДЖУ БІБ
Біб я саджу під горою Південною.
Сходи бобові ріденькі, натомість буя бур'янина.
Їх (бур'яни) я полю, лиш запалиться днина.
З сапкою при місяченьку додому приводить стежина.
Стежка вузьенька, травиця й дерева високі.
Зрошують роси вечірні мою одежину.
Мокра вона, та не шкода у сюю годину,
Хочу любити роботи щоденної плин.

Із циклу "ПОВЕРТАЮТЬСЯ ПТАХИ"
І Птахи вертаються, махаючи крильми, –
Уранці-бо із лісу полетіли.
На вісім боків світу, в далечі вони;
А скоро спочиватимуть в підхмар'ї, на вершинах.
Весняний вітер повіва не гармонійно,
Назад вертають – серцю мило щоб було.
Одна до одної кричать постійно,
Їх тіні оперізують дерев густії тіні.

IV

Птахи вертаються, махаючи крильми,
Згорнули крила на холодних гілочках рясних.
Не долетіти їм до лісу величавого –
Заночували на деревах самітних.
Прозоро, чисто повіва ранковий легіт,
Птахи загомоніли – свіжі звуки, голосні.
Чи можна пташку вцілити із лука?
Даремна праця – поховалися вони!

Цикл "ЯК МИНАЮТЬ ПОРИ РОКУ"

I

Минають пори року.
Красивий, світлий час-година.
Вдягаю свій весняний одяг,
Іду на міста східний край один я.

На Лу-горі над стійбищем худоби туманцю багато.
Теплінь у небі, у серпанок світ поринув.
Із півдня дме приємний вітер,
Голубить паростки, неначе віяла пір'їни.

II

Широке озеро гладеньке,
У ньому миюся – хлюсь-хлюсь.
Далекий краєвид прослався,
Душа радіє – в даль дивлюсь.
Якраз під настрої мого серця
Так легко вдовольнити люд.
З вином цей келих підіймаю –
І сам себе так веселю.

III

Дивлюсь на середину річки.
Все думи про воду прозору Ішуй – і спокійні, й багаті.
На юнь поглядаю – купається в річці,
Розкуто співає, вертає до хати.
Люблю безкорисливі думи, цей спокій і тишу,
Удень і вночі в мене настрої ошатний.
Шкодую: не в ті ми часи проживаєм –
Далеко вони, і не мож наздогнати.

IV

Увесь день від світанку й до вечора
В цьому домі я відпочиваю.
Квіти й трави лікарські на стежці лежать,
Я сховавсь у бамбуковім лісі безкраїм.
Цитра витончена, та ще ліжко одне,
І вина я простого півчайника маю.
У наш час не сягнути того, що було за часів Хуанді і Тан'яо,
Сам собі в самотині зітхаю.

З "ДЕВ'ЯТИ ВІРШІВ, ЯКІ ІМІТУЮТЬ ДАВНИНУ"

VII

Удень і увечері жодної хмарки на небі,
А ніжний весняний вітрець повіває помалу.
Красуня милується ніччю прозорою, тихо зітхає.
Сиділа; вже й сонце зійшло: попивала вино і співала.
Аж раптом замовкла і тяжко зітхає без ліку:
Розчулено дума про речі звичайні,
Ясний місяченько між хмарами сяє,
Між листя квітки вогневіють яскраво.
Та лиш тимчасово навколо так гарно,
Недовго буятиме цей краєвид – що ж робити зосталось?!

Юефу Південних династій

ОСІННЯ ПІСНЯ

Осінній вітрисько влітає в віконце,
Фіранки мені розвіває.
Я голову вгору – на місяць погляну,
Любов подорожньому в даль передам, але як? –
Я на місяць надію плекаю!

ПІСНЯ СІЧЖОУ

Згадую сливи пелюстки, які опадали в Січжоу.
Сливу ламаю – в Цзянбей посилаю Вам квіти червоні.
Мов абрикоса, та майка червона моя,
Наче народжений ворон – у скронь такий колір.

Де ж те Січжоу, що Ладо в нім перебуває?
Кілька разів від місточка змахнути веслом – і вже там я.
День догора, і пташина болао літа,
Дерево сальне легесенько вітер хитає.

Просто під деревом двері – прості, рипуваті;
Мила голівка з прикрасою з яшми зеленої глянула з хати.
Двері відчинені – Ладо ж додому не йде.
Вийду червоної лотоси в річці збирати.

Лотоси в озері рву, а вже й осінь на білому світі.
Мужа мого квіти теж виглядали все літо!
Низько схиляюсь і лотоса сім'я беру –
Наче вода, смарагдове насіння і чисте.

Лотоси гарні ховаю у пазуху і в рукава;
Зверху донизу червоні серденька у квітів.
Милого я пригадаю, та все не вертається він.
В небо дивлюсь: чи летять дикі гуси за вітром?
Гуси летять, над Січжоу багато їх лине.
Сходжу на Чорную вежу – побачити, де ж мій єдиний.
Вежа висока, не бачу я мужа свого;
Сумно стовбичу, на поручні спершись, всю днину.

Поручні ті мають вигинів плавних дванадцять,
Руки звисають її, такі світлі, мов яшма ясна.
Небо високе, коли підймає фіранки тонкі,
Ген даленіє смарагдом морської води далина.

Сни, наче хвилі морські, такі довгі й спокійні.
Тужите Ви, мій коханий, і я – сум сховався під вії.
О якби вітер південний дізнався про мрії мої,
Він би мій сон до Січжоу охоче повіяв.

Переклала Я.Шекера

Ван Вей

Видатний китайський поет Ван Вей жив в епоху Тан, і його творчість, поряд із творчістю трьох інших велетнів цієї епохи – Лі Бо (701–162 рр.), Ду Фу (712–770 рр.) і Бо Цзюйї (772–846 рр.), є окрасою золотого віку китайської поезії...

Розглядаючи творчість Ван Вей, слід хоча б побіжно зупинитися на основних принципах естетики чань. Більшості з них Ван Вей поклав початок, деякі розвинув у своїй творчості. Треба одразу відзначити, що мистецтво (поезія, живопис, каліграфія) вважалося в системі чань якщо не основним, то в усякому разі важливішим джерелом пізнання істини, ніж канонічні тексти. "Істина поза словами", – говорили чанські митці, і цей постулат реалізувався в поезії Ван Вей завдяки величезній значимості паузи, а в живописі – незаповненої білої поверхні. В принципі, майже після кожного рядка, а нерідко й після цезури, читач віршів Ван Вей подумки повинен ставити три крапки і переходити до наступного рядка після значної паузи. Оцей принцип недомовленості залучає читача до співтворчості, і його активність в ідеалі повинна дорівнювати активності творця.

Інший важливий принцип естетики чань виражає ідею, згідно з якою пізнання істини потребує якихось виняткових умов, і, отже, предметом художнього освоєння може бути надзвичайнісеньке явище, будь-яка, здавалося б, дрібниця. Цей принцип чанської естетики пов'язаний з попереднім, як і взагалі всі її принципи поєднані між собою. "Одна квітка краще, ніж сто, виражає суть квітки", – говорив пізній спадкоємець цієї традиції японський письменник Кавабата Ясунарі. А один з чанських висловів гласить: "В одній поршинці – вся велика земля; цвіте одна квітка і цілий всесвіт підводиться з нею". Тому, вважали чанські митці, авторові достатньо в своєму творі виявити суть одиночного, а суть Всесвіту (Єдиного) сама постане в душі читача, якщо, зрозуміло, він виявить активне бажання до співтворчості. Отже, головне – не який об'єкт мистецтва, а який суб'єкт, тобто творець і читач. Головне – не що намалювати, а як намалювати, і як сприйняти це намальоване. Нібито й неоригінальний художній принцип? Для ХХ століття – так, але в середні віки мало велике значення не тільки як, але й що малювати й описувати. В цьому відношенні чанські митці були справді великими реформаторами. Більше того, вони висунули принцип абсолютного злиття суб'єкта з об'єктом мистецтва. "Щоб намалювати сосну, треба стати сосною", – говорив великий японський поет Мацуо Босьо (1644–1694). Яскравою ілюстрацією цієї думки є рядки з двох віршів Ван Вей. В одному з них поет пише: "І серце моє, як і річка, не має турбот", а в другому – "Ця чиста вода така ж безтурботна, як серце". Митцеві однаково близькі обидва ці рядки – коли злиття суб'єкта з об'єктом повне, абсолютне, то не має значення, що з чим порівнювати: воду з серцем чи серце з водою. Можна й взагалі не порівнювати – головне, що серце поета, злившись з водою, виявило її суть – безтурботність: адже "в творчому процесі найважливіше – побачити, створити образ у своїй душі, а втілити його – справа другорядна" (Є.В.Завадська). Мацуо Басьо навіть говорив: "Вірш, знятий зі столу, – це вже непотрібний папір". Для поета – так, але для читача цей вірш може стати такою ж реальністю, як для поета – те, що він описав!

Думки поета спрямовані на розв'язання вічних питань життя і смерті, буття і небуття, свободи і поневолення. Митець, який, здавалося б, відмовився від усього "земного", все одно не байдужий до добра і зла. Він продовжує викривати недосконалість світу, і, як поет, прагне бути вільним не лише від служби і чиновницької кар'єри, а й від будь-якої визначеної філософії, чи то буде конфуціанство, буддизм чи даосизм. У своїй творчості він втілює великі культурні традиції китайського народу.

Слід наголосити, що кардинальним, всеохопним, з якого випливають всі інші засади естетики чань, є принцип природності. Митці запозичили у даосизму ідею природності ("цзижань") і метод недіяння ("увей"). Щодо останнього треба зауважити, що цей термін не означає "нічого не робити", його смисл інший: "не втручатися у природний рух речей". В мистецтві і "цзижань", і "увей" реалізуються в естетичному принципі невимушеності, легкості, ненавмисності, створення художнього твору. Навіть не створення! Якщо бути послідовним, то треба сказати, що в межах цієї естетики твір не "створюється", а виходить, виникає. Техніка чанського митця – невігадлива, нештучна, безпосередня, нехитра, проста; її майстри постулювали широку доступність свого мистецтва. Але це, звичайно, не значить, ніби таке мистецтво сумісне з примітивністю – навпаки, воно розраховане на тонкий смак і естетичну освіченість; воно зрозуміле втаємничене, але втаємничене може бути кожен, хто виявив нахил до співтворчості і співпереживання.

Якими рядками Ван Вей проілюструвати цей основний, всеохоплюючий естетичний принцип невимушеності і природності? Сама суть підказує висновок: можна будь-яким рядком, а краще – всіма. Уважний читач, щирий поціновувач поезії з більшою охотою робив це сам. До того ж, перед ним у цій збірці постане все ж не послідовник буддизму і навіть не реформатор мистецьких засад, а в першу чергу – великий поет, одна з найвидатніших поетичних особистостей на тисячолітніх шляхах китайської літератури.

Мелодії безтурботної весни

1

О, скільки їх тут,
абрикосів на березі річки!

І знов розцвіли
під теплим нічним вітерцем.
Заповнився сад
квітками всіляких відтінків,

Які відбиваються
в темно-зеленій воді.

2

У двірцевому парку
дерев – неможливо злічити!

І квіти на них
все нові і нові розцвітають.

Карети – напахчені,
вершники – в пишних єдвабах.

Вітерець хоч і тихий,
та трохи здіймає пилюку.

Осінні думки

1

Стою на веранді, і свіжий вітерець
колихає легенький одяг.
Вночі – немов воскресає слух:
вдивовижу і звуки клепсидри!

Переплив через Річку небесну місяць –
і сяйво стало вологим.

Сороки зметнулися з дерева раптом –
листя летить водоспадом.

2

З палацу дивлюсь на ставок Тайє,
на блакитну його поверхню.
Хоч літня спека й не зовсім пройшла,
та осінніх думок вже багато.

Всю ніч починався легенький вітерець
і ледь-ледь колихав листочки.

І все ж на лотоси, що на ставку,
поздував всі перлисті росини.

11

Засмучений сивим волоссям

Ах, роки мої,
занадто ви затягнулись!
Волосся на скронях
щодня все біліше й біліше.
Моя поведінка
лежить між землею і небом.
А здібності маю,
як усі тимчасові гості.

Сиджу і сумую
за хмарами рідного краю.
А вечір настане –
іду просто так поблукати.

Бо чим же мені
з сучасниками зайнятись?
З кінця в кінець –
по місту цілими днями?!

Проводи

Проводжаю тебе на південний берег.
Шовковинки сліз на обличчі.

Ти звідси їдеш у східні краї –
і примусив мене сумувати.
Повідом тамтешніх: "Ваш давній приятель
зовсім змарнів і постарів.

У ньому впізнати тепер неможливо
того, що був у Лояні".

Зимові ночі пишу про свої почуття

Узимку ночі
холодні і дуже довгі.
З палацу линуть
удари нічної варти.

Трава побіліла,
серпанком-інеєм вкрившись.
Дерева поникли,
освітлені місяцем чистим.

Зморшки обличчя –
між барвами пишного вбрання.
І сиве волосся –
під сяйвом багатой лампи.

В палаці тепер
молодим віддають перевагу.
У дзеркало глянув:
це ж сором – прибутки до трону!

Несподівано написаний вірш

Старість прийшла –
і вірші писати лінуюсь,
Бо тільки старість
у мене тепер в голові.

Я в цьому житті
поетом зробивсь помилково.
В минулім житті,
напевне, художником був.

А що не зумів
позбутись колишніх звичок –
То раптом відомий
у колі сучасників став.
Ім'я й псевдонім
хвалять усі віддавна,
Серця ж мого –
не розуміє ніхто!

ЛІ БО

В зимовий день повертаюсь до своєї старої хати в горах

З очей моїх втомлених
ще не зітер я сльози,
Ще пил на одежі чиновницькій
стьмарює взори.
Єдину стежину
обплутали пліті лози,
У небі високому
сяють засніжені гори.
Вже листя опало,
гуде під ногами земля,
І хмари завмерли,
і вітер віщує негоду.
Бамбук молодий
піднімає зелене гілля, –
Дерева старі
погнили і попадали в воду.
Собака прибіг і загавкав,
напевно, з села.
Давно вже замшіли
руїни моєї хатини.
З розбитої кухні
фазан полетів, як стріла.
Плач мавпи старої
нагадує голос дитини.
Аптаство мовчить,
не щебече на голих гілках,
Звірюжки якісь
протоптали сліди біля хати.
Книжки розгортаю –

вже міль розплодилась в книжках,
Під ліжком моїм
завелися малі мишенята.
Слід жити по правді –
вся мудрість у цьому, вся сіль.
Про світ я замислююсь,
і про життя і людину.
Якщо доведеться
рушати мені і відціль, –
Я краще навіки
живий схоронюсь в домовину.

На мотив "Діндуху"

Вирушаю в Юнъян
по широкій ріці.
Осідлали цю річку
заможні купці.
Коли буйволам спека
ламає хребти,
Важко людям човна
на колодах тягти!
І води не нап'єшся –
вода тут брудна,
І твій чай в чайнику
скаламутивсь до дна.
А як пісню бурлак
заспіває – "духу",
Серце рветься від болю
на довгім шляху.
Над рікою у скелях
раби – рубачі
Дикий камінь ламають
удень і вночі.
Кинеш погляд на гори,
на Дан і на Ман,
І на очі сльоза
напливе, мов туман.

Весняної ночі в Лояні чую флейту.

Чути з дому чужого в темряві
флейти ніжної тихий спів.
Вітерець весняний мелодію
"Верб поламаних" підхопив.
Над Лояном вона колишеться,
а в душі моїй постає
Рідний край за дальніми далями
в білім цвіті рідних садів.

Осінні почуття

Скільки днів ми в розлуці,
а серцю немає розради.
Рис давно уже встиг
прорости біля наших воріт.
У кущах не змовкають –
від холоду плачуть цикади,
І все нижче схиляється
в хмарах густих небовид.

Жартома присвячую моему другові Ду Фу

На гірській верховині,
де вибігли сосни на схили,
Випадково зійшлися
ополудні наші стежки.
– Ох, шановний мій друже,
та й як же ви зблідли й змарніли!
Чи важка ж то робота –
Складати у віршах рядки?

Ду Фу

Погляд навесні

Чан'ань у рухнах, та гори і ріки живуть,
У місті – дерева й напровесні трави глибокі.
Сумую. А квіти забачу, то сльози проллю.
Розлука нестерпна. Співають птахи – моє серце
в роботі

Три місяці поспіль палає запекла війна;
Листи з Батьківщини для мене дорожчі
від золота
Волосся коротке, на скроні сивини лягли,
Рідке воно, шпильками – не заколоти.

Піднявся на міську стіну³¹

Моє серце скривавляють квіти навколо високого муру.
Навкруг мене руїни війни; прозираю у синь далини.
Коло річеньки Цзінь полонила весна землю й небо;
Над горою Юйлей плинуть хмари з віків давнини³²

Імператорський двір сяє вічно – як зірка полярна;
В горах плем'я туфанів...

Не йдуть в наші землі вони.
Імператор Лю Чань залишив у країні
лише храми предків
Заспіваю "ляньфу"³⁴, коли день догора –
так співали Вітчизни сини

Стомлена ніч

Від бамбука тремка прохолода у спільню ввійшла,
Пстать чинного дому залив дикий місяць високий.
Крапелинками впала рясна споважніла роса;
То втопають, то знов виринають зірки самотні.
Світляки осявають у темряві свій втаємничений лет,
Перегукуються на ночівлі птахи

у водиці, в осоках.

Всяка справа сховалась у зброї, в війні захрясла...

Проминає з печаллю в повітрі

прозориста ніч сумноока

Сідає сонце

Призахідне сонце вчепилось за ніжну фіранку-весну;

Струмок дзюркотить. Сутінковий пейзаж на кону.

А похощі квітів і трав залили тихий берег,

В долині ріки добуваю живого вогню.

Сперечки ведуть горобці, на гіллі люто б'ються,

Комахи твочуться, і двір в їх полоні заснув...

Хто в біса придумав тебе, о вино каламутне?

Терпітиму тисячу смутків –

дістану все ж склянку одну!

Чотири вірші під настрій

I

В очах у весни я в полоні самотньої смуги.

Вона вже прийшла до альтанки над річкою –

як тут сумним мені бути?

Вона спонукала квітки розпуститися пишно,

А вивільгами заспівала так щиро, розкуто!

II

Ці руки старечі ростили грушки, ніжно пестили персики;

У мене садиба – низенька стіна лиш, а все ж таки дім!

Весняний той вітер мене ображає, чи грається так? –

Ночами шалено зриває квітки у садочку моїм.

III

Хто віда про те, що хатина моя і низенька, й мала?
Набридли аж ластівки – наче навмисне шугають;
У дзьобі в них – мул, він на цитру і книжку мою –
кап та кап;
В лету здоганяють комах, ті – втікають, відтак
на людей налітають

IV

І лютий минув, якимось березнь тихо прилинув.
Страію. Ще скільки разів мене стріне весна?
Геть думи похмурі про сотні подій, що навколо
вирують!
У рештках життя лиш чекає на мене чарчина вина

V

Сумний ходжу – над річкою весна вже одцвітає;
На хворостину спершися, блукаю в квітів раї,
Неспинно крутиться за вітром та й вербовий пух,
Пелюстки персика в воді одна по одній відпливають...

VI

Тонкі вербички між дворами посхилялись, –
Немов п'ятнадцять то дівчат звабливих стало.
Хто ж знав – підкрався ранок і не дивись на них,
Вітри скажені гілочки найдовші поламали.

Переклад Ярослава Шекери

ЛІТЕРАТУРА
ЯПОНІЇ

Манйосю

Манйосю найдавніша антологія японської поезії, укладена у другій половині VIII століття.

Ще досі японські літературознавці не розв'язали питання про тлумачення назви антології. Її розуміють і як "Зібрання безлічі пелюсток мови (тобто слів)", і як "Зібрання багатьох поколінь", і як "Зібрання безлічі листків (дерева)".

Остаточно також не з'ясовано, ким була укладена антологія. Вважають, що матеріали до неї збирали кілька чоловік, але основним упорядником був поет Отомо Якомоті (718-785).

Антологія складається з двадцяти книг-сувоїв і налічує 4516 віршів-пісень. Кожен вірш антології має свій постійний номер.

Найдавнішою в "Манйосю" вважають пісню імператриці Іванохіме (початок IV ст.), а найпізнішою – пісню Отомо Якомоті в кінці останнього тому (759 рік). Проте можливо, що в антології є твори і більш давні – серед недатованих анонімних і особливо народних пісень, загальна кількість яких у пам'ятці дуже велика: вони складають її третину.

Автори решти пісень відомі. Їх близько п'ятисот. Це – великі японські поети раннього Середньовіччя Хітомаро, Акахіто, Окура, Табіто, Якомоті й менш значні поети, імператори та імператриці, принци й принцеси, царедворці й придворні дами, представники знатних родин і монахи, прикордонні вартові і їхні дружини. Інколи, правда, упорядник, очевидно, не знаючи справжнього імені автора, вказує тільки на його походження, наприклад: дочка Соно Ікуха, дівчина з родини Томе, молода жінка з провінції Хітати. Деякі автори представлені одним-двома віршами, інші – кількома десятками творів.

Тематика пісень антології найрізноманітніша, бо "Манйосю" – це справжня енциклопедія побуту і звичаїв усіх верств населення Японії середини першого тисячоліття. Тут читач зустрине оди на честь імператорів, плач на смерть близьких авторам осіб, записи народних легенд, ліричні щоденники, матеріали поетичних турнірів, усі жанрові різновиди поетичного фольклору: трудові та обрядові пісні, календарну поезію, замовляння, пісні-ворожіння, родинно-побутові й солдатські пісні. Проте більша частина поезій антології – це ліричні вірші, присвячені темам кохання і природи, найпопулярнішим в усій класичній японській літературі.

Японська поезія раннього середньовіччя мала три основні форми: танка, тьока і седока. Переважна більшість пісень антології – у формі танка (4194 пісні), кількість тьока і седока незначна, бо у VII ст. ці форми вже починають зникати. Класична японська поезія силабічна, неримована і має тільки два розміри: п'яти-складовий і семискладовий, які, залежно від форми вірша, чергуються в певній

послідовності. Седока ("пісня веслярів") – це шестивірш, що має строфічну структуру 5-7-7-5-7-7. Танка ("коротка пісня") – п'ятивірш зі структурою 5-7-5-7-7. Тьока, або нагаута ("довга пісня") – вірш з необмеженою кількістю пар рядків 5-7 і з додатковим семискладовим рядком наприкінці. Структура пісні-тьока – (5-7) * n+7. За нею звичайно йде одна чи кілька пісень у формі танка, що мають назву ханка, або каесі-ута (досл. "пісня повернення"). В цих піснях автор коротко підсумовує те, що сказано в тьока, або заповнює одну з її тем. Пісні-ханка можуть виступати й окремо, як звичайні танка. Все це, однак, стосується тільки класичних, "правильних", тьока. Давніші з них не мають додаткових семискладових рядків і п'ятивіршів-ханка після себе, а складаються тільки з кільканадцяти пар рядків 5-7. У пропонованій добірці до таких "неправильних" тьока належить, наприклад, пісня № 16.

Ці три форми японської поезії, поєднували в собі кілька жанрів: форма тьока – жанри балади, поеми, елегії, оди; форма танка – ліричної пісні, епіграми, мадригала, частівки, романсу; форма седока – ті самі, що й танка, і, крім того, жанр пісні-перекликання, пісні-діалогу.

В європейській, зокрема російській, практиці перекладу японської силабічної поезії встановилася певна традиція: довгі пісні, тьока, звичайно перекладають білим віршем, а короткі форми, танка, седока, хонку, – і силаботонічним віршем з різною кількістю стоп у рядку, і акцентним віршем, і верлібром. Така вільність при перекладі коротких форм японської поезії пояснюється кількома причинами. Одна з них полягає в тому, що японські силабічні розміри, з метою збереження змісту, часто порушуються: замість п'яти– і семискладових зустрічаються рядки з чотирма, шістьма, вісьмома і навіть дев'ятьма складами, тобто порушується основний закон силабічного віршування. Ось чому в перекладах японської силабічної поезії мовами, що користуються традиційно силаботонічною системою віршування, допускаються, також з метою збереження змісту, відхилення від суворих законів цієї системи.

Саме таких принципів перекладу дотримано в пропонованій добірці.

16. Пісня принцеси Науката (друга половина VII ст.),

***Якою вона відповіла на питання поетичного турніру:
що краще – квіти весною чи листя восени***

Все прокидається від сплячки,
як в горах настає весна:
і птахи, що мовчали взимку,
співати починають скрізь,
і квіти, що були під снігом,
знов випускають пелюстки.
Але до них доп'ястись годі –
так розбуялися кущі,
якщо й зірвеш, то не розглянеш –
така висока тут трава.
Інакше восени у горах:
загубишся десь між дерев,

зірвеш листок червоний клена
й милуєшся ним досхочу.
Зеленого ж – не станеш рвати,
хоч якби ти його хотів,
зітхнеш – і на галузці лишиш.
Тому-то краще восени!

18. Пісня принцеси Науката

Так заслонити
гори Міва! –
О хмари,
майте серце хоча б ви!
Хіба ж таке ховати можна?

28. Пісня імператриці Дзіто (654 – 702)

Весна, напевне,
вже минула,
настало літо –
он білотканний одяг сушать,
біля небесної гори Кугаяма.

48. Пісня Какіномото Хітомаро (кінець VII – початок VIII ст.)

Видно, як на сході
над полями
займається на світ.
Обернувся –
місяць вже заходить.

57. Пісня Нага Окімаро (друга половина VII ст.)

Піди в гущавину вільшини,
що розбуялась квітом в Хікуmano,
розворуши цей квіт –
хай на одежі він залишиться на згадку
про нашу подорож.

67. Пісня Такаясу Осіма (кінець VII ст.)

В мандрівках я томлюся.
Якби не чув,
як журавлі курличуть –
то, напевно,
вже помер би з туги.

**71. Пісня Осокаве Отомаро
(кінець VII – початок VIII ст.)**

В тузі з країною Ямато
не годен я заснути
О журавлі на міліні піщаній,
хіба ж так можна плакати
без жалю?

**82. Пісня принца Нагата
(? – 737)**

Пустішають, дичіють почуття,
коли дивлюся
на осінній мрячний дощ,
який тече й тече
з небес одвічних.

**87. Пісня імператриці Іванохіме
(? – 347)**

Тебе, коханий мій,
довіку я чекатиму.
Аж доки
на мого волосся чорні хвилі
іній не впаде.

88. Він щезне,
вранішній туман,
що оповив волосся
на осіннім полі.
Куди ж моє кохання щезне?

**102. Пісня дівчини з родини Косе
(друга половина VII ст.)**

Лоза "перлина" лише цвіте,
але не родить.
Хто любить так?
Тільки не я. –
Моє кохання повне.

**107. Пісня принца Оцу
(663 – 686)**

На розпростертих горах
я геть-то змок –
роса була така рясна,
коли я ждав тебе, кохана,
на розпростертих горах.

108. Пісня відповідь дівчини з родини Ісікава

Ти кажеш: геть-то змок,
чекаючи мене.
Як би хотіла я
на розпростертих горах
росою тою бути!

114. Пісня принцеси Тадзіма (? – 708)

Як горнуться одне до одного
похилені осінні колоски –
отак до тебе хочу пригорнутись!
І не боюся болю від неслави.

117. Пісня принца Тонері (? – 735)

"Чи ж личить хороброму воїну
любити, не маючи відповіді?" –
в самотині зітхаю, проте –
о боже, який я нікчема! –
все дужче і дужче кохаю.

123. Пісня Міката Самі (кінець VII ст.)

вкритих інеєм-росою,
скільки закрутів минає,
скільки раз і оглядався.
Але рідна сторона
віддаляється все далі,
попереду постають
перевали, та все вищі.
Певне, як у спеку квіт,
в'яне, тужачи за мною,
дорога моя жона –
подивитися б на неї!
Нахиліться ж бо, вершини!

132. Як на горі Такацуно в Івамі
я між дерев
махав їй рукавом, –
чи бачила
моя дружина?

133. Бамбукове тріпоче листя,
аж на всі гори шелест..
Та не до цього мені зараз –
все про дружину думаю,
бо так вона далеко!

136. Пісня про Какіномото Хітомаро

Так баско мій несеться вороний!..
Тому-то аж у хмари,
минувши дім коханої,
мене він і замчав!
137. В осінніх горах опадають клени.
Черлене листя,
ти хоча б на хвильку
перед очима перестань кружляти –
може, побачу я коханую оселю.

**156. Пісня принца Такеті яку
він склав після смерті принцеси Тоті
(друга половина VII ст.),**

Я думав, що її
бодай вві сні побачу,
як бачу криптомерії священні
на горах Мімороро, –
але котру вже ніч сон не бере мене!

**161. Пісня імператриці Дзіто,
яку вона склала після смерті імператора Темму**

Повиті голубінню хмари,
над горами північними простерті,
з зірками розпрощалися,
простилися і з місяцем...

169. Пісня, авторство якої точно не встановлено

Хоч осяває нас багряне сонце –
та жаль бере великий,
що, перетявши ніч,
як ворона крило, чорнющу,
зник місяць!

**242. Пісня принца Юге
(? – 699)**

Якщо його вкладеш – то розсипається,
якщо ж не укладеш – довге-довге
твое волосся, любя.

А зараз, коли я його не бачу,
чи добре лежить воно?

124. Пісня-відповідь дочки Соно Ікуха

Мені тепер усі говорять:
"Волосся зачеши своє".
Та байдуже, бо цим волоссям
коханий милувався мій –
тепер, хоч і розпущене, то й що ж?

125. Пісня Міката Самі

Як розгалужується вулиця ота,
від мандаринових дерев така тіниста,
на кілька інших вулиць –
так розтікаються мої думки
без зустрічей з тобою, любя.

126. Пісня придворної дами Ісікава

Про вас говорять:
"Елегантний кавалер".
Але мені ви не дали нічлігу
І випровадили додому.
Ах, нетямкий ви кавалер!

**126. Пісня-відповідь Отомо Танусі
(кінець VII – початок VIII ст.)**

Я кавалер-таки, неправда!
Я не залишив
на ніч вас,
відправив вас додому –
отже, я справжній кавалер!

131. Пісня-тьока і дві пісні-ханка Какіномото Хітомаро

Вигин берега в Цуно
у провінції Івамі
і затокою мабуть,
люди зовсім не вважають,
і лагуною, мабуть,
люди зовсім не вважають.
Байдуже, хай вигин цей
і затокою не зветься,
байдуже, хай вигин цей
і лагуною не зветься –
та зате між валунів

на взбережжі Нікітадзу
водорості розрослись,
їх, смарагдових, там безліч!
Летячи і пливучи
з моря, де китів полюють,
вранішній, як промах крил,
вітерець їх нахиляє,
і нічна, як помах крил,
хвиля дно встеляє ними.
Врізнобіч із волі хвиль
м'яко водорості гнутьсь,
так-от м'яко тулячись,
уночі дружина спала.
Та залишив я її,
вирушив у путь далеку.
Тисячу пройшов стежок,
Так віковічно,
як біліють хмари
над водоспадами у горах Міфуне,
так вічно жити –
я не сподіваюсь.

266. Пісня Какіномото Хітомаро

Як ти, летячи над вечірніми хвилями
озера Омі,
квилеш, кулику, –
і серце моє починає щеміти...
Згадується минуле.

289. Пісня Хасіхіто Оура (роки життя невідомі)

Я на рівнину неба
вгору глянув –
там білий лук
натянутий вісить.
Чудова буде уночі дорога!

291 Пісня Аду Цукаю (роки життя невідомі)

Я, перевалюючи гору Сенояма,
не милувавсь вічнозеленим листям,
що тут таке рясне.
Але воно, напевне, зрозуміло
мою печаль.

**296. Пісня царедворця Тагута Масухіто
(перша половина VIII ст.)**

З мису Кійомі, що в Іохара,
дивлюся на бухту Міхо,
на широчінь-гладінь її –
і вже немає
тужних дум моїх!

**299. Пісня Отому Ясумаро
(друга половина VII ст.)**

Якщо в гірській цій глушині
розтане сніг, після якого
аж позгиналось осокове листя –
як шкода буде!

Не здумай ти зірватись, дощ!

**306. Пісня принца Акі
(перша половина VIII ст.)**

О білопінні хвилі моря
в краю Ісе,
станьте-бо квітками!
Я, загорнувши вас, повіз би
коханій подарунок.

**309. Пісня монаха Хакуцу
(роки життя невідомі)**

О сосно
біля входу у печеру,
коли на тебе подивився –
здалося, що зустрів людину
далеких тих часів.

321. Пісня, авторство якої точно не встановлено

Така висока і така шляхетна
вершина Фудзіями,
що не наважуються навіть хмари
плисти над нею –
стеляться по схилах.

**Пісні Отомо Табіто
(665 – 731)**

338. Покинути думки
про всі ці марні речі
і каламутного вина

хильнути чарку,
напевне, буде краще.

348. Щоб тільки в цьому світі
не зраджувало щастя!
А в потойбічному житті
і пташкою, й комахою
я ладен стати.

***351. Пісня Самі мансей
(перша половина VIII ст.)***

З чим порівняю я
увесь цей світ?
Він – як відсутність сліду
за човном,
який відплив уранці.

365. Пісня Каса Канамура

Коли переїжджали ми
через гору Сіоцу,
спіткнувся мій кінь.
І він, мабуть, згадує
рідну оселю.

***383. Пісня Тадзіхі Куніхіто
(середина VIII ст.)***

На шпиль гори Цукуба
дивитися лиш з боку я не міг.
І хоч помучився
розмерзлою дорогою,
але на верх цей все-таки піднявся!

***384. Пісня Ямабе Акахіто
(перша половина VIII ст.)***

В саду своєму посадив я гребінці
і пильно доглядав за ними.
І хоч зів'яли геть усі –
наукою для мене це не стало:
збираюся їх посадити знов.

393. Пісня Самі Мансей

Хоч місяця й не видно,
та хто ж його не любить?

Щось забарився він
за гребенем гори...
Бодай здаля побачити б його!

**440. Пісня Отомо Табіто, яку він склав
після смерті дружини**

Коли доведеться мені засинати
в порожній столичній оселі
самому –
болючіше буде, ніж зараз,
в самотніх поневіряннях.

442. Пісня невідомого автора

"Нестійкий наш світ,
усе – марноти".
Недаремно люди так говорять –
он і місяць, що над нами сяє,
то він повний, то він молодий.

**444. Пісня отомо Мінака
(перша половина VIII ст.)**

Ти був іще учора
разом з нами!
І ось –
над соснами морського узбережжя
нежданно хмаркою полив.

449. Пісня Отомо Табіто

Коли самотою додому вертався
й на мис Мінуме подивився,
куди ми приходили
разом із нею, –
не в силі був стримати сліз.

**Пісні Отомо Якомоті які він склав
після смерті коханої
(718 – 785),**

462. От-от настануть холоди,
подме осінній вітер.
Як же я буду
довгими ночами
лежати сам один?

468. Якби я знав дорогу ту, якою
підеш ти, залишивши мене,
моя кохана,
заздалегідь заставу спорудив
би, щоб тільки втримати тебе.

473. Я подивлюся на серпанок,
що впав на схил гори Сахо, –
одразу згадую кохану.
Немає днини,
щоб не плакав.

488. Пісня принцеси Нуката

Коли я чекала на тебе,
сиділа в кімнаті
й тужила –
бамбукову штору відкинув
подув осіннього вітру.

**494. Пісня Табе Ітіхіко
(друга половина VII ст.)**

Того, хто познайомив нас,
кохана, –
тепер,
коли тужу все більше й більше,
я згадую з докором.

497. Пісня Какіномото Хітомаро

невже і люди,
що жили в старовину,
так само, як і я,
тужили за коханими,
не в силі вночі заснути?

**514. Пісня дівчини з родини абе
(роки життя невідомі)**

В кожнісінькім стібку того вбрання,
що надягнув його в дорогу
мій коханий
зосталося, напевно,
й моє серце!

**524. Пісня царедворця Фудзівара Маро
(695 – 737)**

Хоч я і вкрився
ковдрою м'якою,
та всеодно вночі
страшенно змерз –
бо поруч не було тебе, кохана!

**557. Пісня Ханісі Міміті
(роки життя невідомі)**

Все швидше вперед
корабель мій пливе,
натрапляє на рифи, на скелі.
Якщо перекинеться – хай перекинеться...
Аби до коханої швидше!

**560. Пісня Отомо Момойо
(середина VIII ст.)**

Коли помру з любові,
що я тоді робитиму?
Таж саме завдяки життю
й заради днів життя
я хочу бачити кохану.

**563. Пісня Пані Отомо Саканое
(середина VIII ст.)**

Ах, поки не постаріла,
й волосся чорне
не змішалось з білим –
з такою тугою
ще не зустрічалась я.

**Пісні Поетеси Каса
(друга половина VIII ст.)**

598. З кохання також
помирають люди!
Як та підземна річка непомітно,
все тану я і тану
щомісяця, щодня.

603. Якби з любовних дум
насправді помирали –
то тисячу разів
я б умирала, мабуть,
все знову й знову.

637. Пісня невідомої дівчини

З убранням,
що його подарував коханий,
коли приходив уночі до мене,
я не розстануся –
хоча воно й безмовне.

657. Пісня пані Отомо Саканое

"Перестану я думати навіть", –
так говорила собі, але
мінливе воно,
як колір квітів хандзу,
серце моє.

690. Пісня Отомо Мійорі (? – 774)

Я плачу, і сяюче сонце
крізь сльози сприймаю,
як пітьму.
А мій зволожений одяг
немає тому посушити.

Пісні принцеси Хірокава (середина VIII ст.)

694. Я на один візок
накидала "любов-трави"
аж сім візків –
така-от туга пойняла!
І винне ти у цьому, серце.

695. "Тепер кохання-туги
вже більш не буде, мабуть". –
На думку цю одразу
з'явилась туга звідкись
і так мене скрутила!

697. Пісня Отомо Катамі (перша половина VIII ст.)

Не треба говорити,
щоб я чув! –
Усі твої думки,
розкидані, як скошена трава,
я ж бачу на твоїм обличчі!

**704. Пісня дівчини Камунагібе масо
(VIII ст.)**

Як линва, довгого життя
жадаю я тому,
що хочу бачити тебе,
коханий мій,
завжди, без краю.

**711. Пісня дівчини Таніха Оме
(роки життя невідомі)**

На ставок, де бавляться дикі качки,
падає листя з дерев
і безжурно колишеться.
Аби тільки серце не стало
Таким безтурботно-хитливим!

Пісні Отомо Якамоті

727. Хоча й носив траву "забудь любов"
на спідній крайці,
та все дарма –
траву нікчемна!
Сама лиш назва.

728. Може, є десь країна така,
що в ній зовсім немає людей?
Узялися б за руки з коханою
і пішли б туди
тільки удвох.

**729. Пісня старшої дочки Отомо Саканое
(VIII ст.)**

Якщо коштовності які –
на руку начепила б!
Людину ж
в цьому світі марному
до себе не причепиш.

Пісні Отомо Якамоті

742. Цим поясом
моя кохана
обв'яжеться, напевне, тільки раз,
а я б – три рази зміг...
Оце дожився!

785. Я не шкодую за своїм життям,
хоча воно тривке, як та роса,
що біля дому заблищала на траві.
Я не шкодую за таким життям –
адже не бачуся з тобою, мила!

**802. Пісня-тьока і пісня-ханка Яманое Окура
(659 – 733)**

Як диню їм,
на думці – діти;
каштани їм –
знов лізуть в думку.
Та звідкіля ж
вони взялися?!
Стоять, стоять
перед очима –
й заснути годі!

803. Срібло, золото, перлини –
нащо нам вони?
Навіть більш коштовні речі
з дітьми
чи зрівняються?

822. Пісня Отомо Табіто

В моєму саду
опадають зі слив
пелюстки.
А може, це з неба одвічного
сиплеться сніг?

**892. Пісня-тьока і пісня-ханка Яманое Окура
Діалог злидарів**

Коли вночі
дощить із вітром,
сніжить з дощем,
і холоднеча,
й ніде дітись –
їм сіль,
облизую пучки,
посьорбую
ріденьку брагу,
кахикаю,
сякаюся,

поскубую
сліди борідки
й пишаюся
в душі:
"Усі, крім мене,
чи то люди?"
І все таки
від холоду
під ковдру лізу
з головою,
тягну на себе
все, що є.
А хто бідніший –
тим ще гірше:
дружина й діти
рюмсають,
в кутку батьки
голодні клянуть.
А як живеш
в цім світі ти?
Що поробляєш?

Хоча й говорять всі,
що світ наш нескінчений –
для мене затісний
він став, мені здається.
Хоча й радіють всі,
як сонце й місяць сяють –
для мене, мабуть, в них
не вистачає світла.
Невже лиш я один
такий нещасний в світі? –
Людиною родивсь
не по своїй же волі!
Ходжу коло землі
од всіх людей не гірше,
та плечі я свої
лахміттям прикриваю –
тоненька, як папір,
єдина безрукавка
зносилася уцент,
як водорості стала.
В хатиночці благій,
що скоро розпадеться,
подекуди лиш сінцем
притрушено долівку.
У головах батьки,

в ногах дружина й діти,
скоцюрбившись, лежать,
померзлі та голодні,
і, скільки сили є,
кленуть життя злиденне.
В печі уже давно
хмизинки не горіло,
бо в казані не рис,
а павутиння й порох,
забули зовсім ми,
як рис той і готують,
лиш квилим немічно,
як птахи нуедорі.
І кажуть недарма:
"обрізають коротке",
"туди, де злидарі,
торує стежку лихо" –
он з різкою в руці
до нашої нічліжки
вже староста прийшов –
дере своєю горлянку.
Невже ж вона така
безвихідна до краю,
дорога в цьому світі?
893. Гіркий наш світ,
бридкий наш світ –
але не можу
полетіти геть.
Бо я не птах!

925. Пісня Ямабе Акахіто

Як ніч западає над річкою,
чорна, як крукові крила, –
там, де ростуть дубочки,
на білім піщанім плесі,
часто квиляють кулики.

994. Пісня Отомо Якамоті

Коли звів погляд вгору
й побачив молодика –
згадав я брови тої,
яку один лиш раз
в житті своєму бачив.

**Три народні пісні-седока
із "збірника Какіномото Хітомаро"**

1281. Для тебе, мій коханий,
я, рук не покладаючи,
зіткала одяг цей!
Коли весна настане,
в який найкраще колір
його пофарбувать?

1288. – Хто в гавані сьогодні
верховіття очерету
пообламував геть-чисто?
– Щоб побачити, як любий,
виїжджаючи махає –
пообламувала я!

1291. Дітки любі,
дуже прошу вас,
не косіть траву на цім узгір'ї,
хай вона залишиться живою!
Як сюди приїде мій коханий –
буде що його коневі їсти.

Пісні Ямабе Акахіто

1426. Весняним днем
пішов у степ –
фіалок захотів нарвати.
Та степ мене заповонив –
я залишився там до ранку!
1426. Коханому хотіла показати,
як слива розцвіла.
Та де вони, ті квіти?
Хіба ж тут розбереш,
як сніг пішов...

1441. Пісня Отомо Якомоті

Без краю сипле й сипле сніг –
не видно неба...
Та все-таки
в моїм саду
співає соловей!

1498. Пісня пані Отомо Саканое

Він вільного часу не мав,
мій коханий,
тому й не заходив до мене.

Зозуле! Якби ти злітала до нього –
про тугу мою повіла...

**1552. Пісня принца Юхара
(середина VIII ст.)**

Місячним вечором
аж до щему
блищить роса
в цьому саду,
і плаче цвіркун.

**1658. Пісня імператриці Комьо
(перша половина VII ст.)**

Якби удвох з коханим
дивитися на нього!
Приємнішим тоді було б
оцих сніжинок падання.

1740. Пісня-тьока і пісня-ханка Такахасі Мусімаро

Коли весняні дні
бувають мрачні й сірі,
на берег я іду
у бухту Суміное.
Побачу, як човни
хитаються рибальські –
одразу оповідь
пригадується давня.
З села Мідзуное
Урасіма був родом.
От якось він човном
поплив на риболовлю.
Багацько риби йшло –
тож не вертався тиждень,
все далі веслував.
Аж ось – кінчилось море.
І тут рибалка стрів
дочку морського бога.
Зичлива й лагідна
в них почалась розмова –
урадилися про шлюб,
життям запряглися
і подались туди,
де можна жити вічно.
В столиці володінь

господаря морського –
у сяючий палац –
доріжкою з коралів
вони удвох ввійшли,
тримаючись за руки,
щоб жити з цього дня
без старості і смерті.
Щасливе їх життя
тривало досить довго.
Але дурний наш світ
потьмарив глузд рибалці –
одного разу він
звернувся до дружини:
"Якби оце мені
поїхати додому,
розповісти батькам,
що сталося зі мною.
Всього лиш день який –
і завтра повернувся б".
На ці його слова
дружина відказала:
"Якщо насправді ти
гадаєш повернутись
в країну вічності
й зустрітись зі мною –
хай завжди при тобі
оця шкатулка буде,
але не відкривай
її ти в жоднім разі".
Урасіма приплив
у бухту Суміное,
на берег подививсь –
нема його оселі!
Навколо подививсь –
всього села немає!
"Ій-право, дивина! –
Стоїть собі міркує, –
Невже за цей-от час,
якихось там три роки,
і дім кудись пропав,
і загорожа зникла?
А що, як спробую
відкрити цю коробку?
Адже, можливо, знов
появиться оселя!"
Він трошечки відкрив
шкатулку – і одразу

із неї піднялась
маленька біла хмарка
і швидко попливла
у вічності країну.
Він скочив і побіг,
кричав, махав руками,
ногами тупотав,
аж корчився з досади.
І раптом він упав,
негодний далі бігти,
і шкіра молода
геть зморшками взялася,
і чорне, як смола,
волосся побіліло,
і дихання його
потроху гасло, гасло,
і врешті він помер.
Отак розповідають.
З села Мідзуное
Урасіма був родом.
Он там воно стояло.

1741. А міг би жити
у країні вічності...
Та через своє серце –
а воно ж як меч! –
ти, чоловіче, наробив дурниць.

1791. Пісня невідомого автора

Якщо в степу,
де заночує подорожній,
осяде паморозь на землю –
ви ж бо його, мого синочка,
укрийте крилами, небесні журавлі!

2103. Пісня невідомого автора

Осінній вітерець вже бадьорить.
Тож вишикуймо коні,
поїдьмо на рівнину
і надивімось досхочу
на квіти хагі.

Народні пісні з різних провінцій

3351. На гору Цукуба
падає сніг, чи що?!
Навряд!

Це мабуть моя кохана
сушити там полотно.

3400. Навіть маленький камінчик
на березі річки,
але тільки той,
на який мій коханий наступить, –
я підберу як перлину.

3515. Якщо з часом забудеш обличчя моє –
подивися, коханий, на хмари,
що парують з землі
і стоять над вершинами гір,
подивися, будь ласка, й згадай...

3519. Нагримала на мене твоя мати –
не впустила.
Блакитною хмаринкою
із дому вийди, любя!
На тебе подивлюсь – тоді піду.

3537. Як те лоша крізь огорожу
скубе, бува, травиці жменьку –
лиш кілька хвилечок
я дівчину цю бачив.
Але яка ж вона моему серцю любя!

3580. Пісня невідомого автора

Якщо ту хижу на взбережжі,
в якій ти маєш ночувати,
туман укріє –
знай:
це я зітхаю за тобою.

3772. Пісня Сано Отогамі (середина VII ст.)

Коли почула я:
"Додому повернувся" –
Їй-бо ледь-ледь не вмерла.
Бо враз майнула згадка:
"А чи не мій коханий?"

4292. Пісня Отомо Якамоті

До ясного весняного сонечка
жайворонки полетіли –
і в грудях мені

зацеміло відразу,
коли я, самотній, задумався..

Пісні прикордонних вартових

4322. Моя дружина, мабуть,
за мною сильно тужить –
я у воді, коли схилюсь попити,
її обличчя бачу..
І жодна рисочка не позабулась!

4325. Коли б мої батьки
та й поробились квітами!
Як довелось би в подорож іти,
де в головах трава щоночі,
я б ніс перед собою їх!

4375. Побачив я:
Стоять рядочком сосни.
Точнісінько,
як родичі мої,
коли вони мене випроводжали.

4424. Пісня дружини прикордонного вартового

Хотіла б найгустішим барвником
пофарбувати чоловіків одяг я!
Коли б узгір'ями
обходив він застави,
далеко й ясно бачила б його.

4438. Пісня придворної дами Сацу Мьокан (перша половина VIII ст.)

Зозулечко,
лети до мене якнайближче
і тут співай!
Бо як мине цей час –
кому ж тоді твій спів потрібен буде?

Передмова Кі-Но Цураюкі¹

Пісні Ямато²! Насінням, з якого проростають тисячі й тисячі цих пісень-листочків, є людське серце. Люди, що живуть на цьому світі, неначе густими заростями, оплетені безліччю справ і турбот. І те, що в них на серці, те, що вони бачать і чують, висловлюють вони у своїх піснях. Соловей, який співає серед квітів, жаба, що живе у воді, – коли ми чуємо їхні голоси, то розуміємо: немає жодної живої істоти, яка б не співала власної пісні. Без будь-яких зусиль рухає вона небом і землею, породжує співчуття у невидимих злих духів, вносить злагоду у взаємини чоловіка та жінки, заспокоює серця лютих ратників. І все це – пісня!

Пісні виникли ще в ті часи, коли тільки-но з'явилися небо і земля. Саме тоді народилася пісня про те, як під плавучим небесним мостом з'єдналися два божества – чоловік та жінка³.

Але як свідчать стародавні легенди, що дійшли до наших часів, пісням, складеним на одвічних небесах, передавали пісні Богині Сітатеру Хіме.

Сітатеру-хіме була дружиною Амевака-хіко. У її пісні, що славилася божественного старшого брата, співався про те, як сяйво його краси, відбиваючись, осяває і гори, і долини. Але то були ще, мабуть, пісні ебісу⁴, оскільки вони не мали ні сталої кількості складів, ні справжньої форми віршів.

А на землі пісні пішли від Бога Сусано О-но Мікото. У вік Богів, які руйнували скелі, число складів (знаків) у вірші ще не установилося. Пісні були занадто простими, оспівували докільця, і зрозуміти душу слова було важко. Лише тоді, коли настав вік людей⁵, разом з появою Сусано О-но Мікото з'явилася і пісня з тридцяти одного складу. Сусано О-но Мікото був братом Богині Аматерасу Омікамі. Коли він будував палац у Ідзумо⁶, щоб поселитися в ньому зі своєю дружиною, то побачив, як підіймаються рядами хмари восьми різних кольорів, і склав таку пісню:

* * *

*Над Ідзумо³ нависли вісім хмар,
І вісім мурів височать.*

Ці вісім мурів

Я зводжу, щоб дружину захищать.

Ці вісім мурів!

¹ У тексті "Передмови" Кі-но Цураюкі трапляються вставки, зроблені вже після смерті головного укладача "Кокін-сю". Деякі з них приписуються Фудзіварі Кінто (966-1041), інші – Фудзіварі Юкінарі (972-1027) чи Фудзіварі Садае /Гейка/ (1162- 1241). Оскільки оригінал "Кокін-сю" не зберігся, Фахівці й досі сперечаються з цього приводу, намагаючись остаточно з'ясувати це складне питання. Перекладаючи текст "Передмови", ми користувалися виданням "Кокін-сю", що було надруковане за списком Фудзіварі Садае /Гейка/ від 1223 р.

² Ямато – давня назва Японії.

³ Мова йде про синтоїстські божества Ідзанами-но Мікото та Ідзанагі-но Мікото.

⁴ Ебісу (夷) – "варвари", "дикуни", а також (заст., зневажл.) – "селюки".

⁵ За синтоїстською міфологією, вік людей починається з появою Богині Аматерасу.

⁶ Ідзумо ("країна Богів") – історична назва місцевості на узбережжі Японського моря (східна частина сучасної преф. Сімане, о. Хонсю), нині – один із головних центрів синтоїзму в Японії.

Таким чином, милуючись квітами чи заздрячи пташкам, відчуваючи таємничу чарівність весняного серпанку або ж сумуючи за росою, що зникає, поступово стали виливати люди свою душу в численних і різноманітних піснях.

Як далека мандрівка, що триває місяці чи роки, розпочинається з першого кроку, як висока гора, що сягає аж за хмари у небі, починається з крихітних пилинок та крупинок землі на підніжжі – так розвивалася й поезія.

Пісня про затоку Наніва¹ була піснею, яка сповістила про початок доби правління Мікадо². Коли Осасагі-но Мікото, будучи ще принцем, перебував у Наніва, то вони разом із своїм молодшим братом навперемінно протягом трьох років поступалися один одному титулом принца-наступника, ніяк не погоджуючись вступити на престол. Тоді чоловік, якого звали Вані, стривожений цим, склав і підніс Володареві пісню. Оспівані в цій пісні квіти були квітами сливи.

Була також жартівлива пісня про гору Асака, яку склала дівчина-служниця. Коли Кадзракі-но Окімі посіли на північний схід країни у край Мітіноку³, він залишився незадоволений бенкетом, улаштованим на його честь тамтешнім намісником. І хоч той облаштував як слід місце й приготував усе необхідне, він перебував у поганому настрої. Тоді одна дівка, що прислуговувала на бенкеті, взяла наповнений вином келих і піднесла йому разом з піснею. І серце принца відразу пом'якшало.

Ці дві пісні вважаються "матір'ю" та "батьком" японських пісень і наводяться на початку всіх існуючих навчальних посібників з письма (каліграфії).

Спочатку налічувалося шість видів пісень – так само, як у китайській поезії. Перший серед них – сое-ута⁴. Саме такою була пісня, яку піднесли імператору Осасагі-но Мікото:

* * *

*РОЗКВІТЛИ КВІТИ
В бухті Наніва⁵!
Прийшла весна,
Змінивши довгу зиму,
І на деревах квіти розцвіли!*

Другий – кадзое-ута⁶:

* * *

*Вишневий цвіт
Бентежить нам серця!
Мабуть, тому,
Що він також не знає
Ні долі власної, ні власного кінця!*

---

¹ Наніва – давня назва морської затоки в м.Осака.

² Мікадо – імператор; мова йде про імператора Нінтоку (313-399 рр.).

³ Мітіноку – давня назва місцевості (преф. Міягі).

⁴ Сое-ута – пісня-натяк, вірш алегоричного змісту.

⁵ Наніва – давня назва морської затоки в м.Осака.

⁶ Кадзое-ута – пісня-переказ, вірш описового характеру.

У цих піснях оспівується все так, як є, простими словами, без будь-яких порівнянь чи інших подібних засобів. Що можна сказати про ці пісні? Їх душа незбагненна. Саме тому такі пісні можна віднести також до п'ятого виду пісеня – тадаґото-ута.

Третій вид – надзурае-ута¹:

***

*Покриє землю іній на світанні,
І ти мене покинеш,
Любий мій!
Як іній,
Я розтану від кохання.*

Такі пісні, оспівуючи щось, уподібнюють одне іншому, шукаючи певну схожість. Якщо ж наведена пісня не дуже вдало віддзеркалює таке визначення, тоді краще навести таку:

***

*Немов личинку в коконі,
Плекають мене батьки –
Невже на самоті
Без любої
Я вікувати буду?²*

Четвертий вид – татое-ута³:

***

*Моя любов незмірна,
Мов піщинки
На узбережжі моря Арісо⁴,
Які також
Не можна полічити!*

У цих піснях почуття душі висловлюються через образи різних трав, дерев, птахів та звірів. Вони не мають жодного прихованого змісту. Але засоби вираження в даному випадку дещо відрізняються від тих, що застосовуються в піснях першого виду, тобто в сое-ута. Наведемо ще один відповідний приклад таких пісеня:

***

*Кудись поніс
Раптовий подих вітру
Струмочки диму з огнищ солярів,
Що сіль випарюють
На узбережжі Сума^{5,6}.*
П'ятий вид – тадаґото-ута⁷:

¹ Надзурае-ута – пісня-уподібнення.

² Вірш невідомого автора з антології "Ман-йо-сю" (XII, 2991).

³ Татое-ута – пісня-порівняння, у якій художній образ створюється через алюзію.

⁴ Арісо(-умі) – "Бурхливе море", давня поетична назва затоки Тоґама в Японському морі.

⁵ Сума – назва затоки та місцевості на узбережжі Внутрішнього Японського моря (о. Хонсю), де в минулому в солярнях випарювали з водоростей сіль.

⁶ Вірш невідомого автора з антології "Кокін-сю" (XIV, 708).

⁷ Тадаґото-ута – пісня про звичайні речі.

* * *

*Якби неправди в світі не було,
З якою радістю
Ми слухали б, напевно,
Слова промов палких
Із вуст людських!*¹

У цій пісні оспівується справедливий та чесний світ, яким би він мав бути. Але дух цієї пісні все ж таки не повністю відповідає її визначенню, тому краще було б назвати її *томе-ута*².

Ось інший приклад:

* * *

*Гірськими вишнями
Милуюсь досхочу!
На щастя, вітер ще не встиг зірвати
Та рознести по світу
Сніг-парчу!*

Шостий вид – *іваї-ута*³. Наприклад:

* * *

*Воістину розкішний цей палац!
Чотирилисником,
Трилисником-травою⁴
Від нього галереї
Простяглись!*

У таких піснях прославляється цей світ, звеличуються Боги. Але й ця пісня не зовсім відповідає своєму визначенню. Тому краще наведемо інший приклад:

* * *

*На полі в Касуґа⁵
Я першу зелень⁶
Для тебе ревав:
Хай знають всі Боги –
Тисячоліття я тобі бажаю!⁷*

---

¹ Вірш невідомого автора з антології "Кокін-сю" (XIV, 712).

² *Томе-ута* – пісня-бажання.

³ *Іваї-ута* – пісня-вітання (славослів'я).

⁴ У оригіналі: 三枝 ("сакі-куса"); сучасна назва: 山百合 ("яма-юрі") – гірська золотиста лілія.

⁵ *Касуґа* – назва мальовничої місцевості та гори на схід від м.Нара.

⁶ На початку року в Японії збирають та їдять молоду зелень, яка, за легендами, додає людям життєздатності, сприяє їх довголіттю.

⁷ Вірш із антології "Кокін-сю" (VII, 357), що приписується Сосей-хосі.

Та чи можна взагалі всі пісні розділити на шість видів?

У наш час, коли люди почали все більше піклуватися про зовнішню красу, а їхні серця приваблюють лише блиск та марнославство, з'явилось безліч пустих і легковажних пісень, які складаються з тієї чи іншої нагоди. Пісня знайшла собі притулок у оселях любострасників, де вона марніє в безвісності, загниваючи, неначе впале дерево. Хіба що в окремих місцях, де її ревно оберігають, прозирне вона, як волоть очеретини.

Якщо ж пригадати, як починалася пісня, то розумієш, що зовсім іншою мала б бути її доля.

Колись, ще в давні часи, весняним ранком, коли розквітали вишні, чи осінньою ночі, коли світив місяць, Володарі наші – Мікадо¹ скликали до себе придворних і по-велівали їм складати відповідні пісні. Іноді, щоб оспівати вишневий цвіт, деякі з них заради цього вирушали в далекі краї, інші, щоб висловити свої почуття під час милування місяцем, прямували крізь морок ночі в гірські нетрі. А потім Володарі, слухаючи їхні пісні, оцінювали – які з них майстерні та мудрі, а які легковажні.

Складали пісні й про інше. Прославляючи Володарів, згадували поети і "маленький камінець"², і гору Цукубу³, щоб висловити свої почуття, коли вони були в захваті, а їхні серця переповнювала радість; оспівуючи кохання, порівнювали його з димом, що в'ється над горою Фудзі⁴; слухаючи голоси маленьких коників поміж соснами, сумували за друзями й усвідомлювали, що вони теж старіють разом з тими двома соснами, що в Такасаґо⁵ та Суміноє⁶; дивлячись на гору Отоко⁷, зі смутком згадували далеку юність, як згадували її також, помітивши квітку омінаесі⁸, – і лише в піснях знаходили відряду.

А ще, коли весняним ранком бачили вони, як обсіпаються квіти; коли осінньої ночі чули шерех листя, що падає з дерев; коли, дивлячись у дзеркало, помічали, як з літими додається снігу на голові та хвиль-зморшок на обличчі; коли бачили росу на траві або ж піну на воді, – то з подивом і жахом усвідомлювали вони і власну тлінність.

Траплялося, що заможні та гордовиті ще вчора, вони раптом утрачали все на світі, стаючи жебраками, і навіть найкращі друзі цуралися їх. І тоді деякі з них "здіймали хвилю вище вершини Мацу-яма"⁹, деякі "черпали воду з джерел Нонака"¹⁰, інші подовгу милувалися осіннім листям хаґі¹¹ чи рахували на світанні "удари крил бекаса" по воді, деякі скаржилися на прикрощі долі, порівнюючи її

¹ Мікадо – мова йде про імператора Нінтоку (313-399 рр.).

² Див. вірш із антології "Кокін-сю" (VII, 343).

³ Цукуба – гора в північній частині о. Хонсю на схід від м. Токіо.

⁴ Фудзі (Фудзі-сан, Фудзіяма) – гора вулканічного походження в центральній частині о. Хонсю.

⁵ Такасаґо – назва місцевості на узбережжі Внутрішнього Японського моря.

⁶ Суміноє – морська затока поблизу м. Осака. Див. вірші з антології "Кокін-сю" (XVII, 905; XVII, 906).

⁷ Гора Отоко (Отоко-яма, досл. з яп.: "Чоловіча" / "Парубоча" / гора) – невисока гора (143 м.) неподалік від м. Кіото.

⁸ Омінаесі (досл. з яп.: "дівоча квітка" - 女郎花) – висока рослина з дрібними квітами жовтого кольору (лат.: *Patrinia scabiosaefolia*).

⁹ Мацу-яма (Суе-но Мацу-яма) – гора поблизу м. Таґадзьо в північній частині острова Хонсю (преф. Міяґі).

¹⁰ Нонака (досл. з яп.: "посеред поля /полів/") – давня назва однієї з долин у провінції Ямато.

¹¹ Хаґі – довголітня куцувидна рослина родини бобових з квітами рожевого та білого кольору (лат.: *Lespedeza*).

мінливість із кільцями бамбука, або ж, використовуючи образ річки Йосіно¹, нарікали на швидкоплинність життя в цьому світі. І коли дізнавалися раптом, що дим більше не піднімається над вершиною Фудзі, або чули про те, що стародавній міст Наґара² оновлено, – лише в пісні знаходили вони спокій і розраду.

Такими були наші пісні ще з прадавніх часів, але тільки в епоху Нара³ набули вони широкого розповсюдження. У ті часи Володарі наші добре розуміли душу пісні, і не випадково, що саме тоді з'явився чародійник пісні – Какіномото-но Хітомаро, який був міністром третього рангу. Можна сказати, що в той час саме поєднана дія правителів і їх підданих. Багряне листя, що пливло осіннім вечором по річці Тацута⁴, здавалося імператорові золотою парчею, а квітучі вишні в горах Йосіно вмигалися серцю Хітомаро білосніжними хмаринками.

І був іще чоловік на ім'я Яма(-но)бе-но Акахіто. Як ніхто інший, був він майстром у складанні пісень. Важко поставити Хітомаро вище за Акахіто, так само, як і Акахіто поставити нижче за Хітомаро.

Ось пісня, яку склав імператор Нарі⁵:

* * *

*Багряне листя річкою Тацута
Пливе в безладді.
Спробуй перейти –
Парча розкішна
Розірветься навпіл!*

Хітомаро:

* * *

*Сливовий цвіт!
Хіба ж його помітиш,
Коли з небес одвічних
Сипле сніг,
І все змішалось у густім тумані?*

* * *

*Ледь-ледь видніється
В ранковому тумані
За островом в затоці Акасі⁶
Той човен,
Що забрав мої надії!⁷*

---

¹ Йосіно – назва гірської місцевості і ріки в південній частині преф. Нара.

² Наґара – міст через ріку Йодо в м. Осака.

³ Епоха Нара – історичний період (710-794 рр.), коли столицею країни було місто Нара.

⁴ Тацута(-ґава) – ріка в преф. Нара.

⁵ Імператор Хейдзей (774-824); роки правління: 806-809.

⁶ Акасі – назва затоки у Внутрішньому Японському морі (преф. Хьоґо).

⁷ Вірш із антології "Кокін-сю" (IX, 409).

Акахіто:

* * *

*Прийшов на поле весняне
Фіалки рвати
І зачарований красою
На всю ніч
Залишився у полі ночувати!¹*

* * *

*Затоплює косу
В затоці Вака²
Морський приплив –
І з криком журавлі
Летять у прибережні очерети.³*

Окрім цих поетів, було багато інших майстрів пісні, які протягом поколінь змінювали один одного, як колінця бамбука. Складені ними та їх попередниками пісні були зібрані в окрему збірку, яку назвали "Ман-йо-сю".

З того часу можна згадати хіба що одного чи двох поетів, які б розуміли душу пісні та знали її минуле. У них також були як досягнення, так і невдачі. Час минав. Пройшло понад сто років. Змінилося десять поколінь Володарів. Але протягом цього часу небагато було тих, хто б знав діяння минулих літ, розбирався в піснях і вмів би їх складати.

Нині, говорячи про це, не стану я згадувати імена людей високого звання, оскільки не мені судити про них поспіхом.

Що ж стосується інших відомих поетів, то наведу лише імена з недалекого минулого, а саме⁴:

Содзьо Хендзьо. Його пісні – чудові за формою, але їм бракує щирості. Вони схожі на красуню, намальовану на картині, дивлячись на яку, тільки марно тривожиш серце:

* * *

*На гілочках смарагдових
Верби –
Нанизані на нитки намистинки:
Сріблясті крапельки
Весняної роси.*

¹ Вірш із антології "Ман-йо-сю" (VIII, 1424).

² Затока Вака – мальовнича морська затока поблизу сучасного м. Вакаяма (преф. Вакаяма).

³ Вірш із антології "Ман-йо-сю" (VI, 919).

⁴ Автор має на увазі й далі стисло характеризує творчість, так званих, "шістьох безсмертних (поетів)" (яп.: "роккасен"), до когортки яких належали: Содзьо Хен- дзьо (816-890), Арівара-но Наріхіра (825-880), Фун'я-но Ясукіде (?/ - кін. IX ст.), Кісен-хосі (перша пол. IX ст.), Оно-но Коматі (834/?/900/?/), Отомо-но Куронусі (824/?/ - поч. X ст.).

* * *

*Листочки лотоса!
Не здатне і багно,
Заплямувати вашу чисту душу!
Не треба їй перлами
Росинки називать!*

Упавши з коня в полі Саґа¹, він склав:

* * *

*Ім'ям спокушений,
Зірвав-таки тебе,
Дівоча квітко²!
Та прошу – нікому
Ти про моє падіння не кажи!*

Ариварано Наріхіра. Серце його переповнювали почуття, але слів йому бракувало. Тому й пісні його немов зів'ялі квіти, які хоч і поблякли, та все ще зберігають аромат:

* * *

*І місяць не такий,
І не така
Весна тепер приходить, як бувало!
Лиш я один
Такий же, як тоді!³*

* * *

*Багато хто
І місяця не любить:
Чим довше ми милуємося ним,
Тим швидше старіємо ми
На цьому світі!*

* * *

*Тієї ночі швидкоплинний сон!
Коли, дрімаючи,
Я знову його бачу
Ще ефемернішим
Здається він мені!*

Фун'я-но Ясухіде. У слові він був майстерним, але форма його пісень не відповідала змісту. Тому й пісні його схожі на купця, вирядженого в розкішне вбрання:

---

¹ Саґа – назва місцевості в північно-західній частині м. Кіото.

² Дівоча квітка (досл. переклад з яп.: "омінаесі" - 女郎花) – висока рослина з дрібними квітами жовтого кольору (лат.: *Patrinia scabiosaefolia*).

³ Вірш із антології "Кокін-сю" (XV, 747).

* * *

*Тугі пориви хилять до землі
Дерева й трави
На полях рівнини.
Як влучно "вітром в горах" нарекли
Осіллю "бурю"¹!*

Складено в день роковин смерті імператора Фука- куся²:

* * *

*Сьогодні теж
прощальний відблиск сонця
Погас в долині у густій траві,
Як і тоді,
Серпанком оповитій.³*

Чернець Кісен з гори Удзі⁴. Слова його пісень туман- ні й невиразні, а їх початок не завжди сходиться з кін- цем – немов любиєшся осіннім місяцем, прикритим за- вісою світанкових хмар:

* * *

*Живу собі в оленячій краю
У горах Удзі,
На південнім сході.
Чому ж в столиці люди нарекли
Цей дивний край країною печалі?⁵*

Складених ним пісень мало і знаємо ми їх погано, щоб порівнювати та судити про них.

Оно-но Коматі наслідувала Сотоорі Хіме⁶, яка жи- ла ще в давні часи. У її пі- снях є чарівність, але їм бракує сили. Вони схожі на красуню, змарнілу від туги. Про- те від жіночих пісень, мабуть, і не варто чекати сили:

* * *

*Того, про кого мріяла завжди,
Сьогодні уві сні своїм зустріла.
Якби я знала,
Що то тільки сон,
Мабуть, не прокидалася б ніколи!⁷*

---

¹ Гра слів: ієрогліф 嵐 [арасі], який означає "буря" ("буревій"), складається з двох частин – верхньої 山 [яма] ("гора") та нижньої 風 [кадзе] ("вітер"). Пізніше цей вірш у дещо зміненому варіанті був включений Фудзіварою Садаіе (Тейка) до складу антології "Хяку-нін іс-сю" (№22).

² Гра слів: ім'я імператора Фукакуса (Німьмо-тенно /810-850/; роки правління: 833-850) перекладається з яп., як "густа трава".

³ Вірш із антології "Кокін-сю" (XVI, 846).

⁴ Удзі – гірський масив поблизу м. Кіото.

⁵ Цей вірш також пізніше увійшов до складу антології "Хяку-нін іс-сю" (№8).

⁶ Сотоорі Хіме (Сотохосі-но Ірацуме) – поетеса, коханка імператора Інг'ю (412-453). Її вірші містяться в тексті історичної хроніки "Ніхон-сьюкі" (XIII, 65; XIII, 68).

⁷ Вірш із антології "Кокін-сю" (XII, 552).

* * *

*Як непомітно
В'яне квіт кохання
В серцях людей
На грішній цій землі!
Як неминуче в'яне квіт кохання!¹*

* * *

*Немов трава-плавушник²,
Я також,
Коріння відірвавши, течією
Услід за долею сумною
Попливу!*

А ось пісня Сотоорі Хіме:

* * *

*Мабуть,
Мій любий прийде уночі:
Маленький павучок –
Прикмета вірна –
Сьогодні в сутінках до мене завітав!³*

Отото-но Куронусі. За формою його пісні відрозливі. Вони нагадують мешканця гірського села, який з оберемком дров на плечах присів відпочити в затінку квітучої вишні:

* * *

*Свою кохану згадую,
Коли
У небі плачуть гуси перелітні.
Невже вона
Не відає про це?*

* * *

*Ну, що ж!
На гору Дзеркало⁴ зійду –
На себе подивлюся,
Щоб дізнатись,
Наскільки я зістарівся уже?*

Окрім цих поетів, були також інші імена, що множилися подібно до того, як розростається плющ у полі, рясніли, немов густе листя на деревах у лісі. Але хіба що їм самим пісні їхні здавалися піснями, бо інших, справжніх пісень, вони не знали.

---

¹ Вірш із антології "Сінсен-вака-сю" (V, 292).

² Трава-плавушник – річні трав'янисті плавучі водорості (лат.: *Hottonia L.*).

³ Вірш із історичної хроніки "Ніхон-сьюкі" (XIII, 65).

⁴ Гора Дзеркало – досл. переклад з яп. назви гори Каґамі (鏡山), що в преф. Сіґа.

І ось чотири пори року змінилися дев'ять разів з то- го часу, як на трон під небесами зійшов наш нинішній Володар¹. Повсюди широко котяться хвилі імператор- ської любові, виходячи за межі Восьми островів², а з по- кровом його ласки та благовоління не здатна зрівнятися навіть гора Цукуба³. За чис- ленними державними обов'язками у хвилини відпочинку не забуває Володар і про інші справи. Натхненний діяннями минулих часів, вирі- шив він нині від- родити їх і передати спадщину прийдеш- нім поколінням. Вісімнадцятого чи- сла четвертого міся- ця п'ятого року епохи Ен'го⁴ повелів Володар старшому секретареві відомства наказів Кі-но Томонорі, головному архіваріусу Книжко- вої палати Кі-но Цуранюкі, колишньо- му молодшому чиновникові управління провінції Каї Осі- коті-но Міцуне та офіцеру правого крила палацевої гвар- дії Мібу-но Тадаміне скласти й подати йому збірку пі- сень – давніх, що не увійшли до складу "Ман-йо-сю"⁵, і сучасних, включаючи їхні власні пісні⁶.

Серед відібраних і піднесених нашому Володарю пі- сень були різні: по- чинаючи з тих, де йдеться про те, як прикрашають себе квітом сливи, слуха- ють голос зозулі, ламають багряню гілочку клена, і закінчуючи тими, де оспі- вується любовання снігом. А також пісні, у яких ве- личають Володарів, бажаючи їм довголіття журавля та черепахи; сумують за любово дружиною, милуючись осіннім квітом хаґі⁷ чи літніми травами; моляться, склавши

руки, перед горою Зустрічєй⁸; і багато інших пісень, що не відносяться ні до весни, ні до літа, ні до осені, ні до зими.

Усі ці пісні, загальна кількість яких склала тисячу, були зібрані в двадця- тьох сувоях. І назвали це зібрання "Кокін-вака-сю" ("Збірка старих і нових японських пі- сень").

Зібрані таким чином пісні нагадують потік, який безупинно струмує під горою. А оскільки їх безліч, як пі- щинок на березі моря – цих пісень, зібраних тут, то не по- чуємо ми нині нарікань на те, що поезія міліє, як річ- ка Асука⁹. І до того часу, "поки маленький камінець не стане скелею"¹⁰, будуть дарувати ці пісні лише радість.

І нехай майстерності нашій усе ще бракує арома- ту квітучих вишень, сла- ва – то марна річ, навіть якщо вона буде такою ж тривалою, як "нескінченна осіння ніч"¹¹. Бентежить нас тільки те, як сприймуть нашу працю, а соромно нам – хіба що перед душею пісні. Що б там не було: залишимося ми чи зник- немо, як хмарин- ки в небі, ще послухаємо плач оленя вранці та ввечері чи

¹ Мова йде про імператора Дай'го (885- 930); роки правління: 897-930.

² Вісім островів (яп.: 八洲 – Ясіма) – міфолого-поетична назва Японії.

³ Цукуба – гора в північній частині о. Хонсю на схід від м. Токіо.

⁴ 25 травня 905 р.

⁵ Попри це в "Кокін-сю" зустрічається 7 віршів із антології "Ман-йо-сю".

⁶ До складу "Кокін-сю" увійшли 95 віршів самого Кі-но Цуранюкі, 55 – Осікоті-но Міцуне, 45 – Кі- но Томонорі, 30 – Мібу-но Тадаміне.

⁷ Хаґі – довголітня кущовидна рослина родини бобових з квітами рожевого та бі- лого кольору (лат.: Lespedeza).

⁸ Гора Зустрічєй (або ще: застава Зустрічєй, яп.: "Аусака-но секі") – стародавня гірська застава на схід від м. Кіото.

⁹ Асука(-ґава) – ріка в історичній провінції Ямато (нині - преф. Нара).

¹⁰ Див. вірш із антології "Кокін-сю" (VII, 343).

¹¹ Натяк на відомий вірш Какіномото-но Хітомаро, що пізніше був включений Фу- дзіварою Са- даіе (Тейка) до складу антології "Хяку-нін іс-сю" (№ 3).

ні, але і я, Цураюкі, і сподвижники мої безмірно раді тому, що поталанило нам народитися й жити саме тоді, коли здійснилося це!

Немає вже Хітомаро, проте життя пісні триває! Спливає час, сьогоднішні справи стають минулим, ра- дість і сум по черзі змінюють одне одного, але ніколи не зітруться слова цих пісень. Як не рвуться молоді гілки верби і не обсилається зелена глища на соснах, як в'ється безустанно дикий плющ і одвічно тягнуться вздовж пі- щаного узбережжя сліди пташиних лапок – так і пісня! І можливо, той, хто пізнає суть оспіваних у піснях речей, зрозуміє душу поезії, із захопленням подивиться колись на старі пісні й залюбується піснями новими, подібно до того, як любуються місяцем у безкрайньому небі.

(Переклад І.Бондаренка)

Бондаренко І.

Поетична антологія "Кокін-вака-сю" (905 р.)

Якщо антологія "Ман-йо-сю", що була укладена за власної ініціативи відомого японського поета і вченого Отомо-но Якомоті (717/?/-785), стала поетичним пам'ятником історичної доби Нара (710-794 рр.), то антологія "Кокін-сю" (повна назва: "Кокін-вака-сю" – "Збірка старих і нових японських пісень"), яка була створена в 905 р. за наказом імператора Дай'го (897-930) групою відомих японських поетів того часу: Кі-но Томонорі (?/-905/?), Мібу-но Тадаміне (друга пол. IX – поч. X ст.), Осікоті-но Міцуне (кінець IX – перша пол. X ст.) на чолі з Кі-но Цураюкі (868-946), була покликана стати і дійсно стала поетичним монументом епохи Хей-ан (794-1185 рр.). Саме антологія "Кокін-сю" була першою офіційною антологією, що відкрила цілу низку так званих "імператорських", тобто складених за наказом того чи іншого японського імператора, поетичних антологій IX-XV ст. (яп.: "тьокусенсю" – 勅撰集). Загалом японські літературознавці налічують 21 офіційну поетичну антологію, що об'єднуються під загальною назвою "Ні-дзю-іті дай-сю" ("Зібрання двадцяти одного покоління" /二十一代集/). Із них вісім: "Кокін-сю", "Сінсен-вака-сю", "Госен-сю", "Сюі-сю", "Госюкі-сю", "Кін-йо-сю", "Сіка-сю", "Сендзай-сю" були укладені в епоху Хей-ан. Ще кілька антологій, включаючи такий поетичний шедевр, як збірка "Сін-кокін-сю" (повна назва: "Сін-кокін-вака-сю" – "Нова збірка старих і нових японських пісень" /1205 р./), з'явилися в епоху Камакура (1185-1333 рр.). Інші – пізніше. Остання з них, а саме "Сін-сюоку-кокін-вака-сю", датується 1438 р. При цьому фахівцями не враховуються приватні поетичні антології, до яких належить, наприклад, така відома збірка, як "Хяку-нін іс-сю" ("По одному віршу ста поетів"), що була, як і антологія "Сін-кокін-сю", укладена філологом-літературознавцем і талановитим поетом Фудзіварою Тейка (Садаіе, 1162-1241) близько 1237 р., а також численні антології, які містять вірші, написані японськими поетами китайською мовою ("кансі" – 漢詩).

Оригінал рукопису "Кокін-сю", зроблений рукою самого Кі-но Цураюкі, який власноруч кілька разів переписував цю поетичну антологію, не зберігся. Існує лише невеликий фрагмент "Кокін-сю", так званий, "список Такано",

який, на думку дослідників, дійсно належить пензлю її головного укладача. Найдавнішими, також далеко не повними, списками вважаються рукописи цієї антології, що належать перу відомого поета і каліграфа епохи Хей-ан Оно-но Тофу (Мітікадзе, 896-966) – "список Хонамі" і список, зроблений філологом і теж відомим каліграфом епохи Хей-ан Фудзіварою Юкінарі (972-1027). А найдавніший повний список "Кокін-сю", що дійшов до наших днів, датується 24-м днем 7-го місяця 3-го року доби Ген-ей, тобто 20 серпня 1120 р. (Докл. про це див.: Горегляд В.Н. Японская литература VIII-XVI вв.-СПб.: Наука, 2001.- С.137).

Про те, що антологія "Кокін-сю" була покликана стати своєрідною спадкоємницею "Ман-йо-сю", як і кращих національних поетичних традицій взагалі, свідчить не лише її первісна назва "Сьоку Ман-йо-сю" (досл. з яп.: "Продовження Ман-йо-сю"), але й структурна композиція цієї збірки, яка теж складалася з 20 книг (сувоїв) і містила 1100 (у деяких пізніших списках – 1111) віршів. Ці вірші об'єднувалися у відповідних розділах антології за сезонно-тематичним принципом, який також частково був запозичений укладачами "Кокін-сю" з першої поетичної антології "Ман-йо-сю": I-II розділи – "Весняні пісні", III розділ – "Літні пісні", IV-V розділи – "Осінні пісні", VI розділ – "Зимові пісні", VII розділ – "Пісні-вітання", VIII розділ – "Пісні розлуки", IX розділ – "Подорожні пісні", X розділ – "Назви", XI-XV розділи – "Пісні кохання", XVI розділ – "Пісні скорботи", XVII-XVIII розділи – "Різні пісні", XIX розділ – "Пісні різних форм", XX розділ – "Пісні Пісенної палати". Завершувалася антологія "Кокін-сю" своєрідним додатком – розділом під назвою "Додаткові пісні, включені до основного списку з сімейних зібрань".

Серед віршів, що увійшли до складу "Кокін-сю", лише декілька були написані у жанрах "тьока" ("довгі пісні") і "седока" ("пісні човнярів"), решта – у жанрі "танка" ("короткі пісні"). У ті часи ця строфічна форма називалася "вака" – "японська пісня", що знайшло своє віддзеркалення у повній назві цієї поетичної антології: "Кокін-вака-сю".

Автори віршів "Кокін-сю", активно застосовували у своїй поезії добре відомі ще з часів "Ман-йо-сю" різноманітні художньо-стилістичні прийоми та засоби, запозичені у своїх славетних попередників і значно удосконалені протягом півтора століть, що розділяли ці два найвідоміші в історії японської поезії поетичні зібрання, а саме:

а) макура-котоба (枕詞; досл. з яп.: "слово-узголів'я") – традиційні епітети, які кочували з одного вірша в інший, і вважаються дослідниками своєрідними реліктовими слідами синтоїстської міфології та прадавнього японського фольклору, наприклад:

- "асіхікі-но яма" (あしひきの山; досл.: "слабконогі гори") – простягнуті, розпластані; тобто давні, старі, одвічні гори;

- "куса-макура" (草枕; досл.: "трава-подушка") – трава в узголів'ї; тобто нічліг просто неба;

- "нубатама-но" (射干玉の; досл.: "чорний, мов ягода шовковиці") – чорний, як смола (смоль); смоляний, вороний;

- "сіратае-но соде" (白妙の袖) – "білоткані, білосніжні рукави";

- "хісаката-но ама" (久方の天) – "передвічні, споконвічні небеса";

б) ута-макура (歌枕; досл.: "узголів'я /подушка/ пісні /вірша/") – традиційні топоніми-зачини (назви місцевості, гір, рік, долин тощо), використання яких викликало у читача певні сформовані багатовіковою пісенно-поетичною традицією уявлення, емоції, асоціації, наприклад:

- "Аусака-но секі /яма/" (逢坂の関) – "застава /гора/ Зустрічей": зустріч чи розлука з коханою, друзями, родиною тощо;

- "Ісонокамі" (石上神宮) – назва місцевості поблизу міста Нара, де розташований один із найдавніших синтоїстських храмів країни Фуру-/но/ Ісонокамі дзінґу: могутність і велич богів, старість;

- "Йосіно-яма" (吉野の山) – гори Йосіно: весна, вишневий цвіт і т. ін.;

- "Тацута-ґава /яма/" (竜田川) – ріка /гора/ Тацута: осінь, багряне листя кленів тощо;

в) дзьо (□ або ще: дзьо-котоба 序言葉; досл.: "передмова", "вступ"; "вставні слова") – розгорнуті (іноді – до цілого речення) традиційні епітети, порівняння чи метафори, своєрідні "риторичні прикраси", що трапляються як на початку, так і в середині вірша, наприклад:

- "ямадорі-но о-но сідарі о-но" (山鳥の尾の枝垂り尾の) – "/довгий/, як хвіст фазана, що звисає /з дерева/";

- "асі-но не-но хіто-йо" (蘆の根の一節) – "/короткий/, як одне колінце очеретинки";

- "таратіне-но хаха" (垂乳根の母) – "мати, що вигодовувала /мене/ грудьми", "рідна ненька";

г) енґо (縁語; досл.: "споріднені слова") – асоціативні слова-образи, лексика одного асоціативного ряду – стилістичний прийом (поетична традиція), коли використання у вірші певного слова (як правило, іменника) вимагало від автора обов'язкового вживання на основі асоціативного зв'язку іншого лексичного відповідника (прикметника, дієслова тощо), наприклад:

- "соде" (袖 – "рукав") – "нуреру" (濡れる – "/на/мокнути /від сліз/"); "наміда" (涙, 泪 – "сльоза", "сльози");

- "цюю" (露 – "роса") – "сіроі", "сіра-цюю" (白い – "білий", 白露 – "біла /срібляста/ роса"); "кіеру" (消える – "щезати", "зникати");

- "кумо" (雲 – "хмара") – "сора" (空 – "небо");

- "вакаре" (別れ – "розлука"), "вакаеру" (別れる – "розлучатися") – "аїбікі" (逢引 – "таємна зустріч", "побачення /закоханих/"); "ау" (会/逢/う – "зустрічатися", "зустріч");

- "юкі" (雪 – "сніг") – "токеру" (溶ける – "розтавати", "танути"); "цумору" (積もる – "нагромаджуватися", "накопичуватися");

- "намі" (波 – "хвиля") – "сіроі", "сіра-намі" (白い – "білий", 白波 – "білі /білопінні/ хвилі); "тацу" (立つ – "вставати", "здійматися"; "стояти");

д) хонкадорі (本歌取り; досл.: "услід головній пісні /віршу/") – ремінісценція, алюзія на відомий вірш іншого автора, часто з використанням прямої або дещо видозміненої цитати з цього твору;

е) каке-котоба (掛詞 або ще: 兼用言 – "кен-йо-ґен", 洒落 – "сяре", 地口 – "дзіґуті"; досл.: "подвійні слова", "каламбур") – гра слів, що ґрунтувалась на

засадах дуже поширеної в японській мові омонімії та полісемії. Допускаючи різні прочитання і тлумачення одного й того ж вірша, гра слів дозволяла надати йому подвійний чи додатковий зміст. Цей оригінальний стилістичний прийом був запозичений японськими поетами з старокитайських пісень "юе-фу" і набув у особливо широкого розповсюдження в поезії X-XII ст. Ось кілька типових прикладів омонімічних японських слів, що часто використовувалися поетами доби Хей-ан як каке-котоба:

- "акі" (秋 – "осінь") – "акі" (飽き – "збайдужіння"; "пересичення");
- "Асіта/но хара/" (朝/の原/ – назва долини) – "асіта" (朝 – /поет./ "ранок");
- "Асука-/ґава/" – (あすか – назва ріки) – "асу-ка" (明日か – "завтра?", "чи не завтра?");
- "іро" (色 – "колір") – "іро" (色 – "любовні стосунки"; "роман"; "закоханість");
- "йо" (節 – "колінце /бамбука, очеретини/") – 1. "йо" (世 – "світ"; "життя"); 2. "йо"(夜 – "вечір"; "ніч");
- "мацу" (松 – "сосна") – "мацу" (待つ – "чекати");
- "наґаме" (眺め/る/ – "спостерігати", "дивитися") – "наґаме" (長雨 – "тривалий дощ");
- "наку" (鳴く – "співати") – "наку" (泣く – "плакати");
- "не" (音 – "звук") – "не" (根 – "корінь");
- "тіґіру" (ちぎる – 1. "рвати", "розривати /на шматки/"; 2. "зривати", "збирати" /квіти, ягоди і т. ін./) – "тіґіру" (契る – "присягатися /в коханні/");
- "фуру" (降る – "лити", "падати", "іти" /про дощ, сніг тощо/) – "фу/ке/ру" (古る, 老/け/る – "старішати", "старіти");
- "хару" (春 – "весна") – "хару" (張る – 1. "набрякати", "набухати"; 2. "напинати", "натягувати"; "розтягувати");
- "хіґурасі" (日暮 – "сутінки", "захід сонця") – "хіґурасі" (蝸 – "цикада").

Антологія "Кокін-сю" містить також цілий розділ віршів-шарад, у яких поети, використовуючи зазначений стилістичний прийом каке-котоба, обігравали назви різних предметів (Див.: розділ X "Наз-ви").

Окрім зазначених художньо-стилістичних прийомів, японські поети активно використовували й інші поетичні та художні засоби, добре відомі як європейській поезії в цілому, так і українській зокрема: аллегорії, антитези, гіперболи, метафори, паралелізми, порівняння тощо.

За підрахунками японських фахівців, кількість авторів, поетичні твори яких були включені до складу "Кокін-вака-сю", сягає цифри 580. Серед них імена 127 поетів (включаючи вісьмох членів імператорської родини, які були авторами 15 віршів) – відомі, решта – позначені в антології як "невідомий автор". Більшість із зазначених імен належить представникам класу середньої та вищої родової аристократії доби Хей-ан. Значна частина віршів, що містяться в "Кокін-сю", свого часу були визнані переможцями численних поетичних конкурсів (яп.: "ута-авасе" – 歌合せ), надзвичайно популярних серед столичних аристократів цієї історичної епохи.

Кокін-вака-сю

Із розділів XI-XV "Пісні кохання"

Як тільки серед півників
У травні
Зозуля закує до забуття,
Я теж втрачаю розум
Від кохання!

(Невідомий автор)

На мілину
Накотяться й відринуть
Пінливі хвилі,
Як мої думки,
Що вслід за серцем лиш до неї линуть!

(Арівара-но Мотоката)

Чого на світі тільки не буває!
Мені про неї
Вітер нашептав,
І я, не бачивши її,
Уже кохаю!

(Кі-но Цураюкі)

І неначе ні...

Ввижатиметься цілий день сьогодні
Моя любов
Невтішному мені.

(Арівара-но Наріхіра)

Росинки доля випала й мені!

В журбі встаю,
В печалі засинаю,
І сохну, мій жорстокий,
Уві сні.

(Невідомий автор)

Не потьямяніє, ні,
Любов дівоча,
*Як молодій глици срібний блиск
На соснах в горах
Місячної ночі!*

(Невідомий автор)

З високих гір
Вода збігає вниз
І тільки вниз...
Мене моє кохання

До смерті також призведе колісь!

(Невідомий автор)

В осіннім полі поміж очерету
Розквітли квіти...
Що ж! Мені також,
Аби помітив любий,

Червоніти?

(Невідомий автор)

Даремно
Я шукала джерело,
З якого річка сліз
Бере початок...
Воно в душі закоханий було!

(Невідомий автор)

Постійно з темряви нічної
Уві сні
З'являється до мене
Мій коханий,
Немов бажає смерті він мені...

(Невідомий автор)

Як топить кригу
Сонце весняне,
Я хочу, щоб кохання розтопило
Твоє, мій любий,
Серце крижане!

(Невідомий автор)

Дедалі більше
Мокне мій рукав...
Напевно, вечір,
Землю огорнувши,

Ще і роси осінньої додав.

(Невідомий автор)

*Моя любов
Не схожа на колосся*

В осіннім полі...
В серці затаїв,
Але чомусь забути не вдалося.

(Невідомий автор)

Віддтоді,
Як уперше уві сні Коханого зустріла,
Сновидіння –
Єдина втіха у житті мені!

(Оно-но Коматі)

*Я щоночі
Її, жорстоку,*

Коли осінній вітер без жалю
Пронизує все тіло,

Кличу і молю.

(Сосей-хосі)

Її не видно!

*Хочу і не можу
Утримати у складках рукавів*

Перлини білі,
Що на сльози схожі.

(Абе-но Кійоюкі)

Ніхто не знає,
Як на бистрині
Тріпає річка водоростей коси...
Така любов
Дісталась і мені!

(Кі-но Томонорі)

*Як білий сніг,
Що падає з небес,
Посутенілих,
І спіднизу тане,
Я від кохання теж розтану весь!*

(Мібу-но Тадаміне)

Не висихають і вночі рукава!

Напевно, знову

Випала роса
На тих стежках,

Якими в снах блукав я.

(Кі-но Цураюкі)

В осінніх горах
Олень кинув клич,

Але не заглушити пісні смутку

Моїх ридань на самоті
Щоніч.

(Невідомий автор)

Ніхто мені, самотньому, не скаже

Тих ніжних слів,
Що шепче вітерець
Стебельцям рисовим
Осінніми ночами!

(Осікоті-но Міцуне)

Не заметуть
Численні пелюстки

Квітучих вишень

На горі Курабу
Кохання нещасливого думки.

(Саканое-но Коренорі)

Немов плавучі трави,
Без вагання,
Коріння не пускаючи,
Пливе

За течією і моє кохання!

(Мібу-но Тадаміне)

Кохання спогади –

Сумнішого нема!
Блукаю в них,
Мов мандрівник стежками
Гори Саянонака в Адзума.

(Кі-но Томонорі)

Давно кохання бути перестало
Для мене "стежкою незнаною",
Як знов
Нещасне серце
Раптом заблукало...

(Кі-но Цураюкі)

Якщо помру я раптом від кохання,
Чиє ж бо ще,
Як не твоє ім'я,
Назвуть усі на світі
Без вагання?

(Кійохара-но Фукаюкі)

Про смуток мій,
Про те, як я страждаю,
Лише мені відомо одному,
Але не тій,
Яку я так кохаю!

(Кі-но Цураюкі)

Не знаю я,
Куди мене несе
І винесе куди моє кохання?
Про зустріч з нею
Мрію більш за все!

(Осікоті-но Міцуне)

Не від дощу,
Що ллється без упину, –

Від річки сліз

Намокли рукави...
Невже тебе я більше не зустріну?

(Фудзівара-но Тосіюкі)

Безжалісно світанок мерехтів,
Нас розлучаючи...
Відтоді час ранковий
Для мене –
Найсумніший у житті!

(Мібу-но Тадаміне)

Життя мене нічого не навчило!
Повзуть плітки...

*Що ж! Доки я живу,
Закохуватись буду
До могили!*

(Невідомий автор)

Якби вночі сторожа засинала,
Таємною стежинкою

Щоніч
Приходив би до тебе я,
Кохана!

(Арівара-но Наріхіра)

Якими безутішними здавались
І ми самі, і одяг наш,
Коли
Ми вдосвіта
З тобою розлучались!

(Невідомий автор)

Розлуки неминучої печаль
Моїм плачем прорвалась
На світанні,
Коли ще й перший півень
Не кричав!

(Уцукү)

В п'ятьмі нічній
Побачення з тобою
Не більш реальним видалось мені,
Аніж ті сни,
В яких до тебе лину!

(Невідомий автор)

Нехай би вдень!
Але ж і увісні
Людей допитливих
Я погляди стрічаю.
Якби ти знав, як тяжко це мені!

(Оно-но Коматі)

Приплив, мов мед,
В затоку затікає.
Сьогодні ми не бачилися вдень,
То ж вечора
Душа моя чекає!

(Кійохара-но Фукаябу)

Плітки мою невинність розтоптали,
Мов човен в морі,
Згинуло ім'я,
А зустрічі
Частішими не стали!

(Невідомий автор)

На качку-мандаринку
Стала схожа,
Що в неглибокім мешкає ставку,
Сховатись від пліток
Також не можу!

(Невідомий автор)

Нічого дивного!
Хоч бачимось, хоч ні –

Як той вогонь

У лоні Фудзіями,
Любов до тебе палахтить в мені!

(Фудзівара-но Тадаюкі)

Щоранку в дзеркало,
Соромлячись, дивлюсь –
Що ця любов накоїла зі мною!
Тепер і в снах
До тебе не з'явлюсь!

(Ісе)

Як білопінні хвилі,
Що на скелі,
Спинаючись, накочуються знов,
Так я до тебе
Ненаситний лину!

(Невідомий автор)

Моя любов
На літні трави схожа,
Що теж ростуть,
Не знаючи про те,
Що потім не засохнути не зможуть.

(Осікоті-но Міцуне)

Колись і міліною може бути
Глибокий вир
У річці Асука,
А першого кохання –
Не забути!

(Невідомий автор)

Чи прийдеш ти,
Чи я піду до тебе
Цієї ночі місячної?

Все ж

Дощаті двері зачинять не треба!

(Невідомий автор)

Казала:
"Я прийду без зволікання!"
У цю предовгу вересневу ніч

*Лиш місяця дждався
На світанні!*

(Сосей-хосі)

А що, як вістку кожному послати
В цю місячну
Таку казкову ніч?
Мовляв, приходь!
Не можу більш чекати!

(Невідомий автор)

Кому на думку спало величати

Цей біль "коханням"?

*Краще вже було б
Його відразу*

"Смертю" називати!

(Кійохара-но Фукаябу)

Немов гліциній хвилі вздовж ріки
У горах Йосіно,
До тебе линуть,
Коханий мій,

Усі мої думки!

(Невідомий автор)

Щоб не забув
І марив сподіванням,
З коханим розлучайся,
Доки він
Уволю не натішився коханням!

(Невідомий автор)

Я знав відтоді, як почав любити:
Кохання барви
У моїй душі
Ніколи не поблякнуть,
Наче квіти!

(Кі-но Цураюкі)

В минуле знову лине без вагання
Моя душа!
Забути не дає
Про себе юності далекої
Кохання!

(Кі-но Цураюкі)

У горах плющ
Весь тин оперезав.
Коханий теж
Навколо мене в'ється,
Та жодного словечка не сказав!

(Уцукү)

Невже на згадку
Цих небес блакить
Залишила мені моя кохана?
Очей не зводжу з них
Ані на мить!

(Сакаї-но Хітодзане)

Я не живу на небесах одвічних,
Чому ж тоді,
Кохуючи мене,
Він здалеку
Лише зітхає звично?

(Арівара-но Мотоката)

Зустрівшись, знову зустрічі чекаю,
А дочекавшись,
Хочу стрітись знов...

Його ж така любов,
Мабуть, лякає!

(Невідомий автор)

У сріблі,
Що блищить на рукаві,
Заплаканого місяця обличчя
Закоханій
Ввижається мені.

(Ice)

Якби, зустрівши, знала,
Що спасіння
Від цих страждань,
Таких тяжких, нема,
Дістала би забудь-трави насіння!

(Невідомий автор)

*Мабуть, тепер
Розлуки час пробив!*

Слова кохання теж колись зів'януть,
Як я постаріла
За час осінніх злив.

(Оно-но Коматі)

Моя душа – немов поля зимові:
Спалили сухотрав'я,
І весну
Зустріти сходи юні
Вже готові.

(Ice)

Ненависним
Для мене серце стало.
Якби не закохалося колись,
Тепер би так
За ним не жалкувало.

(Невідомий автор)

Як непомітно
В'яне квіт кохання
В серцях людей

На грішній цій землі!

Як неминуче в'яне квіт кохання!

(Оно-но Коматі)

Якби не мліло серце й не боліло,
*Я б сльози не лила,
А вже тепер*

Його, жорстокого,
Назавжди розлюбила!

(Сугано-но Тадаон)

Журилася б, страждала...
Та проте,
Якби ще до пліток ми розлучились,
Могла б тепер сказати:
"То пуста!"

(Ісе)

Якщо кохаєш –
Честю дорожи!
Що ти бував не раз в моїй оселі,
Хто б питав –
Нікому не кажи.

(Невідомий автор)

Тепер,
Коли нас доля розлучила,
І ми вже не зустрінемося з ним
Я зрозуміла,
Як його любила!

(Невідомий автор)

Мою нікчемну долю нагадали
Мені плоди,
Залишені в полях,
Осіннім буревіям
На поталу!

*(Оно-но Коматі)
Переклад І.Бондаренка*

Поетична антологія "Сінкокін-вака-сю" (1205 р.)

З плином часу в давній Японії поступово змінювалися головні поетичні закони жанру танка, концептуальні естетично-художні принципи й категорії цієї поезії. Якщо головним естетичним принципом епохи Хей-ан /794-1185/, коли була створена антологія "Кокін-сю" /905 р./, вважався принцип "моно-но аваре" (досл. з яп.: "чарівний смуток речей", "сумна чарівність речей") чи просто "аваре" ("чарівний смуток", "сумна чарівність"), то для авторів антології "Сінкокін-сю" /1205 р./ основним став принцип "юґен" (досл. з яп.: "таємнича краса", "незбагненна /нерозгадана/ привабливість") – філософський термін китайського походження, який означав "одвічну істину буття", "потаємну суть явищ".

Поетична антологія "Сінкокін-сю" ("Сінкокін-вака-сю" – "Нова збірка старих і нових пісень", яка була укладена Фудзіварою Тейка (Фудзівара-но Садаіе /1162-1241/) у 1205 році за ініціативою экс-імператора Ґотоба (Дайдзьо-тенно, 1180-1239 /роки правл.: 1183-1198/), стала восьмою "імператорською" антологією. Її поява ознаменувала новий етап розвитку поезії вака. Як свого часу "Кокін-сю", ця антологія також була зразком для багатьох наступних поколінь японських поетів. А її укладач Фудзівара Тейка, як і його славетний попередник Кі-но Цураюкі, теж був видатним поетом і філологом, мав офіційний титул придворного поета й займався організацією численних поетичних турнірів. Більшість поетів, чії вірші містяться в "Сінкокін-сю", були переможцями саме цих дуже популярних серед столичної аристократії тієї епохи поетичних змагань, перемога в яких приносила авторові вірша-переможця не лише похвалу імператора і давала можливість швидшого просування по ієрархічних сходинах, але й прославляла його ім'я. Відомо, що активну участь у відборі поезій для цієї антології брав також імператор Ґотоба (1180-1239), за наказом якого вона створювалась, і який сам був талановитим поетом, про що свідчать його власні вірші, що увійшли до складу "Сінкокін-сю".

За своїм обсягом нова поетична антологія, яка судячи з її назви (Нова "Кокін-сю"), мала стати на один рівень з надзвичайно популярною вже в ті часи "старою" "Кокін-сю", була майже вдвічі більшою і містила 1979 віршів, написаних у жанрі *танка*. Її структурна композиція повністю повторювала "Кокін-сю" – 20 книг-сувоїв, кожна чи декілька з яких об'єднували поезії на одну тему: пори року, пісні-вітання, пісні скорботи, пісні розлуки, подорожні пісні, пісні кохання тощо. Характерною структурною особливістю "Сінкокін-сю" були лише дві її заключні частини з віршами релігійної тематики.

(І. Бондаренко)

*Із розділів XI-XV
"Лісні кохання"*

В ущелину між скелями сховаюсь
Далеко в горах
Від людських очей
І в самоті
Порину в тужні думи!

(Сайгьо-хосі)

Чи довго ще залишилось мені
На цьому світі жити –
Я не знаю,
Але цей біль жагучий –
Назавжди!

(Фудзівара-но Йосітака)

Усі мене забули!
Але знають про це лиш дощ,
Що мочить рукави,
Та безсердечний місяць
Над горою.

(Дайдзьо Тенно /імператор Готоба/)

Кохання смуток.
Від жагучих сліз,
Здається, навіть небо похмурніло:
Яскравий місяць в спальні
Потьмянів!

(Гон-тюнагон Кінцуне)

"Ніколи не забуду!" – запевняла,
Прощаючись...
Лиш місяць, що в ту ніч
Світив над нами,
Іноді заходить...

(Фудзівара-но Арі-іе)

Яка байдужа!
Мабуть, розлюбила.
Та дорікати не стану,
Бо ж колись
Були ми з нею зовсім не знайомі!

(Сайгьо-хосі)

Ті сльози,
Що сьогодні на світанні
З очей моїх котились на рукав,
Услід за дзвонами
До неба піднялися!

(архієпископ Дз'єн)

На наші білосніжні рукави
Росинки падають,
Віщуючи розлуку,
А душі вітер
Смутком пронизав!

(Фудзівара-но Садаіе /Тейка/)

Якщо це правда, що життя – роса,
Я згоден зникнути,
Аби хоч раз почути
Її, жорстокої, розкаяння слова...
Та зникнувши, чи зможу їх розчути?

(Фудзівара-но Мотодзане)

Приїхати невдовзі обіцявся...
Засохле листя
Вітер позривав –
Нічній росі
Нема за що чіплятись!

(Ідзумі Сікібу)

Із розділів XVI-XVIII "Різні пісні"

Із білоцвітом, що злітає з вишень,
Порівнюю в думках
Цей грішний світ!
Але куди мені
Від нього дітись?

(Сайгьо-хосі)

Спустившись з гір зубчастих,
Поміж сосен
Усе ще блимає, мигтить
З останніх сил
Такий люб'язний місяць світанковий!

(Фудзівара-но Нарікію)

За вітром стелиться
Димок із Фудзіями,
Зникаючи у небі,
Ніби він
Мені, нетямі, вказує стежину.

(Сайґьо-хосі)

Із розділу XIX "Синтоїстські обрядові пісні"

Старіючи,
Стаю все більше схожим
На Тебе, Боже!
Потай від людей
Чекаю зустрічі з Тобою нетерпляче!

(Невідомий автор)

Якщо мене спитають земляки,
Про радість і про горе
В грішнім світі
Я їм повідаю
Всю правду залюбки!

(Невідомий автор)

Очей не відвести!
Зникають хмари
Над горами святими,
І з небес
Вечірнє сяйво місяця струмує!

(Дайдзьо Тенно /імператор Готоба/)

Із розділу XX "Буддійські обрядові пісні"

Немов дороговкази,
На узбіччі –
Маленькі світлячки,
І я один
Прямую в неба темряву вечірню!

(Дзякюдзен-хосі)

Розтануть хмари,
Проясниться небо,
І, як завжди,
Над грішним світом цим
Кружляти буде місяць яснолиций!

(Дзякюдзен-хосі)

Як білі хмари, з горами зустрівшись,
Вершини покидають,
Так і я
Цей світ обридлий
Вже давно б покинув!

(Мінамото-но Суехіро)

О! Як би ми
Зненавиділи світ,
Якби не знали,
Що нещастя наші
Минулим теж зумовлені життям!

(Нідзьоноін-но Санукі)

Якщо це сон – це сон!
Але ж і дійсність
Від сну не відрізнити!
Пробуджусь
І не збагну ніяк – в якому світі?

(Акадзومه Емон)

Сьогодні навіть дим
Не так, як завжди,
А стелиться на захід –
В далечінь,
Куди й моїх думок лежить дорога!

(Сагамі)

Пітьму розсіюючи,
В душу проникає
Сіяння місяця.
Невже тому, що я
До західного схилу наближаюсь?

(Сайгьо-хосі)

(Переклад І.Бондаренка)

Антологія "Сто поетів – сто пісень"

"ГІАКУ-НІН-ІШШУ" ("Сто поетів – сто пісень") це один з найдавніших збірників японської поезії, писаних у роді "танка". Упорядкував цей збірник двірський учений і поет Садас Фужівара¹ 1235 н. е. Сам Садас Фужівара увійшов до збірника тан-кою 97².

Уже так склалось ество японської нації, що до поезії японці підходять з неабиякими церемоніями й по нинішній день. Либонь нема японця, який нічого не знав би про традиційну поезію "танка", нема й такого, який ніколи не чув би про цей збірник. Це, зрештою, так само закономірно, як і те, що нема українця, який нічого не чув би про "Слово о полку Ігоревім".

Японська поезія родом своїм силабічна, як була нею й наша поезія часів барокко³. У танках, як правило, немає рими, не знайти там ані алітерації, ані того, що в нас зветься ритмікою. Танки лише суворо дотримуються визначеного числа складів.

Японські поети користувалися формою цього усталеного розміру протягом сторіч. Розгляньмо, отже, характер цієї досконалої мініатюрної поезії.

Танка містить у собі п'ять рядків, число складів точно 31, при чому порядок їх такий: 5-7-5-7-7⁴.

Ось зразок танки, яка не ввійшла до цього збірника, її написав поет Сането-мото Мінамото в день, коли вбивця з-за рогу зарубав його в містечку Камакура:⁵

5 – *Ідете інаба*

7 – *нушінакі ядо то*

5 – *нарину томо*

5 – *нокіба но юме йо*

7 – *гару во васуруна.*

(Покинутим здається рідний дім,

я відійшов, помандрував наниз.

О сливо, що ростеш попри карниз, – весною розквітай мені при нім.

Молю за це богів еством усім!)

Наводивши тут переклад, відразу зазначу, що вкластися в точний розмір танки і в той же час передати українською мовою багатющий зміст мініатюрної поезії – попросту неможливо. Для перекладу я вибрав п'ятистоповий ямб, рядки в моїх переспівах силабо-тонічні, і вони римуються таким порядком: а-б-б-а-а, або а-б-б-а-б, або ж іншими подібними комбінаціями, щоб бодай символічно віддати цю систему 5-7-5-7-7. Точним бути я намагаюсь, отже, тільки у відданні змісту з його соковитістю епітетів та метафор, так, як я їх розумію і відчуваю.

¹Edwin O. Reischauer and Joseph K. Yamagiwa. Translations from Early Japanese Literature. Harvard University Press, Cambridge 1951. Див. також Ігор Шанковський. Дисонанси. Видавництво "Київ", Філадельфія, 1960, примітки до перекладів з японської поезії.

²Переклади танок і хронологія -авторів подаються в цій книзі за тим самим порядком, що й в оригіналі. Час охоплює собою приблизно рр. 670–1235 н.е.

³Про структуру української бароккової поезії див. Особливо Дмитро Чижевський. *Історія української літератури*. УВАН, Нью-Йорк, 1956.

⁴Robert N. Brower and Earl Miner. Japanese Court Poetry. Stanford University Press, Stanford 1961. Для порівняння я подаватиму через усю книгу вимову оригінальних рядків українською абеткою.

⁵Райшауер та Ямагіва, цит. тв. – Про цю подію див. Примітки до танки 93.

Треба при тому відзначити, що сама мова японських поетів має розвинені властивості для гри словами, для утворення подвійного значення окремих слів, каламбурів тощо. Тим то допуститися неточності в перекладі дуже легко¹.

Японські поети, наприклад, кохаються у вживанні слів², які служать для того, щоб надавати якому-небудь рядковій елегант-ного шліфу, і при цьому розуміється, що хоча його написано тільки раз, зоно читається двічі. Таке знайдемо, приміром, у танці 16, де слово "мацу" написано лише раз, але воно має подвійне значення, ховає в собі два інакші поняття. Це так, якби хтось сказав по-українському: "Симпатія це, хоча й непотрібно згадувати, те, чого я не матиму ніколи".

Відомі в японській поезії також і "крилаті слова" – епітети³ абож гра слів, де перші два-три рядки не мають ніякого зв'язку, крім подібності вимовляння, зі змістом танки⁴.

Збірник "Гіаку-нін-ішшу", взагалі велика більшість японської традиційної поезії виключає можливість вживати слова з китайської мови, що ними рясніє мова щоденного вжитку⁵.

Японська літературна мова позбавлена й тіні вульґаризмів, як от виразу "мотекоє" ("принеси"). Це, до речі, перше, чого я навчився, перебувавши десять років тому в Японії, саме, що треба сказати "мотте-кітте, кудасаї" ("прошу принести"), але ніколи – "мотекоє"!

Відсутність вульґаризмів у японській літературній мові слід пояснювати либонь тим, що за давніх часів у поезії вправлялися тільки шляхтичі, двірські урядовці й священники і що тільки вони мали на це дозвіл. Інакше кажучи, все, що дійшло до нас, було писане високими двірськими достойниками. Простолюддя тих часів, за японськими звичаями, не повинно було навіть знати, що на світі існує форма танки чи взагалі поетична форма вислову. Феодальні закони країни веліли, щоб до поезії, культури, мистецтва допускалася сама провідна верства.

Однак, існує легенда про принца Ота Докван⁶. Вона оповідає, що цей принц поїхав одного разу в гори на полювання, і ловців (він був у супроводі почоту) застала там буря. А що ловці не були споготовані на лиху погоду, то й промокли добряче. Якось добившись до придорожної гостиниці, принц постукав у двері й попросив у служниці, що відчинила йому, якої-небудь накидки. Дівчина подалась назад до гостиниці, проте незабаром повернулась і, почервонівши, подала принцеві квітку "ямабукі" (рід жовтої гірської троянди) на розгорнутому віялі, з низьким уклоном. З-за такої, здавалося б, нетактовності супроти своєї особи принц спалахнув гнівом і, нічого не сказавши, обернувся й пішов. Довго ще палав його гнів, аж поки один придворець із почоту не згадав і не продеклямував йому таку танку:

---

¹За це я заздалегідь прошу вибачення в серйозного дослідника і беру, отже, на себе відповідальність за свої переклади як за авторизовані.

²У примітках я приймаю для таких випадків термін "слово-стрижень".

³Для цих випадків я приймаю означення "слово-подушка".

⁴Наприклад "слова-подушки" див. танку 17, наприклад гри слів – танку 27.

⁵Райшауер та Ямагіва, цит. тв.

⁶William N. Porter. A Hundred Verses from Old Japan. The Clarendon Press 1909.

*Ноае яе
гана ва саке домо
ямабукі но
мі но гітоцу дані
нака зо канашікі.*

Це ямабукі, виквіт чистоти.
Він пелюстки, щоправда, вміє ткати
і листя найзеленіше плекати,
але, на жаль, хоч знає він рости –
його не жати! З нього – жадні шати.

Останнє речення у достотному перекладі означає: "мені ніяково, але я не маю ні одного зерна". Але якщо з двох слів "мі" та "но" зробити одне слово "міно", то тоді дослівний переклад буде такий: "мені ніяково, що ямабукі не має накидки". Ось таким соромливо-делікатним способом служниця відрекла принцеві, мовляв, у гостиниці немає того, що йому було потрібно. І принц потім довго згадував про те, що проста слугиня у заїзді край дороги виявила таку чутливу душу і таке... тонке знаття поезії!

Збірник складається з любовних віршів або мініатюрних описів природи. Вражає майстерність образів, доглибність роздумів, висока культура поетів. У спокійних висловах читач відчуває той патосний вир, наснагу, які даються людям глибоких почуттів, відчуває весь чар вишневого та сливового цвіту, який, проте, мусить в'янути й опадати. Чує читачеве серце любовний рев гірських оленів, сприймає дотик зів'ялого червоного листя кленів, сумовите кукування зозуль, усю журну велич гірських краєвидів.

Коли ж око читача призвичаєне дивитись оптимістично, то тоді він з певністю оцінює отой японський усміх, що його на Заході звикли називати "маскою, яка ховає справжні почуття".

Слід згадати ще про порядок у перекладі ймень авторів, які входять до цього збірника. В японській мові прізвище автора пишеться першим, тоді слідує прислівник "но" ("з"), а щойно тоді решта імені. Але через те, що такий порядок міг би належно оцінити тільки японський читач, імення над перекладами подаються за європейським порядком: спершу ім'я, потім прізвище. Над японськими ж текстами, подаваними українською абеткою, імена авторів зберігають оригінальний порядок.

У деяких випадках Садає Фужівара подає тільки титули авторів, бо ймення були вже тоді недоступні або автор був загальновідомий усім саме своїм титулом.

Наприкінці хочу ще подати кілька вказівок щодо читання оригінальних текстів, поданих українською абеткою. Адже може бути так, що читачеві зустрінеться знайомий японець, і він захоче порадувати його читанням уголос. Тож у японській мові наголошується кожна голосівка, незалежно від їх кількості у слові. Японська мова не знає дифтонгів – довгі голосні, над якими в цій книзі поставлено риску¹, вимовляються так, наче б там стояли поруч дві однакові, обидві наголошені голосівки. Затямивши це, можна легко читати поправною японською мовою.

---

¹З технічних причин ця риска в різних шрифтах нашого видання має дещо відмінні форми. – Прим. вид.

З прочитаного про японську поезію я вважаю за свій обов'язок скласти признання науковим працям Едвіна О.Райшауера та Джозефа К. Ямаґіви, проф. Б.Г.Чемберлена, проф. Клея МакКавлі та п. С.Ушіґасакі, англійським перекладам танок Вільяма Н.Портера. Усі ці автори, до речі, застерігаються, що їхнє наświetлення, погляди, інтерпретації танок правлять за вияв власних переконань. Це важливо знати тому, що в японській мові існують суперечності у значеннях поодиноких слів, а то й епітетів, через віщо розуміти зміст і його інтерпретувати можна по-різному. Та, зрештою, так буває нерідко з старими текстами, зокрема з пам'ятками нашої давньої літератури: адже й досі по-різному пояснюються й тлумачаться "темні місця" того ж таки "Слова о полку Ігоревім".

Переклад "Ґіаку-нін-ішшу" це перша спроба дати читачеві *повнотою* один з найстаріших збірників японської традиційної поезії. Разом з тим це перший повний переклад цього збірника, зроблений котроюсь *слов'янською мовою*.

Тим то ознайомлення українського читача, аматора поезії з цією працею буде бодай соняшним зайчиком на майже темному екрані українсько-японських літературних зв'язків.

Сто поетів – сто пісень (фрагменти)

Танка з

Какі-но-мото но гітомаро

Ашібіхі но

ямадорі но о но шідаріо но

наґа-наґаші йо во гіторі ка мо нему.

Достойник какіномото

Хвіст у гірського славиться фазана, його не видно в леті із-за пліч.

Так довгою мені здається річ

тих роздумів, що ніють, наче рана,

на самоті в жорстоко довгу ніч.

Цього поета знайдено немовлям під деревом хурми, що по-японському звється "какі" (звідки й пішло його наймення). З часом він став, двірським достойником імператора Момму, який панував 697–707. Какіномото й досі вважається одним з кращих поетів періоду давньої японської поезії. По його смерті названо його "богом поезії" і побудовано на його честь дві святині: одну в Ічіно-мото, другу в Акаші, поблизу міста Кобе. Помер Какіномото 737 року.

Четвертий рядок японського тексту має слово "наґаші", яке можна перекладати як прикметник "довгий" або як дієслово "тинятися", "скитатися". При тому слово "йо" може означати або "ніч", або "життя". Отже, цей рядок, який я розумію як "довга-довга ніч", можна також перекладати як "життя триває-триває" (волочиться!). "Ямадорі" в дослівному перекладі це "гірський птах", "ашібікі" це (як пояснювано вже у вступній статті) слово-подушка, яке треба

розуміти як "вершина-гора", що, проте, в переносному значенні править за перший склад слова "фазан".

Танка 4 **Ямабе но акагіто**

*Таґо-но-ура ні
учі-ідете міреба
шіротає но
Фужі но такане ні
юкі ва фури-цуцу.*

Акагіто Ямабе

Помандрував я берегом морським, повз Таґо йшов і радощі леліяв і бачив, як вершини шпиль замріяв, святої Фужі білий херувим – крізь пелюстки пухнастих сніговіїв.

Акагіто Ямабе був сучасником автора попередньої танки й суперником його на звання "бога поезії". Таґо – приморська місцевість у провінції Ізу, що славиться прекрасним виглядом на святу гору Фужі. Український читач уже мав нагоду познайомитися з творами Акагіто Ямабе: вибір моїх перекладів творів цього поета друкувався в журналі Нові дні, ч. 4; квітень 1965, там же друкувався й переклад цієї танки в іншому варіанті.

Танка 5 **Сару Мару Таю**

*Оку яма ні
моміжі фумі ваке
наку шіка но
коє кіку токі зо
акі ва канашікі.*

Жрець Шінто Сару Мару

Я чую оленя могутний рев,
що лине понад прірвою гірською.
І жалібно зривають, як рукою, зів'яле листя кленів із дерев –
вітри, і зносять хвилию морською.

Про автора цієї танки не знаємо нічого, але припускають, що він жив і писав перед 800 роком.

Олені й зів'яле листя кленів часто зустрічаються в давній японській поезії, коли автор бажав описати осінь.

Танка 6 **Чу-нагон Якамочі**

*Касасагі но
ватасеру гаші ні
оку шімо но
шірокі во міреба
йо зо фуке ні керу.*

ДОРАДНИК ЯКАМОЧІ

Коли догляну на сорочім мості.
що князь-мороз у паморозі ліг
і плащ сріблястий простелив до ніг,
то знаю: ніч розтане в високості
і ранок зійде незадовго в гості.

Якамочі був губернатором провінції Кіюшу і володарем північної та східної Японії, де на той час ще не зазнали навіть найпри-митивнішої цивілізації. Він помер 785 року. При імператорському палаці в Кіото є місток, що зветься "сорочим". Але автор, мабуть, написав цю танку під впливом легенди про ткалю й пастуха.

Існує легенда, що ткаля (зоря Веґа) була колись молодою дівчиною і жила по тому боці річки Молошного шляху (як "Марічка" в нашій пісні). Вона шила одягу для богів. Одного разу над нею змилося сонце й спричинило те, що з нею одружився пастух (зоря Аквілла), який жив по другому боці річки Молошного шляху. Але що з-за цього одруження богам бракло одяжі, вони розлучили молодят і дозволяли ткалі відвідувати чоловіка тільки раз на рік, сьомої ночі сьомого місяця. Легенда оповідає далі, що цієї ночі злітається безліч сорок і утворює живий місток через річку, аби ткаля могла перейти натойбік і відвідати любого чоловіка. І тоді лягає паморозь перед світанком.

Танка 23 **Ое Но Чісато**

*Цукі міреба
чіжі ні моіо косо канаші кере
ваґа мі гітоцу но
акі ні ва аранедо.*

ЧІСАТО ОЕ

Сумус місяць під осінню нічку
І сповиває думи в неба шалі.
І кожен смертний знає власні жалі:
дарує осінь болю жовту стрічку
і ніч вергає у похмурі далі.

Припускають, що Чісато Ое жив наприкінці їх сторіччя, був сином канцлера держави й надзвичайно плідним поетом. Напевно відомо, що він був філософом і служив двірським опікуном імператора Сеіва, який володарював 859–876.

Танка 24 **Кван-ке**

*Коно табі ва
нуса мо торі-єзу
Тамуке-яма
моміжі но нішікі
камі но мані-мані.*

КВАН КЕ

Не мольб слова палкі на шовку ткані приношу до твоєї я святині.
Зате прийми кленове листя нині,
що в Тамуке росте, ласкава пані, –
воно як дар миліше для богині.

Ім'я автора означає по-японському "дім з очерету". Але справжнє ім'я було Мічізане Суг'івара. Він був славетним державним діячем під час панування імператора Уди й широко відомим ученим. Його творчість нараховує двадцять томів поезії і двісті томів історичних писань. Але він попав у неласку, його зміщено в 901 році, й він помер два роки пізніше на вигнанні в Кіншў, коли йому було 59 років. Його досі називають в Японії "Тенжин Сама", що означає "бог каліграфії": таке бо гарне було його рукописьмо.

"Нуса" – кольоровий шовк, який розтинався на пояси й на якому записувано молитви і даровано святиням. Тамуке-яма но Гашіман – святиня в Нарі. Ця околиця славиться кленами, і треба припускати, що автор хотів сказати, мовляв, червоне листя кленів восени править за кращий подарунок для святині, ніж найпишніший шовк з молитвою. Ще можна пояснювати зміст так, мовляв, "Тамуке-яма" це "жертвна гора", де приносяться жертви богам.

Танка 29 **Оші-кочі Но Міцуне**

*Кокоро-ате ні
орабая ораму
гацу шімо но
окі мадовасеру
шіра гіку но гана.*

МІЦУНЕ ÔШІКÔЧІ

В саду шукаю білі хризантеми
і не знаходжу на сніжистім морі:
не розпізнати барв на цім просторі.
Страхає думка, в серці тужні щеми –
така сьогодні паморозь надворі.

Міцуне жив на початку Х сторіччя і був одним з авторів, старовинного збірника танок *Кокін-шу* (*Оди давні й нові*). Інформації про цей збірник див. І.Шанковський. *Дисонанси*. В-во "Київ", 1960, ст. 63–66.

Танка 30 **Мібу но тадаміне**

*Аріаке но
цуренаку місші
вакаре йорі
акацукі бакарі
укі-моно ва наші.*
ТАДАМІНЕ МІБУ

Ненависний, холодний місяченько,
що криє передранні тиховії!
Самотній я зостався, без надії.
Та сто раз гірше – в дня прихід, раненько:
моїй світання не світає мрії.

Автор святкував ще своє 99-річчя, але до сотні не дожив. Помер 965 р. Він був батьком автора танки 41 і, як і автор попередньої танки, одним із складачів збірника *Кокін-шу*.

Танка 33 **Кі Но Томонорі**

*Гісаката но
гікарі нодокекі
гару но гі ні
шізу кокоро наку гана но чірураму.*

ТОМОНОРІ КІ
Весна-красна вернулася вчистото,
на небі сяє золотисте сонце
і пестить лагідно моє віконце.
А тут хоч плач, бо пелюстки всі чисто
злітають, мов розірване намисто.

Томонорі Кі, цей надзвичайний майстер танки, був онуком Учі-сукуне Таке, славетного в японській історії самурая (воїна), й братом у перших Цураюкі, автора танки 35. Він також був одним з укладачів збірника *Кокін-шу*. Помер на початку Х сторіччя.

У цій танці він уболіває над вишневим цвітом, на який так люблять споглядати японці. "Гісаката" в оригіналі це те, що ми прийняли називати "слово-подушка". Воно означає "небо", але в модерній японській мові не має якогось особливого значення. Вживають його тепер у сполучі з словами: сонце, місяць, небо ітд. В цьому випадку воно означає "світло" (сонце сяє з неба).

Не можу втриматись, щоб не навести тут свій ранній переклад цієї танки, зроблений 19. серпня 1955 і досі ніде не друкований:

Прийшла весна, і знову ясно сяє,
і гріє небо життєдайне сонце.
Так любо зазирає у віконце!
Я чуть не плачу: біль ми серце крає,
бо пелюстками гілля облітає.

Танка 34
Фужівара Но Окі-казе

*Таре во ка мо
шіру гіто нісему
Такасаґо но
мацу мо мукаші но томо нара-наку ні.*

ОКІКАЗЕ ФУЖІВАРА

Давно мої вже повмирали друзі, з якими я ділив вино і піт.
Та ось тих самих шум соснових віт
при березі в Такасаґо, у лузі –
я пам'ятаю їх із давніх літ.

Окіказе Фужівара був урядовцем у провінції Саґамі в 911 році. Дата смерті невідома. Про нього згадується в матеріалах до японської літератури як про живу людину ще 914 р.

Такасаґо – приморський край у провінції Гаріма, славиться струнками соснами (про цю місцевість див. танку 73). Сосна символізує в японських повір'ях довголіття. Існує легенда, в якій говориться, що кожних 1000 років сік сосни перетворюється на янтар.

Танка 35
Кі-но Цураюкі

*Гіто ва іса
кокоро мо шіразу фуру сато ва
гана зо мукаші но
ка ні ніої керу.*

ЦУРАЮКІ КІ

Вертаюся в село, де я зростав: нових облич мій зір уже не знає.
Та запах пелюсток, що долітає
з-за брам твоїх, – незмінний: унаяв
він пахоцці дитинства навіває!

Цураюкі Кі жив 884–946. Це найбільший клясик в японській літературі й перший поет, який почав писати прозою. Він був головним збирачем і упорядником збірки *Кокін-шу*. (Про цей збірник уже згадувалося у примітках до танок 29, 30, 33. Автори цих танок допомагали Цураюкі Кі укладати збірник. Він складається з двадцятьох томів і містить 1100 танок. Скомплектовано його 922 року.)

Записано, що одного разу Цураюкі Кі відвідав приятеля після довгої розлуки, і коли той жартома запитав, як він запам'ятав дорогу до його дому по такому довгому часі, – Цураюкі відламав галузку квітучого сливового дерева, що росло в загороді приятеля, притьмом уклав подану тут танку і подав приятелеві галузку й танку без слів. Так вони й порозумілися.

Танка 36
Кіовара но фука-ябу

*Нацу но йо ва
мада йої наґара
акенуру во
кумо но ізуко ні
цукі ядорураму.*
ФУКАЯБУ КІОВАРА

Ця літня ніч могла б ще залишитись, хотілось би ще дрібоньку поснитись.
На хмари споглядаю я в цю мить –
котрою ж місяць побажає вкритись?
...Аж ось і ранок стрілами летить!

Про цього автора відомо тільки те, що він був батьком автора танки 42.
Час його життя, за здогадом, відносять до Х сторіччя.

На мою думку, автор вельми талановитий лірик, і тому надзвичайно шкода, що про нього нема ніяких відомостей.

Танка 51
Фуґівара Но Санеката Асон

*Каку то дані
еява Ібукі но
саші-моґуса
сашімо шіраї на
моюру омої во.*

Дорадник Санеката Фуґівара

Нехай любов як рани на ногах
з горючих страв, із трав твоїх, Ібукі,
зелена гірко! Гірко крити муки,
та милій не побачити в сльозах
мене, хоч серце ние від розпуки.

Дорадник Санеката Фуґівара жив наприкінці Х сторіччя.

Танка говорить про рослину "артемізи", листям якої випалюють чиряки й виразки на ногах. Листок прикладають до виразки, запалюють, і він зразу ж згоряє. Від цього вискакують пухирці, а часом з'являються й болючі рани. Ібукі – гора, яка розділює провінції Омі та Міно, де, власне, росте згадана рослина.

Але слово "ібукі" можна теж перекладати як "ію бекі", що у сполуці з словами "е-я-ва" означає: "ах, якби я міг признатись". "Еява" як одне слово означає, тим часом, "надзвичайний".

Такі труднощі часто зустрічаються при перекладах з японської поезії. Слід звернути ще, приміром, увагу на слово "сашімо" в третьому й четвертому рядках японського тексту. "Саші-моґуса" означає рослину артемізи, але "саші мо" значить: "навіть, коли боляче". "Сашімо" як одне слово значить: "таким робом", "отже".

На прикладі цієї танки можна бачити, як дуже захоплювались японські поети можливостями "гри слів".

Танка 52 **Фужівара но Мічі-нобу асон**

*Акенуреба
куруру моно то ва
шірі наґара
нао урамешікі
асабораке кана.*

Дорадник Мічшобу Фужівара

Мені взнаття: преніжна лагідь-ніч
заступить світло крізь моє віконце.
Та кожен раз, як будить мене сонце,
ніяк я, в'ялий, не розправлю пліч:
ненавиджу світанку світле лонце.

Дорадник Мічінобу Фужівара жив там само десь у Х сторіччі.

Цю танку я вже перекладав раніше, трохи іншим методом. Вона ввійшла до другої книжки моїх поезій (Дисонанси, стор. 68). Ранній переклад складався лише з чотирьох рядків. Наведу його тут для порівняння:

Загине день, і знов,
Я знаю, ніч злетить...
Рань ненавиджу, бо
Примусить йти.

Танка 77 **Сутоку ін**

*Се во гаямі
іва ні секаруру
такі-ґава но
варете мо суеті
аван то зо омою.*

Імператор Сутоку

Надвоє річку розділяє камінь,
і два струмки речуть могутнє слово,
і водоспадом кожен мовить ново.
Та бачу: впавши, обома струмками
в одну струю збігаються там знову.

В Японії є містечко Камакура, і там донині стоїть славетна бронзова статуя Будди-Аміди. Містечко це збудував імператор Сутоку, який володарював 1124–1141. Його змусили зректися престолу, – змовників організував батько імператора, сам колишній імператор Тоба, – щоб звести на престіл рідного брата Коноє. Сутоку віддався церковним справам і помер 1164 р. на вигнанні, у провінції Санукі.

Танка символізує розлуку двох закоханих, що мають зустрітися ще раз.

Танка 78 Мінамото Но Канетаса

*Аважі шіма
кайою чідорі но
наку кое ні
іку йо незамену
Сума но секі-морі.*

Канетаса Мінамото

Між островом Аваї та землею –
криклива чайка тишину тривожить.
У Сума завше томляться сторожі,
безсоння випивши на ложах з глею.
І так – аж ранок світло наворожить.

Автор був сином Канесуке і помер бл. 1112 року.

"Чідорі" це польовий кулик, але автор, мабуть, мав на думці чайку, тому що описана подія відбувається на морі, між островом та берегами материка. Аважі – великий острів неподалік берегів Японії та Сума. Місцевість ця на берегах Японії, у провінції Сетцу, навпроти острова.

Танка 97 Фуґівара но садає

*Кону гіто во
Мацу-чō но ура но інуґаґі ні
яку я моші но
мі мо каґаре-цуцу.*

Садає Фуґівара

На Мацучō мрійних берегах
зідхаю, плачу, любя, за тобою.
І холодно вечірньою порою.

Солянки, що просохли на вітрах,
потріскали, як власні рани болю.

Садає Фужівара – поет і науковець, який упорядкував цей збірник. Аматори поезії вже мали змогу познайомитися з цим автором (див. Дисонанси, ст. 61). Він був сином поета Тошінарі, автора танки 83, і потім посвятився священничому життю. Помер 1242 р., проживши 80 років.

Мацучō – північний берег острова Аважї, але це слово означає також "місце побачень і туги". "Каґаре" значить "тріскати від спеки" або "випаровуватись" (напр., морська вода на солянках), але воно так само може означати: "любити до нестями", "тужити".

Танка 98 **Фужівара но Іе-така**

*Казе сойоґу
Нара но оґава но
йґуре ва
місоґі зо нацу но
шірубші нарі кері.*

Іетака Фужівара

Темніє вечір, лагідний вітрець,
і потічок дзюркоче коло Нари,
і плюскіт богомольців... Як примари!
Купаються при храмі. Під кінець –
здається: літній сон з небес, із хмари.

Іетака Фужівара помер 1237 року.

Слово "місоґі" значить "обряд". У релігії шінто вірують, що коли скупатися перед молитвами в річці, то тіло очищається від гріхів.

Ця танка була написана на стіні в імператорському палаці в Нарі.

ПРИМІТКИ

1. А.А. Коцеевский. Тексты пирамид. Том. 1. Друкується за зб.: Записки Новороссийского университета историко-филологического факультета. Том 14. Одесса, 1917.

2. Олександр Леопольдович Коцейовський (1887 м. Чернігів – 1919) відомий єгиптолог, учень Б. Тураєва та А. Ермана, приват-доцент Новоросійського університету, автор фундаментальної праці про "Тексти пірамід" (1918), у якій дешифровано до 300 написів. Вона стала магістерською дисертацією вченого, яку він захистив у Харкові 1919 року. У сьомому томі "Записок клас. отд. Рус. археолог общества" 1913 року була надрукована його розвідка "Закликання Ізиди та Нефтіди", 1916 – "Славослів'я Озіріса" (зб. "Древний мир"). Див. детальніше про О. Коцейовського: Зленко Г. З полону літ. – К. 1999; Його ж: Єгиптолог з-під Чорного моря. // Чорноморські новини. 2005. 5 листопада.

3. Матеріал взятий із кн.: Поезія давнього Єгипту. Друкується за: Леся Українка. Зібр.тв. у 12 т. Т.2., К., 1975, а також за публікацією "Всесвіту", 1980, №11 (переклади Б.Стельмаха).

4. Франко І. Коментар до перекладу "Вступної уваги" проф. Ж. Маспєро до праці "Єгипетські казки і казка про двох братів". Обидва матеріали, як і сама казка в перекладі І.Франка, друкуються за виданням: В.А. Клоустон. Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни. З англ. мови переложив А.Кримський. – Львів, 1896.

5. Ахнатон. Друкується за виданням: Ірина Дибко. Ахнатон. Поема з життя Давнього Єгипту. – Буенос Айрес, 1986.

6. Франко І. Вавилонські гімни й молитви. Друкується за виданням: Вавилонські гімни й молитви. Переклади з поясненнями Івана Франка. – Львів, 1911. Див. також: Франко І. Повне зібр.тв.: У 50 т. – К: 1977. – Т.8

7. Невгамовний Гільгамеш – рецензія Вол. Жили, відомого літературознавця, на переклад епосу про Гільгамеша, виконаний Іриною Дибко, друге видання якого було здійснене 1997 року (Потомак, США)

8. Про того, хто бачив усе. Друкується за кн.: На ріках Вавилонських. З найдавнішої літератури Шумеру, Вавілону, Палестини / Упорядн. М.Москаленко. К., 1991. Перший розділ передмови до книги "Найдавніша література Близького Сходу", підготовлений І.Дьяконовим, присвячений епосу про Гільгамеша.

9. Гільгамеш. Уривок із поеми – переспіву Ірини Дибко. Повністю поема вперше була надрукована 1984 року (Потомак, США) і здобула високу оцінку фавхівців, серед яких були Г.Костюк, Р.Кухар, В.Жила, С.Наумович та ін. Згаданий у передмові до другого видання "Гільгамеша" (1997. Потомак) сонет М.Зєрова "Гільгамеш", датований травнем 1922 року, був уміщений у кн.: Микола Зєров. Вибране, – К., 1966 – с.73. Ось цей текст:

Гільгамеш

Ут – Напіштіме, давній предку мій,

Загублений в далекім океані,

Я – Гільгамеш, прославлений на брані,

Я – цар Урука, кат і лиходій.

Я друга мав. На щастя й супокій
Він обернув мої пориви п'яні,
І от умер мій добрий Еєбані,
І клятих дум мене бентежить рій.
Порадь мені, мій предку староденний,
Як людський вік продовжити нужденний,
Як доступитись загадок буття?

А ветхий рід, мов особливу ласку.,
Рипить йому, провадить давню казку:
Рай, та потоп, та дерево життя...

10. Давньоєврейська література-фрагмент із праці І.Дьяконова "Найдавніша література Близького Сходу", що відкриває українське видання найдавніших пам'яток Шумеру, Вавілону, Палестини "На ріках Вавілонських" (Упорядник М.Москаленко.К., 1991) і, зважаючи на інтерес до неї й тираж, одразу стала недоступною для широкої аудиторії читачів.

11. Друкується за виданням: Старе письмо старого та нового Завіту. Повний переклад о.Івана Хоменка, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами. Укр. бібл. тов-во, 1992.

12. Праця І.Франка "Короткий нарис..." подається за виданням: Франко І. Повн. Зібр. Тв.: У 50 т. К., 1983. – т.38.

13. Фрагменти передмови І.Франка друкуються за працею "Вибір декламацій для руських селян і міщан". Львів, 1902. Див. також: Франко І. Повн. збір. тв.: У 50 т. – К.1982, т.33.

14. Уривки з праці Д.Овсянико – Куликовського "Основы ведаизма" подаються мовою оригіналу за кн.: Овсянико-Куликовский Д.Н. Собр. Соч.: В 9т. Основы ведаизма. – Спб.1911. – т.6

15. Праця О.І. Білецького подається за виданням: Білецький О. "Давня Індія та її література. // Голоси стародавньої Індії. Антологія давньоіндійської літератури. К., 1992.

16. "Концентри індійського світогляду" друкуються за часописом "Література". – 1928. – №1.

17. Праці відомого українського літературознавця, публіциста, санскриптолога з діаспори В.Шаяна подаються за кн.: Шаян В. Віра наших предків. – Гамільтон, 1987. – т.1.

18. Гімни "Рігведи", перекладені П.Ріттером, – за кн.: Голоси стародавньої Індії. Антологія давньоіндійської літератури. – К., 1987. – т.1. Переспів гімну "Пізнання" виконаний А.Ткаченком для цього видання.

19. "Восемь гимнов "Ригведы" санскриптолога, іраніста, литuanіста Миколая Крушевського (1851- Луцьк – 1887 – Казань) уперше побачили світ російською мовою у праці: Изв. и уч. зап. императ. Казан. ун-та. – Казань. – 1879. Июль – август.

20. Вміщені у хрестоматії гімни, перекладені автором, подаються за виданням: Миколай Крушевський. Вісім гімнів Рігведи. Луцьк. 2004. Упор. З.О. Пахолук.

21. Друкується за кн.: Шаян В. Віра наших предків. – т.1.

22. До "Атхарваведи" (Веди атхарванів), четвертої самхіти (збірки) вед, увійшли численні магічні формули, замовляння, заклинання. Переклади текстів "Атхарваведи" подані за кн.: Голоси стародавньої Індії. Антологія давньоіндійської літератури.

23. Друкується за виданням: Франко І. Повне збір. тв.: У 50т. – К., 1977 – т.8.

24. Подано за кн.: Голоси стародавньої Індії. Антологія давньоіндійської літератури.

25. "Ману і потоп світу" та "Сунд і Упасунд" друкуються за виданням: Франко І. Повн. збір. тв.: У 50 т. К. 1977. – т.8

26. Переклад П.Ріттера поданий за виданням: Голоси стародавньої Індії. Антологія давньоіндійської літератури.

27. Друкується за виданням: Бгагавадгіта (Божественна пісня). – Париж, Львів, 1999. Передмова Г.Дідківської. Переклад та примітки Миколи Ільницького.

28. Фрагменти із праці О.Білецького "Давня Індія та її література" подаються за кн.: Голоси давньої Індії. Антологія давньоіндійської літератури.

29. Уривки з поеми "Рамаєна" в перекладі П.Ріттера друкуються за тим же виданням.

30. Стаття С.І. Наливайка, відомого гіндолога, перекладача, літературознавця, написана для цього видання. Принагідно висловлюємо вдячність авторові за допомогу в підготовці цієї частини проекту.

31. Твори "Дгамапади" подаються за кн.: Голоси стародавньої Індії. Антологія давньоіндійської літератури.

32. Твори, що входять до "Сутти – ніпати", подані за виданням: Франко І. Повне збір. тв.: У 50 т. – К., 1977. – т.8

33. Джатаки в перекладі П.Ріттера друкуються за виданням: Голоси стародавньої Індії. Антологія давньоіндійської літератури.

34. Уривок із праці І.Франка подається за виданням: Франко І. Повне збір. тв.: У 50т. – К. 1981.т.30.

35. Уривки із праці В.Шаяна "До питання сюжету, генези і оригінальності Франкового твору "Фарбований лис" друкуються за виданням: Шаян В. Віра наших предків. – Т.1.

36. Оповідки десята із першої тантри "Втрата дружби", "Про війну ворон і сов", а також перша і друга із третьої тантри "Панчатантри" друкуються за виданням: Панчатантра. Шукасапаті. Переклад із санскриту І.Серебрякова і Тамари Іваненко. К. –1998.

37. Казки зі зб. "Коли ще звірі говорили" І.Франка друкуються за виданням: Франко І. Повне збір. тв.: У 50т. – К., 1979. – т.20.

38. Стаття В.Фурніки, а також переклади з "Тіруккуралу" Тіруваллуvara подані за публікацією "Східного світу", 1993 – №1.

39. Фрагменти з передмови до перекладу "Шакунтали" та уривки із твору подаються за виданням: Калідаса.Шякунтала. Переклад з передмовою й примітками Гната Хоткевича. – К.1929

40. Уривки із "Хмари-вістун" друкуються за виданням: Хмара-вістун. Староіндійська елегія Калідаси. Переклад, вступна стаття, примітки П.Ріттера. – Х., 1928

41. Розвідка С.Наливайка про Бгартріхарі написана для цього видання. Чотири вірші поета подаються за: Голоси стародавньої Індії. Антологія давньоіндійської літератури.

42. Фрагменти праці І.Серебрякова та уривки з "Океану сказань" друкуються за кн.: Сомадева. Незвичайні пригоди царевича Нараваханадатти. Переклад із санскриту І.Серебрякова та О.Микитенка. К.-1984

43. Стаття "Авеста" О.Шокала, іраніста, українського дослідника і перекладача, взята з Укр. літ. енциклопедії.: УЛЕ. В 5т. – т.1. – К.1988. Поезії з "Ясни", однієї з частин "Авести", переспівані А.Ткаченком для цього видання.

44. Коментар А.Кримського до "Каліли і Дімни" взятий із його приміток до перекладу книги: Клоустон В.А. Народні казки та вигадки і їх вандрівки та переміни. З англ. мови переложив А.Кримський. – Львів.1896

45. Стаття Г.Хоткевича, в основу якої покладена праця М.В.Рябініна, що на нього посилається А.Кримський, знаходиться в ЦДІА України у Львові.Ф 688. Опис №1. Од. зб.78. Публікація к.ф.н. Г.Александрової.

46. Переклади А.Кримського та статті про Рудакі й Дакікі подаються за виданням: Кримський А. Тв. У 5т. К.1972. – Т.1.

47. Частини розділів "Шахнаме" Фірдоусі в перекладі А.Кримського та розвідка про неї, які видані були автором українською мовою у Львові, подаються за кн.: Кримський А. Тв. У 5 т. К. 1972. Т. 1.

48. Праця П.Лозієва подана за кн.: Записки історико-філолог. Відділу УАН. 1927. Кн.13-14. Переклади І.Качуровського друкуються за кн.: "Пісня про білий парус". – Мюнхен.1971. А.Кримського – за кн. Кримський А. Тв. у 5т. К. 1972 – Т.1.

49. Переклади із Сенаї та Сааді подаються за кн.: Кримський А. Тв. У 5т. К.1972.т.1.

50. Фрагмент із праці М.Ільницького та Я.Полотнюка "Співець людяності" так само, як і вибрані переклади, друкуються за кн.: Румі. Поезії. З фарсі. Упорядк., передм., переклад М.Ільницького та Я.Полотнюка. К.1983

51. Фрагменти з праці вченого друкуються за виданням: Акад. А.Кримський. Хафіз та його пісні (бл.1300-1389) в його рідній Персії 14в. та новій Європі. Українська Акад. наук. Зб. історико-філолог. відділу. – К.1924 – №9.

52. Лірика Гафіза подається за кн.: Гафіз. Лірика. К.1971. Переклад В.Мисика.

53. "Багаристан" Джамі Р. Гамади друкується за виданням: "Східний світ". – 1995. №1. Тут же подані й переклади з Джамі. Зазначаючи в кінці праці "Дещо написав ... на перську тему з Джамі А. Кримський" ... припускається помилки. Крім згаданого ним перекладу у Кримського є ґрунтовне дослідження про Джамі, на жаль українською мовою не видане. Див.: Архів А. Кримського. ЦНБ ім. Вернадського. Од. зб. 25753.

54. Фрагменти із праці А.Кримського друкуються мовою оригіналу. Подається за виданням: Крымский А. История арабов и арабской литературы, светской и духовной (корана, фыхха, сунны и пр.). Часть 1-5. – М.1911. Див.також: Кримський А. Твори. У 5т. К.1974. – Т.4.

55. Переспіви з древньоарабської поезії виконані для цього видання проф. О.Астаф'євим та студентом спеціальності "літературна творчість" В.Левицьким.

56. Арабська повість про Антара. Уривок із праці В. Клоустона в перекладі А. Кримського, як і уваги до повісті подані за кн.: В.А. Клоустон. Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни. З англійської мови переложив А. Кримський. – Львів 1896

57. Стаття Я. Полотнюка і виконаний ним переклад сур "Корану" //Всесвіт 1990. – №6

58. Переспіви поезій Абу Нуваса та Башшара ібн Бурда виконані для цього видання.

59. Праця А.Кримського, як і переклади поезій Абу-ль-Ала Мааррі, подаються за кн.: Кримський А. Твори. У 5т. – К.1972.- Т.1.

60. Цей матеріал-фрагмент із праці Л.Грицик "Орієнталістика А.Кримського в українському літературному процесі початку 20ст." К. – 1994

61. Друкується за ж. "Всесвіт". – 1990. – №12.

62. Уривки з коментарів А.Кримського про анекдоти-латіфе Ходжі Насреддина взяті із кн.: В.А. Клоустон. Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни. З англ. мови переложив А.Кримський. – Львів. 1896

63. Уривки з романтичної поеми Нізамі "Лейла і Меджнун", що входить до "П'ятириці", подаються за виданням: Первوماйський Л. Твори. У 7т. – К. – 1986. – Т.6.

64. Післямова до українського перекладу "Книги трагедії" Гр. Нарекаці, як і фрагменти із твору подаються за виданням: Книга трагедії. Переклад із старовірменської Мирона Нестерчука. Львів. – 2003.

65. Переднє слово І.Калинця й переспіви творів Н.Кучака друкуються за кн.: Наапет Кучак. Сто і один айрен або Увійти в сад. Переспіви Ігоря Калинця. – Париж, Львів, Цвікау. – 1999.

66. Переклад розділів із романів Я.Цуртавелі та М.Хонелі виконаний О.Мушкудіані для цього видання.

67. Стаття М.Гулака, в основі якої дві промови вченого, виголошені в тифліському гуртку 1884 року, друкується зі скороченням. Див.: "Райдужними мостами. Українсько-грузинські літературні зв'язки. К. – 1986.

68. Стаття О.Білецького подається за газ.: Соціалістична Харківщина. – 1937. – 26 грудня.

69. Стаття "Візантійська література" подається за кн.: Укр. Літ. Енциклопедія. – Т.1. К. – 1988.

70. Праця Й. Сліпого подана за виданням: Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років. У 2 т. – т.1. – Львів.2001. Це виступ визначного церковного діяча і науковця, виголошений 1933 року на 4-й Пінській конференції.

71. "Єгипетські оповідки..." Синесія, Варлаамові притчі, Книга філософа Синтипи перекладені для цього видання Ю.Джугастрянською, А.Ткаченком, О.Калашник.

72. Зразок "звіриного епосу" "Звірі хотіли згоди дійти", що нагадує "Птахослів", у перекладі О.Пономаріва подається за кн.: Звірі хотіли згоди дійти. К. – 1991.

73. Праця "Давньокитайська література" нині покійного китаїста, перекладача І.Чирка підготовлена для цього видання.

74. Фрагменти із "Книги пісень", поезії Цзюй Юаня, Цао Цао, Цао Пі, Цао Чжи, Жуань Цзі, Тао Юань-міна, Юефу Південних династій перекладені Ярославою Шерекою для цього видання.

75. Матеріал про творчість Ван Вей та переклади його поезії подаються за кн.: Ван Вей. Поезії. З давньокитайської перекл. Г. Турков. – К. – 1987.

76. Поезії Лі Бо друкуються за виданням: Первомайський Л.: Твори. У 7т. – Переклади. – К. – 1986. – т.6.

77. Українські переклади поезій Ду Фу подаються за кн.: Танське небо. Китайська поезія доби Тан. Переклади з китайської Ярослави Шекери. К. – 2002.

78. Працю про "Манйосю" й добірку поезії з однойменної антології друкуємо за журналом "Всесвіт" – 1982. – №12.

79. Матеріали про поетичні антології "Кокін-сю", "Кокін-Вака-сю", "Сінкокін-Вака-сю" та переклади з них виконані для цього видання відомим японістом, перекладачем І.Бондаренком. Переклади і науково-критичні статті друкуються вперше.

80. Розвідка про антологію "Сто поетів – сто пісень" І.Шанковського та його переклади подаються за виданням: Сто поетів-сто пісень. Мюнхен. Видво "На горі" І.Костецького. Див. також його переклади з японської давньої поезії у зб.: і.Шанковський. Дисонанси. Філадельфія. – 1960 та ін.

Зміст

Грицик Л. Схід як поле думки	3
Література давнього Єгипту і Дворіччя	
Коцеєвський А. Тексти пірамід (фрагменти)	9
Леся Українка. Передмова до перекладів пісень Давнього Єгипту	15
Ліричні пісні Давнього Єгипту. Переклад Лесі Українки	19
З лірики стародавнього Єгипту. Переспіви Б. Стельмаха	21
Франко І. Коментар до перекладу "Вступної уваги" проф. Ж. Масперо до праці "Єгипетські казки і казка про двох братів"	30
Казка про двох братів. Переклад І. Франка	30
Дибко І. Ахнатон. Фрагменти зі вступного слова	36
Великий гімн Ахнатона. Переклад Ірини Дибко	37
Гімн Ахнатона	39
Франко І. Вавилонські мотиви і гімни. (фрагменти)	40
Жила Володимир. Невгамовний Гільгамеш	56
Про того, хто бачив усе... Епос про Гільгамеша. (табл. I-V) пер. І. Дьяконова, М. Москаленка	61
Гільгамеш. Уривок із поеми. Переклад Ірини Дибко	82
Дьяконов І. Давньоєврейська література	89
Біблія. Уривки. Пер. Ів. Хоменка	104
Давньоіндійська література	
Франко І. Короткий нарис історії староіндійського (санскритського) письменства	123
Франко І. Вибір декламацій для руських селян і міщан. Передмова (фрагменти)	128
Рігведа	130
Д. Овсянко-Куликовський Д. Основи ведаїзму (фрагменти)	130
Білецький О. Давня Індія та її література (фрагменти)	131
Калинович М. Концентри індійського світогляду	133
Шаян В. Студії над ведійською думкою	135
Шаян В. Переклади гімнів Рігведи і духовний світ Лесі Українки (Порівняльно-літературознавча студія). Фрагменти	137
Гімни до ранньої Зорі, Гімни Агні. Гімн про перемогу Індри над Агні. Гімн до Сонця	142
Гімн до найвищого Духа Праматма	145
Погребові гімни. Гімн до Йами.- Переклад Лесі Українки	146
До Вішну. До Індри. До Варуни. До Пушена. Народна пісня при чавленні Соми. До ночі. До лісової феї. П'яний Індра. До всіх богів. Переклад П. Ріттера	151
Пізнання. Переклад А. Ткаченка	154
Восемь гімнов "Ригведы": К Агні, К Rudre, К Водам. Космогонический. Переклад М. Крушевського	156
Шаян В. Ригведа і Книга Велеса. Фрагменти	158
Атхарваведа: До великої матері Землі. До Варуни. До кашлю. Переклад П. Ріттера	160
Пурани. Із "Маркандей-пурани". Цар Випацит у пеклі. Переклад І. Франка	162
Махабхарата	167
Білецький О. Давня Індія та її література. Фрагмент	167
Ману і потоп світу. Переклад І. Франка	168
Сунд і Упасунд. Переклад І. Франка	171
Епізод про Наля і Дамаянті. Переклад П. Ріттера	176
Дідківська Г. Повна вогню промова "Бгагавадгіти" (фрагменти)	189
Бгагавадгіта. Уривки. Переклад М. Ільницького	192
Рамаєна	200
Білецький О. Давня Індія та її література. Фрагмент	200
Рамаєна. Уривки. Переклад П. Ріттера	200
Наливайко С. "Рамаєна" і деякі українські фольклорні паралелі	203
Буддійська література	
Білецький О. Давня Індія та її література. Фрагмент	211
Дгаммапада. Переклад П. Ріттера	212
Сутта-ніпата. Мара і Будда. Багач і Мудрець. Переклад І. Франка	214
Джатаки. Як убито Сундарі. Джатака про мавпячого царя. Джатака про черепаху	216
Мілінда-Паньхо. Переклад П. Ріттера	220

Франко І. Про Варлама і Йоасафа та притчу про одноного. Фрагмент.....	222
Шаян В. До питання сюжету, генези оригінальності Франківського твору "Фарбований лис". Фрагменти.....	224
Панчатантра. Оповідка десята. Про війну ворон і сов. Оповідки перша, друга.	
Переклад І. Серебрякова і Тамари Іваненко	228
Франко І. Коли ще звірі говорили. Фарбований лис. Ворони і сови.....	235
Фурніка В. Священні вірші святого ткача Фрагменти.....	246
Тіруваллувар. Тіруккурал. Переклад В. Турніки та Б. Хоменка	247
Хоткевич Г. Калідаса. Уривки з передмови.....	250
Калідаса. Шякулянталя. Уривки. Переклад Г. Хоткевича	250
Хмара-вістун. Переклад П. Ріттера	260
Наливайко С. Багартріхарі	267
Багартріхарі. Поезії. Переклади П. Ріттера.....	268
Серебряков І. Про "Океан сказань" та його автора. Фрагменти	270
Сомачева. Океан сказань, або незвичайні пригоди царевича Нараваханадатти. Уривки. Переклад І. Серебрякова та О. Микитенка.....	271

Література Середньої Азії та Ірану

Шокало О. Авеста.....	283
Ясна. Моління про слово; Моління про підтримку тваринництва.	
Переспів А. Ткаченка А.К. (А. Кримський. Коментар до "Калілі і Дімни")	283
А.К. [А. Кримський. Коментар до "Калілі і Дімни"]	287
Хоткевич Г. Каліла і Дімна (за М. Рябіним)	287
Рудакі. Веселіся. Горить – виблискує вино. Мені вже зуби всенькі покришились. Переклад А. Кримського.....	292
Дакікі. Нащо спадає на землю... Я засидівся на місці. Переклад А. Кримського.....	293
Кримський А. Шахнаме, або Іранська книга царів	294
Фірдоусі. Шахнаме. Переклад А. Кримського.....	299
Лозів П., Е. Фітцджеральдів переклад робайятів Омара Хайяма та причини його успіху	332
З "Рубайят" Омара Хайяма. Переклад А. Кримського.....	337
Хайам Омар. Рубаї. Переклад І. Качуровського	345
Сенаї. Поезії. Переклад А. Кримського	346
Сааді. Поезії. Переклад А. Кримського	347
Ільницький М., Полотнюк Я. Співець людяності	354
Румі "Ти" і "Я". Переклад А. Кримського.....	359
З "Маснаві – йє манаві". Переклад М. Ільницького та Я. Полотнюка	360
З "Великого дивану". Переклад М. Ільницького та Я. Полотнюка	365
Кримський А. Хафіз та його пісні (бл. 1300-1389).....	367
Гафіз. Лірика. Переклад В. Мисика	374
Гамада Р. "Багарістан" Джамі та деякі завваги до Rawze-ye Šašom	378

Арабська література

Крымский А. Арабская литература. Фрагменти	389
Давньоарабська поезія.....	399
Аль-Махульхіль. Переспіви О. Астаф'єва	399
Тааббата Шарран. Переспіви О. Астаф'єва.....	401
Імруулькайс. Переспіви О. Астаф'єва та В. Левицького.....	402
Тарафа. Переспіви О. Астаф'єва	409
Аль Харіс Хілліза. Переспіви О. Астаф'єва.....	410
Антара. Переспіви О. Астаф'єва	410
Абід Ібн Аль-Абрас. Переспіви О. Астаф'єва	412
Ас-Самаваль. Переспіви О. Астаф'єва.....	413
Клоустон В. Арабська повість про Антара	414
Кримський А. Уваги до повісті про Антара	415
Полотнюк Я. Священна книга ісламу	416
Коран. (Фрагменти) Переклад Я. Полотнюка.....	425
Абу Нувас. Поезії. Переспіви О. Астаф'єва	428
Башшар Ібн Бурд. Поезії. Переспіви В. Левицького	430
Кочубей Ю. Розмаїття життя на крилах фантазії (фрагменти).....	432

Подорожі Сіндбада-морехода. Фрагмент. Переклад Олександра Олеся	439
Лампа Алладіна. Переклад Олександра Олеся	443
Кримський А. Абу-ль-Ала Мааррійський. Переклад поезій виконаний ним же.	448
Грицик Л. Поезія Абу-ль-Ала аль-Мааррі у творчому світі А. Кримського.....	452

Література Закавказзя

Грицик Л. Огузький епос "Кітабі-деде-Коркут".....	463
Пісня про Домрула. Уривки. Переклад І. Тарасенка.....	464
Кримський А. Про Ходжу Насреддіна та його анекдоти (Фрагменти)	469
Нізамі Ганджеві. Лейла і Меджнун (уривки). Переклад Л. Первомайського.....	470
Нестерчук М. Післямова (до українського перекладу "Книги трагедії" Гр. Нарекаці)	473
Нарекаці Гр. Книга трагедії. Уривки. Переклад М. Нестерчука	478
Калинець І. Передне слово до видання Н. Кучака.....	484
Кучак Н. Сто і один айрен, або увійти в сад. Переклад І. Калинця	485
Цуртавелі Я. Мучеництво святої цариці Шушанік. Переклад О. Мушкудіані	487
Хонелі М. Аміран Дареджаніані. Розділи з роману. Переклад О. Мушкудіані	496
Гулак М. Про "Барсову шкуру" Руставелі.....	519
Білецький О. Безсмертна поема грузинського народу	525
Руставелі Ш. Витязь в тигровій шкурі. Фрагменти. Переклад М. Бажана	529

Візантійська література

Пономарів О. Чернишова Т. Візантійська література.....	543
Сліпий Й. Візантизм як форма культури. Фрагменти.....	544
Синесій. Єгипетські оповідки або промисел. Переклад Ю. Джугастрянської.....	548
Варлаам і Йоасаф. Фрагменти. Переспів А. Ткаченка.....	553
Книга філософа Синтипи. Переклад О. Калашник	556
Звірі хотіли згоди дійти. Епос. Переклад О. Пономаріва.....	564

Давньокитайська література

Чирко І. Давньокитайська література.....	573
Книга пісень. Фрагменти. Переклад Я. Шекери	590
Цюй Юань. Поезії. Переклад Я. Шекери	593
Цао Цао. Хоч і довго живе черепаха.....	597
Цао Пі. Світило закрив кіноварнин серпанок	597
Цао Чжи. Вірш семи кроків	598
Жуань Цзі. Про почуття й ідеали.....	598
Тао Юань-мін. Із циклів "П'ю вино", "Повертаються птахи", "Як минають роки", "Дев'ять віршів"	598
Юефу Південних династій. Переклад Я. Шекери	601
Турков Г. Ван Вей.....	602
Ван вей. Поезії. Переклад Г. Туркова	603
Лі Бо. Поезії. Переклад Л. Первомайського	606
Ду Фу. Поезії. Переклад Я. Шекери.....	608

Література Японії

Турков Г. "Манійосю"	613
З антології японської поезії "Манійосю". Переклад Г. Туркова	637
Передмова Кі-Но Цураюкі (до антології "Кокін-сю"). Переклад І. Бондаренка	648
Бондаренко І. Поетична антологія "Кокін-Вака-сю"	652
Кокін-Вака-сю. Фрагменти. Переклад І. Бондаренка.....	663
Бондаренко І. Поетична антологія "Сінкокін-Вака-сю".....	664
Сінкокін-Вака-сю. Фрагменти. Переклад І. Бондаренка.....	668
Шанковський І. Антологія. "Сто поетів – сто пісень"	671
Сто поетів – сто пісень. Фрагменти. Переклад І. Шанковського.....	681
Грицик Л. Примітки	681

Навчальне видання

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Матеріали до вивчення літератур Сходу

тексти,
літературно-наукові статті

Хрестоматія

Науковий проєкт Людмили Василівни ГРИЦИК

Художній редактор Л.П. Шевченко

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Підписано до друку 11.04.06. Формат 60x84^{1/16}. Вид. № 356. Гарнітура Arial. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 100. Ум. друк. арк. 39,9. Обл.-вид. арк. 55,2. Зам. № 26-3317.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01030, Київ, б-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43,
☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; тел./факс (38044) 234 0105.
E-mail: vydav_polygraph@univ.kiev.ua
WWW: <http://vpc.univ.kiev.ua>
Свідоцтво внесено до державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02.

ГРИЦИК Людмила Василівна

Доктор філологічних наук, професор кафедри теорії літератури і компаративістики Київського університету імені Т. Шевченка.

Народилася 1946 року в м. Андрушівка на Житомирщині. Вищу освіту здобула в Київському (україністика) та Тбіліському (картвелологія) університетах. Автор книг «Світ високої радості (творчість Григола Абашідзе)», «Проза Нодар Думбадзе», монографії «Орієнталістика А. Кримського: українському літературному процесі початку ХХ ст.», навчальних посібників «Матеріали до вивчення літератур зарубіжного Сходу», «Літературознавча компаративістика (співтворстві) та понад 150 наукових статей, надрукованих українською, російською, грузинською, німецькою, англійською мовами. Перекладач романів Г. Панджикідзе («Сьоме небо»), Л. Мрелашвілі («Калтойські хлопчики»), Н. Чулейскіє («Місячна ніч»), грузинських, болгарських, німецьких казок, грузинської поезії.

Лауреат премій імені М. Джавахішвілі (Грузія) та премії АН України імені А. Кримського.